Acta et commentationes ordinis philolo
Universitatis Vilniensis

DARBAI IR DIENOS

LITERATŪROS SKYRIAUS ŽURNALAS

IX

Red. prof. V. Krėvė Mickevičius

Humanitarinių Mokslų Fakulteto leidinys

Kaunas Akc. B-vės „Varpas“ spaustuvė, Kaunas. 1940 m.

J. BALDŽIUS

VOGTINĖS VESTUVĖS

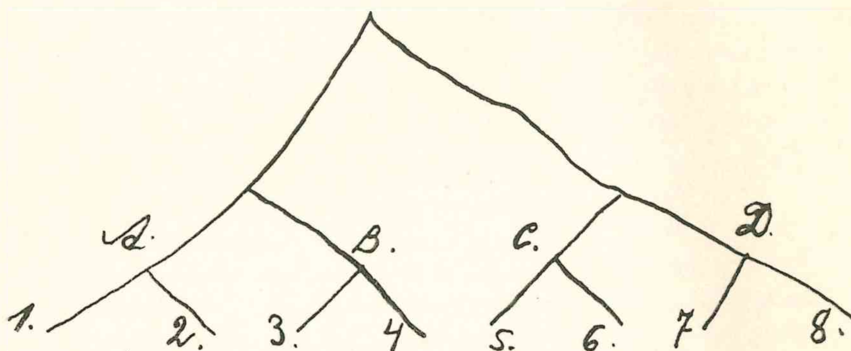
VOGTINIŲ VESTUVIŲ PĖDSAKAI MŪSŲ DAINOSE IR VESTUVIŲ APEIGOSE

I

EGZOGAMIJA

Egzogamijos terminą pirmasis pavartojo škotas J. F. Mac Lennan savo veikale „Primitive Marriage“ 1865, nuo tol šis terminas prigijo ir imtas plačiai vartoti etnologinėj literatūroj. Mac Lennan greta termino „exogamy“ vartojo ir terminą „endogamy“, kurių reikšmes jis aiškino: exogamy = marrying out, o endogamy = marrying in. Iš tokios interpretacijos aiškėtų, jog egzogamija reikštų: „vesti iš kitur“, o endogamija — „vesti iš čia pat“ savo nuotaką, žmoną. Šiuos terminus (egzogamiją ir endogamiją) lydėjo Polinėzijos čiabuvių žodis tabú, reiškiąs draudimą, draudžiamą dalyką. Egzogamija buvo tabu, nes buvo draudžiama vesti sau nuotaką, žmoną iš čia pat, o turėjo ją imti iš kitur. Šių dviejų terminų, endogamijos ir egzogamijos, žodis „gámos“ ar „gameīn“ yra vienareikšmis ar lygiareikšmis, reiškiąs „vestuves“ ar „vesti“. Skiriasi tiedu terminu tik savo priešdėliais „éndon = čia“ ir „égzo = ten, kitur“, taigi ir kilo abejojimas, kokia skiriamoji riba bus tarp „éndon“ ir „égzo“, kitaip tarus tarp endogamijos ir egzogamijos, dėl šios skiriamosios ribos aiškinimo kilo daug ginčų, didelių painiavų, nebaigtų ir po šiai dienai. Dar Mac Lennanui rodės, jog terminai endogamija ir egzogamija yra nesuderinamai priešingi, kur taikomas vienas, ten negalėtų būti taikomas antrasis, bet ištikrųjų tokio nesuderinamojo priešingumo nėra, nes socialinis junginys, kuris egzogaminiu vienetu laikomas, vienu atveju yra egzogaminis, bet kitu atveju — endogaminis. Štai Šiaurės Amerikos indėnų padermė (tribe) Winnebago suskilusi dviem socialinėm grupėm: Wangeregi ir Manegi, kurių Wangeregi vyras turi vesti žmoną iš grupės Manegi. Taigi Wangeregi ir Manegi grupės yra egzogaminės, bet Winnebago padermė yra endogaminė[1]. Australijoj yra padermė Kamilaroi, ji suskilusi dviem grupėm: Dilbi ir Kupathin, šios grupės suskilusios porinėm pogrupėm: Muri ir Kubi, Ipai ir Kumbo. Padermė Kamilaroi turi keturias pogrupes: Muri ir Kubi, Ipai ir Kumbo. Egzogaminis pogrupių santykis: Muri su Kumbo, Kubi su Ipai[2]. Taigi čia pogrupės Muri ir Kubi ir

grupė Dilbi yra egzogaminės, bet pati padermė Kamilaroi — endogaminė. Imsim aštuonių pogrupių padermę, jos pavyzdžiui Tiktų ir Centrinės Australijos padermė Warramunga[3] ar Šiaurės Amerikos indėnų padermė Seneca[4], taip pat Centrinės Australijos padermė Arunta[5]. Aštuonių pogrupių padermės ne iš sykio tosna pogrupėsna suskyla, bet padermė pradžioje suskyla tai dviem, tai keturiomis grupėmis, o šios grupės vėl suskyla tai keturiomis (kur padermė dviem grupėm suskilusi), tai dviem (kur padermė keturiomis grupėmis suskilusi) pogrupėm. Aštuonių pogrupių padermėse paprastai būva egzogaminės ne tik padermės pogrupės, bet ir jos grupės, atseit vyras negali imti sau žmoną net savo grupės pogrupėse. Imsim schematiniai:

Pogrupės 1. vyras veda pogrupės 5. moterį, pogrupės 2. vyras veda pogrupės 6. moterį, pogrupės 3. vyras veda pogrupės 7. moterį, pogrupės 4. vyras veda pogrupės 8. moterį[6] ir t. t. Kartais padermės suskyla ir kitaipos, jų pogrupių skaičius kartais siekia net 32, o kartais jų skaičius būna anormalus, bet paprastai aptinkama šiokia padermės diferenciacija, kurios pavyzdžius teikėme. Šioji egzogamija galima vadinti grupių ar clan'ų egzogamija. Kartais socialinės grupės, kurios laikosi egzogaminio tabu, yra teritorinės, surištos su nuolatine gyvenamąja vieta, tuomet ir egzogamija virsta teritorine, aprėpiančia tam tikrą žmonių gyvenamą sritį. Kur yra šiokia teritorinė egzogamija, ją stengiasi paaiškinti giminystės ryšiais: „nevesi savo kiemo moters, nes ji tavo giminaitė", nors faktinai tos giminystės nėra ir jos buvimą įrodyti sunku. Brazilijos indėnai Yaméos sodžiaus

gyventojai draudžia savo vyrams imti savo kiemo moteris, nes jos esančios „kraujo draugės“, nors ne tik kraujo, bet ir apskritai giminystę įrodyti neįmanoma[7]. Ir Australijoj esama dvejopos egzogamijos: clan'o ir teritorinės, bet kur yra teritorinė egzogamija, ten jau nėra clan'o egzogamijos[8]. Viktorijos provincijos Australijoj padermėse Wotjobaluk, Gournditch-Mara ir kitose draudžiama vyrams vesti žmoną to paties sodžiaus, kuriame gyvena jo tėvas ar motina, nes tokios nuotakos „mėsa“ būtų perdaug artima jam, vedžiui[9]. Kitose Viktorijos provincijos padermėse draudžiama vesti žmoną net iš tos vietos, kur žmonės kalba tuo pačiu dialektu[10]. Naujosios Pietinės Valijos provincijoj Australijoj Muringa ir kitose padermėse sakoma, jog vyras turi ieškoti žmonos ne tik kito vardo sodžiuje, bet ir apskritai kiek galima toliau nuo savo gyvenamosios vietos[11].

Indijoj įvairiose vietose draudžiama vesti savo sodžiaus moterį, nes visų manoma, būk visi to paties sodžiaus žmonės esą giminūs, nors jokios giminystės iš tikrųjų nėra, nors vieno kaimo gyventojai esti įvairių kastų ir įvairios kilmės, tačiau senu įpratimu vyresnius savo kiemo žmones vadina „Tėvu“ ar „dėde“, o sau lygaus amžiaus „broliu“ ar „sesele“[12]. Ir pas slavus nuotaka buvo imama iš kito, svetimo kiemo, iš „svečios šalelės“, iš tolimo krašto[13]. Vienas svarbesniųjų egzogamijos veiksnių buvo išvengti artimųjų giminaičių santuokos, todėl tas giminumas visur pabrėžiamas: visi clan'o žmonės-giminės, visi sodžiaus žmonės-giminės, nors toji giminystė ir tėra spėjama, netikra. Clan'o giminystė buvo jungiama totemizmo: vieno totemo žmonės yra tarp savęs giminės, vienos kilmės, šis „giminystės“ jausmas perėjo, atiteko ir lokalinei žmonių grupei, gyvenančiai vienoje vietoje, viename kaime. Taigi clan'o ir teritorinė egzogamija buvo pagrįsta tariamosios giminystės ryšiais. Bet egzogamija kartais pabrėždavo ir tikrosios giminystės ryšius. Daugelyje vietų Indijoje toleruojami lytiniai nevedusiųjų santykiai toje pačioje grupėje (gotra), bet griežtai draudžiama vesti savo grupės (gotra) moterį[14]. Nepaisantiems šių draudimų grasinama išmesti iš savo tarpo, nepriimt mirusiojo į savo gotra kapus ir dar kitokiomis bausmėmis[15]. Taip griežtai drausdavo todėl, kad manydavo, būk vienos gotra gyventojai esą tikrai tarp savęs giminės. Kinijoj egzogaminis vienetas buvo bendra pavardė. Buvo griežtai draudžiama vesti tos pačios pavardės moterį, nes ji

esanti giminaitė, o santuoka, jei atsitikdavo vesti vienos pavardės moterį, buvo laikoma neįvykusi, bet visoj Kinijoj vargu buvo šeši šimtai pavardžių[16]. Giminystės laipsnis virsta lemiamoji egzogamijos funkcija istoriniais laikais Europos tautose. Senovės Romos valstybėje buvo draudžiama vesti moterį giminaitę iki šeštos kraujo giminystės (cognatio) kartos[17], santuoka su artimesne giminaite buvo peikiama ir laikoma „nefariae et incestuae nuptiae"[18], tiesa, po punų karų šis draudimas buvo sušvelnintas[19].

Rytų Bažnyčia draudė vesti moterį iki septintojo giminystės laipsnio[20], o Vakarų Bažnyčia irgi iki septintojo giminystės laipsnio[21], bet nuo 1215 m. buvo sušvelninta: iki ketvirtojo giminystės laipsnio[22] ir nuo tol šis draudimas ir pasiliko[23]; pas senovės germanus buvo draudžiama vesti žmoną iki septintos giminystės kartos[24]. Pas pietų slavus buvo draudžiama vesti moterį tos pačios „bratstvos"[25], o Albanijoj drausdavo vesti moterį vieno tėvo kilties iki dvyliktojo ir daugiau giminystės laipsnio[26]. Cognatio giminystės įtakoje buvo draudžiama vesti ir priimtuosius (adoptio) šeimos narius[27], o pas pietų slavus ir dirbtinai sugiminiuotus (pobratimstvo) narius [28]. Krikščionybės įtakoje atsirado „cognatio spiritualis", dvasinė giminystė ir draudimas vesti buvo praplėstas ir pritaikintas ir šiai „giminystės" rūšiai[29]. Bet kartais buvo leidžiama vesti savo kraujo giminystės (cognatio) moteris[30], o be to esama sporadinių faktų, kad ir senovėje įvairiose tautose vesdavo kartais savojo socialinio tarpo, padermės, giminės, socialinės grupės moteris[31]. Giminystė ir gyvenamoji vieta, teritorija buvo veiksniai, turėję įtakos egzogamijos formoms. Kartais abu šie veiksniai sutampa, susilieja, kuomet socialinis junginys, tikrosios ar spėjamosios giminystės saitų jungiamas, gyvena vienoje teritorijoje. Tokis junginys buvo vadinamoji „didžioji šeima"[32], o „didžioji šeima" aptinkama daugelyje, o ypač Azijos ir Europos tautų, tarpe[3], Didžioji šeima buvo žinoma slavams[34], pietų slavams[35],

Didžiosios šeimos būta ir pas mus, Lietuvoje[36], Latvijoje[37]. Lietuvoje didžiosios šeimos buvimą liudija pavardžių kilmės vietovardžiai, galūnėmis **-iškiai** (Pakalniškiai, Sirutiškiai, Vytautiškiai, Bugailiškiai, Variakojiškiai ir k.), **-iškės** (Smilgiškės, Meiliškės, Gintališkės, Jukniškės ir k.), **-aičiai** (Rudaičiai, Žiogaičiai, Juškaičiai, Šimkaičiai, Butkaičiai, Jakaičiai, Kurmaičiai,

Digraičiai, Gudaičiai ir k.), **-nys** (Butrimonys, Šimonys, Genionys, Bugonys, Juškonys, Šukonys ir k.),**-ūnai** (Vainiūnai, Kubiliūnai, Sutkūnai, Norkūnai, Meiliūnai, Gailiūnai, Morkūnai, Butniūnai ir k.), **-ėnai** (Žvirblėnai, Bakšėnai, Alšėnai, Balsėnai, Repšėnai, Rudėnai ir k.), **-učiai** (Surgučiai, Giedručiai, Gimbučiai, Meškučiai, Ginučiai ir k.), **-ydžiai** (Narvydžiai, Buivydžiai, Gilvydžiai, Gedvydžiai, Širvydžiai ir k.) ir k. Šios pavardžių kilmės vietovardžių rūšys žymi vietovardžių ryšius su asmenvardžiais, su tųjų vietovių pirmūnais, kurių vardais vietos ir buvo pramintos. Šis kiemų vardų su pavardėmis panašumas nėra atsitiktinas, jis rodo, kad kadaise toje vietoje žmonių, šeimų gyventa, bendravardžių su kiemo vardu. Imsim keliolika pavyzdžių XVI, XVII a. mūsų etnografiniame krašte. Kaime, vardu Stirbaičiai, iš devynių gyventojų keturi yra Stirbaičiai[38]. Kitoje vietoje, Pašešupės v., Meištaičių kiemas vienų Meištaičių šeimų gyvenamas[39]. Kelmės apylinkėje Syraičių kiemas irgi vienų Syraičių šeimų gyvenamas[40]. Jurbarko apylinkės Žindaičių kaime iš keturių šeimų trys buvo Žindaičiai[41]. Na, o faktų, kur kieme gyventų keli to vardo gyventojai, kuriuo vardu ir kiemas vadinamas, XVI a. inventorių sąrašuose gana daug randama. Kretingos aps. Pryšmančių kieme gyveno 1566 septynios Pryšmantaičių šeimos[42]. Pryšmantas, be abejo, buvo to kiemo kūrėjas, Pryšmantaičiai tėra Pryšmanto ainiai, palikuonys. Platelių aps., Zabyčių kieme gyveno kelios Zabyčių ir kelios Zabytaičių šeimos[43]. Rietavo aps., Rudgalvių kieme gyveno kelios Rudgalvaičių šeimos[44]. Kitoje vietoje Kybartų kieme buvo kelios Kybartaičių šeimos[45]. Kartenos aps. Zutolčių kieme gyveno Zutolčių ir Zutoltaičių šeimos[46]. Kitoje vietoje Jucaičių ir Monkaičių kiemuose gyvena Jucaičių ir Monkaičių šeimos[47]. Kitur, Daukšių ap., Kernių kieme beliko tik viena Kernaičių šeima, kiti išsikėlę artiman Paorlės kieman[48]. Kartais šeimos išmiršta. Štai Kurmaičių kieme 1566 m. dar buvo kelios Kurmaičių šeimos, bet po 1572 m. maro jau jų nebebuvo[49]. Išmarų vieton atvyksta kiti ir atsiranda naujų pavardžių gyventojai senų vardų kiemuose, sakysim Bartkų kieme atsiranda Vaitkų šeimos[50]. Be abejo, vardų migraciją veikė daug ir kitų priežasčių: užkurystė, baudžiava, veldėjimai, perleidimai, pirkimai ir k. Todėl, visų šių priežasčių įtakoje, atsirado šiokie pavardžių ir vietovardžių santykiai: a. visas kiemas gyvenamas jo vardo gyventojų, b. kieme tėra

tik keli jo vardo gyventojai, c. kieme nebėra jo vardo gyventojų, bet jų dar aptinkama kur kitur ir d. kiemo vardui atatinkamų pavardžių jau neberandama. Šią schemą tenka turėti galvoje kalbant apie šio meto kiemų vardus ir žmonių pavardes. Šiam teritoriniam gyventojų kompleksui, kurį čia mes „kiemu“ vadinome, esama ir kitokių vardų: kaimas ir sodžius, soda. Šie visi terminai ir mūsų dainose aptinkami.

— Kad aš ėjau per kaimelį,
Kaimelis dundėjo,
Viso kaimo bernužėliai
Ant manęs žiūrėjo.
Fortun.-Miller, nr. 20.

— Iš to kaimo
Mergelę dabojau. Š. T. D. nr. 74.

Retam kiemužy mergytė augo
Be tėvo, be motinėlės, be brolių, be seselių.
Šl. L. p. 38.

— Aš neturiu šitam sodžiui
Sau jauno bernelio. DLD. p. 68.

— Kulskių sodelė
Kaip Karaliaučius. JLDn. 1526.

— Jokiva, broleli, Papiškių kiemelį,
Papiškių kiemelio peikiamos mergelės.
JSD. 178.

ir čia pat paaiškinama: „Papiškiai yra soda Veliuonos parakvijoje“. JSD. p. 154. arba:

— Kai mudu prijojov
Rūkščionių kiemelį. JSD. 37.

kitur paaiškinama: „Rūkščioniai, kaimas Vėluonos parakvijos“.
JSR. p. 79.

Mūsų dainų terminologijoj kiemas = kaimas = sodžius = soda. Vienodumo dėliai vartosim kiemą. Šių kiemų mūsų dainose būta nevienokių.

— Ir parodė vieškelėlį
Ant didžiojo kiemužėlio. JSD. 75. var.
JLDn. 572, 919.

— Aš nusijočiau į tą kiemelį,
Kur aug mano merguželė,
Tam didžiam kiemužėly. Ness. 41.

— Kam pažadėjai
Į vargo kiemą? JSD, 603, 884.

Mūsų „didžiajam kiemui" latvių dainose atliepia „dižš ciems", „liels ciems", o mūsų „vargo kiemui" latvių dainose atliepia „mazs ciems". Latvių „didžiojo kiemo" pavyzdžiams tiktų B. W. 5898, 6308, 13867—13898 ir k., o „mažojo kiemo" pavyzdžiui B. W. 11179, 11438, 13613, 15858, 19652, 22835, 26235 ir k. Kiemas, koks jis bebūtų, ir buvo mūsų dainose egzogamijos vienetas. Labai retai dainose pasakoma:

Ir atjojo bernužėlis
Iš to paties kiemelio. L. V. D. 79.

Ir labai dažnai aptinkama:

O ir atjojo jaunas bernelis
Iš tolimo kiemelio. L. V. D. 82.

Kartais nusiskundžiama:

Nėra tam kiemely
Mylimo bernelio. BGD. 74.

Ar net:

Ne Dievo duota,
Laimužės lemta,
Kad tam kiemely
Merguže augo. JSD. 1085.

Tik dainos paaiškinimas savotiškas:

Aš nepaspėjau
Žirgelį šerti,
Kas nedėlėlę
Mandriai jodyti. JSD. 1085.

Geriau jau paaiškinama latvių dainose:

— Dieve mano, kur man eiti?
Kur aš imsiu sau mergelę?
Visos kiemo geltonkasės
Broleliu mane vadina. B. W. 11015.

Šioje girioj tiktai liepos,
Kur prikirsiu aš vežimą?
Šiame kieme tiktai sesės,
Kur mergelę sau paimsiu?
B. W. 11262, 11262[1-6].

Vai, sesulė, vai, sesulė,
Kad tu būtumei mergelė,
Būtum mano merguželė
Į širdį man užaugusi;
Aš nejočiau savo žirgu
Užu nuovado ribų. B. W. 11022, 11023.

Oi, sesula, oi, sesula,
Kad tu būtumei mergelė (tautu meita),
Būčiau pats tave pajėmęs,
Nebūč davęs bernužėliui. B. W. 11024.

Vai, sesulė, vai, sesulė,
Jei tu būtumei mergelė,
Nei kojų nesiaučiau,
Nei žirgo nebalnočiau,
Būtum mano merguželė
Į širdį užaugusi. B. W. 11023[1].

Aš, seselė, negausiu
Šiame kieme merguželės,
Visos kiemo geltonkasės
Broleliu mane vadina. B. W. 11015[3].

Vai, Dievuliau, kur aš eisiu,
Kur aš imsiu merguželę?
Visos kiemo merguželės
Broleliu mane vadina.
Aš nueisiu į tą žemę,
Kur mane mergos nepažįsta,
Lai Dievulis lemia

Ten dėl manęs merguželę. B. W. 11015[2].
Vai, Dievulėliau, ką darysiu,
Nori brolis mane imti?. . .
Geriau upės antytėle,
Nei brolelio nuotaka. B. W. 13234.

Latvių dainų brolelis (bālinš) ir seselė (māsinia) skiriami nuo brolio (brālis) ir sesers (māsa), o bernelis (tautu dēls) ir mergelė (tautu meita) dainose vadinami „svečių" (tautu) sūneliais ar mergelėmis, kur žodis „tautas" reiškė kitos giminės, kilmės[51]. Ir K. Barons, aiškindamas „bālini" reikšmę, pastebėjo, kad „bālinš ar bālini esąs bendrinis vardas, reiškiąs saviškius, visus vieno kiemo drauge gyvenančius vyriškius, kurie pratę tarp savęs giminiuotis, vadintis giminaičiais" (B. W. I. p. 492). Iš latvių dainų pavyzdžių matome, kad to paties kiemo mergos buvo vadinamos seselėmis, o to paties kiemo bernai — broleliais, kad „brolelis" nevesdavo savo kiemo „seselės", o „seselė" netekėdavo užu „brolelio", kad brolelis eidavo ieškotis svečios mergelės (tautu meita) užu savo kiemo ribų. Latvių dainose „brolelių" skaičius svyruoja: vienas (B. W. 27676), du (B. W. 26680), trys (B. W. 16624), penki (B. W. 14997), devyni (B. W. 18036, 18727), pulkas (B. W. 24329, 24000, 26723 ir k.). Mūsų dainose taip pat minimi „broleliai" ir „seselės".

Štai gulbinas:

— Nusilėkė į tą dvarą,
Kur tėvelio daug sūnelių,
Kur močiutės daug dukrelių,
Kur brolelių daug seselių. JSD. 520.
— Kelkit, kelkit, sūnužėliai,
Balnokit žirgelius.
Pabalnoję žirgužėlius,
Vykit seserėlę.
JSD. 88, 120, 151, 209, 210, 672, 673, 674, 682.

Mūsų brolelių skaičius nėra vienodas, jis svyruoja nuo vieno iki pulko, kur „pulkas" yra neaprėžtas, neribotas dydis, būrys. Dažniau minima trys (JSD. 431), penki (JSD. 294, 705. JLDn. 199), septyni (JSD. 259. P. K. D. 93), pulkas (JLDn. 996, JSD. 164, 385). Mūsų dainų „brolelis" galėjo būti tikras giminaitis, kada sakoma: „kur Tėvelio daug sūnelių" (JSD. 520), ar „kur Tėvelio daug dukrelių" (JLDn. 725), bet kartais sakoma „kiemo broleliai" (JSD. 164) arba

— Mergužėlė mano, lelijėlė mano,
Tai vis mano brolužėliai
— Suolely sėdėjo. JSD. 498, 499.

čia „broleliai" gali reikšti ir to paties kiemo. Tačiau mūsų dainose skiriama:

— Oi, berneli, ne broleli,
Ar daug tavo giminėlės? ŠTD. 46.

arba — Oi, mergelė, ne seselė,
Šimtas mano giminėlės. JMD. V t. p. 82.

Ir tosios „mergelės, ne seselės", „bernelis, ne brolelis" čia pat negauna. Dainose sakoma:

Nėra tam kiemely
Mylimo bernelio. BGD. 74.

— Auginau mergelę
Svetimoj šalelėj. Nes. 211.

— Žiūriu pro langą, matau
Šio kiemo jaunimėlį,
Vis mano draugalėlius.
Nėr mano merguželės
Šiam visam jaunimėly. Nes. 38.

Bet: — Auginau mergelę
Svetimoj šalelėj. Nes. 211.

— Ne tam kieme bernužėlis,
Aš negaliu susieiti. JSD. 276, 291.

— Ir atjojo bernužėlis,
Ano kiemo svetelis. Nen. 391.

— Ir atjojo bernužėlis
Tolimos šalelės. Krėvė p. 221.

— Ir atjojo trys berneliai
Iš svečių šalelės. JSD. 873.

— Ar Dievo duota,
Laimužės lemta
Man taip toli mergelė. JSD. 503.

— Ar Dievo duotas,
Laimužės lemtas
Man taip toli bernelis. JSD. 623.

Toji šalis, kuri yra „už aukštųjų kalnelių, už giliųjų upelių" yra „svečia šalis".

Išleisim, išleisim savo seselę
Svetimon šalytėlėn. DD. 188.

Oi, jojau, jojau į svečią šalį
Audėjėlės veizėti. DDŽ. p. 61.

Nėr man kieme merguželės,
Reiks man šalin joti. LVD. 7a.

Ir atjojo jaunas bernelis
Iš tolimo kiemelio. LVD. 82.

Ir atjojo bernužėlis
Tolimos šalelės. Krėvė. p. 221.

Atvažiavo sveteliai
Iš svetimos šalelės,
Tai nuves mane
Svetimon šalelėn. Krėvė pp. 250, 290.

Toji „svečia šalis" esti „labai toli":

Taip toli žadėta,
Taip toli nuduota:
Už aukštųjų kalnelių,
Už giliųjų upelių. DDŽ. p. 10.

Aš toli nuduota,
Toli pažadėta. P. K. D. p. 45.

Į šią „tolimą svečią šalelę" bernas jaunikis jodavo viešu keleliu (JSD. 41, 57, 58, 59, 137, 212, 235, 279, 378, 385, 522), žaliomis lankomis (JSD. 59, 122, 212, 235, 279, 385), lygiais laukais (JSD. 55, 57, 60, 64, 217, 235, 296, 304, 432, 439), žaliomis giriomis (JSD. 21, 57, 58, 59, 119, 222, 369, 385, 439, 473), aukštais kalnais (JSD. 139, 279, 432, 439, 618, 628), plaukdavo upes (J.SD. 59, 72, 104, 137, 212, 222, 235, 279, 385, 553), ežerus (JSD. 79, 125), jūras (JSD. 2, 73, 222, 234, 297, 473), nes dažnai merga būdavo užu vandens (JSD. 3, 10, 21, 132, 396, 473, 851, 852, 1009, JLDn. 962, 963), o į mergą jaunikiai, dainų duomenimis, dažniausiai jodavo raiti ir tik kartais plaukdavo laivu (JSD. 27, 66, 67, 73, 81, 132, 134, 181, 234, 396, 435, JLDn. 260, 870), važiuodavo važiuoti (JSD. 23, 146, 222, 238, 286, 350, JLDn. 918), eidavo pėsti (JSD. 33, 49, 71, 121, 269, 271, 330, 1056). Bernas

jaunikis todėl, kad jis dažniausiai raitas jodavo, buvo vadinamas bernelis raitelis (JSD. 5, 27, 306, 484, JLDn. 235, 421, 514, 839, 842, 988, 1104). Žirgas buvo berno jaunatvės, jaunų dienelių, požymis, jis buvo jo pažiba (žemę, paprastai, ardavo jaučiais, JSD. 4, 16, 56, 72, 134, 417, 648, 694, 969, 1025, 1075, JLDn. 174, 175, 502, 531), jis būdavo brangus (statut wielkiego księstwa Litewskiego, 1811, II t. p. 313, T. Czacki O litewskich i polskich prawach 1861, I t. pp. 226, 227. II t. pp. 260, 261, 262, 284), todėl bernas teisingai savo žirgu didžiuodavos. Bernas rūpindavos savo žirgą nusišerti patsai (JSD. 16, 25, 60, 86, 89, 111, 433, 122, 236, 278, 378, 417, 449, 489, JLDn. 78, 570), prašo tėvo (JSD. 17 70, 80, 148, 150, 155, 198, 253 378, 490, 1029, JLDn. 466, 327, 573) ar brolio (JSD. 26, 92, 112, JLDn. 862, 944) duoti, nušerti ar nupirkti. Bernas jaunikis į savo mergelę jodavo vienas (JLDn. 518, 668, 870, 872, 874, 878), dviese (JSD. 14, 37, 64, 73, 96, 140, 176, 177, 178, 217, 226, 361, 458, 636, 926, 930, JLDn. 368, 724, 890, 1484), tryse (JSD. 21, 54, 165, 180, 181, 187, 214, 227, 247, 307, 311, 329, 349, 365, 431, 484, 550, 873, 922, 942, 1060, 1062), visu pulku (JSD. 166, 167, 202, 257, 275, 314, 336, 360, 490, JLDn. 525). Joti reikėdavo toli: šimtą (JSD. 193), du šimtu JSD. 127), tris šimtus (Krėvė, p. 67) mylelių ar net:

Už jūrių marių, už aukštų kalnų,
Už žaliosios girelės. JLDn. 1250, 1251.

Duktė leidžiama „svečių šalelėn“ (JSD. 258, 420, 472, 787, 788, 865, 790, 813, 836, 902, 1065), mergina kartais nepažįsta nei berno, nei jo giminės (JSD. 277, 303, 417, 419, 864, 874, 918, 974) ir bernas kartais nežino, kur auga jojo mergelė (JSD. 129, 194, 230), tačiau paprastai bernas žino, kur jojo mergelė gyvena (JSD. 25, 56, 71, 154, 157, 170, 330, 435), jis ją jau lankydavo ir anksčiau (JLDn. 334, 490, Krėvė, pp. 50, 101, 133, 178, BOD. I. p. 168, KPLD. p. 50). Mergina irgi laukia jaunų svetelių atjosiančių (JSD. 245, 261, 262, 263, 314, 336, 360, 421, 472, 490, 508, 581, 583, 673, 776).

Toli nuleisti dukrą net norėdavo:

— Verpki, močiutė, labai plonai,
Rasi išleisi labai toli.
— Verpkis, dukrytė, tu dar ploniau,
Rasi išeisi tu dar toliau. RD I. p. 8, JSD. 104.

Anoj „svečioj šalelėj mergina tampa „žmonių martele" (JSD. 216), o bernas — „žmonių ženteliu" (JLDn. 1264). Norimoji mergina vadinama „kiemo mergelė" (JSD. 853), o bernas — „kiemo bernelis" (JSD. 216), kartais net aiškiau pabrėžiama:

O ir atėjo jauna mergelė,
Ano kiemo viešnelė...
O ir atėjo jaunas bernelis,
Ano kiemo svetelis... BOD. I. p. 165.

Kartais mūsų dainose bernai ima sau merginą ar mergina teka užu vyro ne tik toli, bet net visai svetur.

Ir atjojo du berneliai
Iš prūsų, iš prūsų,
Išvedlavo mergelę
Nuo mūsų, nuo mūsų. JLDn. 1485.

Ant atvažiuoja, ant atliūliuoja
Iš Varšuvos bernelis pas Lietuvos mergelę
JLDn. 987. JSD. 66, 234, 428,

Ir atvažiavo iš Berlyno bernelis,
Ei, kalbin, šnekin iš Lietuvos mergelę.
JSD. 584, 222, JLDn. 1520

Atvažiavo sveteliai
Iš Vengrijos žemelės:
Oi prašė, meldė seną motinėlę,
O ar leisi dukrelę. JSD. 238.

Nusieičiau į Rygą,
Rinkčiau sau mergelę. JLDn. 941.

Eik, mergytė, už mozūro,
Eik, jaunoji, už mozūro. JSD. 256.

Vai, močiutė, motinėlė,
Ar ne dukra buvau?
Kam tu mane
Už gudo nudavei? JSD. 842.

Parsivedžiau merguže,
Balto gudo dukružę. JSD. 848.

Aš gavau lenkų poną
Už molinį puodą JLDn. 431, 529, 808, 809, 895.

Kazokų dvaras pilnas prijojo,
Jūsų seselę jau pavyliojo. JLDn. 217, 318, 340, 687.

— O ir sugavo kazokai dukrelę,
Kazokėliai dukrelę. JLDn. 582, 846, 317, JSD. 77, 180.

Kazokai buvo kareiviai:

— Tekėk už menęs, kazokiuko,
Už manęs jauno žalnieriuko. JSD. 322.

Tačiau kitoje dainoje ir žemaičių plėšiko Raginio bendrai apie save padainuodavo:

— O mes jaunieji vaikeliai,
Ant žemaičių kazokėliai:
Naktį miego nemiegojom,
Dieną ūlevojom. JLDn. 402.

Ne tik pas mus, mūsų dainose, ne tik latvių dainose, bet ir slavams buvo žinoma egzogamija. Rusų dainose sakoma, kad mergelę nuleidžia toli, „svetimon šalelėn" (SVNP. III, 20,21, 24, 25, 27, 29, 31, 46), „į svetimus žmones" (SVNP. III. 28, 32, 35, 37, 38, 45). Vedys bernelis rusų vadinamas „čužanin", „čuženin", o jojo šalis vadinama „čužbina", „čužaja staronuška", tas pat buvo pas ukrainiečius ir gudus[52] ir kitus slavus[53]. Net slaviškasis terminas „nevėsta" (nuotaka) aiškinamas, kad ji buvusi vyro giminei, kiemui „nežinomoji", atseit iš kitur, iš toliau atvestoji[54]. Indijos kai kuriose vietose, kur visi kiemo gyventojai laikomi vienos kilmės, giminaičiais, nuotakas ima iš kitur, nes tikima, kad to paties kiemo merginą vedus, grės visam kiemui, visai giminei visokeriopos nelaimės[55]. Kiek galima toliau ieškodavos sau nuotakos ir Australijos kai kurių padermių gyventojai[56]. Egzogamija, kokioje formoje ji bebūtų, yra labai senas dalykas ir sunku tikrai pasakyti, nepaisant gausių jos kilmei aiškinti hipotezių[57], kurių priežasčių dėliai ji atsirado, tačiau ji įpratino žmones ieškoti sau nuotakos kiek galima toliau, kur nors kitur, ne čiapat, kur augo ir gyvena jaunikis, ne savo kieme, giminėj, teritorijoje.

Kuomet jaunikis negalėjo gauti sau žmonos čia pat, jis turėjo jos ieškoti kitur. Kitos giminės ar teritorinio vieneto žmonės dovanai nuotakos neduodavo. Jaunikis turėdavo arba užu savo nuotaką atidirbti[58], arba už ją nuotakos giminės vyrui duoti savo giminės merginą[59], arba už ją „sumokėti" pinigais, daiktais, gyvuliais, dovanomis[60], arba, susitaręs su savo nuotaka, pabėgdamas[61], arba iš nuotakos giminės, tėvų ją išprašydamas, išsiderėdamas[62] arba ją jėga pasiimdamas, pasiveršdamas, parsivesdamas, pasivogdamas, anksčiau dėliai to su nuotaka susitaręs ar, kartais, ir be jos žinios[63], pastaroji nuotakos ėmimo forma galima vadinti vogtinėmis vestuvėmis. Vogtinės vestuvės esti įvairios: nuo tikrojo jėga nuotakos vogimo, be nuotakos ir jos namiškių, giminės sutikimo, iki tariamojo, apeiginio vogimo, kuomet patsai „vogimas" beliko tik simbolinis vestuvinių apeigų priedas.

II

NUOTAKŲ VOGIMO PĖDSAKAI MŪSŲ VESTUVINĖSE DAINOSE.

— Oi, išeiki, merguželė,
Į Dunojų vandenėlio.
Aš atjosiu su pulkeliu,
Imsiu tave, merguželę.
DLD. p. 146. Nr. 305.

Iš kitos giminės, svečios šalelės bernas vogtinai parsivesdavo sau nuotaką į savo namus. Nuotakos imti bernas su savo pulku vykdavo naktį.

Ir išvežė dukrelę
Į svetimą šalelę,
Į svetimą šalelę
Vidury naktelės.
Viduryje naktelės. JSD. 23.

— Nesirūpink, senasis tėveli,
Aš parvesiu tau jauną martelę,
Parvažiavau vidury naktelės,
O dar mano tėvelis negulęs.
Im martelę už baltų rankelių,
Ved martelę į aukštą svirnelį. JSD. 154.

— Kelk, tėveli, tu ilgai miegi,
Tu ilgai miegi, nežinai nieko:
Pilnas kiemas raitelių,
Kiemely sujojo, kiemely sustojo. NS 338, 341.

O ir prijojo pilnas dvaras svečių
O ir išvežė mūsų seselę
Viduryje naktelės. JSD, 673.

Vai, žirge, žirgeli, ar turi jėgelės,
Ar nuneši pas mergelę naktį?
DD. 328. JSD. 137, OD. II p. 108.

Mergelės nuotakos imti bernas jodavo ne vienas, su pulku

Jočiau, joičau pas mergelę
Su brolelių pulku JSD. 166.

Jokit, broleliai, vienu keleliu,
Vienu keleliu, didžiu pulkeliu.
O kaip prijosit uošvės dvarelį,
Sustabdykit bėrus žirgelius. JSD. 59.

— Broliužėliai mano, dobilėliai mano,
Imkit visi, brolužėliai, po margą plintelę.
O kaip prijosim uošvelės dvarelį,
Šaukit visi, brolužėliai, į vario vartelius.
JSD. 498.

O ir prijojo pilnas dvarelis
Jaunų svetelių.
JSD. 167, 202, 257, 275, 314, 336, 360.

O aš pamačiau par tėvo laukelį,
Atjoj raitų pulkelis. JSD. 490.

O ir išvydau pro stiklo langelį,
Atjoj raitų pulkelis. JSD. 261, 262.

Išeik, išeik, sena motinėlė,
Priimk mano pulkelį. JSD. 260.

Bernai būdavo ginkluoti kardais JSD. 26, 153, 259, 421, 500, 502, 504), šautuvais (JSD. 58, 86, 92, 119, 185, 224, 498). Nujoję jie šaudydavo į uošvės vario vartelius.

O kaip prijosim
Uošvelės dvarelį,
Šaukit visi, brolužėliai,
Į vario vartelius. JSD. 498.

Ant dvarelio jojau,
Ant mūrelio šoviau. LNP. 25.

Nes atjos raitų pulkelis,
Visas pulkas šaudydamas,
Tik tas vienas tyliai joja,
Vainikėlio nuimtojas. DD. 110.

Ir atjoja raitų pulkas,
Visi raiti, šaudydami,
Tiktai vienas liūdėdamas,
Tave jauną dabodamas

DLD. p. 25. nr. 42.

Prijojau dvarelį,
Šoviau į mūrelį, —
Kad išeitų merguželė,
Balta lelijėlė.

OD. I. pp. 1, 60, 121, 147, II p.p. 46, 47, 48, 141.

Kai prijojau uošvės dvarą,
Garsiai šoviau į mūrelį. BGD. nr. 37.

Prie dvarelio jojau,
Į mūrelį šoviau... JSD. 198.

Var. JSD. 14, 17, 19, 86, 185, 217, 236, 255, 300, 498, 499, 597, 958, 1047, 1058.

Šaudymo į dvarelį, mūrelį, vario vartelius priežastys dainose nurodomos šiokios, kad išgirstų mergelė, uošvelė, kad atkeltų vartelius ir įleistų svetelius. Tačiau uošvė nevisuomet nugirsta, o dažnai ir nepajunta, kaip išvežama dukrelė. Anksti rytą, kartais net po pusiaunakties pakilusi motina nebranda savo dukrelės.

Nei gaideliai negiedojo,
Kai motušė kėlė.
Eit motušė per kiemelį
Sūnelių žadinti.
— Kelkit, kelkit, sūnužėliai,
Seselės nebrasit. MTŽ. 1913. p. 20.

— Ko tujei, motinėlė,
Ilgai pamiegele?
Miegą bemiegančiai
Užvažiavo svetelių,
Išvežė dukrelę
Ir dukrelės kraitelį... LNP. nr. 11.

Dar gaideliai negiedojo,
Kaip motušė kėlė.
Svirno durys atdarytos,
Dukraitės nebėra. MLG. V t. p. 277

Kas šią naktį per naktelę
Ant dvaro dundėjo?
Ar nebūta piršlių, vedžių?
Dukrelė išvežta, skrynelės išneštos.
Vaikščiodama motinėlė
Sūnelius kildino:
Kelkit, kelkit, sūnužėliai,
Balti dobilėliai,
Vykit, vykit, sūnužėliai,
Jauną dukružėlę. V.D. 1911. p. 68.

Oi, kelkit, kelkit,
Sūnyčiai mano.
Jau mūsų dvarą
Vaiskas apstojo,
Mūsų sesytes išvajavojo. PLD. 335.

Privažiavo svetelių
Pilnas Tėvo dvarelis.
Ir išvežė dukrelę
Į svetimą šalelę,
Į svetimą šalelę
Viduryje naktelės.
Vaikšto sena močiutė
Po margąjį dvarelį,
Baltas rankas granžino,
Sūnytelius kilnojo:
Kelkit, kelkit, sūneliai,
Balnokit žirgelius,
Pabalnoję žirgelius,
Vykit savo seselę.
JSD. 23, 151, 209, 210, 211, 672, 673, 682.

Paprastai „močiutės dukrelė“ dingdavo naktį iš svirno:

Svirno durys atdarytos,
Jau seselės nėra.
JSD. 212, 209, N.S. 1188, DLD pp. 103, 223, OD. I. p. 153, KD.. p. 19.

Bet kartais duktė dingdavo ir iš kamaros, maltuvės, kur ji naktį grūdus maldavo.

Einu į kamarą
Pas juodas girneles:
Nėra mano dukterėlės,
Kvietelių malėjėlės. DD. 358.

Ir patsai bernas tiesiai drožia savo mergelės imti į maltuvę:

Vai mala, mala, mano mergelė,
Net kamarėlė skamba.
Aš į kamarą, o pas mergelę,
Mergelė už girnelių. DD. 140, 136.

Ryškesnių nuotakos vogimo iš maltuvės pėdsakų esama latvių dainose:

Valioj durys, langai valioj,
Negirdėt sesers maltuvėj.
— Eik, motulė, pažiūrėki,
Ką malėja mūsų daro?
Atein močia verkdama,
Ašaras šluostydama:
— Kelkit, broleliai,
Aukit čebatus,
Balnokit žirgus,
Vykit šimtą mylių,
Pavykite sesę. S.P. p. 261.

Bernas kartais, savo mergelės atjojęs, randa „uošvės vartus“ užkeltus:

Vario vartai užrakinti,
Sargai pastatyti.
JSD. 64, 124, 138, 143, 184, 193, N.S. 1062.

Ir dajojau uošvio dvarą,
Vartai užkilnoti. DD. 335.

Kaip prijojau uošvės dvarą,
Vario vartai užrakinti.
Uošvė žento nepažino,
Vartus užrakino. N.S. 1208.

O jei užkelti vario varteliai,
Atmuški, žirgeli, nors su kojelėms.
JSD. 193.

Vaikščiojo tetužis po margą dvarą,
Aukso rakteliais skambindams,
Savo sūnyčius jau keldamas:
— Ai, kelkit, kelkit, sūnyčiai mano,
Jau mūsų dvarą vaiskas apstojo
Ir mūsų sesytes išvajavojo.
— Vėlai išjosim, pirma pristosim,
Ir tą vaiskelį mes išvajavosim,
Ir mūsų sesytes vaiske pažinsim. RD. 36.

Iš nakties dingusią motulės dukrelę, brolių seselę skatina vytis:

Ai, kelkit, kelkit,
Mano sūnužėliai,
Vykit pavestą seselę. RD. 42.
Ein mamužė per kiemelį
Į margą klėtelę,
Nebrand savo dukrytėlės
Visų mylimiausios.
— Kelkit, kelkit, brolužėliai,
Nebėr seserėlės.
Pabalnokit šešis žirgus
Visus šešis širmus,
Jokit, vykit, palydėkit,
Savo seserėlę. KD. p. 19.
Iš vakarėlio vėjeliui pučiant,
Lelijoms linguojant,
Išvežė mano mielą dukrytę
Per žaliąją girelę.
Ei, kelkit, kelkit, mano sūneliai,
Vykit, vykit seselę. DŽ. p. 126.
Ein mamužė per kiemelį
Į aukštą svirnelį,
Nebrand savo dukružėlės,
Savo mylimosios.
Kilkit, broliai, broterėliai,
Balnokit žirgelį.
Ginkit, vykit, palydėkit
Savo sesužėlę. LF. p. 23.

Dar gaideliai negiedojo,
Kaip motulė kėlė,
Po dvarą vaikščiojo,
Sūnelį kilnojo.
Kelkis, kelkis, sūnytėli,
Nebėr tavo sesutėlės
Aukštame svirnely. KPL. 72.

Dar gaideliai negiedojo,
Kai motulė kėlė,
Ėjo, kėlė, ūliavojo,
Po dvarą vaikščiojo.
Svirno durys pusvirėlės,
Nebėr dukterėlės.
Suskinkykit, broliai, žirgus,
Visus šešis širmus,
Vykit, vykit, brosutėliai,
Šešiais vieškelėliais. N.S. 1191.

Kas šią naktį per naktelę
Ant dvaro dundino?
Negiedojo raibi gaidžiai,
Kai močiutė kėlė,
Atsikėlus motinėlė
Neranda dukrelės. OD. I. p. 153.

— Kelkit, kelkit, sūnytėliai,
Nebėra sėselės.
Pabalnokit šešis žirgus,
Visus šešis širmus,
Ginkitės, vykit skubiai
Šešiais vieškelėliais. PLD. p. 135—136.

Seredos rytą, anksti rytą.
Prapuolė tėvo dukrytė.
Nedielios rytą, anksti rytą
Išjojo broliai ieškoti. PLD. 290.

Iš šiųjų dainų pavyzdžių matome, kad vedliai jodavo nuotakos ginkluoti, prie nuotakos kiemo šaudydavo, kiemo vartus rasdavo užkeltus, o, be to, nuotaka dingdavo, buvo išvežama,

naktį, o rytą močiutė keldavo savo sūnelius, sesutės brolelius ir skatindavo dingusios sesers ieškoti.

Šiokių motyvų yra ir latvių dainose.

Giriąs bernai mane vogsią,
Kur jūs mane pagausite?
Su seselėms malti einu,
Su broleliais į laukelį. B.W. 13384.

Jokim, broliai, vienu pulku,
Tenežvengia mūsų žirgai,
Teneslepia uošvužėlė
Savo dukros malėjos. B.W. 13419.

Didis pulkas bernų joja,
Bėg mergelė pas brolelius,
Neslėpkit jau, broližulėliai,
Patys bernai jau pamatė. B.W. 13441.

Eikit lygiai, broližėliai,
Viena eit aš negaliu,
Bernai kelią jau nugulę
Lyg pilkieji vanagai. B.W. 13475.

Latvių bernai, nuotakos ieškoti jodami, vedasi laisvą žirgą (lieku kumelinu), kuriuo parjodys paimtąją nuotaką namo (B.W. 13383, 13484). Latvių mergelė nedrįsta viena, be savo brolelių, iš namų išeiti, nes svečios šalies bernai tyko ją pagauti (LD. VII. t. nr. 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659), nuo šių nekviestųjų svečių, svečios šalies bernelių, mergelė slepias pas savo brolelius (LD. VII t. nr. 660, 661, 662). Ir svečios šalies bernas taip pat vagia, — o jis ir vadinamas meitu zaglis, mergelių vagis, — mergelę nuo jos brolelių:

Aš perkirtau aukso slenkstį
Sidabriniu kardužiu,
Imu savo merguželę
Nuo devynių broližėlių. LD. VII. t. nr. 681.

Ir tą mergelę jis ima naktį:

Tamsi naktis, baltas kelias,
Juodbėrį žirgą balnoju,
Tenemato broližėliai,
Kur išveda jų seselę. LD. VII. t. nr. 701.

Ir pati mergelė skundžiasi, jog ją bernai tamsią naktį veda, kad ji pas savo brolius kelio nežinotų (LD. VII t. nr. 707, 708, 709). Ilgose latvių liaudies dainose, Zingėmis vadinamose, dainuojama ir šitaip:

močiutės dukrelė eidavo grūdų malti maltuvėn, rytą jos močia eina lankyti savo dukros malėjos:

— Ein močiutė pažiūrėti,
Ką beveikia malėjėlė,
Nebeūžia jau girnelės,
Nebdainuoja malėjėlė.
Ein motulė raudodama,
Ašarėles šluostydama:
Valioj durys, langai valioj,
Nėr jau pačios malėjėlės.
Ko belaukiat, broližėliai,
Aukit kojas su čebatais,
Pabalnokit savo žirgus,
Vykitės paskui seselės.
LD. VII. t. nr. 758. var. 759, 760, 761, 762, 756, 757.

Ir ne tik zingėse, bet ir paprastose latvių dainose dainuojama:

Vai sergėkit, brolužėliai,
Jūs visus kelelius,
Bernai (tautas) vogs mūs seselę
Gulamu laiku. L.D. VII. nr. 718.

Valioj durys, langai valioj,
Bernas ima mūs seselę.
Aš prašau savo brolelį:
Balnok bėrą žirgelį. LD. VII. t. nr. 722.

Bernas sesę išsivedė,
Skujas neša ji rankoje.
Vykitės, brolužėliai,
Kur skujų pribirę. LD. VII. t. nr. 728.

Mat latvių nuotaka gudri, per mišką vedama nusilaužė skujų šaką, kurią laikė rankoje, skujos jojamu keliu birėjo ir paliko pėdsakus, kur sesuo išvežta. LD. VII. t. nr. 729, 730. Broliai, sekdami dingusios savo sesers pėdsakus, pakely randa:

— Atsikėlė motinėlė gaideliams negiedant,
Rado veją išmindžiotą, kryžeivių būta.
Kelkis, sūneli jauniausias, balnoki žirgelį.
Pabalnojęs žirgelį vykis seserėlę.
Kai davysi tyram lauke, nedaryk alaso.
— Kai dajojom žalią girią, ugnelė kūrinta,
Ant liepsnelės, ant kaitriosios vainikai deginta,
Ant jovaro miklių šakų šilkeliai vėdyta.
Didžiuos mūruos ant dvarelio sesutė vaikščioja,
O pulkelis kryžokėlių akimis daboja,
Kad neišbėgtų mieloji mūs sesutė
Ir nepagrįžtų atgal pas mamutę.
— Vai tu, sesut, seserėle, grįžki pas tėvelį.
— Jau nemažna, mylimas broleli,
Jau sudegino mano vainikėlį,
Ir dabar daboja šimtas bernužėlių.

V.M. p. 162.

Šis Tomo Zikaus užrašytas Trakų ap. dar XIX a. romansas vargu bėra liaudies kūrinys, jį čia pakartoju tik kaip kurijozą, bet panašių dalykų esama ir liaudies dainose:

Raibi gaidžiai negiedojo,
Kaip močiutė kėlė,
Užsikėlus motinėlė
Dukrelės nerado.
— Kelkit, kelkit, sūnelėliai,
Balnokit žirgelius,
Vykit, vykit seserėlę
Visaisiais keleliais.
Kur sesutės nuvažiuota,
Rūtelėms barstyta,
Kur dieverėlių nujota,
Žemelė skardyta.
Jokim, jokim, broližėliai,
Dagi toliau jokim.
Kaip prijojom lygų lauką,
Žirgeliai ganyta.
Kaip prijojom sraunę upę,
Žirgeliai girdyta.

Kaip prijojom žalią girią,
Žaliąją liepelę,
Apie liepą, liepužėlę
Jaunimėlio šokta.
Ant liepelės, ant šakelės
Kasnikai vėdyta,
O ant josios viršūnėlės
Vainikai džiovyta.
Kaip prijojom tąjį dvarą,
Dvaras užrakytas,
Šoviau sykį, šoviau antrą,
Niekas negirdėjo.
Ir išeina seserėlė,
Balta lelijėlė:
— Kad jūs būtut, broluželiai,
Vakar atvažiavę,
Mažu būtut, broluželiai,
Mane išvadavę,
Vakar buvau su vainikais,
Su šilkų kasnikais,
O jau šiandien, broluželiai,
Baltam nuometėly. M.T.Ž. 1912. pp. 33—34.*)

Šioj ilgoj dainelėje matome kelius momentus: atsikėlusi močiutė neranda savo dukters, ji ragina savo sūnus vytis iš nakties dingusią sesę, broliai vejasi savo sesę jos pėdsakais, paveja, tiksliau randa broliai savo sesę jos anytos dvare, atseit namuose, broliai grąžina sesę namo, bet ji atsisako grįžti, nes jos broliai atvykę jos vaduoti jau per vėlai, pavėluotai. Šie svarbesnieji momentai, — normalus jų skaičius šeši, — aptinkami pilnai ar dalimis visose pasekėjų, brolių, vejančių ar ieškančių savo sesės, dainose, kurioms varijantų esama gana daug. (M.T.Ž. 1913. pp. 20—21, V.D. 1911 p. 68, MLG. t. V. pp. 277—278, OD. I. p. 98, 153, 155, PLD. p. 183, 207, 135—136, KD. p. 19, LF. pp. 11, 23, DLD. pp. 9, 103, 223, ŠD. p. 16, K.P.L. 72, JSD. 23, 88, 151, 180, 212, 209, 210, 211, 674, 673, 682, 853, 854, N.S. 368, 1188, 1189, 1190, 1191 ir k.).

---

*) var. J. Lautenbach: Očerki iz istorii litovsko-latyšskago narodnago tvorčestva 1896 pp. 53—60, 179—184; A. R. Niemi: Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai, 1932 p. 266; T.D. IV. pp. 135, 136; T.D. V. pp. 27, 28, 51, 52; R.D. I. pp. 86, 87; Židinys t. XXVIII. 1938. p. 388.

Ir latvių dainose broliai vejasi išvestą sesę jos pėdsakais: skujų nuobiromis rasos nuobraukomis (LD. VII. t. 728, 729, 730), vejasi mylių šimtą ir kitą, kol, pasiklausdami bugnininkų ir smuikininkų, sužino ir atseka savo sesę aukštam kalne, didžiam kieme, kurin jie įjoję priimami, sodinami, užgeriami ir vaišinami. Ir pamato savo sesę gale stalo besėdinčią, nuometėlį bemūvinčią, ašarodama ji broliams aiškina: girnos ūžė, negirdėjus, kaip bernai pas ją atjoję ir išsivedę. Brolių kviečiama namo ji atsisako grįžti, nes jai patinka svečioj šaly. Ji siunčia savo vainiką jaunesniajai seselei ir „šimtą labų vakarų" savo motulei už auginimą (LD. VII. t. 756, 757, 758, 759, 760, 761). Mūsų dainose sakoma:

Buvo atjot, brolužėliai,
Vakar vakarėly,
Kaip aš buvau po vainiku,
Po šilkų kasniku.

JSD. 212, 211. N. S. 1189

Kitoje dainoje dar ir taip paaiškinama motinai, grąžinančiai dukterį:

— Nebečiesas, motutė,
Nebečiesas, senutė,
Jau surištos baltos rankos,
Sumainyti žiedeliai.
Kaip ežere žemė stos,
Ant rytojaus ars, akės,
Kai saulutė užtekės,
Užtekėjus nebesės,
Kai su šaukštu duoną rieks,
O su peiliu barščius srėbs, —
Tai tada, motinėlė,
Aš pas tave sugrįšiu. N.S. 1289.

Kitoje dainoje sakoma:

— Sugrįžk, seselė, rūtelių sėti,
Jaunoji viešnelė, vainiko pinti.
— Negrįšiu, broleliai, rūtelių sėti,
Jaunieji broleliai, vainiko pinti.
Palikau matušę sėjėjužę,
Jauniausią seselę pynėjužę. JSD. 88.

Krinta akin, kad iš nakties dingusią mergelę vaduoja ne tėvas, ne močia, bet broleliai ar brolelis. Mūsų (ir latvių) dainose broleliai yra nuolatiniai ir nepakeičiami savo seselių globėjai. Broleliai gina savo seselę nuo šelmio bernelio:

— Atduok rūtų vainikėlį
Su geru žodeliu,
Ba kaip neatduosi
Su geru žodeliu,
Pastos mano broližėliai
Tau viešą kelelį.
Pastojo broleliai
Jam viešą kelelį,
Ir nukėlė tymo balną
Nuo bėro žirgelio. F.M. 34.

Broleliai lanko savo seselę, nutekėjusią svečių šalelėn (SDŽ. 21, 39). Kaip bernelis savo mergelei pagrąso:

— Pasižiūrėki, mano mergelė,
Kaip tas dreba žirgelis.
Taip tu drebėsi, mano mergelė,
Kaip mano valioj būsi.
JLDn. 475, 536, 603.

Nutekėjusi mergelė prašo savo brolelių:

Prašyčiau brolužėlių,
Brolelių dobilėlių,
O ben ateitų mano broleliai
Su aštriaisiais kardeliais.
Kad ateitų broleliai
Su aštriaisiais kardeliais,
O ben iškirstų mano vargelį.
Iš anytos vartelių. JSR. p. 58
JSD. 619, 623, 634, 635.

Bernas, nuotaką imdamas, paprastai jai visokių gėrybių žadėdavo:

— Tu už manęs gerai pabūsi:
Sunkių darbelių nedirbsi,
Kalne rugelių nepiausi,
Tik po sodelį vaikščiosi,

Gražius obuolius rankiosi,
Tu nusieisi į šlaitą
Brandžių riešutų pasirinkti.
JSD. 114.

Tačiau paskui bernas paaiškina:

— Kai plunksnelė galan skęs,
Akmenėlis viršun plauks,
Tada tujei, mergytėlė,
Savo valią turėsi. N. S. 1290.

Ir niekas anytos namuose nutekėjusios mergelės neužtaria, net jos motina, tėvas:

Močiutė barė, nieks neužtarė;
Bernužis mušė, nesigailėjo.
Nemušk, nebark, šelmi berneli,
Pasiskųsiu tėveliui.
Mano tėvelis ateidamas,
Rankoj rykštelę atsinešdamas:
Bausk, mokyk, mano ženteli,
Tavo valioj dukrelė. JSD. 833.

Tiktai brolelis, seselės balsą išgirdęs, ateina jos paguosti:

— Visi mane barė,
Nei viens neužtarė.
Mano brolytis per kiemą ėjo,
Ir kardužėlį rankoj turėjo:
Dabar, svainyte,
Ką tu darai sesytei?
Nulėks galvelė
Kai kopūstėlis. RD. 44.

Tai ir suprantama, kad tie broleliai, kurie savo seselių likimu net anytos šalyje rūpinosi, vyksta vaduoti savo dingusios seselės (JSD. 23, 88, 120, 151, 209, 210, 211, 212, 672, 673, 674, 682, 853, 854).

Mūsų dainų duomenų permažai įrodyti, kad mūsų dainų brolelių savo seselėms globa būtų buvusi paveldėta iš senybinės matriarchinės šeimos formos.

Kartais mūsų dainose nuotaka mergelė imama ir prie vandens, atseit tuomet, kuomet ji išeina parnešti vandens:

— Oi, išeiki, merguželė,
Į Dunojų vandenėlio.
Aš atjosiu su pulkeliu,
Imsiu tave merguželę. DLD. p. 146.

Pauliaus Einhorno liudijimu senovėje prie vandens vogdavę vandens atėjusias merginas ir latviai (Scriptores rerum Livonicarum II t. 1848. p. 594) ir taiposgi, Nestoro liudijimu, senovėje slavų gentis drevliane (Lavrentjevskaja lietopsis, 12). Sumcovas manė, kad slavų senovėje pačios vedybos, pati santuoka buvusi atliekama prie vandens (šulinio, šaltinio ar ežero), tas sakralinis vandens vaidmuo paaiškinąs ir nuotakos vogimą prie vandens (N. Sumcov: O svadebnych obriadach 1881 pp. 100—105), tačiau vogimas ar ėmimas merginos prie vandens ir be to suprantamas: mergina vandens eidavo viena ir nueidavo tolokai nuo namų, todėl ją čia pasiimti būdavo nesunku. Vogimas nuotakos prie vandens buvo žinomas ir Indijoj („Anthropos“ 1910. p. 795.). Tačiau mūsų daina:

Siuntė mane motinėlė
Į jūreles vandenėlio.
Man besemiant vandenėlį
Ir ištiko šiaurus vėjas,
Ir ištiko šiaurus vėjas
Ir nupūtė vainikėlį... JSD. 520.

Šioji daina, turinti pas mus labai daug varijantų, turinti gana daug paralelių ukrainiečių dainose, šioji daina vargiai galėtų būt siejama su motyvu nuotakos prie vandens ėmimo. Kartais mūsų dainose pasitaiko ir tokis motyvas:

Ir atėjo trys mergelės
Tų uogelių rinkti,
Ir atjojo trys berneliai
Tų mergelių imti. JSD. 109.

Tačiau šiokių motyvų yra nedaug.

Yra dar viena dainų rūšis, tai satyrinės, pašiepiamosios dainos vestuvių apeigose. Vestuvėse dalyvauja du pulkai: jaunojo ir nuotakos. Abu šie pulkai susitinka nuotakos namuose, atvykus vedlių pulkui su piršliu ir jaunikiu nuotakos namuosna.

Iš vestuvių apeigų matome, kad vedlių pulkas nuotakos namuose sutinkamas gana nedraugingai, jam užšaunamos ant kelio kartys, užkeliami vartai, uždaromos durys. Ir vedliams vidun įsiprašius negreit jie dar už stalo sodinami: užsėsti suolai, užimti stalai, vedlius kamantinėja, klausinėja, kvočia, kol, galų gale, užleidžia jiems suolus ir stalus. Kai kur vedlius susodindavo atskirai, už atskiro stalo ir, iki giminių maišymo, atseit susodinimo abiejų pulkų už bendrojo stalo, abu pulkai vienas antrą apdainuodavo pašiepiamomis dainomis. Ir visą laiką, nuo vedlių atvykimo nuotakos namuosna iki nuotakos išvedliavimo anytos namuosna, netrūkdavo satyros ir pašiepimo vienų antriems. Čia pašiepiami piršlys, svotai, svočios, jaunojo „broliai", jaunosios pamergės. Pavyzdžiai:

Mislinom — bernelį „broliai" atlydėjo,
Ažna su juo piemenukai atriedėjo.
Mislinom — broleliai žirgeliais atjojo,
Ažna tie broleliai kiaules pažaboję . . . MT. II. p. 53.

Gražus bernelio pulkelis,
Garsūs jaunojo broleliai.
Jų žirgeliai — kuineliai,
Jų balneliai — alksniniai.
Kuineliai pažaboti
Rezginių pasaitėliais,
Kuineliai pakaustyti
Kručkų pasagėlėmis.
Kai laukeliu jojo,
Visos varlės kvarkė,
Kai sodžiun įjojo,
Visos kiaulės žviegė . .. MT. II. pp. 53—54.

Mislinom: svokelės
Garsios giminėlės,
Ažna mūsų svokelės
Kiaulių padermėlės.
Mislinom: svokelės
Važiu atvažiavo,
Ažna mūsų svokelės
Šiknom atšliūžiavo . . . MT. II. p. 52.

Po svokelės nosim
Voras musę korė.
Regėt — svoka nenauda:
Voro nenuvijo.
Ant pirštelio pliko
Visi šunys šiko.
Regėt — piršlys nenauda:
Šunų nenuvijo... MT. II. p. 51.

Susėskit, susėskit, svoteliai į suolą.
Pažiūrėsim, pažiūrėsim, kokios svotų lūpos.
Veršialūpiai, arklialūpiai suolely sėdi...
Škapladančiai, veršiadančiai suolely sėdi...
JSR. p. 30.

Susėdo, susėdo svotai už stalo,
Padėjo, padėjo barzdas ant stalo.
Alutį gėrė, snarglys varvėjo,
Per aslą ėjo, vyžos šliuksėjo... JSR. p. 31

Atvažiuoja svočia ratais,
Užsidengus save lapais.
Atvažiuoja svočia ratais,
Apsikaišius galvą krapais... JSR. p. 63.

Ėskit, svotai, neužsirykit.
Suėdėt kiaulę su paršiukais.
Žviegia, rėkia kiaulė po pilvą... JSR. p. 52.

Važiavo svotas pro pirtį,
Bajorėlis, pro pirtį.
Jis mislino — bažnyčia,
Bajorėlis, bažnyčia. DLD. p. 211. (211).

Gyreis, piršleli, kad tu razumnas —
Pamatęs pirtį, sakei — bažnyčia.
Gyreis, piršleli, kad tu razumnas —
Pamatęs pečių, sakei — altorius...
DD. nr. 224.

Mūs svoteliai, kaip stuobreliai,
Stovit jūs visi aslelėj,
Tai jums, tai jums
Ir suolelio nėra. JSD. 528.

— O iš kur tie svotai, tie aukštakvietkiai?
— O kam tos jų kvietkos?
— Vortinkliams šluostyt.
— O iš kur tie svotai, paplokštagalviai?
— O kam tos jų galvos?
— Pabalkėms landyti. JSD. 533.

— O ko jūs, svoteliai, vėlavot,
O ko jūs, jaunieji, vėlavot?
Skolinti rūbai vėlavo,
O ir bateliai ne savo. G. Kr. 1935. p. 372.

Anos šalies svočia, anos šalalas,
Ji nieko neturi, pastalalan žiūri. TD. I. p. 248.

Anos šalies svotai, anos šalalas,
Badu nudvesį ažugarėjį.
Surijo rijo, svotai surijo,
Kiaulalį šeriuotų, šunelį plaukuotų. TD. I. p. 249.

Ir pati nuotaka nusiminusi, liūdi, ji tųjų pašiepiamųjų dainų nedainuoja, bet ji baimisi, nes:

— Mergelė jaunoji,
Ko liūdna vaikščioji?
Ar nematei šį pulkelį,
Ar jauną bernelį?
O kai pamatysi
Šį didį pulkelį,
Išves tave tas pulkelis
Į svečią šalelę.
Svetimoj šalelėj
Svetimi žmoneliai:
Neįtiksi, kaip kalbėti
Nei darbelio dirbti. M. T. VII. p. 114.

III.

NUOTAKŲ VOGIMO PĖDSAKAI MŪSŲ VESTUVINĖSE APEIGOSE.

Ir atjoja raitų pulkas,
Visi raiti šaudydami.

Krėvė, p. 25.

Pereitame skyrelyje dirstelėjome į vogimo pėdsakus mūsų dainose, dabar truputį stabtelėsim ties vogimo pėdsakais mūsų vestuvių apeigose. Pradėsime **piršlybomis.** Čia turime tuojau pabrėžti, kad jaunasis su piršliu, savo pulku norimojon nuotakon **raitas joja.** Raitą jojantį jį mes matome mūsų dainose ir labai retai mūsų dainose piršliuosna važiuoti važiuoja, nors šiek tiek dažniau laivu plaukia, mat anuo metu vandens kelias: upės, ežerai, pajūriai buvo geriausias susisiekti būdas, o juk didelė dalis kiemų būdavo prie vandens. Tačiau raiti bernai į mergą joja ne tuščiomis, bet, kaip jau matėme, ginkluoti kardais, šautuvais. Ir dainoje todėl dainuojama:

— Ar jau gieda raibieji gaideliai?
Ar bus čėsas, tėveli, **pas mergelę joti**?
— Sūnytėli mano, dobilėli mano,
Susikviesk, sūneli, savo draugalėlius.
— **Draugalėliai** mano, **brolužėliai** mano,
Imkit visi **plinteles su savimi drauge.**
O kaip mes prijosim prie uošvelės dvaro,
Šausime kartužiu į **uošvelės dvarą.**

JSD. 499, 498.

Tačiau bernas piršliuosna joja raitas ne vienų tik dainų liudijimais, bet ir iš tikrųjų ir ne vienoje kurioje vietoje, bet įvairiose mūsų krašto vietose: Veliuonos[1] apylinkėje, dzūkų[2], zanavykų[3] krašte, žemaičiuose[4] ir kitose Lietuvos vietose[5] ir ne tik dabar, bet ir senovėje[5], tačiau tasis jojimas buvo senoviškas paprotys, o dabar jau dažnai važiuoja važiuoti[7], gal būt raiti senovėje tejodavo bajorai, kurie ir tąsias dainas kurdavo[8], bet, gal būt, žirgo gadynėje[9] jodavo ir visi, o tik paskui, gadynėje arklio, gyvenimo būdui pasikeitus, kuomet žirgą ūkio darbams vartoti ėmė, ėmė važiuoti.

Raiti piršliuosna jodavo ir latviai: veik visame Kurše buvo įprasta tik raitiems joti[10], Dondangeno apylinkėje jodavo ir vyrai ir moterys raiti. Dažnai berno pulkas vesdavosi čia vieną laisvą žirgą (lieks zirgs) nuotakai parsijodinti:

Ir kasmetai bernai (tautas) joja,
Laisvą (lieku) žirgą vesdami[11].

Apskritai latviai, kaip ir lietuviai, garbingu dalyku laikydavo joti raitiems piršliuosna, ko dėliai kiekvienas bernelis (tautas dēls) augdamas augindavosi sau ir žirgą[12] ir dainose buvo dainuojama:

Tris metelius auginau
Stainėj savo juodbėrėlį,
Ketvirtiesiems metams stojus
Pirkau balną, kamanėles,
O penktaisiais metais josiu
Mergužėlių žvalgavoti[13].

arba:

Jau juk laikas, mergužėle (tautu meita),
Kodėl lauki taip ilgai?
Tavo kraitis jau sukrautas,
Mano bėris užaugintas[14].

Turime pažymėti, kad piršlybos, kaipo paruošiamasis vestuvėms veiksmas, atsirado vėliau, kuomet tarpininkas piršlys, žmogus pagyvenęs, gudrus, guvus, patyręs, žinąs gerai jaunojo ir nuotakos giminę, buvo reikalingas derėtis, kivirčams baigti, susipykusiems sutaikinti. Ankstyboje vogimo ganynėje, tokis tarpininkas piršlys buvo bereikalingas, nes anuo metu bernas buvo reikalingesnis jaunų draugų talkininkų, vogti ir peštis su mergos giminės vyrais padedančių, už kokį seną diplomatą taikintoją. Šiuo požvilgiu žiūrėdami suprantame, kodėl tųjų gamtotaučių tarpe, kurių tarpe vogti merginas yra „mada", mes piršlio nematome[15]. Piršlį mes randame visose Europos tautose[16], tačiau neturime pamiršti, kad Europos tautos istoriniais laikais gyveno vogimo nykimo gadynę ir galime manyti, kad buvo, turbūt, ir Europoje gadynė, kuomet žmonės apseidavo be piršlio. Juk ir mūsų dainose piršlys — retas svečias ir, tur būt, vėlesnių laikų įterptinukas, nes didelis daugumas mūsų vestuvinių dainų piršlio ar svoto (nuo sla-

viškojo svat) nemini, nežino[17]. Senovėje Europoje, gamtotaučių tarpe, vietomis ir dabar, jodavo tiesiai bernas su pulku mergos vogti, kurią, be jokių derybų pavogę, tuoj vesdavosi namo. Ilgainiui, atsiradus piršlyboms, jaunojo pulko žygis merginos vogti dalimi asimiliavos su piršlybomis, bet didele dalimi šliejosi vakaronių, berno su vedliais žygio nuotakos pusėn. Piršlybos, asimiliuodamos su vogimo žygiu, įgijo porą požymių, merginų vogimą primenančių: piršlių žygis naktį ir slėpimas jų atvykimo tikslo arba apsimetimas pirkliais, medžiotojais, ko pražuvusio ieškančiais. Vogimo gadynėje ir šiokis vėlybas žygis ir apsimetimas buvo visiškai suprantami, to, tačiau, nemokėtume paaiškinti kalbamųjų faktų su vogimo gadyne nesusiedami. Pas mus piršliai kartais ir jodavo vėlai vakare[18], apsimetę medžiotojais[19], kokio pražuvusio daikto ieškančiais[20]. Be to, piršliai, vidun suėję, kepurių nenusiima, nesisveikina, nenusivelka, elgiasi nuotakos namuose lyg nukariautojai nukariautame krašte[21]. Piršliams atjojus merga veik visuomet slepiasi[22]. Pas latvius piršliai ir jodavo naktį[23], apsimetę ieškančiais lapės, žąsies, anties, stirnos, kiaunės, kurias pėdomis iki čia atsiviję, bet kurios šiuose namuose pasislėpusios[24], nuotakos namuose nenusivelka, kepurių nenusiima, elgiasi lygu priešininkai[25], merga veik visuomet piršliams atjojus slepiasi kamaroj, maltuvėje ar kur lauke[26]. Panašių dalykų piršlybų metu atsitinka ir kitų tautų tarpe. Piršliais važiuoja ar joja naktį pas estus[27], prancūzus[28], indus[29], gudus[30], ukrainiečius[31], lenkus[32], rusus[33], germnaus[34]. Apsimeta jaunos pražuvusios karvikės (mullikas) čionais atbėgusios, beiešką, pas estus[35], kartais pas juos piršliai apsimeta iešką ėriuko, veršio, paukščio, žąsies, avies[36], pas vengrus apsimeta iešką čionai nuskridusios balandėlės, pas suomius paukštės[37], pas gudus ieško prapuolusios žebenkšties[38], pas ukrainiečius — dingusios kiaunės, kurios pėdomis jie ją čion atsivijęs[39], paklydusios žąsies, žąsino ar veršio ieško piršliai pas lenkus[40], pabėgusios stirnos ieško Rumunijoje[41], pašautos stirnos vakarų Prūsijoj[42], kokio pražuvusio gyvulio germanuose[43]. Merga, patyrusi piršlius atjojančius, slepiasi pas estus[44], gudus[45], ukrainiečius[46], lenkus[47], rusus[48], germanus [49]. Surinktieji piršlybų duomenys rodo, kad piršliai jodavo naktį ar vėlai vakare, jodavo apsimetę medžiotojais pražuvusio kokio paukščio, žvėries, gyvulio ieškodami, mer-

gos jų vengdavo, slėpdavos, mergos namiškiai nelabai norėdavo jų įsileisti ir įsileisdavo tik po apklausinėjimo[50], vidun įėję piršliai elgdavosi atšiauriai ir šaižiai, net grasindavo kokiomis negerovėmis, jei mergos namiškiai jų ieškomojo daikto neduosią. Visi šie požymiai yra požymiai vogimo ir sunku būtų juos kildinti vien iš mėgdžiojimo, prasimetimo, vaidybinio polinkio, nes vestuvinės apeigos nėra spektaklis, bet misterija, sudaryta iš mimiškų, chorinių veiksmų[51], vaizduojančių visuomeninio ir religinio gyvenimo reikšmingesnius momentus, išgyvenimus, kalbamąjį veiksmą (žmonos vedimą) liečiančius [52]. Todėl liaudies apeigose, papročiuose, padavimuose, burtuose, dainose, pasakose galima rasti daugybę socialinio ir religinio žmonių gyvenimo duomenų, išgyvenimų, kurių nemini jokie metraščiai[53], Mes nėsame linkę tvirtinti, kad socialiniai vestuvinių apeigų elementai esą ankstybesni už religinius, kaip kad Dr. v. Henke am Rhyn tvirtino[54], nes mūsų manymu ir socialiniai ir religiniai elementai yra veik vienodo senumo — seniausias minimųjų apeigų elementas egzogamija yra abejopos, socialinės ir religinės reikšmės[56], — tačiau manome, kad abiejų rūšių elementai tikrai yra tam tikrų gadynių, kultūrinių tarpų dokumentiniai faktai, nors vienur kitur šie apeigų elementai ir galėjo susipinti, susikryžiuoti, asimiliuotis, išnykti[56], bet šios priežastys negali dar atgrasinti ieškoti sąsajos tarp apeigų ir tam tikrų įvykių tam tikros gadynės gyvenime, negali versti žiūrėti į apeigas lyg į laisvą žmogaus vaizduotės kūrybą, nes ir laisvoji žmogaus kūryba, giliau įžvelgus, tėra pasąmoningas tolimųjų amžių, išgyvenimų atspindys. Rodos, niekas nėra laisviesnis už pasakas ir sapnus, bet ar tarp pasakų, sapnų ir tikrojo, būtojo ar esamojo gyvenimo nėra jokios sąsajos? Pasakų ir sapnų tyrinėtojai atsakys teigiamai: toji sąsaja yra[67]. Negali būti iš piršto išlaužtas nors ir šiokis Valančiaus aprašomasis piršlybose faktas: „Jau brėkštant jaunasis, su dešimčia draugų atvykęs, pradėjo paukš! paukš! šaudyti. Vietos jaunuomenė iš trobos iššokusi lygia dalia pliaukš! pliaukš! šaudydama atliepė. Ką padariusi šmurkš, šmurkš sušoko į trobą, užsklendė skląsčius, užraišiojo ir užramstė duris. Atkeliavę svečiai išdraskė žiogrius, atkėlė karklus ir bruzdu bruzdu įsiveržė į kiemą. Atradę uždarytas ir užrakintas duris, ėmė tas laukan, iškėlė iš kaškų ir išvertė. Kiti brakš, brakš brazdino į langus sakydami: įleiskit svečius“[58].

Suprantama, Valančiaus laikais tikrojo vogimo jau nebebuvo ir šioji piršlybų scena buvo tik vogimo mėgdžiojimas, bet tasis mėgdžiojimas nėra iš piršto išlaužtas, jis turi atliepimų mūsų dainose ir kitų tautų apeigose, jis turi gilias šaknis, todėl jo vienos tik vaizduotės padariniu laikyti negalime. Panašių dalykų, tik daug gausiau, yra vestuvių apeigose. Stabtelsim ties nuotakos vedlavimu. Vedlauja nuotaką vedliai. Žodis „vedlys, vedliai" esti trejopos reikšmės: vedlys = jaunojo pulko žmogus, kuris nuotaką su vestuvininkų pulku anytos pusėn parveda, parvedlauja[59]. Vedliais vadinama: a) jaunojo visi talkininkai ir b) visas jaunojo pulkas su jaunuoju pačiu, kuris dažnai vedžiu vadinamas[60]. Vedlius mes imsime trečiąja prasme: visą pulką, vykstantį nuotakos pusėn. Jaunasis, mat, ir mūsų dainose nejoja vienas, bet su savo talkininkų pulku joja nuotakos pusėn:

Ant ir atjoja didis pulkelis,
Per lygųjį laukelį. JSD. 341, 270, 273.

Jokit, broleliai, vienu keleliu,
Vienu keleliu, didžiu pulkeliu. JSD. 385.

O ir prijojo pilnas dvaras svetužių,
O ir pristatė pilnas staines žirgužių. JSD. 421.

Šiokių pavyzdžių yra mūsų dainose labai daug.
Ir latvių dainose:

Oi dievuliau, kas daryti,
Pulku joja čion piršliai! B. W. 14176; 364[1].

Krūmais auga baltos gėlės
Mano brolio kiemelyje.
Pulkais joja svetužėliai (sveši laudis)
Baltų gėlių pažiūrėt. B. W. 14246.

Prijojo svečių pilnas kiemas,
Aš gulėjau dienos viduryje. B. W. 14365.

Pilnas kiemas pristatytas
Leišių bėrų žirgužėlių. B. W. 14459.

Taigi ir mūsų ir latvių dainų duomenimis nuotakos pusėn jodavo visas pulkas bernų. Dabar dirstelėsim į vestuvines apei-

gas. Krėvė rašo: „Jojo (Vinco Pacalio Vinkšninių sodžiuje) pulkas luvo tiek didelis, jog vienų „brolių“ buvo trisdešimt žmonių, ir visi jie buvo raiti, prijodami sodžių, kur merga gyveno, kėlė didžiausią triukšmą ir net šaudė iš muškietų“[61]. Jaunojo pulką mini Brazys[62], Butėnas[63], Valančius[64], Juška[65], Staugaitis[66]. Šis pulkas aptinkamas Šeduvoje[67], Kupiškyje[68], Anykščiuose[69], Papilėje[70], Vilnijoj, ypač Disnos ir Ašmenos apylinkėje[71], nenurodytoje vietoje, bet greičiausiai Dzūkijoj[72], tačiau šioji Kukolniko žinia galėjo būti pakartota iš Jucevičiaus, kuris, nenurodydamas vietos, tokį pat faktą mini[73]. Jaunojo pulko pėdsakų būta ir prūsų Lietuvoje[74] ir, tur būt, vargu kur buvo mūsų krašte kampelis, kur jaunasis būtų apsėjęs be savo pulko. Pulku pas nuotaką jojo ir latviai[75], gudai[76], ukrainiečiai[77], rusai[78], lenkai[79], pietų slavai[80], bulgarai[81], čeko-slovakai[82] ir apskritai visi slavai[83]. Ir ne tik slavai, bet ir indai[84] škotai ir skandinavai[85], airiai ir germanai[86], vokiečiai[87], prancūzai [88] jodavo pulku. Mūsų[89] ir latvių[90] dainų duomenimis tasis pulkas jodavo ginkluotas. Ginkluotą jaunojo pulką aptinkame ir mūsų[91] ir latvių[92] vestuvinėse apeigose. Ginkluoto pulko būta slavų[93] ir kitų tautų tarpe[94]. Šie ginklai, kurie dabar vartojami tik dekoracijai, senovėje buvo tikrai reikalingi, kuomet žmonos buvo jėga imamos, net ir dabar dar, nors juokais, tyčia, kartais, šaudo iš šautuvų ar pištolietų, kovoja kardais[95], pasamoningai anuos senus laikus prisimindami. Mūsų dainose „brolelių pulkas“ prie „uošvės dvaro“ šaudydavo iš „plintelių“ daug dažniau, veik visuomet[96], nes, matomai, dainose daug daugiau vogimo gadynės išgyvenimų išliko, nei vestuvinėse apeigose.

Šitam vedlių pulkui, nuotakos vedlauti jojančiam, pakelyje daromos kliūtys, užkeliami vartai, uždaromos durys ir apskritai jis nuotakos namiškių, josios pulko sutinkamos nedraugingai, lygu priešininkų pulkas, kartais net įvyksta tariamosios kautynės, kurios yra kadaise tikrai buvusiųjų kautynių pasamoningas mėgdžiojimas. Dirstelsim kiek atydžiau. Jau dainoje dainuojama: „vai prašysiu senąją motulę, kad užkeltų vario vartelius, sidabriniais juos užrakintų rakteliais, neįsileistų seklytėlėn svetimosios šalies bernelių, kad vaduotų savo dukrelę nuo didžio vargelio, nuo sunkios svetimoje šalelėje buitelės“[97], nuotaka taip virkaudama prašo ne tik motinos savo, bet ir savo brolų: „kad svetimo pulkelio į didįjį tėvelio dvarą neįsileistų,

mindžioti žaliosios rūtelės neduotų, neleistų pražūti josios jaunoms dienelėms, atsiskirti nuo tėvo, motinėlės, nuo jauno jaunimėlio“[98]. Vedliams atjojant nuotakos namiškiai ir pulkas: „užkelia vartus, jei sodžiaus gale yra vartai. O jei jų nėra, pasistengia skersai kelio pastatyti šatrą. Prie jaunosios kiemo vartų mergos pulkas irgi ruošia tamtikras kliūtis. Vartai irgi užšaunami šatra. Prie vartų iš gatvės iš vienos ir kitos vartų pusės dedami loviai, pelenų pilni, ant lovių įtaisomi ratai taip, kad juos galima būtų sukti už pritaikytų rankenų. Ratai apipinami šiaudinėmis „uodegomis“. Ratus sukant „uodegos“ dulkina pelenus, „pelenų debesis kelia“. Už tvoros, darželyje, susėda senesni vyrai, užsitaisę šautuvus, suprantama savaime, tuščiais šūviais“[98]. Vedlių pulkui kiemą privažiavus: „vieni vietinio jaunimo ima sukti ratus ir dulkinti pelenais, kad nubaidytų arklius, kiti, stovėdami už šatra užstatyto įvažiavimo, rėkia ir mosteguoja rankom, arklius irgi baidydami. Pasislėpę su šautuvais už tvoros ima šaudyti tiesiog į arklius“[100]. Vedliai „įvažiavę kaiman leidžia arklius šuoliais, vydami juos, kiek galėdami, kad įsibėgėję jie sulaužytų užtvarą ir įsiveržtų jaunosios kieman‘[101]. Žemaičiuose: „brėkštant jaunasis, su dešinčia draugų atvykęs, pradėjo paukš, paukš šaudyti. Vietos jaunuomenę iš trobos iššokusi lygia dalia pliaukš, pliaukš atliepė, ką padariusi šmurkš, šmurkš sušoko į trobą, užsklendė skląsčius, užraišiojo ir užramstė duris. Atkeliavę svečiai išdraskė žiogrius ir bruzdu, bruzdu įsiveržė į kiemą. Atradę uždarytas ir užrakintas duris, ėmė tas laukan, iškėlė iš kaškų ir išvertė. Kiti brakš, brakš brazdino į langus, sakydami: „įleiskit, įleiskit“[102]. Šiokį vedlių žygį nuotakai imti lydėjo plačiai išsišakojusi, turinti daugybę variantų dainelė:

— Oi, berneli, bernužėli,
Kai nujosi pas mergelę,
Nebūk labai puikus.
Nekelk vartų iki galo,
Neleisk žirgo visai valiai,
Nevirkdink mergelės.
— Kelsiu vartus iki galo,
Leisiu žirgą savo valiai,
Virkdinsiu mergelę.

N.S. 1012, 1059. JSD. 79, 483, 485, 487, 650.

Šioji dainelė, turint galvoje visas nuotakos pulko vedliams daromas kliūtis, kurias vedliai jėga turėdavo įveikti, pašalinti, visiškai suprantama ir savo vietoje. O vedliams juk dažnoje mūsų krašto vietoje visokeriopai kliudydavo. Štai Veliuonos apylinkės gyventojai 1870 m. vestuvių metu vedliams, nuotakos imti atjojantiems, ant kelio užrisdavo akmenis, rąstus, ant vartų smaluotus apivarus užtiesdavo ir kitokias pinkles taisydavo[103]; einantiems vidun vedliams duris užblokšdavo ir jų vidun neįleisdavo[104]. Daukanto liudijimu mūsų senovėje vedliai pradžioj su nuotakos pulku tik dainomis varžėsi, bet ilgainiui ėmė ir kardais kautis ir, „nors vedliai turėjo pasekėjus (nuotakos pulką) pergalėti ir marčią nuo jų išvežti, vienok be kraujo praliejimo visą tą kovą taip padoriai ir bukliai atliko tarp savęs, jog patys monininkai savo klajume geresnės mūšos nebūtų parodę, kaip kad vedliai nuo pasekėjų marčią išveždami. Paskui išvedę vedliai marčią laukan, įsodino į ratus su jaunomis merginomis ir vedliavo ją į namus jaunojo, apklėstą būriu jaunuomenės, kuri visa raita ir ginkluota dainavo ir krykštavo, leliodama kaipo pergalėtoja“[105]. Šitas dviejų pulkų nedraugiškas susitikimas, tos tariamosios kautynės, grumtynės būdavo juo ryškesnis todėl, nes vedliavimas pas mus veik visuomet įvykdavo naktį ar bent vėlai vakare[106], kas ir mūsų dainose dažnai minima:

O ir prijojo pilnas dvaras svečių
Viduryje naktelės,
O ir išvežė mūsų seserėlę
Viduryje naktelės. JSD. 673.

Šią naktelę per naktelę
Dvarelis dunzgėjo.
O čia būta didžių ponų,
Išvežta dukrelė. JSD. 682.

Dar gaideliai negiedojo,
Kai motulė po dvarą vaikščiojo,
Sūnelį kilnojo:
— Kelkis, kelkis, sūnytėli,
Nebėr tavo sesutėlės
Aukštajam svirnely. O. Kolberg. 72.

Dar gaideliai negiedojo,
Kai motutė kėlė.
Po dvarelį vaikščiodama
Sūnaičius budino.
Svirno durys pusvirėlės,
Nebėr dukterėlės.

N. S. 1189, 1188, 1190, 1191, 338, 341.

— Ei kelkit, kelkit, sūnyčiai mano,
Jau mūsų dvarą vaiskas apstojo.
Jūsų sesytes išvajavojo.

Ness. 355, Rhesa 36, Kalvaitis p. 335.

Tuosius vėlybus vedlius, svečius nebuvėlius ten, kur tariamųjų kautynių nežymūs pėdsakai beliko, nuotakos pulkas vis dėlto iš sykio jų vidun neįsileidžia, juos kamantinėja, klausinėja; teiraujasi jų kas, iš kur ir ko jie atvykę ir tik po ilgokų derybų vedliai dovanomis, išpirkais, pažadais įsiprašo nuotakos vidun. Bet ir viduje nuotakos pulko visi suolai apsėsti, vedliams vietos nėra. Čia vedlių pulko atstovai piršlys ir kvieslys arba ir patsai pulkas turi suolus dovanomis, išpirkais vaduoti, šiąja proga nuotakos pulko atstovas suolsėdis piršlį, kvieslį ar jaunojo talkininkus brolaičius kamantinėja, egzaminuoja visokeriopais painiais, suktais, gudriais klausimais, ir tik po didelio vargo vedliai įgyja nuotakos namuose svečių teises. Bet to dar mažai, vedliams kartais skiriamas atskiras stalas ir visuomet vedlius pamergės, nuotakos pulko merginos, visaip kaip savo dainuojamomis dainomis pašiepia, pajuokia[107]. Latviams neiškęsim nepacitavę puikaus vedlių sutikimo ir priėmimo iš Dünsbergo Dundagos apylinkės vestuvių apeigų aprašymo: „Kaip tik vedliai atjojo prie vartų, norėjo pro juos prajoti, bet negalėjo, nes vartai buvo užkelti ir du vyrai, stovį prie vartų, vedlių nepraleido, tūrėdamies ir spirdamies jiems rankomis ir kojomis. Vedliai šankino ir baidė arklius šaukdami ir rėkdami, nuotakos pulkas kieme ir atliepė jiems šaukimu ir rėkimu. Abiejų šalių merginos dainavo ir buvo begalinis triūkšmas ir sąjūdis. Kas vestuvininkų turėjo šautuvus, šaudė tarpais... ir buvo tokis baisus triukšmas, užu kurį baisesnio ir įsivaizduoti sunku. Svarbesnieji jaunojo pulko žmonės įleidžiami, kiti nori įsiveržti, ko dėliai triukšmas ir kova aršėja. Kiti vedlių pulko

žmonės, kurie eiklesnius žirgus turėjo, peršoko su jais per tvorą ir, visu smarkumu per kiemą jodami, norėjo trobon įjoti. Bet čia stovėjo vyrai vadinami nūjenieki (vestuvininkai, kurie nevažiavo sykiu bažnyčion) prie durų su aglišakiais, šluotomis ir kitokiais pabūklais, priešinosi šaukdami ir savo „ginklais" mosuodami, stengėsi įsidrąsinusius vedlius nuo durų nuvyti. Tiems prie durų besikaujant, likusieji už vartų stengėsi visaip kieman įsibriauti. Nors ir stengėsi, bet neįstengė kiti savo žirgų per tvorą peršokdinti, kitas su visu žirgu griuvo atgal ir griūdamas sprandą nutrūko. Galop ir šieji vis dėlto kieman įsiveržė ir norėjo raiti vidun įjoti. Ir nūjenieki nebevaliojo savo spėkomis jų atlaikyti. Drąsesnieji per nūjenieklų galvas su savo eikliais žirgais šoko trobon ir lakstė ten šen ir ten lygu širšės. Kartais net du ar keli raiti įsibriauna vidun ir čia bejodinėdami išvarto stalus. Moterys žerstekliais, pečšluostėmis, žibintais ir balanomis ginasi rėkdamos, jų žirgus mušdamos, pačius vedlius bakštydamos ir bardamos: „uja, ojari"[108], uja, ojari, ko jūs čia ieškot, kam minat ir teršiat pirkią, it gyvuliai? laukan, uja ojari, laukan! Jos taip veja ir bakšto, kol iš vidaus laukan visai išveja"[109].

Šis latvių vedlių karingumas žinomas ir latvių dainose:

Motinėlė man įsakė
Tris darbelius padaryti:
Stalus, suolus sulaužyt,
Pirty krosnį sudaužyti[110].

Sudaužiau aš svečių (tautu) stalą
Į devynius šipulius,
Jei svečiams (tautam) stalo gaila,
Man sesytės juo labiau[111].

Ir vidun suėję vedliai dar nesusibičiuliauja tuojau, bet jie vaišinami skyrium prie atskiro stalo, jiems valgant nuotakos pulkas juos pašiepiamai apdainuoja[112], tik pavalgius abu pulkai, abi giminės eina kieman taikintis: „sētsvidū mieru derēt"[113]. Kieme abiejų pulkų dainininkės dainuoja:

Anei žingsnio neisiu kalnan,
Nei žodelio svečiams nepratarsu;
Nors svečiai labai norėtų,
Kad derėčiaus, kad derėčiaus.

Nederėsmės, nederėsmės,
Jūs nesantaiką pradėjot,
Jūs nesantaiką pradėjot,
Jūsų brolis mergą ėmė[114].

Visos tos kautynės, be abejo, baigiasi susitarimu, todėl ir dainoje dainuojama:

Suderėjom mūsų sesę,
Mūsų žemėj jau taika.
Rusai, lietuviai savo ginklus
Jau į arklus iškalė[115].

Dviejų pulkų peštynės, nedraugingas vedlių priėmimas žinomas slavams. Gudijoj atvažiuojantiems vedliams užkeliami vartai, vedliai joja zovada, ant kelio užšaunamos kartys, pajaunys ateina su rimbu ir nori jėga atimti nuotaką, nuotakos pulkas pagauna ir suriša jį lygu priešininką; kiti jaunojo brolaičiai ateina irgi su rimbais; vedliai dažnai atjoja vakare ar naktį, kartais vedliai sodinami užu atskiro stalo, skyrium nuo nuotakos pulko; nuotaka vedį vadina „čužanic“, „svečios šalies sveteliu“, nuotakos pulkas vedlius pašiepia. Nuotakos pulkas jaunojo neįleidžia bažnyčion. Ties vartais, vedliams atjojus, ištinka kautynės, kur nuotakos pulkas žvangina dalgiais, piautuvais, barškina spirgintuves, šaudo[116] ir tik po ilgų derybų įsileidžia vedlius vidun. Ūkrainoje jaunasis renkasi sau pulką ir pulku joja nuotakos pusėn. Šis pulkas ginkluotas šautuvais ir (nors kartais tik mediniais) kardais. Šis pulkas, prieš išjodamas, dainuoja karingos nuotaikos dainelę:

„Kelkitės, bajorai, kelkitės, į žirgus sėskite,
josim pilies grauti, Marytės imti“[117].

Pulkas vedlių, nuotakos namus prijojęs (joja dažnai naktį ar vakare), randa vartus užkeltus, iš vidaus užgriozdytus, nuotakos namai apstoti josios pulko vyrų, kurie saugo juos iškeltomis lazdomis, kuriomis grūmoja ir mostiguoja jaunajam po pat nosim, kartais dar šaudo tuščiais šoviniais. Vedliai stengiasi jėga pro vartus įsiveržti, bet jų neįleidžia, netrukus po šių pastangų ima derėtis ir nuotakos pulkas įsileidžia du jaunojo svotus. Duktė virkaudama prašo motinos ir savo pulko neįsileisti vedlių, kurie įjoję išmins visas gėles sodnely, bet moti-

na atsako savo dukrai: „ne tam juk tie žmonės atjojo, kad be tavęs namon grįžtų". Dažnai vedliai sueina vidun su kepurėmis[118]. Rusijoj jaunojo pulkas jodavo vakare, naktį ar rytą nuotakos pusėn, atjoję rasdavo vartus užkeltus, nuotakos pulką kiemą besaugojantį, apsimesdavo keleiviais tolimo kelio, medžiotojais, pražuvusios kiaunės beieškančiais, kurią pėdomis čionai atsiviję ir prašo todėl grasindami tąją kiaunę išduoti, tiktai po ilgų derybų ir dovanų nuotakos pulkas įsileidžia vedlius vidun. Bet viduje vedliai randa pulką merginų, suolus prisėdusių ir turi iš jų sau suolus išvaduoti[119]. Lenkijoj Krokuvos apylinkėje jaunasis su būriu raitų palydų joja nuotakos pusėn, bet nuotakos namų vartai užkelti ir vedliai dainuodami prašo vartus atkelti:

Atkelk, oi atkelk,
Mergelė, vartelius.
Kad nereikt nuo žirgo
Man purvynan lipti.
Oi uošvelė mūsų,
Dukrelė neb jūsų,
Vieną dukrą teturi,
Ją mums atiduoki.

Dažnoje vietoje atjodami vedliai šaudo[120]. Panašiai esti pas sorbus[121], čekus ir bohemiečius[122], slovakus[123], slovėnus[124], kroatus ir serbus[125] ir bulgarus[126]. Daugelyje vietų pas slavus netik kiemo, bet ir kaimo vartai atjojantiems vedliams uždaromi, užkeliami[127], o vienoje vietoje, Lausitze, serbų vedlių pulko atstovas eidavo pas kaimo seniūną atsiklausti, ar galės svečios šalies žmonės tan kaiman įjoti. Kaimo seniūnas atsakydavo: „važiuokit, bet tik su sąlyga, jei senų žmonių ir jaunų vaikų pasigailėsite". Vis dėlto, nepaisant kaimo seniūno leidimo, vedliams buvo ant kelio kartys užšaunamos. Ir vedliai buvo tik po ilgų derybų įleisti[128]. Šis vedlių ir nuotakos pulko nedraugingumas matomas visose vestuvių apeiigose. Štai jaunajam vainiką nuotakai duodant, pamergės, nuotakos pulko dalyvės, stengiasi tą vainiką pavogti[120], atseit savo draugės vedžiui neduoti. Arba, vedžiui bažnyčion važiuojant, nuotakos pulko jaunuomenė pagadina jaunojo vežimą, pakinktus, kad bevažiuodamas sugriūtų, sulūžtų[130]. Vedlys su savo

pulku važiuoja bažnyčion pirma, su nuotakos namiškiais neatsisveikinęs, lyg susipykęs[131]. Nuotakos pulkas, kurio vedliai laukia kelyje, apsimeta paklydę ir grįžta dar namo, lyg norėdami pabėgti[132]. Tiesa, giminių maišymo metu (bendrųjų abiejų pulkų pietų po vinčiavos metu) abu pulkai lyg ir susigerina[133], bet netrukus, nuotaką vedliaujant, tasis nedraugingumas vėl iškyla aikštėn. Vedliai, vedliaudami nuotaką, kelia didelį ermiderį, trukšmą, vagia ir imasi su savim ką galėdami iš nuotakos namų: galvijus, maisto produktus, ūkio padargus, namų ruošos reikmenis ir kitokius po ranka pakliuvusius daiktus[134], nuotakos namai po šiokio „vogimo" atrodo lyg priešininkų nuterioti.

Kartais nuotakos pulkas paslepia nuo vedlių nuotaką[135], norėdami ją nuo vedlių išsaugoti ir savo pulke palikti. Kai kurie mokslininkai ir žiedą supranta vogimo simboliu[136], tačiau mes to tvirtinti nedrįstame. Mūsų dainose (JSD. 10, 46, 55, 46, 74, 85, 241, 250, 250, 269, 289, 299, 305, 333, 439, 443, 444, 442, 446, 449, 458, 463, 467, 464, 971, 1060, 1061, 1062, 1100) ir apeigose[137] žiedais pasikeičia abu jaunieji ir nuo žiedynų jie vadinasi sužadėtiniais, tačiau šiame žiedais pasikeitime jokių vogimo pėdsakų nežymu. Latvių ir abu jaunieji keičiasi žiedais[138], kai kur žiedas, dainų liudijimu, buvęs, germanų pavyzdžiu[139], ant kardo pamautas paduodamas[140], tačiau šis paprotys, būdamas aiškus germanų skolinys, latviuose vogimo nereiškė, nes ir kitur, be germanų, šiojo papročio neaptinkame. Nors žiedas vestuvėse vartojamas jau nuo senų laikų[141], tačiau toje vartosenoje niekur vogimo žymių nerandame. Germanų kraštuosna žiedas, vietoje mazgų rišimo ir pinigų laužymo, įsigalėjo gana lėtai ir vėlokai[142], Skandinavijoj žiedo net iki galo XVII a. nevartota vestuvėse[143], todėl suprantama, kad žiedas, būdamas vėlybas vestuvių apeigose svečias, prisitaikė karingų germanų papročiams ir padavimas žiedo, ant kardo rankenos padėto, ar dainelės pasakymas: „eikš, eikš, Marytė, duok šen savo rankutę, čia yra tau žiedas ir raištis rankai" (raiščiu belaisvių rankas senovėje rišdavo) dar nereiškia žiedą buvusį vogimo simboliu. Tokis pat dalykas ir nuotakos su virkavimu vestuvėse, kurį irgi kiti tyrinėtojai manė vogimo atspindžiu esantį, Virkavimas, tiesa, aptinkamas daugelio Europos tautų tarpe[144], tačiau jis esti daugelio, ne vieno tik vogimo, socialinių ir religinių priežasčių (skyrimosi su savo namais, namų religija, pakliuvimo vyro va-

lion) padarinys. Virkavimą gal tik ten galima su vogimu sieti, kur nuotaka pati vogimą priežastimi nurodo:

„Vai, broleli mano, broleli sakalėli,
Kodėl neapgynei jaunos sesulės
Nuo svetimos šalies pulkelio?..
Kodėl neužstojai svetimam berneliui
Plataus kelelio, skersaus takelio
Į žalios rūtos darželį?[145].

Šis vedlių pulko su nuotakos pulku nedraugingas susitikimas yra priežastis visų kitų vestuvių apeigose veiksmų, reiškiančių vogimą.

Vedliams išvažiavus ar sykiu su jais vyksta nuotakos įkandin ir nuotakos pulkas, vadinamas pasekėjais, kurių, kartais, esti dvigubai daugiau, nei vedlių[146]. Dabar tieji pasekėjai bėra tik dekoracija, bet seniau, tikrojo vogimo laikais, jųjų tikslas buvo vaduoti pavogtąją seselę, ką mes taip aiškiai dainose regime:

Privažiavo svetelių pilnas tėvo dvarelis.
Ir išvežė dukrelę į svetimą šalelę,
Į svetimą šalelę viduryje naktelės.
Vaikščioj sena močiutė po margąjį dvarelį,
Baltas rankas graužino, sūnytėlius kilnojo:
Kelkit, kelkit, sūneliai, balnokit žirgelius.
Pabalnoję žirgelius, vykit savo seselę.
JSD. 23, 151, 209, 210, 211.

— Kelkit, kelkit, sūnužėliai,
Balnokit žirgelius.
Pabalnoję žirgužėlius
Vykit seserėlę.
JSD. 88, 120, 212, 672, 673, 674, 682, 853, 854.

— Aš paprašyčiau savo brolelių,
Kad iškapotų mano vargelį.
Štai ir atjoja šimtas brolelių,
Keturi šimtai žirgų kojelių.
Kapot kapojo, mindžiot mindžiojo,
Mano vargelis nieko nebojo.
JLDn. 216. JSD. 619, 623, 634, 635.

Tieji broleliai dažnai yra nuotakos kiemo draugalėliai. Nuotakos vargelį anytos vartuose iškapoti reiškia — nuotaką vaduoti, kurios, be abejo, neatvaduoja todėl, kad ji jau po vinčiaus, o juk moterystė ir mūsų dainose amžina (JSD. 23, 88, 151, 152, 182, 209, 210, 211, 2212, 217, 221, 227, 236, 324, 396 500, 504, 597, 605, 655, 673, 674, 683, 1081). „Brolelių" pareiga, mat, buvo savo ‚seselę" lauku lydėti juk ir dainoje dainuojama: „sietyns brolelis — lauku lydėti (JSD. 480, Ness. 74, 76, 77. Dovydaitis p. 260), o šiaip „broleliai" dainose visuomet savo „seselę" anytos pusėn lauku lydi (JSD. 182, 204, 257, 432, 566, 620, 628, 684, 778, 959). Tieji „broleliai" seka, vejasi savo „seselę" naktį minėtose dainose, bet mūsų dainose bernai dažniausiai paimdavo „seselę" naktį, kartais vėlai vakare ar anksti rytą. Vėlai vakare ar naktį vedliauja nuotaką ir mūsų vestuvių apeigų duomenimis[147]. Nuotaką bevedlaujant ar ją jau išvedlavus išsiruošia nuotakos pasekėjų pulkas ją sekti, bet pasekėjų anytos namuosna neįsileidžia, „jaunosios pulkas ne taip greitai patenka pirkion. Jam kelią pastoja priemenės duryse persirengę „čigonais", „meškomis", „gervėmis" bernai ir neįsileidžia, reikalaudami „nupirkti" iš jų „kelią į jaunojo dvarą, į aukso skobnes, į žalią vyną, į geltoną midų". Jaunosios pulkas turi „įsipirkti": „broliai" sumeta pinigų; „draugužėlės" pavaišina saldainiais „neregėtus žmones, negirdėtus dyvus"[148]. Suprantama, nūdien šiokis „dimnas" pasekėjų sutikimas bėra tik graži dekoracija ir geras būdas iš pasekėjų pulko dovanų gauti, bet seniau pasekėjų neįsileisdavo todėl, kad bijojos idant jie nuotakos neatsiimtų atgal:

— Ai, kelkit, kelkit, sūnyčiai mano!
Jau mūsų dvarą vaiskas apstojo
Ir mūsų sesytes išvajavojo.
— Vėlai išjosim, pirma pristosim
Ir tą vaiskelį išvajavosim;
Ir mūsų sesytes vaiske pažinsim.

Rhesa nr. 36. Ness. 355. Kalvait. p. 335—336.

— Atsikėlė motinėlė gaideliams negiedant,
Rado veją išmindžiotą, kryžeivių būta.
Kelkis, sūneli jauniausias, balnoki žirgelį.
Pasibalnojęs žirgelį, vykis seserėlę.

Kai davysi tyram lauke, nedaryk alaso.
Kai dajojom žalią girią, ugnelė kūrinta.
Ant liepsnelės, ant kaitriosios vainikai deginta,
Ant jovaro miklių šakų šilkeliai vėdyta.
Didžiuos mūruos ant dvarelio sesutė vaikščiojo,
O pulkelis kryžiokėlių akimis daboja,
Kad neišbėgtų meilioji mūsų sesutė
Ir nepagrįžtų atgal pas mamutę.
— Vai, tu, sesut seserėlė, grįžki pas tėvelį!
— Jau nemažna, mylimas broleli,
Jau sudegino mano vainikėlį
Ir dabar daboja šimtas bernužėlių[149].

Ši dainelė E. Volterio paimta iš T. Zikaus rankraščio: „Lietuvių vestuvės Kronio valsčiaus, Trakų apskrities“[150]. Nors cituotoji dainelė vargu bau buvo liaudies dainelė, greičiausiai gal kokio ano meto liaudies inteligento sukurta, tačiau paralelių jai mūsų dainose yra, tik jose „kryžeivių“ neužtiksime, bet „kryžeivių“ vietoje minima „seržentas“, „dragūnas“, „kazokas“ (JSD. 88, 180, 853, 854), kurie dukrelę nuo močiutės išvyliojo ar pavogė. Minėtose dainelėse matome ne tik karingą nuotaiką, bet ir svetimus, ne lietuvius, žmones. Tačiau jau matėme, kad mūsų mergelių imti atkildavo vokiečiai (gal tie patys Zikaus minimieji kryžeiviai), lenkai, gudai ir kiti (žr. JSD. 66, 234, 222, 77, 238, 256, 311, 428, 842, 584, 529, 808, 809, 895, 431, 1002, 1029; JLDn. 582, 846, 987, 1485, 1520, 185, 217, 317, 318, 340).

Imdavo ir lietuviai svetimos šalies moteris:

Parsivežiau mergužę,
Balto gudo dukružę. JSD. 848.

Nusieičiau in Rygelę,
Rinkčiau sau mergelę. JLDn. 941.

Turėdami galvoje šias paralėles, galime manyti, kad ir anoji Zikaus dainelė nebuvo iš piršto išlaužta, bet liaudies dainų pavyzdžiu sukurta. „Sesers“ vadavimas ne dėl meilės ar gailesčio buvo ruošiamas, bet dėliai tųjų nuostolių, tos žalos, kurią vedliai pavogdami merginą padarė. O toji žala — pati pavogtoji mergaitė, kuri tėvams ir giminei yra turtas, darbo jėga. Užu ją, užu jos auginimą, mokinimą reikia atpildo, na, o jeigut

nenorėtų atsiteisti, atsiimti pavogtąją dukterį. Ir dainoje juk sakoma:

Padėk, močiute,
Torielką ant stalo,
Primes rublių svečiai
Už auginimą dukrelės,
Už mokinimą darbelių[151].

Tiesa, nuotakos broliai kartais pasiįžę užu sesers grąžinimą pamokėti:

Cit, neverki, seserėlė,
Išvaduosim mes, broleliai,
Šešis žirgus atiduosim,
Seserėlę išvaduosim. JSD. 674.

Šis atpildas yra, vieno kilimo su atpildu už vadavimą „nevalioj" esančių mergelių ar bernelių (J. Basanavičius I. p. 126. Ness. 119, 125), nes ir latvių dainoje dainuojama:

Aš regėjau mūs sesutę
Lietuvių šaly vergaujant,
Meskim, broliai, smulkių pinigų,
Atpirkim savo sesutę. B. W. 13715, $229,_1$; 225.

Šioji vergija galėjo būti dvejopa: tikroji vergija ir pavogtosios žmonos būklė, kuri, be abejo, buvo labai apgailėtina. Kitoje latvių dainoje apie šiokį pavergimą dainuojama:

Lietuvninkai, velnio vaikai,
Nuvedė mane Lietuvon.
Aukšti žirgai, žemi vartai,
Nurovė mano vainikėlį. B. W. $22466,_2$

arba:

Rusas, rusas bernužėlis (tautų dēls),
Nuvedė mane rusų šalin,
Aukšti žirgai, žemi vartai,
Nurovė mano vainikėlį.
B. W. 22466; 324,e; $22466,_1$.

Pasekėjus žino ir latviai. Nuotaką išvedlavus josios „broliai" balnoja žirgus jos vytis:

Balnoj bernai savo žirgus,
Balnoj juos ir mano broliai,
Balnoj bernai norėdami,
O broleliai neduodami

B. W. 17234. var. 36r; 87a; 181h;

Latvių dainose, kaip ir mūsų, broliai vejasi savo pavogtąją seselę:

— Eik, močiutė, pažiūrėti,
Ką malėja (sesuo) mūsų daro.
Verkdama močiutė grįžta:
— Jau nebėr sesers maltuvėj!
— Ko dar gaištat jūs, broleliai?
Vykit greitai savo sesę!
Aukit kojas pentinuotai,
Pabalnokit bėrus žirgus,
Apsivilkit lūšio kailiais,
Maukit kiaunių kepures!
Vykit greitai savo sesę!
Šimtą mylių jokit naktį,
Du šimtu nujokit dieną
Ir pavykit savo sesę.[152]

Šioji ilga latvių „zinge", turinti daugybę A. Bielensteino surinktų atmainų, visiškai atliepia mūsų taip pat turinčiai daugybę variantų dainelei:

— Kelkit, kelkit, sūnytėliai,
Balnokit žirgelius.
Pabalnoję žirgelius,
Vykit savo sesę.

Broleliai latviuose taip, kaip ir lietuviuose, yra sesers savo, svetimon šalin tekančios, palydai, kurie lydi ją iki pat anytos namų (B.W. 17994, 17995, 17996, 17997, 17998, 18003, 18006, 18007, 18008, 18015...). Tųjų ir mūsų ir latvių (panāksnieki iš veiksmažodžio panākt — pasekti, panākstis — vestuvės nuotakos pusėje) pasekėjų tikslas — atvaduoti, atsiimti, atvogti savo seselę paimtą. Todėl ir matome pasekėjų pastangas vestuvėse jaunojo pusėje atgauti, atimti, atvogti nuotaką, bet piršlys ir vedliai ją daboja, saugo ir todėl pasekėjai nuotakos atsivogti nebe-

gali[153]. Latvių pasekėjai, pasigavę nuotaką važiuoja, kiek tik arkliai iškerta ir jaunasis su vedliais ir alaus bačka vejasi juos. Kiti svotai bėgdami pas anytą šaukia: buvome tamstai parvežę, bet iš mūsų pavogė! Jaunasis pavijęs ir alumi pasekėjus pavaišinęs nuotaką atgauna ir atgavęs sako: „ačiū, dabar būsim gudresni, labiau saugosim!“[154]. Išvogti nuotaką pasekėjai stengiasi ir kitose Latvių vietose[155]. Nuotaka, kartais, ir pati nori iš anytos namų in savo namus pabėgti[156]. Nuotakos pastangas pabėgti matome ir latvių vestuvių apeigose[157] ir dainose. Latvių dainose dainuojama:

Penki ėjo, šeši ėjo
Ieškot mano pėdų.
Bet aš šitaipos nubėgau,
Kad pėdų jie nepažino. Bielenstein, nr. 1557.

Mano kojos — geros kojos,
Vertos berno juodbėrėlio,
Kolei berns balnojo žirgą,
Aš per šilą jau namuos. Bielenstein, nr. 1636.

Aš nuo berno slėpdamos,
Po ąžuolu palindau.
Ąžuolėli, plačiašaki,
Paslėpk mano vainikėlį.

ąžuolas atsako:

— Šekit, bernai, brolių sesę.

Supykusi nuotaka dainuoja:

Tegu lemia tau dievai
Tris metelius nelapoti,
Tris metelius nelapoti,
Seno amžiaus nesulaukti[158].

Nuotakos pastangas, be aisčių, iš anytos pusės pabėgti žino dar ir kitos tautos: estai[159], vengrai[160], romėnai[161], germanai[162], vokiečiai[163], lenkai[164] ir kitos. Pasekėjus taip pat, be aisčių, žino rusai[165], ukrainiečiai[166], gudai[167], lenkai[168], bulgarai[169], germanai[170]. Vedlių kova su nuotakos pulku, pasekėjais yra centrinė žmonų vogimo ašis ,apie kurią sukasi daugelis kitų vogimo gadynės pėdsakų, faktų, išgyvenimų. Štai vienas pa-

sekėjų, nuotakos brolis neleidžia nuometo uždėti ant savo sesers galvos jaunojo broliui: „kurį (nuometą) kartą ir antrą brolis jaunosios nudrėskęs nuo galvos teškia ant viškų klėties arba ant aruodų, arba laukan sakydamas: „ne tokia mano sesuo buvo“[171]. Nuometuoti nuotaką kliudo nuotakos pulko žmonės ir latviuose[172]. Vainikas kaikada nuimamas naktį, čia pat, kartais, tuojau ir nuometuojama[173]. Nuėmimas vainiko ir nuotakos gaubimas senovėje buvo bene svarbiausias santuokos aktas, jais buvo žymimas nuotakos įžengimas tekėjusių moterų luoman, tą paliudija dar ir tokis faktas, kad vietomis buvo gaubiami ir jaunikiai senoviška kepure[174]. Turime mes kitą pavyzdį: jaunojo ir nuotakos pasėdą. Mano turimomis žiniomis pas mus, lietuvius jaunojo pusėje pasėdo nėra, bet manau, kad kadaise jo būta, nes pirmoji pasėdo dalis, ėjimas apie židinį (ef. apie stalą) yra pas mus ir jaunojo pusėje[175], tačiau aiškesnių pėdsakų matome guduose, kur pasėdo būta skyrium jaunojo, skyrium nuotakos pusėje[176]. Pasėdas yra mišinys: toteminės (sėdimasis ant išvirkščių avies kailių), manistinės (ėjimas aplink židinį) ir brandos švenčių (kirpimas plaukų) elementų, tie patys elementai įsiterpė ir in gaubtuves, kurios buvo tik pasėdo tęsinys. Jeigut anksčiau jaunojo pusėje būta pasėdo, tenka manyti, kad galėjo būti ir pasėdui artimų bei giminingų gaubtuvių jaunojo pusėje, kurios ilgainiui, įvairių priežasčių veikiamos, išnyko. Šia proga pažymėsime, kad pasėdo ar gaubtuvių metu nuotakai pakirpimas kasos, kuris žinomas lietuviams[178], slavams[179] ir kitoms tautoms[180], reiškęs mergaitės vogimą, nes, girdi, senovėje būta papročio pavogtoms mergaitėms nukirpti kasas, kurių nuokirpos būdavo berno rankose liudijimas, kad nukirptos kasos savininkė prideranti tajam, kurio rankose yra jos kasos nuokirpos[181]. Nuometavimo nuotaka, kiek galėdama, vengė, nuo jo bėgo, slėpėsi[182], jo bijojo, tačiau šioji gaubimo baimė buvo veikiama ne tiek vogime, kiek vyro valios, valdžios, kuri nuotakai buvo labai sunki, tačiau šiokios vargingos nuotakos būklės dalina priežastimi buvo ir vogimas, nes juk pavogtosios žmonos buvo dažnai vergių vieton dedamos[183].

Vogimą primena mums nuotakos apgaubimas ją vežant anytos pusėn. Mes, tiesa, šiokio apgaubimo nuotakos ją vežant neturime, bet tat dar nereiškia jojo visai nebuvus. Dzūkijoj nuotaka įeidavo anytos namuosna apsisupusi visai skara, „kad josios

nepažintų“ žmonių pasakymu[184], nors tikroji josios apsigaubimo reikšmė buvo visai kitokia. Apgaubta, tiksliau užrištomis akimis nuotaka anytos pusėje būdavo vedžiojama po visus pašalius ir senovėje[185]. Šis gaubimas, pas mus nuotakai anytos pusėje vartojamas, seniau, gal ir dabar[186], buvo vartojamas nuotaką in anytos namus vedlaujant, ką mums latvių pavyzdžiai rodo. Štai Alšvangos apylinkėje nuotaka, važiuodama bažnyčion ir grįždama iš jos apsisupa drobule[187]. Užavos apylinkėje vedlaujamosios nuotakos galva aprišta (taip, kad ji beveik nieko matyt negali) balta vilnone skara (villaine), kurią nuriša tik anytos namuose[188]. Estijoj vedlaujamą nuotaką visiškai apsupdavo drobule, idant ji sugrįžti kelio nežinotų[189]. Pietų slavų padermė krainoje uskokai buvo ir pratę vedlaujamą nuotaką apsupti: vedys, atjojęs prie jaunosios namų, pagrėbdavo, įsodindavo nuotaką balnan, galvą jos apsupdavo skara, kad jinai, žmonių pasakymu, tėvų savo namuosna kelio neatsektų“ ir jodavo zovada bažnyčion[190]. Šioji pastaba „kad jinai kelio savo tėvų namuosna neatsektų“ nurodo aiškiai šiojo papročio glaudžią su vogimu sąsąją. Mordvinai pasivogę merginą veždavosi skara apsupę jos galvą[191]. Pas mus, lietuvius, nuotaka esti slepiama su savo draugėmis po paklode jaunajam atvykstant ir jaunasis ar pajaunys turi jąją po paklode draugių tarpe surasti[192]. Dzūkijoj prieš pat vedliavimą anytos pusėn nuotakos brolis atveda vieną po kitos kelias, didele skara apsigaubusias mergaites, kurių tarpe yra ir nuotaka, jaunasis turi įspėti savo sužadėtinę[193]. Rytų aukštaičiuos, Kupiškio apylinkėj, jaunajam atvažiavus nuotaka su savo draugėmis stovi apsigaubusios ir jaunasis turi daug vargo, ik ją suranda[194]. Rusijoj, Varonėžo gub., nuotaka, jaunajam nuotakos pusėn atvykus, sykiu su savo pulko draugėmis esti apgaubtais veidais ir nuotaką iš pulko vedys turi dideliu vargu išsiskirti[195]. Lenkijoj dažnoje vietoje jaunajam in nuotakos namus atvykus, vedžio draugalėlis eina ieškoti kamaroj pasislėpusios su savo draugėmis nuotakos, bet draugės nuotakos nenori duoti. Jaunojo pulko draugas pagavęs veda vieną po kitos pamerges jaunajam klausdamas: ar toji, kol, galop, atveda pačią nuotaką, kurią vedys ir priima[196]. Rzeszów apylinkėje keltuvių rytą, svočiai nuotakos mutūrui iš vestuvininkų dovanas renkant, nuotaka apgaubtu veidu stovi pirkioje ir vestuvininkai, mesdami svočiai dovanas, klausia vedžio: „kuri tavo žmona?“

Bet vedys atsako: „Nežinau, nes negaliu jos pažinti!“[197]. Gudijoj Vitebsko gub., Gorodkos ap., jaunajam nuotakos pusėn atvykus, eina jaunosios pirkion vedžio draugas, nešdamas skarelę ir kailinius, nuotakos ieškoti. Jis, priėjęs prie nuotakos, nori ją apvilkti kailiniais atneštais, bet nuotakos pamergės neleidžia sakydamos: „jūsų kailiniai pilni blusų ir utėlių, užės jos mūsų sesulę“, šitaipos kartojasi tris sykius, kol pajaunys neįsiperka dovanomis. Paskui nuotaka apsivelka kailiniais, apsigaubia skarele, o pajaunys išeina kieman, kur paėmęs jaunąją už rankos veda vidun. Priemenėje juos sulaiko pamergės ir, išleisdamos iš vidaus po vieną pamergę, klausia: ar toji?[198]. Šitie papročiai, nuotakos su visomis draugėmis apsigaubimas, yra vogimo laikų išgyvenimas, kuomet vedžio talkininkams tekdavo nuotaką imti iš „seselių“ ir „brolelių“ pulko, kurie gera valia josios neduodavo, gindavo. Bragelis, drobulė, skara galėjo atstoti pasislėpimo vietą, nes pas gudus minėtajam pavzdyje nuotakos pulkas slepiasi kambaryje. Latvijoj, Daugpilio ap., nuotaka savo namuose (po vinčiaus) su pamergėmis esti apsigaubusios baltomis skaromis ar drobėmis, iš kurių tarpo vedys turi išskirti nuotaką, apsirikus — vedys pašiepiamas ir moka baudą[199]. Zarasų apylinkėje nuotakos pamergės, gindamos savo „seselę“ nuotaką, nuginkluoja vedžio „maršelgą“, atima jo lazdą, kurią turi paskui išpirkti[200].

Kiti tyrinėtojai siejo su vogimu ir nuotakos gaubimą išvirkščiais kailiniais arba sodinimą ant išvirkščių kailinių[201]. Nors šis motyvas tokiame ar kitokiame pavidale aptinkamas mūsų[202], slavų[203], latvių[204], estų[205], romėnų[206], graikų[207], indų[208] vestuvių apeigose, tačiau jis reiškė vaisingumą[209], aukavimą namų dievams[210], bet ne vogimą. Vogimo gadynės išgyvenimu, rodos, tektų laikyti ir mūsų piršlio korimą, aptinkamą berods tiktai mūsų vestuvių apeigose[211], nes nei latviai, nei rusai, nei gudai, nei ukrainiečiai, nei bulgarai, nei lenkai, ne germanų tautos šio papročio neturi. Nežinau dar tikrai piršlio korimo kilmės ir raidos, trūkau medžiagos suvokti jo mūsų krašte geografijai[212], nemokėčiau paaiškinti atsiradimo dekreto, kuriuo piršlys mirti teisiamas (šis dekretas šabloniškas, veik visose vietose tokis pat), tačiau toji pasekėjų su vedliais dėl piršlio melagio kova, tąsis, nors ir tariamas, bet vis dėlto abiejų pusių nirtimas dėl jojo, toji pasekėjų jam giežiamoji apmauda rodo šio motyvo su vo-

gimu sąsają. Suprantama, piršlio korimas geriausiai galėjo bujoti vogimui nykstant ir pirkimui beįsigalint. Kupiškėnuose piršlio nekaria, bet nugirdo, įverčia į ratus, ant jo galvos užmauna popierinę kepurę, pakinko arklį ir taip paleidžia namo, iš kur atvykęs[213].

Vogimą liudija ir tasis jaunojo ir nuotakos pulkų, vedlių ir pasekėjų žoščiavimas, nedraugingumas, skersavimas, kitas kito užkabinėjimas, pajuokimas, pašiepimas einąs raudonu siūlu per visas vestuvių apeigas ir dainas. Šios rūšies pavyzdžių ir dainose ir vestuvių apeigose yra devynios galybės, visų jų suminėti neįmanoma, patieksim nors keletą.

Dirstelsim truputį in šių dviejų pulkų santykius mūsų dainose. Atvykstant vedlių pulkui nuotaka virkauja:

„Kogi šitas svetelis atvažiavo: ar kelelio klaustis, ar ugnelės imti? Aš turiu brolelį ugnelei paduoti, aš turiu seselę keleliui parodyt. Paduok, broleli, šlapių anglelių, parodyk, sesule, blogą kelelį, tegu važiuoja šitie sveteliai. Man nereikia tų svetelių, man pakanka giminėlių. Duokit šitiems sveteliams šalto vandenėlio, neduokit tiems sveteliams gardaus alutėlio[214].

Atjojusių vedlių neįsileidžiant nuotakos pulkas dainuoja:

Stovėk, bernyti, štundužį,
Stovėk, jaunasis, ir antrą,
Stovėk, bernyti, trečią štundelį
Ant oro. JSD. 518, 517, 516.

panašiai dainuoja ir latviai:

Stovėkit, berneliai, už vartų,
Nėra vietos kieme.

arba:

Važiuokit, bernai, namolio,
Meskit aukso gabalus[215].

tai vėl:

Šalin, šalin, šunies kviesti sveteliai,
Šuo jumis kvietė, šuva palydės[216].

Įėjus vedliams vidun nuotakos pulkas dainuoja:

Tai jums, svotai, ne giliukis,
Tai jums, tai jums nei suolelio nėra.

Tai jums, svotai, ne giliukis,
Prieš mumis, prieš mumis
Be kepurių stovit[217].

Latvių dainose dainuojama:

Ura, ura, pilki vilkai,
Išsinešė mūs močiutės
Baltą avytę.
Vysmės juos iš paskos.
Jei neatsiimsim,
Tei nors gerai juos išjuoksim[218].

arba:

Nejok šauniai, bernužėli,
Juk ne tavo šitas žirgas.
Labai gerai, labai gerai,
Kad ta tavo kepurytė. B. W. 14455, var 14455 1—5.

Mūsų dainose ir sakoma:

Ne su savo bėru žirgu
Pas mane atjojai,
Ir ne savo aukso žiedą
Man padovanojai.
Savo brolio bėru žirgu
Pas mane atjojai,
Savo sesės aukso žiedą
Man padovanojai. JSD. 10, 516, 517; JLDn. 1012.

Priėmus vedlius viduje, nuotakos pulkas dainuoja:

— Pasakyk, sesula, kur svečius guldysim?
Pasakyk, sesula, kuo svečius priimsim?
— Piršlį alučiu, piršlio brolį midučiu,
O tą jauną jaunutėlį šaltu vandenėliu.
— Pasakyk, sesule, kaip svečius lydėsim?
— Piršlį patvoriai, piršlio brolį paganiais,
O tam jaunam jaunikėliui blogą kelią parodysiu[219].

Suprantama, nuotakos širdyje rungiasi ambivalentiškas meilės ir baimės jausmas. Ji žino puikiai reiksiant ištekėti, o už mylimo bernelio ir pati dar nori eiti, todėl kitoje dainoje dainuojama:

— Pasakyk, merguželė, kuo svečius vaišinsi?
— Piršlį kiauliena, suolsėdį žąsiena,
O aš savo bernužėlį balta vištienėle. JSD. 243.

Šioji pastaroji dainelė dainuojama jau vogimui išnykus, bet vogimo gadynėje ji galėjo būti kitokia. Nors merginos jausmas linkui ją vagiančiojo berno ir anuo metu buvo nevienodas, jis pareidavo nuo to, ar bernas vogdavo ją su jos valia ar be jos. Mylimajam bernui vagiant ją, suprantama, josios jausmas galėjo būti ambivalentiškas, nes jinai, nors ir mylėdama savąjį bernelį, bijojosi svetimos šalelės, rūsčios anytos. Bet ją nemylimajam bernui vagiant josios jausmas linkui jojo buvo aiškiai nedraugingas.

Čia turime pridurti piršlį, vedlį, svotą, svočią, esančius jaunojo pulko atstovus, pamerges, juos pajuokdamos, visą vedlių pulką pajuokia. O svotus ir svočias pamergės, visą nuotakos pulką atstovaudamos, dažnai ir smarkiai pašiepia.

Susisėskit, susisėskit, svoteliai, į suolą.
Pažiūrėsim, pažiūrėsim, kokios svotų akys.
Stipinakiai, kukulakiai suolely sėdi.
Veršialūpiai, arklialūpiai suolely sėdi.
JSD. 535, 534, 533.

Svotukai, broliukai, o ar tu vedęs?
O jei nevedęs sakyki mums.
Mes tau nupiršim gražią mergelę,
Gražią mergelę, miesto kalelę:
Vedama gulti, po suolu lenda,
Prigulus urščia, bučiuojant kanda. JSD. 760.

Aš tariau, svotukas geros giminėlės,
O tai bėsąs vagių giminėlės.
Ir pavogei skauradėlę,
Ir pavožei po kepurėle. JSD. 766.

Gražūs svotukai, pasidabinę;
Į suolą sėdo, snarglys varvėjo,
Po nosies lašas, pakaušy šašas,
Kalnieriai ilgi, utėlių pilni. JSD. 753.

Svotukai mažasis,
Kiaulių migy rastasis,
Karklų vyžoj vežtasis,
Bridai balą, gavai galą. JSD. 745.

Ne tik svotus pamergės dainomis pašiepia, — tųjų pašiepiamųjų dainų yra labai daug ir labai įvairių, visų jų suminėti neįmanoma, — bet ir svočias, suprantama jaunojo, vedlių pulko:

Pajuodėliai svotai, kokia jūsų svočia?
Kokia jūsų svočia, kokie svočios rūbai?
Ir išeina svočia iš jautelių tvarto,
Iš jautelių tvarto, jaučių subadyta.
Svočios tarnai netikę, jaučių nenuvarė. JSD. 723.

Eiva, seselė, pažiūrėti,
Kokios mūsų svočiutės akys?
Apuoko galvelė, pelėdos akys,
Žilos kiaulelės blakstienėliai. JSD. 717.

Gyrėsi svočia, labai bagota,
Ar mes nežinom, ką svočia turi?
Vienam aruode — pelė penima,
Antram aruode — katė pririšta. J.SD. 732.

Kliūva nuo pamergių gerai ir visam jaunojo pulkui:

Mislinom — bernelį „broliai“ atlydėjo,
Ažna su juo piemenukai atrėdėjo,
Mislinom — „broleliai“ žirgeliais atjojo,
Ažna tie „broleliai“ kiaules pažaboję.
Mislinom — „brolelių“ rankoj kančiukėliai,
Ažna jų rankelėj kanapių pasaitėliai,
Mislinom — „broleliai“ visi čebatuoti,
Ažna tie „broleliai“ ne visi vyžuoti[223].

Gražus bernelio pulkelis, garsūs jaunojo broleliai.
Jų žirgeliai — kuineliai, jų balneliai — alksniniai.
Kuineliai pažaboti rezginių pasaitėliais,
Kuineliai pakaustyti kručkų pasagėlėmis.
Kai laukeliu jojo, visos varlės kvarkė.
Kai sodžiun įjojo, visos kiaulės žviegė.
Kai pro vartus jojo, nuo kuinelių krito,
Kai per kiemą ėjo, ties durimis virto[224].

Gyrėsi broliai, kad jie protingi.
Paregėjo pirtį — sakė: bažnyčia...

Vai, tie, broleliai mažieji,
Tai gale lauko rastieji.
Jie šiaudų kūly vystyti,
O rezginėse užsupti.
Jie lokių koše penėti
Ir kačių pienu girdyti...

Mes turim sveteliams tai zopastėlį —
Rūgytų varliukių tai giraštėlį.
Rūgytų varliukių kiaulė neėdė,
O mūsų sveteliai tai sutriuškino[225].

Pačiam jaunajam pamergės prikiša:

Kai tu jojai, jaunas berneli,
Svetimon šalelėn,
Kad būtų tavo žirgelis
Suklupęs ant visų kojelių.
Kad tu, jaunasai berneli,
Būtai aklu užgimęs,
Tai mūsų jaunos sesulės
Nebūtai išvyliojęs[226].

Vedžio pulkas ir neatsilieka peikdamas nuotaką anytos pusėje:

Gyrėsi bernelis audėjėlę gavęs —
Dyvai, ne audėja, dyvinosi žmonės.
Ant tvorelės metė — tvorelę sulaužė, —
Dyvai, ne drobė, dyvinosi žmonės.

arba:

Džiaugės bernelis, audėjėlę gavęs —
Ant kuolo apmetė, akėčiose audė.
Ežeran pamerkė — ežeras išdžiūvo,
Ant pievos patiesė — pievelė nuvyto[227].

Martutė — sesutė, gyreis bagota,
Ar mes nežinom, kur tu gyveni?
Ar mes nežinom, o ką tu turi?

Vienoj skrynelėj — karnų kūlelis,
Antroj skrynelėj — vyžų porelė. JSD. 589.

Šitas minėtųjų pulkų nedraugingumas mūsų vestuvinėse dainose ir apeigose reiškiamas ne tik žodžiais, bet ir veiksmais, kurių, be jau minėtųjų, minėtina dar nuotakos pulko elgsena su vedliais ir jaunuoju lygu su svečiais iš svečios, tolimos šalelės[228], taip pat elgiasi ir jaunojo pulkas su nuotakos pulku[229]. Įdomi viena smulkmena. tai nuotakos pulko elgsena su mitulais[230], kuriuos valgydina spaliais, bulvų skutmenomis, riešutų kiautais, pakulomis ir girdo burokų rasalu[231]. Šitas dviejų pulkų nedraugingumas, žosčiavimas, įžūlumas, kitas kito lygu nedraugo traktavimas aptinkamas ne tik pas mus, bet ir pas latvius[232], slavus[233], germanus[234] ir kitas tautas[235].

Suglausdami galim pasakyti, kad vogimo pėdsakų mūsų dainose ir apeigose esama gana daug. Mūsų vestuvių apeigose (čia varžosi du pulkai: jaunojo pulkas arba vedliai ir nuotakos pulkas arba pasekėjai) vadlių ginkluotas apsimetėlių medžiotojų pulkas naktį atjoja, pasekėjai jiems ant kelio daro kliūtis, užkelia vartus, uždaro duris, neįsileidžia, nuotaka slepiasi. Vedliai su pasekėjais kaujasi, jėga įsiveržia kieman ir vidun ir, kartais, viduje daug jeibių pridaro. Viduje vedliai turi išsivaduoti suolus, kartais jie čia elgiasi nedrausmingai su nuotakos pulku. Pasekėjai priima ir elgiasi su jais lyg su svečiais neprašytais: sodina užu atskiro stalo, pajuokia, vinčiun važiuoti kliudo, nuotakos išsivežti neleidžia, jaunojo vainiką nori pavogti, nuotaką su pulku pamergių apgaubia, slepia. Vedliai išvažiuoja nedraugingoje nuotaikoje, viską vagia, terioja; nuotaką veždami apgaubia, kad atgal kelio nerastų, pasakėjų į savo namus neįsileidžia. Pasekėjai anytos pusėj nuotakos nuometuoti neleidžia, apmaudą giež
dami karią piršlį, abu pulkai kitas kitą pašiepia dainomis. Grįždami pasekėjai nori pasivogti nuotaką ir parsivežti, kartais nuotaka pati nori pabėgti namo.

IV

NUOTAKŲ VOGIMO PĖDSAKAI MŪSŲ PRAEITYJE.

„Ne vedamos, bet vagiamos buvo moterys, vagiamos ne paties jaunojo, bet dviejų jojo giminaičių“. J. Lasicius: „De diis Samagitarum“ 1868. p. 22.

Vestuvių apeigos, galima pasakyti, buvo didelė dviejų pulkų drama, kurios pagrindinis motyvas buvo jaunojo pulko su nuotakos pulku kova žodžiais ir veiksmais. Šioji drama šių dviejų pulkų kova prasidėdavo ir baigdavosi. Jau po vestuvių, kalbamosios dramos gale, pasekėjai, atseit nuotakos pulkas, grįždami namo nori ir stengiasi vėl atsivogti savo „seselę“ nuotaką[236], ko dėliai vėl kyla paskutiniu sykiu minėtųjų dviejų pulkų kova, nes vedliai atiduoti nuotakos nenori, nemano. Atėmę iš šios vestuvių dramos visus religinius elementus (apie juos kalbėsim skyrium) ir visus simbolinius bei magiškus veiksmus, mes gautume tiktai dviejų pulkų dėl nuotakos kautynes ir varžytines. Tųjų pulkų dalyviai būdavo arba jaunojo ir nuotakos artimieji kraujo giminaičiai, o visų dažniausiai vieno kiemo netekėjusi, to paties maždaug amžiaus jaunuomenė. Ir dabar dar mes matome, kad jaunojo pulką sudaro nevedę bernai, „broliai“, jojo jaunatvės draugai[237], o nuotakos pulką — netekėjusios merginos, „seselės“, jos jaunatvės draugės[238]. Tą patį matėme mes ir mūsų dainose, kur bernelis, mergelėn jodamas, telkėsi savo „brolužėlius“, draugalėlius. Tieji pulkai, kurių skaičius nėra aprėžtas, vogimo gadynėje bernui buvo gyvai reikalingi talkininkai mergai pavogti, o mergai jie buvo reikalingi talkininkai nuo bernų vagių apsiginti. Ir mūsų dainose, jau matėme, „broleliai“ yra nuolatiniai savo „seselių“ gynėjai, dabotojai, vaduotojai, į kuriuos „seselės“ visokeriopose bėdose kreipiasi pagalbos ar paguodos. Šiokiomis sąlygomis, aišku, bernas vienas pats nesiryždavo eiti mergos vogti, bijojo mat savo kailį įkliudyti, todėl jodavo mergų vogti su talkininkų pulku, būriu. Šiuo būdu šie du pulkai ir išliko, kaipo vogimo gadynės išgyvenimas, vestuvių apeigose, kurių dviejų dėl nuotakos varžytinės ir sudaro vadinamąją vestuvinių apeigų dramą.

Mes jau matėme, kaip mūsų[239] ir latvių[240] vestuvių apeigose jaunojo pulkas grumiasi su nuotakos pulku. Panašiai atsitinka guduose, kur atvykę nuotakos vedliauti vedliai randa nuotakos pusėje visus vartus užkeltus, duris uždarytas, o kieme laužą degantį, aplink kurį stovi nuotakos pulkas, kurio žmonės save kariais vadina, ir stengiasi kiemą nuo vedlių apginti. Po derybų, dovanų ir sugertuvių vedliai su jaunuoju kieman įleidžiami, bet vedys su savo pulku joja per degantį laužą, viską suardo, sulaužo, sudaužo kieme, įsiveržia vidun, čia sudaužo puodus, bliūdus, lėkštes, veidrodžius ir kitus dūžtamus daiktus, po šiokio triukšmo išdidžiai vaikščioja, kol nuotakos pulkas neima jų prašyti taikos ir ramybės[241] — aiškios vogimo meto dviejų pulkų imtynės.

Matėm jau vedlių su pasekėjais grumtynes, kovas su visomis peripetijomis Ukrainoje[242], Lenkijoje[243]. Pas rusus, anot Pipreko, šioji dviejų pulkų piršlybose ir vestuvėse kova šitaipos išrodžiusi: „Nuotakos motina atvykusius piršliuosna piršlį ir jaunikį perjuosia rankšluosčiais sakydama: „kas žino, kad jūs per žmonės esate, reikia jus surišti ir pas kaimo seniūnų nuvesti!“ Šis jųjų juosimas, — sako Piprekas, — galimas tik tuosyk paaiškinti, jei piršliai nuotakos vogti atvyko, kuriuos nuotakos pulkas įveikė ir surišo. Tuo pat būdu galima paaiškinti ir gudų faktą, kur pamergės pajauniui užpakaly rankas rankšluosčiu suriša ir nuo jo galvos kepurę žemėn numeta užu kėsinimosi nuo jų nuotaką — „seselę“ vieku paimti“[244]. Rytų Lenkijoj, Stryj apylinkėje prieš vykstant vedliams nuotakos namuosna jaunojo svokos dainuodavo: „Mielas vedly (starosta), mes vyksim tolimon šalelėn, labai toli, užu gilių jūrelių, užu sraujų upelių, užu tamsių girelių. Nepamiršk, mielas vedly, šviesaus kardelio pasiimti, nes teks mums miškus kirsti, per jūras tiltus statyti, mes jūras — mareles pereisi mir mergelę parsivesim“[245]. Pas velykorossus vedliai, prieš važiuodami nuotakos pusėn, pasižada kitas kitą ginti iškilmingai, lygu karan jodami[246]. Tveriaus gubernijos gudai panašiai elgdavos: rytą pirmosios vestuvių dienos vedys sėdi su vedliu godos kampe, jaunojo tėvas sako vedliui: „duodu tau vieną, bet parvežk man du“, vedlys žada atvežti keturis, bet tėvas sako, kad jis tėsąs reikalingas tik dviejų. Paskui jaunąjį aprėdo, asloje stato spirgintuvę, kurion abiem kojom įsilipa vedys, o vedliai, kurie su juo nuotakos važiuos, sustoja aplinkui ratu dešines kojas įdėdami spirgintuvėn, šiaip

stovėdami visi jie pasižada šventai „stojats drug za druga, brat za brata, za edinuju krov' kapliu" (ginti vienas kitą lyg brolis brolį iki paskutinio kraujo lašo)[247]. Dovnar-Zapolskis dėliai šio fakto priduria: „šis faktas aiškus ir be aiškinimo: jaunasis renkasi pulką (družinu), moteriai imti, jiems teks kovoti, sutikti pavojų, vargą, todėl jie ir pasižada šventai kitas kitą ginti"[248]. Šeinas, aprašydamas Tveriaus apylinkės vestuvines apeigas, nors šios priesaikos vedlių nemini, bet patiekia karingos nuotaikos dainelę:

— Užverskite kelią jūs griozdais,
Užkelkit, užrakinkit vartus.
Prie vartų pastatykite sargus,
Prie durų pastatykite sargus,
Neįleiskit tolimos šalies svetelių.
Jau ir griozdus nugriozdino,
Jau ir vartus atkėlė,
Ir duris atvėrė:
Svečia šalis kieman įėjo[249].

Šioji dainelė atliepia ir mūsų nuotakos virkavimui: ,,Vai tada prašysiu senąją motulę, kad užkeltų vario vartelius, sidabriniais juos užrakintų rakteliais, neįsileistų seklytėlėn svetimosios šalies bernelių, kad vaduotų savo dukrelę nuo didžio vargelio...[250] ir prikaišiojimo broliui:

— „Vai, broleli mano, broleli sakalėli,
Kodėl neapgynei jaunos sesulės
Nuo svetimos šalies pulkelio...
Kodėl neužstojai svetimam berneliui
Plataus kelelio, skersaus takelio
Į žalios rūtos darželį?"[251]

Ir kitose vietose rusai vedliai urmu puola su lazdomis nuotakos pulką, nenorėtų duoti jiems nuotakos ir nori ją iš jų jėga paveržti[252].

Vienoje gudų dainelėje dainuojama:

— Supinkit mano rusvą kasą,
Užrakinkit rusvą kasą
Devyniais rakteliais,
Kad totoriai neatjotų
Ir atjoję neišpintų
Man rusvos kaselės[253].

Jau kalbėjome, kad kasa yra jaunų dienelių, mergavimo simbolis, kasą išpinti, nukirpti = luoman moterystės įžengti, jaunas dieneles prarasti. Totoriai buvo ilgą laiką rusų ir lietuvių nenumaldomi priešininkai, todėl palyginimas jaunojo ir jojo pulko, mergą, josios kasą ir jaunas dienas vagiančio su aršiais priešininkais totoriais yra visiškai suprantamas. Gudijoj dažnai vietoje vedliai grumdavosi su nuotakos pulku ir vietomis besigrumdami dainuodavo:

Oi, nelysk, Lietuva,
Kovosime mes su jum,
Kovosim narsiai mes,
Kardus mes paimsime, —
Marytės neduosime[254].

Vedliams nuotakos pulką įveikus dainuojama:

Lįskit, padolėnai,
Iš kertės užupečkin,
Tesisėd Lietuva
Su savo lietuve,
Mūsų padoliete![255]

Kitoje dainoje sakoma:

Paleisime strielą perlinę,
Pramušim sieną mūrinę,
Paimsim Marytę jaunąją[256].

Nuotaką vedį vienoje dainoje būdina:

Štai atjojo mano pražudytojas,
Štai atjojo mano driokotojas,
Štai atjojo kasos išpintojas,
Grožio, jaunųjų dienų atimtojas[257].

Pas slovėnus, laukdamas vedlių, stovi prie vartų, vedliams atvykus abi pusės susišaudo. Pas serbus vedliai sutinkami patrankos šūviu, kuriam vedliai šautuvų šūviais atliepia[258]. Veik visų slavų dainose vedys vadinamas svečiu svetimos šalies, nedraugu, taip pat vadinamas ir jojo pulkas, anytos šalis vadinama atšiauria nedraugų šalimi[259]. Čekai, išvydę atvykstančius vedlius, sakydavo: „priešininkai jau arti!“[260]. Šiokiems svečiams

neprašytiems nuotakos pulko žmonės pas aisčių, slavų, germanų, romanų tautas jau iš anksto ant kelio, kuriuo vedliai atvyks, stato visokeriopas kliūtis, jų atvykimą pasunkinančias[261]. Tosios kliūtys buvo priemonė nuo nelauktų puolimų apsisaugoti, nuo nekviestųjų svečių apsiginti. Italijoj šiokis kliūčių griozdimas ant kelio atvykstantiems vedliams yra žinomas „fare il seraglio o la barricata" vardu, o Olandijoj „schutten" arba „keeren". Čia dažniausiai tomis kliūtimis esti ant kelio suversti rąstai, skersai kelio pertiestos virvės, užšautos kartys ir vedliai turi pinigais ir dovanomis sau kelią išpirkti. Anglijoj Gloucestershire ir Valijoj[262] kliūtimis dažniausiai būva skersai kelio pertiestos virvės. Valijoj buvo nuotakos pulkas, be ant kelio užspęstųjų kliūčių vedliams, pasiruošęs karingai vedlius sutikti ir susitikus tiem dviem pulkam įvykdavo smarkios peštynės, kurias vedliai laimėdavo. Po vinčiaus jaunajam reikalaujant nuotakos josios pulkas griežtai spyrės nuotakos vedliams neduoti ir vėl abu pulkai susipešdavo: vedliai norėdami nuotaką atimti, o pasekėjai nenorėdami josios vedliams duoti. Vienas nuotakos pulko „brolių" paėmęs savo „seselę" nuotaką, užsodinęs ją gret savęs ant žirgo, jodavo zovada tolyn, o vedliai vydavos iš paskos šūkaudami. Pavargus žmonėms ir arkliams nuotakos pulkas buvo priverstas nuotaką išduoti, kurią pasiėmę vedliai džiūgaudami jojo namo, anytos pusėn. Ir šitaipos darydavo Valijoj ne tik XVIII a., bet ir devynioliktojo amžiaus gale[263]. Panašiai būdavo Škotijoj[264] ir Irijoj[265].

Irijoj po sutuoktuvių jaunasis su pulku važiuodamas kely susitinka su nuotakos pulku, kuriame yra ir nuotaka. Abu pulkai smarkokai susigrumia ir ima laidytis strypais, bet tokiam atstume, kad nepasiektų. Bet vis dėlto vienose tokiose grumtynėse lordui Goat išmušė akį. Minėtuose pulkuose būdavo kartais net po 300 žmonių, lygu du kariuomenės pulkai. Pietų slavų (Serbijoj, Bosnijoj) tarpe dar XIX a. pradžioje buvo dažnas atsitikimas, kuomet būrys ginkluotų bernų traukdavo merginų vogti. Dažnai su nuotakos namiškiais taip susipešdavo, kad abiejose pusėse būdavo užmuštų. Bernai iš šiokio žygio grįžę be mergų buvo aršiai dainomis pašiepiami[266]. Šiokių pavyzdžių yra gana daug. Visi jie yra aiškūs vogimo liudininkai.

Merginų vogimą ne karo, bet taikos metu ir savo krašte žinom ir mes. Štai Lasickis rašo: „Ne vedamos, bet vagiamos

buvo merginos moterystėn, vagiamos buvo bet gi ne paties jaunojo, bet poros jojo giminaičių[267] ir šitaipos būdavo „pas sūduvius, kuršius, žemaičius ir lietuvius“[268]. „Ir tik paskui, jau merginą pavogus, atlikdavo santuoką, gavę jos tėvų sutikimą“[269]. Šioji žinia ne Jono Lasickio pramanyta ir ne Zigmunto Augusto revizoriaus Jokūbo Laskowskio jam patiekta, bet iš Jono Maleckio laiškų „apie senovės prūsų, livų ir kitų gretimųjų tautų stabmeldybę ir atnašavimą“, rašytų pirmajam Karaliaučiaus universiteto rektoriui Jurgiui Sabinui ir pirmu sykiu 1551 m. atspausdintų[270], paimta [271]. Maleckio žinutę pakartojo netrukus Upsalos arkivyskupas Olaus Magnus[272] ir Gaya[273]. Apskritai šioji Maleckio žinutė buvo kartojamo dažno žmogaus, apie lietuvius rašiusio[274]. Dabar kyla klausimas, ko verta paties Maleckio žinutė, kurią taip visi kartojo. Jonas Maleckis, būdamas grynai lenkiško kilimo (ad Krakowiae fines ortus), nors pabėgęs prūsų kraštan ir dažnai su lietuviais susitikdavo, lietuviškai patsai nemokėjo. Kalbos nemokėdamas vargu galėjo jis šią žinutę gauti iš pirmųjų rankų. Be to iš, nors labai menkos, Maleckio biografijos[275] žinome Maleckį betarpiai žinojusį tik sūduvių ir nadravų kraštą, tat kodėl jis taip drąsiai kalba žemaičių, lietuvių ir kuršių vardu, kurių krašte jis nebuvo. Savo laišką Jurgiui Sabinui rašė be jokių mokslinių sumetimų, tik norėdamas papildyti Sabino elegiją[276], rašytą kardinolui Petrui Bembui, norėdamas įsitiekti Sabino malonę ne tiek sau, kiek savo sūnui Jeronimui, tuosyk buvusiam albertinos studentui. Bet iš kur ėmė medžiagą? A. Brückneris sako, kad jis ėmęs sau medžiagos iš abejojamų šaltinių, kaip štai iš 1530 m. prūsų agendos[277], tačiau neturint minėtos agendos po ranka sunku patikrinti, kita vertus, Johannes Sembrzycki, rašydamas apie Maleckį, prūsų agendos nemini, nors ji jam ir buvo prieinama[278], Brücknerio priekaištams tikėti ir nėra lengva, nes jis savo didelio skepticizmo dėliai linkęs daug ko mūsų mitologijoj nepripažinti, kas kitų kartais ir patikimai būtų užrašyta[279]. Maleckiui meluoti nebuvo jokių sumetimų, nes jis iš tųjų savo laiškų, kurių spausdinti jis nei nemanė, jokios praktiškos naudos neturėjo. Jis galėjo būti kitų suklaidintas, bet juk Maleckį kartojo Hartknochas ir Praetorius, kurie prūsų lietuvių papročius geriau užu Maleckį žinojo, Prätorius, be to, gerai mokėjo lietuviškai ir Maleckį vertino kritiškai, jei būtų buvę sumeluota, būtų pažymėjęs. Dėliai vieno klausimo, dėliai valgymo ožio ar lokio

pautų sugultuvių vakare[280] Praetorius rašė: „Labai struopiai teiravaus, ar jauniesiems ožio, lokio pautai ar tolygūs dalykai buvo duodami valgyti, bet girdėjau dėje atsakymą, kad jie negirdėję“[281]. Atseit Praetorius stengės Maleckį patikrinti, bet jojo žinią apie vogimą vis dėlto pakartojo, kaip jis pakartojo ir daug kitų Maleckio surašytų žinių apie dievus. Maleckis savo minėtiems laiškams turėjo ar galėjo turėti tris šaltinius: kokias nors rašytas žinias (A. Brücknerio minėtoji agenda 1530 m. etc.), lietuvių emigrantų (Abraomas Kulvietis, Rapagelionis...) pranešimai, su kuriais, reikia manyti, ar jis pats, ar jo sūnus Jeronimas buvo pažįstami ir jo paties sūnaus Jeronimo, turėjusio gerų pažinčių su ano meto jaunuomenę, pasakojimai. Kuriuo tųjų šaltinių Maleckis bus daugiausiai pasinaudojęs, sunku spėti, nes nei jis pats, nei jojo sūnaus apie tai jokių žinių nepaliko. Maleckis nemokėjo lietuviškai, todėl jo laiškuose vietoj lietuviškųjų išsireiškimų aptinkami slaviški: „y procz ty mene umarl? y za ty nie miel szto yesty albo pitų? etc.“, tačiau šios slaviškos įtarpos galėjo atsirasti todėl, kad pranešėjai su juo kalbėjosi ne lietuviškai, bet lenkiškai, bet visai ne todėl, kad būk Maleckis naudojęsis kokiomis gudų žiniomis. Ar Maleckis galėjo turėti žinių iš visų jo minimųjų provincijų (sūduvių, kuršių, žemaičių, lietuvių) pasakyti sunku, nes patikrinti negalima. Greičiausia ir bus turėjęs žinių tik iš prūsų lietuvių ir ano meto žemaičių, nes iš kur, jei ne iš žemaičių, gavo jis šią žinutę „žemaičiuose yra kalnas prie upės Nevėžio (ad fluvium Nauvassam), kurio viršūnėje kadaise amžinoji ugnis kunigų buvo saugoma garbei Perkūno (Pargni), kurį prietaringi žmonės tikėjo griaustinio ir audros viešpačiu esantį[282].

Maleckis patiekia dar ir kitą žinutę: „Pas sūduvius, kuršius, žemaičius ir lietuvius suaugusios (nubiles) mergaitės dažnoje vietoje dėvi ant šniūrelio pririštus, iki pat kelių kabančius skambalėlius“[283]. M. Praetorius, kartodamas šią Maleckio žinutę, priduria, kad šiuos skambalėlius merginos dėvėjusios: „kad piršiiai žinotų, jog vaisius jau prinokęs“[284]. Ar šią pastabą Praetorius iš Erasmus Franciscus „Sittenspiegel“ (lib. III, ep. 3) paėmė, ar pats pridūrė, pasakyti sunku. Narbutas, Šią Maleckio žinutę iš antrų rankų kartodamas dar priduria: „jaunos netekėjusios lietuvės dėvėjo skambalėlius, o vakarais tamsoje nedrįsdavo nei žingsnio nuo namų paeiti, net ir namuose turėjo vaikščioti su žiburiu, kad tėvai girdėtų ir matytų, kur duktė

vaikščioja“[285] ir pastaboje dar priduria: „Žmonės, Rusijos gilumoje gyvenantieji, žinomi Mordvos vardu, taigi mordvinai iki šiol išlaikė paprotį: mergaitės dėvi apskritus skambalėlius, mažesnius ant kaklo, didesnius prie juosmens, prie marškinių prisiūtus. Mažiausias tokios mergaitės pajudėjimas galimas yra išgirsti“[286]. Iš kur Narbutas gavo šią žinią apie mordvinus — nepasako ir jeigu mordvinai ir tikrai šį paprotį Narbuto laikais turėjo, būtų nelengva jį su lietuvių kalbamuoju papročiu susieti. Tačiau naujesnis tyrinėtojas Albert Hämäläien šiokio papročio nemini, nors vogimo pėdsakų ir randa[287].

Jono Maleckio sūnus Jeronimas, savo tėvo pėdomis sekdamas, paliko ir knygelę vardu: „Teisingas sūduvių aprašymas“[288], tačiau savo toje knygelėje nieko nemini nei apie merginų vogimą, nei apie dėvėjimą skambalėlių[289]. Šiąją knygutę, spėjama[290], Jeronimas Maleckis parašė 1561 ar 1562 metais ir jis jos prakalboje mini, kad šios rūšies veikalėlio spausdinto dar nėsą[291], atseit jis manė, kad jojo knygelė būsianti pirmasis žmonėms prieinamas apie senovės prūsų stabmeldybę šaltinis. Rodos lyg jis apie savo tėvo spausdintą 1551 m. knygelę nieko būtų nežinojęs. Nežinoti tačiau jis negalėjo, geričiausiai jo žodžius: „kadangi apie religines apeigas ir stabmeldybę senovės prūsų, suduvių ir kuršių nieko nėra spausdinta ir paprastam žmogui suteikta“... suprasti nebuvus nieko žmonėms prieinama kalba parašyta ir spausdinta. Ten, toje knygelėje, surašė jis savo pastabas ir žinias, o savo tėvo laiško nekartojo gal ir todėl ,kad jis pats ruošė jį išleisti naujai, kuris ir buvo 1563 m. atskira knygute išleistas. Šitaipos, rodos, ir tegalėtume paaiškinti tą prasilenkimą sūnaus su tėvu. Tačiau vis dėlto baigtinai šį klausimą išspręsti sunku dėliai tikrų duomenų stokos.

Jeigut yra tokia abejonė, kyla klausimas, ar galima tikėti iš viso Jono Moleckio žodžiams. Šį klausimą padeda išspręsti lyginamoji medžiaga.

Mes jau matėme, kad mūsų ir mūsų kaimynų vestuvių dainose ir apeigose merginų vogimą pėdsakų yra pakankamai. Matėme taip pat, kad mūsų senovėje merginos ir moterys buvo vieku imamos kare, kurių dalis būdavo gulovomis ir žmonomis, o mūsų proseniai turėjo po daug žmonų[292]. Tačiau apie vogimą taikos metu turime tik Maleckio liudijimą, kurij, kaip jau minėjome, kartojo dažnas po jo, rašęs apie lietuvių papročius. Jei-

gut Maleckio liudijimas tebūtų vienas, jeigut vogimo liudijimų neturėtų mūsų kaimynai, tuomet mes lengva ranka Maleckio žinutę atidėtume šalin. Bet dabar, turėdami vogimo pėdsakų kitur, turėdami jų pakankamai savo vestuvių dainose ir apeigose, to padaryti negalime. Juk metraštininkai, apie mus rašydami, daug ko neparašė ir tat nereiškia dar, kad to, ko jieneparašė, visai ir nebuvo.

Dirstelsim, kokių duomenų rašytinių, liudijančių moterų vogimą, turi mūsų kaimynai*). Pastorius Paul Einhorn rašė XVII a. apie latvius: „Šis blogas paprotys pas juos buvo visuomet vartojamas: vyras nesipiršdavo merginai, josios tėvams ar giminėms, bet bernas, norįs sau įsigyti žmoną, imdavo ją (būsimąją žmoną) jėga arba gudrumu ją nuo tėvų pagrobdavo. Vaikinas, norįs vesti merginą, su keliais savo gerais draugais, kuriuos jis pasitelkdavo, vykdavo pas norimos mergos tėvus ir sugalvodavo priežastį, ko jie pas juos atjoję. Jei jie būva gerai priimami, tai vieni jų palieka lauke prie arklių, kiti sueina vidun. Prašant valgyt jie sako mergos tėvams, kad dar kiti jų draugai likę lauke prie arklių, todėl merginos, kurią jie nori pavogti, prašo juos pakviesti. Šiai laukan išėjus tieji, kurie prie arklių buvo, ją pagauna ir nusiveža, kuriuos greit paseka tieji, kurie viduje buvo. Bet mergos giminėms ir namiškiams juos pasivijus jie, vedliai, gynėsi ir pavogtąją merginą namon nusivežė. Pasekėjai, matydami nieko nebepadarysią, nusileisdavo ir sutikdavo merginą išleisti. Jeigut jie šitaipos merginos pasivogti negalėdavo, tai kur arti (mergos namų) pasislėpę laukdavo mergos iš namų vandens ar ko kito išeinančios, kurią netikėtai užklupdavo ir nusivesdavo. Dažnai tėvai nežinodavo, kur jų duktė dingo. tik paskui apie tai, patirdavo“[293]. Dionysius Fabricijus savo kronikoje rašė: „vogtomis mergaitėmis savo santuokas atlikdavo“[294]. Mūsų tolimesnieji kaimynai estai rašytinių moterų vogimo liudijimų turi pakankamai. Šiokių liudijimų esama metraščiuose[295], dar šešioliktojo amžiaus pradžioj vogimas čia buvo tokis dažnas, kad valdžia turėjo griežtomis priemonėmis tą blogą paprotį naikinti[296]. Saloje Mohn buvęs paprotys švęsti kasmet vogimo (margų) metą (tōmbamise aeg) iškilmingai: bernai vogdavo tuo metu meginos ir, mergų namiš-

---

*) Nuotakų vogimą pas latvius mini įvairūs bažnyčių vizitatoriai savo reliacijose XVI ir XVII a. žr. W. Mannhardt Letto — Preussische Götterlehre, 1936, pp. 414, 416, 426, 484, 492, 494.

kiams pavogtųjų mergų neatvadavus, jos praleisdavo naktį su pavogėjais, o rytą merginos turėdavo apsisverti, ar liktis su pavogėjais, ar grįžti namo pas tėvus[297]. Estai seniau, pastoriaus E. P. Koerber'io liudijimu, merginas vogdavę panašiai, kaip Einhorno aprašomieji latviai: bernas su savo draugais talkininkais, kur arti mergos namų pasislėpęs, tykodavo išeinančios iš namų mergos, kurią, tik iš namų išėjusią, staiga puldavo iš užupakalio, užsodindavo ant žirgo ir dulmdavo greit namo. Nuotakos namiškiai, trukšmą išgirdę, ginkluoti šokdavo įkandin ją vytis. Jeigut jie mergos pavogėjus įveikdavo, tai su merga grįždavo namo, bet pavogėjams mergos vaduotojus įveikus šie nusileisdavo ir imdavo su pavogėjais dėl pavogtosios mergos derėtis[298]. Estų dainų liudijimu buvo mergos vagiamos ir prie vandens: einančios vandens parnešti[299]. Apie vieną rusų padermę, vardu drevliane (medėnai ar girėnai) Nestoro kronikoje rašoma: „jie, girėnai, gyveno it gyvuliai gyvuliškai, kitas kitą žudė, valgė visą nešvarų, santuokos jie nežinojo, bet merginas vogė prie vandens"[300]. Apie kitas rusų padermes šioje pačioje kronikoje rašoma: „ir radimičiai, ir viatičiai ir severėnai (sėviariane) turėjo vienokį paprotį: gyveno miškuose lygu žvėrys, valgė visą nešvarų, su tėvais ir močekomis biauriai kalbėjosi (sramoslovije) būdavo tarp (kelių) kiemų vakaronės (igrišča meždu sely), suseidavo į tas pramogas ir šokius ir čia sau žmonas vogdavo, riomis buvo jau susitarę (snejuže k'to s'vėščavašesia)[301]. Kitas vėlesnis metraštininkas, kartodamas Nestoro kronikos minėtą žinutę, rašė: „girėnai (drevliane) santuokos neturėjo, bernai jodavę arti kiemų ir kur prie vandens mergaitę ar jauną moterį pasivogę gyvendavo su ja"[302]. Danų karalius Frotho III, Saxo Gramatico liudijimu (žr. Saxo Grammaticus „Historia Danica" ed. Holder. p. 156), įveikęs slavus (rutenus), liepė nuo tol pirktis žmonas, nes pirktinė santuoka, girdi, geresnė užu vogimą. Jaroslavo statutas (XI a.) baudė užu mergos vogimą piniginėmis baudomis svietiškai ir dvasiškai (vyskupui) valdžiai[303]. 1156 m. dokumentas liudija, kad Smolensko vyskupui buvo pavesta bausti žmones ir užu mergaičių vogimą[304]. Aštuonioliktojo amžiaus pradžioje rusų caras Petras patsai išleido įstatymą, draudžiantį vogti sau moteris[305]. Lenkijoj karalius Kazimieras III (1333—1370) išleido įstatymą, kuriame buvo sakoma, kad mergos pavogėjo likimas esąs pavogtosios mergos ir josios giminaičių rankose (vita ipsius est in oppressae virginis

gratia et amicorum eiusdem)[306]. Mazovijos 1386 m. Statutas draudžia pavogėjo giminėms keršyti užu pavogėjo mirtį, jei pavogėjas taptų kovoje su pavogtosios mergos giminėmis užmuštas[307]. Viename lenkų statute 1496 m. pavogėjas, užu merginos pavogimą, buvo liepiamas bausti garbės atėmimu[308]. Kitame 1532 m. statute buvo rašoma: bausti pavogėją garbės atėmimu, jei mergina pavogta prieš jos pačios valią ir norą, bet jei ji pavogta su jos pačios žinia ir pritarimu, tai bausti tik merginą, atimant jai teises prie savo dalies ūkyje ir neduodant jai pasogos[309]. Lietuvos Statute ir rašoma, kad pavogėją, pavogusį merginą be jos ir namiškių valios, reikia bausti mirti, o jei duktė pati leidosi pavagiama, tai ji netenka savo dalies ir pasogos[310]. Lietuvos Statuto nutarimai buvo kartojami ir tvirtinami 1588 ir 1607 metų seimo nutarimais[311]. 1631 metų Seimo nutarime buvo sakoma: pavogėjas turi būti ir tuo atveju nubaustas, jei jis pavogė merginą ir su jos pačios sutikimu[312]. Užu pavogimą merginos pavogėjas buvo baudžiamas mirti visuose trijuose mūsų statutuose[313], tik pavogtoji mergina, užu jo ištekėdama, galėdavo jį nuo šios bausmės išvaduoti.

Jau mūsų minėtasis J. Lasickis dar XVI a. rašė apie rusus, kad nuotakos tėvams savo dukterį leisti užu jos norinčiojo berno jo siųstiems piršliams atsakius, bernas „kitu būdu savo tikslo siekdavo, ir laukdavo progos bei laiko, kuomet merga išeis. Ir jai ištikrųjų iš savo namų išėjus, jo pasitelktieji draugai staiga ją in medžiotojo jaunikio spąstus įvydavo“[315]. Pabaltės slavams 1237/38 m. dokumentų liudijimu buvo griežtai draudžiama vogti merginas, o užu jų pavogimą smarkiai bausdavo[316]. Pietų slavų 1605 m. Poljicos statutų liudijimu buvo leidžiama laisvai keršyti pavogėjams užu mergos pavogimą[317] ir apskritai kai kuriose slavų padermėse kildavę vaidų dėliai pavogtųjų moterų[318]. Ukrainoje (XVII a.) Beauplau dėl merginų vogimo rašė (1650 m.): „Nors čia valstiečiai ponų it vergai pavergti, bet vis dėlto jie nuo senų laikų naudojasi teisę ir privilegija vogti, jei tik tai gerai jiems pavyksta, vakaronių metu (daus l’assamblée de la dance) dvariškę merginą (une damoiselle), nors ji ir jų pono (leur seigneur) duktė būtų, jei tik pavogs taip vikriai ir guviai, kad nieks nepagautų, kitaip pavogėjas mirties neišvengtų. Pavogėjas todėl turi visą parą prabūti nesurastas pasislėpęs (su pavogtąja mergina) tankiam miške, nepaisant mergos namiškio ieškojimo, — tik tuomet jam dovanojama vogimu pa-

darytoji skriauda, merginai panorėjus užu jos pavogėjo tekėti, pavogėjas turi ją būtinai vesti, kitaip turėtų žūti (il ne la peut réfuser sans perdre la teste), tik tuomet (ją vesdamas) jis nebėra atsakingas užu savo kaltę ir nebegali būti baudžiamas. Bet jei jį (pavogėją) dar parai nesukakus pagautų, tuomet jo galva būtų be jokio teismo nukirsta." Tačiau Beauplanas toliau aiškina: „Nors šiame krašte (Ukrainoje) pragyvenau 17 metų ir mačiau daug piršlybų, pasibaigusių jauniems žmonėms pasekmingai, bet šiokio atsitikimo nei matyti nei girdėti neteko. Minėtasis atsitikimas yra labai rizikingas, pilnas pavojų, nes vieku pavogti merginą ir pabėgti su ja visos minios akivaizdoje (à la face d'une compagnie) ir būti nepagaunamas, — tokis bernas turi būti greitų kojų(de bonnes jambes) ir apskritai tai be susitarimo su vagiamąja mergina iš anksto neįmanoma"[319]. Nors Beauplanas nepasisako, iš kur ėmęs savo medžiagą, bet tenka manyti, kad jam vietiniai gyventojai papasakojo, vis dėlto reiktų manyti tokių atsitikimų buvus dažnų, ne kokis vienas kaip Liaskoronskis mano[320], nes ūkrainiečių vestuvių apeigose vogimo pėdsakų yra gana daug[321]. Rusų sektantai (raskolniki), labai senųjų papročių laikąsis, įvairiose Rusijos vietose net XIX a. vogdami merginas tuokdavosi, nors vogimas tasis būtų su merginos ir jos tėvų žinia daromas[322]. Net Suvalkų miesto rusai sektantai dar XX a. pradžioje vogdavo vesimas merginas, dažnai su jų pačių ir jų tėvų žinia, vesdavo jas artimiausin miškan, apvesdavo tris syk apie medį ir šiaip susituokdavo, kitokios santuokos ne labai bevelydavo[323]. Rusijos šiaurėje dažnai jaunikis su savo pulku, tėvams savo dukters užu jo neleidžiant, pavogdavo ją lauke, gatvėje; jos namiškiai ir jos kaimo žmonės, tai patyrę, vykdavosi, įvykdavo dviejų pulkų kova, kuri dažnai būdavo smarki; su pasivogtąja mergina artimiausiam bažnytkaimy susituokęs, eidavo josios tėvų sutikimo ir dovanojimo prašyti[324]. Panašių atsitikimų būdavo įvairiose Rusijos vietose net ir ne slavų padermių tarpe. Orenburgo gubernijoj čeremisai veda ir vogtas merginas: jaunikis su savo pulku nutykojęs pavagia vesimą merginą ir bėga su ja, ginkluoti pasekėjai juos vejasi. Po santuokos abu pulkai susitaiko[325]. Kita finų padermė ir panašų paprotį žino: jaunikis, neįsetngdamas sumokėti brangaus kalimo (mokesnio užu nuotaką jos tėvams), vesimą ir norinčią užu jo tekėti merginą, iš anksto apie tai su ja susitaręs, vagia ją kur lauke ar miške, tyčia ta dingscia ton vieton atėjusią ir le-

kia pasivogęs zovada namo[326]. Savotiškai įdomus merginų vogimo būdas yra pas mordvinus, kurį mordvinai „lissehs" vadina. Jaunikis, prieš vogdamas merginą, susitaria su kunigu, turinčiu jį sutuokti. Po to jaunasis su savo pulku joja risčia in nuotakos kiemą ir sustoja arti jo. Jaunasis pritykojęs insėlina nuotakos namuosna, pasigrobia ją ir lekia pas savo pulką, o mergina, kiek galėdama, jam priešinasi, nes to reikalauja papročiai. Atvykęs savo pulkan sodina savo nuotaką vežiman, užmeta ant jos galvos skarą ir leidžiasi su visais sykiu. Nuotakos riksmas sujudina visą jos kiemą ir jos kiemo žmonės šoka įkandin ją vytis. Pasivijus įvyksta smarkios, kartais kruvinos peštynės, kuriose laimi visuomet jaunojo pulkas ir, peštynes laimėjęs, vyksta bažnyčion, kur kunigas juos sutuokia. Tačiau nuotakos tėvai, po vinčiaus, atvykę prie jaunojo namų trukšmauja ir grąsina reikalaudami grąžinti savo duterį ir atsisako eiti vidun. Išėjęs jaunojo tėvas ima atsiprašinėti užu savo sūnaus kaltę, išgiria marčią ir susitaiko[327]. Pietų Slavijoj Foča apilinkėje net 1893 m. vogė dar: viena mergina dirbo su savo brolio lauke. Bernas tykojo jos brolio pasišalinančio ir tik jam pasišalinus, jis nuėjo pas merginą, ėmė ją kalbinti su juo eiti, jai to daryti nenorint, jis, užrišęs jos burną, vilko ją miškan, kur laukė jo jojo draugai. Brolis pavogtosios mergos, apie tai sužinojęs, pavogėjus vijosi, tačiau jau pavogėjas spėjo nuotaką paslėpti. Panašių atsitikimų buvo Krajina kieme, Drina, Fočaner, Vlasenica, Leskovac ir kitose pietų Slavijos apilinkėse[328]. Ir apskritai pietų slavų padermių tarpe moterys buvo dažnai vagiamos net iki pat XIX a.[329], o Albanijoj merginas vogė gan dažnai dar ir XX a. pradžioje[330]. Kaukazo kalnų tautelių tarpe merginos vagiamos buvo dar XIX a. Jie pasivogę merginą ją defloruodavo, atimdavo josios nekaltybę ir nuo tol pavogtąją merginą laikydavo savo žmona[331]. Vokietijoj buvo dažnai merginos vagiamos, kartais dar mažos, užu jų vogimą pavogėjus smarkiai bausdavo, dažnai mirtimi, bet vis dėlto, tųjų bausmių nepaisant, merginos čia buvo vagiamos dar vaduriniais amžiais[332]. Skandinavijoj būdavo dažnos kovos ir peštynės dėliai pavogtųjų ir grobiamųjų merginų (propter raptas virgines aut arripiendas[333]. Santuoka su vogtomis merginomis buvo dažnai praktikuojama pas senovės germanus[334] ir vakarinių skandinavų „brúdlaup" (nuotakos bėgimas), švedų „bröllop", danų „bryllup" buvo tolygūs moterystei, o mokslininkų suprantami kaip vogimo

gadynės atliepimas (reminisciencija)[335]. Vogimą merginų praktikavo viduriniais amžiais irai[336], keltai[337] ir galai[338]. Senovės romėnai, anot jų herojinių legendų, turėdavę vogti savo pirmąsias žmonas arba jas pasimiti jas jėga[339]. Spartoje Lykurgo laikais vyrai merginas sau į žmonas vieku imdavo, vogdavo[340], manoma, kad šis paprotys vogti merginas dorėnų buvo plačiai praktikuojamas[341], o Dionyzijaus iš Halikarnaso liudijimu kadaise vogdavę merginas visi graikai[342]. Žymių moterų vogimo gadynės pėdskaų aptinkame ir naujojoje, šių dienų graikijoje, ypač vestuvių apeigose[343]. Senovės Indijoje santuokos su vogtomis moterimis buvo dažnai praktikuojamos, nors vogti merginas buvo leista tik kšatrijų, kariškių luomui, toji santuoka vadinosi „rāksasa vivāha“ (velnio santuoka), bet vis dėlto ji buvo legali santuoka[4]. Merginas vogdavo ir su vogtomis tuokdavosi ir Europos suomiškosios padermės[345]. Vogdavo moteris ir su jomis tuokdavosi senovės semitai[346], arabai priešmahometinėj gadynėje[347], su vogtomis moterimis karo metu tuokdavosi ir senovės hebrėjų kariškiai, nors šiaip įstatymai ir draudė tuoktis su ne hebrajų padermės merginomis[348]. Merginų vogimas paliko savo pėdsakų ir kai kurių tautų epuose. Tautos, savo epo neturinčios (jų tarpe aisčių tautos), suprantama, ir tųjų pėdsakų turėti negali. Ne visuose ir epuose tųjų pėdsakų randama, pav. prancūzų „Rolando Dainoje“ tųjų pėdsakų nėra, bet jųjų yra kitose prancūzų epinėse dainose, atatrūkusių nuo įvairių epų ciklų arba ir žuvusių epų nuotrupose[349]. Bet kalbamųjų pėdsakų yra estų epinėse dainose[350] ir estų epe[351]. Suomių epe vogimo pėdsaką itin ryškių esama: Lemminköinas pasivagia Saario mergelę Kyllikkę iš vienų pramogų pro šalį važiuodamas:

Vieną kažkokią te dieną,
Vieną vakarą kokį
Lakstė linksmos sau mergaitės,
Šokinėjo sau gražuolės
Salos šone, kur žemynas,
Lygumoj vienoj gražioj,
Tarp kitų te ir Kyllikkė,
Saario ta gėlė garsioji.
Šit padauža raudonikis,
Važiuoj lengvas Lemminkäinas,
Savo eržilu gražiuoju,

Savo arkliu rinktiniu
Viduriu žaidimo vietos,
Šokiman gražių mergyčių;
Capt tik Kyllikkę in roges,
Sviedė mergišką sėdynėn,
Traukė ją viršum ant kailio,
Įsidėjo rogių lubnion.
Kirto arklį botagu,
Pleksterėjo su vadelėm,
Smarkiai ėmė jisai lėkti,
Dar važiuodamas kalbėjo:
— „Niekumet jūs, mergyčiukės,
apie man žinios neduokit,
Kad aš šičia vaikštinėjau.
Iš čia išvežiau mergaitę.
Jei manęs nepaklausysit,
aš jums pikta padarysiu:
Jaunikius nubursiu karan,
Jaunus vyrus tuos po kardu,
Kad jūs jų nebegirdėsit,
Savo amžių nebmatysit,
Vaikštinėdamos po gatvę,
Važinėdamos skynimais".
— Jau gan skundžiasi Kyllikkė,
aimanuoj gėlelė Saario:
„Leisk mane šalin sau eiti,
Leisk iš savo valdžios vaiką,
Leisk į savo namus vykti,
Bėgt pas verkiančią močiutę.
Jei manęs tu nepaleisi
Eiti sau laisvai namo,
Man yra penki dar broliai,
Dėdės sūnūs septyni,
Kas numins kiškeliui koją,
Sugrąžins mergaitės galvą[352].

Čia ir vogimas prie vandens (kaip ir pas slavus) ir karingos nuotaikos požymiai, dviejų pulkų imtynių atbalsiai.

Kalvis Ilmarinas ir pasivagia nenoriinčią geruoju užu jo tekėti Louhės, Pohjolos šeimininkės dukterį:

. Čiupo pačią tik mergaitę,
Apkabino savo gniaužtais,
Leidos dargana iš pirkios,
Siautėsi į savo roges;
Grūdo rogėsna mergaitę,
Metė ją tik ant sėdynės,
Greitai leidosi važiuoti,
Stengėsi keliauti greitai,
Viena ranka už vadelių,
Antra mergai ant krūtinės[353].

Kun. A. Sabaliauskas, mūsų kalbon Kalevalos vertėjas, vienoje savo pastaboje dėliai vogimo rašo: „vogti moteris senovės suomių buvo įprasta; jei reikalaujamų užu mergaitę pinigų jaunikis tėvui išmokėti nestengdavo, tai jis ją sau pasivogdavo“[354]. Šie duomens rodo suomius senovėje buvus merginas vogti pratusius. Senovės graikų padavimuose yra gana daug moterų vogimo pėdsakų. Visiems labai gerai žinomas graikų aukso obuolio mitas, neskiriamai susietas su gražiosios Elenos, Menelajuas žmonos, pavogimu[355], kurio dėliai, anot padavimų, ir garsusis Trojos karas kilęs. Nors Ilijadoje ir pati Elena ir kiti vogimą neužgiria, bet vis dėlto matomai senovėje papročių vogtoji žmona buvo laikoma teisėta, nes juk ir Elena Aleksandrą-Parisą, Trojos karaliaus Priamo sūnų, laikė savo vyru ir Paris-Aleksandras vogtąją Eleną laikė savo žmona[356]. „Įsidėmėtina, rašė lordas J. Maclaurin, kad ir Elenos pavogėjui Parisui žuvus, trojėnai privertė ją, pavogtąją Eleną ištekėti užu Pariso brolio Deifobo, bet negrąžino jos graikams. Matomai trojėnai vogimą nelaikė didele kalte“[357]. Ir kituose graikų padavimuose apie Jazoną, Medėją, Kastorį, Polydeukes, Tezėjų, Leukipo dukterų pavogimą, apie pavogimą Persefonos ir Europos ir Ariadnos mite yra labai daug vogimo gadynės atbalsių[358]. Tos pat rūšies yra romėnų legenda apie sabiniečių išvogimą[359]. Moterys matomai buvo dar vagiamos ir Mahabharatos laikais, nes pačioje Mahhabharatoje yra moters vogimo epizodas, kur Ardžūna viename dideliame pokylyje Jadavos krašte pavagia Krsnos seserį gražiąją Subhadrą[360], Mahabharatos priede, vadinamajam Harivamša, pasakojama apie Vidarbos karaliaus Bhismakos dukters, vardu Rukmini, pavogimą, kurią pavogė Krsna su savo broliu Rāma[361], abejais atvejais dėliai pavogtosios merginos kyla vaidai, net karas. Nibelunguose ir Edoje Zigfridas-Sigurdas pagro-

bia savo būsimajam svainiui Gunteriui-Gunnarui žavingąją amazonę Brunhildą[362], šis grobimas turi glaudžią sąsają su kovomis ir varžytinėmis dėliai moterų. Vogimo pėdsakų yra keltų[363] ir irų[364] epuose, prancūzų epinėse dainose[365] ir senovės germanų padavimuose[366]. Matome, vogimo pėdsakai aptinkami daugelio tautų epuose. Vogimas moterų paliko savo pėdsakus ir teisėje. Mes jau matėme, kad mūsų Statute, lenkų statutuose ir seimų nutarimuose, rusų įstatymuose smarkiai buvo baudžiamas, ujamas. Žymiai vogimo nykimą pagreitino bažnyčia savo ujimu, baudimu, grasinimu, santuokos nedavimu. Pas senovės germanus dar papročių teisės gadynėje buvo teisėtai vedamos vogtosios moterys, prieš jų tėvų valią, bet joms pačioms norint ir sutinkant[367] ir senovės švedų papročių teisė nedrausdavo bernui pasivogti, prieš jos tėvų valią, mylimą merginą, jai pačiai sutinkant, ir su jąja susituokti[368]. Senovės keltų įstatymai leisdavo tuoktis su vogtomis moterimis ir net aprėždavo, kad pirmaisiais mėnesiais po pavogimo gimę vaikai pridera nuotakos giminei[369]. Senovės skandinavų ir anglosaksų statutuose dažnai minimas moterų vogimas ir nebaudžiamas, jei vagiama pačiai merginai sutinkant[370].

Ir kai kurių tautų santuokos pavadinimai ar nusakymai liudija senovėje žmonas buvusias vedamas, atseit gal ir vieku imamas. Mūsų vestuvės nuo vesti, rusų brak iš b'rati (imti, senovėje, anot Bernekerio, b'rati buvęs terminus techicus moterystei, santuokai išreikšti), germanų brúdlaup, brydlop, bryllop, brautlauf (nuotakos tekėjimas, vadinas jos buvo vedamos), lotynų uxorem ducere, capere (plg. ita te, amata, capio), graikų „gynaīka ágesthai, sanskrito vivaha ar vahatu iš vah (vesti) tą paliudija.

Po šios trumpos lyginamosios vogimo pėdsakų apžvalgos grįšime dar prie jau minėtosios Maleckio žinutės. Jau minėjome, anoji Maleckio žinutė yra veik vienintėlis XVI a. liudijimas apie merginų moterystėn vogimą mūsų etnografiniame krašte, kurią pakartojo daugelis paskesniųjų istorikų. Ar jis iš viso tebuvo tokis vienintėlis atsitikimas visam mūsų krašte? Maleckis rašė, kad šitaipos darą sūduviai (sūdinė), kuršiai, žemaičiai ir lietuviai; čia Maleckis galėjo perdėti, nes ano meto dažnas rašytojas, apie mus ką rašęs, mėgsta kalbėti apibendrindamas. Čia galėjo klysti ir ne patsai Maleckis, bet jojo informatoriai vietos ir laiko nenurodydami. Ar tai buvo vienintė-

lis atsitikimas, tan klausiman, trūkstant šaltinių, atsakyti sunku. Prileiskim kad taip, gal ir vienas subendrintas įvykis. Kyla klausimas kitas, ko tad tas įvykis vertas? Šešioliktajam amžiuje, aišku, vogimas plačiai negalėjo būti praktikuojamas, kitaip kunigai, su merginų vogimu smarkiai visur kovoję, būtų neiškentę jo kur nepažymėję, neparašę, o vis dėlto jų liudijimų neturime. Neturime liudijimų šios rūšies ir ankstybesnėse kronikose. Ankstybesnės kronikos buvo rašomos dažnai pašalaičių, jie užrašė tai, kas jiems jų manymu, buvo svarbiausia. Ano meto viešasis gyvenimas vyko politikoje, karuose, apie juos ir rašė, todėl apie moterų vogimą karo metu žinių turime. Mūsų vidaus gyvenimas buvo tamsus, miglotas, svetimas, tolimas. Jie patys mūsų krašto nematė, pranešėjai daug ko nepranešė, daug, gal būt, in ką ir pranešti dėmesio nekreipė, dabon nedėjo, juk dar XV a. dažnai ir vakarų Europoje, ypač germanų kraštuose, merginas, įvairių priežasčių dėliai, vogdavo, atseit dalykas galėjo būti paprastas, neminėtinas. Mūsų krašto žmonės apie savo šalį ėmė rašyti vėlokai, jų laikais, suprantama, vogimo galėjo jau nebebūti. Bet mūsų teisiniuose nuostatuose kartotinai, iki pat 1631 m., draudžiama vogti merginas, didinamos užu jų vogimą bausmės, juk jei niekas nebūtų jų vogęs, kam tie įstatymai, tos bausmės. Įstatymus anuo metu leido ir jais naudojosi privilegijuoti luomai: ponai, bajorai, atseit, tur būt, ir vogimas buvo jųjų praktikuojamas, tegu ne nuolatos, bet vis dėlto ir ne taip jau retai: dėl vieno kito atsitikimo įstatymų, nutarimų kas leistų. Mūsų ponai vogdavo merginas, kovodavo, pešdavosi dėl jų, kildavo net dideli naminiai dėliai jų karai, kurie, kartais, ilgokai trukdavo, bet kariaudavo ne dėliai pačių moterų, bet dėliai jų turto, kraičio, paveldėjimo, ypač tuomet, kuomet duktė, sakysim, buvo vienintelė turtų paveldėtoja, įpėdinė. Šiokių kovų dėliai šiokių merginų mūsų ponų tarpe mes žinome[371], ponus pasekdavo bajorai ir vogimo karštligė galėjo siausti krašte.. Tačiau šiokio vogimo priežastys yra grynai ekonominis noras padidinti savo turtus, čia vagiamos ne moterys, bet jųjų turtas. Kyla tat klausimas, ar šis vogimas yra vogimo gadynės reminiscencija. Ir taip ir ne, apibendrinti sunku, juk jakutas, čukčas, kalmikas, vogdamas mergina dėliai nestengimo sumokėti kalimo, mokesnio užu merginą jos tėvams, ir turi ekonominius sumetimus: vienas pasivagia negalėdamas, o kitas ir nenorėdamas tojo kalimo mokėti. Juk ir senovinio vogimo prie-

žastys buvo įvairios, ne vienalytės: vieni vogdavo iš svetur, negalėdami savo padermėje gauti (įvairių priežasčių dėliai) sau žmonos, kiti vodavo (kur vartojamos mainytinės vestuvės) nenorėdami duoti užu imamą merginą savo padermės merginos, treti vogdavo (kur vartojamos pirktinės vestuvės) nestengdami merginos nusipirkti, ketvirti — nenorėdami užu ją mokėti, penkti — kurios nors pusės tėvams neleidžiant tuoktis, šešti (kur vartojamas kraitis) vogdavo ir todėl, kad su pavogtąja mergina gautų ir jos dalį. Reikėtų surinkti visus pasaulyje vogimo atsitikimus, paskirstyti juos rūšimis pagal vogimo priežastis, tuokart tik matytume, kuri priežastis vogimui pirmauja. Šiuo tarpu, šiokio tyrinėjimo trūkdami, vogimo rūšių pagal priežastis neskirstysim. Kita vertus vogimas žygis gana rizikingas ir pavojingas, todėl vogdavo dažniausiai tik kitaip merginų gauti nebegalėdami. Bet žmonės, kurie galėdavo vogti be didelės rizikos, kuriems dėl merginos kiti, samdytieji, liepiamieji kovodavo, tieji, norimos merginos ar jos turto gražiuoju negaudami, galėdavo ir dažniau vogimo pramogomis pasmagūriauti. Galime manyti, mūsų ponų ir bajorų kovos žygiai dėl merginų buvo pastarosios rūšies tik jų vienų tarpe vartojamos. Nenoromis tat klausiame, kas su vogimu mūsų krašte, kas su tais vogimo pėdsakais mūsų dainose ir vestuvių apeigose, kur tieji vogimo duomens, kurių dėliai kalbėjome? Gal vogimo tojo visiškai ir nebūta? Dėja, Maleckis minėjo mūsų jaunas merginas dėvėjusias žvangančius skambalėlius, o Narbutas rašė jas tamsoje vaikščiojusias su žiburiu ir nedrįsusias naktį nei žingsnio paeiti nuo namų. Minėtieji žvangučiai. berods, vieno Maleckio tėra paliudyti, Narbuto žinia apie tokį paprotį pas mordvinus, kuriuos kiti lietuvių giminaičiais laiko[372], nėra patikrinta, todėl nepatikima. Be to, mūsų merginos galėjo ištikrųjų dėvėti kokius metalinius žvagučius, bet juos dėvėjo puošmenų ,auskarų, karolių vietoje, o ne norėdamos apsisaugoti nuo bernų, norinčių jas pavogti. Žvangančius skambalėlius girdėdami žinojo tėvai, kur jų duktė, bet juos girdėdami bernai žinojo, kur yra tykomoji pavogti mergina ir galėdavo geriau ją nutykoti pavogti, tai jie buvo jokia apsauga nuo bernų, ją pavogti tykančių. Greičiausia tieji žvagučiai buvo merginų jaunųjų dienelių puošmens, kaip ir kitur kad būdavo ,tas ir paragino Erasmų Franciscų parašyti juos buvusius prinokusio vaisiaus (vestinos merginos) ženklu, atseit mergaujamų dienų ženklu.

V

NUOTAKŲ VOGIMO PĖDSAKŲ GEOGRAFIJA

> „**Moterų vogimas buvo**, be abejo, jei ne pati seniausioji, tai **bent viena seniausiųjų santuokos formų**, aptinkamų visoje žemėje beveik.“
> Dr. L. v. Schroeder: „Hochzeitsgebräuche der Esten“... 1888. p. 15.

Keliame du klausimu, ar vogimo gadynės, kurią taip dažnai minėjome, iš viso būta ir ar mūsų svarstytieji duomens yra anos gadynės liudininkai. Šiųjų klausimų nekeltume, jei moterių vogimo gadynės hipotezė nieko nebūtų prikišama, bet šiuo tarpu, minimajai hipotezei priekaištus žinodami, turime jų bent svarbiausius pasvarstyti. Be kitų smulkių visų svarbiausias priekaištas yra prikišamas, kad vogimo, girdi, leidžiamo įstatymų, papročių, religijos nebuvo; vogimas, girdi, aptinkamas greta kitų (pirkimo, mainymo, tarnavimo) santuokos formų; vogimas, girdi, dažnai buvo neįprastinė, bet išimtinė, nepaprastoji santuokos forma, kurią pavartodavo kitų santuokos formų vengdami[1]. Vogimo moterų pasekmėje būna kerštas, peštynės, vaidai, karai[2], o juk niekas net ir gamtotaučių tarpe vaidytis, kovoti, kerštauti nenori, bet nori ramumo, taikos, ramaus gyvenimo[3], taika ir gamtotaučių tarpe esanti norma, o vaidai, kovos, peštynės esančios ramaus gyvenimo išimtys[4], be to, sakoma, tikrų moterų vogimo faktų net tarpe gamtotaučių terandama ne daug, paskirai[5], o dažniausiai aptinkamas tik tariamasis vogimas, pačiai merginai ar ir josios tėvams žinant ir sutinkant[6], ką ir mūsų nesenai svarstytieji faktai liudija. Tačiau sunku manyti, kad taika esanti norma, o karas išimtis, yra šiam reikalui ir kitokis tvirtinimas, kad taika tėsanti išimtis[7], be to sunku patikėti ir gamtotautes nuolatinėje taikoje gyvenančias, nes esama pakankamai faktų, rodančių gamtotautes tik dėliai moterų dažnai tarp savęs kariaujančias. Štai tarp amerindų padermių Kalifornijoj didesnioji kovų dalis dėliai moterų grobimo įvykstanti[8] Dov. Livingstone'o liudijimu Maconde padermėje (Afrikoje) kai kurie kaimai užbarikaduojami, aukštomis tvoromis užtveriami dėliai baimės, kad gretimosios padermės Mohiba bernai nepavogtų mer-

ginų[9]. Pas karajibus dažnos kovos vykdavusios merginų vogimo dėliai[10]; kitur tokiose kovose dalyvauja ir pačios merginos ir moterys, padėdamos savo padermės vyrams vogti užpultosios padermės moteris[11], vienoje Brazilijos amerindų padermėje Tupis, kuri dažnai kovojanti, visos tik merginos ir moterys, paimtos belaisvėn, paliekamos gyvos ir tampa jos nukariautųjų žmonomis ar gulovomis[12]; kitoje amerindų padermėje Kalifornijoj vienoje karo dainelėje sakoma: „Leisk mums, vade, karan eiti, leisk mums eiti ir jaunų merginų prisigrobti"[13]. Didesnė dalis amerindų padermių Brazilijoje dažnai vaidijasi ir pešasi dėliai merginų[14]. Australijoj dažnoje padermėje vogiamos merginos ir dėliai tojo vogimo kyla dažnai tarpusavęs vaidai, peštynės[15], taip pat ir Afrikoje, ypač vidurinėje[16] ir įvairių padermių tarpe Sibire[17]. Vienoje senovės Bengalijos indų legendoje sakoma: „Pradžioje buvo taika ir ramybė. Bet pirmajam metų tūkstantyje pradėjo kunigaikščiai kovoti dėl moters vardu Dem Daruka, po pusantro tūkstančio metų vėl kilo kovos dėl moters vardu Devi Sinta, po dviejų tūkstančių metų kilo vėl karas dėl moters vardu Devi Drupadi ir po dviejų tūkstančių penkių šimtų metų dar ėmė kariauti dėl vieno šventojo dukters, taigi matote, kodėl žmonės kariavo"[18]. Galime manyti indų kunigaikščius kariavusius ne tiek dėliai moterų, kiek dėliai jųjų turto, bet vis dėlto moterys, kurias vesdami galėtų tuos turtus nusavinti, sau pasiimti, buvo dalinė tųjų karų priežastis. Šiokios rūšies karų buvo pilna viduriniais amžiais visoje Europoje, jų buvo ir mūsų krašte istoriniais laikais. Afrikos ir Azijos sakytoji ir rašytoji istorija bei keliauninkų aprašymuos mirgėte mirga kovomis dėliai moterų ir dažnai dėliai tųjų moterų turto. Kartais buvo griebiamasi tam tikrų priemonių tai kovai mažinti. Paprastai užpuolus kurios nors giminės kaimą, išvogus merginas, tojo kaimo bernai užpuldavo pavogėjų kraštą, išvogdavo jų merginas. Todėl užpuolėjai, norėdami revanšo apsisaugoti, užpultojo kaimo bernus romydavo, tai buvo praktikuojama rytinės Afrikos padermėse, kur sumetimu, kad revanšu neišvogtų jų pačių merginų, nupiaudavo vyrams lytines dalis, lyties organus[19]. Galla padermės vyrams rytinėje Afrikoje buvo leidžiama vesti savo padermės merginas tik tuomet, jei jie išromys bent po vieną berną tos padermės, kurios vyrai galėtų pavogti jų padermės merginas[20]. Šis paprotys, romyti tos padermės bernus, kurie galė-

tų, dėliai egzogaminio įpročio, jų padermės merginas vogti, bene bus sušvelnintas ankstesnis įprotis tokius bernus visiškai žudyti, ką anksčiau Borneo salos gyventojai darydavo[21]. Šie keli faktai, jų yra daug daugiau, rodo gamtotautes ne tokioje jau tariamojoje taikoje gyvenusias, kaip kieno manoma.

Kitas mūsų minėtas vogimo gadynei daromas priekaištas yra tokis, kad, girdi, vogimas niekuomet nebuvusi įstatymų, papročių pripažintoji santuokos forma, ji būdavusi, toji vogtinė santuoka, tik atsitiktinė, kitų santuokos formų vietoje vartojama, nieku būdu ne įprastinė, retai aptinkama savo grynoje formoje, kur būtų vagiamos merginos prieš jų pačių ir jų tėvų valią, atseit išimtinė santuokos forma. Aleksandras Sutherland'as rašė, kada jis iš 212 jo peržiūrėtų tautų ir rasių vogimą merginų aptikęs grynojoj ar menamojoj formoj pas 31, atseit pas kas septintą tautą ir tai, sako jis, esąs pakankamai didelis procentas[22]. Anglai etnologai L. T. Hobhouse ir G. C. Wheeler rašė, kad iš 435 visam pasauly išbarstytų, jų peržiūrėtų tautų ir padermių, jie aptikę vos 41 atsitikimą tikrojo vogimo, o visi kiti atsitikimai, kurių skaičiaus nenurodė, esą atsitiktiniai, tariamieji, tačiau tųjų atsitiktinių vogimų tarpan priskirti visi vogimai, vykstą su žinia vagiamosios mergos ar ir josios tėvų[23]. Edward Tylor ir iš 350 ištirtųjų padermių teradę tikrojo vogimo apie 40 sykių[24]. Tačiau Tyloris priėjo išvados, kad didžiausias merginų vogimų procentas buvęs pereinamajame iš materniteto į paternitetą tarpe, gadynėje. Merginų vogimą Tyloris skirstė trimis rūšimis: vogimas tikrasis, vogimas taikingasis ir vogimas formališkas ar apeiginis. Pagal šeimos raidos gadynes (maternitetinę, maternitetinę-patriarchinę arba pereinamąją ir patriarchinę) Tyloris moterų vogimą paskirstė šitaipos: tikrojo vogimo (be vagiamosios ir josios tėvų sutikimo ir žinios) maternitetinei gadynei tenka tik 6, pereinamajai — 19 ir patriarchinei — 15 sykių; taikingojo vogimo (su žinia ir valia vagiamosios ir josios tėvų) tenka maternitetinei gadynei — nulis, pereinamajai — 21 ir patriarchinei — 25 sykiai; o apeiginio vogimo (vogimo gadynės reminiscencija, atliepimas) tenka maternitetinei gadynei — nulis, pereinamajai — 21 ir patriarchinei — 23 sykiai[26]. Iš Tyloro padarytosios korelacijos matome patriarchinės gadynės pradžioje nykstantį tikrąjį vogimą, bet didėjantį taikingąjį ir apeiginį vogimą. Iš jo 130 svarstomųjų faktų moterų

vogimo tikrajam vogimui teko 40, taikingajam vogimui — 46 ir apeiginiam vogimui — 44 faktai. Tyloris minėtąjį tyrinėjimą tyrė 25 metus (1863—1888), ištyrė per 400 įvairių pasaulio kraštų tautų ir padermių, bet naudingas darbui medžiagos terado tik pas 350 padermes (jo darbas buvo nedidelis, vos 28 puslapių, žurnale „Juornal of Royal Anthropological Institute“ XVIII. p.p. 245—272), bet anuo metu medžiagos buvo žymiai mažiau nei dabar, bet, gaila, šiais laikais niekas Tyloro kryptim naujos medžiagos netyrė, todėl naujesnės koreliacijos mes neturime, bet, jei tokia būtų, neabejojame, kad išvados naujų faktų Tyloro hipotezę patvirtintų. Tyloro išvadomis remiantis tenka prileisti, kad vogimo gadynė buvo gadynėje toje, kuomet maternitetas virto paternitetu , tiksliau tarus patriarchatu, atseit tikrojo vogimo gadynę tektų lokalizuoti pereinamojoje ir ankstyboje patriarchato gadynėje, tačiau kalbamųjų gadynių pėdsakų ne visur ir pakankamai nedaug teturime. Tačiau šeimos formos rėdėjo pareinamai nuo ūkio formų. Mūsų minėtieji profesoriai Hobhouse ir Wheeler 1915 metų tyrinėjime priėjo išvados, kad maternitetas pirmauja tarpe padermių, besiverčiančių medžiokle, o patriarchatas — tarpe tautų, besiverčiančių gyvulininkyste, bet ankstybosios žemdirbystės gadynėje maternitetas ir patriarchatas susilygina, kartais net vėl pirmavimas nusvyra materniteto pusėn[26], tačiau ir patys tyrinėtojai sako, kad jųjų išvados tėsančios lygtinos ir dėliai patriarchato pastebi, kad jis „daug bendresnis ir dažnesnis tarpe padermių, besiverčiančių gyvulių ūkiu nei tarpe padermių, besiverčiančių pirmine žemdirbyste“. Šios prof. Hobhouse ir jojo bendradarbių padarytosios išvados maž daug sutinka ir su kitų, ankstybesniųjų tyrinėtojų išvadomis[27]. Anot šios hipotezės dažnesnio merginų vogimo reiktų laukti piemenų ir žemdirbystės gadynėje, bet vienoje ir kitoje gadynėje greta vogimo aptinkame ir pirkimą moterų ir abi šiedvi santuokos formi pinasi kita kitą pakeisdamos, čia ir kilo nuomonė, kad vogimo, kaipo legalės santuokos formos, nei nebuvę. Taip, vogimas yra jėga, jėgos pritaikymas, vogimo pasekmėje — vaidai, kovos, kerštas, pasekmės žalingos, kurių juk niekas sau nevelija, todėl tokio vogimo teisinti niekas nenorėjo, bet dažnas jį vartojo, vogimas galėjo būti teisės tik toleruojamoji, kaipo, kartais, neišvengiamoji santuokos forma. Suprantama, egzogaminio draudimo metu, kuomet vyrai savo padermės moterų vesti

negalėdavo, turėjo tų moterų ieškotis kitur. Anais laikais merginos buvo ne tik tėvų, bet ir padermės turtas ir dovanai jos nei tėvai nei padermė duoti kam nenorėdavo, turėdavo arba užu moterį duoti moterį (mainytinė santuoka), arba sumokėti atpildą gyvuliais, javais, pinigais (pirktinė santuoka) arba užu ją atsiteisti darbu (tarnautinė santuoka). Bet žmonės, negalį ar nenorį minėtaisiais būdais tuoktis, turėdavo merginą sau į žmonas pasiimti vieku, atsieit pasivogti. Ir čia vogti galėdavo dvejopai visos padermės jaunuomenė ir paskiri žmonės ir abu jie vogimo būdai buvo vartojami, ko dėliai žinome kolektyvinį ir individualinį vogimą. Individualinio vogimo pėdsakų turime ir tarpe gamtotaučių ir tarpe kultūringųjų tautų gana daug, bet nemažai turime pėdsakų ir kolektyvinio vogimo ypač tarpe gamtotaučių. Štai Indijoj Chittagong kalnų gyventojai tųjų padermių, kurios mažai teturi moterų, eina visi vogtis moterų iš silpnesniųjų padermių[28]. Kei arba Ewaabu salų gyventojai žmonas ima vieku karo metu svetimose padermėse, kurios paskui esti pagrobėjų savastis[29]. Filipinų salų negritai dar XVII a. pradžioje vogdavo merginas iš kaimyninių padermių, ko dėliai kildavo dažnūs, veik nuolatiniai karai[30]. Erromanga salos gyventojai labai dažnai vogdavo svetimų padermių merginas, kurių vogimo dėliai būdavo amžini karai[31]. Tasmanijos salos gyventojai tasmanai veik nuolatos vagia moteris iš svetimųjų, nedraugingųjų padermių[32]. Australijoj dažnoje vietoje, padermėje vagiamos merginos į žmonas, bet, teisingai pastebi Mathew, visų dažniausiai vagiamos merginos nedraugingųjų padermių, kurių veik visi vyrai išžudomi, o merginos ir moterys imamos belaisvėn[33]. Vidurinėje Australijoj ir Naujajam Pietų Velse (Valijoj) nors moterys vagiamos, bet dėliai žalingų jų vogimo pasekmių (užpuolimų, plėšimų, karų, keršto) stengiamasi šį paprotį išgyvendinti ir todėl labiau proteguojami kiti, taikingi santuokos būdai[34]. Vidurinės Afrikos dažnoje negrų padermėje merginos vagiamos jau minėtu būdu, tik kartais čia bernai su pavogtomis merginomis slėpdavosi miškuose, kur, kartais, gyvendavo, kol mergina sulaukdavo pirmojo vaiko[35]. Vakarinėje Afrikoje Ewhe kalba kalbančios negrų padermės vagia merginas kasmetiniuose vogimo žygiuose iš svetimųjų padermių, pavogtąsias merginas ima sau į žmonas ir šiokis vogimo paprotys buvo dar XIX a. pabaigoje[36]. Pietinėje Amerikoje ugnies žemės (Tierra del Fue-

go) Onas padermės gyventojai dažnai užpuola savo kaimynines padermes, žudo jų vyrus ir imasi vieku merginas į žmonas. Bet tuo metu, kai jie neužpuola nieko, imasi sau į žmonas savo pačių padermės merginas[37], tai kolektyvinio vogimo pavyzdžiai, individualinio vogimo faktų jau minėjome pereitajam skyriuje, nors jųjų skaičių, norėdami, galėtume gerokai padidinti. Kolektyvinis vogimas buvo tikrasis vogimas, nes čia galėdavo silpnesnės ar nedraugingos padermės visas moteris pasivogti, o vyrus ir vaikus išžudyti. Tačiau, kita vertus, šiokis vogimas, jeigut užkluptosios padermės visiškai nesunaikino, turėjo blogas pasekmes: nuskriaustųjų kerštas, nes paprotys keršyti užu nuoskauda buvo žinomas ne tik gamtotaučių tarpe, bet ir visoje Europoje[38]. Todėl suprantama padermės ir tautos gyventi nuolatinių karų būvyje negalėjo ir ieškojo galimojo iš tokios būklės išėjimo, kurį rado kitokiose santuokos formose (mainymas, tarnavimas, pirkimas). Tačiau vogimas individualinis, tasai kolektyvinio vogimo palikuonis, išliko žymiai ilgiau, net vietomis, kaip esame jau minėję, iki mūsų laikų. Individualinis vogimas skyrėsi nuo kolektyvinio tuomi, kad čia vogdavo vienas kuris bernas su keliais artimiausiais savo talkininkais vieną kurią norimą merginą, dažnai su pačios merginos valia, kartais ir prieš jos valią, tačiau padermė, kaipo kolektyvas, čion nebesikiša.

Ilgainiui padermės valdovai ar viršininkai ima drausti ir šiokį vogimą, drumsčiantį padermės romybę ir skaldantį pajėgas, šiokiems draudimams veikiant vogimas menkėjo, virto taikinguoju, o paskui tik apeiginiu. Tačiau įstatymai tik silpniesiems privalomi, todėl jų šieji ir tebijodavo, bet galingieji ilgai dar įvairiuose kraštuose ir vietose vogimą dar vartojo, ypač tais atvejais, kuomet vogdami moterį galėjo pavogti ir josios turtą. Suprantamas šiokis vogimo paskirstymas tėra lygtinis, nes sunku pravesti liniją, sakysim, laike ir erdvėje, tarp vogimo kolektyvinio ir individualinio, tarp vogimo tikrojo ir taikingojo, tarp vogimo taikingojo ir apeiginio; vargais negalais tokią liniją vesdami mes niekuomet negautume tiesiosios, bet visuomet kreivąją, sudarytą iš zigzagų, vingių, parabolių, kurios mažai gelbėtų mums susivokti gausybėje faktų laiko ir vietos atveju. Todėl terminai „tikrasis vogimas", „taikingasis vogimas", „apeiginis vogimas", „kolektyvinis vogimas", „individualinis vogimas" tėra tik paprastos lygtinės koordinatės faktams organizuoti, skirs-

tyti. Tačiau ir šiaip samprotaudami negalime sutikti su taisiais*), kurie tvirtina vogimo visiškai, kaipo normos, nebuvus, nes tuomet nebūtų gailma suprasti ir paaiškinti gausių vogimo faktų, randamų etnologų įvairiose pasaulio vietose. Taigi, nors vogimo gadynė, apibendrintai imant, tėra hipotezė, bet toji hipotezė yra paliudyta daugelio įvairių vietų faktų patikrinančių josios tikrumą ir teisingumą, šiokią vogimo gadynę mes turėjome galvoje, kalbėdami apie josios pėdsakus mūsų, mūsų kaimynų ir kitų Europos tautų senovėje, gali, žinoma, kilti klausimas, ar mūsų minėtieji faktai yra tikrai vogimo gadynės, o ne paskirų žmonių kaprizo, plėšikavimo faktai. Galėtume mes kalbamuosius faktus laikyti ir tos rūšies faktais, jeigu jie iš tikrųjų būtų paskiri, paskirų žmonių faktai, bet dabar juk tųjų faktų pilna net Europos tautose, kurios istoriniais laikais tikrojo vogimo nebežinojo, o praktikavo, kaip teisingai O. Schrader'is pastebi, pirkimą[39]. Dravidų tautoje vardu gond Indijoje moteris vogdavo dar XIX a. gale[40]. Fidži (Fiji) salų gyventojai veik nuolatos vogdavę į žmonas moteris[41], Naujoj Gvinėjoj seniau dažnos kovos kildavusios dėliai moterų, jose vyrus žudydavo, merginas ir moteris vogdavo, o žmogėdžių padermėse užmuštųjų vyrų mėsą valgydavo vestuvių pokyliuose[42]. Austalijoj, George Gray aprašymu, merginos, ypač gražiosios, esti nuolatinių kivirčių ir kovų priežastis, kurias kovose kiekvienas vyras nori paglemžti sau[43]. Šiaurės Amerikoje buvęs amerindų tarpe paprotys keliems konkurentams dėl merginos eiti ristynių ir tajam, kuris tąsias ristynes laimėdavo, tekdavo toji mergina[44], nors apskritai čia amerindai dėliai merginų dažnai pešdavosi, kovodavo[45]. Grenlandijoj ir pačios merginos vagiamos ir vogimo pėdsakų yra gana daug vestuvių apeigose[46], čia tose vietose, kur tikrasis vogimas jau išnykęs, yra vartojamas dar apeiginis vogimas: mergina tyčia vagiama, nors jau iš anksto su josios tėvais dėl vestuvių buvo susitarta[47]; eskimai vietomis (Š. Amerikoj) eina ristynių su pačia mergina ir pasivagia tik tuomet, jei jis ją nugali[48], čia mums primena Siegfrido imtynes su Brunhilda ir panašius motyvus. Naujoj Zelandijoj karingesnėse padermėse merginos tikrai kovoje vagiamos, kartais net sužeidžiamos, bet taikingesnėse padermėse vogimas bėra apeiginis, kurio vis dėlto paisoma ir laikomasi[49], Australi-

---

*) Žr. E. Crawley: The mystic rose, II, 1927, pp. 76—100.

jos negritų tarpe žemesnės kultūros padermėse vartojamas tikrasis ar taikingasis vogimas[50], bet aukštesnės kultūros padermėse vogimas jau išvirtęs apeiginiu, bevartojamu tyčia tik dėl akių[51]. Ir Naujojoj Gvinėjoj greta tikrojo vogimo matome vogimą taikingąjį, kur tuojaus, pavogę merginą, dažnai su jos pačios žinia, su josios tėvais susitaiko[52], o greta kitur merginų vogimas bevartojamas tik dėl akių, vestuvių apeigose, kur atvykusiam jaunikiui ir jo būriui užkeliami vartai, bet jie vėl po trumpų derybų atkeliami[53]. Afrikoje be minėtųjų jau negrų padermių, kur vartojamas tikrasis vogimas, esama padermių, kur bevartojamas tik apeiginis vogimas. Kai kuriose Senegambijos padermėse, po susitarimo dėliai dukters nuleidimo, nuotakos tėvai ir namiškiai išsislapsto, jaunikis bando nuotaką vogti, josios namiškiai gina, įvyksta tariamosios peštynės, kurias visuomet jaunikis laimi ir, pasigavęs nuotaką, dumia namo[54]. Rytinėje Afrikoje Wakamba padermėje nuotaka prieš pačias vestuves, dėliai kurių su jos tėvais jau buvo susitarta, nuotaka, kokį reikalą išradusi, eina iš namų parnešti vandens, jaunojo draugai, šį jos žygį iš anksto žinodami, jos ten jau tyko ir prie vandens pagavę nusiveda namo[55]. Šiąja proga turim pažymėti, kad prie vandens vogdavo įvairiose vietose: Makonda padermėje vidurinėje Afrikoje[56], Serbijoje[57], dravidų padermėje gand Bengalijoj[58], minėtieji faktai (prisiminkime mūsų dainų, latvių, slavų duomenis) rodo, kad vogimas prie vandens nebuvo tokis jau atsitiktinis dalykas ir savo kilmė galėjo būti savarankiškas. Vienoje pietinės Afrikos padermėje vardu Baronga vartojamas taikingasis ir apeiginis vogimas, nors seniau būta čia ir tikrojo vogimo[59]. Vienoje masajų padermėje, gyvenančioje Kilina-Njaro kalnuose rytinėj Afrikoj bevartojamas apeiginis vogimas[60], nors kitose masajų padermėse esama taikingojo, net tikrojo merginų vogimo[61]. Grenlandijos eskimų tarpe aptinkami visų trijų vogimo rūšių faktai, tik vietose, kur vartojamas taikingasis ar apeiginis vogimas, jau beveik išnykęs tikrasis vogimas[62]. Birmoje (Indijoje), kur dar aptinkamas vogimas pirmų dviejų rūšių, vogtinė santuoka laikoma teisėta, jei apie ją žino nuotakos tėvai ir jeigu jie dukters neatsiim a atgal[63]. Šie faktai rodo įvairiose gamtotaučių padermėse buvusį vogimą, bet jį nykstantį ar jau išnykusį ir bepalikusį pėdsakų itk apeiginio vogimo pavidale. Apytikriai ir lygtinai galėtume

apibendrinti vogimo gadynėje vogimo formas rėdėjusias šitaip: tikrasis vogimas > taikingasis vogimas > ir apeiginis vogimas. Tačiau mes jau minėjome, kad tikrojo vogimo būta dvejopo: kolektyvinio ir individualinio, todėl papildydami galime schematizuoti: kolektyvinis vogimas > individualinis vogimas > taikingasis vogimas > ir apeiginis vogimas. Minėjome, kad šioji schema tėra lygtinė, nes, sakysim, individualinio vogimo buvo pilna viduriniai amžiais Europoje, nors tasis vogimas turėjo grynai ekonominius sumetimus ir priežastis, nes čia dažniausiai vagiamoji mergina ar našlė būdavo priemonė josios turtui pavogti, kitaip tarus vogdavo ir pešdavos ne dėl merginos, bet dėl josios turto. Europos tautos ir tautos indoeuropiečių šeimynos istorijos laikais, apskritai imant, bevartojo daugumoje taikingąjį ir apeiginį vogimą, kuris rėdėjo greta, kaip ir daugelyje gamtotaučių tarpe, pirkimo ir būdamas senoviniu priedu naujai pirktinių vestuvių dramai. Todėl, kiek kliudo Europos, o ypač slavų ir aisčių tautas, visos pastangos atstatyti pirmykštę vogimo gadynę nebus vaisingos, nes tieji atstatymai bus lygtini ir nepilni, tačiau tojo negalėtume pasakyti apie gamtotautes, kurių duomenimis remiantis atstatyti apytikrį pirmykščio vogimo vaizdą galima. Ir mūsų, be abejo, visi turimieji vogimo duomens, kuriuos savo vietoje minėjome, yra arba taikingojo, visų dažniausiai apeiginio vogimo rūšies, o mūsų ponų ir bajorų tariamasis vogimas buvo ne moters, bet josios turto medžiojimas. Visų daugiausia apeiginio vogimo pėdsakų turime mes, kaip jau matėme, mūsų dainose ir vestuvių apeigose, kyla klausimas, ar tieji ten randami pėdsakai yra senovinio vogimo išgyvenimai.

Žmonės, kurie linkę į vestuvių apeigas žiūrėti lyg į žmonių vaizduotės padarinį ar in religiniai-magišką apeigą, prikiša, būk vestuvių apeigos tėsančios paprastas žaismas[64], būk šaudymas vestuvėse deręs tik nuo blogųjų dvasių apsiginti[65], būk apeigos ir jose rodomasis karingumas tėsąs paprastas karingųjų žmonių mėgdžiojimas[66], būk vestuvių apeigos su visomis kliūtimis, periferijomis tėsančios nuotakos nuo namiškių atsiskyrimo apeigos[67]. Tačiau, turime pastebėti, kiti vestuvių apeigų tyrinėtojai mano, kad ir daromosios visokeriopos vestuvėse jaunojo ar nuotakos pulkui kliūtys ir karingoji abiejų pulkų nuotaika esanti vogimo gadynės pėdsakų grupė[68]. Šiam klausimui apsvarstyti vieno ar kito moksli-

ninko nuomonės nepakanka, turime pradžioj dirstelti faktų, kurie ir bus pagrindas mūsų išvadoms. Svarstydami mūsų vestuvių apeigas vogimo pėdsakų atveju esame pasakę, kad minimosios apeigos yra dviejų nedraugingų pulkų (dabar galime pridurti apeiginės) kovos drama ir tosios apeiginės kovos pėdsakų daugiau ar mažiau radome ne tik mūsų įvairių vietų, ne tik mūsų kaimynų, bet ir kitų Europos tautų vestuvių apeigose. Dabar mes dar truputi kalbamuoju reikalu dirstelsim in gamtotaučių vestuvines apeigas, gal ir ten rasim vogimo gadynės pėdsakų, dviejų pusių, giminių, pulkų, kovos pavidale.

Vienoje Naujųjų Hebridų (Pentecost) saloje vestuvių metu įvyksta jaunojo su nuotakos namiškiais kova, kurioje kai kas ir sužeidžiamas, sužeidus kurį nuotakos brolių, jaunojo talkininkai atsiprašo jį dovanomis[69]. Filipinų salų gyventojai Tagbanuas ir Busuanga padermėse vestuvių metu daro šitaipos: jaunasis siunčia savo pasiuntinius, kurie prie nuotakos namų durų susitinka su nuotakos pulko pasiuntiniais ir jie prie durų susikauja, suprantama, jaunojo pasiuntiniai laimi ir nuotaka paimama[70]. Formozos saloje, Vonum padermėje įprasta yra imti in žmonas merginą vieku. Jaunasis su pulku savo talkininkų vyksta in nuotakos namus ir, nepaisydami jos namiškių priešinimosi, paimdavo ir vesdavosi nuotaką in savo namus. Kai kuriose vietose šios salos įvyksta kova jaunojo namiškių su namiškiais nuotakos ir jei kurį toje kovoje sužeidžia, laiko geru ženklu[71]. Roro padermėje britų Naujojoj Gvinėjoj vestuvių metu būrys žmonių, priderančių jaunojo giminei, bet be paties jaunojo, apstoja nuotakos tėvų namus ir velka juos dideliu įnirtimu, trukšmu, šaudydami, rėkdami. Paskui pasigauna nuotaką ir vedasi ją, pastaroji stengiasi visaip kaip ištrūkti iš jųjų, jei tat jai pavyksta, tuoj ji bėga, kiek kojos neša, nuo vedlių tolyn, bet vedliai greit vėl ją pagauna, bet gaudoma ji ginasi visaip kaip: rankom, kojom, dantims. Tuo pat metu įvyksta peštynės tarp jaunojo ir nuotakos pulkų, tųjų peštynių įkarštyje, besipešančiųjų tarpan, atbėga nuotakos motina su lazda ar vėzdu ir švaistosi juo vedlių tarpe, bet matydama nieko nepadarysiant, ji krinta ant žemės cypdama, verkdama dėliai savo dukters praradimo, jai padeda verkti ir kitos moterys, jos kaimynės, užjausdamos jos sielvartą. Nuotakos motina nuduoda susikrimtusi, sielvartaujanti dėl pavogtosios dukters kelias denas ir dėl tos širdgėlos nelydi savo dukters

anytos pusėn. Tųjų dviejų pulkų peštynių metu vedliai terioja namus, kiemą, daržą, vogdami nedidelės vertės daiktus, bet, kartais, pavagia ir brangesnių daiktų: tinklą žuvims gaudyti ar ką kitą[72]. Vidurinių provincijų dravidiškosios padermės Indijoje vestuvių metu abiejų pusių (jaunojo ir nuotakos) pešasi, kartais net sugriaudami pastovą, kuriame keliamos vestuvės, o dažnai net sudraskydami visus vestuvių šventės puošmenis[73], Madrase žvejai padermės bagata ir karingai vestuvėse nusiteikę: nuotakos broliai lupa jaunąjį, kartais skaudžiai, kol jaunasis atsiperka nuo tos nelaimės dovanomis, vaišėmis[74]. Chittagong kalnų padermėje Magh, kuomet jaunasis atvyksta prie nuotakos namų laiptų, tėvas ar ir kiti nuotakos giminaičiai, namiškiai jam pastoja kelią, neleisdami lipti pastraipomis aukštyn, bet jaunikis užsispirdamas veržiasi ir jau būtų prasmukęs, tik štai nuotakos brolis atbėga su lazdute rankoje, kuria kelis sykius neskaudžiai suduoda jaunajam[75]. Burmoje yra paprotys ant kelio statyti vedliams kliūtis, pertiesti skersai kelio virves, peršauti kartis ir nuotakos pulkas pastoja dar jiems kelią, nuo kurių vedliai turi atsipirkti dovanomis, vaišėmis, pinigais[76]. Nagas padermėse Asame nuotakos jaunų vyrų pulkas per vestuves kovoja su vedlių pulku, tųjų peštynių čempionas esą ilgiausiai gyvensiąs[77]. Kandžarų padermėje ir gretimose nomadiškose padermėse, bene dravidiškos kilmės, šiaurvakarinėje Indijoje, jaunikis, norįs vesti žmoną, eina su savo tėvu ir savo vienmečiais draugais talkininkais in vesimos merginos namus, dėl kurios vedimo su josios tėvais jau iš anksto buvo susitarta, visas pulkas ginkluotas, ir jie, atvykę in nuotakos namus, grąsindami ir žvangindami ginklus, reikalauja uošvio ir namiškių išduoti dukterį, nuotaką, kitaip žada ją patys jėga pasiimti, po trumpo pasižoščiavimo, trukšmavimo, žinoma, nuotaką jiems išduoda, nes juk dėl to buvo jau išanksto susitarta[78]. Pendžabe Spitit padermėje per vestuves jaunojo pulkas, atvykęs imtis nuotakos iš jos tėvų namų, sutinkamas esti nuotakos pulko žmonių, kurie vedliams pastoja kelią, įvyksta smarkios šių dviejų pulkų peštynės, kuriose jaunasis ir jojo draugai smarkiai aplupami rykštėmis, lazdomis[79]. Pas mongolus atvykus ginkluotiems, bet paslėptais ginklais, vedliams, nuotakos pulkas, jiems pastojęs in nuotakos tėvų namus kelią, klausia, ko jie atvykę. „Norime įžengti į jūsų namus“ — atsako vedliai, „tat kovokite, geruoju į juos neįžengsite!“ — atsako nuotakos pulko

žmonės ir prasideda kova, kurioje kiti kitus gana smarkiai apkulia. Po šios kovos nuotakos pulkas duoda vedliams į nuotakos tėvų namus kelią ir susigerina su jais[80]. Pas kirgizus, nuotakos draugėms apdainavus jos nuotaką ir jos jaunas dienas, jaunojo draugams apdainavus jaunojo žygius, jo dalyvavimą įvairiuose plėšimuose, jo visus pavogtuosius tuose plėšimuose galvijus, po viso to jaunasis turi įžengti palapinę, kurioje sėdi nuotaka, ją pasiimti ir išsinešti, bet čia ir įeinant ir išeinant kliudo jam nuotakos pulko vaikinai ir merginos, su kuiriais turi jis „kovoti", pačių kirgizų aiškinimu šioji kova esanti liekana senovinės tikros kovos, kuomet in žmonas merginos iš tikrųjų buvo vieku imamos[81]. Pietinėje Amerikoje (Čili) araukaniečiai per vestuves būtinai vagia nuotaką: jaunasis su savo draugais pasislepia kur nors arti nuotakos namų ir tyko išeinančios nuotakos, kurią išėjusią tuojau čiumpa, sodina ant arklio ir rėkiančią, patys šūkaudami, vedasi namo, o parsivedę kelia vestuves[82]. Įvairiose amerindų padermėse Amazonės srityje jaunikis su savo draugais pačių vestuvių įkarštyje pasigauna besipriešinančią nuotaką ir išsiveža ją namo[3]. Pas Ipurinus Brazilijoj jaunasis, jau susitarus ir tėvui jau pažadėjus užu jo leisti savo dukterį, turi dar ją pasigauti, nes ji, nuotaka, tuojau pradeda bėgti, o jaunasis tuoj ima ją vytis, kurią pagavus santuoka laikoma atlikta[84]. Pas korjakus tėvas, pažadėjęs jaunajam savo dukrą, dar priduria: pasiimk, pasigauk. Motina įspėja dukterį, kad ją tėvas jau pažadėjo, kuri tuojau bėga ar slepiasi ir jaunikio pavyta ar surasta priešinasi, nepasiduoda. Bet pasivogti, pasigauti nuotaka reikalauja paročiai ir be to neapseina jokios vestuvės[85]. Lygiai tokio pat papročio būta seniau ir pas kamčadalus[86]. Malajaus pusiausaly jaunikis, norėdamas vesti žmoną, veik visuomet turi ją pasigauti bebėgančią, besislapstančią, besipriešinančią[87]. Lisu padermėje kinų Burmoje vestuvių dieną jaunojo kaimo seniai, lydimi to paties kaimo jaunuomenės ,eina in nuotakos namus imtis nuotakos. Pradžioje nuotakos pulkas kaujasi ir priešinasi, bet paskui nusileidžia, o tuo tarpu kiti nuotakos namiškiai šaukiasi prosenių vėlių pagalbos, skųsdamiesi patys nestengią imamos dukters apginti[88]. Pas Sinajaus bedunijus nuotakos, eidamos už vyro, turi stengtis pabėgti, slėptis, priešintis, kartais net ištikrųjų pasislepia kelioms dienoms, nes to reikalauja papročiai[89]. Ir Sirijoj nuotaką visuomet besislapstančią, per pačias jungtuves ar tuoj prieš jas turi sau

išsikovoti, atseit pasiimti[90]. Dažnoje rusų totorių padermėje vyksta per vestuves kovos dėliai nuotakos pavogimo, tose kovose kartais kiti kitus sužeidžia ar net ir užmuša. Vienoje jų padermėje adigher vardu per vestuves, nors dėliai nuotakos ėmimo su jos tėvais jau susitarta, vis dėlto, pagal paprotį, vyksta nuotakos vogimas: ginkluoto pulko lydimas joja jaunikis ton vieton, kur sutartu laiku turi atvykti nuotaka, radę ją pasigauna ir joja risčia, o nuotakos namiškiai tuojau įkandin juos vejasi, šaudo, bet bloga būtų jaunikiui, jei pasekėjai jį pagautų, viskas būtų atimta: nuotaka, ginklai, arkliai, viskas; o jis pats būtų kuo šlykščiausiai išjuoktas. Bet jam pabėgti pavykus, pasislepia jis savo draugo namuose ir iš ten nebeišeina[91]. Paskui jaunikis, po šiokio vogimo, ilgai dar vengia žmonių, ypač senių, nežiūri jiems in akis, lygu kokį blogą darbą padaręs[92]. Kitoje Kaukazo kalnų padermėje, pas cheuzurus, jaunasis per vestuves atjoja nuotakos imti ginkluotas, lygu in karą, ir išsiveda verkiančią nuotaką, o nuo šūvių jojo ir jį besivejančiųjų aidi kalnai, lyg plėšikų ančpuolis, o ne vestuvės būtų[93]. Šiokių pavyzdžių yra Bengalijoje[94], pas lapius[95], votjakus[96], kalmukus[97], turkomanus[98], Filipinų negrus[99], Afrikos negrus Bagauda padermėje[100], Marokoje[101] ir daug kur kitur.

IŠNAŠOS

I

[1] P. Radin „Social Anthropology, 1933 p. p. 54—55.

[2] L. Fison and A. W. Howitt „Kamilaroi and Kurnai, 1880, p. 37. J. G. Frazer „Totemism and ezogamy 1910, I. p. p. 68—69, A. W. Howitt „The native tribes of South - East Australia 1904, p. p. 104 sk.

[3] W. B. Spencer and F. J. Gillen „The Northern Tribes of Central Australia", 1904, p. p. 28 sk.

[4] A. Goldenweiser „Anthropology ' 1937, p. p. 336—337.

[5] W. B. Spencer and F. J. Gillen „The native tribes of Central Australia" 1899, p. p. 64—65, 71—72.

[6] A. Goldenweiser „Anthropology" 1937, p. p. 345; W. H. R. Rivers „Social organization", 1932, p. p. 196, 197; E. Crawley „The mystic rose", 1927, II t., p. p. 244—249; J. G. Frazer „Totemism and exogamy", 1910.

[7] C. F. Ph. von Martius „Beiträge zur Ethnographie und Sprachenkunde Amerika's zumal Brasiliens, 1867, I, p. 117.

[8] A. W. Howitt „The native tribes of South - East Australia", 1904, p. p. 43, 134, 168, 269, 271, 282, 283.

[9] A. W. Howitt „The native tribes of South - East Australia", 1904, p. p. 241, 249, 250, 251.

[10] J. Dawson „Australian Aborigines", 1881. p. p. 26, 27.

[11] A. W. Howitt „The native tribes of South - East Australia", 1904, p. 262.

[12] E. A. Gait „Census of India", 1911, vol. I, pt. 1, 1913, p. p. 252, 237, 238, 243, 248; R. V. Russell „The tribes and castes of the Central provinces of India", 1914, I t. p. 155; W. Crooke „The tribes and castes of the North - Western Provinces and Oudh", 1896, III t. p. 139, IV t., p. p. 42, 279; Sarat Chandra Roy „The Oraons of the Chota Nagpur", 1915, p. 396.

[13] M. Kovalewsky „Marriage among the early Slavs" (Folk - Lore I), 1890, p. 475; J. Piprek „Slawische Brautwerbungs und Hochzeitsgebräuche", 1914, p. 139; H. Biegeleisen „Wesele", 1928, p. 19

[14] R. V. Russell „The tribes and castes of the Central Provinces of India", 1916, II t.., p. p. 121, 194, 245, 295, 302, 332, 401, 481, 491, 504, 520; III t., p. p. 5, 215, 282, 303, 371, 424, 441, 546, 556; IV t., p. p. 60, 152, 166, 251, 302, 326, 406, 547.

[15] P. R. T. Gurdon „The Khasis", 1907, p. 77.

[16] W. H. Medhurst „Marriage, affinity, and inheritance in China (Transactions of the Royal Asiatic Society, China Branch, IV t.), 1855, p. p. 21, 22, 23.

[17] A. Rossbach „Untersuchungen über die römische Ehe", 1853, p. p. 421—423, 431.

[18] J. Marquardt „Das Privatleben der Römer", 1886, I t. p. p. 30, 31.

[19] A. Rossbach „Untersuchungen" über die römische Ehe", 1853, p. 431.

[20] J. Zhishman „Das Eherecht der Orientalischen Kirche", 1863, p. p. 217, 218, 241, 242.

[21] J. Freisen „Geschichte des Canonischen Eherechts", 1888, p. p. 393, 394.

[22] Ph. Labbe — J. D. Mansi „Sacrorum conciliorum collectio", 1792, XXII t., p. p. 1037, 1038.

[23] J. Freisen „Geschichte des Canonischen Eherechts", 1888, p. 405.

[24] F. Pollock and F. W. Maitland „The history of the English Law", 1898, II t., p. p. 387, 388.

[25] M. E. Durham „Some Montenegrin manners and customs" (Journal of the Royal Anthropological Institute), 1909, p. 88.

[26] M. E. Durham „High Albania", 1909, p. p. 20, 21.

[27] L. Beauchet „Histoire du droit privé de la République Athénienné", 1897, I t., p. 176; A. Winroth „Offentlig rätt", 1890, p. p. 182, 209.

[28] H. S. Maine „Dissertations on early law and custom", 1883, p. 256.

[29] J. Freisen „Geschichte des Canonischen Eherechts", 1888, p. p. 508, 509; J. Zhishman „Das Eherecht der Orientalischen Kirche", 1863, p. p. 265, 266; O. D. Watkins „Holy Matrimony", 1895, p. p. 700, 701.

[30] H. Rohleder „Die Zeugung unter Blutsverwandten", 1912.

[31] E. Westermerck „History of human marriage", 1925, I t., p. p. 105—125.

[32] R. Thurnwald „Die menschliche Gesellschaft", II t., 1932, p. p. 22—29; E. Hermann „Sachliches und Sprachliches zur indogermanischen Grossfamilie", 1918; M. Kovalevski „Rodovoj byt", 1902.

[33] L. Krzywicki „Ustroje społecznogospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa", 1914, p. p. 380—460.

[34] J. Krasnopierov „Antoškina obščina" (Otiečestvennyja Zapiski, 1882, VI), p. p. 220—228.

[35] K. Kadlec „Rodinny nedil čili zàdruha w pravu slovanskem", 1898.

[36] J. Witort „Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego", 1898, p. p. 25, 26; J. Witort „Litewska spólnota rodzinna" (Wisła, t. IX, 1895), p. p. 1—10; A. Mierzyński Zródła do mitologji litewskiej, II t., p. 50, 1896; A. Mierzyński „Romove", p. p. 113—114; P. Klimas „Lietuvių senobės bruožai", 1919, p. 41.

[37] A. Švabe „Latvju kulturas vesture", I t., 1921, p. p. 13—62; A. Bielenstein „Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten", I, 1907, p. p. 141—150.

[38] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I t., 1934, p. 609.

[39] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 635.

[40] Akty Vilenskoj Kommissii, XIV t., p. 383.

[41] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 589.

[42] Akty Vilenskoj Kommissii, XIV t., 1887, p. 164.

[43] Akty Vilenskoj Kommissii, t. XIV, 1887, p. p. 302, 303, 458, 459.

[44] Akty Vilenskoj Kommissii, t. XXV, 1898, p. p. 417, 418.

[45] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 658.

[46] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. p. 519—522.

[47] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. p. 145, 146.

[48] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. p. 459, 460.

[49] Akty Vilenskoj Kommissii, XIV t., 1887, p. p. 121, 122, 166, 167.

[50] K. Jablonskis „Istorijos archyvas“, I, 1934, p. 626.

[51] A. Švabe „Latvju kulturas vesture“, I, 1921, p. p. 97—100; J. Plaķis Bālelini un tautas (Burtnieka pūrs, I, 1912, p. p. 83—122); P. Šmits Sena latviešu dzimta (Etnografisku rakstu krāpems m., 1923, p. p. 3—29); K. Mühlenbach Lettisch — deutsches Vörterbuch, IV t., p. p. 140—141.

[52] V. Dal „Slovar žyvogo velykorusskogo jazyka“, IV t., p. 1372; B. D. Grinčenko „Slovar ukrainskago jazyka“, II t., p. 986; Sokolov i Borzakovski „Istoričeskaja literaturnaja chrestomatija“, 1887, p.. 9; M. V. Dovnar - Zapolskij Izsledovanija i statji, I t., 1909, p. 68; M. Kowalewsky Marriage among early Slavs (Folk. Lore), 1890, p. 475.

[53] L. Niederle Byt i kultura drevnich slavian, 1924, p. 26; Pruski Obchody weselne, 1869, p. p. 78, 185, 203; J. Piprek Slawische Brautwerbung - und Hochzeitsgebräuche, 1914, p. 139, Th. Volkov Svadebnyje obriady (Ukrainskij Narod), 1914, II, p. 625.

[54] A. Brückner Słownik etymologiczny języka polskiego, p. 362.

[55] R. W. Russell The tribes and castes of the Central provinces of India, 1916, I, p. 155.

[56] A. W. Howitt The native tribes of touth - East Australia, 1904, p. p. 43, 134, 168, 241, 249, 250, 262, 271, 282.

[57] J. G. Frazer Totemism and exogamy, 1910, IV t., p. p. 70—160; E. Westermarck History of human marriage, 1925, II t., p. p. 162—239; S. Freud Totem und Tabu, 1925, p. p. 145 ir t. t.; E. Crawley The mystic rose, 1927, II t., p. p. 204—250; M. Kovalevskij Proischoždenije semji, roda, plemeni etc. (Itogi Nauki X t.), 1914, p. p. 46, 47; E. Durkheim La prohibition de l'inceste et ses origines (L'Année Sociologique, I t.), 1898, p. p. 1—70.

[58] E. Westermarck History of human marriage, 1925, II t., p. p. 360—375.

[59] E. Westermarck History of human marriage, 1925, II t., p. p. 354—359.

[60] E. Westermarck History of human marriage, 1925, II t., p. p. 371—400; W. Abraham Zawarcie małženstwa w priewotnem prawie polskiem, 1925, p. p. 78—122; E. Hermann Zur Geschichte des Brautkaufs

bei den indogermanischen Völkern, p. p. 1—44; K. Zawistowicz - Kintopfova Zavarcie małženstwa przez kupno, 1929; J. Baldauskas Pirktinės vestuvės (Mūsų Tautosaka X t., 1936), p. p. 1—123.

61 E. Westermarck History of human marriage, 1925, II t., p. p. 319—326.

62 E. Westermarck History of human marriage, 1925, II t., p. p. 278—350.

63 E. Westermarck History of human marriage, 1925, II t., p. p. 240—277.

III.

1 *A. Juška* „Svotbinė rėda veluoniečių lietuvių" 1880. p. 6.

2 *V. Krėvė-Mickevičius:* „Dzūkų vestuvės" (Mūsų Tautosaka) II p. 26, 27.

T. Brazys „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" in „Tauta ir Žodis" II. p. 192.

3 *Kun. J. Staugaitis:* „Zanavykai" in „Švietimo Darbas" 1921. nr. 3—4 p. 78.

4 *M. Valančius:* „Palangos Juzė" 1863. p. 96.

5 *G. V. Rutkovski:* „Opisanije litovskoj svadby kupiškago prichoda, Vilkomirskago ujezda" 1885. Rankraštis Rusų Geografijos Dr-jos archyvo 36 sąsiuvinio puslapių) p. 3.

Carl Cappeller: „Kaip senieji lietuvininkai gyveno?" (Stalupėnų apylinkėj 1876 m. užrašytos vestuvinės apeigos) 1904. p. 29.

V. Geisler: „Svadebnyje obriady u litovcev v Šadovskom prichode, Šavelskogo ujezda" in „Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1899." p. 91.

„Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii, zapisane przez naocznego swiadka w 1893 r." (Rankraštis 8 mažų smulkaus rašto puslapių Rusų Geografijos Dr-jos Archyvo) p. 1.

6 *S. Daukantas:* „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių" 1845. p. 53.

S. Daukantas: „Būdas" 1892. p. 43.

S. Daukantas: „Lietuvos Istorija" I. p. 63.

V. Jungfer: „Alt-Litauen" 1926. p. 27.

M. Praetorius: „Deliciae Prussicae" 1871. p. 71.

7 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" p. 19, 26.

P. Būtėnas: „Vestuvių apeigos" in „Tauta ir Žodis" II. p. 165.

T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" in „Tauta ir Žodis" p. 191, 193.

8 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" p. 26, 27.

9 Žirgo gadynėje žemę ardavo jaučiais:

Aš užsiarsiu ūbą laukelį
Su palšaisiais jauteliais. J. LDn. 174

Žirgai tuomet tik karui ir medžioklei tebuvo vartojami:
S. Daukantas: „Lietuvos Istorija" I. p. 62, 63.
V. Hehn: „Die Culturpflauzen und die Haustiere" p. 28 sk.
Žirgai anuo metu buvo brangūs ir tik turtingiesiems prieinami, suprantama, žirgas būdavo berno jaunųjų dienelių pažiba, pasididžiavimas. Ir patsai bernas anuo metu buvo *„raiteliu"* vadinamas, šis priedėlis buvo irgi pažibos epitetas:

Stovi brolelis, jaunas *raitojėlis,*
Ant parvazelio tilto. J. L. Dn. 514.

Stovi brolelis, mūs *raitojėlis,*
Ant sidabro tiltelio. J. L. Dn. 421.

Ir atjojo trys berneliai,
Trys berneliai *raitojėliai.* JSD. 484.

Visi broliai *bajorai,*
Visi broliai *raitoriai.* J. L. Dn. 1104.

Ir atjoja trys bernyčiai,
Trys bernyčiai *raitojėliai.* J. L. Dn. 839, 842.

[10] *A. u. E. u. H. Bielenstein:* „Studien aus dem Gebiete der lettischen Archaeologie, Ethnographie und Mythologie" 1896. p. 67.

[11] *A. Bielenstein:* „Latviešu tautas dziesmas" 1874, nr. 476.

[12] *A. Winter:* „Über Hochzeitsgebräuche der Letten nach ihren Volksliedern" in „Verhaudlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft su Dorpat" 1894. p. 167.

[13] *A. Bielenstein:* „Latviešu tautas dziesmas" 1874. nr. 4544.

[14] *A. Bielenstein,* o. c. nr. 1870.

[15] *Paul Wilutzky:* „Vorgeschicte des Rechts" t. I. 1903. p. 138—160.

[16] Piršlį, be lietuvių ir latvių, žino visos slavų giminės: *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs - und Hochzeitogebräuche" 1914. gudams — p. 47, 48; ūkrainiečiams — p. 21, 22; lankams — p. 69, 70; rusams — p. 2, 3; čekams, bohemiečiams, slovakams — p. p. 88, 89, 100, 101, 102; Sorbams — p. 84, 85, 86; slovėnams — p. 109, 110; kroatams, serbams — p. 115, 116; bulgarams — p. 137, 138. germanams — *Weinhold:* „Die deutschen Frauen in dem Mittelalter" 1882. t. I. p. 316. sk. Indams — *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Inder nach den grihyasutra" in webers „Indische Studien" t. V. 1862. p. 291 sk. Visiems apskritai — *P. Sartori:* „Sitte und Brauch" t. I. 1910, p. 52, 53, 54.

[17] Piršlys, būtinai melagis. minimas, bet retai, mūsų dainose: *V. Kalvaitis,* o. c. nr. 361, 362, 363, 364, 366; p. 329. *J. Dovydaitis,* o. c. pp. 124, 135, 154, 155, 106, Ness. nr. 277, 278. *Daukantas,* o e. p. 65, 87. *A. Janulaitis:* „Malavėnų Dainos" IV p. 510. J. S. D. 240, 247, 254, 476, 482, 507, 551, 552, 763, 764, 765, 784, 813, 913, 1072. Turime tačiau pastebėti, kad didelė dainų dalis, kuriose piršlys minimas, yra naujos formacijos. Senesnėse dainose piršlys visai neminimas.

[18] *M. Valančius:* „Palangos Juzė" 1863. p. 63, 64.

Mūsų dainose aiškiai pabrėžiama, kad pas mergą jodavo naktį:

— Kas ten šiąnakt per naktelę
Ant dvaro dundėjo?
— Tai čion būta piršlių, vedžių,
Dukrelė išvežta. Basan. I. p. 155.

Iš vakarėlio vėjeliui pučiant,
Lelijėlėms linguojant, —
Išvežė mano mielą dukrelę
Per žaliąją girelę. Basan. I. p. 129.

Vėlybi, svoteliai, vėlybi,
Kas jumis, svoteliai, vėlyno. JSD. 525.

— Kelkis, miela dukrelė,
Tu ilgai miegi,
Tu nežinai nieko,
Kas mūsų kiemely,
Kiemely sujojo,
Kalnely sustojo? N. S. 341.

Vai žirge, žirge juodbėrėli,
Ar būsi laimingas in kelelį?
Ar nuneši nakčią pas mergelę?
Basan. II. p. 108.

19 *V. Krėvė* savo „Dzūkų vestuvėse“ (o. c. p. 19) rašo: „Svotas (piršlys) turi turėti didelį kailinį krepšį. Ideališkiausias krepšys — tai iš *„barsuko“* (opšrinis) kailio. Tasai krepšys — tai simbolis, kad piršlys yra medžiotojas, kurs medžioja mergelę“. Mokytojas *J. Risovas* savo užrašytose Veprių valsčiuje vestuvių apeigose ir mini: „Piršlys išima iš krepšio, pasiūto tyčia piršliui iš *barsuko kailio,* butelį degtinės.“ (J. Risov „Opisanije liovskoj svadby v Veprovskoj volosti, Vilkomirskago ujezda“ rankraštis Rusų Geografijos Dr-jos Arcyhvo, p. 2.).

20 Jeigut piršliai apsimeta medžiotojais, tai ieško jie medžiojamųjų sutvėrimų: laputės, anties, žąsies, karvelio ir kt. Mokytojas *Jonas Rutkauskas* savo vestuvių apeigose, užrašytose Kupiškyje, mini: „Svotas (piršlys) ima aiškinti kurių galų jie in šiuos namus atvykę: toli važiavome ir plūkėme ieškodami pražuvusios žąselės ir atradom, kad pas tamstas atsirado“. (J. Rutkovski „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda, Vilkomirskago ujezda“ p. 4. Rankraštis Rusų Geografijos Dr-jos Archyvo).

Šeduvoje *V. Geislerio* užrašytose apeigose nors nieko neminima, kad piršliai esą medžiotojai, bet piršlys sako: „Senis Dočkus Žilienuose turi balandį, jauną, gražų. Oi kokis šaunus balandis... Tik *balandėlės* jam trūksta. Iš užu kalnų girdėjome, kad jūs balandėlę turite. Ar negalima būtų tų balandžių sutuokti? Kiek atsirastų balandžiukų, baltų, auksinių, deimantinių“... (V. Geisler „Svadebnyje obriady u litovcev v Šadovskom prichode“ in „Pamiatnaja knižka kovenskoj gubernii na 1899 r.“ p. 91).

Nežinomo autoriaus užrašytose vestuvių apeigose Anykščiuose sakoma: „Esame alkani, klaidžiojom, ieškodami *žąsies, avies...* Jojom per tiltą, tiltas įlūžo, poilsio negavome." („Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii, zapisane przez naocznego swiadka w 1893 r." p. 1. Rankraštis Rusų Geografijos Dr-jos Archyvo).

V. Krėvė rašo: „Įėję pirkion piršliai kepurių nenusiima, su nieku nesisveikina, bet, daužydami rimbais į suolus, ima kalbėti, kad bemedžiodami užklupo lapukę, kurios pėdai juos privedė prie šios trobos durų, ir todėl reikalauja, kad jiems lapukę išduotų... Jei jos neišduosią, graso, sudeginsią „aukštuosius dvarus", dūmais paleisią „baltuosius rūmus", kad išrūkytų pasislėpusią žvėrelę. Neva nugąsdinti vyrai (nuotakos pusės) ima derėtis, sakydami, kad išduosią laputę tik tada, kai medžiotojai sutiksią ją išpirkti". (V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės" p. 19, 20).

21 Mūsų dainose dainuojama:

Nemandagūs ponai svotai
Su kepurėms stovi.
Yra senas tėvužėlis,
Reik didės pakaros. Dovydaitis, p. 153.

Nepakarnūs broleliai
Prieš mus su kepurėms stovi.
Jei nuimsit kepurėles
Ir palenksit galvužėles,
Tai leisim, tai leisim
Į suolelį sėsti. Dovydaitis, p. 156.

Nepakarnūs mūsų svotai,
Nenusiim kepurėlių. N. S. 533.

Nepakarnūs mūs svotukai,
Nepadorūs mūsų svotai;
Prieš mums. prieš mums
Su kepurėms stovi.
Kad neimsit kepurėles,
Nerodysit pakarėlės,
Neleisim, neleisim
Į suolelį sėsti. JSD. 528, 530, 531, 541.

V. Krėvė rašo: „Įėję pirkion piršliai kepurių nenusiima, su nieku nesisvekina, bet, daužydami rimbais į suolus, ima kalbėti" V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės" p. 19.

22 *V. Krėvė* rašo: „Kai piršliai įvažiuoja kieman, mergelė tuojau slepiasi ar kitan trobų galan, ar klėtin, bet pirkioje jos neranda, kai piršliai jon įžengia". V. Krėvė „Dzūkų vestuvės" p. 19.

— „Mergelė, piršlius atvažiuojant pamačiusi, greičiausiai išbėga kamaron pasislėptų". T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" o. c. p. 191.

— „Dukra, supratusi piršlius atvažiuojant, tuojau išbėga iš grįčios į maltuvę ir ilgai arba visiškai nesirodo piršliams". P. Būtėnas: „Vestuvių apeigos" o. c. p. 165.

— „Tuo tarpu merga-nuotaka (piršliams atjojus) bruškin per duris iš po akių ir slepiasi jabkur". A. Juška: „Svodbinė rėda veluoniečių lietuvių" 1880. p. 7.

[23] Dažnai piršliais jodavo naktį, *A. Winter:* „Über Hochzeitsbräuche der Letten nach ihren Volksliedern" o. c. p. 168.

Dainoje dainuojama:

Plauk, laiveli, skubink, laive,
Šimtą mylių per naktelę,
Kad suspėčiau dar prieš aušrą
Aš pas uošvę dar nuvykti.
A. Bielenstein, o. c. nr. 439.

— Kur, gaideli, kiūtini
Su kauliniu snapeliu?
— Einu kieman mergų kelti,
Piršliai joja pas mergas.
A. Bielenstein, o. c. nr. 568.

arba:

Dar radau aš merguželę
Iš vakaro bemiegančią.
A. Bielenstein, o. c. nr. 3019.

[24] Vienur piršliai apsimeta iešką lapės, kiškio, kurių uošvis kartais liepia patiems pasiieškoti (E. Volter: „Materijaly dlia etnografii latyškago plemeni Vitebskoj gubernii" 1890. p. 198), kitur kiaunės (caunis dzīšana) iešką, kurios pėdomis iki šių namų atsekę (Volter: „Materialy".... p. 202), trečiur stirnos, šiuose namuose pasislėpusios (Kārlis Peterson: „Latviešu kōzas" in „Rakstu krājums Rīgas Latviešu Biedrības Zinibu Komisijas" 1912. p. 71).

[25] *E. Volter:* „Materijaly" p. 202.

[26] *E. Volter:* „Materijaly" pp. 166 (Nuotaka, piršliams atvykus, pasislepia ir paskui tik dideliu vargu suieškoma. Šitas pranešimas yra iš 1806 m. spausdinto vestuvių apeigų Mintaujos apilinkėje aprašymo).

Idem, o. c. p. 198, 203.

A. Winter: „Über Hochzeitsbräuche der Letten nach ihren Volksliedenr" p. 168.

A. Bielenstein, o. c. nr. 1057.

[27] *Dr. F. R. Kreutzwald:* „Über einige festliche gebräuche bei den Ehsten" in „Inland" 1837. p. 194.

A. W. Huper: „Topographische Nachrichten" t. II, 1777. p. 174.

Dr. F. J. Wiedemann: „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten" 1867. p. 311.

[28] *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hocheitsbuch" p. 259.

[29] *E. Haas:* „Die Hieratsgebräuche der alten Inder" p. 380.

[30] *A. Z-č:* „Bielorusskije svadebnyje obriady" p. 9.

[31] *T. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ūkrainskago naroda" in „Ūkrainski Narod" t. II. 1914. p. 621.

[32] *Pruski:* „Obchody Weselne" część pierwsza. 1869. p. 70.

33 *Dr. J. Piprek:* „Slawische Brautwerbuugs- und Hochzeitsgebräauche 1914. p. 2.

34 *O. von Reinsberg-Düringsfeld* Hochzeitsbuch 1871.

35 *Kreutzwild:* „Über einige festliche gebräuche bei den Ehsten" o. c. p. 195. *Wiedmann:* „Aus dem innereu und äusseren Leben der Ehsten" p. 311.

36 *J. C. Petrė:* „Ehstland und die Ehsten" t. II. 1802. p. 280,281.

37 *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch" p. 44, 45.

38 *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch" p. 31. Pas rusus Piprek, o c. p. 3, 4.

39 *T. Volkov:* „Etnografičeskija osobennosti ūkrainskago naroda" in „Ūkrainiski narod" t. II. p. 622.

40 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche" p. 70.

41 *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch" p. 53.

42 *Treichel:* „Hochzeitsgebräuche besonders aus Westpreussen" in „Zeitschrift für Ethnologie" t. XVI. p. 113.

43 *P. Sartori:* „Sitte und Brauch" I. p. 53.

44 „Kalewipoeg, eine estnische Sage" 1861. I, 190—296, 389—596.

45 *P. V. Šein:* „Materialy dlia izučenija byta i jazyka russkago naselenija severo zapadnago kraja" t. I. d. II. 1890. p. 128.

46 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräauche" p. 22.

47 *J. Piprek,* o. c. p. 70.

48 *A. Z-č:* Bielorusskije svadebnyje obriady i piesni sravnitelno s velikorusskimi, 1897. p. p. 9, 14.

49 *P. Sartori:* „Sitte und Brauchįį I. p. 53.

50 Ūkrainoje piršliai, atvykę vėlai vakare, beldžiasi langan, prašydami įsileisti nakvynės. Namiškiai tariasi: įsileisti ar ne, galop, žinoma, nutaria įsileisti. *T. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti"... in l. c. p. 621. Panašiai ir pas gudus. *A. Z-č:* „Bielorusskije svadebnyje obriady i piesni" p. 9. Pas rusus namiškiai, prieš įsileisdami, piršlius gerai apklausinėja: kas jie, iš kur atvyko, ko nori? *J. Piprek,* o. c. p. 2, 3. Pas lenkus piršliai pradžioj beldžiasi langą arba in duris sudaužo molinį puodą, namiškiai įsileidžia juos tik apklausinėję. *Pruski:* „Obchody Weselne" p. 72, 73, 74.

51 *A. Veselovski:* „Tri glavy istoričeskoj poetiki", Sočinenija t. I. p. 270).

52 *Th. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ūkrainskago naroda" ir „Ūkrainski Narod" II. 1914. p. 635. *M. Kulischer:* „Intercommunale durch Raub und Kauf" in „Zeitschrift für Ethnologie" 1878. p. 197.

53 *M. V. Dovnar-Zapolski:* „Isledovanija i statji" t. I. 1909. p. 386, 387.

54 *Dr. Otto Henne am Rhyn:* „Hochzeits- und Vermählnugsgebräuche" in *Dr. R. Kossmann's* und *J. Weiss:* „Mann und Weib" t. II. p. 154.

[55] *J. F. McLennau:* „Studies in ancient History" 1886. p. XVI, 9 sk., 22 sk., 31 sk., 75 sk., 90. *E. Westermarck:* „The Origin and Development of Moral Ideas t. II. 1908. p. 368—371.

Emil Durkheim: „La prohibition de l'incesto et ses originnes" in „Lannée sociologique" 1898. p. 40, 47, 50, 52, 53.

[56] *E. Westermarck:* „Marriage ceremonies in Marocco" 1914. p. 98, 327, 120, 210 ir passim.

[57] *S. de Sanctis:* Psychologie des Traumes (Kafka: Handbuch der vergleichenden Psychologie. 1922. t. II. p. p. 233—329). *E Müller* Traum und Märchenphantasie, 1930. *C. G. Jung:* Dream Analysis 1930.

[58] *M. Valančius:* „Palangos Juzė" 1863 m. p. 97.

[59] *A. Juška:* „Svotbinė rėda veluoniečių lietuvių" 1880. p. 102.

[60] *A. Juška:* „Svodbinė rėda veluoniečių lietuvių" p. 102.

[61] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 27, 33, 48, 49, 50.

[62] *T. Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" o. c. p. 198, 205.

[63] *P. Būtėnas:* „Vestuvių apeigos" o. c. p. 177.

[64] *M. Valančius:* „Palangos Juzė" 1863. p. 66.

[65] *A. Juška:* „Svodbinė rėda" p. 22.

[66] *J. Staugaitis:* „Zanavykai" o. c. p. 81, 82.

[67] *V. Geisler:* „Svadebnyje obriady"... o. c. p. 93.

[68] *I. Rutkovski:* „Opisanije litovskoj svad'by Kupiškogo prichoda" o. c. p. 6, 7, 8, 9, 10.

[69] „Weselne zwyczaje niksztynskiej parafii" o. c. p. 1, 2, 7.

[70] *A. Dėdelev:* „Svatovstvo, dėvičnik i svad'ba u žmudzinov Popialianskoj volosti" in „Pamiatnaja knižka kovenskoj gubernii na 1890 g." p. 323.

[71] *A. Kirkor:* „Etnografičeskij vzgliad na vilenskuju guberniju" in „Etnografičeskij sbornik" vyp. III. 1858. p. 144, i45.

[72] *P. Kukolnik* „Svad'ba" in A. Kirkor „Čerti v istorii i žizni litovskogo naroda" 1854. p. 104, 105.

[73] *Ludwik z Pokiewia:* „Litwa pod względem starožytnych zabytków, obyczajów i zwczajów" 1846. p. 263, 264.

[74] *E. Gisevius:* „Beschreibung einer litauisch.-tilsenischen Heimführung" in „Neue Preussische Provinzialblötter" 1847. p. *M. Prätorius:* „Delicia Prussicae" 1871. p. *V. Kalvaitis:* „Prūsų lietuvių dainos" pp. *J. Pakalniškis:* „Klaipėdiškių dainos" p. *Erhard Wagner:* „Vita et mores lithuanorum in Borussia sub districtu Insterburgiensi et Ragnitensi" in „Acta Borussica" I. 1730. (pirmu syk spausdintas 1621) p. 540.

[75] *A. Winter:* „Über Hochzeitsbräuche der Letten" o c. p. 192, 201, 202. *E. Volter:* „Materialy"... p. 170, 205, 220, 166, 206.

[76] *E. Karskij:* „Bėlorussy" t. III. 1916. p. 244. *P. V. Šein:* „Materialy"... 1890. p. 6, 7, 72, 80, 135, 146.

[77] *T. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ūkrainskago naroda" o c. p. 624, 625.

[78]. *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitogebräuche" p. 8, 9.

[79]. *Pruski:* „Obchody Weselne" p. 185, 186, 202.

80 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ p. 111, 112, 127, 128.

81 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ p. 145, 146.

82 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ p. 92, 93, 103, 104.

83 *N. F. Sumcov:* „O svadebnych obriadach, preimuščestvenno russkich“ 1881. p. 6-24. „Obyčnoje pravo južnich slavian“ in „Juridičeskij Vestnik“ 1877. I p. 100, 107.

84 *V. Miller:* „Očerki ariiskoj mifologii“ p. 25. *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Iuder“ in Webers „Iudische studien“ V p. 300.

85 *M. Kovalewski:* „Pervobytnoje pravo“ II p. 105, 106.

86 *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“ 1883. p. 103, 134 et et passim.

87 *Zingerle:* Sagen, Märchen und Gebräuche aus Tirol“ 1859. p. 456.

88 *Garrence:* „Le mariage chez nos péres“ p. 218, 219, 224.

89 JSD. 498, 499.

90 B. W. 15991 — 15998.

91 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“ o. c. p. 26, 27. *M. Valančius:* „Palangos Juzė“ 1863. p. 97, 100, 101, 66.

92 *A. u. E. u. H. Bielenstein:* „Studien aus dem Gebiete der lettischen archaeologie, Ethnographihe und Mythologie“ p. 69, 70.

93 *T. Volkov:* „Etnografičeskija osobennosti ūkrainskago naroda“ o. c. p. 629. *O. Miller:* „Christomatija“ 1866. p. 18, 19.

94 *Wiedemann:* „Aus dem innereu und äusseren Leben der Ehsten“ p. 314. *Reinsberg-Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch“ p. 90.

95 *M. Valančius:* „Palangos Juzė“ 1863. p. 66, 97, 100, 101. *V. Krėvė:* „Dzūkų Vestuvės“ o. c. p. 49, 27.

A. u. E. u. H. Bielenstein: „Studien aus dem Gebiete der lettischen archaologie, Ethnographie und Mytologie“ 1896. p. 69, 70.

Ernst Dünsberg: „Kāzu ierašas Dundagas apgabalā dzimtlaikōs“ in „Rigas L. B. Zinibu Komisijās VI. Rākstu Krājums“ 1890. p. 90, 91, 96.

J. W. L. v. Luce: „Wehrheit und Mutmassung. Beitrag zur ältesten geschichte der Insel Oesel“ 1827. p. 81, 82, 91, 92.

F. J. Wiedemann: „Aus dem innereu und äusseren Leben der Ehsten“ 1867. p. 314.

Pruski: „Obchody Weselne“ 1869. p. 290, 293.

J. Piprek: „Slawischhe Brautwerbungs- und Hochzeitsbräuche p. 3.8

96 Vai atjoja raitų pulkas,
Visi reiti, šaudydami.
Visi reiti, šaudydami.
Ir kardeliais dziarškydami.
Krėvė: „Dzūkų vestuvės“ o. c. p. 38, 50.

Per dvarelį jojau,
Iš strielbelės šoviau.
Kad ne žirgas, ne balnelis,
Būtau pats prapuolęs.
Krėvė: „Dzūkų Vestuvės" p. 30.

O kaip prijojau uošvelės dvarą,
Tai šoviau į mūrelį. JSD. 1047.

O kaip prijosim uošvelės dvarą,
Šaukit visi, broluželiai, į vario vartelius.
JSD. 498, 499.

Prijojo prie dvaro,
Į vartelius šoviau,
Kad išgirstų uošvužėlė,
Atkeltų vartelius.
JSD. 217, 236, 255, 300, 119, 124, 127, 597, 198, 185, 86, 19, 17,

97 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 41.
98 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 50.
99 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 49.
100 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 50.
101 *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 50.
102 *M. Valančius:* „Palangos Juzė" 1863. p. 97.
103 *A. Juška:* „Svotbinė Rėda" p. 23.
104 *A. Juška:* „Svodbinė Rėda" p. 23.
105 *S. Daukantas:* „Būdas" 1892. p. 45, 46.
S. Daukantas: „Būdas" 1845. p. 55.
S. Daukantas: „Lietuvos Istorija" I. p. 64.
V. Jungfer: „Alt-Litauen" 1926. p. 32, 33.
106 *S. Daukantas:* „Būdas" 1845. p. 55, 56.
S. Daukantas: „Būdas" 1892. p. 45. 46.
S. Daukantas: „Lietuvos Istorija" I. p. 64, 65.
V. Jungfer: „Alt. Litauen" p. 33.
M. Valančius: „Palangos Juzė" 1863. p. 97.
A. Juška: „Svotbinė Rėda" p. 22, 23.
J. Staugaitis: „Zanavykai" o. c. p. 81.
107 *A. Juška:* „Svotbinė rėda" pp. 23-29, 30, 31, 32, 33, 34.
V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės" pp. 51, 52, 53, 54, 58, 66, 67, 68, 69, 71.
T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" o. c. pp. 222, 223, 224.
P. Būtėnas: „Vestuvių apeigos" pp. 177, 178.
M. Valančius: „Palangos Juzė" 1863. pp. 66, 97, 98, 99, 100, 101.
J. Staugaitis: „Zanavykai" o. c. p. 81, 82.
„Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii" p. 2, 3, 7.
Ludwik z Pokiewia: „Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów ir zwyczajów" 1846. p. 264, 265.
M. Praetorius „Deliciae Prussicae" p. 71, 73.

[108] Uja, ojari bene bus kilęs iš uja urja, kuriuo šūkiu vilkus vaiko. Uja, ojari atlieptų mūsų pasakymui laukan, biaurybės!

[109] *Ernst Dünsberg:* „Kāzu ierašas Dundagas apgabalā dzimtlaikōs“ in „Rīgas L. B. Zinibu Komisijās VI. Rakstu Krājums“ 1890. p. 90.

[110] *Pērkons:* „Ka priekš 40. gadiem Bruknas-Šenbergas apgabalā kāzas swineja“ in „Jelgavas L. B. Rakstniezības Nodolas Rakstu Krājums“ II. 1893. p. 51.

[111] *A. Bielenstein:* „Latviešu tautas dziesmas“ 1874. nr. 1487, 2320, 854, 599.

[112] *Volter:* „Materialy“... 1890. p. 209.

[113] Nuotakos pulko merginos, eidamos kieman, ištrauko iš sienų vagius ir dainuoja: „bėkit, bėkit, sveteliai, namai griūva“. „Austrums“ 1891. p. 1334.

[114] „Austrums“ 1891. p. 1334.

[115] *E. Bielenstein:* „Wien die alten Letten gefreit haben“ in „Magazin der letteischliterärischen gesellschaft“ 1886. p. 141.

[116] *E. Karski:* „Belorussy“ III. 1916. p. 270, 271.
A. Z-č': „Belorusskije *svadebnyje obriady i pesni“ 1897*. p. 38, .51
E. Romanov: „Bėlorusskij Zbornik“ VIII. 1912. p. 430.
P. V. Šein: „Materialy“ I. 2. 1890. pp.

[117] *Čubinski:* „Trudy etnografičesko-statističeskoj ekspedicii v zapadno russkij kraj“ t. I. nr. 843.

[118] *Th. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ūkrainskago naroda“ o. c. II. 1914. pp, 624, 625, 627, 628, 629, 630.

[119] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ p. 8, 9.

[120] *Pruski:* „Obchody Weselne“ p. 186.
J. Piprek, o. c. p. 79.

[121] *J. Piprek,* o. c. p. 85.

[122] *J. Piprek,* o. c. p. 92.

[123] *J. Piprek,* o. c. p. 104.

[124] *J. Piprek,* o. c. p. 112.

[125] *J. Piprek.* o. c. p. 127.

[126] *J. Piprek,* o. c. p. 145.

[127] *O. Miller:* „Opyt istoričeskago obozrenija russkoj slovesnosti“ 1865. p. 103.

[128] *M. Kulischer:* „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf“ in „Zeitschrift für Ethnologie“ 1878 p. 208.

[129] *A. Juška:* „Svotbinė Rėda“ p. 51.

[130] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“ p. 60.

[131] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“ p. 61.

[132] *E. Volter:* „O rezultatach etnografičeskoj pojezdki k prusskim litovcam“ atspaudos iš „Izvėstiji Imper. Russk. Geograf. obščestva“ t. XXI. p. 11, 12.

[133] *V. Krėvė:* „Dzūkų vestuvės“ p. 74, 75.

[134] Šiokį nuotakos namų vogimą mačiau patsai savo kaimynų Valentino ir Zofijos Baldauskaitės vestuvėse 1912 m. Sodybų kaime, Kuršėnų valsčiuje.

135 *B. Buračas:* Kupiškėnų vestuvės (Tautosakos Darbai I. 1935) p. 239.

136 *M. Kulischer:* „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf" o. c. p. 208, 209.

L. v. Schröder: „Die Hochzeitsgebrauche der Ehsten und einiger audrer finnisch-ugrischer Völkerschaften, in Vergleichung mit denen der Indogermanischen Völker" 1888. p.

K. Weinhold: „Die deutsche Frauen in dem Mittelalter" 1882. I. pp. 226, 227.

137 *A. Juška:* „Svodbinė Rėda" p. 9.

138 *E. Bielenstein:* „Wie die alten Letten gefreit haben" o. c. p. 148—150.

Kr. Barons un *H. Wissendorff:* „Latvju Dainas" III. 1. pp. 510—531.

K. Peterson: „Latviešu Kāzas" o. c. p. 88, 93.

139 *M. Kulischer:* „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf" o. c. p. 209.

K. Weinhold: „Die deutsche Frauen in dem Mittelalter" I. p. 226, 227.

140 *A. Bielenstein:* „Latviešu tautas dziesmas" nr. 1720, 472, 610, 788, 868.

141 Žiedą vestuvėse vartoja senovės indai: *E. Haas:* „Die Heiratsgebräuche der alten Inder" o. c. p. 299; senovės romėnai: *J. Marquardt:* „Das Privatlebet der Römer" I. 1886. p. 41; viduriniais amžiais visoj krikščioniškoj Europoj: *H. Bächtold:* „Die Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit mit besonderer Berücksichtigung der Schweiz" I. 1914. p. 155 sk.

142 *J. Brand:* „Observations on popular antiquities" 1888. pp. 347, 349 skk.

143 *T. F. Troels-Lund:* „Dagligt Liv i Norden i det XVI Aarhundrede" t. IX p. 159 sk., 163.

144 *A. Juška:* „Svotbinė Rėda" p. 21, 33, 37.

V. Krėvė: „Dzūkų vestuvės" p. 40, 41, 42, 54, 55, 56, 57.

T. Brazys: „Lietuvių liaudies daina vestuvėse" p. 195, 200, 203, 209.

J. Staugaitis: „Zanavykai" p. 82.

J. Rutkovski: „Opisanije"... p. 8, 9, 10.

„Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii" p. 4, 7.

E. Bielenstein „Wie die alte Letten gefreit haben" p. 144, 145, 146, 147.

J. Piprek „Slawische Brautwerbungs - und Hochzeitsgebräuche" p. p. 5, 6, 10, 17, 33, 55, 77, 78, 83.

E. Haas „Die Heiratsgebräuche der alten Inder" o. c. p. 327 sk.

A. de Gubernatis „Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli Indo-Europei" 1878, p. 153 skk.

M. Winternitz: „On a Comparative Study of Indo-European Customs, with special reference to the Marriage Customs" in „Transactions of the International Folk-Lore Congress" 1892 p. 275 sk.

145 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės" p. 55.

146 *A. Juška* „Svotbinė Rėda" p. 22, 67.

[147] *S. Daukantas* „Būdas“ 1845, p. 55, 56.
S. Daukantas „Būdas“ 1892, p. 45, 46.
S. Daukantas „Lietuvos Istorija“ I, p. 64, 65.
V. Jungfer „Alt. Litauen“ p. 32, 33.

[148] *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės“ p. 80.

[149] *E. Volter* „Materialy...“ p. 162.

[150] Rankraštis šis, p. Volterio liudijimu, esąs archyve Rusų Geografiškos Draugijos, tačiau šio rankraščio gauti man nepavyko.

[151] „Babrauninkų kaimo, Simno valsčiaus vestuvių apeigos“, užrašė V. Tulabaitė. 1922 m. p. 5 (rankraštis).

[152] *J. Lautenbach* „Līga“ 1880, p. 137.
E. Bielenstein „Wie die alten Letten gefreit haben“ o. c. p. 109—111.
I. J. Spruogis „Pamiatniki latyškago narodnago tvorčestva“ 1868, p. 261—262.
E. Volter „Materialy...“ 1890, p. 158—161.
A. Winter „Über Hochzeitsgebräuche der Letten nach ihren Volksliedern“ p. 164—165.

[153] *V. Tulabaitė* „Vestuvės Babrauninkų kaime, Simno valsčiuje“ p. 7 (rankraštis).

[154] *E. Volter* „Materialy“ 1890, p. 195.

[155] *E. Volter* „Materialy“ 1890, p. 219, 227.
K. Petersons „Latviešu Kązas“ o. c. p. 259, 260, 261.

[156] Nuotaka nori pabėgti iš jaunojo namų namon vestuvėms baigiantis pas lietuvius.
B. Buračas „Kupiškėnų vestuvės“ (Tautosakos Darbai I. 1935) p. 278.

[157] *K. Petersons* „Latviešu Kązas“ o. c. p. 259, 260.

[158] *K. Petersons* „Latviešu Kāzas“ o. c. p. 260.

[159] *Wiedemann* „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten“ p. 320.
Anonym „Gebräuche der Ehsten bei ihren Hochzeiten, wie sie in der Oberpahlschen Gegend gefeiert werden“ in „Inland“ 1844. p. 24.

[160] *L. v. Schröder* „Hochzeitsgebräuche der Ehsten“... 1888. p. 143.

[161] *A. Bossbach* „Untersuchungen über die Römische Ehe“ 1853, p. 329.

[162] *K. Weinhold* „Die deutsche Frauen in dem Mittelalten“ I, p. 384.

[163] *Reinsberg-Düringsfeld* „Hochzeitsbuch. Brauch und Glaube der Hochzeit bei den christlichen Völkern Europa's 1871. p. 146.

H. Jančuk „Malorusskaja svadba“ in „Trudy Etnograficeskago otdela imperatorskago obščestva liubitelej estestvoznanija, antropologii i etnografii pri moskovskom universitete“ knig. VII. 1886. pp. 111, 175, 176.

[164] *Reinsberg-Düringsfeld* „Hochzeitsbuch“ pp. 209, 212.

[165] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ p. 19.

[166] *D. Zelenin* Russissche Volkskunde 1927. pp. 307, 308, 309.

167 *A. Z-č* Bielorusskije svadebnyje obriady i piesni 1897. p. 44, 45, 51.

168 *K. Mošynski* Polesie wschodnie, 1928, pp. 183, 184, 190, 191, 192.

169 *J. Piprek* Slawische Brautwerbungs- und Hochzeits gebräuche p.

170 *P. Sartori Sitte und Brauch. I. p. 102, 103, 53, 54.*

Reinsberg - Düringsfeld Hochzeitsbuch, 1871. p. 146, 147.

171 *A. Juška:* „Svotbinė Rėda" p. 62.

172 *K. Petersons* „Latviešu Kāzas" o. c. pp. 185, 186, 187.

E. Volter „Materialy"... p. 185.

E. Bielenstein: „Wie die alte Letten gefreit haben" o. c. pp. 152, 153, 154.

Barons un *Wissendorffs* „Latvju Dainas" t. III d. 1. pp. 10, 12, 23, 35, 47, 50, 54, 62, 67, 77, 85, 98.

173 *K. Petersons* „Latviešu Kāzas" o. c. p. 185.

Barons un *Wissendorffs* „Latvju dainas" t. III. d. 1. pp. 14, 73, 75, 77, 85.

P. Sartori „Sitte und Brauch" t. I. p. 100.

Schönwerth „Aus der Oberpfalz: Sitten und Sagen" d. I. p. 97, 107, 109.

174 *K. Peterson:* „Latviešu Kāzas" o. c. p. 186.

K. Barons un *H. Wissendorffs* „Latvju dainos" t. III. d. 1. pp. 14, 23.

P. Drechsler: „Sitte Brauch und Volksglaube in Schlesien" 1903, d. 1. p. 277.

Ebeling: „Blicke in vergessene Winkel" t. II. 1889. p. 200.

Reinsberg - Düringsfeld: „Hochzeitsbuch" p. 154 (Hessene).

175 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 47.

176 „Vestnik Russkago Geografičeskago obščestva" 1857. d. IV. pp. 39, 51, 55; 261, 264.

S. Karski „Narodnyja Belorusskija Svadby v Ošmianskom ujezde" 1888. p. 21, 23 sk.

P. v. Šein „Materialy" t. I. d. II. pp. 231.

N. V. Dovnar - Zapolski: „Izslėdovanija i statji" p. 103, 104.

177 *S. Daukantas* „Būdas" 1845. p. 56, 57; 1892 p. 46.

T. Narbutt „Dzieje Starožytne narodu litewskiego" t. I. 1835. p. 340, 341.

178 *K. Petersons* „Latviešu Kāzas" o. c. p. 186, 188, 191.

E. Volter „Materialy" p. 177.

Barons un *Wissendorffs* „Latvju Dainas" t. III. d. 1. p.

179 *J. Piprek* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche" pp. 176.

Sumcov „O svadebnych obriadach" 1881 p. 150, 151.

A. Tereščenko „Byt Russkago Naroda" t. II. 1848. p. 132, 133.

„Kijevskaja Starina" 1883. t. III. pp. 510—514.

180 *E. Haas* „Die Heiratsgebrauche der alten Jnder" o. c. p. 319, 405, 406.

Rossbach „Untersuchungen über die römische Ehe" p. 216, 286, 287.

V. *Dorsa* „La tradizione greco - latina negli usi e nelle credenze popolari della Calabria citeriore“ 1879. p. 36.

G. *Pitré* „Usi e costumi credenze e pregindizi del popolo siciliano“ t. II. 1889. p. 33.

W. *Tegg* „Marriage ceremonies of all nations“ 1877. p. 172 (Abisinijoj), p. 156 (Persijoj).

L. *v. Schröder* „Die Hochceitsgebräuche der Ehsten“ 1888. p. 147.

181 *Dm. Zelenin:* „Ženskije golovnyje ubory vostočnych (russkich) slavian“ in „Slavia“ t. V. 19261927. p. 318.

L. *Dargun:* „Das Mutterrecht und Raubehe“ p. 82.

182 Nuometavimas yra ir pas mus ir pas kitas tautas atsisveikinimas su jaunosiomis dienelėmis, kurių simboliai dainose: gelsvos kasos, rūtų vainikėlis, šilko kaspinėliai.

183 *H. Lowmianski:* „Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego“ I p. 390.

184 *Brazys:* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse“ p. 233.

185 *J. Lasicius:* „Die diis samogitarum“ 1868. p. 22.

M. H. Hartknoch „Alt- und Neues Preussen“ 1684. p. 180.

S. Daukantas „Būdas“ 1845. p. 57. 1892. p. 47.

186 „Gimtasis Kraštas“ 1935, pp. 373; „Tautosakos Darbai“ 1935. pp. 239, 258.

187 *A. u. H. u. E. Bielenstein:* „Studien aus dem gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie“ 1896. p. 90.

188 *K. Petersons* „Latviešu Kāzas“ o. c. p. 166.

189 „Gebräuce der Ehsten bei ihren Hochzeiten, wie sie in der Oberphalschen Gegend gefiert werden“ „Inland“ 1844. p. 20, 21.

190 *Reinsberg - Düringsfeld:* „Hochzeitsbuch“ p. 90.

191 *L. v. Schröder:* „Die Hochzeitsgebräuche der Esten“ p. 75, 76.

192 *A. Juška:* „Svotbinė Rėda“ p. 34.

193 *Brazys* „Lietuvių liaudies daina vestuvėse“ o. c. p. 224.

194 *M. Valančius* „Palangos Juzė“ 1863. p. 67.

195 *J. Piprek* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ p. 20.

196 *J. Piprek:* o. c. p. 80.

197 *J. Piprek,* o. c. p. 81.

198 *E. R. Romanov* „Bėlorusskij Zbornik“ VIII. 1912. p. 398, 399.

199 *E. Volter:* „Mateirialy“... p. 199.

200 *K. Gukovski* „Svad'ba u litovskich belorussov“ in „Pamiatnaja knižka kovenskoj gubernii na 1894 god.“ p. 151, 152.

201 *L. v. Schröder* „Hochzeitsgebräuche der Esten“ p. 86, 88.

202 *P. Butėnas* „Vestuvių apeigos“ o. c. p. 180.

203 *J. Piprek* o. c. pp. 13, 14, 36, 185 sk.

204 *K. Peterson* Latviešu Kāzas, o. c. p. 187, 188.

205 *L. v. Schröder* „Die Esten als Bewahrer altindogermanischen Hochzeitsgebräche“ in „Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat“ 1886. p. 146.

L. v. Schöder: „Hochzeitsgebräuche der Esten“ p. 87, 88.

206 *M. H. Servius:* „Commentarii in Virgilium“ 1826. IV. 374.

A. Rossbach „Untersuchungen über die römische Ehe“ 1853. p. 112, 113.

207 *Reinsberg - Düringsfeld* „Hochzeitsbuch“ p. 57.

208 *M. Winternitz:* „On a Comporative Study of Indo - Europeau Customs, with special reference to the Marriage Customs“ o. c. p. 273 sk.

209 *E. S. Hartland* „Primitive Paternity“ 1909. I. p. 133.

Proeller „Römische Mythologie“ p. 243.

E. Haas „Die Hieratsgebräuche der alten Inder o. c. p. 207, 208.

210 *B. W. Leist:* „Alt - Arisches Ius Gentium“ 1889. pp. 136, 137, 153,. 154.

M. Winternitz: „Das altindische Hochzeitsrituaell“ 1893. p. 23, 64, 71, 73, 74.

211 *A. Juška:* „Svodbinė Rėda“ p. 71—78.

P. Butėnas „Vestuvių Apeigos“ o. c. p. 184.

M. Valančius „Palangos Juzė“ 1863. p. 102—105.

S. Daukantas „Būdas“ 1845. p. 59. 1892. p. 48, 49.

S. Daukantas „Lietuvos Istorija“ I. p. 65.

V. Jungfer „Alt - Litauen“ p. 37.

V. Geisler „Svadebnyj obriad u litovcev, v. šadovskom prichode, Šavelskago ujezda“ o. c. p. 101—104.

„Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii“ o. c. p. 4.

A. Dėdelev „Svatovstvo, devičnik i svad’ba u žmudzinow popelianskoj volosti“ o. c. p. 234, 325.

S. Žemdarbis: „Dekretas piršliui melagiui“ in „Lietuvių Tauta“ 1907. p. 147—149.

O. Misiukaniutė: „Ištarmė arba dekretas piršliui“. Rankrašty (p. 22—26) užrašytas šis dekretas Klevų km., Seinų parapijoje.

212 Piršlio korimo duomenų mažai turiu iš rytų aukštaičių, jo nemini Krėvė, Staugaitis, Brazys Zanavykų krašte. Jo nežino Hartknoch, Prätorius, Gisevius, Hintz („Die alte gute Sitten in Ostpreussen“ 1862), Tetzner, Cappeller prūsų Lietuvoje, nei Lasicijus, Michalon Lituanus, Jucevičius Lietuvoje.

213 *I. Rutkauskas:* „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda“ p. 32, 33.

214 „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii“ p. 7.

I. Rutkauskas „Opisanije litovskoj svadby Kupiškago prichoda“ p. 8, 9.

Krėvė „Dzūkų vestuvės“ p. 41.

215 *E. Volter* „Materialy“... p. 170.

216 *E. Volter* „Materialy“... p. 174.

217 *A. Juška* „Svotbinė Rėda“ p. 29. var. JSD. 528, 529, 531.

218 *A., E.* u *H. Bielenstein* „Studien aus dem Gebiete der lettischen archäologie, Ethnographie und Mythologie“ p. 78, 79.

219 „Weselne zwyczaje Oniksztynskiej parafii“ p. 7.

220 V. Krėvė „Dzūkų vestuvės“ pp. 51, 52, 53.

221 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės“ p. 52.

222 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės“ p. 51.

223 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės“ p. 53, 54.

[224] *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės, p. 53, 54.

[225] *V. Krėvė* „Dzūkų vestuves“ p. 76.

[226] *V. Krėvė* „Džūkų vestuvės“ p. 75, 77, 78.

[227] *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės“ p. 82.

[228] *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės“ pp. 49, 55, 57, 58, 61, 68, 71, 73, 75. *A. Juška* „Svotbinė rėda“ pp. 24, 27, 28, 48.

[229] *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės“ p. 78, 79, 80, 84, 86, 90, 91, 92.

[230] Apie *mitulius* tiek žinau, kiek apie juos teikia žinių M. Valančius ir mokytojas G. Rutkauskas savo vestuvinių apeigų Kupiškio apilinkės aprašymuose, anot kurių nuotaka su savo pulku ir jaunasis su savo draugais iš bažnyčios po vinčiaus važiuoja katras sau: nuotaka į savo ir jaunasis į savo namus. Su nuotakos pulku į jos namus ir važiuoja vienas ar keli *mituliai.*

Rutkauskas rašo: „Vakaro dešimtą valandą jaunasis su savo brolaičiais ir svečiais važiuoja in savo namus, o nuotaka su pamergėmis ir pajauniu, vadinamu *mituliu,* grįžta į savo namus, kur kelia savotiškas vaišes. Mituliui atneša krepšį spalių, ąsotį burokų rasalo ir pakulų ir siūlo valgyti ir gerti. Mitulys atsisakinėja, girdi esąs sotus, bet nuotakos pulkas visdėlto prašo valgyti aiškindami, būk jis baisiai esąs sulysęs, o nuo šiokio maistingo valgio greit atsigausiąs, pariebėsiąs. Mitulys sutinka ir bando gerti rasalą ir valgyti spalius su dirsėmis maišytus. Ryto metą anksti atvažiuoja jaunasis su savo pulku ir jaunojo brolaičiai teiraujasi ar gyvas dar jų mitulys, ar davė jam valgyti. Pamergės atsako: „Davėm, nejima, labai buvo ryklus, du krepšiu spalių suėdė, minkštų sėleninių pelų krepšį ir ąsotį rasalo išgėrė“. Jaunojo broliai dėkoja: „dėkui užu išmitinimą“ (G. J. Rutkovski „Opisanije svad'by *Kupiškago* prichoda“ 1885. pp. 15, 16, 17).

Valančius rašo: „Dar turėjo priduotus taip vadinamus *mitulius, kurie daboja, idant nuotaka nepabėgtų.* Kiti jaunikaičiai neapkentė *mitulio,* žodžiuose nekartą jam prikišdavo, duodavo vietoje valgių spalius, bulvių skutmenas, riešutų kiautus ir t. t. *(Kad lietuviai pagonimis tebebuvo, tie mituliai galėjo gulėti per veselę su draugėmis, vežusiomis nuotaką prie šliūbo. Jei kuris mitulys to nedabodavo, pasišaukdavo paprastai kitas vaikinas ir paskiau tyčiojos iš lėto mitulio.* Tą nedorą paprotį katalikų kunigai, nors nespėriai, išnaikino). Tas pats mitulys keltuvių rytą: „įbėrė į lėkštę iš samčio kelis skatikus, kuriuos jaunoji tuoj laukan išmetė. Sulyg tuo kartu Domicelė (nuotaka) paliko jau paskaityta už pirktą pas Domininką“ (vedį). Po to ėmė nuometuoti nuotaką. (M. Valančius: „Palangos Juzė“ 1863. p. 69. 70, 72.).

[231] *M. Valančius* „Palangos Juzė“ 1863. p. 69, 70.
G. J. Rutkovski „Opisanije svad'by Kupiškago prichoda“ 1885. p. 15, 16, 17.

[232] *Ernst Dünsberg* Kazu ierašas Dundagas apgabala dzimtlaikos, o. c. p. 95, 97, 98.

[233] *J. Piprek:* Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche, passim.

[234] *Reinsberg - Düringsfeld* Hochzeitsbuch pp. 50, 51, 52, 82, 257.

[235] *P. Sartori* Sitte und Brauch I. 80 sk. ir passim.

IV.

236 *V. Tulabaitė* „Babrauninkų kaimo, Simno valsčiabs vestuvinės apeigos" p. 7.

237 *J. Staugaitis* „Zanavykai" o. c. p. 81, 82.

238 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 32.

239 *M. Valančius* „Palangos Juzė" 1863. p. 97, 100, 101, 66, 76.
S. Daukantas „Būdas" 1845. p. 55, 58, 59. 1892. p. 45, 46, 48, 49.
S. Daukantas „Lietuvos Istorija" t. I. p. 64, 65.
V. Jungfer „Alt - Litauen" p. 32, 33, 36, 37.
V. Krėvė „Dzūkų vestuvės" pp. 19, 20, 27, 41, 49, 50, 51, 52, 55, 60, 69, 80.

240 *Enst Dünsberg:* „Kāzu ierašas Dundogās apgabala dzimtlaikōs" in „Rīgas Latviešu Biedribas Zinibu Komisijas Rakstu Kājums Krājums VI. 1890. p. 88, 89, 90, 91, 96, 100, 101, 110, 112.
E. Volter „Materialy"... pp. 185, 194, 195, 199, 202, 203, 209, 219, 220, 221, 224, 227, 231.
K. Peterson „Latviešu Kāzas" o. c. p.
E. Bielenstein „Wie die alten Letten gefreit haben" in „Magazin" Mitau, 1896, pp. 89—154.
A. Winter „Über Hochzeitsbräuche der Letten nach ihren Volksliedern" o. c. p. 162-165, 168, 192, 194.

241 *G. Kupczanko* „Hochzeitsgebräuche der Weissrussen" in „Am - Urquell" t. II. 1891. p. 161, 162, 163.

242 *Th. Volkov* „Etnografičeskija osobennosti ūkrainskago naroda" in „ūkrainski narod v ego prošlom i nastojaščem" t. II. 1914. pp. 622, 623, 624, 627, 628, 629, 630, 631.

243 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebrauche" 1914. p. 70, 78, 80, 81, 82, 83.
Pruski „Obchody Weselne" 1869. p.

244 *J. Piprek* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche" p. 160.

245 *J. Piprek* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche" p. 160.

246 *J. Piprek* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche" p. 161.

247 Etnografičeskij sbornik Imperatorskago Russkago Geografičeskago Obščestva" t. I. p. 245-246.

248 *Dovnar - Zapolski:* „Izsledovanija i statji" t. I. 1909. p. 68.

249 *P. V. Šein* „Velikoruss v svoich pesniach, obriadach, obyčajach" t. I. d. II. 1900. p. 638.

250 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 41.

251 *V. Krėvė* „Dzūkų vestuvės" o. c. p. 55.

252 *J. Piprek* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche" p. 161.

253 „Etnografičeskij sbornik Imperatorskago Russkago Geografičeskogo obščestva" t. II. p. 168.

254 Metlinski „Sbornik ūkrainskich pesen" II. 215.

O. Miller „Christomatija k opytu istoričeskago obozrenija ruskoj slovesnosti“ 1866. p. 18.

[255] *O. Miller* „Christomatija“... 1866. p. 19.

[256] *Metlinski* „Sbornik ūkrainskich pesen“ II, 109.

O. Miller „Christomatija“... 1866. p. 19.

[257] *O. Miller* „Christomatija“... 1866. p. 19.

„Von priechal pogubitel’ moj,
Von priechal razoritel’ moj,
Von priechal raspleti - kosa,
Von priechal poteriaj — krasu.“

[258] *J. Piprek* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ p. 161.

[259] *O. Miller:* „Opyt istoričeskago obozrenija russkoj slovesnosti“ 1865. p. 102.

[260] *O. Miller* „Opyt istoričeskago obozrenija russkoj slovesnosti“ 1865. p. 102.

[261] *M. Winternitz:* „On a Comparative Study of Indo-European Customs, with special reference to the Marriage Customs“ o. c. p. 268 sk.

Reinsberg-Dünringsfeld: „Hochzeitsbuch“ pp. 50, 51, 81, 104, 105, 169, 197, 260.

J. Piprek: „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche“ pp. 14, 16, 45, 82, 85, 86, 93, 95, 97, 104, 105, 112, 127, 128, 135.

A. de Gubernatis: „Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli Indo-Europei“ p. 182 sk.

E. Samter: „Geburt, Hochzeit und Tod“ 1911. p. 162 sk.

E. H. Meyer: „Deutsche Volkskunde“ 1898. p. 168, 169.

E. H. Meyer: „Badisches Volksleben im neunzenten Jahrhundert“ 1900. p. 276, 277, 321.

F. Tetzner: „Die Slawen in Deutschland“ 1902. p. 258, 278.

J. A. Heyl: „Sagen, Bräuche und Meinungen aus Tyrol“ 1897. p. 768, 770, 780.

P. Sébillot: „Le Folk-Lore de France“ t. III. p. 400 sk.

P. Sartori: „Sitte und Brauch“ I. p. 85.

[262] *E. S. Hartland:* „Discussion on Dr. M. Winternitz’s paper: „On a Comparative Study of Indo-European Customs“ in „Transactions of the International Folk-Lore Congress 1891“ 1892. p. 289 sk.

[263] *H. H. Kames:* „Sketches of the History of Man“ 1813. t. I. p. 450.

Marie Trevelyan: „Folk-Lore and Folk-Stories of Wales“ 1909. p. 271, 272.

[264] *J. E. Simpkins:* „Country Folk-Lore“ 1914. V. p. 164 sk.

[265] *Wood-Martin:* „Traces of the Elder faiths of Ireland“ 1902. II. p. 32.

[266] *A. Strauss:* „Bosnien, Land und Leute“ t. I. p. 323.

[267] *J. Lasicijus:* „Deu diis samagitarum“ 1868, p. 22.

[268] *J. Lasicijus:* „De diis samagitarum“ p. 22.

[269] *J. Lasicijus:* „De diis samagitarum“ p. 22.

270 *Jono Maleckio* knygelė toji nebuvo 1551 m. skyrium išleista, bet buvo priedu pridėta knygoje: „Livoniae Historia in compendium ex annalibus contracta a Thoma Hornero Egrano. De Sacrificiis et idolotria veterum livonum et borussorum. Libellus de Joanis Menecii (korektūros klaida vietoje Melecii). 1551. Skyrium pasirodė tik 1563 m. vardu: „Libellus. De Sacrificiis et Idolatria veterum Borussorum, Livonum, aliarumque vicinorum gentėum. Scriptus per Ioannem Maeletium“ Regiomonti. 1563.

1582 m. atspausta priedais net dviejose knygose Rygos pastoriaus Pauliaus Oderborniaus „De russorum religione“ ir Barnardo D'albino „De russorum, moscovitorum et tartarorum religione“. Nuo šiol buvo daug sykių įvairiuose leidiniuose kartotinai toji knygelė perspausdinta, kurių tarpe minėtoje Lasickio knygelėje „apie žemaičių dievus“ pirmu syk 1615 m. atspausdintoje ir 1731 m. in „Acta Borussica“ t. II. p. 401—412. „Scriptorum Rerum Livonicarum“ t. II. 1848. p. 389—392. Vėlesnių leidimų nei skyrium, nei priedu, rodos, nėra.

271 *Lasickis* žodžiais: „Die Gregorii sacrificium facere“... pradedant (1615 m. laidos p.) visą Meletiaus knygelę nieko nekeisdamas perspausdino.

272 *Olaus Magnus:* „Historia de gentibus septentrionalibus“ 1555. Lib. XIV. p. 481.

273 *Lonis de Gaya:* „Ceremonies nuptaiales de toutes les nations“ Paris. 1681. p. 35.

274 *J. Lasicius:* „De diis samagitarum“ in Michailon Lituanus „De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum“ 1615. p.

M. Hartknoch: „Alt- und neues Preussen“ 1684. p. 177.

M. Praetorius: „Deliciae Prussicae“ (rankraštyje) 1698. lib. VI. ep. VII. p. 19 (W. Pierson'o laidos 1871 nr. p. 69).

Teodor Narbutt: „Dzieje starożytne narodu litewskiego“ t. I. 1835. p. 335.

275 Johannes Sembrzycki:: „Die Lycker Erzpriester Johannes und Hieronymus Maletius und der ersteren Brief: „De Sacrificiis et Idolatria veterum Borussorum“, in „Altpreusiche Monotsschrift“ 1888 p.

276 Šios savo elegijos gale rašė Sabinus apie prūsus.

277 „Wielka Encyklopedya Powszechna Illustrowana“ t. 45-46. 1911. p. 306.

278 žr. *J. Sembrzyckio* straipsnį apie Maleckį in „Altpreussische Monatschrift“ 1888 p. 629—651; 1889. p.

279 Tas *A. Brücknerio* skepticizmas žymus visuose jo raštuose apie mūsų senovę ir mitologiją.

280 *Lasicius:* „De diis samagitarum“ 1868. p. 22.

281 *M. Praetorius:* „Deliciae Prussicae“ 1871. p. 88.

282 *Lasicius:* „De diis samagitarum“ 1868. p. 21.

283 *Lasicius:* „De diis samagitarum“ 1868. p. 22.

„Acta Borussica“ 1731. II. p. 409.

284 *M. Praetorius:* „Deliciae Prussicae“ 1871. p. 69.

285 *Teodor Narbut:* „Dzieje starożytne narodu litewskiego“ I. 1835. p. 335.

[286] *T. Narbutt:* „Dzieje starożytne narodu litewskiego“ I. 1835. p. 335. pastaba nr. 1.

[287] *Albert Hämäläien:* „Mordvalaisten, tseremissien ja votjakkien kosinta — ja hätävoist„ Helsinki. 1913. pp. 23—28, 100—103, 141—144, 186 sk. sk.

[288] *Hieronym Maeletius:* „Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen auf Samland saint ihren Bockheiligen und Ceremonien“ 15[60]/[62]? pp. 21.

[289] žr. *H. Maeletius:* „Wahrhaftege Beschreibung der Sudawen“ p. 12—15.

[290] *J. Sembrzycki* o. c. in „Altpreussische Monatschrift“ 1888. p. 639.

[291] *H. Maeletius:* „Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen“ p. 3.

[292] „Codex Diplomatiens Warmiensis“ t. I. 1860. p. 32.

„Urkundenbuch des Bistums Samland“ nr. 233. Dusburg III. cp. 190.

[293] *Paul Einhorn:* „Historia Lettica“ 1649. p. 39—40. arba in „Scriptores rerum livonicarum“ t. II. 1848. p. 593—594.

[294] *Dionysius Fabricius:* „Livonicae Historiae Compendiaosa series“ 1795. p. 11. arba in „Scriptores rerum livonicarum“ t. II. 1848. p. 442.

[295] *H. Neus:* „Estnische Volkslieder“ 1850—1853. p. 262.

[296] *Amelung:* „Baltische Culturstudien“ p. 250—253.

[297] *F. J. Wiedemann:* „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten“ 1867. p. 311.

[298] *L. v. Schröder:* „Hochzeitsgebräuche der Esten“ pp. 19, 20.

[299] „Isamaa Kalender“ 1884. p. 76.

[300] „Polnoje Sobranije Russkich Letopisej“ t. I. 1845. p. 6.

[301] „Polnoje Sobranije Russkich Letopisej“ t. I. 1845. p. 6.

[302] *Vostokov:* „Opisanije russkich i slavianskich rukopisej Rumiancevskago muzeja“ p. 357.

[303] *Špilevski* „Semejnyja vlasti u drevnich Slawian i Germancev“ 1869. cp. II. p.

[304] *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs und Hochzeitsgebräuche“ p. 163.

[305] *Špilevski:* „Semejnyja vlasti u drevnich Slavian i Germancev“ 1869. cp. II. p.

[306] *Bandkie:* „Ius Polonicum“ 1831. p. 106.

Turner: „Slawische Familienrecht“ p. 18.

[307] *Bandtkie:* „Ius Polonicum“ 1831. p. 420.

[308] „Volumina Legum“ t. I. p. 126.

[309] „Volumina Legum“ t. I. p. 248.

[310] „Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego“ Cp. XI. art. XIII. §§ 1, 2.

[311] „Volumina Legum“ t. II. pp.

[312] „Volumina Legum“ t. III. p. 326.

[313] I. Statutas cp. VII. art. 6. II. Statutas cp. XI. art. 9.

III Statutas cp. XI. art 13.

314 *Abraham:* „Zawarcie malženstwa w pierwotnem prawie polskiem" 1925. p. 71, 72, 73.

315 *J. Lasicius:* „De Russorum religione" p. 241.

316 Meklenburgisches Urkundenbuch" nr. nr. 463, 479, 490.

317 *Leontovicz:* „Kroatisch-dalmatinische gesetzgebung", p. 133.

318 *Turner:* „Slawische Familieurecht" p. 19.

319 Guillaume le Vasseur de *Beauplan:*: „Description d,Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Boyaume de Pologne" p. 120, 121.

V. Liaskoronski: „Guillaume le Vassereur de Beauplan i ego istoriko-geografičeskije trudy otnositelno južnoj Rossii" Kijev. 1901. p. 29.

320 *V. Liaskoronski,* o c. p. 29. pastaba nr. 1.

321 *Th. Volkov:* „Etnografičeskije osobennosti ūkrainskago naroda" o. c. p. 622, 623, 624, 628, 629, 630.

J. Piprek: „Slawische Hochzeitsgebräuchhe"... p. 22, 37, 38, 39, 45, 46.

322 *I. Nilski:* „Semejnaja žizn v ruskom raskole", 1869, t. I, p. 366.

323 *Prof. I. Jonyno* žodiškas autoriui pranešimas.

324 *Dovnor-Zapolski:* „Izsledovanija i statji" p. 402.

325 *S. K. Kuznecov:* „Izvestija Imp. Russkago geografičeskago obšćestva" t. XXI. p. 454.

326 *Max Buch:* „Die Wotjäken" in „Acta Societatis Scient. Femicae" t. XII. p. 526.

327 *L. v. Schröder:* Hochzeitsgebräuche der Esten" p. 21, 22, 23.

328 *J. Piprek:* „Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche" p. 157, 158, 159.

329 *Krauss:* „Sitte und Brauch der Südslawen" p. 245, 246, 247, ks.

330 *M. E. Durham:* „High Albania and its Customs in 1908" in „Journal of the Royal Anthropological Institute" 1910. p. 459.

331 *A. Darinsky:* „Die Familie bei den kaukasischen Völkern" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft" t. XIV. 1899. p. 198, 199, 205.

332 *Weinhold:* „Die deutschen Frauen in dem Mittelalter" t. I. p.p. 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313.

L. Dargun: „Mutterrecht und Raubehe und ihre Reste im germaniscen Recht und Leben" p. 111, 112, 113, 114.

333 *Olaus Magnus:* „Historia de gentibus septentrionalibus" Roma. 1555. p. 328.

334 *F. Pollock and F. W Maitland:* „History of the English Law before the Time of Edward I. t. II. 1898. p. 364.

335 *H. Brunner:* „Deutsche Rechtsgeschichte" t. I.² p. 98.

336 *W. G. Wood-Martin:* „Traces of the Elder Faiths of Ireland" 1902. t. II. p. 35, 37.

337 *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe". p. 102.

J. Kohler: „Studien über Frauengemeinschaft, Frauemaub und Frauenkauf" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft" t. V. 1884. p. p. 363, 364, 365, 412.

H. d. Arbois de Jubainville: „Le famille celtique" 1905. p. 149, 150, 151.

338 *Emil Schulenberg:* „Die Spuren des Brautraubes in den Französischen Epen des Mittelalters" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft" t. XII. 1897 pp. 129, 130, 161, 162.

339 *J. Ortolan:* „Histoire de la législation romaine" 1876. p. 81.

A. Rossbach: „Untersuchungen über die römische Ehe" 1853. p. 213, 214, 215.

340 „Lycurgus" in Plutarch's: „Lives of Illustrious Men" Transl. by John Dryden. Philadelphia, by David McKay. t. I. p. 80.

341 *A. Rossback:* „Untersuchingen über die römische Ehe" p. 213.

W. A. Becker: „Charikles" 1877—1878. III. p. 303.

342 *Dionysius de Halicarnassus:* „Antiquitatum romanorum quae supersunt" 1886. II, 30, 5.

343 *Ph. Sakellarios:* „Die Sitten und gebräuche der Hochzeit bei den Naugriechen verglichen mit denen der alten Griechen" 1880. p. 6.

344 *B. W. Leist:* „Alt-arisches Ius Gentium" 1889. p. 126, 127. Julius Jolly: „Recht und Sitte" p. 49, 50. *Jacob Meyer:* „Das Weib im altindischen Epos" 1915. p. 43, 44.

345 *A. Hämäläinen:* „Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien kosinta — ja häätavosita" 1913. pp. 23, 141, 23—28, 100—103, 141—144, 186, 187, 188.

346 *W. Robertson Smith:* „Kinship and Marriage in Early arabia" 1885. p. 72, 73.

347 *J. Wellhausen:* „Dei Ehe bei den arabern" in „Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften und der Georg-August-Universität zu Göttingen" 1893. p. 435, 436.

348 Deuteronomy XXI. 10, 11, 12, 13.

349 *E. Schulenberg:* „Die Spuren des Brautraubes in den französischen Epen des Mittelalters o. c. t. XII. p. 129 sk. 161 sk. sk.

350 „Acht alte estnische Volkslieder" in „Verhandlungen der gelehrten estniscen Gesellschaft" t. XVI p. 245, 254, 271.

351 „Kalewipoeg" 1861.

352 „Kalevala" 1922. XI, 189—234.

353 „Kalevala" 1922. XXXVIII, 111—124.

354 „Kalevala" 1922. p. 405.

355 Ilijada, 1930, III. 1—170; *E Oswald:* The legend of the fair Helene, 1905, pp. 30—50.

356 „Ilijada" 1930. III, 129, 136, 137, 171. VI, 340—341, 354, 347.

357 *J. Lubbock:* „Načalo Civilizacii" 1896. p. 365.

358 Apollodorus atheniensis, Bibliotheca. 1854. 3, 11, 2, 1. 3, 10, 7, 1. *Plutarch:* „Questiones graecae" 21. *A. Esmein:* „Les contumes primitives dans les écrits des mythologues grecs et romains" in „Nouvelle reviu histoire de droit" t. XXVI. p. 115, 116, 117, 118, 119.

359 *W. Soltau:* „Anfänge der römischen Geschichtsschreibung" 1909. pp. 31—36.

360 *M. Winternitz:* „Geschichte der indischen Literatur" t. I. p. 285, 286.

361 *M. Winternitz:* „Geschichte der indischen Literatur" t. I. p. 383, 384.

[362] Nibelungenlied, 1931, Abenteuer VI—VII.

[363] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“ p. 102.

[364] *P. W. Joyce:* „A social history of ancient Ireland„ 1902, t. II. pp. 10—19; *J. Rhys* ir *D. Brynmor-Jones:* „The Welsh people“ 1902, pp. 207—214.

[365] *E. Schulenberg:* „Die Spuren des Brautraubes in den französischen Epen des Mittelalters“ o. c. p. 129, 130, 131.

[366] *Saxo* „Gesta Danorum“ V, 160; VII, 225; VII, 240 sk.; VII, 281 sk.; I, 18 sk.; VIII, 274 sk.; V, 145 sk.

Paul Hermann: „Die Heldensagen des Saxo“ 1922, II, 354, 485, 486.

Axel Olrik „Sakses Oldhistorie“ 205, 206, 234, 235.

[367] *H. Brunner:* „Deutsche Rechtsgeschichte“ t. I, 1887, p. 72, 73.

[368] *A. Heusler:* „Institutionen des Deutschen Privatrechts“ t. II, 1886, p. 277, 278 sk.

[369] *J. Kohler:* „Studien zur Frauengemeinschaft, Frauenraub und Frauenkauf“ o. c. p. 363, 364, 412.

[370] *Karl v. Amira:* „Nordgermanische Obligationsrechht“ I, p. 137, 138; II. p. 148, 662.

F. Roeder: „Die Familie bei den Angelsachsen“ 1899, p. 75.

[371] *L. Finkel* Pani Litaworowa (Ateneum Wileńskie) I, 1923, p.p. 527—530.

[372] *Dr. J. Šliūpas* Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų ir jų prosenių mitologija, 1932, pp. 199, 200, 201.

V.

[1] *Alex. Sutherland:* „Proischoždenie i razvitie nravstvennago instinkta“, 1900, p. 204, 205, 206.

R. Hildebrand: „Recht und Sitte auf den verschiedenen wirtschaflichen Kulturstufen“, 1896, p. 10, 15.

E. Grosse: „Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft“, 1896, p. 105.

J. Abercromby: „Marriage Customs of the Mordvins“ in „Folk-Lore“, 1890, p. 453, 454.

[2] *Paul Wilutzky:* „Vorgeschichte des Rechts“, t. I, 1903, p. 139, 140.

M. Kulischer: „Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf“, o. c. p. 193, 194, 195, 197, 210.

[3] *E. Westermarck:* „Origin and Development of the Moral Ideas“, 1912, t. I, p. 334.

[4] *R. Holsti:* „Relation of war to the Origin of the State“, 1913, p. 16, 17, 18.

C. C. Wheeler: „The Tribe, and Intribal Relations in Australia“, 1910, p. 149, 160, 161.

[5] *Hobhouse, Wheeler, and Ginsberg:* „The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples“, 1915, p. 154.

[6] *Hobhouse, Wheeler, and Ginsberg:* The material culture and Social institutions of the simpler peoples, p. 157, 159, 160.

[7] *R. Holst:* Relation of war to the origin of the State, p. 15, 17, 19.

[8] *A. Bastian:* „Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde", 1872, p. 176.

[9] *Waller:* „Letzte Reise von Livingstone, David", t. I, p. 51.

[10] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölkern", t. III, p. 374.

[11] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker" t. III p. 375, 376, 374, 101.

[12] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", t. III, p. 421.

[13] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", t. IV, p. 242.

[14] *K. von den Steinen:* „Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens", 1894, p. 500.

[15] *C. P. Hodgsan:* „Reminiscences of Australia", 1846, p. 243.

A. W. Howitl: „The Native Tribes of South — East Australia", 1904, p. 195, 208, 216, 220, 225, 235, 236, 267, 280.

[16] *H. H. Johnston:* „Georgie Grenfell and the Congo", 1908, t. II, p. 674, 676.

A. Werner: „The Natives of Briettish Central Africa", 1906, p. 133. *A. B. Ellis:* „The Ercve-speaking Peoples of the Slave Coast of West Africa", 1890, p. 212.

[17] *M. A. Czaplicka:* „Oboriginal Siberia", 1914, p. 101.

W. Bogoras: „The Chukcher" in „Publications of the Jesup North Pacific Expedition", t. VII, p. 590.

W. Jochelson: „The Koryak" in „Publication of the Jesup North Pacific Expedition", t. VI, 1908, p. 743, 753.

J. N. Smirnov: „Les Populations finnoises des bassins de la Volga et de la Kama", t. I, 1898, p. 119, 120.

H. Vambéry: „Das Türkenvolk", 1885, p. 541.

[18] *A. Bastian:* „Der Mensch in der Geschichte", 1860, t. III, p. 294.

[19] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", t. II, p. 515, 502.

[20] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", t. II, p. 515.

[21] *W. Tegg:* „Marriage ceremonies of alle nations", 1877, p. 165.

[22] *A. Sutherland:* „Proischoždenije i razvitije nravstvennago instinkta", 1900, p. 204.

[23] *Hobhouse, Wheeler, and Ginsberg:* „The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples", p. 154.

L. Hobhouse: „Morals in Evolution", 1915, p. 153.

[24] *E. B. Tylor:* „On a Method of Investigating the Development of Institutions; applied to Laws of Marriage and Descent" in „Journal of the Royal anthropological Institute", 1889, p. 259. Rusiškam vertime: „O metode izsledovanija razvitija učreždenii v priloženii k zakonam o brakė i proischoždenii" in „Etnografičeskoe Obozrėnje", 1890. Nr. 2, p. 16, 17.

[25] *E. B. Tylor:* „On a Method of Investigating the Development of Institutions", o. c. p. 259, 260.

[26] *Hobhouse, Wheeler, and Ginsberg:* „Material Culture and Social Institutions of theh Simpler Poeples", p. 153.

[27] *E. Grosse:* „Die Formen der Familie und die Formen der Wirtschaft", 1896, p. 104, 110, 131.

H. Cunow: „Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staotsthehorie", t. II, p. 120—133.

[28] *F. H. Lewin:* „Wild Races of South-Eastern India", 1870, p. 92.

[29] *J. G. F. Riedel::* „De Sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua", 1886, p. 236.

[30] *F. Blumentritt:* „Versuch einer Ethnographie der Philippinen", 1882, p. 7.

[31] *H. A. Robertson:* „Erromanga, the Martyr Isle", 1902, p. 392, 396.

[32] *F. R. Nixon:* „The Cruise of the Beacon", 1857, p. 29.

[33] *John Mathew:* „Eaglehawk and Crow", 1899. p.

[34] *W. H. Willshire:* „The Aborigines of the Central Australia", 1891, p. 13.

E. M. Curr: „The Australian Race", t. I, 1886, p. 108.

[35] *H. H. Johnston:* „George Grenfell and the Congo", 1908, t. II, p. 674, 676.

[36] *A. B. Ellis:* „The Ewe-speaking Peoples of the Slave Coast of West Africa", 1890, p. 212.

[37] *C. R. Gallardo:* „Tierra del Fuego-Los Onas", 1910, p. 214.

[38] *J. Kohler:* „Nachwort zu Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz", 1884, p. p. 130—185.

[39] *O. Schrader:* „Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde", t. I, p.

[40] *J. Kohler:* „Indische Gewohnheitsrechte" ir „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", t. VIII, 1889, p. 144, 145.

[41] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", 1883, p. 81, 86.

[42] *J. Kohler:* „Das Rechte der Papuas auf Neu-Guinea" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", t. VII, 1887, p. 378.

[43] *J. Kohler:* „Zur Urgeschichte der Ehe" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", t. XII, 1897, p. 419.

[44] *M. Kulischer:* „Die geschlechtliche Zuchtwohl bei den Menschen in der Urzeit" in „Zeitsschrift für Ethnologie", t. VIII, 1876, p. 142, 143.

[45] *H. H. Bancroft:* „The Native Races of the Pacific States of North America", t. I, 1875, p. 380, 411, 412.

[46] *A. E. Nordenskiöld:* „Grönland", 1886, p. 467.

[47] *J. Kohler:* „Zur Urgeschichte der Ehe", o. c. p. 379.

[48] *L. Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe", p. 88.

[49] *Th. Waitz:* „Anthropologie der Naturvölker", t. VI, 1872, p. 126.

L. Dargun: „Mutterrecht und Raubehe" p. 88.

[50] *L. Fison and A. W. Howitt:* „Kamilaroi and Kuruai", 1880, p. p. 200, 201, 202, 343, 344, 348, 349, 350.

[51] *J. Kohler:* „Das Recht der Papuas auf Neu-Guinea", o. c. p. 350, 351, 352.

[52] *O. Finsch:* „Neu-Guinea und seine Bewohner", 1865, p. 86.

[53] *O. Finsch:* „Neu:Guinea und seine Bewohner", p. 102.

[54] *J. Kohler* in „Zeitschrift für vergleichende Reichtswissenschaft", t. XI, 1896, p. 436.

[55] *G. Nachtigal:* „Sahara und Sudan", t. I, 1879, p. 739.

J. M. Hildebrandt: „Ethnographische Notizen über Wakamba und ihre Nachbareu" in „Zeitschrift für Ethnologie", t. X, 1878, p. 401.

„Seniau, rašo čia pat p. Hildebrandt, vogdavę moteris iš tikrųjų, vogimo metu vykdavusios kruvinos kovos", o. c. p. 401.

[56] *Waller:* „Letzte Reise von Livingstone", t. I, p. 51.

[57] *O. Miller:* „Istoričeskoje obozrenije russkoj slovesnosti", 1865, p. 104.

[58] *C. Hayavadana Rao:* „The Gonds of the Eosteru ghauts, India" in „Anthropos", t. V, 1910, p. 795.

[59] „Zeitschrift für vergleichende Rechtwissenschaft", t. XIV, 1900, p. 466.

[60] *H. H. Johnston:* „Kilima-njaro Expedition", 1886, p. 406, 412.

[61] *M. Merker:* „Die Masai", 1904, p.

[62] *Bessels:* „Die amerikanische Nordpolar-Expedition", p. 367. *J. Kohler:* „Das Recht der Urvölker Nordamerikas" in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", t. XII, 1897, p. 379. *Nordenskjöld:* „Grönland", 1886, p. 467.

[63] *J. Kohler* in „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft", t. VI, 1886, p. 168.

[64] *A. Brückner:* „Wzory etymologii i krytyki zródłowej" in „Slavia", t. V, 1926—1927, p. 422.

[65] *E. Westermarck:* „The Marriage Ceremonies in Morocco", 1914, p. 180, 186, 198, 199, 223, 210, 211.

[66] *E. Westermarck:* „The Marriage Ceremoines in Morocco", p. 97, 102, 106, 113, 118, 274, 361.

[67] *A. van Gennep:* „Les rites de passage", 1911, p. 175, 176, 179, 180.

[68] *M. Winternitz:* „On a Comparative Study of Indo-European Customs, with special reference to the Marriage Customs", o. c. p. 268, 269.

A. de Gubernatis: „Storia comparata degli usi nuziali", p. 187.

L. Dargun: „Mutterrecht und Raubehe", p. 107.

A. Hillebrandt: „Ritualliteratur, Vedische Opfer und Zauber" in Bühler's „Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde", t. III, d. II, 1897, p. 3.

M. Winternitz: „Das altindische Hochzeitritual" in „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philologische Historische Klasse", 1892, p. 68.

[69] *R. H. Codrington:* „The Melanesians", 1891

[70] *D. C. Worcester:* „The Philippine Islands and thein Poeple", 1898, p. 493.

[71] *J. W. Davidson:* „The Island of Formosa Past and Present", 1903, p. 569.

[72] *C. G. Seligman:* „The Melanesians of Brittish New Guinea", 1910, p. 268, 269.

[73] *R. W. Russell:* „Tribes and Castes of the Central Provinces of India", t. I, 1916, p. 148.

74 *W. Francis:* „Census of India“, t. XV, 1902, p. 143, 144.

75 *R. H. S. Hutchinson:* „Account of the Chittagong Hill Tracts“, 1906, p. 119.

76 *Shway Ioe:* „The Burman“, 1910, p. 58.

77 *T. C. Hodson:* „The Näga Tribes of Manipur“, 1911, p. 145.

78 *W. Crooke:* „Tribes and Castes of the North-Western Provinces and Oudh“, 1896, t. III, p. 139, 140.

79 *C. L. Tupper:* „Punjab Customary Law“, 1881, t. II, p. 92.

80 *Gilmour:* „Among the Mongols“, 1888, p. 275, 276.

81 *E. Schuyler:* „Turkistan“, 1876, t. I, p. 43.

82 *E. R. Smith:* „The Araucanians“, 1855, p. 215.

83 *Th. Whiffen:* „The North-West Amazons“, 1915, p. 164.

84 *P. Ehrenreich:* „Beiträge zur Völkerkunde Braziliens“ in „Veröffentlichungen aus dem königlichem Muscum für Volkskunde“, 1891, p. 65.

85 *W. Jochelson:* „The Koryak“, 1908, p. 741, 742.

86 *G. W. Steller:* „Beschreibung von dem Lande Kamtschatka“, 1774, p. 344, 345.

87 *P. J. Begbie:* „The Malayan Peninsula“, 1834, p. 13.

88 *A. Rose and J. C. Brown:* „Lisu Tribes of the Burma-China Frontier“ in „Memoirs Asiatic Society of Bengal“, 1910, p. 263.

89 *E. H. Palmer:* „The Desert of the Exoders“, 1871, p. 90, 91.

90 *H. J. Van-Lennep:* „Bible Lands“, 1875, 552, 553.

91 *A. Darinsky:* „Die Familie bei den Kaukasischen Völkern“ in „Zeitschrift für verglichurde Rechtswissenschaft“, t. XIV, 1899, p. 201, 202.

92 *A. Darinsky,* o. c. p. 184.

93 „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, t. V, p. 343.

94 *Russell:* „Tribes and Castes“, t. I, p. 148 sk.

95 *Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“, p. 90.

96 *Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“, p. 90.

97 *Dargun:* „Mutterrecht und Raubehe“, p. 86, 88.

98 *Vambery:* „Travels in Central Asia“, 1864, p. 323.

99 *R. Lala:* „Philippine Islands“, p. 96.

100 *L. Decle:* „Three Years in Savage Africa“, 1898, p. 445, 446.

101 *Westermarck:* „Marriage Ceremonies in Morocco“, p. 163 sk.

SUTRUMPINIMAI

A. V. K. — Akty Vilenskoj Archeografičeskoj Komissii.
Bielenstein — A. Bielenstein Latveeschu tautas dzeesmas, I—II, 1874—1875.
B. G. D. — K. Brugmann und A. Leskien Litauische Volkslieder und Märchen, 1882, p. p. 90—156.
B. O. D. — J. Basanavičius Ožkabalių dainos, I—II, 1902.
B. W. — Kr. Baron un H. Wissendorff Latvju dainas, I—V, 1922.
D. D. — J. Dovydaitis Dainos, 1931.
DDZ — S. Daukantas Dainos Žemaitju, 1846.
DLD — V. Krėvė-Mickevičius Dainavos krašto liaudies dainos, 1924.
DZ — S. Daukantas Dainos Žemaitju, 1846.
F. M. — F. Fortunatov-Vs. Miller Litovskija narodnyja piesni, 1872.
Fortun.-Miller — F. Fortunatov-Vs. Miller Litovskija narodnyja piesni, 1872.
G. Kr. — Gimtasai Kraštas.
JLDn. — A. Juškeviče Lietuviškos dainos, I—III, 1880—1882.
JMD. — A. Janulaitis Malavėnų dainos (Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft, IV. 1898, V. 1904).
JSD. — A. Juškeviče Lietuviškos Svodbinės dainos, 1883.
JSR. — A. Juškeviče Svotbinė rėda veliuoniečių lietuvių, 1880.
Kalvaitis — V. Kalvaitis Prūsijos lietuvių dainos, 1905.
KD. — J. Pakalniškis Klaipėdiškių dainos, 1908.
Kolberg — O. Kolberg Pieśni ludu litewskiego, 1879.
K. P. L. — O. Kolberg Pieśni ludu litewskiego, 1879.
Krėvė — V. Krėvė-Mickevičius Dainavos krašto liaudies dainos, 1924.
L. D. — R. Klaustinš un J. Endzelins Latvju tautas dainas, I—XII, 1928—1932.
LF. — A. Bezzenberger Litauische Forschungen, 1882.
LNP. — J. Juškevič Litovskija narodnyja piesni, 1867.
LVD. — K. Brugmann und A. Leskien Litauische Volkslieder und Märchen, 1882 (p. p. 13—78).
MLG. — Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft.
M. T. — Mūsų Tautosaka, I—X, 1930—1935.
M. T. Z. — Mūsų Tautinės Tvėrybos Žiedai. (Ateities priedas), 1911—1914.
Ness. — G. H. F. Nesselmann Litauische Volkslieder, 1853.
N. S. — A. Niemi — A. Sabaliauskas Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrytinėje Lietuvoje, 1912.
O. D. — J. Basanavičius Ožkabalių Dainos, I—II, 1902.
P. K. D. — J. Pakalniškis Klaipėdiškių dainos, 1908.
P. L. D. — V. Kalvaitis Prūsijos lietuvių dainos, 1905.
RD. — Liudo Rėzos Dainos, ^{3}1935.
Rėza — L. J. Rhesa Dainos, 1843.
SDŽ. — A. Stanevičius Daynos žemayczių, 1829.
SP. — J. Sprogis Pamiatniki latyšskago narodnago tvorčestva, 1868.
ŠTD. — J. Šimtakojis Trakiečių dzūkų dainos, 1899.
SVNP. — A. I. Sobolevskij Velikorusskije narodnyje piesni, I—VII, 1895—1902.
Šl. L. — A. Schleicher Litauisches Lesebuch, 1857.
T. D. — Tautosakos Darbai, nuo 1935.
V. D. — Vasaros Darbai (Aušrinės priedas), 1910—1912.
V. M. — E. Volter Materijaly dlia etnografii latyšskago plemeni Vitebskoj gubernii, 1890.

DR. JOANNES OKO

DE M. C. SARBIEWSKI

CLARISSIMO PROFESSORE ACADEMIAE VILNENSIS
AB EXCESSU EIUS ANNO CCC

Christianis sacris acceptis in Lithuaniam quin cultus atque humanitas penetrare coeperit, dubitari nequit; litterae tamen Romanorum tum demum propius cognoscebantur, cum anno MDLXX primum gymnasium Societatis Iesu conditum est. Quo gymnasio condito Iesuitae quamvis firmissima fundamenta doctrinae in Lithuania iecerint, neque tamen in eo acquiescere voluerunt; ad maiora ducentibus fatis id agebant, ut Vilnae academia crearetur, quod ita non solum theologiae studiosorum verum etiam iuvenum profanorum animos subtiliore doctrina excolere possent.

Conata sua anno MDLXXVII perfecerunt accepto a rege Stephano Batory privilegio, quod proximo anno confirmatum est. Et quamquam illa schola superior labentibus saeculis variis vicissitudinibus obnixa erat, neque semper ab omni parte laudari potuit, tamen nunquam antiquos auctores neglegebat, quippe quod lingua latina in usu esset quotidiano eiusque scientia omnibus maxime necessaria esset, quicumque ad studium litterarum se conferre vellent.

Propter exiguos fontes, quomodo in Iesuitarum academia Vilnensi studia philologica tractata sint, accuratius definiri non potest, a vero tamen non videbimur aberravisse, si ea studia haudquaquam graviora fuisse dicemus. Sed linguae classicae tametsi ratione philologica minime tractabantur, in auctoribus latinis legendis puerorum educandorum fundamentum positum erat, quod singulari linguae latinae scientia comprobatur, quam apud nonnullos academiae alumnos admiramur.

In quibus procul dubio *Mathias Casimirus Sarbiewski,* excellentissimus alumnus nobilissimusque academiae Vilnensis professor, primum locum tenet. Natus est Sarbievi a. d. VI Calendas Martias a. MDXCV. In scholam Pultoviensem S. I. ductus brevi tempore diligentissimus, haud mediocri ingenio praeditus, discipulus cognitus est. Omne studium ad poëtas latinos legendos contulit, imprimis autem duos praestantissimos aetatis Augusteae poëtas, Vergilium et Horatium, adama-

vit ita, ut eos nocturna et diurna manu versaret, eorumque more modoque puer admodum carmina lyrica pangeret. Posteriore tempore, cum in memoriam eorum carminum rediret, Sarbiewski ea imbecillis etiam modis sonuisse dixit.[1]

Sedecim annorum iuvenis anno MDCXII in Soc. Iesu cooptatus est bienniumque tirocinii explevit Vilnae, deinde Brunsbergam contendit, ubi tres annos philosophiae studuit[2]. Anno MDCXVII magistri syntaxeos et poëseos munus Crosis, Samogitiae oppido ei mandatum esse videtur, ubi recens Carolus Chodkiewicz gymnasium fundaverat. Cum in versibus componendis miram exhiberet facultatem, quod semper in collegiis Iesuitarum permagni aestimabatur, a praepositis saepe in honorem potentium Societatis amicorum carmina pangere iubebatur. Et quamvis iuvenilia illa carmina nondum perpolita et ab omni parte perfecta essent, eximium ingenium poëticum auctoris facile perspici potuit. Quod ut plenius effloresceret, a praepositis anno MDCXXII ad conficiendum reliquum studii theologici curriculum Romam missus tres annos ibi moratus est. Iter quinque mensium ad urbem aeternam perdifficile et periculosum erat, nil mirum igitur Sarbievium eo maiore animi motu divinae religionis sedem ac domicilium salutavisse. Romae ad litterarum studium totum se contulit, neque tamen poësin neglegebat; ut olim Ovidium, Musa eum ad suum trahebat opus. Imprimis tamen antiquitatis monumenta cognoscebat; templorum ruinae, deorum statuae, loca, quae pedibus antiquorum terebantur, ad novam vitam revocata videbantur animumque poëtae bonis artibus conformabant. Lepidis carminibus componendis tantum profecit, ut qui tum Romae erant doctissimorum virorum animos ad se converterit. Anno MDCXXIII cum sedes apostolica ad Urbanum VIII, magnum antiquitatis admiratorem, litterarum latinarum peritissimum eundemque poëtam haud mediocrem transisset, commune gaudium et meliorum temporum omen celebravit Sarbiewski poëmate „Aureum saeculum“ tam pulchris verbis, ut non solum animum pontificis sibi devinxerit, sed etiam in consuetudinem aliorum nobilium virorum venerit. Cum autem anno MDCXXV antequam in patriam rediit carmi-

---

1 Ad Narviam, II 15.

2 M. C. Sarbiewski, Poemata omnia, Staraviesiae MDCCCXCII, praef. p. VII.

na sua Coloniae edidisset, ea sic ab omnibus probabantur, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Pontifex saepe illo familiarissime usus est laureaque poëtica publico ac solemni ritu ornavit, Romam autem relinquenti et in patriam redeunti talis honos tributus est, ut doctissimus ille vir numisma aureum cum sua effigie ad collum ei suspenderit.[3]

Autumno anni MDCXXV in patriam profectus est; in itinere cum montem Carpatum et latos Poloniae campos conspexisset, desiderio commotus prae laetitia clamorem sustulit.[4] Omnium primum patrium salutavit viculum, cuius fontem Sonam „splendidiorem vitro" lepidissimo carmine celebravit[5], unde mox Lithuaniam versus itinere directo Calendis Decembribus in collegium Niesuiesiense pervenit, proximo autem anno MDCXXVI Polociam contendit, ubi iuvenes scholasticos rhetoricam docebat. Anno MDCXXVII in academia Vilnensi docendi munus adiit, ubi primum de rhetorica, deinde de philosophia, tum de theologia scholas habebat. Omnia officii munera magna religione et diligentia obibat, quippe quod dignitatem magistri locum a Deo assignatum haberet, qui nunquam neglegendus esset. Cum ex variis disciplinarum generibus scholas haberet, semper accuratissime in sensum et mentem auctorum inquisivit, litterarumque statum cognitum habebat. In arte poëtica rationes Iulii Scaligeri, praestantissimi philologi Gallici, sequebatur, cuius opus renatarum litterarum temporibus fundamentum poëticum exstitit. Neque parvi merita eius aestimata sunt, cum sciamus illum dignitate decani ordinis philosophici et theologici ornatum esse nomenque eius in commentariis senatus academiae Vilnensis inter praestantissimos professores nitere.

Vilnae cum moraretur, Sarbiewski, licet raro, vernacula lingua orationes sacras habebat, quibus frequens populus intererat; et quamvis in ea re haudquaquam singularis esset ingenii, orationes eius ea re saltem aliis praecellebant, quod alienis vocabulis non scatebant. Quarum celeberrima fuit „Scipio Mareschalcalis" in funere Ioannis Stanislai Sapieha habita[6], quae mag-

---

[3] M. C. Sarbievii Carmina, Argentorati 1803, praef. pag. V.

[4] Carm. IV 1.

[5] Epod. 2.

[6] W. Piątkiewicz, Laska Marszałkowska. Studjum kaznodziejsko-literackie (Przegląd Powszechny, t. XXIX (1891), p. 327 sqq. et t. XXX, p. 14 sqq.

nam commutationem in vita poëtae effecit, a rege enim Vladislao IV Varsaviam accitus est, ut oratoris sacri et theologi regii munus praestaret.

Quaenam fuerit Sarbievii in aula regia vivendi ratio, quibus vicissitudinibus obnixa, id ex litterarum commercio, quod ipsi frequens erat cum Stanislao Łubieński, episcopo Plocensi, luculenter patet. Quamquam regi gratus acceptusque, apud omnes autem in aula regia longe maximo fuit honore, munus regii contionatoris in dies magis molestum ei fiebat; summa ope quidem enisus est, ut suscepto labori par esset, sed, cum minus commoda valetudine uteretur, perpetuae contiones vires eius debilitabant. Ante d. IV Nonas Iunias in epistula ad episcopum Plocensem data ita de gravi fortuna sua querebatur: „Perpetuae et a nullo unquam laboris vicario interruptae contiones meae totum me sibi rapiunt. Nullus quamvis exiguus dies festus, nullus Dominicus elabitur, quo non aut in templo, aut in palatio, aut in cubiculo isthic etiam inter venandum contioner; id quod a nullo tam assidue tamque continenter fieri, scis existimo... Conabor ut desiderio tuo in sacris pangendis carminibus faciam satis.“ Sed vera offensi animi ea fuit causa, quod nullum tempus carminibus componendis nancisci posset. Erat enim Sarbiewski mollitia animi insignis, qui Musis servire gravissimum officium sibi esse putabat. Contionatoris tamen negotiis continuo prohibebatur, quominus versus faceret. In eo quidem temporis spatio multa scripsit carmina, scripsit tamen neglecta cura valetudinis; morbus pulmonum explicabatur, quo in Italia affectus erat; praeterea ad hanc corporis infirmitatem aliae accesserunt curae, quibus nobilissimus poëtae animus mirum quantum perculsus est. Regi Vladislao semper sic carus acceptusque fuit, ut eum itinerum suorum et venationum socium sibi adsciscere soleret. Pertaesus tamen aulae poëta sese iam contionatoris munere fungi non posse sibi persuasit, quare anno MDCXL a rege petivit, ut sibi vacationem muneris daret. Quod cum impetrasset et urbe statim discedere constituisset, casu quodam iniquo accidit, ut procerum nescioquis, contionatoris regii audiendi cupidus, regem oraret, ne ille dimitteretur, priusquam ipse eum audivisset. A rege iussus Sarbiewski orationem sacram habuit — ultimam; tribus diebus post, ante d. IV Nonas Apriles diem supremum obiit.

II

In poësi Sarbieviana aperte tria temporis spatia discerni possunt. Primo iuvenilia illa carmina continentur, quae antequam poëta anno MDCXXII Romam proficisceretur composita sunt. Maximam partem panegyrici illa sunt, qui in honorem Societatis benefactorum a poëta pangebantur, panegyrici verborum flosculis nitentes, allegoriarum omni voluptate carentium pleni, ut illi versus docent, quos poëta anno MDCXIX in honorem Caroli Chodkiewicii, scholae Crosensis fundatoris scripsit, ubi Sarbievium magistrum fuisse comperimus.

Mirum est argumentum eius panegyrici: Verno tempore Apollo orbem terrarum peragrare constituit et Crosis cur se tenuerit, parum constat. Una cum deo Gratia venit, quae eum non sine quodam dolore interrogavit, quare fidibus suis immortales res a Chodkiewicio gestas non cecinisset. Territus obstipuit Phoebus et statim iniuriam illatam in melius restituere statuit. Itaque ad Gryphem se convertit (Chodkiewiciis insigne gentilicium Gryps erat) pulsisque ad carmina nervis longa oratione ab eo petivit, ut in monumento in honorem magni ducis exstruendo sibi auxilio veniret. Gryps deo petenti auxilium haudquaquam denegare potuit et statim ad laborem se contulit. Convocatis undique avibus ferisque bestiis sollemni oratione imperavit, ut marmora, gemmas, ebur, aurum, argentum, margaritas, alias res pretiosissimas ad monumentum exstruendum certatim conferrent:

„..................... hic fulvi dona talenti,
Illic argentum nitet indigestaque moles
Aeris et incocto squalent orichalca metallo.
Praeterea vario radiantia marmora ritu
Donat et a bimari venientia saxa Corintho
Et pictos silices et versicolore superbas
In macula rupes ....
Addit et arcano florentes lumine gemmas,
Quidquid et Hesperiae ramis flevere sorores
Et Thetidis lacrimam et cumulos admiscet Eoae
Grandinis et siccos adspergit iaspidis imbres.“

Tantas divitias miratur Apollo, mirantur Charites, Historiaque vocata est, ut incepto praeesset operi, et ipse deus laetus observabat laborem. Vesperi opus erat finitum; non unum, sed tria exstructa sunt monumenta. Deinde Gloria hilarem compellat Apollinem eumque docet, quid sibi velint singula monumenti fragmenta eaque occasione laudem canit clarissimi viri. Aliquot laudes adicit Apollo faustaque omnia scholae Crosensi precatur, quam aedificandam Carolus Chodkiewicz curavit.

Id genus panegyricos more modoque scholarum S. I., quarum ipse fuit alumnus, componebat Sarbiewski iuvenis. Mirum pegasum hic conscendit poëta, qui eum per invia portat; tantum mythologiae, tantum ludicrorum imaginationis, idque in re tam simplici, id enim agebatur, ut conditori pro liberalitate gratiae persolverentur.

Praeter panegyricos illo temporis spatio Sarbiewski odas et epigrammata componebat. Haec si cum panegyricis comparaveris, multo meliora esse videbis, poëta enim nimiam liberalitatem in vocabulis adhibendis cavere potuit, maiore animi motu ea scribebat. Quae tamen carmina nullo modo cum iis carminibus, quae a poëta studiis Romae suppletis composita sunt, in comparationem vocari possunt, venustate enim carent et elegantia dicendi, ne forma quidem ad posteriora carmina propius accedunt. In uno carmine (II. 11) poëta D. Virginem Matrem appellabat, ut caelum relinqueret, in Samogitia domicilium sibi sumeret, eamque terram, ubi (Crosis) illi templum Ioannes Carolus Chodkiewicz signa contra Osmanum, Byzantinorum imperatorem, moturus exstruxerat, in tutelam acciperet:

„Huc, o beatis septa cohortibus
Regina mundi, sidereos, age,
  Molire passus: huc curuli
    Nube super Zephyroque praepes

Descende, sacri conscia liminis:
Qua dedicatis te Samogitia
  Dignatur aris et patronae
    Thuricremi famulantur ignes“

Alio carmine (IV 30) poëta palatinum Trocensem Ianussium Skiminum Tyszkiewicium, cum Barbarae Naruszewiciae, co-

niugi, iusta persolveret, consolari conatur. Quod tamen nullo modo placere potest, argumentis adhibitis non removentur lacrimae, poëta lacrimis immotus esse videbatur, sive potius lacrimas repudiabat.

Optimum iuvenile carmen Sarbievii procul dubio est Epod. XVI, quo poëta Ioanni Carolo Chodkiewicz, palatino Vilnensi et Magni Ducatus Lithuaniae exercituum duci contra Turcas, Dei O. M. et B. Virginis Mariae auxilium spondet, quadam enim elegantia eminet locosque pulcherrimos continet, unde apparet Sarbievium interdum in rebus patriis tractandis acute sonare potuisse:

„At o precantis magna Poloniae
Tutela, Virgo, pelle ruentium
  Turbam malorum: tu Tonantis
  Iustitiae moderaris ignes“.

Sub finem illius primi cursus poëtici Sarbiewski, ubi primum Romam venit, epistulam scripsit, quam ad amicos in Polonia misit. „Iter Romanum“ ut olim Horatius „iter Brundisinum“ accuratissime descripsit, opus tamen vatis Sarbievii non solum metro elegiaco verum etiam describendi modo et affectuum genere ad Ovidium quam ad Horatium propius accedit. Iter per varias terras et multas urbes, iucundum quidem, non carebat periculis, nam prope Bambergam poëta cum sociis itineris a praedonibus oppressus est, qui eum omni pecunia spoliaverunt. Mirum est, quod nullam mentionem de ea epistula qui tum erant viri docti fecerunt; ne uno quidem verbo commemoratur in litterarum commercio poëtae, quod nostram tulit aetatem. Dubitari non potest, quin illud opus iuvenile poëta flocci aestimaret, si ne edendum quidem curaret.

Sarbievio mortuo opera eius diligentissime conquirebantur, divinum poëtam omnes non solum cognitum habebant, sed etiam admirabantur, imprimis autem viri docti Societatis Iesu, qui in provinciam Lithuanam nuntiis semel atque iterum missis orabant, ut sibi impertirentur quaecumque de Horatii Sarmatici vita et operibus nota essent. Quare factum est, ut Iesuitae Vilnenses Alegambium et Sotvellium de singulis operibus et co-

dicibus poëtae certiores facerent.[7] Sed in Bibliotheca Scriptorum S. I., ubi pag. 600 accuratissime enumerata sunt non solum omnia scripta a Sarbievio edita, sed etiam ea, quae editurus erat, nulla invenitur mentio de „Itinere Romano". Quod opus neque Niesiecki[8] commemorat, neque Jabłonowski[9], qui ceterum in commemorandis operibus Sarbievii Sotvellium potissimum secuti sunt auctorem.

Anno MDCCLIII Langbeinii commentatio de Sarbievii vita, studiis et scriptis apparuit,[10] in qua auctor de ipso Sarbievii itinere plura quidem dicit, hoc tamen iter ab auctore versu elegiaco descriptum esse nihil proferre potest.

Sed ne accuratae quidem notitiae de ipso itinere a Langbeinio prolatae sunt, qui Sarbievium anno MDCXXIII Romam profectum esse asseverat, quem errorem haec tollit adnotatio in exemplari manu scripto in bibliotheca Seminarii Vilnensis a me nuper reperto:[11] *„Romae 15 Novembris MDCXXII"*, quae epistulam poëticam anno ante sive scriptam sive ad amicos missam esse ostendit.[12]

Commentatione de Sarbievio iam edita Langbein a Bemfeldio exemplar „Itineris Romani" manu scriptum, Crosis in Samogitia repertum, accepit, in quo optimum commentarium paragraphi XIX commentationis suae invenit. Qua re factum est, ut iuvenilis illa epistula Sarbievii 112 annos post mortem poëtae a Langbeinio ederetur, quod ab ipso editore animadvertitur his verbis: „Illius (scil. scriptionis) copiam mihi fecit iucundissimus atque R. P. Ludovicus Bemfeld, polonus Borussus, . . .ipsi in Crosensi collegio dum moraretur, forte fortuna hoc cimelium in manus pervenit et ante annum et quod excurrit apud me deposuit". Folium cum inscriptione eius libri imaginem viatoris, in

---

7 Bibliotheca scriptorum S. I. opus... recognitum et productum ad annum Iubilaei MDCLXXV a Nathanaele Sotvello, Romae 1676, pag. 599 sq.

8 Herbarz, t. VIII, pag. 279.

9 Museum Polonum, Leopoli 1752, pag. 223 sq.

10 Commentatio de M. C. Sarbievii S. I. Poloni vita studiis et scriptis. Dresdae 1753.

11 Jean Oko, L'Iter Romanum de M. C. Sarbiewski. Humanitas I 1930.

12 S. Rostowski, Lithuanicarum S. I. Historiarum Provincialium pars prima. Vilnae 1768, pag. 353.

umbra arboris requiescentis, ornatum est; proximum autem folium praefationem editoris exhibet, qui elegia itineraria luculenter commentationem suam explicari animadvertit: „Rara certe scriptio meamque commentationem de Sarbievii vita... scienter interpretans. Tabula enim est quasi geographica cursus, quem tenuit ex Vilnensi collegio ad Urbem, scriptaque videtur sub adventum". Textus editionis Langbeinianae hodie rarissimus est, Lutherani enim plurima exemplaria eius libelli ob quattuor versus (33—36) de Lipsiensi urbe, qui eis displicuerant, coëmisse et delevisse videntur, et tantis mendis inquinatus est, ut saepe divinari non possit, quid sibi velit poëta, quod ipse editor monet in praefatione his verbis: „Pauca erunt quae offendent, ...dedi carmen ut habuit codex manu scriptus".

Non multo post editum a Langbeinio libellum in Horatii Sarmatici operibus perquirendis Adamus Naruszewicz versatus est, qui „Iter Romanum" quoque edidit Vilnae anno MDCCLVII.[13] Textus Naruszewicii codice nititur, qui in bibliotheca Collegii Vilnensis repertus est, et quamvis exemplar manu scriptum a tineis blattisque magnam partem corruptum esse ab editore animadversum sit, textus tamen ab ipso adhibitus quin Langbeinii textu multo accuratior fuerit, vix potest dubitari.[14]

Duobus annis post nova editio carminum Sarbievii Parisiis apparuit,[15] prioribus multo auctior et emendatior, quae libro VII epistulam, cui inscribitur „Iter Romanum", continet. In praefatione eius editionis haec leguntur: „Hactenus nulla editio exstitit, quae omnia sublimis poëtae carmina complecteretur; carebant omnes superiores editiones ...libris totis VI et VII... Qui inscribitur liber VI in hac editione, eo continentur Silviludia; septimus exhibet Carmina miscellanea... et Iter Romanum." Praeterea ab editore cuncta haec carmina a canonico Coloniensi I. M. Van der Ketten, maximo Sarbievii admiratore, cum in

---

13 R. P. M. C. Sarbiewski e S. I. Poemata ex vetustis manuscriptis et variis Codicillis olim ab Authore dissimulato nomine editis deprompta et in unum collecta... Vilnae in Typogr. Regia Acad. et Univers. S. I. A. MDCCLVII.

14 Cf. Jezienicki, Ianicii Cochanovii Sarbievii Carmina selecta, Leopoli 1899, pag. 102.

15 M. C. Sarbievii Carmina. Nova editio prioribus longe auctior et emendatior. Parisiis, typis J. Barbou 1759.

Polonia et Lithuania moraretur, collecta esse animadversum est. Itaque editionem Parisinam codicibus niti ab illo canonico inventis satis manifestum fit.

Ad hanc editionem Parisinam Sarbievii elegiae itinerariae omnes editiones referendae sunt, quae Argentorati[16], Budae[17], Staraviesiae[18], expressae sunt; illam editionem Jezienicki[19] quoque secutus est, qui in dubiis locis fide editionis Langbeinianae et Naruszewicianae nitebatur.

Ex his, quae adhuc prolata sunt, satis apparere puto textum „Itineris Romani" ex tribus fontibus prodire: codice Crosensi, Vilnensi, et a canonico Van der Ketten invento.

Qui fontes cuncti interisse videntur. Cum autem textus „Itineris Romani", quem singulae editiones exhibent, ex variis fontibus fluxerit, nil mirum, quod multis locis plurimas offert differentias. Quae differentiae multiplicantur cartis a me nuper inventis. Utut tamen est, ad textum constituendum recentissimum codicem plurimum valere mihi quidem persuasi, quippe quod eius opera multa menda removeri possint.

Quae cum ita sint, nascitur quaestio, eae differentiae unde fluxerint. Quae quaestio ut solvatur, in litteras ipsius Sarbievii manu exaratas inquirendum est, unde poëtam sua carmina saepe mutavisse et correxisse apparebit, quamvis apographa essent in manibus amicorum.

Paulo diutius a nobis textus „Itineris Romani" tractatus est, ut ostenderetur, quam difficile esset textum quorundam Sarbievii carminum constituere.

Quod ad ipsam elegiam attinet, animadvertendum est a poëta accuratissime describi iter, quod cum molestissimum esset, eo maiore studio Romam salutatam esse. Urbe conspecta poëta prae laetitia hunc clamorem sustulit (vv. 225—232):

---

16 M. C. Sarbievii Carmina. Argentorati ex typographia Societatis Bipontinae A. 1803.

17 M. C. Sarbievii Carmina. Budae. Stereotypo regiae Universitatis Hungaricae 1824.

18 M. C. Sarbiewski e S. I. Poloni Poëmata omnia. Staraviesiae 1892.

19 Carmina selecta, pag. 104.

„.................Salve, pulcherrima rerum,
Roma, Palatinis ardua Roma iugis.
Pulchraque tergemini salve domus hospita mundi:
Divinae salve religionis honos,
Quae mare, quae terras et utraque rubentia sole
De Capitolino vertice regna vides.
Hinc Quirinales, rerum fastigia, clivi,
Hinc Vaticanae regia tecta domus."

III

Cum Romae moraretur, praeter theologiam Sarbievius totum se dedit studiis antiquitatis; ducente per omnia urbis monumenta Alexandro Donato S. I. vetustissima visebat monumenta, obeliscos, amphitheatra, arcus triumphales, delubra, in aere ac marmore spirantia admirabatur deorum simulacra. Qua re factum est, ut animus poëtae mirum in modum excoleretur et quasi divino quodam spiritu inflari videretur. In legendis veterum poëtarum operibus tam fuit assiduus, ut Horatii carmina memoriter amplexus sit, Vergilium sexagies perlegerit.[20] Itaque carminibus Romae a se compositis eximiam laudem consecutus est, Horatius Sarmaticus appellabatur, cum Venusinum poëtam exemplar carminum pangendorum sibi sumpsisset. Odae in Urbe compositae in optimis numerandae sunt, quales omnino scripsit Sarbiewski, non solum enim egregia forma sed etiam gravissimis eminent argumentis.

Iam in panegyrico retractando, olim in honorem episcopi Samogitiae Stanislai Kiszka composito, quem titulo „Aureum saeculum" instruxit[21] et a praepositis iussus Urbano VIII Pontifici donavit, vis benigna studiorum Romanorum elucet. Compositio quidem „Aurei saeculi" nondum iusta videtur, sed panegyrici forma iam pulchrae imagines naturae continentur, quam poëta unice adamavit.

Initio carminis aestatem pulcherrime descriptam invenimus, quae anno MDCXXIII se retinuit, ut conclave exspectaret; qua re factum est, ut in mensem Septembrem incideret. Laeti Ze-

---

20 M. C. Sarbievii Carmina, Argentorati 1803, praef. pag. VI.
21 Poësis posthuma, Miscell. VIII.

phyri pulcherrimos Latii flores mulcent, calidi imbres terram irrigant, gramen abunde crescit, segetes spicis uberibus et frequentibus grana effundunt, uvae maturae capitula cultro submittunt coloni. Rebus secundis laeta aestas ingenti comitum turba in fortunatorum insulas proficiscitur, unde in Latium centum annos aureos, sive aureum saeculum apportat. Sub finem poëmatis causae diuturnae pacis lepidis verbis describuntur. Eiusmodi est argumentum „Aurei saeculi", si omnino argumentum proferri potest poëmatis, quod ex verborum serie constat vi imaginationis compositorum.

Cum haec leguntur, animus miro modo commovetur. Praeter pulcherrimas descriptiones naturae, quarum ne Vergilium quidem puderet, nihil occurrit, quod verum esset, nulla species viva, nimiam autem insolentiam et rerum et verborum inveniet, quicumque in eam rem inquisierit.

Hanc tamen insolentiam panegyricam poëta brevi decutere potuit. In carminibus, quae in honorem cardinalis Francisci Barberini composita sunt,[22] arcta quidem panegyrici vincula exstant, sed iis vinculis iam multa carmina lyrica continentur inter se mira quadam structura coniuncta; Sarbievium paullatim poëtam lyricum fieri satis perspicuum est, quamvis praeterita memoria nondum deposuerit. Qui versus omisso nimio verborum delectu et quadam ornatus molestia, omissis quibusdam ineptiis, suaviter afficiunt legentes et „Aureum saeculum" superant elegantia.

Pontifici aliquot alia carmina dedicata sunt, quorum uno apes Barberinae laudantur (Lyric. III 15), ubi poëta melleum venisse saeculum animadvertit; alio (III 3) de clementia principum tractat. Exilia sunt eorum argumenta, ultimaeque voces reciprocae panegyricorum recte haberi possunt, quorum onere poëta in dies magis premebatur. Dubitari non potest, quin eius rei sibi conscius fuerit et onus intolerabile deponere voluerit. Quod lepido carmine ad Claudium Rufum comprobatur (Lyric. II 27), ubi poëta sententiam evolvit nihil esse in hac terra aeternum futurumque esse, ut omnia evanescant. Sub finem igitur carminis haec prolata sunt:

---

22 Epigram. CXCII; Lyric. III, 1; 11; 18.)

„Nolim Pieriis macer
Insudare libris, aut tacito vigil
Impallescere Socrati;
Si regum titulos et tumulis super
Fulgentem premo gloriam et
Calco nobilium nomina Caesarum“

Itaque poëta iter susceptum flectendum enitendumque esse, ut animus alium cursum susciperet, sibi persuasit. Adiit tempus, quo Sarbiewski se immutatum sentiebat, potentiorum virorum laudator et praeco venustate et pulchritudine antiquitatis adeo permotus est, ut omne studium atque omne ingenium ad veram poësin recte intelligendam contulerit.

Inter carmina Romae composita non desunt odae politicae. Urbanum VIII saepissime appellat et celebrat poëta eique gratias agit, quod strenue res sacras defendat, aut ad bellum contra Turcas gerendum excitare conatur. Ut erat catholicus ardens et sacerdos monachicus Sarbiewski aegre ferebat, quod tot populi Christiani sub iugo Turcarum gemerent. Itaque Tyrtaei more modoque ardentissimis carminibus principes Europae commovere studebat, orabat obsecrabatque, ut tandem Turcae in Asiam propellerentur. En quibus verbis populos hortatur (Lyric. I 8):

„Auditis? Istri littora personat
Fatale cornu. Iam capita Alpium
Magnaeque respondere montes
Ausoniae; novat arma Mavors,

Urbesque tectis elicit. Ibimus?
An nos Caleno mensa tenet mero,
Coenaeque regnorum redemptae
Divitiis populique censu?“

Quare — surgamus — bis clamat — nam ipsa natura nos monere videtur.

Sed verba poëtae vox erant clamantis in solitudine, principes Europae ad bellum non properabant; mira negligentia erant erga Christianos, quae Sarbievium sollicitabat, qui eam animo vix comprehendere potuit et populis ignaviam et desidiam

exprobrabat. Lyricorum carmen I, 6 ad principes Europae de recuperando Orientis imperio pulcherrimum poëtae affectuum documentum praebet, ubi haec leguntur:

„Frustra Novembres dicimus ad focos
Pugnata Rhaetis bella sub Alpibus
Frustra renarramus Gelonum
Versa retro retulisse signa,

Si non et ipsi stringere Noricos
Audemus enses: quos male barbara
Non decoloravere terga,
Sed Tyrio Latiale fuco

Illevit aurum, non sine gemmeo
Circumsonantis fulgure balthei, et
Grato catenarum tumultu,
Et sonitu phalerarum acuto . . .“

Hoc est pulcherrimum et solidissimum omnium carminum, quibus poëta ad bellum contra Turcas gerendum incitabat, perfectissimusque animi impetus, quem ingenium poëtae florentibus primis temporibus praestare potuit. Alia eiusdem argumenti carmina multo sunt tenuiora, eaedem enim redeunt sententiae dicendique rationes, ut priore affectu iam careant.

Alterum genus poëmatum pietate erga Deum compositum est. Cum libros sacros legeret, poëta sacrum Salomonis epithalamium offendit suo animo aptissimum. Ex eo tempore duo exstant carmina, quae ad pulcherrima Sarbievii referenda esse videntur (II 19; II 25). In hoc epithalamio retractando Sarbiewski maximam exhibuit elegantiam et venustatem, exilem evitavit allegoriam et eximia gratia cantici argumentum explicavit accuratiusque reddidit. Quod ut comprobetur exemplo, aliquot strophae unius carminis (II 19) afferendae sunt, ubi poëta haec verba cantici interpretatur: „Similis est dilectus meus capreae hinnuloque cervorum“:

„Vitas sollicitae me similis caprae
Quam vel nimbisoni sibilus Africi
Vel motum subitis murmur Etesiis
Vano corripit impetu.

. . . .

Atqui non ego te quaerere desinam
Clamatura retro: Christe, revertere; et
Rursus, cum rapido fugeris impetu,
Clamatura: revertere.

. . . .

Tandem sollicitae pone modum fugae.
Non enim effugies: te mihi sedulis
Aether excubiis prodet et aureis
Prodet Cynthia cornibus."

Non ita placet carmen „Dirae in Herodem" (II 24), quod sive ex sacra scriptura evenit, sive ex meditationibus tempore antepaschali in cubiculo monachi. Poëta id genus exsecrationes apud antiquos scriptores, quos maxime adamaverat, Vergilium et Horatium, invenit; indefessus et inexhaustus est igitur in diris in Herodem iactandis. Carmen, quod ex 76 versibus constat, singulis exsecrationibus consarcinatum, adeo coactum esse videtur, ut inanis verborum volubilitas haberi possit. Non minus coactum et naturae repugnans carmen ad D. Magdalenam, Christi necem deflentem evadit (III 2), quippe quod poëta, ut sonum sublimiorem assequatur, vocabula adhibere et quasi coagmentare videatur. Suaviter autem afficimur, cum aliud carmen pium ad Iulium Rosam legimus, quo poëta amicum invitat ad sacram poësin in crepusculo D. Virginis Matris pervigilii decantandam.

IV

Servato ordine nunc ad ultimum spatium carminum pangendorum Sarbievii transeamus necesse est, cum ingenium poëtae amplissimum gradum artis poëticae adipiscitur et in nonnullis carminibus et venustate et vi in admirationem convertit legentes. Multa eo tempore inveniuntur carmina, quae in optimis numeranda sunt, in quibus non desunt opuscula singularia a forma et genere affectuum exemplarium latinorum aliena. Praeterea tamen occurrunt opuscula levia, quae longe distant a pulcherrimis carminibus eiusdem temporis, opuscula venus-

tate carentia, vulgaria, vilia, unde manifestum fit societatem casu oblatam multum valuisse ad animum Sarbievii concitandum.

Multa carmina iam cognita habemus, quae a poëta Romae composita sunt. Animus eius rebus Christianis, Ecclesiae Catholicae, rebus divinis, adeo commovebatur et occupabatur, ut ceterae, ne exceptis quidem rebus patriis, neglegendae viderentur. Sarbiewski pontificem Romanum celebrabat et imperatorem Ferdinandum, fidei defensorem, triumphis eius gaudebat, omnia fausta precabatur. Poëtam fortuna omnium hominum occupatum esse dixeris, rarissime tamen rebus patriis permotum esse. Quare factum est, ut qui tum erant homines aegre ferrent eam negligentiam. Stanislai Łubieński, episcopi Plocensis, epistula ad nos pervenit, in qua nobilissimus ille vir patriaeque amantissimus Sarbievio autem amicissimus eiusque carminum fervidissimus laudator et praeco poëtam monuit, ut saepius res patrias caneret; nisi enim bene scriberet, nisi homines divinam eius poësin admirarentur, futurum esse, ut nullo dolore afficeretur, quod carminibus suis aliena celebraret. Italianis Italianos — ait — Lithuanis Lithuanos sese non invidere, molestissime tamen ferre, quod Poloni de sua origine obliviscantur.

Ita scripsit episcopus, cum Antverpiensem editionem carminum Sarbievii, multis carminibus in honorem poëtae a Belgicis Iesuitis compositis instructam et pulchra imagine Rubensii ornatam accepisset.[23]

Convicium reverendissimi episcopi penitus insedit in animo Sarbievii, conscius enim sibi fuit, quantum veritatis continerent simplicia quidem, sed tali cura involuta verba amici; in pectus animumque ea demisit et saepe in carminibus suis res patrias tractare coepit. Eodem tempore procul dubio pulcherrimus ille Galesi, agricolae Dacici cantus, compositus est (IV 4) de celebri Polonorum de Osmano, Turcarum imperatore, victoria, proelio ad Chocimum Dacico, anno MDCXXI commisso, parta, quo patriam suam celebrat poëta, quod antemurale religionis Christianae exstiterit et saepe Christianos a Turcis defenderit:

---

[23] M. C. Sarbievii e S. I. Lyricorum libri IV. Epodon liber unus alterque Epigrammatum. Antverpiae ex officina plantiniana Balthasaris Moreti MDCXXXII. Cum privilegiis Caesareo et Regio.

„Dives Galesus, fertilis accola,
Galesus Istri, dum sua Dacicis
Fatigat in campis aratra
Et galeas clypeosque passim ac

Magnorum acervos eruit ossium;
Vergente serum sole sub Hesperum,
Fessus resedisse et solutos
Non solito tenuisse cantu

Fertur iuvencos,“

quo gratissima memoria prosequitur proelium in campis Moldavicis commissum:

„Heu, quanta vidi proelia, cum Dacis
Consertus hastis campus et horridi
Collata tempestas Gradivi,
Ambiguis fluitaret armis!

. . . .

Tum vero signis signa, viris viri,
Dextraeque dextris et pedibus pedes,
Et tela respondere telis
Et clypeis clypei retundi

. . . .

Diu supremam nutat in aleam
Fortuna belli. Stat numerosior
Hinc Bessus, hinc contra Polonus
Exiguis metuendus alis.

Sed quid Cydones aut pavidi Dahae
Mollesque campo cedere Concani
Quid Seres aversoque pugnax
Parthus equo Cilicumque turmae,

Contra sequacis pectora Sarmatae
Possent fugaces? Hinc ruit impiger
Polonus, hinc Lithuanus; atro
Quale duplex ruit axe fulmen.

. . . .

Descriptaque fuga Turcarum, quos diu arma Polonorum memoria retenturos esse putat, ita absolvit:

„Maiore quondam quae recinent tuba
Seri nepotes; et mea iam suis
Aratra cum bubus reverti
Praecipiti monet axe Vesper.“

En habes carmen pulcherrimum gravissimis rationibus refertum, quod eximia veritate in describendo proelio Chocimiensi eminet. In quo carmine quamquam de patriis rebus solis tractat, poëta lingua latina utitur haud spernenda, cuius ne vere Romanum quidem poëtam puderet. Quam iucundus est apparatus rusticus illorum temporum ornamentis involutus! Quasi longinqua vox reciproca poëseos popularis grata et venusta percipitur. Finis carminis, ubi poëta sese plane imparem esse magnis rebus canendis modice animadvertit, splendidissimus est.

Pulcherrimum testimonium benevolentissimi erga patriam animi Sarbiewski in paeane militari „Bogurodzica“, quem Divus Adalbertus, Archiepiscopus Gnesnensis, conscripsisse regnoque Poloniae legasse dicitur, in latinum sermonem converso praebuit. Carmen, quod latos Grunvaldi campos personuit, idem carmen quod canentes equites Poloni proelium cum saevis Cruciferis et insatiabilibus una cum Lithuanis inibant, aptissimum quoque fuit in bellis cum Turcis gerendis; quare etiam saeculo XVII id carmen ante proelium canendi mos renovari tentabatur, Sarbiewski ex Polono in latinum sermonem maxima cum pietate convertit, ne unam quidem sententiam suppressit (IV 24):

„Diva, per latas celebrata terras
Caelibi Numen genuisse partu,
Mater et Virgo, genialis olim
Libera noxae:

Dulce ridentem populis Puellum
Prome formosis, bona Mater, ulnis;
Expiaturum populos manu demitte Puellum“.

. . . .

Quam pulchre sonent verba ex Polonico carmine in latinum sermonem translata, facile sibi persuadebit, qui vel hanc stropham legerit:

„Integram nobis sine labe vitam,
Prosperam nobis sine clade mortem,
Christe, stellatasque Maria Divum
Annue sedes“.

Hortante episcopo Łubieński et carminibus Kochanovii legendis Sarbiewski ad res patrias canendas saepius fides nervis contendit, terram Polonam et Lithuanam celebrat, libertatem Polonorum laudibus effert. Praeter pulchrum carmen ad patrium flumen Narviam, cuius in ripa puer admodum primum carmen lyricum cecinerat (II 15), eo tempore laudem Bugi (Epod. 15) in gratiam episcopi scripsit, ubi epistulam eius contingit Pactolique et Cydni alveos et Tiberim patrem valere iubet, quod Bugum, sacris editum fontibus, celebraturus sit.

Eodem tempore carmina quoque ad D. Virginem Claromontanam (Epod. 13):

„O Diva, clari gloria verticis,
Cui dedicatis effigies nitet
Circum tabellis, et superba
Thure calent precibusque templa“...

et in honorem Stanislai Kiszka (Epod. 17), votum pro incolumi Vladislai IV, Poloniae regis, Badenis reditu anno MDCXXXIV, composita sunt.

Neque pulcherrima parodia (Lyric. IV 5) praetermittenda esse videtur ex Ioannis Kochanowski lib. II oda XXIV, quam olim ille poëtarum Polonorum princeps, cum Scythae citeriorem Podoliam inopinato impetu invasissent composuerat, neque carmen ad equites Polonos et Lithuanos (Lyric. IV 86), in quo poëta fabulam de Amphione, Thebanorum rege, enarravit, ut Polonos et Lithuanos ad unitatem et concordiam perduceret.

Ultimo carminum pangendorum spatio Sarbiewski aliqua ex parte ab Horatio desciscit saepiusque suavissimum Canticum sonat, Lithuaniae pulcherrimis amoenissimisque regionibus permovetur et neglecta forma exemplarium antiquorum decem carminibus lyricis celebrat, quae „Silviludia“ appellantur, denique cum Vergilio decertandum constituit carmine heroico de Lecho civitatis Polonorum conditore componendo.

V

Sarbiewski maximam partem in carminibus lyricis pangendis versabatur plurimasque scripsit odas et epigrammata. Si omnia opera lyrica carmina sunt fortuita casuque oblata, vox reciproca vestigiumque moti animi, carmina praecipue Sarbieviana poëticam esse imaginem totius vitae poëtae in linguam poëticam versae nemo est qui neget. Argumentis illa in carmina sacra et profana dividi possunt, quamquam nunquam obliviscendum est pietatem erga Deum tam gravem esse et plenius sonantem nervum in Sarbievii carminibus, ut etiam in carminibus profanis perspicue adsit et praecipuum signum omnium eius carminum haberi possit. Imprimis Sarbiewski artificem se praebet haud spernendum, versus eius semper leviter fluunt, ex poëta saepe animum viri Romani Augusteae aetatis assurgere dixeris pulcherrimamque eius linguam regere, cuius ne Horatium quidem puderet, quem imitatur idque haud raro versibus suis comprobat.

Quantum Horatio debuerit Sarbiewski, qui in carminibus pangendis easdem normas legesque sequebatur, quique versiculorum Horatii studiose lectorum signa exhibet satis manifesta, inter omnes constat. Quod iam multi tractaverunt Sarbieviumque summis laudibus extulerunt. In magno numero laudatorum primus Hugo Grottius nominandus videtur, qui legendis carminibus Sarbievii tanta voluptate perfusus est, ut eum poëtam etiam Horatio anteferre non dubitaverit. Germani, Galli, Britanni, Belgae praestantissimum poëtam latinum illorum temporum celebrabant, sat erit commemorare Langbeinium[24], Woelkium[25], Budikium[26], Kolanovium[27]. In Polonia non multi in perquiren-

---

24 Commentatio de M. C. Sarbievii S. I. Poloni vita, studiis, et scriptis, auctore Lebrecht Gotthelf Langbein. Dresdae, sumptu auctoris, apud G. C. Waltherum 1753.

25 De Sarbieviana poësi in Consessu Academico ad memoriam Polonorum, doctrinarum laude celeberrimorum instituto, disputavit die XV Iulii MDCCCXXV Franciscus Antonius Woelke, Varmiensis.

26 Leben und Wirken der vorzüglichsten latein. Dichter des XV—XVIII Jahrh.... von P. A. Budik. I Band. Wien 1827.

27 De D. C. Sarbievio Poloniae Horatio. Dissertatio philologica, quam pro summis in philosophia honoribus obtinendis scripsit Maximilianus Kolanowski. Berolini 1842.

dis carminibus Horatii Sarmatici operam posuerunt; illustrissimus factus est versione Polona Syrokomlae[28] et Piątkiewicii[29]. Dissertationum Polonicarum, quae sunt de Sarbievio Horatii imitatore, Kulczyńskii[30], Sasii[31], Sinkii[32] commemorandae sunt. Anno MCMXVII Monachii dissertatio F. M. Muelleri, De M. C. Sarbievio Polono... Horatii imitatore apparuit, in qua singuli loci et dicendi flosculi utriusque poëtae conferuntur.

Quicumque vel obiter Horatii et Sarbievii carmina comparaverit, Sarbievium formam carminum vatis Venusini imitari eiusque lingua uti facile sibi persuadebit multaque apud Sarbievium occurrere videbit, quae cum locis ex Horatii carminibus excerptis apte conferri possint. Neque aliter fieri potuit, cum sciamus Sarbievium sicuti Horatium, aureae mediocritatis laudatorem et praeconem, studiosissimum fuisse vitae hominum quaerendae, moderatis affectibus imprimis conspicuum raroque in eius operibus inveniri carmina, in quibus pangendis vehementiore animi motu affectus sit. Ne his quidem locis, quibus sinceros affectus animique motus exhibere studet, nos altius movet, quippe qui tum eniti videatur, ut verba componat et quasi coagmentet, recteque dici potest poëtam oblivisci ad vehementiores affectus exprimendos nullis rhetoricis flosculis opus esse.

Nonnunquam fiebat, ut poëta auctoritatis sibi conscius, non imitatorem, sed rivalem Horatii se praedicaret, ut initio decimi carminis libri I, ubi haec scripta sunt:

„Non solus olim praepes Horatius
Ibit biformis per liquidum aera
Vates, olorinisve late
Cantibus, Aeoliove terras

---

28 Vilnae 1851.

29 Przegląd Powszechny t. XXX.

30 Kilka słów o M. K. Sarbiewskim, szczególnie w stosunku jego do Horacjusza. Kraków 1875.

31 O miarach M. K. Sarbiewskiego i ich wzorach. Rozprawy Wydz. Filolog. Ak. Um. Tom. XIII.

32 Historja poezji łacińskiej w Polsce. Encyklop. Pol. Ak. Um. T. XXI.

Temnet volatu: me quoque desides
Tranare nimbos, me Zephyris super
Impune pendere et sereno
Calliope dedit ire caelo..."

....

Quoniam Sarbiewski, ut olim Horatius, ea ratione praeditus erat, ut cuncta diligentissime consideraret, ob eam rem plurimi aestimanda videntur ea carmina, in quibus non propria iudicia exprimuntur, sed sententiae communes de mundo, de homine, de eius ratione, quam habet cum Deo, de officiis, de virtute. Quae carmina aliqua ex parte nos carminum Kochanovii commonefaciunt, sed inter utrumque poëtam magnum discrimen intercedit, cum enim Kochanowski amoenitate vitae aulicae captus res humanas laudibus effert, sociorum appetit consuetudinem, Sarbiewski, ut erat sacerdos et monachus, res humanas vanas esse putat, societatem repudiat, solitudinem quaerit ibique mortem considerat vitamque in inferis tranquillam et beatam, cuius miro tenetur desiderio. Qui finis ultimus mirum quantum placuit Sarbievio, ut quam celerrime animum corpore liberare et in caelum evolare vellet. Quod lepidissimis verbis expressit (C. I 19):

„Urit me patriae decor:
Urit conspicuis pervigil ignibus
Stellati tholus aetheris
Et lunae tenerum lumen et aureis
Fixae lampades atriis.
O noctis choreas et teretem sequi
Iuratae thyasum faces!
O pulcher patriae vultus et ignei
Dulces excubiae poli!
Cur me stelliferi luminis hospitem,
Cur, heu! cur nimium diu
Caelo sepositum cernitis exulem?
Hic canum mihi cespitem,
Hic albis tumulum sternite liliis,
Fulgentis pueri domus.
Hic leti pedicas exuror et meo

Secernor cineri cinis.
Hic lenti spolium ponite corporis
Et quidquid superest mei:
Immensum reliquus tollor in aethera."

Velim quoque animadvertas hoc carmen religiosissimum ex Horatii C. I 19 retractatum esse, ubi poëta Venusinus novum, quo Glycerae pulchritudine et eius lenociniis captus est, amorem libere fatetur tantamque eius vim esse ait, ut totus in eo occupatus iam neutiquam canendis gravioris argumenti carminibus vacare possit. Quam singulari artificio opus fuerit, quanto ingenio, ut ex antiqui poëtae carmine libidinoso carmen amoris Dei et desiderii caelestis patriae plenum crearetur, vix exprimi potest. Duae diversae animi affectiones, duo fines discrepantes, qui duobus poëtis arridebant desiderio flagrantibus...

Sed Sarbiewski, quamquam ex Horatio pendet, quamquam eius lingua utitur, singulasque dicendi rationes versuumque formam adhibet, non fuit caecus eius imitator, in egregiam Horatianorum carminum formam proprias imposuit sententias animique motus, cautissime omnem antiqui poëtae vivendi rationem removit in eumque locum Christianorum vivendi modum et ardentem amorem Christi Eiusque Matris induxit.

Maxima afficimur admiratione, cum nonnulla carmina Sarbievii legimus, amoris sacri plena, et in auribus nostris etiam carmen Horatii sonat. Quis est, qui Sarbievii odam in D. Virginem Matrem (II 18) ex Horatii hymno ad Dianam et Apollinem (I 21) retractatam esse credat, ubi puellarum chorus Dianam, puerorum Apollinem celebrat:

„Dianam tenerae dicite virgines,
Intonsum, pueri, dicite Cynthium",

qui precibus commotus „bellum lacrimosum, miseram famem pestemque a populo in Persas aget atque Britannos."

In Sarbievii quoque carmine duo chori procedunt: puellarum et puerorum, nonnulli versus prope ad verbum congruunt:

„Reginam tenerae dicite virgines,"

sed mirum quantum distant et fine et affectuum genere:

„Caecos Illa metus et procerum graves
Iras e miserae limine patriae,
Vestris mota querelis
Ad Medos aget et Getas.“

Alia de genere hoc. Quicumque accuratius in eam rem inquisierit, poëtam formam antiqui carminis suis animi motibus explere potuisse videbit.

Apud Sarbievium tamen, quamvis sit praecipue Horatii imitator, haud desunt, in quibus manifesta Vergilii vestigia facile observari possint. Si in quodam opere Sarbiewski Vergilium imitatus est, certe eius imitationis imprimis in Lechiade, carmine heroico, vestigia exstant satis clara, multa enim ibi occurrunt, quae cum locis ex Vergilii carminibus excerptis apte conferuntur. In suo opere ad instar Aeneidis in duodecim libros diviso poëta adventum Lechi in Poloniam, varios proeliorum exitus, iacta reipublicae fundamenta descripsit. Quod tamen opus nondum plane perpolitum post mortem auctoris cum magno litterarum damno interiit, quippe quod multis antiquitatis monumentis refertum non poëseos tantum sed etiam historiae patriae amatoribus perutile futurum esset. Exiguum solum fragmentum libri XI casu quodam felici in bibliotheca Domus Professae Vilnensis S. I. olim repertum est, quod Franciscus Bohomolec primus anno MDCCLXIX edendum curavit. Cuius fragmenti argumentum docet Iazygem, magum Sarmatarum et Scytharum, a Lechiadis superatorum, indutiis factis omnes Lechiadas, ipso rege excepto, in insulam, medio lacu apud Gnesnam incantationibus a se factam, pellexisse, ubi arte magica delusi dapibus, ludis, choreis in otio tempus tererent. Frustra regem Lechum nuntiis semel atque iterum missis suos ad bellum promovendum revocare conatum esse, denique, cum Visimirum filium misisset, Lechiadum pubem ad illum revertisse.

Quod ei Aeneidis parti respondet, in qua Aeneas Iunonis opera tempestate in litus Africanum eiectus Carthagine apud Didonem otio deditus morabatur, donec a Iove bis nuntio accepto monitus in Italiam profectus esset.

Sed praeter similitudinem argumentorum non desunt alia, quae Sarbievium in hoc opere componendo Vergilii vestigia pressisse ostendunt.

Ac primum simili modo exercitia iuvenum describuntur, in Vergilii enim Aen. VII 162—165 haec legimus:

„Ante urbem pueri et primaevo flore iuventus
Exercentur equis domitantque in pulvere currus
Aut acris tendunt arcus aut lenta lacertis
Spicula contorquent cursuque ictuque lacessunt“

et in Lechiade 8—14:

„..................ruit undique ab urbe
Certatim campumque tenet clypeata iuventus.
Sole novo iuvenes, bellorum fulmina, late
Exercentur equis; pars acres tendere nervos

Ardet et exilem telis deprendere metam:

Cetera, praefixus qua convocat annulus, hastas
Dirigit, et medio studet incurvare lacertos
Pulvere, quadrupedis celeri pede concita pubes.“

Iam qui vel obiter utrumque locum oculis perlustraverit, Lechiadis locum non solum argumento similem esse, verum etiam partes singulorum versuum ex opere Vergilii sumptas esse videbit ita, ut hanc similitudinem non fortuitam esse casuque oblatam statim sibi persuasurus sit.

Vulnerato et sanato a Venere Aeneae (Aen. XII 384—429) respondet in Lechiade (15—37) simili modo descriptus sanatus vulnere Biston, dux Sarmatarum, ubi similitudo tam perspicua est, ut singuli fere versus et argumento et dicendi rationibus sibi respondeant; ipsum etiam magi nomen „Iazyx“ procul, dubio a Sarbievio ad instar „Iapyx“ (Aen. XII 391), qui Aeneae medetur, formatum esse videtur una solum consonante (*p* in *z*) permutata.

Omissis quibusdam verbis et dicendi flosculis, quae in Lechiade redeunt ex Aeneide deprompta, ut „Nox erat“ initio hexametri (v. 25), quod in Aeneide saepius occurrit (III 147; IV 522; VIII 26), ut:

„.......... Urbem quae numina nostram
Posthabito venere polo? (v. 124 sq.),

quod ad Aen. I 12 sq. refertur:

„Urbs........fuit........Carthago
Quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
Posthabita coluisse Samo“,

ut in Lech. v. 126: ......„non plura est passus Iazyx
et in Aen. I v. 385 sq. ......„Nec plura querentem

Passa Venus“...

Eadem fere cola inveniuntur in Lech. 162: „Fit strepitus fervente choro“ et in Aen. II 209: „Fit sonitus spumante salo“, aut in Lech. 261: „quae tanta insania nobis?“ et in Aen. II 42: „quae tanta insania cives?“, in Lech. 312 sq.: „Arma, viri renovate, ruat neglecta voluptas Primus in arma voco“... et in Aen. XII 425 sq.: „Arma citi properate viro, quid statis? Iapyx Conclamat primusque animos accendit in hostem.“

In utroque opere simili modo adpellentes ad litus equos in gramine conspiciunt: in Lech. v. 158 sqq.

„Iamque propinquabant hilares et litus amoenum
Lambebant fluctus celeri impellente carina
Hic prius in viridi currentis margine ponti
Errabant nivei tondentes undique primum
Gramen equi mulcentque novis hinnitibus auras“

in Aen. autem III 532 sqq.

„Vela legunt socii et proras litora torquent
....
Quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum late, candore nivali.“

Sed non solum in opere heroico demonstrari potest, quantum Sarbiewski Vergilio debuerit, in minoribus quoque poëmatiis signa poëtae Mantuani diligenter lecti tanta sunt, ut utriusque poëtae carmina perlegenti statim manifesta fieri possint.

Difficile est hac occasione oblata singula persequi, sat erit admonere praeter copiam verborum Sarbievium etiam affectu-

um genere saepe ad Vergilium propius accedere. Neque mirum videtur, cum Sarbievium sexagies Vergilii carmina perlegisse traditum sit.[33]

VI

In carminibus Sarbievii semper singularis Dei amor primum locum tenet, quo misera eius anima cum Creatore mundi iungitur, gravissimasque partes obtinet; haec chorda eius citharae inde ab initio studii poëtici usque ad mortem poëtae magnifice sonat. Plurima carmina ad D. Virginem Matrem celebrandam composuit, amantissimum Eius se praestitit, Eius tutelae amicos commendabat ducesque ad bellum gerendum proficiscentes. Ad ea carmina pangenda tamquam divino spiritu scripturae sacrae saepe afflatus esse videbatur. Verbis cantici optime utebatur prudentissimeque ea explicabat. Carmen ad D. Virginem Matrem (IV 22), in cantico tamquam fundamento positum, quin audacissimum perfectissimumque sit, dubitari nequit, ubi poëta his cantici verbis nixus est (VI 9): „Quae est ista, quae progreditur, quasi Aurora consurgens, pulchra ut Luna, electa ut Sol, terribilis ut castrorum acies ordinata". Cum Virginem spectat, poëta Auroram spectare videtur, quae, cum iuxta stetit Christus, Lunae similis est, sed cum Puerum maternis cingit lacertis, Solem se praestat, qui innumerabilibus stellis imperat.

Praeter singularem Dei amorem, praeter mirum quoddam desiderium caelestis patriae, etiam unum exstat poëseos Sarbievianae singulare signum satis manifestum: ardentissimus amor naturae. Ortus est non solum ex operibus Vergilii frequenter lectitatis verum etiam ex ipsa natura diligentissime observata, quam ex animo diligebat eiusque pulchritudinem admirabatur et lepidissimis mollissimisque verbis exprimebat. Imprimis amoenitate et dulcedine locorum Lithuaniae commovebatur animus poëtae. Cum pulcherrimum eius carmen ad Paulum Coslovium (IV 35) legimus, quo poëta amicum monuit, ut „aequas Palladiis laboribus interponeret vices" urbeque relicta, animum recrearet, mira afficimur admiratione:

---

33 Drohicini in bibliotheca S. I. repertus dicitur Vergilius ,ad cuius calcem ipse poëta notaverat sese sexagies eum poëtam perlegisse, cf. M. C. Sarbiewski, Poëmata Omnia, Staraviesiae 1892, praef. pag. XVIII.

„Iam pridem tepido veris anhelitu
Afflarunt reduces arva Favonii
Iam se florida vernis
Pingunt prata coloribus".

Vilia frugiferis puppibus stratus grato silentio praeterit rura, variis avibus proximus personat collis; illic pastor a viridi aggere carmina dicit graminea fistula et qui navita otia debet plenis carbasis. In viridem igitur collem Luciscii eamus!:

„Scandemus viridis terga Luciscii,
Qua celsa tegitur plurimus ilice
Et se praetereuntum
Audit murmura fontium."

Quem collem ex animo adamavit poëta, ut postea Adamus Mickiewicz pulchram vallem Coviensem, nam ex eius vertice tota videtur Vilna et Vilia, qui urbem sinuosis ambit flexibus, Gediminiaque saxa, quae se conspicuis iugis iactant, Lithuaniae Capitolium, cuius turres nubes attingunt. Itaque temporis occasio non est praetermittenda, nonne aestatem habemus, ipsa natura invitari videmur, ut pulchritudinem eius admiremur, nam cum bruma iners venerit, flumina glacie, campi alba nive sternentur. Quo modo imago aestiva statim in hiemalem mutatur:

„Ergo rumpe moras et solidum gravis
Curae deme diem, quem tibi candidus
Spondet vesper et albis
Cras horae revehent equis."

En habes perfectissimum vatis Sarbievii carmen lyricum, in quo eius vitae degendae ratio cum natura observanda mirum in modum iungitur.

Sed pulchra natura non solum admirationem movet sed etiam animum poëtae delectat somniantemque reddit; cum quievit in eius sinu, statim insolita cernit somnia: pennis se tollere in auras, supra silvas et arva volitare et inde varios flores in pratis spectare placidoque carmine aviculas convocare putat.

Quod prorsus novum est in litteris Polonorum. Apud vetustiores quidem poëtas imagines naturae inveniuntur, haud parva vestigia naturae observandae apud Rejum et praecipue apud Kochanovium occurrunt, nusquam tamen meditatio quaedam offertur et desiderium. Apud Sarbievium primum haec somnia apparuerunt in decem carminibus silvestribus, quae et argumentis et affectibus longe distant ab antiquis exemplaribus. Quae „Silviludia" poëtica sunt exemplaria strepitus silvestris leviumque susurruum, florum campestrium, rorisque matutini, lacus fluctuantis, luminum umbrarumque silvestrium. Silviludia cum sub finem vitae a poëta componerentur, ad ea edenda tempus eum defecit, praesertim cum memoria teneamus Sarbievium semel atque iterum opera sua correxisse, supplevisse, mutasse, priusquam excudenda dare ausus esset.

Prima notitia Silviludiorum, quae a poëta anno MDCXXXVII componebantur, cum Vladislaus IV in silvis Merecensibus venaretur, in epistula ad episcopum Łubieński servata est.[34] In qua epistula Sarbievius episcopum certiorem facit sese Strebovii Silviludiorum librum scripsisse: „Strebovii, ubi regi venanti necessario affui, in vili humilique tugurio veteris venae lyricum sensi impetum, neque omnino fui inoboediens spiritui illi, qui e sedibus caeli raro dulcis, raro etiam verus et sacer atque, ut ita dicam, aethereus venit. Itaque librum Silviludiorum, qui nunc apud regem est, scripsi, sed novo et metro et stylo. Cum misero tibi erit cur rideas, amoena enim et subinde pia sunt." Ultima sententia poëta illa poëmatia contemnere parvique aestimare videtur. Paucis diebus post respondit episcopus professusque est sese, cum Silviludiorum libellum accepisset, profecto non risurum esse, cum omnia, quae a manu et ingenio poëtae proficiscerentur, venerari soleret.[35] Haec est altera Silviludiorum mentio, quam in litteris Sarbievii et episcopi Łubieński invenimus.

Sed poëta, quamvis pollicitus sit, identidem prohibitus est, quominus poëmatia ad episcopum mitteret, quae interea symphoniacis musicisque miserat, neque potest dubitari, quin ante d. IV Calendas Ianuarias eiusdem anni non redierint, cum poëta

---

[34] M. C. Sarbiewski, Opera Posthuma, Varsaviae 1769, pag. 112.
[35] ibidem pag. 114.

in epistula eo die ad episcopum data ne uno quidem verbo carmina a se missa esse commemoret:[36] „Scripsi aliquid de Bugo tuo; sed huius carminis viridis neque dum adulta herba est, ut ipse Bugus alluere videatur", et de Silviludiis haec adicit: „Recentem istam poëseos illecebram humili atque agresti Plocensi casae debeo sicut et Silviludia, quae ad numeros musicos aptari audio, debeo aperto et benigno caelo, in quo Sarbievum, natalis mihi pagus Plonscio una prope leuca dissitum iacet: sed maxime tibi debeo, Apollini meo, qui me Viscovii, qui Brocovii villarum oppidorumque tuorum amoenitate saepius refecisti."[37]

Hanc epistulam quamquam cognitam habuit Langbein, tamen primam tantum eius partem in sua commentatione attulit reliquis verbis, quae erant de Silviludiis, omissis.[38]

Verbis epistolae optime admonitus est episcopus, unde haec carmina silvestria originem duxissent; sed proximo demum anno, pridie Nonas Ianuarias poëta promissum servavit unicumque quod habuit exemplar Silviludiorum ei misit.[39]

In eadem tamen epistula id genus poësin parum considerate tractavit, his carminibus silvestribus cum peristromatibus Belgicis comparatis, venationes exhibentibus, ubi uno colore viridi omnia contexuntur: „Praeter amoenitatem quandam verborum nihil auribus tuis dignum, ac ne mediocre quidem habent. Sed ut peristromata illa Belgica, quae venationes exhibent, uno prope modum colore atque eo viridi contexuntur, ita haec Silviludia paene omnia verna sunt. Si probaveris illa, dum leges, supra meritum accidet; si riseris, hoc vero satis erit: cum te, quem semper laetum, semper hilarem esse cupimus, quoquo poterimus modo recreaverimus."

Sed episcopus iterum longe alia secutus est, epistula Idibus Ianuariis MDCXXXVIII missa brevissime significavit Silviludia sibi vehementer placuisse; cum autem epistula poëtae certior factus esset ultimum exemplar Silviludiorum sibi missum esse, ea in aliam chartam transcribi iussit et poëtae remisit.[40]

---

36 ibidem pag. 115.
37 ibidem pag. 118.
38 o. c., pag. 114.
39 Opera posth., pag. 121.
40 ibidem, pag. 122.

In cunctis his litteris nusquam mentio facta est poëtam carmina sua silvestria typis exscribenda paravisse. Utcumque res se habet, ea poëmatia vivo poëta non solum edita non esse, sed etiam in chartis poëtae posthumis non esse reperta animadvertendum est. Non multo postquam Langbeinii commentatio apparuit duo viri docti Naruszewicz Vilnae[41] et Bohomolec Varsaviae[42] diligentissime in opera Sarbievii inquisiverunt, quorum alter inter carmina in Lithuania reperta Silviludia quoque edidit, alter epistulas et alia opera.

Primis annis saeculi XVIII canonicus Coloniensis Ioannes Michaël van der Ketten, Sarbievii amator et admirator maximus, in Poloniam et Lithuaniam profectus est, ut ibi omnia poëtae opera posthuma colligeret.[43] In illis operibus Silviludia quoque erant. Quae tamen carmina, cur demum Parisiis anno MDCCLIX, duobus annis post Naruszewicii editionem Vilnensem edita sint, parum constat.

Hodie iam omnibus procul dubio notum est Parisinam aliasque editiones exemplari Kettenii niti, Naruszewicii autem alio quodam exemplari corruptissimo, quod in bibliotheca collegii Vilnensis S. I. offendit, ut ipse testatur in praef.: „In hanc ego epistulam (sc. de itinere Romano), cum scripta nostrorum vetera in bibliotheca collegii Vilnensis excuterem, atque in Silviludia Auctoris nostri, a tineis blattisque magnam partem corrupta forte incidi."

Duodecim annis ante in bibliotheca Vilnensi Seminarii Ecclesiastici novum exemplar Silviludiorum litteris parvis, sed pulchris et perspicuis exaratum inveni. Quo exemplari cum textu multarum editionum collato, varia exemplaria manu scripta exstitisse mihi persuasi, quae per manus traderentur, priusquam domi aut foris edita essent. Quae exemplaria ad duo genera referenda esse mihi quidem videtur: alterum intestinum, quo codex Vilnensis nuper repertus una cum editione Naruszewiciana offertur, alterum externum, a Kettenio olim sumptum,

---

41 R. P. M. C. Sarbiewski e S. I. Poëmata ex vetustis manuscriptis et variis codicillis olim ab authore dissimulato nomine editis deprompta et in unum collecta. Vilnae 1757.

42 M. C. Sarbiewski S. I., Opera posthuma, Varsaviae 1769.

43 Cf. M. C. Sarbievii e S. I. Carmina Parisiis 1759, praef. pag. IV.

quo editio Parisina nititur. Cum hodie ne unum quidem codicem manu scriptum habeamus, chartae Vilnenses haud spernendae auctoritatis esse videntur, quippe quod textum aliqua ex parte ceteris meliorem exhibeant.

De textu Silviludiorum tantum proferre visum est.[44] Cum venusta haec poëmatia scriberet, Sarbiewski in Lithuania ruri morabatur, quo nihil ipsi convenientius exoptatiusque erat. Poëta solus ad suum arbitrium tempus disponebat, cum Vladislaus IV in Silvis Merecensibus venaretur, in silvis, campis, arvis Lithuaniae vagabatur, naturam observabat eiusque arcana penitus perspicere studebat eoque tempore — ut scribit ad episcopum Łubieński pridie Nonas Decembres MDCXXXVII — „veteris venae lyricum sensit impetum, neque omnino inoboediens fuit spiritui illi, qui e sedibus caeli raro dulcis... sacer... atque aethereus venit."

Quo accuratius hae deliciae poëticae perspiciantur animo, aliquot versus carminis II „ad rorem" afferendi videntur:

„Placidi rores matutini,
Qui sereno lapsi caelo
    Mollia florum
    Versicolorum
Ocellatis folia
Qui florentibus in conchis
    Late virentis
Aequore prati gemmulatis;

Vigiles hortis ab Eois,
Florae rores olitores
    Arida pratis
    Ora rigatis
Urnulis argenteis,
Vos Aurorae fulgurantis
    Tacitus imber
Guttulae caeli desudantis.

---

[44] Cf. Jan Oko, Rękopis wileński „Zabaw leśnych" Sarbiewskiego. Wilno 1929.

. . . .
Stellulae noctis decedentis
Stillae rorum, caeli rores,
Sidera ruris
Sidera rores
Flosculorum lacrimae,
Cum madenti linquet ore
Diraque lugent
Funera noctis occidentis."

Id genus poëmata tamquam margaritas pulcherrimas pretiosissimasque Sarbiewski ad pedes regis proiciebat, sunt enim Silviludia quasi hymnus in honorem regii venatoris compositus. Poëta Zephyros umbrasque iubet ab aestu fervido venatorem protegere et recreare, lacum undarum strepitu gloriam regis circumferre. Hac tamen occasione pulchritudinem naturae tam tenellis verbis expressit, tam subtiliter voluptatem ex vocibus eius percipiebat, ut retineri non possimus, quin vehementissime commoveamur. Merito igitur Silviludia pulcherrimum omnium Sarbievii operum habentur.

Mira tamen est et insolita eorum forma. Richardus Ganszyniec, qui in eam rem accuratissime inquisivit,[45] Sarbievium praecepta Delrionis ad formam canticorum Senecae tragoediarum pertinentia in suis carminibus silvestribus componendis secutum esse ostendit.

VII

Usque eo continenter sermo erat de Sarbievio poëta, restat, ut paucis de docto theologo dicamus.

In bibliotheca Universitatis Vilnensis codex asservatur manu diligentissime exaratus, qui Sarbievii commentarium ad Summam S. Thomae Aquinatis exhibet.[46] Codex notis instructus est, quibus certissimum tempus, quo Sarbievus theologiam in Academia Vilnensi docebat, constitui potest. Ac primum ani-

---

45 Przegląd Humanistyczny 1929, pag. 339 sqq.

46 Jean Oko, Un commentaire inconnu de Sarbiewski de la Somme de S. Thomas d'Aquin, Humanitas, I 1930.

madvertendum est Langbeinium non accurata protulisse, qui in commentatione sua, pag. XCVI haec scribit: „Annum quo hoc novum munus auspicabatur, saeculi istius XXXII certum finimus, quoniam id ex apto inter se tempore, deinde ex carmine ipso votivo ad D. Virginem Matrem, quod ante annum XXXII nondum exstitit, quum Moretus id in nitidissima sua editione Lyricorum Nostri, primus omnium dedit, omnino demonstrari potest.“

Verba Langbeinii Sarbievium theologiam anno MDCXXXII docere coepisse, quod carmen ad D. Virginem Matrem ante eum annum nondum exstitisset, non multum valent ad tempus constituendum, si difficultates cum eius modi libro edendo, ut est editio Moreti, reputantur. Omnes dubitationes removentur adnotatione, quam codex exhibet praelectiones academicas annis 1631—1633 habitas esse.

Quod ad rationem operis D. Thomae Aquinatis explicandi attinet, monendum est eam omnino non multum a reliquis commentariis distare. Non meum est accuratius reputare, quantum Sarbiewski aliis interpretibus debuerit, sat erit admonere auctorem in gravissimos commentarios diligentissime inquisivisse et in suum usum convertisse. Universus Sarbievii commentarius gravitate perfusus est, auctor cum stupore quodam magnitudinem Dei intueri videtur, accuratissimis argumentis sententias contrarias refutat, cum vera a se proferri persuasum habeat.

Quid autem de commentarii sermone latino dicendum est? Sarbievii — poëtae admiratores, qui elegantia linguae carminum delectari solent, forsitan exspectatione decipiuntur; qui enim linguam commentarii cum lingua carminum comparaverit, statim magnum discrimen intercedere necesse est sentiat. Neque aliter fieri potuit, cum sciamus Sarbievium, cum commentarium scriberet, lingua scholastica quae dicitur, uti debuisse, quam iuvenes theologiae studiosi facile intelligerent. Sed quamvis nova vocabula adhiberet dicendique rationes, quibus incorrupta integritas sermonis latini quodam modo inquinatur, notatu tamen dignum videtur sermonem Sarbievii omnino esse pulchrum, neque locos deesse, quorum ne optimum quidem Romanorum scriptorem puderet.

*

* *

En habes vitam poëtae doctissimique professoris Academiae Vilnensis breviter enarratam, cuius divina poësi animi tantopere delectabantur. A posteris semper magni aestimatum esse tot editiones docent per Europam dispersae et in Universitate Vilnensi haec tabula muro in aula postica affixa: „1595—1640 *Matthiae Casimiro Sarbiewski S. I. Academiae Vilnensis Professori Poëtae Inclyto Laurea Urbani VIII P. M. Manu Coronato.*“

Hac autem disputatione anno ab excessu trecentesimo maximae quae possunt gratiae persolvantur praestantissimo poëtae, qui tam sublimibus versibus magnitudinem Dei pulchritudinemque terrae Lithuanae celebrabat, almae virorum nutricis.

K. KORSAKAS-RADŽVILAS

M. J. LERMONTOVO GYVENIMAS IR KŪRYBA

Susirinkome čia* paminėti M. J. Lermentovo gimimo sukaktį. Bet šį sukaktuvinį pranešimą aš norėčiau pradėti didžiojo poeto mirtimi. Lermontovas žuvo eidamas 27-tuosius metus. Tik 26-ri pilni metai jam teteko gyventi ir 13-ka nepilnų kurti. Jau vienas šis faktas nuostabiai ryškiai parodo Lermontovo asmenybės genialumą. Juk mirti 26-rių metų — tai reiškia būti Gribojedovu be „Goria ot uma", būti L. Tolstojum be „Karo ir taikos", būti Dostojevskiu be „Nusikaltimo ir bausmės". O vis dėlto Lermontovas ir su tuo, ką jis spėjo per tokį nepaprastai trumpą savo gyvenimą sukurti, prilygsta didžiausiems rusų ir pasaulinės literatūros kūrėjams. Lermontovas žuvo taip anksti ir žadėdamas tiek nepaprastai daug, kad, vaizdingu Tychonovo pasakymu, tiesiog kvapą užgniaužia, kai pagalvoji, ką jis būtų dar galėjęs ateityje duoti literatūrai. Milžiniška kūrybinė galia buvo dar tik tepradėjusi veržtis iš po jo plunksnos, ir tegu būtų tekę Lermontovui pagyventi ligi pilnutinio savo kūrybos išsiskleidimo, rusų literatūros eilėraščio ir prozos raida gal būtų įgijusi visiškai kitokią liniją net akivaizdoje vėliau pasireiškusios Tiučevo ir Nekrasovo, Tolstojaus ir Dostojevskio kūrybos.

Tačiau vos pradėjusį gyventi ir kurti Lermontovą nužudė ta pati carinė reakcija, kuri nužudė ir Puškiną, kuri pamišėliu apšaukė Čadajevą, kuri persekiojo Bielinskį, kuri kalino, nukankino ir ištrėmė Sibiran šimtus šviesiausių rusų tautos protų, kuri juodu slogučiu ilgus dešimtmečius buvo užgulusi visą plačiąją Rusijos žemę.

Lermontovas žuvo 1841 metų liepos m. 15 dieną dvikovoje su kapitonu Martynovu ties Piatigorsku. Žudikas Martynovas, atspėdamas carinės aristokratijos norą nusikratyti jai nepageidaujamo poeto ir žinodamas, kad jam už tai niekas negresia, iššaukė Lermontovą dvikovon, pasinaudojęs menkiausia proga —

* Kiek papildytas pranešimas, skaitytas M. J. Lermontovo gimimo sukakties paminėjime 1939. XII. 3 Liaudies Namų salėje Kaune.

poeto parašyta epigrama. Dokumentinė medžiaga šiandien neginčijamai patvirtina, kad Lermontovas buvo nukautas nesilaikant pagrindinių dvikovos taisyklių. Jau vien susitarimas dėl tokios menkos priežasties kautis ligi trijų šūvių buvo aiškiai įtartinas. Martynovas Lermontovą užmušė pirmu šūviu dešimties žingsnių nuotolyje, Lermontovui nė neiššovus. Vienas dvikovos sekundantų, A. Vasilčikovas, savo atsiminimuose duoda šitokį jos vaizdą:

„Mes su Glebovu atmatavome trisdešimt žingsnių; paskutinį barjerą pastatėme ant dešimties ir, nuvedę priešininkus prie kraštutinių distancijų, liepėme jiems susieiti kiekvienam ligi dešimties žingsnių po komandos „marš!" Užtaisėme pistolietus. Glebovas vieną padavė Martynovui, aš antrąjį — Lermontovui, ir sukomandavome: „Susieikite". Lermontovas liko nejudąs ir, atlenkęs gaiduką, pakėlė pistolietą vamzdžiu į viršų, prisidengdamas ranka ir alkūne pagal visas prityrusio dvikovininko taisykles.

Tą minutę — ir paskutinįjį kartą — aš pažvelgiau į jį ir niekada neužmiršiu tos ramios, beveik linksmos išraiškos, kuri žaidė poeto veide prieš pistolieto vamzdį, jau nukreiptą į jį. Martynovas greitais žingsniais priėjo prie barjiero ir iššovė. Lermontovas pargriuvo, lyg pakirstas vietoje, nepajudėjęs nei į priekį, nei atgal, net nespėjęs susigriebti už skaudamos vietos, kaip tai paprastai daro sužeisti arba užgauti žmonės.

Mes pribėgome. Dešiniajame šone rūko žaizda, iš kairiojo — sunkėsi kraujas: kulka pramušo širdį ir plaučius..."

Paplūdęs kraujuje poetas ligi vėlaus vakaro išgulėjo purviname lauke siaučiant audrai ir piliant lietui.

Pravoslavų bažnyčia atsisakė jį palaidoti, ir tik namų šeimininkas, pas kurį gyveno Lermontovas, suruošė jo pakasynas, švestu vandeniu apšlakstydamas namą.

Žinia apie poručiko Lermontovo mirtį didžiausiajam poeto priešui carui Nikalojui I-jam buvo pranešta oficialiu Piatigorsko komendanto raportu Nr. 1427. Kaip liudija Viazemskis, Vasilčikovas, Loreris, Voroncova — caras, sužinojęs apie Lermontovo mirtį, pasakęs: „Sobake — sobačeja smert'" — „šuniui — šuniška ir mirtis". Tas pats Nikalojus I-asis, kuris buvo įsakęs mirštantį Puškiną atiduoti karo teismui ir aprobavęs to teismo paskelbtąjį sprendimą, kurio motyvuose buvo pasakyta, kad „kamerjunkerio Puškino pasielgimas vertas tokios pat bausmės,

kaip ir teisiamojo Heckereno, t. y. kartuvių", — tas pats caras nė kiek nesigėdino ir Lermontovo nužudymo atveju patvirtinti šlykščią karo teismo sprendimo komediją: „Majorą Martynovą nubausti trim mėnesiais tvirtovės ir cerkvine atgaila". Net teismo vedimo išlaidas jis liepė išieškoti ne iš kaltinamųjų, o apmokėti iš valstybės iždo.

Rusų spaudai nebuvo leista parašyti apie įvykusią dvikovą. „Odesskij viestnik" Lermontovui žuvus įdėjo šitokią „korespondenciją" iš Piatigorsko:

„Liepos 15-ta apie 5 valandą vakaro siautė baisi audra su žaibais ir griaustiniu; tuo pačiu metu tarp Mašukos ir Beštau kalnų mirė Piatigorske gydęsis Lermontovas". Panašiai nevykusiai tragišką Lermontovo žuvimą, bijodami cenzūros, buvo priversti nuslėpti ir kiti laikraščiai: „Biblioteka dlia čtenija", „Sievernaja pčela", „Syn otečestva", „Moskvitjanin", „Literaturnaja gazieta" ir kt.

Tokiu būdu reakcinis carizmas per ketvertą metų atsikratė dviejų didžiausių rusų tautos genijų, ir visai teisingai Puškino bičiulis kunigaikštis Viazemskis jau anuo metu pareiškė: „Taip, į mūsų poeziją šaudoma taikliau, negu į Liudviką Pilypą: štai jau antrą kartą nepralenkta taikinis". Šiandien gi jau pakankamai yra paaiškėję, kad anuo carinės reakcijos siautėjimo metu dvikova buvo savotiška „nužudymo forma" taip pat, kaip dabartiniais laikais kad kai kur neretai praktikuojamas naujas užmušimo būdas: „nušautas bebėgant".

Tokios buvo Lermontovo ankstyvo žuvimo aplinkybės — jis krito kaip carinės reakcijos ir išsigimstančios rusų aristokratijos intrigų auka. Bet ne kitokios buvo ir viso neilgo Lermontovo gyvenimo sąlygos, pilnos persekiojimų, trėmimų, paniekinimo, įžeidimų ir klastingų pinklių. Lermontovas savo gyvenimu ir likimu ištisai priklauso prie tų didžiųjų rusų tautos rašytojų, kurie visi, anot Balio Sruogos, „buvo baudžiami, net nužudomi, buvo šiaip ar taip persekiojami, nes jie ne taip mylėjo savo tėvynę, ne taip sielojosi savo tautos gyvenimo opomis, kaip to reikalavo nemokšos žandarai, tamsios minties politikai ar plėšrūs parveniu!"

Jau pats Lermontovo gimimas, jei taip galima pasakyti, buvo išsiskyrimo iš tradicijų ir nusistovėjusių papročių pasekmė. Poeto tėvas buvo nežymus atsargos kapitonas, kaip kai kieno įrodinėjama, kilęs iš senos škotų ar ispanų šeimos. Poeto moti-

na — aristokratė Arsenjeva, — ištekėjusi už neturtingo kapitono prieš savo tėvų ir visos giminės valią. Tų nelygių vedybų vienintelis vaisius ir buvo 1814 metų spalių m. 2 d. gimęs būsimasis poetas. Vėliau Lermontovas pasipūtusioje aristokratinėje visuomenėje ne kartą gavo patirti panieką dėl šitos nelygios savo kilmės — į jį, aiškiai jautusį savo dvasinį pranašumą, dažnai buvo žiūrima iš aukšto ir ignoruojamai.

Poeto vaikystė, nors ir pertekusi lepinimo, net paikinimo, taip pat negalėjo būti visai laiminga jau vien todėl, kad jai trūko tikrosios motiniškos meilės. Lermontovo motina mirė, kai jis ėjo tik trečiuosius metus. Jos atminimas poetą vėliau lydėjo kaip graudi reminiscencija: „Kai aš buvau trejų metų, — rašė vėliau jis, — girdėjau dainą, nuo kurios verkiau: jos negaliu dabar atsiminti, tačiau esu įsitikinęs, kad jei ją vėl išgirsčiau, ji padarytų man pirmykštį įspūdį. Ją dainavo man velionė motina". Našlaitį Lermontovą pasiėmė auginti senelė, išdidi aristokratė, kuri savo vaikaičiui negailėjo nieko, apsupo jį būriu auklių ir bonų, tačiau negalėjo visai užvaduoti motinos. Be to, dar tamsiu šešėliu ant našlaičio krito senelės santykiai su jo tėvu, tiesa, gana nesimpatišku ir šiurkštoku žmogumi, kurį senelė sąmoningai stengėsi atitolinti, atskirti nuo sūnaus. Tai sudarė šeimininę dramą, kurią giliai išgyveno jaunutis Lermontovas ir kai kuriuos jos motyvus vėliau bandė atvaizduoti eilėje jaunystės periodo kūrinių (dramose „Menschen und Leidenschaften", „Keistas žmogus", eilėrašty „Baisus tėvo ir sūnaus likimas"). Tai liudija ir vienas jo 1831 metais rašytas eilėraštis, kuriame jis sako:

Я сын страданья. Мой отец
Не знал покоя по конец,
В слезах угасла мать моя.

Lermontovas augo vienišoje senovinio provincijos dvaro aplinkumoje, daugiausia apsuptas moterų, lepinamas ir paikinamas. Jis buvo kaprizingas, savyje užsidaręs, analizėn linkęs silpnos sveikatos berniukas. Visa tai formavo jo charakterį, kontrastingą ir tragišką, jo vidujinį pasaulį, kuris atrodė dėl jo amžiaus per daug rimtas ir subrendęs. Ir kai Lermontovas, pasiekęs 14-kos metų, ėmė rašyti pirmuosius savo eilėraščius, juose, kaip teisingai pastebėjo jau Pipinas, „pasireiškė visiškai nevaikiškas gyvenimo supratimas".

Tačiau ne tik šeimyninės ir auklėjimo sąlygos, ne tik puikus išmokslinimas, kurį jaunasis Lermontovas įgyja iš eilės mokytojų ir universitetiniame pensionate, ne tik gausi nevaikiško turinio lektūra ir galėjimas originaluose skaityti Šilerį ir Gėtę, Alfredą de Vinji ir Viktorą Hugo, Baironą ir Tomą Murą brandina jo mintį, nuteikia jį giliai ir kritiškai žiūrėti į pasaulį, į gyvenimą ir žmones. Čia gal daugiau negu visa kita veikė ypatingos to meto rusų gyvenimo sąlygos, veikė pati gyvenamosios epochos dvasia, pagilinusi ir dar labiau išryškinusi įgimtąjį Lermontovo dvasios kontrastingumą.

Lermontovas ėjo 12-tuosius metus, kai 1825 metų gruodžio mėn. 14 d. senato aikštėje Nikalojus I-masis patrankų šūviais išsklaidė „dekabristus" — pirmąją Rusijos laisvės ir naujos visuomeninės santvarkos kovotojų falangą. Politinės laisvės dainiaus Rilejevo ir dar keturių kitų sukilimo vadų galvos pakibo kartuvių kilpose. Gimstančios revoliucijos pionierių eilės buvo išblaškytos, ir visą kraštą prislėgė nematyto juodumo nikalojiška naktis. Jos pradžia sutapo su Lermontovo pirmojo sąmonėjimo, idėjinio brendimo metais. Visa tai negalėjo neveikti pradedančio rašyti poeto.

Autoritingą šiuo atžvilgiu liudijimą duoda Lermontovo amžininkas Gercenas, kuris tiesiog tvirtina, kad „jis (t. y. Lermontovas) ištisai priklausė mūsų kartai. Visi mes buvome dar per daug jauni, kad galėtume dalyvauti gruodžio keturioliktoje. Sujaudinti tos didžios dienos, mes tepamatėme tik mirties bausmes ir ištrėmimus. Priversti tylėti, sulaikydami ašaras, mes išmokome susitelkti, slėpti savo mintis — ir dar kokias mintis! Tai jau nebebuvo šviečiamojo liberalizmo idėjos, progreso idėjos, tai buvo abejonės, neigimas, piktos mintys!"

Kaip visi šios niūrios gadynės žmonės, taip ir Lermontovas jau iš mažens buvo priverstas pasiduoti tylėjimui, dvasinei vienumai, nieko neveikimui. Kankinamas troškulio ką nors aktingai veikti, sunaudoti savo jaunas jėgas kuriam nors realiam tikslui ir pasmerktas dusti tvankioje reakcijos aplinkumoje, neturėjusioje jokių pozityvių siekimų, Lermontovas, kaip ir daugumas jo amžininkų, beturėjo tik vieną išeitį — susitelkti savyje ir savo individualybėje ieškoti atramos ir jėgų, kad išlaikytų galėjimą laisvai mintyti ir jausti, kad išlaikytų savąjį „aš" — tą pagrindinę vertybę, tokią svarbią gyvam žmogui baudžiavos ir politinės vergijos suluošintoje visuomenėje. Tiktai

tuo, atrodo, galima išaiškinti, kodėl jau pirmuosiuose Lermontovo, beveik dar vaiko, eilėraščiuose nuolat pastebimas tas primygtinis savęs akcentavimas, tas pabrėžtinas kreipimasis į Dievą ir į žmones dėl savo likimo ir nuolatinis skundimasis savo „juoda“ dalia. Kitaip kaip gi mes išaiškintume tą dažną Lermontovo jaunystės ir net vėlesniųjų laikų poezijoje pastebimą reiškinį, kai pabrėžtino egocentrizmo motyvas, savojo „aš“ iškėlimas viršum visuomenės tuo pačiu metu jungiasi su aiškiausiu pilietiškumu.

Lermontovui jau nuo pat pirmųjų sąmoningo gyvenimo metų buvo lemta, kartaus potyrio pamokytam, vykdyti Tiučevo patarimą:

Молчи, скрывайся и таи
И чувства и мечты свои...

Ką reiškia būti atviram, Lermontovas gavo patirti jau Maskvos universitete, į kurį jis įstojo 1830 metų rudenį. Universiteto oficialinis mokslas buvo skurdus, profesoriai — menki, o jaunasis Lermontovas — gerai pasiruošęs ir plačiai apsiskaitęs. Šis kontrastas tik dar labiau sutvirtino Lermontovo palinkimą žiūrėti paniekinamai iš aukšto į visą tai, kam jis turėjo oficialiai nusilenkti ir priimti kaip neginčijamą tiesą. Yra likęs labai būdingas liudijimas apie Lermontovą universitete. Literatūros profesorius Pobedonoscevas egzaminų metu uždavęs Lermontovui kažkokį klausimą. Juodakis studentas atsakęs drąsiai ir įsitikinusiai. Tačiau profesorius pertraukęs jį:

— Aš jums to neskaičiau. Aš pageidaučiau, kad jūs man atsakinėtumėt tiktai tą, ką aš dėsčiau. Iš kur jūs patyrėt šitas žinias?

— Tai tiesa, pone profesoriaui, — atsakęs Lermontovas, — to, ką aš dabar kalbėjau, jūs mums nedėstėte ir negalėjote dėstyti, nes tai dar per daug nauja ir ligi jūsų nepriėjo. Aš naudojuos savo biblioteka, kurioje yra viskas naujausia.

Dar pora panašių atsakymų kitam profesoriui, ir prieš Lermontovą kilo nepasitenkinimas. Jis buvo „sukirstas“ per egzaminus ir paliktas antrus metus tame pačiame kurse. Įžeista Lermontovo savimeilė negalėjo to pakelti, ir jis išstojo iš universiteto.

O dar tais pačiais metais per egzaminus „sukirstasis“ septyniolikametis Lermontovas sukūrė savo „Angelą“ — tikrą ru-

sų poezijos šedevrą ir nemirštamą jo išgyventų idealistinių konfliktų su grubia tikrove liudininką. Ir kaip toji angelo prieglobstyje nešama siela vėliau negalėjo užmiršti dangiškosios giesmės garsų, taip ir Lermontovas visą neilgą gyvenimą kankinosi, besistengdamas savo kūryboje išspręsti bei suderinti įsivaizduojamojo idealo ir realybės prieštaravimus.

Nepriimtas į Petrapilio universitetą, kuris atsisakė užskaityti Maskvoje išeitąjį kursą, Lermontovas prieš savo norą, giminių spiriamas, įstojo į „gvardijos podpraporščikų ir kavalerijos junkerių mokyklą“. Čia nebuvo jokių dvasinių interesų, vyravo griežta drausmė, karinė rikiuotė, bet šalia to taip pat siautė girtuokliavimas ir lėbavimas. Savimylus iš prigimties, Lermontovas ir šioje srityje stengėsi išsiskirti, pralenkti kitus. Vėliau jis pats šį dviejų metų savo gyvenimo periodą pavadino „baisiais metais“. Bet užtat karinėj mokykloj Lermontovas jau daug geriau mokėjo prisiderinti prie ano Tiučevo patarimo. Vienas Lermontovo bičiulių, žinojęs tikrąjį jo veidą, įstojus jam į karinę mokyklą, maldaute maldavo: „Jeigu jūs ir toliau rašote, nedarykite to niekada mokykloje ir nieko nerodykite savo draugams, nes kartais pats nekalčiausias dalykas atneša mums pražūtį“.

Ir Lermontovas vykdė šitą patarimą: valdiškoji, aristokratinė Petrapilio visuomenė gerai žinojo Lermontovą — šaunų kariūną, vikrų kavaleristą, Lermontovą — „Maješką“*, autorių beveik pornografinių eilėraščių „Gošpitalis“, „Ulanša“, „Peterhofo šventė“, kuriuose, tiesa, jau skambėjo šviesuomenės moralinių papročių kritika ir reiškėsi pirmieji realizmo pradai, — žinojo linksmą, ambicingą, kiek melancholiškai nusiteikusį, bet visokias išdaigas mėgstantį Lermontovą, tačiau tikrasis Lermontovo, giliai jaučiančio ir tragiškai išgyvenančio, veidas buvo nuo tos visuomenės kol kas dar nepraregimai uždengtas.

Lėkšta aristokratinės aukštuomenės buitis ir purvinas karininkijos lėbavimas neužmušė Lermontovo dvasios ir nesužlugdė jo vis stiprėjančio talento. Bebūdamas karinėje mokykloje, Lermontovas sukūrė ketvirtąjį „Demono“ variantą, poe-

* „Maje“ — tai buvo draugiška Lermontovui duota pravardė. E. P. Rostopčina savo laiške Al. Diuma paaiškina, kad Lermontovas taip buvo pavadintas dėl savo žemo ūgio ir didelės galvos, o tai darę jį panašų į išsigimėlį kuprių „Maje“.

mas „Izmail Bei“, „Chadži-Abrek“, apysaką „Vadim“ ir eilę eilėraščių, jų tarpe puikiąją „Burę“.

Tačiau nematytu ligi tol rusų literatūros istorijoje griežtumu Lermontovas vertino savo kūrybą. Pirmieji jo kūriniai spaudoje pasirodė be autoriaus žinios ir prieš jo valią (taip atsitiko su poema „Chadži-Abrek“, išspausdinta 1835 m. „Skaitymų bibliotekoje“). Ligi pirmojo viešo savo debiuto Lermontovas jau buvo parašęs daugiau kaip 300 eilėraščių ir 25 poemas, tačiau nė vienos eilutės iš viso šito kūrybos lobio, kuriame buvo tikrų lirikos šedevrų, poetas nelaikė verta spausdinti. Į visą kelerių metų savo kūrybą, kuri anot S. Durilino, sudaro beveik kasdieninius poeto minčių, jausmų ir nuotaikų užrašus, Lermontovas žiūrėjo tik kaip į laboratorinį darbą. Iš viso to, ką buvo parašęs ligi 1836 metų, pats Lermontovas vėliau spaudai teatidavė tik vieną „Angelą“. Visa kita buvo leidėjų ištraukta iš jo juodraščių ir sauvališkai išspausdinta. Toks griežtas savo kūrybos kritikas buvo Lermontovas.

Bet užtat su kokia nepaprasta dvasine galia, su kokiu pritrenkiančiu meniniu įspūdžiu įžengė Lermontovas į rusų literatūrą. Iš savo uždaro kūrybinio pasaulio jis išėjo viešumon tada, kai to pareikalavo jo pilietinė pareiga. Pirmasis jo politinis žingsnis kartu buvo ir pirmasis viešas poetinis debiutas. Gražiu N. Asejevo palyginimu, jeigu Puškinas vadinamas rusų poezijos saule, kurios ryškiuose, gaiviuose spinduliuose pražydo ir subrendo visa vėlesnioji rusų literatūra, tai Lermontovo pasirodymas buvo panašus į žaibą, prarėžusį nuo vieno krašto ligi kito visą sunkiais debesimis užklotą horizontą, temdžiusį puškiniškąją saulę. Tikrąjį Lermontovo veidą carinės sostinės aristokratinė visuomenė išvydo tik tada, kai ji sužinojo, kad ugningas eilėraštis, graudžiai apraudąs Puškino mirtį ir grasmingai nuplėšiąs kaukę nuo aukštai stovinčių poeto žudikų, priklauso „leibgvardijos gusarų pulko kornetui Lermontovui“.

Puškino žuvimas buvo didelės reikšmės faktas Lermontovo gyvenime. Lermontovas Puškiną laikė savo mokytoju ir, kaip vėliau pats prisipažino Bielinskiui, jį tiesiog dievino. Puškino nužudymas sukrėtė Lermontovą ligi pat širdies gelmių, ir jis drąsiai sviedė valdantiesiems savo apkaltinimą, kuriame skambėjo ir gailestis, ir pasmerkimas:

Žavių dainų garsai pranyko,
Nebeskambėt jam, kaip kadai,
Niūru ir ankšta giesmininkui,
Ir ant jo lūpų antspaudai!
O jūs, puikybėje pablūdę,
Tėvų, niekšybėmis pagarsintų, vaikai,
Vergų kulnim paminusieji nūdien
Likimo žaismo nuskriaustus paikai,
Jūs, kur gobšia nūn gauja stovite prie sosto,
Jūs, budeliai garbės mūs, laisvės, idealo!
Jus, įstatų paunksmė slepia, glosto,
Prieš jus tiesa ir teismas — tilt privalo!
Bet dar yra, yra dar Dievo teismas,
Jis griežtas: laukia jūs,
Nežino jis kas aukso geismas,
Ir permato kiaurai jūs žygdarbius visus.
Nė nesiteisinkit to teismo valandoje
Piktažodžiaudami išnaujo,
Jum nenuplaut visu krauju savo juoduoju
Teisingojo poeto kraujo!

(Liudo Giros vertimas)

Nė vienas kitas ligi tol parašytas rusų poeto eilėraštis nesukėlė tokio atgarsio, kaip Lermontovo eilės „Poeto mirtis". Lig tol beveik niekam nežinomas Lermontovas jau ant rytojaus po to eilėraščio parašymo pasidarė populiariausias poetas. Tūkstančiai žmonių perrašinėjo šį Lermontovo eilėraštį ir skleidė savo pažįstamųjų tarpe. Iš Petrapilio jis netruko patekti į Maskvą ir greit paplito po visą Rusiją, nors viešai išspausdintas tebuvo tik 1858 metais. Tas jausmo gilumas ir nuoširdumas, toji meninė galia, kuria Lermontovas Puškino žuvimo faktui suteikė didžiulės socialinės reikšmės, negalėjo likti nepastebėta nei jo draugų, nei priešų. Visa, kas buvo Rusijoje pažangesnio ir padoresnio, pradedant Bielinskiu ar Gercenu ir baigiant eiliniu, iš liaudies kilusiu studentu, iš baudžiauninkų prasimušusiu valdininku, — šį Lermontovo eilėraštį priėmė kaip aštrų politinį protestą, kaip viešą demonstraciją prieš nepakenčiamą režimą, susiteršusį didžiausio rusų tautos sūnaus užmušimu.

Pats Nikalojus I-amis perskaitė šį Lermontovo eilėraštį, atsiųstą jam kažkokios paslaugios rankos, su prierašu: „Kvietimas revoliucijon." Ir carui pasivaideno, kad tai vienas „dekabristų" užkopė į tribūną ir vėl atnaujino savo maištingą žodį, nutrauktą patrankų šūvių gruodžio keturioliktąją, atnaujino ji su nau-

ja jėga ir poetine galia, primenančią carui ką tik žuvusį Puškiną. Ir caras pasiskubino įsakyti pravesti tardymą apie „neleistiną eilėraštį, parašytą korneto Lermontovo“. Sprendimas buvo iš anksto aiškus. Visagalis žandarų šefas grafas Bekendorfas ant karo ministerio Černiševo rašto, slaptai pranešančio „aukščiausiojo“ valią, uždėjo trumpą vieno žodžio rezoliuciją: „Ubrat!“ Ir Lermontovą „ubrali“ — jis buvo pašalintas iš gvardijos ir ištremtas į tada pavojingą Kaukazą. Nuo to laiko caras jau nebepaleido poeto iš savo „globos“, o Kaukazas Lermontovui tapo antroji tėvynė, jo įkvėpimo šaltinis ir jo ankstyvas kapas. Ištremdamas Lermontovą į Kaukazą, mesdamas poetą į siaurą provincinių rietenų liūną, į dvikovininkų, peštukų, girtuoklių, kortininkų tarpą, caras ir jo pakalikai tiksliai apskaičiavo: jie su pagrindu tikėjosi, kad poetas neišvengs čia savo pražūties. Vis vien, jei ne atsitiktinė kalniečio, tai taikli kokio nors pašlemeikos breterio kulka anksčiau ar vėliau turės čia nutraukti poeto gyvybę. Ir ji, kaip matėm, buvo nutraukta, gal būt, dar net anksčiau, negu to tikėjosi Lermontovo persekiotojai.

Du kartus per visokias įtakingas protekcijas Lermontovui dar buvo leista grįžti iš Kaukazo į Petrapilį, tačiau neilgam. Poetas čia nerado to, ko troško širdis, ir neatgavo caro malonės, kurios, tiesą sakant, jis nė nesiekė. Pasižymėjęs kovose su kalniečiais, jis du kartus buvo savo karinės vyriausybės pristatytas apdvanoti, tačiau Patrapilis abudu sykius atsisakė tai aprobuoti. Generolas Galafejevas 1840 m. rašė savo oficialiame pranešime apie Lermontovą: „Tengisko pėstininkų pulko poručikas Lermontovas puolant prie Valerikos priešo sustiprinimus buvo gavęs uždavinį mūšio metu sekti priešakinės puolančios kolonos veiksmus ir pranešinėti jos viršininkui apie atsiektus laimėjimus. Tai buvo susiję su didžiausiu jam pavoju, nes priešas slėpėsi miške už medžių ir krūmų, tačiau šis karininkas, nebodamas jokių pavojų, atliko jam pavestą pareigą su pažymėtinu vyriškumu ir šaltakraujiškumu ir su pirmosiomis narsuolių eilėmis įsiveržė į priešo sustiprinimus“. Į šį Lermontovo, kaip kario, narsumo įvertinimą buvo atsakyta Atskiro Kaukazo korpo vadui gen. Golovinui šitokiu grafo Kleinmichelio įsakymu: „Viešpats imperatorius, išžiūrėjęs pateiktąjį apie šį karininką pranešimą, nemalonėjo pareikšti monarchiškojo sutikimo patvirtinti prašomą jam apdovanojimą. Be to, jo didenybė, pastebėjęs, kad poručikas Lermontovas nebuvo savo pulke, o buvo

paskirtas ekspedicijon, pavedant jam ypatingą kazokų būrį, įsakė pranešti jūsų, mielas pone, žiniai, kad poručikas Lermontovas būtinai privalo visada būti fronte ir kad vadovybė niekada neišdrįstų nė jokiais sumetimais atleisti jo nuo frontinės tarnybos savame pulke. Apie tokią viešpaties valią turiu garbę jums pranešti.“ Taigi, caras nekentė Lermontovo — pasižymėjusio kario taip pat, kaip jis nekentė jo — pasižymėjusio poeto.

Grįžęs trumpam Petrapilin, Lermontovas nerado sau vietos aukštuomenėje, jis duso tvankioje moralinėje carinės sostinės atmosferoje, jis blaškėsi tarp kraštutinumų, norėjo išeiti atsargon, bet karinė vyriausybė jo neišleido, jis norėjo grįžti atgal į Kaukazą, bet ištremtas ten antrą kartą po dvikovos su prancūzų pasiuntinio sūnumi de Barantu (kaip liudija Rostopčina savo laiške A. Duma, šios dvikovos priežastis buvusi neigiamas de Baranto atsiliepimas apie Puškiną), — jis vėl veržėsi atgal į sostinę, kurios aukštąją visuomenę charakterizavo su panieka:

При шуме музыки и пляски,
При диком шопоте затверженных речей,
Мелькают образы бездушные людей,
Приличьем стянутые маски...

Lermontovas, gyvendamas šitoje besielių žmonių, prisidengusių mandagumo kaukėmis ir per dienas naktis besisukančių pagal lengvos salioninės muzikos taktą, visuomenėje, galėjo drauge su savo alter ego — Pečorinu — sakyti: „Aš jaučiu savo sieloje neaprėpiamas jėgas“ — ir jis taip pat gerai žinojo, kad šitoje aplinkoje toms jėgoms nėra išeities ir naudingo pritaikymo. Aiškų to įrodymą jis davė 1840 metais išspausdintame savo romane „Mūsų laikų herojus“, kurį Gogolis pripažino rusų prozos šedevru, o Bielinskis teisingai jame pamatė įkūnijimą „epochos dvasios“, genialų atvaizdavimą tų žmonių, „kurie amžinai kovoja su išoriniu pasauliu ir patys su savimi... Širdgėla yra nuolatinė jų buities forma.“ Širdgėla buvo ir Lermontovo nuolatinė dvasinė būsena — savo romane jis tik didžiu meniniu pilnumu išreiškė kritinį požiūrį į tą „geležinį narvą“, kuriame buvo uždaryta visa feodalinė Rusija, kuriame duso šimtai tūkstančiai pajėgiausių asmenybių.

Pečorinas, įkūnijąs savyje nemaža paties Lermontovo bruožų, ir yra kaip tik nepaprastai ryškus tokios asmenybės atvaiz-

das, kuriame jau tas pats Bielinskis teisingai pastebėjo pagrindinį „prieštaravimą tarp vieno to paties žmogaus prigimties gilumo ir jo veiksmų menkumo“, ir tą prieštaravimą aiškino „pereinamąja dvasios būsena, kurioje žmogui visa sena yra sugriauta, o nauja dar nėra, ir kurioje žmogus yra tik galimybė kažko tikra ateityje ir visiškas šešėlis dabartyje“. Šios analizės teisingumą patvirtino beveik visa vėlesnioji rusų kritika.

Po trijų mėnesių atostogų, praleistų 1841 metų žiemą Petrapilyje, kur Lermontovas svajojo mesti karinę tarnybą, atsidėti vien literatūrai ir leisti literatūrinį žurnalą, jis — jau pripažintas ir išgarsėjęs poetas, „Demono“, „Mciri“ ir eilės šedevriškų lyrinių eilėraščių autorius — vėl gavo įsakymą per 48 valandas apleisti sostinę ir išvykti į Kaukazą: poetas sostinėje buvo nepageidaujamas ir pavojingas, carinė vyriausybė stengėsi juo nusikratyti.

Su tragiška nuojauta širdyje, lyg nuspėdamas savo greitą mirtį ir žinodamas niekad čia nebegrįšiąs, išvyko Lermontovas vėl ištrėmiman. Šį kartą poetas dar su didesniu įtūžimu, negu 1840 metais, ištremiamas po dvikovos su de Barantu, galėjo mesti nikalojiškajai Rusijai veidan trumpą, bet aštrų atsisveikinimo žodį:

Прощай, немытая Россия,
Страна рабов, страна господ,
И вы, мундиры голубые,
И ты, послушный им народ.

Быть может, за хребтом Кавказа
Укроюсь от твоих пашей,
От их всевидящего глаза,
От их всеслышащих ушей.

Šios aštuonios eilutės buvo smarkus poeto antausis visai Nikalojaus I-mojo imperijai.

Į savo tėvynę, į gimtuosius Tarachanus Lermontovas grįžo tik po metų — kietai užkaltame karste, vežamas liūdnos vilkstinės nuo pat Kaukazo papėdės per visą plačiąją Rusiją.

Būtų naivu vaizduotis Lermontovą buvus kokį profesionalų revoliucionierių, turėjusį aiškią revoliucinio veikimo programą ir aiškų tikslą. Jo asmenybę sudariusieji elementai, be abejo, buvo daug sudėtingesni ir ne taip paprastai trafaretiški. Jau Kotlerevskis kėlė klausimą: „Kas galėjo tikėtis, kad žmoguje,

išpaikintame, vienišame, praleidusiame savo vaikystę ir jaunystę uždarai, visą savo amžių gyvenusiame visuomenėje, kuri visiškai nesidomėjo gilesniais klausimais, visuomenėje išsiblaškiusioje ir atsidavusioje gyvenimo džiagsmams, — kas galėjo tikėtis, kad tokiame žmoguje suvokimas savo atsakingumo prieš žmones ir prieš patį save taps gilių dvasinių skausmų šaltinis".

Ir tas pats Kotlerevskis atsakė, kad „lermontoviškos nuotaikos šaltinis slepiasi poeto dvasinėje sąrangoje, kuri duota pačios prigimties", t. y., kad prigimtis sukūrė Lermontovą iš esmės melancholiką ir svajotoją. Daug kas dar ir šiandien laikosi pažiūros, kad Lermontovo sarkazmas ir skepticizmas atsiradęs tik dėl jo per didelės savimeilės, dėl jo per daug jautrios psichinės struktūros, dėl jo auklėjimo ir, pagaliau, dėl literatūrinės Bairono įtakos. Gal visame tame ir yra dalis tiesos, bet tik dalis, kaip dalis tiesos tebūtų ir teigime, kad Lermontovas, toks, kokį mes jį žinome su kūnu, su krauju ir su visais savo širdies virpuliais, tėra tik grynai epochos sąlygų produktas.

Didelis rašytojas, koks buvo Lermontovas, be abejo, visada yra didesnis už savo gyvenamąją aplinką, jis visada praauga savo epochą, kaip tas medis kad iškyla aukščiau žemės, kurion jis yra įleidęs šaknis. Jei būtų kitaip, jei viską lemtų tik viena socialinė aplinkuma, ta pati Nikalojaus I-mojo epocha mums būtų davusi ne vieną Lermontovą, o gal dešimtis ir šimtus jų.

Kokios sudėtingos ir nelegvai įspėjamos asmenybės būta Lermontovo, akivaizdžiai rodo jo santykiai su Bielinskiu, su tuo pačiu Bielinskiu, kuris pirmasis atskleidė Lermontovo genialumą, kuris, vos pasirodžius pirmiesiems Lermontovo kūriniams spaudoje, jau rašė: „Mūsų poezijos horizonte sužibo naujas ryškus šviesulys, ir tuoj pasirodė besąs pirmojo dydžio žvaigždė. Mes kalbame apie Lermontovą..."

Bielinskis su Lermontovu pirmą kartą susitiko 1837 metų vasarą Piatigorske pas Gerceno draugą Satiną. „Į rimtus Bielinskio išvedžiojimus, — rašo susitikimo liudininkas savo atsiminimuose, — jis (t. y. Lermontovas) ėmė atsakinėti įvairiais juokais; tai aiškiai pykino Bielinskį, kuris ėmė karščiuotis; tuo tarpu Bielinskio karščiavimasis vis labiau ir labiau kurstė Lermontovo humorą, kuris juokėsi iš visos širdies ir svaidė įvairius sąmojus". Bielinskiui šie Lermontovo lengvabūdiški juokavimai paliko sunkų įspūdį, bet tai nebuvo tikrasis Lermontovas.

Po trijų metų poetas ir kritikas vėl susitiko. Bielinskis tada atlankė po dvikovos su de Barantu areštuotąjį Lermontovą karinėj daboklėj ir kalbėjosi su juo keturias valandas. Tai buvo didžiulės reikšmės rusų literatūros istorijoje susitikimas. Bielinskis, grįžęs iš pasimatymo, su entuziazmu pasakojo Panajevui: „Na, brolau, pirmą kartą aš mačiau šį žmogų kaip tikrą žmogų!.. Pirmąsias minutes man buvo nejauku, bet paskui kažkaip užsimezgė pašnekesys apie anglų literatūrą... Aš žiūrėjau į jį — ir netikėjau nei savo akims, nei ausims. Jo veidas įgijo natūralią išraišką, jis tuo metu buvo toks, koks yra... Jo žodžiuose buvo tiek tiesos, gilumo ir paprastumo! Aš pirmą kartą mačiau Lermontovą tokį, kokį visada norėjau jį matyti... Kiek estetinio pajautimo šitame žmoguje! Kokia švelni ir subtili jo poetinė siela!..“ Bielinskį šis susitikimas taip sujaudino, kad jis neiškentęs rašė V. P. Botkinui į Maskvą: „Neseniai aš buvau pas jį kalėjime ir pirmą kartą pasikalbėjau su juo iš visos širdies. Gili ir galinga dvasia! Kaip jis teisingai vertina meną, koks gilus ir grynas jo meninis skonis! O, tai bus rusų poetas sulig Jonu Didžiuoju! Nuostabi prigimtis!“

Štai koks buvo tikrasis Lermontovas, nors jis pats dar ankstyvoje jaunystėje rašė apie save:

Я холоден и горд, и даже злым
толпе кажуся...

Tačiau laimė, tekusi Bielinskiui, pamatyti tikrąjį Lermontovą retai kam tepasitaikydavo. Jo veidą dengė daugelis kaukių: ne vieną jų jis pats buvo užsidėjęs, ne vieną jam uždėjo kiti. Dar ir šiandien kai kurios jų tebebando iškreipti tikruosius jo kilnios išraiškos bruožus.

Tačiau man atrodo, kad toji trumpa Lermontovo likimo ir jo dvasinės sąrangos apybraiža, kurią dar prieš Didįjį karą davė, kaip visai bešališkas rusų literatūros istorijos apžvalgininkas, žymus danų kritikas Jurgis Brandes, yra arčiausiai tiesos ir gali eiti reziume viso to, kas buvo ligi šiol čia pasakyta:

J. Brandes rašo:

„Jo priešai persekiojo jį todėl, kad jis išdrįso mąstyti, mėtė jį akmenimis todėl, kad jis išdrįso kalbėti; jie negalėjo jam nieko atsakyti, iš čia jų įniršimas. Tačiau jis nepavydėjo jiems ordenų, nepavydėjo ir jų nugarkaulio lankstumo, kuris jiems padėjo įsigyti tuos ordenus. Viską atėmė iš jo, — bet tik ne jo

išdidumą ir ne jo vyriškumą. Jis degė grožio aistra, kovojo dėl tiesos; tai kitiems atrodė bloga ir pavojinga...

Jo draugai buvo jam neištikimi ir kėlė jame nusivylimą. Jis gi buvo ištikimas draugams. Kiti prisitaikydavo prie to, ko neapkentė. Jis likdavo ištikimas pats sau savo neapykantoje. Jo dvasios didybė ir kilnumas nuolat grasino jam pražūtimi. Jis nesiliovė stipriai jautęs ir laisvai mąstęs. Jis buvo apsuptas šnipų, jo nesuprato, kai jis tylėjo, ir kaip įmanydami iškreipinėjo jo žodžius, kai jis kalbėjo; jį visaip diskreditavo, šmeižė, jo neapkentė, nuo jo atsisakinėjo. Tačiau jis visada liko didesnis ir stipresnis negu jo likimas".

Ryškiausią savo dvasios ir likimo atvaizdavimą Lermontovas paliko savo kūryboje.

Prieštaravimas tarp idealo ir tikrovės yra centrinis jos motyvas. Lermontovas aštriai, su giliu sielvartu jautė skirtumą tarp idelaus pasaulio ir žemiškosios realybės. Jo mintys, anot V. Kirpotino, nuolat klaidžiojo tarp nesuderinamų kontrastų, tarp kraštutinių prieštaravimų. Meninių vaizdų pavidalu tas idealo ir realybės susikirtimas Lermontovo kūryboje pasireiškė kaip dangaus ir žemės antitezė. Rojus ir pragaras, angelai ir demonai, dangiškų esybių pasaulis ir Tambovo iždininkės — „kaznačeišos" pasaulėlis, laisvė ir vergija, išdidus laisvos asmenybės nepriklausomumas ir minios šliaužiojimas, meilė, tyra, nekalta, nuskaidrinanti širdį, ir purvinas karininkiškas ištvirkavimas — visa tai Lermontovo sąmonėje stojo viena prieš kitą, visa tai sukosi amžinoje, išeities nerandančioje kovoje.

Šis idealiojo ir realiojo pasaulio kontrastingumas, ypač ryškus ano meto Rusijos gyvenimo sąlygose, buvo ne vien Lermontovą kankinusi problema; jos išsprendimo aistringai ieškojo ir Bakuninas, ir Gercenas, ir Ogariovas, ir Bielinskis, ir ištisa plejada rusų tautos šviesesniųjų protų. Visus juos kankino klausimas: kas kaltas, kad gyvenime blogis viršija gėrį. „Kas kaltas?" — taip pavadino Gercenas savo romaną, ir Lermontovo poezija iš tikrųjų išaugo ieškojimų atsakymo į šį klausimą atmosferoje. O išspręsti šią kankinančią problemą galima buvo arba atsisakant realybės vardan abstraktaus, bet kilnaus idealo, arba paaukojant idealą vardan realybės, arba, pagaliau, išugdant idealą iš pačios gyvenimo tikrovės. Lermontovui, kaip ir Bielinskiui, savo kūrybos ir idėjinio brendimo kelyje teko pereiti visus šiuos tris etapus.

Pradžioje jaunasis Lermontovas buvo linkęs atsisakyti realybės vardan idealo, atsisakyti žemės vardan dangaus, ir tartum toji jo „Angelo" „jauna siela", jis bodėjosi pasaulyje —

И звуков небес заменить немогли
...скучныя песни земли.

Šis Lermontovo atsisakymas nuo žemės vardan dangaus pagimdė jo poezijoje polinkį į fantastiką ir egzotiką, į didžių, galingų herojų kultą, į titaniškų aistrų vaizdavimą. Savo paties likimo — ištremtojo, pasmerktojo, patekusio nemalonėn žmogaus likimo įsivaizdavimas visą laiką šmėšeliavo Lermontovui prieš akis ten kažkur Kaukazo tarpukalnėse tragiška Demono figūra. Ne tik savo herojams jis išgalvojo romantines dekoracijas, bet ir pats drepiravosi jų drabužiais, slėpėsi jų slaptingose kaukėse. „Romantiškasis Lermontovo genijus, — sako V. Kirpotinas, — apskritai buvo linkęs suteikti kosminį mastą savo individualinio gyvenimo ir visuomeninės aplinkumos prieštaravimams. Lermontovas vedė amžiną kovą su dangumi, jis nepaliaujamai ginčijosi su Dievu, kurį, laikydamasis tradicinės religinės pasaulėžiūros, poetas vaizdavosi realia esybe, atsakinga už pasaulio santvarką. Todėl religinis filosofas Vladimiras Solovjovas visą Lermontovo kūrybą ir laikė „beprotišku iššūkiu aukštesnėms jėgoms".

Tačiau Lermontovas negalėjo ilgai tenkintis tuo persikėlimu į abstraktinio idealo pasaulį, tais „dangiškais garsais", ar nusiraminti vien maištavimu prieš Dievą. Poetui nepakako įsivaizduotosios, nežemiškos erdvės, ir eilėraštyje „Malda" (1829 m.) jis sako:

Не обвиняй меня, всесильный,
И не карай меня, молю,
За то, что мрак земли могильной
С ее страстями я люблю.

O kitame eilėraštyje poetas jau atvirai atiduoda pirmenybę žemei:

Как землю нам больше небес не любить?
Нам небесное счастье темно.
Хоть счастье земное и меньше в сто раз,
Но мы знаем какое оно.

Lermontovas buvo iš prigimties veiklios dvasios asmenybė, ir visa kas žemiška, realu — jį visada nesulaikomai traukė prie savęs. Jo kūryboje vienu pagrindinių motyvų, kaip tai nurodė jau Michailovskis, eina stengimasis suderinti mintį su veiksmu, siekimą paversti akcija. Dar 17-kos metų Lermontovas jau rašė:

Так жизнь скучна, когда боренья нет...
Мне нужно действовать, я каждый день
Бессмертным сделать бы желал, как тень
Великого героя, и понять
Я не могу, что значитъ отдыхать.

Ir pirmasis priekaištas, kuriuo poetas kreipėsi garsiojoj „Dūmoj" į savąją kartą, buvo: „Neveiklume susensi tu".

Savo grįžimą iš abstrakčių idealizmo sferų į realybės pasaulį Lermontovas deklaravo 1838 m. parašytame eilėraštyje „Poetas" — tame puikiame manifeste apie poeto didžios paskirties būtiną aktyvumą ir pilietiškumą. Apžvelgdamas savo amžininkų poetų minią, visus tuos elegiškus šeimyninių židinių dainius, kaip Krasovas ir Kliušnikovas, šaltus retorikus, kaip Benediktovas, bejausmius klasikinio marmuro skeveldrų raižinėtojus, kaip Maikovas, Lermotovas su giliu sielvartu apgailestauja, kad —

В наш век изнеженный не так ли ты, поэт,
Свое утратил назначенье,
На злату променял ту власть, которой свет
Внимал в немом благоговенье?

Kaip poeto idealą Lermotovas iškelia tuos laikus, kai —

Бывало, мерный звук твоих могучих слов
Воспламенял бойца для битвы;
Он нужен был толпе, как чаша для пиров,
Как фимиам в часы молитвы.

Твой стих, как божий дух, носился над толпой,
И отзыв мыслей благородных
Звучал, как колокол на башне вечевой
Во дни торжеств и бед народных...

Проснешься-ль ты опять, осмеянный пророк?
Иль никогда, на голос мщенья,
Из золотых ножон не вырвешь свой клинок,
Покрытый ржавчиной презренья?

Susidaręs sau šitokį poeto pašaukimo idealą, Lermontovas jo jau nebeatsisakė ligi pat savo mirties. Ir jo „ramus galingų žodžių skambesys“, jo „geležinis eilėraštis, aplietas širdgėla ir pykčiu“, iš tikrųjų virto tuo varpo skambėjimu, kuris „uždegė kovai“ dėl laisvės tokius carizmo priešus, kaip Bielinskį, Gerceną, Černiševskį, Dabroliubovą, kuris, it tas aštrus durklas, kiaurai persmeigė išsigimstančią aristokratinę visuomenę.

Bet kągi rado ir galėjo rasti kūrybai Lermontovas, nukreipęs savo žvilgsnį nuo abstraktaus idealo į to meto Rusijos gyvenimo tikrovę? Kokį idealą jis galėjo išugdyti iš šios tikrovės, iš tos visuomenės, kurią šitaip charakterizavo artimas Lermontovo pažįstamas kunigaikštis Vasilčikovas: „Paradai ir iškilmės kariškiams, caro rūmų baliai bei pasilinksminimai kavalieriams ir damoms, apdovanojimai ir iškilmingas 6-tos gruodžio, Kalėdų, Velykų šventimas, paskyrimai į gvardijos pulkus ir pakėlimai mergaičių į freilinas, o jaunuolių — į kamer-junkerius, — štai ir viskas, iš tikrųjų viskas, kuo domėjosi toji visuomenė, kurios reprezentantai buvo ne Lermontovas ir Puškinas, o įžūlūs Skalozubai ir viskam nuolankūs Molčalinai“.

Vienumos jausmu ir pesimizmu Lermontovas apibrėžė savo santykį su šita visuomene. Vienuma, išdidus poeto vienišumas niekinamos tikrovės atžvilgiu yra vienas pagrindinių Lermontovo poezijos motyvų. Šis motyvas jo poeziją darė gimininga Bairono kūrybai, tačiau tos giminystės socialinės šaknys buvo labai skirtingos. Ir pats Lermontovas, matyt, tai nujautė, nes jis atvirai sakė:

Нет, я не Байрон, я другой,
Еще неведомый избранник,
Как он гонимый миром странник,
Но только с русскою душой.

Lermontovas niekur nesidžiaugė savo vienišumu, o greičiau bodėjosi ir skundėsi juo:

И скучно, и грустно, и некому руку подать
В минуту душевной невзгоды...

Išdidus vienišumas, gerai tinkąs abstraktaus idealo pasaulyje, kaip tik neteikė jokių perspektyvų aktingam veikimui, kurio troško visa poeto prigimtis. Šitą savo bodėjimąsi vienišumu Lermontovas gal genialiausiai išreiškė „Demone“, kaip tai nuro-

do Daškevičius, lyginęs Lermontovo kūrinį su gausybe ta pačia tema pasaulinės literatūros veikalų. Lermontovas davė visai naują pasaulinėje literatūroje demonizmo kančių interpretaciją, įdėdamas į savo Demono lūpas šį tragišką prisipažinimą:

О, если б ты могла понять,
Какое горькое томленье
Всю жизнь, — века безъ разделенья
И наслаждаться и страдать,
За зло похвал не ожидать,
Ни за добро вознагражденья;
Жить для себя, скучать собой
И этой вечною борьбой
Вез торжества, без примиренья...

Tragiškas vienišumo jausmas, supratimas, kad rėmimasis vien savuoju „aš“ neišvengiamai turi baigtis pralaimėjimu, troškimas veikti ir negalėjimas to troškulio numalšinti, kritinė pažiūra į savo laikų visuomenę gimdė Lermontovo pesimizmą, jo kartulį ir panieką, širdgėlą ir liūdesį, jo nusivylimą savimi, apskritai visais žmonėmis ir ypač savąja karta. Lermontovui atrodė, kad jis drauge su visais savo gadynės žmonėmis praeis per gyvenimą nepalikęs pėdsako. Šį tragišką pesimizmą ir negailestingą, sielvartu persunktą savosios visuomenės kritiką Lermontovas genialiai išreiškė garsiojoje „Dūmoje“, kurios ramus, epiškas tonas skamba lyg neatmainomas teisėjo pasmerkimas:

Liūdnai žiuriu į mūsų amžiaus žmones,
Jų ateitis — arba tuščia, arba tamsi.
Ir prislėgti žinojimo bei abejonių
Neveikloje susensime visi.

Paveldim mes dar vygėj
Tėvų klaidas ir išmintį jų pavėluotą.
Ir jau gyvenimas mus vargina, tartum lygiam kely betikslis [žygis.
Tarytum svetimųjų šventėj puota.

Ir gėriui ir blogybėms vienodai abejingi,
Mes vystam, be kovos pradėję savo buitį,
Pavojų bijome gėdingai,
Prieš valdžią lenkiamės, tartum vergai užguiti.

Juk ir besyviu vaisium, nunokusiu prieš laiką,
Nesigėrės nei mūs akis, nei skonis niekada;
Kabos jis tarp žiedų, atklydėlis nesveikas,
Ir jų gražumo valanda — bus jo kritimo valanda.

Gana, joks vertimas negali perduoti viso Lermontovo „Dūmos“ grožio ir skambėjimo galios.

Tačiau šis Lermontovo pesimizmas nebuvo tik jo vieno, o ištisos epochos pesimizmas. Užtat tame pesimizme daugiau jaučiama ne rezignacija ar beviltiškumas, kiek sielvartas ir smerkimas, kiek ieškojimas išeities ir troškimas išsivadavimo. Kai Lermontovas sako, kad jis nieko nebelaukiąs iš gyvenimo, kad jis norėtų mirti, tai šie jo žodžiai nereiškia, kad jis visiškai atsisako gyvenimo. Anot N. Asejevo, šis poeto noras yra tik siekimas užslopinti, sumažinti širdies skausmą, nuraminti savo gėlą ir sielvartą. Ir jei viename paskutiniųjų savo lyrikos šedevrų Lermontovas sakosi norįs užsimiršti ir užsnūsti, tai jis tuoj prideda:

Но не тем холодным сном могилы,
Я б желал навеки так заснуть,
Чтоб в груди дремали жизни силы,
Чтоб дыша вздымалась тихо грудь...

Lermontovo pesimizmas, kaip apibūdino jį jau Bielinskis, buvo „netikėjimas gyvenimu trokštant to gyvenimo“. Tik Lermontovas troško gyvenimo kitokio — šviesesnio, laisvesnio, laimingesnio, prasmingesnio, negu matė aplink save.

Visoje Lermontovo kūryboje nepaliaujamai veikia kovotojas dėl laisvės ir garbės, kurio tipas augo ir ryškėjo drauge su poeto talento brendimu. Temą apie išdidų ir vienišą žmogų, maištininką ir išsiskyrėlį, sukylantį prieš jį supančią menką, vergišką aplinką ir kalantį ginklą prieš žemės ir dangaus valdovus, siekiantį pilnesnio, prasmingesnio gyvenimo — šią mėgiamąją temą Lermontovas pradėjo savo kūryboje plėtoti jau nuo keturiolikos metų (pav. „Korsaras“, 1828 m.; „Išpažintis“, 1830 m.). Savo mylimąjį herojų — kovotoją dėl laisvės ir garbės — poetas perkėlinėjo iš vienos šalies į kitą, iš epochos į epochą; iš viduramžiškos Ispanijos („Išpažintis“) į XVI amžiaus Maskvą („Bajoras Orša“), iš baudžiaviško kaimo, apimto „Pugačiovo sukilimo („Vadim“) — į Kaukazo viršukalnes („Mciri“); iš XIX amžiaus trisdešimtųjų metų maskviečio studento kambarėlio („Keistas žmogus“) — į įsivaizduotąją ribą tarp „dangaus“ ir „žemės“ („Demonas“). Lermontovas, kaip teisingai pastebi S. Durilinas, nuolatos ir primygtinai ugdė tame viename daugelio savo poemų, dramų ir apysakų herojuje vieną

ir tą patį, tačiau ilgainiui vis labiau stiprėjantį, jausmą, vieną ir tą pačią, bet vis labiau bręstančią mintį, kad laisvė ir kova dėl jos yra svarbiausias žmogaus tikslas visais gyvenimo ir buities atvejais. Ir Lermontovas išreiškė tik jį patį visą gyvenimą kankinusį klausimą, kai savo sukurtojo Mciri lūpomis sakė:

Давным-давно задумал я
Взглянуть на дальные поля,
Узнать, прекрасна ли земля,
Узнать, для воли иль тюрмы
На этот свет родимся мы.

Kaip gi sprendė savo kūryboje Lermontovas šį laisvės ir žemiškojo gėrio, šį žmogaus ir buities santykių klausimą, kurį jis iškėlė visai naujoje šviesoje, su nepaprasta galia, dramatiškumu ir filosofinės minties gilybe?

Nusileidęs iš abstraktinio idealo sferos į žemę ir neradęs čia šios problemos išsprendimo nei uždarame, silpninančiame individualizme, nei išeities nenurodančiame pesimizme, Lermontovas buvo linkęs kaltinti silpnumą ir bejėgiškumą žmogaus asmenybės, įsivaizdavusios save titanišku kovotoju už gyvenimo pilnatvę ir idealo realizavimą. Tokio sprendimo poetas priėjo tame pačiame „Mciri“, tvirtindamas:

Находишь корень мук в себе самом,
И небо обвинить нельзя ни в чем.

Tačiau gilinimasis į save, į žmogaus prigimtį sutvirtino Lermontovo kūryboje realistinį elementą ir privedė poetą prie visai naujo požiūrio. Nors Lermontovo kūryboje vyrauja idealistinis romantizmas, tačiau joje jau nuo pat oeto jaunystės stipriai reiškėsi ir realistiniai motyvai. P. Antokolskis įdomiai pastebi, kad Lermonovo realizmas prasidėjo nuo įsigilinimo į save. Lermontovui visiškai galima pritaikyti Černiševskio žodžius: „Kas netyrinėjo žmogaus pats savyje, tas niekada nepasieks kiek gilesnės žmonių analizės“. O. Lermontovą, kaip jis prisipažįsta „Mūsų laikų herojuje“, kaip tik domino „žmogaus sielos istorija“. Betyrinėjant tą „žmogaus sielos istoriją“, Lermontovui vis labiau ėmė ryškėti mintis, kad dėl gyvenime vyraujančio blogio ir neteisybės, dėl nesantarmės tarp idealo ir realybės kaltas ne dangus, ne Dievas ir ne idealisto herojaus individualinis bejėgiškumas, o patys žmonės, jų papročiai, žo-

džiu, visuomeninė santvarka. Ta mintis jau pasireiškia jo „Dūmoje", eilėje lyrinių eilėraščių, poemose „Saška", „Pasaka vaikams", „Iždininkė" ir pagaliau gal ryškiausiai — „Mūsų laikų herojuje".

Iš šito realistinio požiūrio į gyvenimą ir kyla tas Lermontovo kūrybos satyrinis, pilnas rėžiančios pajuokos, sarkazmo, tulžies ir kartulio, motyvas, ir atsiranda tas jo „geležinis eilėraštis, aplietas širdgėla ir pykčiu". O širdgėla ir pyktis — tai jau visai kitokios rūšies jausmas, negu panieka. Panieka dažnai jungiasi su abejingumu, tuo tarpu pyktis yra nukreiptas prieš kaltininkus, jis skatina veikti, pašalinti jį sukėlusias priežastis.

Tačiau Lermontovo gyvenamojo meto Rusijos socialinės sąlygos, šalies visuomeninio progreso perspektyvos dar tebebuvo tokioje istorinės raidos būsenoje, kad Lermontovas negalėjo duoti nei pakankamai išsamaus, politiškai formuluoto atsakymo į klausimą, kas kaltas dėl gyvenimo netobulumo, nei juo labiau atsakyti, ką reikia daryti tam netobulumui pašalinti. Jis pats prisipažino „Mūsų laikų herojaus" antrojo leidimo įžangoje: „Tačiau nemanykite, ... kad šitos knygos autorius kada nors turėjo išdidžią svajonę pasidaryti žmogiškų ydų gydytoju. Užteks to, kad liga nurodyta, o kaip ją išgydyti — tai jau Dievas težino". Tačiau kaip tą visuomenę ligą gydyti, negalėjo pasakyti ne tik Lermontovas, bet ir kiti jo amžininkai. Rusų visuomeninio sąjūdžio istorijoje Lermontovo epocha dar apskritai nebuvo visu aštrumu iškėlusi klausimo k ą d a r y t i?, o vis dar tebeieškojo atsakymo tik į klausimą k a s k a l t a s? Klausimą k ą d a r y t iškėlė vėlesnioji rusų visuomenininkų ir laisvės kovotojų karta — Nekrasovas, Černiševskis, Dobroliubovas. Černiševskio romanas „Kas daryti?" tapo ištisos kartos devizas.

Tačiau Lermontovo kūrybos idėjinės raidos ir jos visuomeninės reikšmės pilnutiniam apibūdinimui reikia būtinai pažymėti, kad Lermontovas jau buvo beapčiuopiąs tą tikrąjį kelią, kuriuo reikėtų eiti į laisvę ir išsivadavimą, kad jis jau buvo besurandąs tas jėgas, tada dar sukaustytas gilaus vergijos miego, kurios galėjo duoti tikrą, realią pajėgą laisvės siekimams. Tai rodo jo neužilgo prieš mirtį parašytas žymusis eilėraštis „Tėvynė", kuriame poetas atvirai atsisako šovinistinio, slavofilinio patriotizmo ir oficialinės ideologijos:

Люблю отчизну я, но странною любовью!
Не победит ее рассудок мой
Ни слава, купленная кровью,
Ни полный гордого доверия покой,
Ни темной старины заветные преданья
Не шевелят во мне отрадного мечтанья.

Ta „keistoji" meilė, kuria Lermontovas pasisako mylįs savo tėvynę, yra jo meilė — neaprėpiamoms Rusijos laukų platumoms, jos „liūdnų kaimų mirksiantiems žiburėliams", jos skaitlingai liaudžiai. Savo „Tėvynėje" Lermontovas jau dideliu šuoliu prasiveržia iš feodalinės, aristokratinės Rusijos į demokratinę, liaudinę Rusiją. Ne be pagrindo šiuo Lermontovo eilėraščiu taip susižavėjo Bielinskis, pavadinęs jį puškinišku ir baiminęsis, ar praleis cenzūra, nes jis buvo taip labai priešingas oficialiniam patriotizmui. O vienas revoliucinio demokratinio sąjūdžio vadų, Dobroliubovas, iš to eilėraščio sprendė Lermontovą supratus, kad išsigelbėjimas iš klaidingo kelio yra tik liaudyje. Šiame eilėraštyje, anot Dobroliubovo, Lermontovas „iškilo aukščiau visų patriotizmo prietarų ir tėvynės meilę suprato teisingai, šventai ir išmintingai".

Tiesą sakant, liaudinė dvasia Lermontovui niekada nebuvo svetima. Dar 1831 m. Lermontovas jau rašė, kad tikrosios poezijos ieškosiąs tik rusų liaudies pasakose, o pirmasis kūrinys, kurį jis pats atidavė spaudai, buvo „Borodino" — ta nuostabioji daina, kurioje didžiulė tautinė epopėja sukaupta į paprastą, žodžiams šykštų kareivio pasakojimą. Tačiau tame suglaustame pasakojime, kaip sako S. Durilinas, Lermontovas pajėgė duoti ir teisingą garsiojo mūšio istorinį vaizdą, ir tikrą seno kareivio — herojaus tipą, ir iškelti visą rusų tautos didybę, pasireiškusią liaudies kovoje dėl savo tėvynės laisvės. „Borodino" dainoje sutelktą didžiulę tautinės dvasios potenciją geriausiai įvertino L. Tolstojus, 1909 m. viename pokalbyje pareiškęs, kad Lermontovo „Borodino" yra tas grūdas, iš kurio išaugo „Karas ir taika".

Po „Borodino" sekė antras grynai tautinis Lermontovo kūrinys — „Daina apie pirklį Kalašnikovą", daina, kuri atrodo gimusi tais laikais, apie kuriuos joje dainuojama — tiek joje tikro rusiškumo ir istorinės teisybės.

Šiuose abiejuose, atrodo, tiesiog iš rusų tautos dvasios gelmių išaugusiuose kūriniuose, Lermontovas idealizuoja praeitį, seno-

vės laikų žmones, tačiau ne vardan slavofiliškojo patriotizmo, o vardan opozicijos savo meto dabarčiai. Tai teisingai nurodė jau Bielinskis, sakydamas, kad „Dainoje apie pirklį Kalašnikovą“ pasireiškia „dvasinė poeto būsena, nepatenkinto gyvenamąja dabartimi ir nusikeliančio iš jos į tolimąją praeitį, kad ten ieškotų gyvenimo, kurio jis nemato dabartyje“. Juk „Borodino“ dainoje, metant priekaištą gyvenamosios gadynės žmonėms, taip pat atvirai sakoma:

Да, были люди в наше время,
Не то, что нынешнее племя:
Богатыри — не вы!

Tolimesnis Lermontovo idėjinis kelias šia kryptimi jau ėjo iš praeities į ateitį, iš idealizavimo senovės laikų žmonių į ieškojimą tokių ryžtingų, veiklių žmonių dabarties visuomenėje, t. y., tiksliau sakant — liaudyje.

Beveik prieš pat savo mirtį Lermontovas įrašė dienoraštyje: „Rusija neturi praeities: ji visa dabartyje ir ateityje. Ir pasaka tokia yra: Eruslanas Lazarevičius sėdėjo namie 20 metų ir stipriai miegojo, bet 21-maisiais metais pabudo iš sunkaus miego ir atsistojo, ir išėjo, ir sutiko jis trisdešimt septynis karalius ir septyniasdešimt milžinų, ir sumušė juos ir ėmė ant jų karaliauti... Tokia Rusija“.

Kaip teisingai sako kritikas S. Durilinas, šitoje Lermontovo perpasakotoje pasakoje apie pabudusį rusų milžiną nereikiai ieškoti išdidžios šovinistinės būsimųjų ateityje užkariavimų svajonės. Savo „Tėvynėje“ Lermontovas aiškiai pasakė, kad „krauju pirkta garbė“ nekelia jam džiaugsmo, o priverstas dalyvauti Kaukazo laisvų tautų užkariavime, Lermontovas, aprašydamas kovą prie Valerikos, aiškiai pabrėžė savo neigiamą nusistatymą carinio imperializmo atžvilgiu. Žiūrėdamas į caro generolą, laimėjusį mūšį prieš laisvus kalniečius, poetas galvoja:

...С грустью тайной и сердечной
Я думал: жалкий человек...
Чего он хочет?... Небо ясно,
Под небом места много всем. —
Но беспрестанно и напрасно
Один враждует он... Зачем?

Toje Lermontovo pasakoje greičiau slypi kitokia svajonė — ugdyta ir Bielinskio, ir Gerceno, ir šimtų geriausių rusų tautos sūnų, — svajonė, išreiškianti gilų poeto įsitikinimą, kad jo tauta, prievarta laikoma „giliame vergijos miege“, kada nors pakils, kaip tas pabudęs milžinas, ir pradės naują gyvenimą, pilną didžių žygių ir darbų.

Paties Lermontovo kūryba daug prisidėjo prie to rusų tautos pažadinimo iš gilaus carinės vergijos miego. Ištisoms rusų visuomenės kartoms Lermontovo poezija skambėjo lyg varpas, žadinąs nubusti ir keltis. Teisingai Lunačarskis Lermontovo poeziją pavadino „paskutiniu ir giliai nuoširdžiu dekabristinės nuotaikos aidu“. Iškilęs, kaip poetas, tarp dviejų rusų revoliucinio sąjūdžio bangų, Lermontovas savo kūryba nutiesė tiltą tarp jų, sujungdamas maištininkus „dekabristus“ su revoliuciniais demokratais. Tai, ko nebaigė pasakyti rusų skaitytojui savo kūryboje Lermontovas, kiek vėliau jam pasakė Nekrasovas, Dobroliubovas, Černiševskis, žavėjęsi Lermontovu, iš jo mokęsi ir didžiai vertinę jo kūrybinį žodį. Rusų literatūroje Lermontovas buvo tiesioginis Puškino įpėdinis, jis užbaigė nacionalinės literatūros kūrimo pradinį procesą ir pastūmėjo jos tolimesnę plėtotę nauja kryptimi. Lermontovas pačią mintį, būten tai, ką Gercenas vadino „refleksija“, padarė lyrikos pagrindu ir tuo pačiu, kaip nurodo B. M. Eichenbaumas, plačiai atvėrė vartus poezijon, publicistikai bei pilietiniams motyvams. Šiuo atžvilgiu Lermontovo kūryba buvo didelis žingsnis į priekį. Tai ir yra didžioji istorinė Lermontovo poezijos reikšmė, suteikusi jam rusų tautos poeto vardą. Šiandien Lermontovas tikrai yra tapęs nuoširdžiai mylimu ir didžiai vertinamu plačiųjų rusų liaudies sluoksnių rašytoju, ir jau tikrai yra įvykęs tas Bielinskio spėjimas, kad „Lermontovo vardas literatūroje pasidarys tautinis vardas, ir harmoningi jo poezijos garsai bus girdimi kasdieninėje minios šnekoje, jos pokalbiuose apie gyvenimiškus rūpesčius.

Tačiau ne tik rusų tautos žmogui ir ne tik rusų žemės gyventojai yra reikšminga ir brangi Lermontovo poezija. Jau Kotlerevskis Lermontovo kūrybos progresyvinę reikšmę apibrėžė tuo, kad ji atmetė bet kokį pasitenkinusį dvasios ramumą, neleido žmonėms užsnūsti dabartyje, stūmė juos į priekį, mokė griežtai teisti save pačius ir jų akyse ji buvo genialus meniškas nepaliaujamo siekimo principų įkūniji-

mas. Šitosios savo reikšmės Lermontovo poezija nėra nustojusi nė šiandien, kai vėl visu aštrumu prieš kiekvieną mąstantį žmogų iškyla pagrindinės idėjinės problemos, kai vėl plačiu visuomeniniu mastu sprendžiami aktualieji istorinio buities proceso klausimai: k a s k a l t a s ir k ą d a r y t i? Genialus Lermontovo poezijos žodis, čia skambąs, lyg rūstus ir šaltas plienas, čia vėl tviską̨s nuostobiu spalvingumu, plaikstąs švelniausiais giliausių jausmų atspalviais — čia liūdnais, čia svajingais, čia maištaujančiais, čia vėl giedrais ir linksmais, — ta nuostabioji Lermontovo lirika, pilna ir sielvarto, ir liūdesio, ir nusivylimo, ir karčios gėlos, ir niūraus pykčio, bet taip pat spindinti ir šviesiu tikėjimu, ir kilniausiomis viltimis šiandien mums darosi artima ir brangi ne tik savo nenykstančiu meniniu grožiu, bet ir savo gilia idėjine prasme.

ANTONI KRAJEWSKI

„WESELE" ST. WYSPIAŃSKIEGO

ELEMENTY TREŚCI IDEOWEJ

I

W długim szeregu scen, jakie przewijają się przed naszymi oczami, zanim rozpocznie się akcja „Wesela", na pierwszy rzut oka trudno odnaleźć wyraźną myśl kompozycyjną. Uważniejsza analiza pozwala jednak dojść do wniosku, że ten kalejdoskop scen nie jest bynajmniej pozbawiony wewnętrznej logiki. Przede wszystkim każda niemal ze scen tych posiada dość wyraźnie zarysowany konflikt. Konflikty są różne, ale i tu widzimy pewne stałe schematy, a jest ich, najogólniej biorąc, dwa. Jeden polega na tym: autor przedstawia czyjeś uczucia, tęsknoty, dążenia w ten sposób, że widzimy jego własną dla nich sympatię, a jednocześnie pokazuje, jak one spotykają się z niedowierzaniem, lekceważeniem, a często drwinami i szyderstwem. Dwa przeciwne sobie elementy skupione są niekiedy w jednej i tej samej osobie, ale najczęściej występują w osobach różnych. Konflikty wspomniane odgrywają w gruncie rzeczy rolę epizodów, z których akcja żadna nie wynika, ale przyczyniają się wszystkie razem do uwypuklenia zasadniczego rysu psychiki osób, zgromadzonych na weselu: tendencji do gaszenia w cudzej duszy lub nawet w swojej własnej porywów niesłusznie uznawanych za bezwartościowe. Drugi typ konfliktów, drugi schemat kompozycyjny, zastosowany w pewnej ilości scen, jest następujący: widzimy objawy płytkiej egzaltacji, porywy do czegoś, co jest mrzonką, złudzeniem, z drugiej zaś refleksje, których celem jest gaszenie takiego sztucznego ognia. Gdy porównamy obie grupy scen, widzimy, że światła i cienie rozmieścił autor tu i tam wręcz odwrotnie, silnie przez to uwydatniając różnicę, jaka zachodzi między porywami serca wartościowymi a bezwartościowymi, miedzy refleksją i krytyką trzeźwą i słuszną a taką, która wynika z powierzchownych sądów lub uprzedzeń.

Na tle tak scharakteryzowanej atmosfery dworku weselnego powstaje akcja. Powstaje gdzieś dopiero pod koniec aktu I z inicjatywy Racheli. Dla czego autor jej właśnie wyznaczył

tę rolę? Oto pytanie, które sie narzuca jako punkt wyjścia do rozważań nad treścią ideową utworu.

Konieczne jest naprzód zastanowić się nad pytaniem, co reprezentuje wśród gości weselnych Rachela. Odpowiedź na to pytanie mogłyby stanowić własne jej słowa: „Kędy spojrzę, to widzę poezję żywą zaklętą, tę świętą, i tym jestem szczęśliwa". Ale czy można tym słowom uwierzyć? Niewątpliwie brzmi w nich nuta szczerości, musimy więc stanowczo odrzucić podejrzenie o świadomą blagę, jednak może to być własne naiwne złudzenie Racheli. Ile jest prawdy w tym jej oświadczeniu, moglibyśmy ustalić jedynie na podstawie jakiegoś obiektywnego dowodu. Taki dowód istotnie znajdujemy w jej zwierzeniach na temat przeżyć, doznanych w drodze „od karczmy do dworu". Zwierzenia te, co prawda, posiadają formę dość mglistą, są chaotyczne i wyglądają dość pretensjonalnie, uspasabiają też nas w pierwszej chwili raczej nieufnie, budząc podejrzenie, że jest to popis jakiejś pseudopoetycznej istoty, która, nie mając nic ciekawego do powiedzenia, sadzi się na wyszukane porównania i chce w ten sposob zaimponować słuchającemu jej poecie. Istotnie, z tego, co mówi Rachela, na pierwszy rzut oka niepodobna wyłuskać jakiejś wartościowej treści, słyszymy bowiem, zwroty, pełne wykrzykników, zachwytów, gdzie dość trudno uchwycić związek i dopatrzyć się sensu. Postarajmy się jednak uprzytomnić sobie tę rzeczywistość, o jakiej myśli Rachela. Przywołajmy na pomoc to wszystko, co o niej wiedzieć możemy, a wówczas będziemy musieli dojść do wniosku, że w tej nieporadnej formie zawarte są przeżycia wcale interesujące, że obrazy, które utkwiły w głowie Racheli w drodze do dworu, nie są bynajmniej banalne, przeciwnie: dowodzą oryginalnego daru obserwacji, umiejętności podpatrywania piękna w najcodzienniejszej na pozór rzeczywistości.

Cóż więc Rachela ujrzała w drodze przez wieś? Ujrzała z daleka dom stojący na wzgórzu, bijący światłami wśród ciemnej nocy i osnuty mgłą.[1] Zdawało jej się, że widzi przed sobą „chmurkę". Ta chmurka „zwiodła" ją na wesele jak ów biblijny drogowskaz. Podszedłszy bliżej ku tej „chacie rozświeconej", Rachela widzi w niej jakby „arkę w powodzi". Prawdę tego spostrzeżenia uświadomić sobie łatwo: noc ciemna była „choć oko wykol".[2] Ciemna przestrzeń sprawiać mogła wrażenie „powodzi", chata zaś „arki", unoszącej się na falach. Nie

na tym tylko jednak polega przeżycie Racheli, jest ono o wiele bogatsze. „Szła — jak mówi chwilę potem — przez błoto po kolana“, snuli się też wszędzie po wsi z „hukaniem“ pijani chłopi, więc ich spotykała po drodze. Pamiętajmy ciągle o ciemnościach panujących we wsi i starajmy się wyobrazić sobie drogę przez wieś w tych warunkach: nie mogła ona być przyjemną. Dlatego „arcyprzyjemną“ wydawać sie musiała Racheli chata, do której zdążała. Na tle przykrego obrazu, jaki tworzy wieś cała, „ta chałupa rozświecona, grająca muzyką w noc ciemną“, wydawać się mogła nawet „łodzią czarów“.

Jest rzeczą wielce prawdopodobną, że autor w tym wszystkim, co opowiada Rachela, zawarł własne swoje przeżycia, względnie obserwacje w drodze na wesele tego samego wieczora[3], ale celowo ubrał je w formę „lichą“, albowiem, jak widać, pomyślał sobie Rachelę jako istotę, wrażliwą na piękno i umiejącą je dostrzec, ale nie umiejącą tego, co czuje, wypowiedzieć[4]. Dowód, że tak jest, a nie inaczej, widzieć musimy także i w tym fakcie, iż Rachela, będąc już w izbie weselnej, dostrzega w niej te same elementy piękna, na jakie sam autor zwraca uwagę czytelnika we wstępie do utworu, tj. w opisie dekoracji. I jego, jak widzimy, zachwycają śpiewy, tańce, barwne stroje weselników. Autor mówi o tym krótko, ale bardzo pięknie, dając obraz wysoce nastrojowy i pełny plastyki. Rachela wobec tej samej rzeczywistości zdobywa się jedynie na trochę ogólnikowych zachwytów. Na tej podstawie możnaby ją i tu pomawiać o skłonność do przybierania łatwej poetycznej pozy, do tanich, banalnych frazesów (tak też zapatruje się na jej zachwyty Pan Młody). Pogląd tego rodzaju byłby jednak stanowczo mylny. Sądzić można, iż autor celowo stwarza i tu kontrast między wartościową treścią przeżyć Racheli a łudzącymi pozorami, każąc jej przeżywać to, co sam przeżył pod wpływem chaty weselnej. Ustami Racheli stwierdza również to samo, co pomyślał sobie, obserwując wesele, tj. że „się do poezji nada“[5].

Gdy zastanowimy się nad konfliktem między Panem Młodym a Rachelą, musimy dojść do wniosku, że całkowita sympatia autora znajduje się po stronie tej ostatniej. Wniosek ten wysnuć możemy już z faktów wyżej wyłuszczonych. Bardzo wyraźne światło na to zagadnienie rzuca prócz tego inny szczegół charakterystyczny, mianowicie epitet, jakim Rachela obdarza Pana Młodego w odwet za jego złośliwą przymówkę o „ćmach brzę-

czących najwięcej wokoło świec". Wszak nazwa „ogarek", włożona w usta Racheli, oznacza niewątpliwie ujemną kwalifikację Pana Młodego jako znawcy piękna i wyraźnie go dyskredytuje w naszych oczach jako jej przeciwnika, albowiem wyczuwamy, iż nie jest to tylko objaw złośliwości Racheli, ale że autor jej ustami wypowiada i tym razem sąd własny. Negatywny stosunek swój do tego typu człowieka i artysty, jak Pan Młody, autor ujawnia w całym utworze, a w scenie rozmowy z Rachelą wkłada w jego usta tak płytkie, tak naiwne zachwyty, taki ciasny każe mu reprezentować pogląd na wieś i chłopa, że już na tej podstawie możemy uznać użyty przez Rachelę epitet za najzupełniej trafny. Autor tu więc celowo w osobie Racheli przeciwstawia Panu Młodemu kogoś, kto nie tylko umie trafnie go ocenić, ale sam jest zupełnym jego przeciwieństwem: Rachela umie piękno dostrzegać i odczuwać, ale nie umie o nim pięknie mówić, Pan Młody ubierać potrafi swoje przeżycia w formę gładkich, dźwięcznych, wartko płynących słów, ale jest w nich zawarta treść błaha, nie ma on w gruncie rzeczy nic ciekawego do powiedzenia[6].

To, co autor mówi na temat niechęci Racheli do „pisania wierszy", jest również niezmiernie charakterystyczne dla jego stosunku do niej, jest bowiem nowym dowodem ważnej roli, jaką jej wyznaczył w utworze. „Gust ten właśnie wielki miałam, żeby nie pisać, — lichą formą się brzydzę" — powiada Rachela w rozmowie z Poetą. Można widzieć w tych słowach, zdaje się, echo czasów, kiedy autor pierwsze swoje poetyckie próby oddawał z całą surowością pod kontrolę własnego swego „wielkiego gustu", a uznawszy ich formę za „lichą", niszczył albo przed okiem ludzkim ukrywał[7]. Rachela innym razem — a i tu mówi przez nią niewątpliwie autor — precyzuje dokładnie swój pogląd na rolę poezji („pisanej"): poezja ta powinna być czymś tak sugestywnym, aby obcując z nią miało się złudzenie, iż odbiera się wrażenia bezpośrednio od rzeczywistości („jak od kwiatów, od jabłoni, od chmur, słońca, żabek, gadu, jak od kwitnącego sadu, cała ta poezja, co goni w powietrzu, którą wichr miata, która co dnia świeża wzlata, z wszystkiego fosforyzuje"). Poezja ta powinna jednak dać przeżycia o znacznie większej sile, niż rzeczywistość (powinna być ona — jak mówi Rachela — „miodem, rozkoszą, słodyczą, miłością, roznamiętnieniem")[8]. Pogląd głęboki na rolę sztuki poetyckiej, jaki tu

wypowiada Rachela, również można uważać za krytykę tego rodzaju twórcy, jaki widzimy w Poecie, krytykę, wypowiedzianą dyskretnie ustami Racheli przez samego autora. Poeta w intymnej rozmowie z kolegą po piórze Panem Młodym, charakteryzując złośliwie jego metodę tworzenia jako „przetapianie prozy na rymy", przyznaje się w gruncie rzeczy, że to jest jego własna metoda (potwierdza to rozmowa jego Rachelą w akcie III). Dla czego jednak Poeta ogranicza się do kopiowania „prozy" życia, tj. jego powierzchownej treści, dlaczego nie szuka w nim głębszego sensu? Czy powodem jest płytkość spojrzenia (jak się rzecz ma z Panem Młodym)? Nie, autor przedstawia Poetę w utworze jako pesymistę, co się wielokrotnie rozczarował w poszukiwaniu istotnych wartości w życiu i w końcu przestał w nie wierzyć, przestał ich szukać. Rachela, która „ogromnie dużo wierszy czytała", orientuje się, jak widać, doskonale co do charakteru twórczości Poety, dlatego też później wyraźnie stwierdzi, że on nie zadawalał dotąd jej wymagań, jako odbiorczyni wrażeń artystycznych. Stanie się to wówczas, gdy w Poecie nastąpi wielka przeniana, gdy on mianowicie uwierzy w możność przybycia Chochoła do izby weselnej, a więc uwierzy w jego „nadprzyrodzoną Moc". Wówczas to powie Rachela: „A, teraz pana pochwalę, pan mnie zajął, pan teraz poeta". Teraz dopiero bowiem Poeta odważył się sięgnąć w głąb rzeczywistości, dojrzał, coś, co było dotąd ukryte przed jego wzrokiem, z czego w swym niedowiarstwie kpił sobie nawet. Zdobył się też w tym momencie i na entuzjazm, którego dotąd brak mu było, który jednak powinien, jak sądzi Rachela, cechować prawdziwego poetę: dopiero wtedy bowiem twórczość jego dać może to, czego ona od poezji wymaga[9].

W świetle powyżej omówionych faktów jasną wydawać się musi rzeczą, iż te wszystkie złośliwe przymówki, a niekiedy wprost obraźliwe żarty, jakie spadły na Rachelę tak ze strony Pana Młodego, jak ze strony Poety, wszystkie podejrzenia o blagę, o fałszywą poetyczność („Pani poezją przesiąkła")[10], o próżność, o erotyczne zachcianki, — były dla niej widoczną krzywdą. Rachela prostuje błędne o sobie mniemania, daje wyjaśnienia cierpliwie, bez gniewu, ale nadaremnie. Zwłaszcza ulubiony erotyczny motyw w dość niewybrednych nawet formach powraca stale jak dokuczliwy refren w słowach Poety. Rachela więc wreszcie powie, że „jak będzie zakochana", to mu „przyś-

le list i klucz". A zatem nie będzie się kryć ani krępować konwenansem wtedy, gdy się zakocha taką miłością, jaką ma na myśli Poeta. Na wesele „przyszła zakochana", ale oczywiście tylko w poezji[11].

Jeśli Rachela, zrażona przyjęciem, jakiego doznała wbrew swoim nadziejom, postanowi „odejść w pokorze", dotknięta głęboko w swej miłości własnej, to znajdzie się w sytuacji podobnej, jak przedtem wiele osób w dramacie. I podobieństwo do „ćmy, co biegnie. gdzie zapalona lampa", jakie ona w sobie po raz drugi dostrzega, można również do osób tych zastosować. „Ćmą", lecącą do światła, był chłop, co pragnął się zwierzyć przed panem z tego, co mu leżało na sercu. Takimi „ćmami" były panny Zosia i Maryna, marzące o miłości i szczęściu, gdy się stały dla panów przedmiotem „salonowej zabawki". A znowu tych panów, tak skłonnych do drwin, do szyderstwa, można uważać za „ogarki", i to z dwóch względów: że bardzo są skorzy ćmom „skrzydła piec" i że sami bardzo mało w sobie mają płomienia. Szydzą przecie bezlitośnie nie tylko z cudzych porywów i nadziei, ale także ze swoich własnych, dając tym dowód skrajnego pesymizmu życiowego. W starciu Racheli z Poetą ujawnia się więc z całą wyrazistością ta atmosfera niedowierzania, nieufności, lekceważenia, drwin, szyderstw, jaka panuje w gronie weselników, zagrażając wszystkim wartościowym porywom serca. Jest to zjawisko bezsprzecznie szkodliwe, jest to jakaś niebezpieczna psychoza, z którą trzeba koniecznie rozpocząć zdecydowaną walkę[12].

Inicjatywa w tym kierunku przypada w udziale Racheli. Jej fantastyczny pomysł, aby wezwać do izby Chochoła na świadectwo prawdzie, jest skutkiem uświadomienia sobie tego faktu, że między nią a Chochołem istnieje bliski związek (Rachela pojmuje Chochoła oczywiście jako krzak róży, owinięty w słomę). Z jednej strony „zapach róż" odpowiada tym wartościom jej duszy, o których wyżej była mowa, z drugiej tak jemu, jak jej, zagraża atmosfera, w jakiej muszą przebywać. Krzak róży przed mrozami owinięto „w słomę zbóż", ona mogłaby się uchronić przed szyderstwami (również „mrozami", choć innego rodzaju), jedynie zamykając się w sobie, nakładając na prawdę swej duszy pieczęć milczenia. Tak też istotnie początkowo zamierza uczynić, ale nowy złośliwy żart, jakim Poeta częstuje ją na odchodnem, nowe zatem bolesne ukłucie wy-

wołuje w niej odruch buntowniczy. Poeta przez swą ironiczną opowieść o zamierzonej wędrówce Racheli po „ogrodzie róż“ i rozmowie z Chochołem chciał sparodiować jej twierdzenie, iż rozumie „całą przyrodę tajemną“, chciał dać plastyczną ilustrację do swego poprzedniego złośliwego określenia o pozostawaniu Racheli „za pan brat z rożami w ogrodzie“[13]. Rachela postanawia więc dowieść, iż to, co Poecie wydaje się jedynie zabawnym absurdem, jest w gruncie rzeczy realną prawdą. Zdaje sobie ona teraz sprawę z tego, że nie pomogą żadne perswazje ani wyjaśnienia, jeden tylko pozostaje środek: Chochoła sprowadzić do izby weselnej. W taki niezwykły sposób autor każe Racheli dowodzić prawdy słów swoich, zaliczając tym samym fantastyczny jej pomysł do sfery realnych możliwości. Jest to nie tylko środek, za pomocą którego nastąpi rehabilitacja Racheli w oczach Poety (i w oczach czytelnika, gdyby miał jakie wątpliwośći), jest to zarazem symbol prawdy głęboko ukrytej, której się nie widzi, a nawet nie przeczuwa, która jednak jest rzeczywistością. Nie widział tej prawdy Poeta, dojrzała ją jednak Rachela. Odkrywszy w Chochole „nadprzyrodzoną Moc“, która mu pozwoli przybyć do izby weselnej, dała nowy dowód swej umiejętności wnikania w tajniki życia, w jego „dziwy“. Widzimy więc, iż autor w ten sposób przeciwstawia Rachelę Poecie, że ona stanowczo nad nim góruje intuicją, darem, który w utworze nosi miano „poetyczności“.

W konflikcie z Rachelą autor czyni Poetę reprezentantem tej atmosfery psychicznej, jaka panuje w izbie weselnej. Poeta podobnie jak inni inteligenci nie tylko nie posiada w dostatecznym stopniu daru „poetyczności“, ale wykazuje na każdym kroku skłonność do gaszenia „poetyczności“ cudzej. Ponieważ dusze wszystkich weselników „ziębi mróz“ (jak to później powie o sobie Pan Młody), więc Rachela postanawia rozgrzać atmosferę izby, postanawia „rozdmuchać poetyczność“ w duszy już nie tylko samego Poety, ale wszystkich osób zgromadzonych w dworku Gospodarza. Akcja Racheli, zmierzająca do sprowadzenia w dworku „atmosferycznej zmiany“, jest całkiem widocznie wyrazem pragnień samego autora w stosunku do rzeczywistości polskiej.

Zamiar zaproszenia „wszystkich dziwów“ wychodzi z tych samych założeń, co zamiar zaproszenia Chochoła. Widzi je Rachela, „kędy spojrzy“, weselnicy nie widzą. Trzeba im więc je

pokazać naocznie. Wyliczając owe „dziwy" Rachela wymienia „kwiaty, krzewy, pioruny, brzęczenia, śpiewy." Są to więc jakby dziwy przyrody jedynie. Możnaby w nich widzieć symbole zjawisk w szerszym znaczeniu, zdaje się jednak, że Rachela myśli tutaj tylko o dziwach przyrody, jako sferze swoich własnych bezpośrednich zainteresowań, zaznaczy też za chwilę: „Nie dorosłam do wielkich skal, tak jakby zdawała sobie sprawę, że „poetyczność" gromadki weselników wznieść się do tych „wielkich skal" powinna (ale to już nie jej—Racheli—sprawa). Jednak inicjatywa Racheli, w tej nawet „małej skali" podjęta posiade sens pierwszorzędnej wagi, jest w niej bowiem zawarty postulat dający się zastosować i do „wielkich skal", postulat wnikania w te „dziwy", jakie ukrywa w sobie każda rzeczywistość, należytego ich rozumienia i właściwego traktowania: każdy to czynić może w tej „skali", do jakiej „dorósł".

To też inicjatywę Racheli podchwytuje zaraz Poeta i „do wielkich skal" ją wznosi, wzywając" gości, o jakich nie myślała Rachela. Co to za „goście"? Mówi o nich Poeta, że się duch w nich „strachem męczy i do wyzwoleństwa rwie". Jakieś „Piekło" ich dręczy. O tym „piekle" powie później Stańczyk, że ono jest gorsze niż dantejskie i nazwie je „piekłem żywym". Powie to widząc, jak upadł duch w Dziennikarzu, jak wielkim, a przesadnym jest jego pesymizm w stosunku do życia. „Piekłem" dla Stańczyka są więc myśli Dziennikarza (i wszystkich, co podobnie jak on myślą), „piekłem" dlań jest odmawianie wartości temu, co ją posiada. O los wartościowych elementów życia Stańczyk „męczy się strachem" aby zaś się od strachu tego „wyzwolić", pragnie podnieść na duchu upadłych i w tym celu podejmuje walkę z jednym z nich jako przedstawicielem całego pokolenia. Na swój sposób robią to inni goście zaświatowi: również pragną sie od męki wyzwolić, choć ona w każdym wypadku przedstawia się nieco inaczej.

Poeta, spełniając w akcie II rolę obserwatora toczącej się akcji, oraz tłomacza jej charakteru, nazwie starcie gości zaświatowych z żywymi „grunwaldzkim duchowym starciem". Jest w tych słowach zawarte przekonanie, iż zmiany zachodzące w izbie weselnej wyjść mogą poza jej ramy i objąć cały naród: jest to przekonanie logicznie związane z charakterem akcji i wchodzi w zakres tych dalekich perspektyw, jakie ona nam ukazuje na gruncie rzeczywistości przedstawionej w utworze.

Ale jest w tych słowach zawarta jednocześnie i nadzieja samego autora, że gdy pokaże swemu pokoleniu misterium odrodzenia wiary w duszach znękanych niewolą, stanie się to przełomowym zwrotem w dziejach narodu: że wkroczy on znowu na drogę zapomnianą, a nawet „przeklętą“, ale jedyną prawdziwą, drogę czynu zbrojnego i ona go zaprowadzi do wyzwolenia[14].

Sprawa niepodległości jest osią konfliktów gości zaświatowych z żywymi w przeważnej części scen widmowych, ale jest tam i sprawa druga, sprawa chłopa jako głównego składnika masy narodu. Autor daje tu wyraz swej trosce o właściwy stosunek „panów“ (inteligencji) do chłopów wobec czekających i jednych i drugich zadań na drodze do wyzwolenia. W całym zresztą utworze dwie te sprawy ściśle ze sobą się kojarzą, tworząc zeń zwartą całość ideową.

II

Wspomniany wyżej kompleks ideowy pojawia się zaraz na początku utworu w pierwszej jego scenie: autor pokazuje nam tutaj chłopa nie tylko żywo interesującego się sprawą czynu zbrojnego, ale mającego na nią pogląd wyrobiony. Jeśli Czepiec „rwie się do bijacki jakiej“ (powstania), to nie dlatego tylko, że pragnie naśladować przykłady bohaterstwa z epoki walk o niepodległość. Przykłady te nań działają („z takich jak my był Głowacki“ — mówi do Dziennikarza), ale Czepiec obserwuje też pilnie, co się dzieje dzisiaj w świecie, i widzi tam niejednokrotnie przykłady walk tego czy innego narodu o prawo do niezależnego bytu („Chińczycy trzymają się mocno“ — dlatego pragnie o nich mówić z Dziennikarzem). Wiadomości ze świata zestawia Czepiec z tym, co widzi we własnym kraju. „A tu ano i nas bywają, co byli aże dwa roki w Japonii; jak była wojna“ — oświadcza Czepiec Dziennikarzowi, gdy ten mu wskazuje „parafię“ jako „świat aż dosyć szeroki“. Ci chłopi, co byli w Japonii, aby krew przelewać dla cudzego interesu, są dla Czepca wymownym znakiem nędzy niewolnego bytu, przeciw której buntuje w nim się dusza. Dlatego pragnie „we wsi ruchu“ (jaki wyobraża postać Głowackiego), ale nie myśli bynajmniej o ruchu naprędce przedsięwziętym. Od panów oczekując inicjatywy, oraz przeznaczając im rolę przewodników ma-

sy chłopskiej, uważa za konieczne podjęcie na razie przygotowań do walki i ubolewa nad tym, że się one dawniej nie zaczęły („panowie mogliby juz duza mieć“). Widzi jednak, że panowie nie tylko nic nie robią, ale nawet „chcieć“ nie chcą: wyparli się już całkiem myśli, do której jemu rwie się dusza.

Poglądy Czepca są zbyt dojrzałe, aby mogły być wzięte z rzeczywistości. Autor operuje tu niewątpliwie fikcją. Fikcja ta służy mu przede wszystkim do ujawnienia własnych poglądów na sprawę czynu zbrojnego, ale służy mu też do czegoś więcej. Dalekim będąc od chęci idealizowania chłopa (czego dowodem jest utwór cały), autor pragnął w postaci Czepca pokazać, jak sobie wyobraża dalszy rozwój duszy chłopskiej pod wpływem tych czynników, które na nią od pewnego czasu działają i będą działać w przyszłości. Czynnikami tymi są: historia narodu, wiadomości ze świata i warunki niewolnego życia. Czynniki te — jak się zdaje autorowi — muszą w masie chłopskiej obudzić ducha buntu. Obowiązkiem panów (inteligencji) jest wziąć tę budzącą się siłę pod swoją opiekę, krokami jej pokierować i dojść razem z nią do wyzwolenia. W ten sposób autor zaraz na początku przedstawia w skrócie pogląd, którego rozwinięciem zajmie się w dalszej treści utworu.

Dziennikarz, którego autor w omawianej scenie konfrontuje z Czepcem, to przedstawiciel obozu, który jest właśnie sprawcą głównym tego, że „panowie“ nie rozumieją konieczności życiowej czynu zbrojnego i tego obowiązku swego, jaki autor wskazuje ustami Czepca. Przeciwstawiając Dziennikarza Czepcowi, autor czyni to w sposób charakterystyczny: opozycja Dziennikarza kompromituje właściwie nie jego samego, ale jego stronnictwo i reprezentowaną przez nie ideologię. Szczególnie charakterystyczny jest moment, gdy Dziennikarz na wzmiankę Czepca o chłopach, co byli w Japonii, odpowiada: „Ale tu wieś spokojna. — Niech na całym świecie wojna, byle polska wieś zaciszna, byle polska wieś spokojna“. Dziwnymi bardzo wydają się te słowa. Mogłoby się zdawać, że Dziennikarza niewiele obchodzi to, iż krew polska marnuje się gdzieś po świecie. Poza tym trudno sobie nawet wyobrazić, by on na serio mógł myśleć, że „wieś polska“ mogłaby pozostać „spokojną“, gdyby wojna świat cały ogarnąć miała. Słowa te wydają się więc na pierwszy rzut oka bezmyślnym absurdem. Zdaje się jednak, że musimy je raczej traktować jako ironiczną trawestację autentycznego

hasła obozu Dziennikarza. Wtedy będą one wyrazem krytycznego spojrzenia na politykę tego obozu i zawierać będą refleksję następującą: wszędzie na świecie wojna raz po raz wybucha, wzgl. odbywają się do niej przygotowania, albowiem wszędzie się ją uważa za środek konieczny i rozstrzygający w polityce, jedynie tylko politycy polscy (z obozu mającego potężne wpływy) wykreślili w programie swym przygotowania do wojny pod kątem interesu narodu, który reprezentują. Tak pojęta treść słów Dziennikarza nie przestaje być absurdem, ale absurd ten nie jest własnością Dziennikarza, lecz charakteryzuje ideologię jego stronnictwa, do której sam Dziennikarz ustosunkowuje się w wysokim stopniu krytycznie. Słyszymy w tej samej scenie wyznanie Dziennikarza, że „ma dość polityków“, że ma ich „po uszy“. Wyznanie to wiąże się logicznie z ujemnym poglądem na zasady postępowania tych polityków, jaki zdradza wyżej omówiona niezwykła forma sentencji na temat wojny, wygłoszonej wobec Czepca. W ten sposób Czepiec i Dziennikarz są tylko pozornie w zupełnej sprzeczności ze sobą. W rzeczywistości słowa jednego i drugiego wzajemnie się uzupełniają: Czepiec wyraża pozytywny pogląd na sprawę czynu zbrojnego, Dziennikarz stanowiskiem swoim dyskwalifikuje obóz idei tej przeciwny; nie znaczy to jednak, aby podzielał całkowicie stanowisko Czepca. Są poważne przeszkody, które mu na to nie pozwalają. Przeszkody te ujawnia długa jego rozmowa ze Stańczykiem.

W scenie rozmowy Dziennikarza ze Stańczykiem autor stosuje podobną metodę, jak w scenie wyżej omówionej. Stańczyk reprezentuje tu tę samą ideę, co Czepiec. Ale gdy Czepiec czerpie swe argumenty w gruncie rzeczy ze sfery zdrowego chłopskiego rozumu (przez co autor, stwarzając fikcję, nie wykracza poza możliwości chłopskiego intelektu), Stańczyk operuje argumentami, zaczerpniętymi często ze sfery historiozoficznych pojęć (doktryna, którą zwalcza, również starała się szukać uzasadnienia dla swych tez w dziedzinie historiozofii). Dziennikarz znowu jest oponentem, ale opozycja jego, argumenty, które podaje na swoją obronę, są właściwie kompromitujące w wysokim stopniu dla ideologii jego stronnictwa.

Opierając się na legendzie, która Stańczyka uczyniła mędrcem i wyrazicielem mądrości politycznej wieku XVI, oraz na fakcie, że doktryna antypowstańcza obrała sobie niejako za

patrona tegoż Stańczyka, ogłaszając przed laty trzydziestu pamflet polityczny pod jego imieniem, autor sprowadza go na wesele, aby zdemaskować fałsz, jakim było wiązanie z duchem w. XVI w ogóle, a w szczególności z osobą Stańczyka akcji, nie mającej ideowo nic wspólnego ani z tą epoką, ani z tym jej reprezentantem. Odwrotnie, Stańczyk swoim stanowiskiem dowiedzie, że akcja ta znajduje się w krańcowej sprzeczności zarówno z jego rozumieniem rzeczy, jak też z duchem jego epoki. Pierwsze słowa Stańczyka na wstępie do izby weselnej dają to do zrozumienia. „Ktoś się za mną włóczy wciąż" — mówi Stańczyk, wyrażając w ten sposób niechęć wyraźną do Dziennikarza i jego obozu. Za chwilę też Stańczyk dosadnie scharakteryzuje wyniki działalności polityków, którzy się „włóczą" za nim. Gdy mówi: „Błaznów coraz więcej macie" — podkreśla, że akcja doktrynerów nie mądrości, ale głupstwa społeczeństwu przysporzyła i ciągle przysparza.

Wieloznaczna symbolika wyrazu „błazen" jest jednym z elementów tej formy, w jakiej odbywa się wymiana myśli między Stańczykiem a Dziennikarzem. Jedno znaczenie tego symbolu spotykamy w cytowanych wyżej słowach Stańczyka. Drugie, które zaraz potem zastosuje Dziennikarz, wiąże się z legendą Stańczyka jako błazna-mędrca, jako „wielkiego męża" (takim epitetem obdarza go właśnie Dziennikarz w momencie powitania), jako autora „konceptów", zawierających głęboką myśl polityczną. Dziennikarz, godząc się niejako na ujemną opinię Stańczyka o dzisiejszym społeczeństwie, uzupełnia ją wskazaniem przyczyny tego stanu rzeczy. „Szereg dobrych błaznów zrzedł, przywdziewamy szarą barwę, koncept narodowy gaśnie" — powiada. Słowa te, charakteryzując dzisiejszych reprezentantów myśli politycznej w społeczeństwie, podkreślają, że brak w ich szeregach ludzi na miarę „wielkich mężow", że zapanowała przeciętność, że nie ma komu przez nową twórczą myśl zastąpić tej, która się już przeżyła i nie odpowiada dzisiejszej rzeczywistości. Jeśli Dziennikarz w dalszym ciągu charakteryzując dzisiejszą publicystykę, przedstawia jej przedstawicieli pod postacią „hajduków", co trzymają „gasnące pochodnie", to jest to przejrzysta aluzja do zależności ich od stronnictwa (skojarzenie widoczne do wyrazu „barwa"). Są to słudzy stronnictwa, którym pochodnie „do rąk przytroczono". Pochodnie te kiedyś paliły się światłem wiary, jaką

obudził w swoim czasie program przez nie wyobrażony, ale dziś ta wiara wygasa przede wszystkim w samych „hajdukach". „Okropne rzeczy się dzieją" — mówi Dziennikarz, a słowa te są wyrazem jego rozczarowania, gdy zestawia rzeczywistość z tymi nadziejami, jakie z programem owym kiedyś łączono. Hajducy jednak trzymają ciągle „ręce zaklęte w tę samą stronę", tę samą więc drogę wskazują narodowi, podtrzymując w nim wiarę kosztem własnej męki (kosztem rąk, co się „palą"). Hajducy ukrywają swoje własne zwątpienie, nie dają poznać po sobie, ile ich ta „służba narodu" kosztuje („z własnego bolu się śmieją"). A nie mają odwagi powiedzieć prawdy dlatego, że nie stać ich na to, by nowe „świece narodowe" zapalić. „Trzebaby do służby narodu błaznów całego zastępu" — mówi Dziennikarz, podkreślając swoją i całej współczesnej publicystyki bezradność wobec dzisiejszego stanu rzeczy, gdy nie ma w jej szeregach ludzi wyrastających ponad przeciętność.

Charakteryzując „rzeczy okropne", które widzi dzisiaj w życiu narodu, Dziennikarz powiada o nich, że „śmiechem i szyderstwem biegu" byłyby w stanie „obudzić, ośmielić serce spodlone, niewolne". „Śmiech i szyderstwo" odnosi się do owej wiary, którą kiedyś rozniecono w narodzie, obiecując mu lepsze jutro wzamian za wyrzeczenie się myśli o czynie zbrojnym. To, co się dzisiaj dzieje, mogłoby serce „obudzić" z tych złudzeń i „ośmielić" do czynu. Dziennikarz w ten sposób zdradza istnienie w sobie porywów tych samych, jakie widzieliśmy w Czepcu[1]. Gdy jednak Stańczyk rzuci ironiczną uwagę: „A wolicie spać" — stwierdzając rozbieżność między słowami a postępowaniem Dziennikarza, ten się wręcz przyznaje, iż nie zamierza pójść za głosem serca ani wypowiedzieć publicznie tego, co myśli i czuje. „Usypiam duszę mą biedną i usypiam brata mego — oświadcza — wszystko jedno, wszystko jedno, tyle złego, co dobrego, okropne rzeczy się dzieją. Patrzeć na przebiegi zdarzeń — dalekie, dalekie od marzeń, tak odległe od wszystkiego, co było wielkie w kraju; że wszystko, co było, przepadło, bezpowrotnie w mroku zbladło: to bajki o Trzecim Maju!" Możemy wywnioskować z tych słów, iż Dziennikarz rozróżnia dwie kategorie „rzeczy okropnych". Jedna kategoria to dzisiejsze warunki niewolnego bytu: powinnyby one serce „obudzić", druga zaś kategoria to wyniki działalności polityków z pod znaku doktryny antypowstańczej: wytępili oni w społeczeństwie doszczętnie myśl

o czynie zbrojnym i wszelka akcja w tym kierunku od dawna ustała. Rzeczywistość dzisiaj stała się „daleką od marzeń“ (o niepodległości), bardziej daleką, niż była kiedyś (przed laty trzydziestu). Nie pomnożono sił narodu, ale je zubożono o to wszystko, co w nim kiedyś było „wielkie“: co żyło myślą o wyzwoleniu i myśl tę ujawniało w czynie. Porównywano kiedyś program antypowstańczy do Trzeciego Maja[2]. Szczególnie dziś w tym porównaniu tkwi gorzka ironia, gdy naród w obliczu wrogich sił posiada energię i odporność tak znacznie zmniejszoną. Dziennikarz nie może wzbudzić w sobie wiary, by miało jakikolwiek sens usiłowanie dźwignięcia z gruzów tego, co przez lat trzydzieści burzono. Społeczeństwo wydaje mu się nazbyt przesiąkniętym małoduszną doktryną: walkę z nim uważa za wysiłek daremny.

„Bajki o Trzecim Maju“, o których z ironią mówi Dziennikarz, a które głosili politycy z pod znaku doktryny, wyobrażają zasadniczą sprzeczność, tkwiącą w jej założeniach. Oznaczają one bowiem, że nieobcą była tej doktrynie myśl odbudowania własnego państwa, a jednak zabrano się gorliwie do tępienia tego, co było myśli wyzwoleńczej najczynniejszym wyrazem, tj. ducha powstania. Nie tylko ta jedna sprzeczność cechowała doktrynę i jej twórców od pierwszej chwili jej powstania. Dziennikarz analizuje tę chwilę i sprzeczności owe uwydatnia. Podkreśla więc, że twórzy doktryny to „epigoni“ idei powstańczej (czynny udział brali w ostatnim powstaniu), że oni „matkę“ swoją „do trumny złożyli“, a wraz z nią jej „siostry i rodzinę całą“. „Siostry“ to idee, których brak stwierdzi Dziennikarz w póżniejszych swoich wywodach: idea poświęcenia dla dobra narodu („społem to jest malowanka“ — powie później Dziennikarz), oraz idea sprawiedliwości (określi to Dziennikarz w słowach: „Zaćmił mi się Bóg“). Wraz z ideą - „matką“, oraz jej „siostrami“ pogrzebano cały świat pojęć z nimi związany („rodzinę całą“)[3]. „Wesołość“ epigonów „na stypie pogrzebowej“ była — jak mówi Dziennikarz — „wesołością, co przeklina“: była wyparciem się i potępieniem tego, co do niedawna było sercu epigonów bliskie i drogie. Rzucanie „przekleństw“ na wartości dotąd czczone nie tylko przez naród, ale przez samych nawet twórców doktryny było głęboką a rażącą niekonsekwencją, cechującą moment jej narodzin i rzucającą ujemne światło na przebieg tych procesów myślowych, jakie do niej doprowadziły.

Dziennikarz określa w ogóle stan psychiczny epigonów jako „pijaństwo": jest w tym określeniu głęboka ironia, albowiem, jak wiadomo, chlubili się oni właśnie trzeźwością sądu i odrazą do wszelkich mrzonek. Domniemanym narkotykiem były oczywiście „bajki o Trzecim Maju": wiara w niepodległość bez myśli o jej zdobyciu własnym czynem.

Wyrazem ironii jest też udział w „pogrzebie" księdza, co „pokropił (trumnę) i „poświęcił" (obrzęd). Ten szczegół obrazu podkreśla szyderczo, iż epigoni, wyrzekając się cennych wartości duszy i zabierając się do tępienia ich w narodzie, znaleźli przecie poparcie nie byle jakiego autorytetu moralnego: poparła ich bowiem historiografia, wkraczająca na nowe tory za przewodem (późniejszego księdza) W. Kalinki, historiografia, przystępująca w myśl nowej metody krytycznej do oceny przeszłości narodu na zasadzie surowych norm etycznych z zamiarem pobudzenia współczesnych do równie surowego sądu w stosunku do samych siebie. „Ksiądz", symbolizujący w obrazie pogrzebu wysoki autorytet moralny, a jednocześnie uświęcający akt zaprzaństwa w stosunku do wartości moralnie dodatnich, jest wyrazem tej głębokiej sprzeczności, jaka z głów opętanych przez doktrynę przedostała się nawet do dziejopisarstwa. „Grabarze", co „gruz przywalili" symbolizują zastęp historyków, co, śladem Kalinki krocząc, w gruzach przeszłości szukali materiału do zamurowania świeżo wzniesionego grobu[4].

Od samego początku będąca splotem sprzeczności i niekonsekwencji doktryna doprowadziła też do głębokich sprzeczności w psychice narodu. „Epigoni" — powiada Dziennikarz — „zabili duszę, a nie mogli zabić serca". „Zabili" w narodzie ducha czynu, wytępili w nim element ruchu. Ale naród nie przestał czcić ideologii pogrzebanej, nie przestał buntować się w duchu przeciw niewoli, nie przestał pragnąć wyzwolenia, tylko, że te pragnienia pozbawiono realnej podstawy, jaką miały dawniej. „Serce wołało spłakane u bram kościoła" (gdzie pogrzebano ideę), ale jego „czuła litość" (dla narodu trwającego w niewoli) została teraz uznana za „litość rozrzutną": serce „winiło się" za nią, cierpiąc „mękę okrutną". „Spodlono" je i wtrącono w „niewolę" skrupułów, jakich nie znały dawne pokolenia.

Rozważania Dziennikarza na temat narodzin ideologii antypowstańczej Stańczyk charakteryzuje jako „spowiedź

cudzych grzechów", szydząc w ten sposób nie z chęci ustalenia genetycznych związków chwili obecnej z przeszłością, ale ze sposobu, w jaki Dziennikarz to czyni. Krytyczne uwagi Stańczyka zawierają przejrzyste aluzje do tejże szkoły historycznej Kalinki, której współudział w kształtowaniu się ideologii swego obozu stwierdził poprzednio sam Dziennikarz. Pogląd Kalinki na związek przeszłości z teraźniejszością, którego punktem wyjścia była zasada dziedziczności cech psychicznych, znalazł zwięzłe ujęcie w dewizie jego zwróconej do współczesnego pokolenia: *„Mutato nomine de te docet — historia"*. Księga dziejów była w ten sposób w oczach Kalinki zwierciadłem, w którym mogli się przyjrzeć sobie samym współcześni. Zgodnie z pesymistycznym poglądem swoim na przeszłość narodu, przekonaniem o wybitnej przewadze cech ujemnych w życiu kilku ostatnich pokoleń, obraz przeszłości w ujęciu Kalinki (i jego szkoły) był w gruncie rzeczy jednostronnie ujemny. Ale Kalinka wyobrażał sobie, iż odegrać on powinien rolę doniosłego czynnika wychowawczego: obraz wad przeszłości, oraz ich skutków powinien dla potomnych stać się bodźcem do usiłowań, aby z wad odziedziczonych wyleczyć się we własnym interesie. Działanie tak pojętego obrazu przeszłości na psychikę współczesnych mogło okazać się jednak w skutkach swoich zupełnie innym, niż przewidywał Kalinka. Obraz przeszłości pojmowany jako źródło wiedzy o teraźniejszości (w znaczeniu tak daleko idącym, jak to rozumiał Kalinka) mógł stać się źródłem szkodliwych sugestii, prowadzących do zniekształcenia obrazu teraźniejszości, i to w kierunku także jednostronnie ujemnym, a ta zniekształcona prawda o chwili obecnej nie podnietą do walki ze złem odziedziczonym stać się mogła, ale źródłem depresji. Takie właśnie ujemne skutki wpływu doktrynerskiej historiozofii widzi Stańczyk w Dziennikarzu: w sądzie jego o dzisiejszej chwili widoczna jest sugestia obrazu niedawnej przeszłości. Przeciwko sądowi temu Stańczyk znajduje argument w obserwacjach swoich poczynionych na osobie samegoż Dziennikarza. Rozumowanie swoje ujmuje w słowa: „Acan się zalewa łzami, duszę krwawi, serce krwawi; ale znać z Acana mowy, że jest, — tak — przeciętnie zdrowy". Stańczyk stwierdza w ten sposób, że operacje, jakich doktrynerzy dokonywali nad „duszą" i „sercem" poprzedniego pokolenia, widocznie nie wpłynęły na ogół ujemnie na zdrowie psychiczne pokolenia dzisiejszego:

Dziennikarz, jego przedstawiciel, nie posiada żadnej organicznej pod tym względem wady. Tak jak on jest „przeciętnie zdrowy“, jest zapewne „przeciętnie zdrowe“ społeczeństwo. Deprymujący wpływ jednostronnego wpatrywania się w przeszłość, w jej mianowicie ujemne pierwiastki wraz z przekonaniem o dziedzicznej od nich zależności podkreśla Stańczyk w następujących szyderczych uwagach pod adresem Dziennikarza: „Gotów mi płakać najrzewniej, rozczulać się cudzych grzechow, u bliskiego widzieć tramy, zbrodnie, brudy, grzechy, plamy, i za swojego bliskiego uczynić publiczną spowiedź. — A! doprawdy! warte śmiechów, — może jeszcze rozgrzeszenie wziąć kapłańskie z cudzych zbrodni — ?“ Widzimy tu wyraźne aluzje do owej jednostronnej tendencji historiografii od czasów Kalinki, która ją skłaniała do tego, by w przeszłości widzieć przede wszystkim „brudy, grzechy, plamy“, oraz by z tego wszystkiego „czynić publiczną spowiedź“. Domniemana chęć, by uzyskać „rozgrzeszenie z cudzych zbrodni“, jaką w tej spowiedzi „za swojego bliskiego“ widzi Stańczyk, podkreśla absurdalność jej skutków: skruchę, biczowanie się za „grzeszne“ skłonności, których może przy gruntownej analizie w ł a s n e g o sumienia wcale by się w nim nie odnalazło. Znikłby przez to niejeden powód depresji dzisiejszego pokolenia.

Spotkawszy się z zarzutem, iż pada ofiarą własnych urojeń, Dziennikarz podaje szereg faktów, które, jak mu się zdaje, mogą być dowodem słuszności jego poglądu na psychikę dzisiejszego pokolenia. Wyraźnie podkreśla przy tym swoją wiarę w słuszność ogólnych założeń tej historiozofii, z której szydzi Stańczyk. „Wina ojca idzie w syna, niegodnych synowie niegodni“ — mówi Dziennikarz, parafrazując w ten sposób zasadę dziedziczności wad. Dowodem jej prawdziwości mogą być, jak sądzi Dziennikarz, doświadczenia ostatniego trzydziestolecia, albowiem „przekleństwa“ rzucone u jego progu przez „ojców“ powtarzają „synowie“ („ten przeklina, ów przeklina“). Dziennikarz przypomina naprzód to podstawowe niejako „przekleństwo“, jakie sięgało do źródeł niewoli, wskazując, kto jest za to odpowiedzialny, że do niej w ogóle dojść mogło („kto te pozakładał pęta“). „Ręka, co przeklęta, była swoja“ — opiewał wyrok oparty na zasadzie prawa siły („winą“ narodu było, że uległ w konflikcie z sąsiadami). To „przekleństwo“ historiografii rzucone za pamięci „ojców“ pamiętają „synowie“ („ród pamięta“),

„pamięta“ całe dzisiejsze pokolenie („pamięta brat“, o którym Dziennikarz mówił poprzednio, że nie zamierza go budzić). Toż samo prawo siły wzięte zostało za podstawę rozstrzygnięcia kwestii przyszłości przez pojęciowo bliską historiografii doktrynę polityczną. „Myśmy słabi“ — stało się dla niej punktem wyjścia do ustalenia programu. Wyprowadzono stąd postulat wyrzeczenia się raz na zawsze porywów do czynu zbrojnego. Miał to być akt „skruchy“ (wobec dawniejszych dumnych pragnień). „Rozbrat wieczny duszy z ciałem, ciała z duszą“ — jak nazywa Dziennikarz obowiązujący odtąd stan rzeczy — był (wyczuwamy to z formy wyrażenia) przeniesieniem obojga w różne zupełnie sfery. „Dusza“ (myśl o wyzwoleniu) miała przejść w sferę marzeń o przyszłości, „ciało“ — w sferę życia, które je z marzeniami tymi pozbawiało organicznego związku. Dwie przesłanki: „Miecz do walki obosieczny“ i „myśmy słabi“ stały się podstawą wniosku, przesądzającego z góry wynik każdego porywu zbrojnego jako ujemny. Znaleziono dlań obfite uzasadnienie w przeszłości. Idea walki orężnej („Wielkość“) — dowodzono — sprowadzała na naród tylko klęski, straty i męczarnie. Okazała się siłą, co niszczy („gniecie“). Dlatego raz na zawsze obłożono ją „przekleństwem“. Choć więc nawet społeczeństwo rozumie, że „Małość: podła“, nie porwie się do czynu, gdy w nie wpojono przekonanie, że „Wielkość: Zbrodnia“ Rzucając pytanie (retoryczne): „Jakaż nasza dzisiaj wola?“ — Dziennikarz podkreśla niepodobieństwo zgodnego z sumieniem rozstrzygnięcia dylematu: „Wielkość — Małość“. Wyczuwamy przy tym, że i on znajduje się w sferze sugestii narzuconych społeczeństwu przez dialektykę doktrynerów, że więc nie tylko przesiąknięcie nią społeczeństwa, ale i jego własne skrupuły odgradzają go od myśli o czynie. „Czarodziejska dłoń ogrodła nasze pola — powiada Dziennikarz i daje tym do zrozumienia, że ciąży nad psychiką społeczeństwa siła, z którą niepodobna walczyć.

Odpowiedź Stańczyka na te pesymistyczne wnioski Dziennikarza zawiera w sobie dwa elementy. Z jednej strony znajdujemy w niej zdecydowanie ujemny pogląd na atmosferę wytworzoną w poprzednim pokoleniu przez propagandę doktryny, z drugiej strony widzimy niemniej zdecydowany optymizm w stosunku do pokolenia dzisiejszego. Tamtemu pokoleniu — ironizuje Stańczyk — zgotowali doktrynerzy „Ucztę-

mękę", karmiąc je małodusznymi wnioskami wysnutymi z jednostronnej analizy przeszłości i teraźniejszości („czym się tylko kiejś kto truł") i propagandą bezczynu („czym tylko kto gdzie gnił"). Stańczyk jednakże sprzeciwia się stanowczo poglądowi, by dzisiejsze pokolenie mogło mieć te same gusty, jakie urobiła w poprzednim doktryna; takie przypuszczenie wydaje mu się absurdem. „Myślisz, że się trupy odświeżą strojem i nową odzieżą?" — zapytuje Dziennikarza, ironizując w ten sposób na temat jego wiary w identyczność psychiki „ojców" i „synów". Gdyby istotnie tak było, gdyby można dzisiejsze pokolenie uważać za „trupy" — przybrane w nowe kształty zewnętrzne, w takim razie mogłoby mieć sens karmienie go „trucizną" i „zgnilizną", jakie wynaleźli doktrynerzy. Ale hipoteza taka jest absurdem, absurdem więc są i wnioski z niej wyprowadzone: społeczeństwu dzisiaj dostarczyć trzeba innego pokarmu. Sam Dziennikarz przede wszystkim powinien wziąć zupełny rozbrat z atmosferą „Uczty — męki", a tymczasem on ciągle nią zatruwa swoją „krew".[6].

„Moja krew, moja krew, — czy ja wiem, okrzyk mew, gdy gonią ponad skały, okrzyk mew osmętniały, żałośliwy, straszny, gdy od brzegu odbiegły daleko" — powiada Dziennikarz, w ten sposób określając tętno „krwi" swojej, czyli reakcje serca wobec rzeczywistości. Mewy, o których Dziennikarz tutaj opowiada, to, jak widać, ptaki o zwichniętym instynkcie. Nie tylko bowiem „od brzegu odbiegły daleko", ale nie pragną powrotu" (gdy normalny instynkt do łączności stałej z brzegiem popychać je powinien). Co zwichnęło ten instynkt? Dlaczego mewy „lecą i nie śmieją ustać" na fałszywie obranej drodze, choć „wiedzą, że tam, gdzie dążą, wylądu szukać daremno"? Są „przekleństwu swojemu wierne" — mówi Dziennikarz, wskazując w ten sposób na symboliczne podobieństwo lotu mew do sytuacji narodu, który „przekleństwo" doktryny uznał za podstawę do unormowania swego stosunku do życia. Obraz podkreśla przede wszystkim głębokie wniknięcie w psychikę narodu tego „przekleństwa", co nadało życiu jego fałszywy kierunek, podkreśla i to z naciskiem, że wypaczając pierwotny instynkt, stało się „przekleństwo" owo siłą nieodparcie pchającą naród ku zgubie. Uwydatnia obraz mew to wreszcie, że nie „burza i orkan" (przed którym pragnęła naród uchronić doktryna) doprowadzi naród do zguby, lecz że nastąpi ona z

wysilenia w długim, ale bezcelowym zmaganiu się z przeciwnościami, jakie nastręcza posuwanie się po fałszywej drodze. Albowiem tak jak serca mew, im dalej od brzegu, tym słabiej, choć z coraz większym wysiłkiem, pracują, tak też i naród odczuwa rosnący dystans między rzeczywistością a pragnieniami serca: coraz też mniej w nim wiary, coraz bliższy jest zatem śmierci moralnej, jaką będzie wiary tej zupełne wygaśnięcie.

Stańczyk widzi w tych pesymistycznych horoskopach co do przyszłości nic innego jak echa pogrzebu z przed lat trzydziestu. „Tobież tylko dzwoni w duszy pogrzebowych jęków dzwon?" — zapytuje, wyrażając w ten sposób zdumienie swoje z powodu zacieśnienia horyzontu, jakiemu uległa myśl Dziennikarza. Wydaje się Stańczykowi w dalszym ciągu absurdem, aby stanowisko jednego pokolenia (które wydało z siebie antypowstańczą doktrynę) miało być rozstrzygające dla całej przy szłości narodu. Więc jako przedstawiciel pokolenia innego, tego mianowicie, przed którym ze szczególną czcią schylali głowy twórcy doktryny, pragnie obudzić w duszy Dziennikarza echa tamtej epoki i w tym celu przypomina mu dźwięk zygmuntowskiego dzwonu. Jaką wymowę głos „Zygmunta" posiadał dla tamtego pokolenia, stwierdza Stańczyk w charakterze naocznego świadka epoki. Przedstawiając moment, gdy dzwon „zawisnął u szczytów" i po raz pierwszy „z wyżyn się rozdzwonił", gdy głos jego „kołysał się górnie, wysoko, podchmurnie", Stańczyk daje do zrozumienia, że był ten głos wyrazem dążeń narodu i króla, wyrazem ambicji „górnych", pchających do służby idei reprezentowanej przez „królewskie" imię dzwonu. Ale Stańczyk dowiaduje się, że głos „Zygmunta" ma dzisiaj inną wymowę, że skojarzył się z tym „zamętem rozumów", jaki ogarnia dzisiejsze pokolenie wobec każdej przeciwności losu, czy to będzie cios z ręki wroga zadany, czy utrata kogoś z liczby osób narodowi „drogich" (głos „Zygmunta" dzisiaj taką stratę zawsze ogłosza). Ma i dzisiejsze pokolenie tę świadomość, że „Zygmunt" to „pan, dzwon królewski" (przypominający o istnieniu „szczytów"), ale głos jego nie jest już dzisiaj dźwiękiem czystym, lecz jakimś „brzękiem", jakby to był dzwon „o pękniętym sercu". „Nasz ton" — powiada o tym „brzęku" Dziennikarz, albowiem mu się zdaje, że w „brzęku" tym słyszy beznadziejną prawdę serc swego pokolenia: „Nad przepaścią stoję i nie znam, gdzie drogi moje"[7]. Optymizm Stańczyka wobec tego wyznania

doznaje głębokiego wstrząsu. Wyznanie to bowiem zdaje się dowodzić, że istotnie dzisiejsze pokolenie karmi się prawdą fałszywą, a fałszywości jej nie odczuwa. Dzwon jest wszak tym samym dzwonem, głos jego tym samym głosem, jak przed wiekami, ta sama też przemawia przezeń prawda: obowiązek posiadania ambicji, jakie są wyrazem czci dla idei „królewskiej", idei własnego państwa. Widać, że w pokoleniu dzisiejszym ambicje te zamarły. „Niepokoje", które ogarniają Stańczyka, są to niepokoje innego zupełnie typu, niż te, jakie dręczą Dziennikarza: Stańczyk lęka się nie skutków czynu, ale skutków bezczynu. „Jakoweś Fata nas pędzą w przepaść" — oświadcza, podkreślając, że naród bezwolnie daje się unosić wypadkom zewnętrznym (które owe „Fata" symbolizują), uchylając się od obowiązku rzucenia na szalę zdarzeń swego własnego czynu. Jest to nie tylko groźne niebezpieczeństwo, ale coś więcej. „Sromota, sromota, wstyd, palący wstyd" — tak kwalifikuje Stańczyk stanowisko dzisiejszego pokolenia wobec życia[8].

„Piekło wiem gorsze, niż Dante" — powiada Stańczyk, dosadnie charakteryzując mękę obecnego życia, ale jednocześnie i jej zależność od woli „żywych". Irytuje go ciągle zwłaszcza bezradność Dziennikarza (wyrażająca się w nacechowanym całkowitą rezygnacją oświadczeniu: „Żyję w piekle"). Szydząc z tej bezradności, Stańczyk rzuca ironiczny okrzyk: „Społem w przepaść!" — „Społeczeństwo! Oto tortury najsroższe, śmiech błazeństwo, — to my duchy naujuboższe" — oświadcza w odpowiedzi Dziennikarz, chcąc podkreślić w ten sposób brak jakiejkolwiek dyscypliny społecznej w dzisiejszym pokoleniu. Uzasadnienie, jakie Dziennikarz podaje w następstwie dla swego poglądu, wskazuje na niesłychane ubóstwo haseł pozytywnych tej ideologii, jaka doprowadziła do zaniku wszelką myśl o czynie zbrojnym. „Parafia" miała być „światem aż dosyć szerokim" według opinii doktryny (jak to słyszymy w rozmowie Dziennikarza z Czepcem). „Parafia" ta mogła być pojęta mniej lub więcej szeroko, ale Dziennikarz podkreśla z goryczą, iż sferę najciaśniejszą, sferę czysto prywatnych interesów uważa się dzisiaj za pracę „społem": a więc i prywatną „dumę panka" i chłopskie rozpychanie się w życiu łokciami (chłopskie „w pysk"). Dziennikarz podkreśla przy tym, że jeśli „panek" w ten sposób kwalifikuje swoje zabiegi około prywatnego dobra, nie może nie rozumieć fałszu w takim stawianiu kwestii ukry-

tego: jest to dla niego „malowanka". Gdy chłop tak pojmuje sprawę, to powtarza bezmyślnie pańskie frazesy: jest to „papuzia kochanka". Prawda — stwierdza Dziennikarz — są wyjątki od reguły, są przypadki sięgania poza sferę prywatnych interesów, są jednostki o wyjątkowej wartości moralnej: na tle ogólnej atmosfery można to nazwać „nadczłowieczeństwem", czasem jednak są to tylko objawy pogoni za osobistą chwałą („próżności"). Rozbite jest więc społeczeństwo zupełnie na indywidua, pogrążone przeważnie w zabiegach egoistycznych: zabrakło idei wprzęgającej wszystkich do akcji zwartej, zdyscyplinowanej. Poczucie interesu ogólnego zachowało się wprawdzie w sercu pod postacią marzeń o wyzwoleniu, ale serce to już dzisiaj nie popycha do czynu: stało się „maleństwem", straciło władzę nad wolą dzisiejszego pokolenia. Dręczy je tylko męka bezsilna wobec niewoli narodu (jest „pęknione" i „krwawi")[9].

Chłośnięta nowym szyderstwem Stańczyka[10], podkreślającym bezpłodność analizy zła, jeśli z nią nie idzie w parze poszukiwanie wniosków praktycznych, myśl Dziennikaraz stopniowo ku poszukiwaniu wniosków tych się zwraca. Najbardziej charakterystycznym elementem rzeczywistości dzisiejszej wydają mu się daremne tęsknoty serca ku wyzwoleniu. „Wolałbym już stokroć razy policzone dni, niż ten bieg, bieg, pęd, gonitwa ku przepaści, otchłani, zawrotom! Ach, kresu, ach, kresu lotom!" — powiada Dziennikarz, wyrażając w ten sposób chęć rozstania się na zawsze z pragnieniami, które nie mogą się, jak sądzi, nigdy spełnić. „Serce" stawia gwałtowny opór („stacza się sercowa bitwa"), ale zimna refleksja wyrok beznadziejny z całą stanowczością podtrzymuje: wiara wygasa („mrze na ustach modlitwa"). Dziennikarz dochodzi wreszcie do wniosku, że należałoby siebie i społeczeństwo uwolnić raz na zawsze od tej bezpłodnej a bolesnej walki z sercem. Co sprawia, że walka owa nie ustaje? W czym pragnienia serca znajdują nieustanną podnietę? Taką podnietą zdaniem Dziennikarza jest kult „świętych polskich" (tj. oczywiście „wielkich mężów"). Dziennikarz określa kult ten jako „polskie posty dusz do polskich świętych" i wskazuje w ten sposób dobitnie na tkwiącą w nim zasadniczą sprzeczność. Na czym bowiem kult ten polega? Na wstrzymywaniu się od czynu, który mógłby być pokarmem dla dusz, będąc jednocześnie spełnieniem nakazów, jakie „święci" przykładem swego życia pozostawili. Prawda, te umartwienia, jakim oddaje

się drugie już z kolei pokolenie narodu, są wyrazem „skruchy“ (jak to już poprzednio zaznaczył Dziennikarz), nie poczuwania się do tej doskonałości, jaka cechowała „świętych“, nie dorastania do wyżyn, na jakich oni działali; ale i to prawda, że umartwnienia te, polegając na trwaniu w bezczynie, nie sprowadzą i nie mogą sprowadzić tego, co jako cel dążeń „święci“ czynami swymi wskazali i co czynem tylko może być osiągnięte. Umartwienia te są jedynie bezpłodną męką. Tę zasadniczą sprzeczność tkwiącą w kulcie „świętych“ uwydatnia Dziennikarz jeszcze przejrzyściej, określając go jako „tęczowe mosty czułości nad pustką“.[11] Postulat dla życia z rozważań tych Dziennikarz wyprowadza taki: należy się raz na zawsze ze wszystkimi formami kultu „świętych“ rozstać. „Niechajby się raz wszystko spali, zetrze się, na proch się zsypie, jak kolumny na gruz się rozwali, byśmy padli potruci jadami w pogrzebowej stypie“ — woła Dziennikarz, mając na myśli „malowanki Częstochowskie, — i wszystkie Wiary“. Spełnienie się tych obrazoburczych pragnień Dziennikarz kwalifikuje jako „Nieszczęście“, ale ono i tak prędzej czy później przyjść musi (jak to plastycznie uzmysławia obraz lotu mew). Będzie to „nieszczęście“ doprowadzeniem do końca procesu rozpoczętego na „pogrzebowej stypie“. „Epigoni“ idei powstańczej „zabili duszę, a nie mogli zabić serca“. „Zabicie serca“ proponuje obecnie Dziennikarz. Będzie ta operacja teraz, jak mu się zdaje, możliwa: „serce“ bliskie jest i tak śmierci. Ustanie wcześniej jego męka[12].

Pod wpływem nowego szyderstwa Stańczyka („Puszczyku...“) Dziennikarz wysuwa następujące uzasadnienie dla swego projektu: „Możeby Nieszczęście nareszcie dobyło nam z piersi krzyku, krzyku, coby był nasz, z tego pokolenia. — Ach, Sumienia, Sumienia!.. Stoimy u polskich granic, a mamy obecność za nic“. Po usunięciu resztek złudzeń nie tylko nie zwalczanych ale nawet podtrzymywanych przez doktrynerską ideologię, obudzi się w społeczeństwie, jak sądzi Dziennikarz, „Sumienie“ i znajdzie ono drogę ratunku, choćby już nie na gruncie dążeń do niepodległości. Dotąd obowiązujące w społeczeństwie „Prawdy“, jeżeli chodzi o ich pozytywną stronę, uważa Dziennikarz za fantazje ich twórców („od talentów zawisłe igraszki“): władzy ich czas by kres położyś, uznając je za pozbawione wszelkiej wartości („Fraszki“). W ten sposób autor

ustami Dziennikarza jeszcze raz podkreśla z naciskiem głębokie przeciwieństwo w samej istocie założeń doktryny: z jednej strony każącej wierzyć w niepodległość, z drugiej zakazującej w sposób bezwzględny czynu, który do niej mógłby zaprowadzić. Dziennikarz pragnie usunąć to przeciwieństwo w sferze wierzeń swoich i swego pokolenia przez zupełne wyrzeczenie się myśli o niepodległości: stwierdza w ten sposób nierozerwalny związek idei czynu zbrojnego z ideą niepodległości. Stwierdza także w ten sposób, że są w gruncie rzeczy możliwe tylko dwa stanowiska: dążenie do niepodległości oparte o czyn zbrojny, albo jego wyrzeczenie się wraz z niepodległością.

Przedstawiając ustami Dziennikarza nierozerwalność idei czynu zbrojnego z ideą niepodległości, autor każe mu wprawdzie dojść do wniosków skrajnie pesymistycznych, wskazujących konieczność wyrzeczenia się jednej i drugiej, ale jednocześnie za pośrednictwem Stańczyka podkreśla, że trzeźwa a gruntowna analiza rzeczywistości do przeciwnych wniosków doprowadza: wynika bowiem z niej konieczność trwania przy sztandarze niepodległości, oraz powrotu do idei czynu zbrojnego. Stańczyk wskazuje na to, że droga na którą chce wkroczyć Dziennikarz, i pociągnąć za sobą społeczeństwo, to droga, której chwytają się ludzie ogarnięci depresją i pozbawieni chęci, by walczyć z przeciwnościami, jakie nastręcza życie. Powodów jednak do depresji nie widzi Stańczyk, patrząc na dzisiejsze życie społeczeństwa, a jeśli ten proces myślowy, który przed chwilą miał możność obserwować w Dziennikarzu, kwalifikuje jako stanem depresji wywołany, to ta depresja wydaje mu się czymś sztucznym, czymś nie mającym związku z zagadnieniem życia narodu. Aby właśnie podkreślić ten swój optymistyczny pogląd na życie i uwydatnić brak istotnych podstaw do pesymizmu, Stańczyk szydzi w ten sposób z małodusznych wniosków Dziennikarza: „Zgrałeś się przy zielonym stoliku, czy z kobietami w gorączce opętałeś duszę mdłością i w tej momentu palączce oślep gnasz w własne próchno“. Emocje, o których tu wspomina Stańczyk jako o domniemanych powodach depresji, są nie tylko podkreśleniem mało istotnych jej przyczyn, ale zawierają zarazem aluzje do tych małych ambicji, jakie wybujały na gruncie zniechęcenia Dziennikarza do sprawy publicznej[13]. Pesymizm Dziennikarza w stosunku do problematu przyszłości narodu, wywołujący bezradne opuszczenie rąk, jest właśnie owym „próch-

nem, o jakim mówi Stańczyk. Dziennikarz, pragnąc unicestwić te odruchy serca, które były niczym innym jak buntem przeciw nędzy niewolnego bytu, chciał — jak stwierdza Stańczyk — w to „próchno“ jeszcze głębiej się pogrążyć. Stańczyk jest tymczasem przekonany że „próchno“ można całkowicie z życia usunąć, „Rozleci się“ ono, gdy na nie „wichry dmuchną“. Stanie się to oczywiście wtedy, gdy Dziennikarz pójdzie za głosem serca, gdy zapragnie walczyć o jego prawa. Wtedy małoduszny jego projekt wyda mu się — twierdzi Stańczyk — „błazeństwem duszy“, zmierzał on bowiem do ukrycia tego, co jest istotną jej cząstką, do przybrania jakiejś fałszywej pozy (gdy cechą dobrego „konceptu“ powinna być tendencja odwrotna). Charakteryzując to „błazeństwo“ Stańczyk zdradza snowu zdecydowanie optymistyczny pogląd na dzisiejsze pokolenie narodu. Twierdzi bowiem, że gdyby z „błazeństwem“ takim wystąpić publicznie, to „nikogo ono nie skruszy“ (mowa tu o „Sumieniu“ narodu, które spodziewał się poruszyć Dziennikarz). „Błazeństwu“ temu — twierdzi Stańczyk „trzewia cuchną“: pozna się na nim społeczeństwo od razu i odwróci odeń z pogardą.[14]

Dziennikarz, pragnąc serce uwolnić od męki obrał do tego zupełnie fałszywą drogę — dowodzi dalej Stańczyk. „Znam ja, co jest serce targać gwoździmi, co się w serce wbiły“ — powiada i chce przez to wskazać, że „targać gwoździmi“ trzeba po to, aby je z serca usunąć, nie zaś po to, aby je głębiej jeszcze wbijać, jak to chciał uczynić Dziennikarz. Jakie „gwoździe“ potrzeba z serca usunąć, na to wskazuje Stańczyk, mówiąc o „zbrodniach“ i „złej woli“. „Zbrodnie“ to niewątpliwie dawnejsze błędy popełnione w dążeniu do wyzwolenia: trzeba na nie „plwać“ po to, aby w przyszłości powtórzenia ich uniknąć. Osobną kategorię „gwoździ“ widzi Stańczyk w „złej woli“, rozumiejąc pod tym zapewne demagogiczne fałsze, którym trzeba „lżyć“ (w ten sposób je demaskując). Owe „zbrodnie“ i „zła wola“ to winy jednostek, czy całej gromady ludzkiej tworzącej naród: jego „ciała“. Należy je też „biczem smagać“. „Duszę“ narodu ma Stańczyk niewątpliwie na myśli, jeśli potem mówi o „Świętościach“, których „szargać“ nie należy. Domniemane błoto (wyraz „szargać“ nasuwa takie domniemanie) to warunki dzisiejsze niewolnego bytu: skutki „zbrodni“ ludzkich i ludzkiej „złej woli“, ale nie idei, ktorym źle, fałszywie służono. Nie wolno na nie odpowiedzialności przerzucać, należy obciążać nią istotnych winowajców.

„Szarganie świętości“ to operacja co „boli“, podczas gdy owo „targanie gwoździmi“, o którym mówił Stańczyk, tylko ulgę przynosi. W ten sposób Stańczyk ostatecznie rozstrzyga kwestię „przekleństwa“ rzuconego przez doktrynę, stwierdzając jego bezzasadność.[15]

Widząc daremność wysiłków swoich (dowodzi tego ironiczna uwaga Dziennikarza: „Tragediante...“), Stańczyk rzuca w odwet pod jego adresem epitet: „Commediante“ i wręczając mu „błazeńską laskę“ (symbol umiejętności zdobycia się na koncept) podkreśla, że to jest „wiosło“, za pomocą którego można wydobyć się z „odmętów powodzi“. Ale jednocześnie rzucając ironiczny rozkaz: „Mąć nim wodę, mąć“, szydzi iż Dziennikarz nie zrobi z „wiosła“ tego właściwego użytku. „Mącenie wody“ jest oczywiście czynnością bezużyteczną ze stanowiska potrzeby wydostania się z „odmętów powodzi“ (które są identyczne z „Fatami“, co „pędzą“) i jest symbolicznym obrazem utrzymywania na powierzchni życia „prawd“, które na dno byłyby dawno opadły, gdyby ich sztucznie nie podtrzymywali ludzie z obozu Dziennikarza. Ta czynność to nie tylko daremna strata czasu, ale i karygodne marnowanie tych możliwości, jakie połączone są z posiadaniem „wiosła“.[16]

Gdy wreszcie zaczyna się w Dziennikarzu budzić ambicja, gdy on zaczyna sobie wreszcie uświadamiać, że stoi „u rozstajnych dróg“, że więc drogę jakąś wybrać trzeba, — wówczas, jak twierdzi, uczuwa przy sobie obecność złego ducha: widzi go mianowicie w Stańczyku. Ale gdy się wyraźnie z takim zarzutem do niego zwraca, ma na myśli niewątpliwie nie jego dzisiejszą rolę, ale tę, jaką on odegrał w swoim czasie jako firmant pamfletu, ośmieszającego ideę „nieprzerwalności powstania“. Śmiech tego (fałszywego) Stańczyka rozlega się teraz w duszy Dziennikarza, gdy uczuwa w sobie pragnienie, by pójść za głosem serca. Gdy mówi: „Nie widzę, nie widzę dróg, zaćmił mi się Bóg“ — podkreśla, iż śmiech (rzekomego) Stańczyka „zaćmił“ wyznawany przez dawne pokolenia pogląd, że sprawa wyzwolenia jest sprawą słuszną, że idzie po linii zasady kierującej światem, co dla porywów serca było w niemałej mierze znakiem orientacyjnym.[17] Ale Stańczyk wskazuje w odpowiedzi na to, że drogę nietrudno wybrać. Dwie są tylko właściwie do wyboru: „Wielkość“ (jeśli naród rzuci na szalę wypadków — gdy go „Fata pędzą“ — swój czyn) i „Nicość“ (jeśli pozostanie w bierności).

Nie ma tu więc co się wahać. Jak się tymczasem zachowuje Dziennikarz? Upodobnił się poprzednio do dzwonu „o pękniętym sercu“, ale Stańczyk upadabnia go do „pustego dzwonu“, bo on nawet tych wątpliwości nie wypowie wobec społeczeństwa, jakie odkrył Stańczykowi. Stańczyk nazywa jego serce „sercem strutym“ i powiada: „Uderzyłeś błazna ton: moją nutę. Kłam sercu, nikt nie zrozumie, hasaj w tłumie!“ Analogia, którą tu widzi Stańczyk między sobą a Dziennikarzem, polega na obowiązku liczenia się z konwenansem otoczenia. Stańczyk kiedyś musiał „kłamać sercu“, wiele zamykając w sobie: musiał baczyć, by „nikt nie zrozumiał“, co on naprawdę myśli o wielu sprawach i ludziach (inaczej by w ogóle stracił stanowisko). Podobnie dzisiaj Dziennikarz musi liczyć się z „konwenansowymi szpangami“ stronnictwa (jak to w następnej scenie powie do Poety): nie wolno mu powiedzieć tego, co widokom stronnictwa nie odpowiada. W ten sposób Stańczyk wskazuje na może najbardziej trudną do zwalczenia przeszkodę, jaka krępuje Dziennikarza. Ale Stańczyk wskazuje w dalszym ciągu, iż Dziennikarz nie tylko „serce truje“ (co można usprawiedliwić istnieniem konwenansu), ale że on (inaczej niż Stańczyk kiedyś) i „głowę traci“, a więc nawet w granicach konwenansu nie umie się zdobyć na dobry koncept. Gdy go ironicznie wzywa, by przewodniczył „Weselu“ (które w tym wypadku symbolizuje beztroskę tłumu nie myślącego o tym, że go „Fata pędzą“), jeszcze raz mu złośliwie wytyka brak tych ambicji, jakich jego stanowisko w społeczeństwie wymaga.[18]

Najbardziej konkretnie ujmuje winę Dziennikarza to określenie Stańczyka, które działalność jego w społeczeństwie kwalifikuje jako „mącenie wody“. Nie tylko został tu podkreślony fakt, że robota Dziennikarza i jego obozu jest sztucznym wstrzymywaniem naturalnego procesu życia (opadania „mętów“ na dno), ale że jest to robota wielce szkodliwa dla zdrowia narodu: woda „mętna“ jest wodą do picia (znajdując się w „narodowej kadzi“). Dlatego przełom, dokonywający sie później w Dziennikarzu, wyraża się w słowach: „Może z mętów się dobędzie człowieka, może minie palączka i głód“. I dla siebie i dla społeczeństwa Dziennikarz pragnie teraz zdrowego pokarmu. Budzi się w nim wiara, że zdoła się pozbyć „kalectwa“, którym dotknięte było dotąd jego serce, nie mając w sobie siły, by przeciwstawić się wszystkiemu, co wstrzymywało jego po-

rywy. „Oplatają mnie grzyby i pleśni“ — oświadcza Dziennikarz, charakteryzując w ten sposob sytuację swoją na zajmowanej placówce. Ale budzi się w nim pragnienie, by się wydobyć z tych splotów. W tej chwili uczuwa jako ciężar straszny nacisk opinii stronnictwa. „Och, w okropnej jestem po niewierce, po torturach mię duchowych włóczą, — powiada, myśląc o zależności swej od „konwenansowych szpang“. Nie nęci go bynajmniej perspektywa kariery: „droga utarta do rangi“. Nie o jej utratę mu chodzi w razie narażenia się stronnictwu, albowiem stosunek jego do takiej nagrody za uległość wyrażają dobitnie słowa: „Ja gardzę, ja gardzę, ja plwam na to wszystko ze serca szczerego“.

Chodzi mu raczej o posiadanie nadal placówki, której ważność teraz dopiero zaczyna sobie uświadamiać, więc boi się, że „nie zdoła rozerwać obroży“, nie zdoła wywalczyć sobie dostatecznej swobody pióra.[19]) Zrywa teraz Dziennikarz z metodą „usypiania“ serca i pozwala mu swobodnie reagować wobec tego, co się dokoła niego dzieje. Obserwuje panów i chłopów zgromadzonych na weselu. „Słyszę, że gadają o przyjaźni... słyszę w koło półszepty miłości“ — powiada, mając na myśli oczywiście te formy „przyjaźni“ i „miłości“, jakie powstają na tle stosunku pana do chłopa. Określa jedną i drugą jako „farsę“. Czym uzasadnia sąd taki? Uzasadnieniem jest niewątpliwie krótkie i dość zagadkowe na pierwszy rzut oka twierdzenie: „Litość: kłam“. Rzecz jasna, ma tu na myśli Dziennikarz tę samą „litość, o jakiej mówił w rozmowie ze Stańczykiem: „litość“ serca dla narodu w niewoli, a więc bunt przeciw niej. Dlaczego tę „litość“ Dziennikarz określa jako „kłam“, na to znowu znajdujemy odpowiedź w następujących jego słowach: „Widzę tu gości i muzyki słyszę swoje, polskie, nasze, i po ścianach złożone pałasze, obrazeczki, sceny narodowe... My motyle i świerszcze w niewoli“. Mówi tu Dziennikarz o tych samych formach kultu patriotycznego, których zburzenia pragnął poprzednio. Jeśli wśród nich wymienia „muzyki swoje, polskie, nasze“, to wprawdzie może mieć w tej chwili na myśli tylko muzykę weselną, jednak bierze pod uwagę niewątpliwie jej patriotyczne elementy (melodie taneczne: polonezy, mazury, krakowiaki etc. to często jednocześnie melodie pieśni rewolucyjno-bojowych z epoki walk o niepodległość).[20] Porównanie siebie i społeczeństwa do „motyli“ i „świerszczy“ wskazuje, że te „muzyki“, „pałasze“, „ob-

razki" wydają się Dziennikarzowi jedynie barwną dekoracją i szablonową uciechą. Społeczeństwo widzi w nich powód do błahych, powierzchownych wzruszeń, zamiast widzieć pobudkę do walki z niewolą. Dlatego Dziennikarz nazwie z goryczą te wzruszenia „Szczerością", która jest jednocześnie „Kłamstwem", bo nie budzą one tych uczuć w sercu, które budzić powinny. Jest to równoznaczne z treścią zdania: „Litość: kłam".[21] Otóż jeśli Dziennikarz formy stosunku panów do chłopów nazywa „farsą", to dlatego, że patrzy na nie ze stanowiska tej właśnie „Litości" (ale należycie pojętej). Do czego bowiem prowadzi pana „przyjaźń" dla chłopa i „miłość" do chłopskiej dziewczyny? Widzimy to na przykładzie Gospodarza i Pana Młodego, dwóch głównych przedstawicieli tych uczuć w utworze. Widzimy, że przybierają się oni w barwne dekoracje stroju chłopskiego, obyczaju chłopskiego, mowy chłopskiej, ale albo nie myślą o tym (jak Pan Młody), że chłop to potęga, za pomocą której można byłoby w przyszłości pozbyć się jarzma niewoli, albo jeśli o tym nawet myślą (jak Gospodarz), to nie umieją z faktu tego wyciągnąć właściwych wniosków: nic nie robią, aby tę „potęgę" przygotować należycie do roli, jaką ona w przyszłości odegrać powinna. Dziennikarz zadaje sobie w związku z tymi refleksjami gorzkie pytanie: „Czy my mamy prawo do czego?!! Czy my mamy jakie prawo żyć...?" Jest to pytanie w gruncie rzeczy skierowane do tych, co przed laty trzydziestu orzekli, że naród nie dorósł do niepodległości dla obciążenia wadami, oraz braku sił. Pytanie to zawiera pełną gryzącej ironii prawdę, że trzydziestoletnia działalność wychowawcza doktryny nie zbliżyła narodu, ale go stanowczo oddaliła od ideału niepodległości, skoro ten ideał dzisiaj przeszedł w sferę marzeń i płytkich wzruszeń. „Puchnąć poczniemy i tyć z trucizny, którą nas leczą. I tę naszą dolę kaleczą widzieć i trupem gnić" — powiada Dziennikarz. Stwierdza w ten sposób niebezpieczeństwo groźne, jakim byłoby dalsze poddawanie się działaniu trucizny.[22] Widzieć możemy zarazem w tych słowach krystalizujące się postanowienie, by rozpocząć akcję przeciwko truciźnie, z której możliwych skutków ogół nie zdaje sobie dostatecznie sprawy.

Dziennikarz czuje się nareszcie wolnym od tych wszystkich skrupułów, jakie dotąd trzymały duszę jego „w uwięzi". Muzyka weselna (pojęta jak wyżej) zaczyna nań działać zupełnie inaczej:

Dziennikarz zaczyna ją uważać za wyraz najgłębszej treści swojej duszy. Świadczą o tym słowa: „Gdy mi tak grają bez przerwy, zdało mi się, że moja dusza wyszła ze mnie i koło mnie świeci". Co w szczególności Dziennikarz odkrył teraz w tej muzyce, to widać znowu ze słów następujących: „A! ta muzyka tak brzęczy, jak z ula dzwonienie pszczół, a my jak szerszenie". Taniec tłumu (panów i chłopów) w takt melodii, zawierających w sobie wyraźne podźwięki bojowe (może nawet reakcje wyraźne na ich patriotyczny charakter Dziennikarz widzi w tłumie)[23] jest dlań wyrazem instynktu głęboko drzemiącego w masie (w różnych stopniach uświadomienia i siły), instynktu, co jest bodźcem do pracy budowniczej (w sensie patriotycznych składników muzyki). Dziennikarz sobie teraz uświadamia, że instynkt ten należy pielęgnować, dążąc do jego rozwinięcia w świadome działanie pod hasłem idei, co dawne pokolenia pchała do czynu. Porównywając siebie (i w ogóle panów) do „szerzeni", piętnuje robotę polegającą na niszczeniu cennego pierwiastka życia. „To mi się rzuca do gardła ta duża wesołość narodowa, to mi się rozszerza głowa szumem, gwarnością, zawrotem i nawet mi jest wstrętny ból" — mówi dalej. Możemy widzieć w tych słowach z jednej strony wyrzuty sumienia, z drugiej utrwalanie się w duszy wiary, że zło można jeszcze naprawić.

Konfrontując Dziennikarza z Poetą w chwili, gdy w pierwszym zachodzą tak głębokie przemiany, autor demonstruje, jak trudna jest jednak walka z otoczeniem dla kogoś, co zapragnie wyrwać się z „sieci" tych wszystkich pojęć, jakie społeczeństwu narzuciła doktrynerska ideologia. Sceptycyzm skrajny Poety, wyrażający się w jego drwinach, nie stwarza warunków dogodnych dla kształtowania się nowego poglądu na życie w duszy Dziennikarza. Dlatego to Dziennikarz widzi potrzebę odgrodzenia się od zgubnych wpływów, potrzebę samotności, „Wyjdę za próg, — jak wieje od pól... powietrza, powietrza, powietrza..." — oświadcza Poecie, podkreślając duszność atmosfery, która go otacza i konieczność zaczerpnięcia szerszego oddechu.[24]

III

Kreśląc postać Dziennikarza i wprowadzając go w omówione wyżej konflikty, autor osiągnął dwa cele: z jednej strony zgromadził materiał obciążający ideologię antypowstańczą, i wydał o niej w ten sposób sąd zdecydowanie ujemy, z drugiej strony przedstawił swój pogląd na dotychczasową rolę publicystyki, oraz na te zadania, jakie ona mogłaby spełnić w przyszłości. W momencie, gdy Dziennikarz dochodzi wreszcie do właściwego pojmowania swoich obowiązków wobec społeczeństwa, autor wkłada mu w usta charakterystyczne słowa krytyki pod adresem innego doniosłego czynnika opinii publicznej — poezji. Do jej przedstawiciela zwraca się Dziennikarz z następującym wyrzutem: „Poezjo! — tyś to jest spokojną sjestą; chcesz mnie uśpić, znieczulić, zniewolić, byle słówka nie wyrzec goręcej". Dalsze słowa Dziennikarza są charakterystycznym naświetleniem wyżej wygłoszonej opinii: „Ach, nie ukrywaj, — nie udawaj, ty sameś w ogniu, — to maska ten pozorny spokój, — to kłam!" Dziennikarz więc wytyka Poecie tę samą tendencję, której dopiero co wyzbył się sam: tłumienie w sobie porywów serca i niechęć do ich wypowiedzenia wobec społeczeństwa.

Konflikt wewnętrzny Poety poznajemy z jego rozmowy z Gospodarzem w akcie I: z jednej strony widzimy w Poecie dążenia „do ogromnych, wielkich rzeczy", z drugiej przekonanie o ich całkowitej beznadziejności ze względu na panującą w społeczeństwie atmosferę. W „każdym" zresztą, jak twierdzi Poeta, są te porywy, ale nikt nie zdobędzie się na to, by pójść za głosem serca i upomnieć się o jego prawa. Życie wzięła w niepodzielne władanie siła, którą Poeta określa mianem „pospolitości". Nazwa jej wskazuje, iż przeciwstawia się ona dążeniom do „wielkich rzeczy" w imię troski o małe, codzienne sprawy. Mając tu na myśli gospodarczo - społeczne hasła pozytywizmu, Poeta je charakteryzuje jak najbardziej ujemnie. Przede wszystkim podkreśla rażący dysonans, jaki one tworzą z pragnieniami serca („pospolitość skrzeczy"), następnie tę natarczywość i bezwzględność, z jaką narzucają się one świadomości każdego na każdym kroku: nie tylko słuchać i patrzeć trzeba na to tylko, co idzie po linii tych haseł, ale i mówić niepodobna o czym innym („pospolitość tłoczy, włazi w usta uszy,

oczy“). „Duch się w każdym poniewiera — mówi z goryczą Poeta — i chciałby się wydrzeć, skoczyć, ręce po pas w krwi ubroczyć, ramię rozpostrzeć szeroko, wielkie skrzydła porozwijać, lecieć, a nie dać mijać“. Udręką nieznośną są dla Poety (a jak mu się zdaje, i dla całego pokolenia) ciasne horyzonty, w jakich „pospolitość“ usiłuje zamknąć życie społeczeństwa[1]: Poeta zestawią z nimi te szerokie perspektywy, jakie otworzyłaby narodowi niepodległość, której osiągnięcie wyobraża sobie nie inaczej, jak przez czyn zbrojny. Ale „pospolitość niska“ zagłusza myśli podobne wszelkimi dostępnymi sobie środkami. „Serce zaryte głęboko gdzieś pod czwartą głębną skibą, że swego serca nie dostać“ — konkluduje Poeta: „serce“ jest dlań symbolem porywów do „ogromnych, wielkich rzeczy“.

Poeta próbuje jednak „dostać“ serce swoje „zaryte głęboko“ przez warunki życia — w sferze artystycznej swojej wyobraźni: uczucia serca na tej drodze rozwijają się w „dramat groźny szumny, posuwisty, jak polonez“. Dramat ten „posuwa się“ przez takie etapy: rozpoczyna się uczuciem znękania i niemocy w obliczu niewoli (w skrócie nazywa to Poeta „jękiem z kazamat“), zaczyna się więc tym uczuciem zwykłym, cechującym każdego w obliczu rzeczywistości, jaką przeżywa naród; przechodzi jednak następnie w „zgrzyt“ gniewu przeciw nędzy niewolnego bytu i staje się punktem wyjścia dla odradzających się w duszy dążeń wyzwoleńczych, które Poeta określa jako „wichrów świsty“. Przy tym „wichrów graniu“ marzy poeta o kimś, w czyjej piersi byłoby wielkie kochanie“, kto byłby jednocześnie „bohaterem w zbrojej“, a więc miał dane do wskrzeszenia w narodzie zamarłych tradycji rycerskich, tradycji czynu zbrojnego. Wyobraźnia Poety przypisuje tej postaci wyjątkowe cechy: pod każdym względem góruje ona nad ogółem społeczeństwa. A więc i wielkością ukochania sprawy („ktoś ze szczytu w grze uczucia“), i mocą wielką charakteru („ktoś jakoby złom granitu“), i kwalifikacjami na wodza (jako „rycerz z czoła“) Poeta zdaje sobie sprawę, jak wielki dystans dzieli te marzenia od rzeczywistości. Ale ta „postać dawna“, postać „dawnego rycerza“ nie daje mu spokoju, chociaż wydaje się „bajką wierutną“. „Wyraźnie się w oczy wciska, zbroją świeci, zbroją łyska“ — mówi o niej Poeta: jest to obsesja artystyczna nie dająca się oddalić. Historia rycerza, do której Poecie rwie się w ten sposób dusza, jest ze względu na jego cechy i dążenia

„historią wesołą“, ale gdy Poeta w wyobraźni swej przeżyje ją do końca, wtedy okazuje się historią „ogromnie smutną“.

Wyobrażając sobie bohatera swego na gruncie działalności praktycznej, Poeta widzi w nim obawę przed „widmem zbrodni swojej“, przed widmem klęski, która zamiast dać narodowi wyzwolenie wtrąciłaby go w nowe nieszczęście. Jest więc w duszy bohatera głęboka, tragiczna rozterka: z jednej strony pęd do czynu, z drugiej wpomniana obawa. Dlatego mu „serce z bólów pęka“. Bohater pragnie rozproszyć wątpliwości swoje: uzmysławia to jego samotna kontemplacja nad symboliczną studnią. Wyrazem krytycyzmu rycerza w stosunku do samego siebie jest jego „przeglądanie się we studni“. Chęć „zaczerpnięcia wody“ z tejże studni wyobraża pragnienie zdobycia wiedzy co do gry czynników zewnętrznych, możliwych skutków działania wszystkiego tego, co leży poza osobą bohatera, poza jego osobistymi kwalifikacjami. Ale „męty“ we studni uniemożliwiają usunięcie niepokojów i w jednym i drugim kierunku. Dlatego rycerz trwa ciągle u źródła w zupełnej bezradności „jakby zaklęty“. Nieruchomieje w bezczynie jednostka, mająca wszelkie dane, aby zostać „jakimś polskim świętym“. „Męty w studni“, które uniemożliwiają rycerzowi zdobycie upragnionej prawdy, to nic innego, jak owa „pospolitość“, co opanowawszy w życiu wszystko, sięgnęła do źródeł prawdy i zdołała je zamącić fałszami[2].

Doniosłym uzupełnieniem dla charakterystyki otoczenia, w którym wypadłoby działać rycerzowi, są uwagi Gospodarza na temat stosunku dzisiejszego pokolenia do tego, co on nazywa „dawnością“. Interesuje Gospodarza działanie tej „dawności“ na dusze, gdy ona przemawia za pośrednictwem sztuki. „Jak taki heros jęknie, — mówi Gospodarz — to po całej Polsce jęczy, to po wszystkich borach szumi, to po wszystkich górach brzęczy, ale kto tam to zrozumi“. Zdumienie Gospodarza odnosi się oczywiście do faktu, że rozgłośne echo, jakie wywołuje w społeczeństwie każdy utwór wcielający w sobie ideę „dawną“, nie idzie w parze z jakąkolwiek reakcją w życiu. „Tak w nas ciska piorunami, dziwnymi wre postaciami, dawnym strojem, dawnym krojem, a ze sercem zawsze swojem“ — mówi dalej Gospodarz, wskazując, że „dawność“ daremnie „walczy“ z dzisiejszym pokoleniem, chcąc serce jego przerobić i pobudzić do czynu: ono pozostaje ciągłe „swoim“, tj. słabym. Dlatego to Poeta wyobraża

sobie rycerza swego zupełnie osamotnionym, nawet we własnej sferze. Symboliczne „zamczysko", wyobrażające wysokie aspiracje rycerza, jest całkiem „opustoszałe", przebywa on w nim „sam, osmętniały", nie mając nikogo absolutnie przy boku swoim. Albowiem „lud" mieszkający „u stóp zamku" to „lud prosty, rubaszny". Poeta w ten sposób podkreśla obcość jego aspiracjom rycerza i dystans dzielący go od tych wyżyn, na jakie wzniósł się duch rycerza po to, żeby na nich przebywać w tragicznym osamotnieniu. „Hart rycerski śmiały" bohatera marnuje się w tych warunkcah. W innych warunkach rycerz zostałby „świętym", ale w tych, jakie znajduje dokoła siebie, przejmuje go trwoga przed „gniewem boskim", tj. klęską. Dramat Poety, jak widzimy, tchnie bezbrzeżnym posymizmem i takiż pesymizm obudziłby chyba w narodzie, gdyby ze sfery pomysłów przeszedł w sferę realizacji jako dzieło sztuki dostępne dla ogółu. Byłby ten utwór tylko ilustracją tego ponurego poglądu na współczesną rzeczywistość, który każe Poecie w dalszej rozmowie z Gospodarzem zakwalifikować jako „przekleństwo" marzenia swoje i swego pokolenia, co trwają w sercu, ale są dlań źródłem bezpłodnej męki (widoczna analogia do podobnych refleksji Dziennikarza).

Głównym powodem marnienia niepospolitych wartości duszy bohatera pomyślanego przez Poetę dramatu jest jego daremne borykanie się z zagadką przyszłości, której nie jest w stanie rozwikłać, a wskutek tego niemożność oddalenia od siebie „widma zbrodni swojej". Jest to przyczyna, dla której nie wyjdzie on ze sfery samotnej swej walki duchowej, nie zdobędzie się na to, by rzucić społeczeństwu hasło czynu. Ta sama przyczyna wstrzymuje również Poetę od wystąpienia w roli budziciela dążeń do czynu: symbolem niepokojów samego Poety jest rycerz „zaklęty" w bezruchu nad źródłem prawdy[3]. Widmo Rycerza w akcie II zjawia się właśnie po to, by Poetę od niepokojów tych wyzwolić.

„Upomina się o swoje Umarła. Szumem, gwarnością, zawrotem, idzie ku nam z powrotem; jakaś Przemoc wrotom grobu się wydarła" — mówi Poeta na widok zbliżającego się Rycerza, widząc w nim wyobraziciela idei pogrzebanej, co się upomnieć przychodzi o należne jej miejsce w życiu. Już to samo, że ideę tę reprezentuje Rycerz z pod Grunwaldu, jest dobitnym podkreśleniem identyczności walki o byt państwa w

epoce jego istnienia z ideą walki o jego odzyskanie w epoce niewoli (wbrew doktrynerskim wywodom). Aby jak najbardziej identyczność tę podkreślić, autor każe Poecie nazwać zbliżanie się Rycerza „szumem, gwarnością, zawrotem“: tak samo Dziennikarz określił swe wrażenia wobec muzyki weselnej (wyobrażającej epokę walk porozbiorowych).

Władcze wystąpienie Rycerza, oświadczającego z miejsca: „Daj dłoń... Ty mój“ — wywołuje w Poecie tę charakterystyczną trwogę, jaką wymownie przedstawia symbolika studni. Na trwogę tę znajduje lekarstwo Rycerz, wołając: „Na, koń, zbudź się, ty żak, ty lecieć masz jak ptak!“ Rycerz podkreśla w ten sposób, że trwoga Poety powstała na tle racjonalistycznych dociekań na temat przyszłości (aluzją do nich jest epitet „żak“) powinna ustąpić rozpędowi woli, albowiem właśnie od napięcia woli zależy pomyślne rozwiązanie dręczącej Poetę zagadki. „Poznasz, ktom jest, gdy zaciążę, — ty więzień mój, mnie służ; biorę przemocą, ja Moc: za mną przede mną ognia kurz; po drogach, po których lecę, drzewa się palą, jak świece, ciskają się błyskawice, jak lecę Duch: wytężaj, wytężaj słuch“ — oświadcza Rycerz. W słowach tych możemy widzieć z jednej strony dobitne podkreślenie, że idea reprezentowana przez Rycerza ma w sobie siłę potężnego żywiołu, z drugiej uwydatniają te słowa fakt, że jasno jest na drogach wiodących za nią, nie ma żadnych mroków i cieni, żadnych tajemnic i zagadek.

Rycerz, „biorąc w pętle“ Poetę, przeznacza mu rolę zwiastuna „świtu“, co poprzedzi „jutro“, czyli „dzień“ wolności. Poeta rolę tę spełni, budząc w narodzie „pragnienie krwi“, „krwawego żniwa“, a więc wzywając go do złożenia „orężnej dani“. Idea, którą wyobraża Rycerz, powróci w ten sposób „do dom, ze snów z dali“, a więc na swoje dawne miejsce w życiu. Rycerz zaznacza przy tym z goryczą, jakie męki i jaką poniewierkę znosił dotąd duch jego: „Przeszedłem ogień, co pali, przeszedłem zapady lochów“. Mamy tu wyraźną aluzję nie tylko do pogrzebu, jaki zgotowano kiedyś rycerskiemu duchowi narodu, ale i do tych „przekleństw“, jakimi pamięć jego ścigano. Rycerz wskazuje w ten sposób Poecie obowiązek dokonania rehabilitacji tego, co niesłusznie potępiono, a co przywrócone do czci wyłoni z narodu „Moc“.

To, co Rycerz mówi na temat bitwy grunwaldzkiej, zawiera głębokie uzasadnienie konieczności rewindykacji idei, którą

głosi. „Stosy trupów, stosy ciał, a krew rzeką płynie, rzeką! Tam to jest!! Olbrzymów dzieło: Witołd, Zawisza, Jagiełło" — mówi o wyniku bitwy Rycerz, podkreślając z jednej strony ogrom ofiary złożonej przez tamto pokolenie, z drugiej fakt, że ona stała się podstawą „dzieła" na miarę wielką, będącego wyrazem myśli politycznej wodzów-„olbrzymów". Była to zresztą ofiara, która zdecydowała o przyszłości narodu, która zabezpieczyła jego egzystencję. Była to „z trupów zapora", był to „z trupów wał". Podkreślając jeszcze raz charakter Grunwaldu jako „rycerskiego stosu", jako „Ofiarnicy", Rycerz rzuca Poecie rozkaz: „Tam leć, — tam chodź, tam leć..." Każe mu w ten sposób przenieść się — na drodze swej twórczości poetyckiej w sferę tych walk, jakie naród toczył w przeszłości o byt, aby dzisiejsze pokolenie odzyskało wiarę w ich konieczność i uświadomiło sobie na powrót, że trzeba „brać z tej zbrojowni zbroje", nie zaś z tej, którą mu wskazywali jako jedynie skuteczną doktrynerzy. „Stać tam wśród krwi — rozkazuje dalej Rycerz — aż na ogromny głos bladością się powlecze świt, a ciała wstaną a zbroje wzejdą i pochwycą kopije i przejdą..." Naród ma więc trwać wśród wspomnień krwawych, aby pamiętał ciągle o obowiązku złożenia nowej krwawej ofiary i czekać na „ogromny głos", który go wezwie do walki. Czyj to będzie głos, to wyjaśniają słowa Poety w następnej scenie (a ta interpretacja jest niewątpliwie roztrzygająca dla ustalenia intencji autora). Są to słowa wyrażające nadzieję, że gdy naród znajdzie się pod sztandarem idei czynu zbrojnego, wówczas znowu „wstanie jakiś polski święty". Nie zapowiada więc Rycerz walki na bliską metę, a jeśli mówi: „Czas bym wstał, czas bym wstał" — to ma ma myśli obudzenie się ducha rycerskiego w narodzie i pojawienie się nowych zastępów zbrojnych.

Wątpliwości Poety, wyrażające się w uporczywym badaniu cielesnej substancji Rycerza, w trwodze, że widzi „za przyłbicą pustość, proch" są wyrazem gryzącej ironii samego autora w stosunku do pokolenia współczesnego, oraz do jego sposobu patrzenia na przeszłość. Przeszłość bowiem choć jest oczywiście „prochem" pod względem swej egzystencji cielesnej, w duchu swoim zawiera nieprzedawnione wskazania dla chwili obecnej. Gdy Rycerz oświadcza Poecie: „Patrzaj w twarz, patrz mi w twarz" — chce podkreślić, że należy wpatrywać się w to jedyne oblicze, jakie przeszłość dziś zachowała bez zmiany, w oblicze jej

duchowe, a na zapytanie: „Ktoś jest?“ — odpowiada jeszcze raz z naciskiem: „Moc!“ Rycerz przy tym wystawia niejako na próbę całkiem już obudzoną wiarę Poety (wyrażającą się w okrzyku jego: „Duszę weź!“), gdy otwiera przyłbicę. Okrzyk Poety: „Śmierć, — — — Noc!“, jest nowym paroksyzmem trwogi, którą jednak za chwilę rozprasza refleksja, określająca ideę głoszoną przez Rycerza jako „wieczystą Potęgę, Moc nieprzepartą“ Widzimy zupełne utrwalenie się wiary w Poecie.[5] Dowodzi tego zdecydowanie ujemna kwalifikacja, jaką on wystawia swej dotychczasowej twórczości, nazywając ją „mitręgą próżną, mgłą nic nie wartą“. Zamierza widocznie w chwili, gdy to mówi, zapłodnić swą twórczość optymizmem, którego wyrazem jest wizja walącego się w gruzy gmachu niewoli („zdaje mi się, że słyszę gdzieś górą, jak skały się padają i w otchłań z łoskotem się walą“) — Wskazania życiowe, jakie Poeta wysnuwa dla życia z kontaktu swego z Rycerzem, są antytezą wskazań „pospolitości“: „Polska to jest wielka rzecz: — podłość odrzucić precz; wypisać świętą sprawę na tarczy jako ideę, godło i orle skrzydła przyprawić, husarskie skrzydlate szelki założyć, a już wstanie któryś wielki, już wstanie jakiś polski święty“. W ten sposób Poeta sobie wyobraża program działań, mających przygotować teren dla akcji wielkiego człowieka.

IV

Wizje dawnych walk orężnych o byt niepodległy narodu, jakie ma wywołać w wyobraźni dzisiejszego pokolenia poezja w myśl wskazań Rycerza, zawierając w sobie podnietę do czynu, będą mogły doń przygotować naród psychicznie, ale w słowach Rycerza znajdujemy wyraźne podkreślenie konieczności materialnego także przygotowania się narodu do podjęcia walki o wyzwolenie. „Zbrojownia“, o jakiej wspomina Rycerz, dzisiaj nie istnieje, trzeba ją na nowo stworzyć: wymagać to oczywiście będzie pracy zorganizowanej. Ten praktyczny problemat, problemat zastosowania idei wskrzeszonej w życiu wyobraża postać Wernyhory. Wernyhorę uczyniła wieszczem narodu legenda i sztuka, takiż w gruncie rzeczy charakter posiada rola jego w utworze. Zewnętrznym tego znakiem jest nie tylko

symboliczna „lira“, ale i forma, w jaką zostały ujęte jego zlecenia, forma pełna tajemniczej symboliki. Prawda, że treść słów Wernyhory to kompleks praktycznych wskazań do bezpośredniego zastosowania w życiu, ale wskazań, które trzeba dopiero z tajemniczej mowy symbolów umieć wyczytać. Że zaś je wyczytać nie jest rzeczą łatwą, to symbolizują nieporozumienia, jakie wynikły między Wernyhorą a wybranym przezeń na powiernika i wykonawcę zleceń Gospodarzem[1].

Dlaczego wybór Wernyhory padł na Gospodarza? „Wybrałem Ichmość Mości dom, gdzie ludzie sercem prości“ — mówi do Gospodarza Wernyhora, a uzupełniając treść słów powyższych dodaje: „Żeście sobie prości, mali, toście wielkich krzywd nie znali, chudobę macie szczęśliwą“. Gdy zaś Gospodarz, jakby zastanawiając się nad treścią tej swojej „chudoby szczęśliwej“, wspomni o „złotym żniwie“ i „sercu z miską“ (w ten sposób wskazując dwa jej składniki), Wernyhora rzuci następującą uwagę: „Złote żniwo, serce złote: jeszcze u was w duszy młodo“ i powtórzy jeszcze raz zdanie swoje na temat „prostoty“ serca i związanego z nią braku „wielkich krzywd“. To wszystko razem wzięte dowodzi, że „ludzie sercem prości“ to ludzie o „sercu złotym“: sercu, co nie doznało „wielkich krzywd“ (bo nie zostało uszczuplone w swej istotnej treści), sercu zdolnym do porywów śmiałych, sercu „jeszcze młodym“. Takie serce, jakiego istnienie w Gospodarzu przypuszcza Wernyhora, kwalifikuje go właśnie do podjęcia misji, jaką on mu powierzyć zamierza. Inne, jak widzieliśmy, były serca Dziennikarza i Poety: te istotnie „wielkich krzywd“ doznały. Co uchroniło od nich serce Gospodarza? Jak przypuszcza Wernyhora, wrośnięcie w atmosferę wiejskiego otoczenia.

Istotnie, optymistyczny pogląd Gospodarza na przyszłość narodu (wyróżniający go od innych przedstawicieli inteligencji w utworze) wyrósł na gruncie kontaktu z chłopem w dziesięcioletnim sąsiedzkim pożyciu. Gospodarz, obserwując chłopa, widzi w nim wiele cennych wartości moralnych. Widzi mianowicie „godność, rozwagę, pojęcie“, gdy patrzy na chłopa przy pracy, gdy patrzy nań „w kościele“, widzi „przejęcie“, które świadczy o zdolności do bardziej idealnych porywów. Stąd pochodzi wiara, że gdy chłop weźmie kiedyś w ręce swoje sprawę własnego państwa, niemniejsze okazać potrafi „wzięcie“, niż w dotychczasowym zakresie pracy swojej i swoich zaintereso-

wań. W skrócie wyrażają to słowa Gospodarza, że „chłop ma coś z Piasta“. Pewne objawy prymitywizmu duszy chłopskiej niepokoją wprawdzie Gospodarza. Niepokoi go przede wszystkim nadmierna impulsywność chłopa, nie opanowana przez trzeźwą refleksję („zapalni jak sucha słoma“). Poczyna go wtedy trwożyć krwawy koszmar roku czterdziestego szóstego („to, co było, może przyjść“), ale uspakajająco działa refleksja, że dusza chłopska podlegając działaniu odwiecznych, a potężnych sił przyrody, pod ich wpływem tak się uformuje zdrowo i pomyślnie dojrzeje, jak wzrasta i dojrzewa łan zboża. Gospodarz wprawdzie zdaje sobie sprawę z tego, że warunki niewoli to „gleba licha“, ale wierzy, że „coś z tego przecie będzie“. Wierzy Gospodarz w to, że chłop kiedyś zbudzi się do czynu, że z chłopskiej masy wyjdą bohaterowie, tak jak już kiedyś z niej wyszli („były bogi, będą bogi“). Ma więc Gospodarz to przekonanie, że proces stopniowego, choć powolnego dojrzewania masy chłopskiej doprowadzi ostatecznie do pomyślnego wyniku, że stworzy z tej masy siłę, co otrząśnie z czasem jarzmo niewoli i z ufnością dlatego patrzy w jutro narodu („wiara jeszcze jakaś w ludzie“ — oświadcza w rozmowie z Panem Młodym). Jaką rolę wyznacza Gospodarz sobie, wzgl. swojej sferze w procesie, mającym stanowić o przyszłych losach narodu? Stara się przede wszystkim wejść w orbitę wpływów, jakie wytwarzają atmosferę wsi. Słyszymy, jak upaja go kontakt z naturą („wicher, co nad łanem wionie; drżenie gdzieś aż w ziemi łonie; par, który się wsiąka, wdycha, że się tak w tych zbożach tonie“). Gospodarz sądzi, że „natura“ zdolna jest „odmienić“ ludzi jego sfery, tak jak mu się zdaje, że jego samego „odmieniła“. Jak pojmuje Gospodarz tę „odmianę“, tego dowodzi nie tylko wyżej wspomniany jego optymizm, ale i formy jego współżycia z chłopem. Poszanowanie dla obyczaju chłopskiego (oraz jego kultywowanie we własnym domu), wspomniana wyżej pogoda i wyrozumiałosć wobec objawów prymitywizmu psychiki chłopskiej (zwłaszcza widzimy to w stosunku do żony) — to charakterystyczne, a nieodstępne cechy Gospodarza w jego obcowaniu z elementem chłopskim. O wpływie osobistym Gospodarza na sąsiadów chłopów dowiadujemy się w akcie III z ust Czepca: polega on na ich uświadamianiu o przyszłej ich roli, o tym, że jest w nich „wielka moc“ i że się „kiedyś opamięta“. Radują go porywy Czepca do czynu zbrojnego, ale ich nie uważa za coś takiego, z czym należałoby

się liczyć już dzisiaj jako z wartościowym elementem życia, co należałoby wziąć pod staranną opiekę, aby odpowiednio dla przyszłości wyzyskać. Gospodarz potrafi tylko podniecać ambicję patriotyczną chłopa przez przygodne rozmowy: myśl o jakiejś akcji zorganizowanej do głowy mu nie przychodzi. Gorzka uwaga Czepca wobec Dziennikarza, że „panowie nie chcom chcieć" odnosić się może i do Gospodarza.[2]

Aczkolwiek Wernyhora wybrał Gospodarza na wykonawcę swoich zleceń właśnie ze względu na optymistyczny pogląd jego na życie, a w szczególności optymistyczny stosunek do chłopa, to jednak w swojej z nim rozmowie daje mu wyraźnie do zrozumienia, że ten optymizm trzeba sprowadzić do właściwej miary. Gdy Wernyhora wywołuje w duszy Gospodarza krwawy obraz r. 1768 („krwawe łuny, i jęk dzwonów, i pioruny i rzeź krwawą"), a ten nazywa to wspomnienie „snem jakimś dalekim" i wyznaje, że odtworzyć mu je sobie w wyobraźni „mieszają weselne grajki" — Wernyhora daje na to charakterystyczną odpowiedź. „Jeszcze w uszach mam te dzwony ponad ich weselne grajki" — oświadcza, a ten motyw kontrastu „dzwonów" i „grajków" powtarzający się parokrotnie w rozmowie ma niewątpliwie znaczenie symbolu. Jeśli Gospodarzowi „jęki przygłuszają grajki", to jest to wyrazem jego optymistycznego poglądu na dzisiejszą fazę stosunku między panem i chłopem. Inaczej Wernyhora: echa krwawej waśni społecznej nie tylko dlatego są tak żywe w jego duszy, że ją bezpośrednio kiedyś przeżył, ale dlatego przede wszystkim, że sobie zdaje sprawę, iż do dziś nie znikły z życia całkowicie te czynniki, które kiedyś do krwawej waśni doprowadziły. Wernyhora patrząc na waśń tę ze stanowiska interesu całości podkreśla z bólem, że „lud święty" (lud, co mógł być użyty w służbie rzeczy „świętych") padał „przekleństwami potępiony". W ten sposób Wernyhora podkreśla winę chłopską, ale z jeszcze większym naciskiem wskazuje na winę tych, co zaniedbali obowiązku swego, aby lud uczynić „świętym". Jeśli teraz Wernyhora tak szczegółowo analizuje wobec Gospodarza rozterkę społeczną, na jaką patrzał własnymi oczyma kiedyś przed stuleciem z górą, to dlatego niewątpliwie aby przestrzec przed zbytnim idealizowaniem chłopa, oraz przypomnieć obowiązek, jaki nakłada na panów dzisiaj ich społeczne stanowisko, mimo tak znacznie zmienionych warunków życia. Przestrogi te mają żywy związek

z osobą samego Gospodarza, który zdając sobie sprawę z „zapalności“ duszy chłopskiej, nie wahał się budzić w chłopie porywów do czynu, nie myślał jednak o ich przetworzeniu w świadome i konsekwentne działanie. Wernyhora więc zanim przystąpi do wyłuszczenia swych „zleceń“, potrzebę ich z góry uzasadni, przypominając katastrofę przeżytą przez naród w przeszłości: zmarnowannie tych olbrzymich możliwości, jakie tkwiły w masie ludowej, a jakich nie umiano dostrzec i wyzyskać.[3]

Jak przedstawia się misja, która ma być powierzona Gospodarzowi? „Ma być jawne, co jest krytem, co dalekie było — blisko“ — oznajmia Wernyhora, myśląc, rzecz jasna, o dążeniu do czynu zbrojnego: było ono — jak wiemy — „kryte“ w głębi serca i wydawało się „dalekie“ od rzeczywistości. Wernyhora poleca je uczynić „jawnym“, a w jakim znaczeniu ma ono stać się „bliskim“, to określają następne dwa „zlecenia“ jego. Nie chodzi oczywiście Wernyhorze o taką przemianę duchową jedynie w gromadce weselników, chodzi mu bez wątpienia, o cały naród. Jak do przemiany takiej doprowadzić, na to odpowiedź dają słowa następujące: „Dziś u Waści weselisko; prawie że są wszyscy społem; roześlesz wici przed świtem; niech jadą we cztery strony“. Wernyhora nie o kim innym tu myśli, jak o gościach Gospodarza: oni to rozniosą „we cztery strony“ jego rozkaz. „Świt“, o którym Wernyhora tu mówi, nie inaczej pojmować musimy, jak go pojmowaliśmy, słysząc o nim z ust Rycerza w słowach zwróconych do Poety: jest to odległy jeszcze na razie moment rozpoczęcia walki o wyzwolenie, moment, który poprzedzić musi okres przygotowań (plan ich ogólny wskazują „trzy zlecenia“). „Skoro porozsełasz gońce, zgromadzisz lud przed kościolem, jak są zdrowi prości mali; ażeby godność poznali Bogiem powitasz ich kołem, a wtedy przykaż im ciszą, niech żaden brzeszczot nie szczęknie“ — rozkazuje dalej Wernyhora. „Zgromadzenie ludu przed kościołem“ (pojętym tak, jak go pojmował Dziennikarz, mówiąc o „sercu spłakanym u bram kościoła“) będzie przywróceniem idei pogrzebanej do czci powszechnej: formą tej czci będzie powszechne pogotowie zbrojne narodu (że nie z gołymi rękami lud się zgromadzi przed kościołem, na to wskazuje wzmianka o „brzeszczotach“). Pogotowie zbrojne będzie oczekiwaniem na moment odpowiedni do działania. Problemat uchwycenia tego momentu wyrażają następujące słowa Wernyhory:“ ... a skoro rzesza uklęknie, niech wszyscy

natężą słuch: czy tętentu nie posłyszą od Krakowskiego gościńca“. Powtórne przybycie Wernyhory symbolizuje więc chwilę odpowiednią do działania. Jeśli jednak Wernyhora poleca „wytężać słuch“, aby usłyszeć z daleka tętent jego konia, musimy to pojmować jako nakaz pozostawania w bezustannej czujności, nakaz pilnego baczenia na wszystko, co się dzieje dokoła w świecie, aby naród nie był zaskoczonym, gdy przyjdzie chwila czynu. Będzie ona zależna od okoliczności zewnętrznych: na ich najkorzystniejszy układ ma właśnie oczekiwać naród w pogotowiu zbrojnym i chwilę tę musi umieć sam rozpoznać. Gdy Wernyhora zaznacza, iż będzie „jechał z Archaniołem“, podkreśla w ten sposób słuszność sprawy wyzwolenia, oraz jej zgodność z zasadą kierującą światem (to samo oznacza polecenie, by lud zgromadzony „Bogiem powitać“). Jest w tych słowach restytucja idei, którą kiedyś pogrzebano razem z ideą czynu zbrojnego, albowiem miała być ona zdaniem doktrynerów źródłem szkodliwych złudzeń. Autor ustami Wernyhory w ten sposob podkreśla, że poczucie słuszności sprawy wyzwolenia i wiara w tryumf sprawiedliwości powinny stać się z powrotem składnikami ideologii politycznej narodu.

Ze sposobu, w jaki Gospodarz reaguje wobec zleceń Wernyhory, widać od razu, że je źle rozumie. „Porozsełam konno gońce, roześlę wici przed świtem“ — oświadcza, a ze słów tych wnioskować możemy, iż pojmuje sprawę rozesłania wici jako czynność mającą się odbyć w tempie możliwie najszybszym (przed „świtem“ rozumianym dosłownie). Zdaje się jednak, iż pierwotnie Gospodarz bliższym był właściwego pojmowania zleceń Wernyhory, niż to widzimy później. Zdawał sobie, zdaje się, sprawę z tego, iż otrzymuje rolę inicjatora akcji zakrojonej na wielką skalę. Ale zestawiając krótkość czasu z ogromem zadania, odczuwa widoczny niepokój i zakłopotanie mimo zapewnień ufności, jakie słyszy z ust Wernyhory („ja wiem żeś jest Asan zuch“). Gospodarzowi wydaje się „rozpoczęcie“ (tak jak on je pojmuje) trudnym dla „największego choćby zucha“. Powstają też w nim wątpliwości, czy ma dostateczne podstawy, aby „słuchać ślepo, wierzyć święcie“, jak tego żąda Wernyhora. Boi się, czy nie jest złudą to wszystko, co słyszy. „Czyli marą Wy widmową, czyliś Waść jest upiór grobów, czy ty próchno, czy ty czarem?“ — zapytuje Wernyhorę, tymi wątpliwościami targany. „Mówię Słowo, — rzecz prawdziwą; chwila, chwila

osobliwa: wybrałem dziś weselisko, twój dworek, dróżkę, zagrodę“ — odpowiada Wernyhora, powtarzając jeszcze raz z naciskiem to, co już przedtem był powiedział, i dodaje następujący argument (w bardzo tajemniczą formę ujęty): „Słyszysz, jaki wicher wyje. — Słyszysz, wielki deszcz się pluszcze. Słyszysz, chrzęszczą wielkie drzewa i jako trzaskają kuszcze: to tam moja drużba śpiewa, tysiąc koni grudy bije ze złotymi podkowami.“ Zagadkowa na pierwszy rzut oka treść tych słów wyjaśnić się daje, gdy ją zestawimy z pewnym szczegółem rozmowy Rycerza z Poetą. „Wracam do dom w noc szczęśliwą, w noc ponurych wichrów łkań. Niosę dań, orężną dań“ — oświadczył m. i. Rycerz Poecie, zestawiając to, co za jego sprawą dokonywa się w izbie, z tym, co się dzieje poza nią: w izbie mianowicie odradza się idea wyzwolenia, gdy poza nią szaleją dalej „wichry“ niewoli. Podobnie rzecz pojmuje Wernyhora. Jeśli zaś w cytowanych wyżej jego słowach „wicher“ uznać musimy za symbol niewoli, to „drzewa“ i „kuszcze“ będą wyobrażać tych, co jarzmo niewoli znosić muszą: jedni (mocniejsi duchem) uginają się w jarzmie tym (jak drzewa, co „chrzęszczą“ pod naporem wichru), ale trwają, drudzy (duchem słabsi) łamią się (jak „kuszcze“)[4]. Taki jest obecnie „śpiew“ tych, których Wernyhora nazywa „drużbą“ swoją, ale czeka na nią „tysiąc koni ze złotymi podkowami“: dosiądzie ich kiedyś ona i rozpocznie walkę o wolność (o ile stanie się zadość rozkazom Wernyhory). „Złote podkowy“ wspomnianego „tysiąca koni“ oznaczają bez wątpienia niezawodny ich pęd do wyznaczonego celu. „Leć kto pierwszy do Warszawy z chorągwią i hufcem sprawy z ryngrafem Bogarodzicy“ — mówi dalej Wernyhora, wskazując niejako kierunek pędu tego. W dalszych zaś słowach swoich ukazuje ostateczny wynik walki, wynik pomyślny: odbudowanie państwa pod przewodnictwem jednostki, która obejmie rolę naczelną („kto zwoła sejmowe stany, kto na sejmie się pojawi sam w stolicy, — ten nas zbawi“). Kwestię zaufania rozstrzygają ostatecznie te wyjaśnienia Wernyhory, ale przyczyniają się zapewne do skierowania Gospodarza na tory mylnych domysłów co do własnej jego roli w akcji, która ma być przedsięwzięta: Gospodarz dochodzi, jak to widzimy później, do wniosku że zadaniem jego ma być poruszenie najbliższej tylko okolicy.

„Złoty róg“ wręczony przez Wernyhorę Gospodarzowi wyobraża tę początkową fazę akcji, która polegać ma na „powołaniu

chóru", tj. grona osób zgodnie działać mających pod przewodnictwem Gospodarza. „Na jego rycerny głos spotężni się Duch, podejmie Los" — oświadcza Wernyhora, wskazując przeznaczenie rogu. Że nie kto inny, ale jedynie Gospodarz powołany jest do wydobycia z rogu „rycernego głosu", na to wskazują wyraźnie słowa Wernyhory: „Daję w twoje ręce róg". Nie można więc pojmować epitetu „złoty" inaczej jak w znaczeniu „doskonały", tj. taki, co wiernie odda wszystko, co na nim ktokolwiek zagrać zechce: wiernie też odda treść uczuć Gospodarza („spotężnionego" duchem przez osobisty kontakt z Wernyhorą), gdy on zechce z kolei w tym samym kierunku oddziałać na swoje otoczenie. Gdy Wernyhora w ślad za wyjaśnieniami na temat rogu powtarza jeszcze raz swoje zlecenia („Waść masz porozsełać wici, lud zgromadzić przed kaplicą"), podkreśla w ten sposób wyraźnie związek, jaki zachodzi między „powołaniem chóru" a wykonaniem tych zleceń: wydaje się tu rzeczą zupełnie oczywistą, że właśnie ci, co „chór" tworzyć będą, rozniosą „wici" i w ten sposób „lud zgromadzą". Przy tej sposobności ujawnia się częściowo w sposób widoczny przeciwieństwo między istotą zleceń Wernyhory a ich pojmowaniem przez Gospodarza, który (zapominając jakby o kategorycznym charakterze odebranych rozkazów) wyobraża sobie lud zgromadzony po to, aby „radzić". „Jutro: wielką tajemnicą — odpowiada Wernyhora — jutro skoro się zgromadzą; niech nie radzą, nic nie radzą, jednoś niechaj w ciszy staną". Możemy w tych słowach widzieć znowu analogię do pewnego szczegółu rozmowy Poety z Rycerzem. Karcący a pogardliwy epitet: rzucony Poecie: „Ty żak" — wyrażał jałowość doktrynerskich dociekań nad zagadnieniem przyszłości, tak samo Wernyhora podkreśla zbędność debat nad tym, co jest „tajemnicą", bo zależy od napięcia woli ludzkiej.

Mylna interpretacja, zleceń Wernyhory, jaka stała się podstawą akcji Gospodarza i tuż po rozmowie z Wernyhorą i potem w akcie III opiera się na jednym podstawowym błędzie, mianowicie pojmowaniu „bliskości" czynu zbrojnego w sensie nazbyt dosłownym. Zaraz po rozmowie z Wernyhorą, wybierając się natychmiast jakoby w drogę konno i zbrojno, Gospodarz oświadcza żonie: „Tam! już jakaś wielka Zgoda." Jest przekonany, że kraj cały już niemal gotów do walki i że jest to dziełem Wernyhory, który do świtu („tego rana") ma zakończyć akcję mobilizowania społeczeństwa do walki, „objeżdża-

jąc liczne dwory". Bardzo fantastycznie wygląda ta wiara Gospodarza, ale jest to tylko jeden ze składników fantastyki symbolicznej utworu: każąc Gospodarzowi wierzyć w akcję cudowną Wernyhory, autor ujawnia za pomocą tego środka niezmiernie charakterystyczną cechę jego duszy. To samo dotyczy gości Gospodarza, których w końcu aktu III widzimy pogrążonych w oczekiwaniu na przybycie Wernyhory. Obudzona wiara w bliskość czynu zbrojnego wyzwala z dusz weselników ukrywane dotąd głęboko pragnienia, ujawnia też z całą oczywistością gotowość poniesienia ofiary krwi dla ideału niepodległości. Autor wyraźnie podkreśla to w opisie sceny zasłuchania: „Wszyscy pochyleni, pół klęczący, zasłuchani; silnie dzierżąc w prawicach kosy; to imając szable ze ściany pochwycone; to znów jakieś flinty i pistolety; w tym zasłuchaniu, jak w zachwycie duszy; dłoń do ucha przychylona". Uczucia weselników zwrócone są jednak w tej chwili ku fikcji, która nie może się spełnić. Daremność porywu i daremność oczekiwania, których obrazem jest ta scena, oznacza głęboki konflikt między duchem wskazań Wernyhory a sposobem myślenia tej miniatury społeczeństwa, jaką autor przedstawił w utworze pod postacią gromadki weselników. Zasadniczą myślą zleceń Wernyhory jest nie tylko konieczność czynu zbrojnego, ale i konieczność przygotowania się doń przez pracę organizacyjną rozłożoną na długi dystans czasu. W weselnikach, jak widzimy, nie wygasła tęsknota do czynu zbrojnego, ale wygasła zupełnie myśl o potrzebie czynienia doń zawczasu przygotowań. Autor pokazuje we wspomnianym obrazie, iż pragnienia serca jego pokolenia stały się po prostu absurdem. Sprawiła to doktryna, której dwie formy ideologiczne scharakteryzowały dostatecznie wynurzenia Dziennikarza i Poety. Uległ jej także w gruncie rzeczy Gospodarz, albowiem marząc o przyszłym czynie zbrojnym nie widział możności żadnej w tym kierunku pracy już dzisiaj. Osobistym złudzeniem Gospodarza było przekonanie o uzdrawiającym wpływie na jego psychikę atmosfery wiejskiego otoczenia. Widzimy to dobitnie w jego konflikcie z Czepcem w akcie III.[5]

Konflikt ten ujawnia głębokie przeciwieństwo w sposobie reagowania wobec idei czynu zbrojnego, jakie zachodzi między panem i chłopem. Oczywiście Czepiec taki, jakim go widzimy w akcie III, tak samo, jak ten, którego poznaliśmy w akcie I, jeśli chodzi o stosunek do wspomnianej sprawy, jest w części

znacznej fikcją. Fikcja ta obrazuje nie dzisiejszą rzeczywistość, ale tę, co przyjść może niezadługo jako dalszy etap ewolucji duchowej, której chłop od pewnego czasu ulega. Fikcja ta jest obrazem przewidywań autora, jego poglądu na przyszłość. Rozmowa Czepca z Dziennikarzem wykazała działanie uświadamiające na duszę chłopa książki, czy gazety, konflikt Czepca z Gospodarzem ujawnia działanie osobistego wpływu pana na chłopa. Widząc bierność Gospodarza i stojąc przed nim z kosą na sztorc gotowy do walki, Czepiec czyni takie charakterystyczne oświadczenie: „Panie, a cy pon pamięta, jak pon szeptał nieraz w noc, co mówiła Panna Święta, jako w nas jest wielga moc... że się kiedyś opamięta. Wyście to pożarnych świc rozpalili z naszych lic“. Czepiec stwierdza w ten sposób, że on bardzo głęboko brał do serca to wszystko, co od pana słyszał na temat przyszłej „mocy chłopskiej“, której obudzenie się „kiedyś“ Gospodarz łączył ściśle z działaniem wyroków Opatrzności (wyobraża ją w powyższych słowach „Panna Święta“). Czynione wobec chłopa wynurzenia Gospodarza były wyrazem jego marzycielskich tęsknot sięgających w dalekie perspektywy przyszłości, dla Czepca były czym innym. Autor plastycznie to przedstawia wkładając w usta tegoż Czepca słowa zawierające gorzką drwinę z niechęci panów do czynu: „A cóż czekać, cy jo tchórz?“ W ten sposób wyraża autor przekonanie swoje, że skoro chłop uczuje w sercu nienawiść do jarzma niewoli, a zarazem poczuje w sobie siłę i swe prawo moralne do walki o wolność, wówczas czekać nie zechce, gdy mu się nie wpoi w duszę właściwego na rzecz poglądu: masa chłopska może porwać się nagle jak ślepa żywiołowa siła, siła niezorganizowana (gdy nikt o tym nie myśli, by ją zorganizować), a wtedy bezcenny kapitał uczuć i siły chłopskiej spali się niechybnie w daremnym porywie. Obraz takiego porywu widzimy właśnie w akcie III. Widzieliśmy troskę Gospodarza o skutki możliwe „zapalności“ chłopskiej. Nie przewidywał oczywiście Gospodarz, że zapalny chłopski temperament może wyzwolić z siebie tyle żywiołowej siły właśnie w tym kierunku, jak to widzimy w akcie III. „Panowie, jakeście som, jeśli nie pójdziecie z nami, to my na was, — i z kosami!“ — oznajmia Czepiec. Obraz r. 46. zmartwychwstaje, tylko w charakterze zgodnym z nowymi tendencjami duszy chłopskiej.

Przyczyną marnienia energii chłopskiej na oczach naszych w końcowych scenach aktu III jest i dotychczasowe postępowanie panów w stosunku do chłopa i świeże nieporozumienie na tle rozkazów Wernyhory. Pozostawianie bez opieki budzących się dążeń masy chłopskiej, brak troski o wprzęgnięcie ich w ramy jakiejś zorganizowanej akcji, puszczenie ich całkiem samopas stwarza warunki do impulsywnych odruchów, których przykład pokazał autor w utworze. Jednak właściwe ustosunkowanie się Gospodarza do zleceń Wernyhory również zapobiegłoby nieobliczalnemu wybuchowi chłopskiego temperamentu, nie doszłoby wówczas do konfliktu, jaki widzimy w akcie III. Konflikt ten osiągający momenty groźnego napięcia jest dla autora jeszcze jednym środkiem uwydatnienia szkodliwości tej atmosfery, w jakiej żyje społeczeństwo. To samo uwydatnia scena przedstawiająca zastygnięcie energii chłopskiej w bezruchu: chłopom udziela się to „kalectwo" serca, jakie dotknęło panów. Dotknęło ono, jak wiemy, również Gospodarza, a nawet za jego to przecież głównie sprawą wszyscy pogrążają się w daremnym oczekiwaniu. Możemy w tym widzieć wyraz głębokiej ironii w stosunku do osoby Gospodarza szczególnie: jemu się zdawało, że oparł swój stosunek do chłopa na zasadach najbardziej właściwych, a tymczasem on sprawie tak sobie drogiej największą przynosi szkodę przez swój beztroski optymizm i wiarę w potęgę chłopską przy jednoczesnym braku zrozumienia, że nad urobieniem tej potęgi bezustannie i w sposób właściwy pracować należy.

Beztroski optymizm Gospodarza w stosunku do chłopa przejawia się także dobitnie w historii „złotego rogu". Wręczenie go Jaśkowi to jedno z tych bezwiednych nieporozumień, jakie wynikły między gospodarzem a Wernyhorą. Wręczenie rogu Jaśkowi oznacza, że Gospodarz przypisuje sobie w akcji wyzwoleńczej daleko mniejszą rolę, niż to leżało w intensjach Wernyhory. Gospodarz powierzając Jaśkowi róg pojmuje zbyt szeroko cudowność jego działania, lekceważy zaś sobie znaczenie własnej inicjatywy i osobistego oddziaływania na tych, którzy mają być naprzód do akcji pociągnięci. Jest jednak w fakcie oddania rogu Jaśkowi również wyraz wielkiego zaufania do chłopa, które, jak widzimy z rezultatów, nie miało dostatecznych podstaw realnych, albowiem Jasiek zapomniał zupełnie o złotym rogu, gdy mu „czapkę ze łba wicher zmiótł". I czapki nie odzyskał i

róg stracił, gdy go raz wypuścił z rąk. Widzimy później, jak cierpi straszliwie, gdy tę stratę ważniejszą daleko spostrzega. Dowodzi to, że zdaje sobie sprawę z wielkości straty i wielkości swojej winy. Ten moment, gdy Jasiek wypuszcza z ręki róg, który dotąd pilnie trzymał, ma znaczenie głębokiego symbolu. Jest to symbol prymitywizmu duszy chłopskiej, który sprawia, że utratę czapki Jasiek uczuwa niemal automatycznie, jakby utratę cząstki własnej istoty: jest to bowiem coś, co przez wielowiekową tradycję i atawizm jest mu bliskie i drogie. Tymczasem złoty róg, choć Jasiek widzi jego wielką cenę, wyobraża coś, co nie wrosło mu jeszcze w duszę głęboko: jest to bowiem dopiero skutek świeżych stosunkowo ideowych wpływów. Sprawa przez róg reprezentowana nęci chłopa, ale nie stała się jeszcze integralną cząstką jego duszy w tym stopniu, jak osobista własność, którą czapka z pawimi piórami wyobraża. Myśl o własnym dobru głęboko tkwi w duszy chłopa i jest także jednym z potężnych źródeł jego tęsknot ku lepszej przyszłości, tęsknot wyrażających się w pragnieniu, by dobro osobiste pomnożyć i odgrywać po swojemu rolę pana. Charakterystyczna jest pieśń jaśkowa w akcie I, gdzie dowiadujemy się o tych tęsknotach chłopskiego serca: pragnienie „złotego woru“ i „złotego dworu“ idzie w parze z pragnieniem „pawich piór“ jako wyraz chłopskiej próżności i chęci zaimponowania ludziom („ludziskom wysypie złoty wór przed ślipie, nakupie se pawich piór“). Podkreślając w pieśni jaśkowej te emancypacyjne, a egoistyczne dążności, autor dobitnie zaznacza, że nie tylko te czynniki moralne, jakie chciał widzieć w dominującej roli Gospodarz, będą określały dalszy rozwój chłopa, albowiem tkwi w nim instynkt pierwotniejszy i mocniejszy nawet. Inny pogląd jest szkodliwą idealizacją rzeczywistości: wymownie to pokazuje historia złotego rogu. Konieczne więc jest dlatego przewodnictwo tych, co pod względem stosunku do idei przez róg złoty reprezentowanej są spadkobiercami wielowiekowej tradycji. Ten drugi (budzący się dziś w chłopie) instynkt, instynkt państwowotwórczy wymaga starannej opieki i uprawy, aby nie zmarnieć, a stać się czynnikiem przyszłej chłopskiej „potęgi“[6]. To samo autor podkreślił już przedtem, przedstawiając refleksje na ten temat Dziennikarza po rozmowie ze Stańczykiem.

Mamy jeszcze w utworze drugi podobny pod pewnym względem do złotego rogu symbol: „złotą podkowę“. Jej histo-

ria również wymownie charakteryzuje poziom moralny chłopskiego środowiska, którego reprezentantką jest tym razem Gospodyni. Sposób, w jaki Gospodyni reaguje na to, co się dzieje pod wpływem zleceń Wernyhory, wskazuje wyraźnie, że jej sercu i i umysłowi obce jest to wszystko, co dotyczy sprawy narodu. Nie jej to chyba jednak tylko jest winą, że przez dziesięć lat pożycia z mężem nie zbudziły się w niej żadne w tym kierunku zainteresowania: jest to chyba głownie winą tego systemu, jaki zaprowadził Gospodarz w swoim stosunku do chłopa. System ten przejawia się jaskrawo w momencie, gdy złota podkowa znika w gospodarskiej skrzyni: jaskrawo tu się uwidacznia pobłażliwość Gospodarza (bardzo daleko idąca) wobec przejawów tego prymitywizmu duszy chłopskiej, którego obrazem jest w tej chwili Gospodyni. Gospodarz tak dalece ufa chłopskiemu „sprytowi", swej żony że nie dostrzega, iż jest on w danym razie tylko przejawem ciasnego egoizmu[7].

V

Zbytni optymizm Gospodarza w jego poglądzie na chłopa, zbytnią ufność w samorzutny jego rozwój i zbyt beztroską wiarę w przyszłość autor ocenił zdecydowanie ujemnie, ale mimo to jest w stosunku całym Gospodarza do chłopa jeden wybitnie dodatni rys charakterystyczny: jego pilne wpatrywanie się w duszę chłopską i procesy w niej zachodzęce. Gospodarz myli się w ocenie tej rzeczywistości, na jaką patrzy, ale nie brak mu dobrej woli, nie brak usiłowań, aby ją zrozumieć. Plastycznie to wyobrażają sceny, w których Gospodarz popada w konflikt z Czepcem. Mimo całej absurdalności porywu Czepca do czynu, jeśli go zestawimy z realną rzeczywistością, subiektywnie Czepiec ma podstawy, aby wierzyć, że nadeszła chwila czynu[1] (tak samo jak chłopi poruszeni przez wici jaśkowe): dlatego w jego porywie jest bezsprzecznie wartościowa treść moralna, jest przejaw wybitnie dodatnich elementów duszy chłopskiej. To też Gospodarz ochłonąwszy nieco z tego zdumienia, jakie mu kazało rzucić w pierwszych chwilach pod adresem Czepca szereg cierpkich słów, zaczyna patrzeć na niego z szacunkiem, a nawet podziwem. Wykazuje też w całej pełni dobrą wolę, aby rzecz wyjaśnić i dojść z Czepcem do po-

rozumienia. Przedstawia to wymownie jego dramatyczna walka z pamięcią własną, w której doszczętnie utonęło wszystko, co przeżył w akcie II, co osobiście zarządził i czym spowodował wystąpienie Czepca i ruch chłopów w całej okolicy.

Całkiem inaczej przedstawia się postępowanie dwóch innych przedstawicieli inteligencji: Poety i Pana Młodego, gdy ich widzimy w sporze z Czepcem na tle tej samej sprawy. Postawa obu tych panów, wobec porywu chłopskiego do czynu, jaką oni wtedy przybierają, staje się dla autora przedmiotem najostrzejszej satyry. Strój chłopski Pana Młodego traktuje przy tym autor jako wyraz głębokiej choć mimowolnej ironii zestawiając go umyślnie z zachowaniem się tego przedstawiciela inteligencji, który najmniej okazuje umiejętności rozumienia duszy chłopa, choć tak ostentacyjnie demonstruje swoją chęć zbliżenia się do niego. To też na Pana Młodego spadną przede wszystkim szyderstwa Czepca, który to przeciwieństwo między pozorem a rzeczywistością spostrzega. „Hej, pan młody, hej, pan młody, wyszczezyły mu się gody, to mu ino w myśli wczas“ — woła Czepiec, drwiąc z traktowania wsi jako źródła „godów“ i „wczasu“ jedynie. Strój chłopski Pana Młodego wydaje się Czepcowi jakąś bezmyślną ozdobą, bezmyślną uciechą. „Podobajom ci się wstązki — oświadcza złośliwie — stroisz się w te karazyje, a jak trza się mirzać z czego, to pon w sobie szyćko skryje“. — W tych słowach Czepca wypowiada niewątpliwie autor swój własny pogląd na istotę prawdziwego zbliżenia między panem i chłopem: powinno ono polegać ze strony pana na dążeniu do wniesienia w życie masy chłopskiej czegoś wartościowego, czegoś, co by dla chłopa być mogło światłem, drogowskazem na drodze ku przyszłości. Można wyczuć z tych słów Czepca, iż snuje mu się w wyobraźni wtedy, gdy tak mówi, obraz tego „pana“, co przed stuleciem po to się w strój chłopski przybrał, aby masie chłopskiej wskazać drogę do wolności. Tak mniej więcej pojmuje Czepiec obowiązek panów wobec chłopa i teraz[2]. Słysząc z ust Poety szyderczą uwagę, że się „nic przecie nie dzieje“ — jeszcze bardziej się zdumiewa i oburza, albowiem jego własny poryw do czynu, jak również poruszenie wśród chłopów, co się we wsi gromadzą z różną bronią, — jest dlań znakiem oczywistym, że w duszach chłopskich „dnieje“. Myśląc o tym „dniu“ powstającym. Czepiec oświadcza: „A toć przecie wciąż mówicie, jeśli rozumiem co z tego; ponoć nawet pierwsi wicie:

to rzecz wielka?" Czepiec dziwi się w ten sposób, że kiedy „rzecz wielka" (tak zdawałoby się bliska sercu panów) dziś właśnie im się objawia w postaci chłopskiego porywu do czynu, oni nie umieją jej rozpoznać i patrzą na nią jak na coś obcego. Dzieje się tak dlatego, że naprawdę nie umieją dobrze przypatrzyć się duszy chłopskiej, że jej nie obserwują uważnie. Szczególnie podkreśla autor minimalną skłonność do obserwacji w tym kierunku — Poety i Pana Młodego, jaskrawo to demonstrując humorystycznym (a nawet trącącym mocno karykaturą) incydentem, gdy w odpowiedzi na lakoniczne oświadczenie Czepca: „Dnieje..." — każe się obu poetom automatycznie zwrócić ku oknu i obserwować dzień powstający na dworze. Gdy w szczególny zachwyt wpada przy tym Pan Młody na widok tego, co spostrzega za oknem, przeciw niemu znowu głównie obróci się szyderczy impet Czepca. „Na liściach skry. Opalowa rosa spływa; przesiewa się w diamentach... Cud!" — woła Pan Młody w upojeniu, a Czepiec na to replikuje: „Pon ino widzisz pchły, pchły, świecidła, rosę, ćmy, a nie chcesz znać, co som my: że w nas dnieje, dusa świci... że na nas czekają w mieście, że nas tu jest ze dwiedzieście z kosom, cepem, żelaziwem, i że to to nie som sny." Mamy w tych słowach dokładne podkreślenie, jak fałszywie nastawiona jest uwaga panów w kontakcie z wsią i chłopem.

Szeregiem dalszych podobnego typu incydentów autor uwydatnia jeszcze dobitniej tę fałszywą postawę przedstawicieli inteligencji wobec rzeczywistości. Co krok spotykamy się ze zjawiskiem, że lada „świecidło" lub „ćma" potrafi łatwiej przykuć ich uwagę, niż to, co się w duszy chłopskiej dzieje. Widzimy więc, jak wybiegają z izby weselnej obaj, aby „wyjrzeć w pole" i aby się naocznie przekonać o prawdzie słów Czepca. Widzimy, jak powracają po chwili niedługiej, ale przeniesieni myślą znowu w sferę tych swoich zainteresowań, które dopiero co bezlitośnie wyszydzał Czepiec: „rzecz wielka" gdzieś się w pamięci tych panów zaprzepaściła. Sporo mimowolnego humoru tkwi w momentach, gdy powracają oni z takim pośpiechem do izby weselnej, jakby mieli do zakomunikowania jakąś niezmiernie ważną wiadomość, a tymczasem treść tego, co słyszymy, jest nieskończenie błaha w zestawieniu ze sprawą, o którą spór z Czepcem się toczy. „Stado mi białych gołębi wyfurknęło przed sam nos, że aż Jaga krzykła w głos; powietrze się od nich kłębi" —

woła Pan Młody powracając. Przestrach Jagi (dostarczający nowej „nuty“ do „serdecznego śpiewnika“), oraz upojenie kolorystycznym efektem wielu białych plam ruchomych w półmrocznym powietrzu poranka — oto składniki przeżycia, które, jak widać, Pana Młodego bez reszty pochłonęło. „Huragan się czarnych wron zerwał z pola gdzieś z tych stron i z krakaniem wielkim goni“ — woła znowu Poeta „wbiegając“. Okazuje się, iż całkiem jest wsłuchany w „głęboki ton“ owego krakania i zaintrygowany twiącą w nim jakąś nepół mistyczną zagadką („plonem we łbach wronich niesionym“). Gospodarz karci go wtedy uwagą: „Bracie, — nie to“ — ale Poeta nie powraca do rzeczywistości, nie schodzi na ziemię, lecz terenem swoich obserwacji czyni „chmury“ i dostrzega tam znowu jakieś „dziwy“.

Dziwaczny stosunek do rzeczywistości obu tych przedstawicieli inteligencji jeszcze jaskrawej się przejawia w dalszym toku akcji, gdy już nie tylko Czepiec, ale Gospodyni i Panna Młoda (tak obce zresztą duchowo tej sprawie) donoszą o niezmiernym poruszeniu wśród chłopów całej okolicy. „Słyszcie, chłopy, podźcie patrzeć, jakieś wojsko w ogniu stoi. Całe pole pod Krakowem od tych kosisków się roi“ — woła Gospodyni („wchodząc żywo“). „Dają znaki, dają znaki“ — dodaje Panna Młoda (albo to widziała przedtem, albo widzi teraz przez okno). Znikają więc znowu z izby obaj poeci, aby „widzieć“, co się dzieje. A gdy powracają za chwilę, widzimy to samo, co przedtem. Poeta („wracając szybko“) oznajmia: „Słyszałem w powietrzu wrzawę, coś jakoby głosy śpiew“. Ale jak się okazuje, wrzawa ta zainteresowała go jedynie jako akustyczny nastrojowy efekt, albowiem Poeta tak charakteryzuje treść swego przeżycia: „Wiatru zimny wiew w coraz inną dmucha stronę i co było już widome, już, zdaje się, pojawione, staje się nagle znikome“. A znowu Pan Młody („wracając pędem“) woła: „Ze zorzy się zrobiła krew: taki sznur krwi wydłużony ponad Kraków“. Znowu całkowcie utonął w kontemplacji kolorystycznego efektu i groteskowo naiwnej obserwacji „wieży Zygmuntowskiej“ (jakby „mającej we dwie strony wąs“). Nie widział natomiast, jak widać, owego „wojska“, które w tym samym „ogniu“ widziała tak dobrze Gospodyni, wojska, od którego ma „się roić całe pole pod Krakowem“.

Taki sposób reagowania wobec rzeczywistości, jaki autor zademonstrował w powyższych scenach, nie jest bynajmniej

zresztą indywidualną właściwością Poety i Pana Młodego: wyobraża on całą tę atmosferę duchową, jaką oddycha inteligencja. Atmosfera ta znalazła w końcu aktu II dobitną charakterystykę w słowach Gospodarza, zwróconych pod adresem gości. „Wy-a wy — co wy jesteście: wy się wynudzicie w mieście, to się wam do wsi zachciało: tam wam mało, tu wam mało... Nastrój? macie ot nastroje: w pysk wam mówię litość moję" — oświadcza Gospodarz i splunięciem demonstruje odrazę swoją do takiej postawy wobec życia. Że maniera ciągłego poszukiwania nastrojowych dreszczów jest czymś zaraźliwym, tego dowodzi najbliższe otoczenie Pana Młodego: jego siostra, a nawet żona. Wówczas, gdy chłopi tłumnie już wypełnili izbę („z kosami i różną bronią, poubierani jak do drogi"), Haneczka z zainteresowaniem obserwuje „chmury", a mało ją, jak widać, obchodzi to, co się dzieje na ziemi (i co już teraz za przywidzenie lub błahe zdarzenie trudno uważać). „Bratku, w niebie jakiś ruch, jakieś wojny, jakieś dziwy: rycerze jacyś ogromni stoją równo w dwa szeregi i dalekim łanem drzewców godzą na się wielkim pędem" — oznajmia Haneczka, wchodząc do izby. Aż Pan Młody, słysząc ten poetyczny szczebiot siostry, dozna nagłego olśnienia prawdą, której zazwyczaj sobie nie uświadamia i przeciw której sam grzeszy, zawoła też w rozgoryczeniu: „A to graniczy z obłędem, tyle zwidzeń, dziwów tyle; jak to człowiek z czego byle wysnuje znaczące rzeczy". Haneczka, jakby pod wpływem tych słów trzeźwiejąc nieco, przenosi wzrok na ziemię i okazuje zainteresowanie kosą Czepca. „Ach, jaka to wielka kosa, moiściewy, taka szczytna; możnaby nią ciąć niebiosa na płaty, jak sztukę płótna" — mówi Haneczka, zdradzając znowu skłonność do bardzo płytkich poetycznych uniesień, jaką niewątpliwie przejęła od brata („wąs we dwie strony" wieży Zygmuntowskiej należy do tej samej kategorii spostrzeżeń, co i uwagi na temat „szczytności" kosy). Czepiec w słowach Haneczki znajdzie rażący dowód braku zrozumienia dla tej sprawy, którą w jego pojęciu wyobraża kosa. „Panienka se rezolutna jesce nic o kosach nie wi" — zdziwi się i kosy do rąk panience wziąć nie pozwoli, widząc w tym życzeniu oczywiście tylko chęć uczynienia sobie zabawki z czegoś, co ma poważne przeznaczenie życiowe („A tu juz nie lo panienki; Sprawa inso"). Jest w tym sporze Czepca z Haneczką charakterystyczny obraz pustki ideowej, w jakiej wzrasta najmłodsza generacja,

przez Haneczkę reprezentowana. Miarą zaraźliwości tego upodobania do błahych obserwacji i tanich poetycznych zachwytów jest także zachowanie się Panny Młodej, która zaczyna upodobanie to przejmować w atmosferze nowego swego otoczenia. I ona mianowicie w pewnej chwili „wraca pędem“ i „z byle czego wysnuwa znaczące rzeczy“, komunikając spostrzeżenia swoje o jakimś „ogromnym ptaku.“ „Hań se na ganecku siad. Potem sie ze skrzydlich wag uniósł, wzleciał, znowu spad, potrzaskał gałązki bróz, strącił rosy gęsty deszcz i posed“. — Na tym polegało „znaczące“ zachowanie się „kruka.“ Nie nauczyła się jeszcze Panna Młoda operować poetycznym frazesem, ale tendencję do upajania się byle błahostką już zdradza widoczną.

Jeśli autor Poetę i Pana Młodego czyni w jednakowej mierze reprezentantami, oraz poniekąd inspiratorami tej płytkiej poetyczności, jaka panuje w sferze inteligencji i jaką ona wnieść usiłuje (ze szkodą dla wartościowych elementów życia) na teren swego stosunku do wsi i chłopa, to jednocześnie wskazuje w utworze wyraźnie, że różne w gruncie rzeczy drogi doprowadziły do spotkania się na jednej płaszczyźnie Poetę i Pana Młodego. Jeśli Poeta zeszedł do roli poszukiwacza nastrojów na terenie wsi, to jest to tylko skutek tych bolesnych rozczarowań, jakich dostarczyło mu życie w ogóle, a w szczególności masa chłopska (w której Poeta pragnąłby widzieć podstawę dążeń „do ogromnych wielkich rzeczy“). Dobitnie to się przejawia w refleksjach jego na temat „ludu prostego rubasznego“ (w rozmowie z Gospodarzem w akcie I), w pesymistycznej ocenie wiary w chłopską przyszłą „potęgę“, w nazwaniu jej „wytworem tęsknej wyobraźni“, którego źródłem jest „przeinaczanie“ rzeczywistości. Przedstawiając ten pesymizm Poety w stosunku do chłopa, autor jednocześnie z całym naciskiem podkreśla jego przesadność, gdy konfrontuje Poetę bezpośrednio z Czepcem, który, podobnie jak to czynił wobec Dziennikarza, zdradza się przed Poetą ze swoją gotowością do walki o niepodległość. „Jakby kiedy co do czego, myśmy — wi się, nie od tego; ino kto by nos chcioł użyć, — kosy wisom nad boiskiem“ — mówi Czepiec, ale mniej rzeczowo i logicznie popiera tę swoją powstańczą deklarację, niż to widzieliśmy w jego rozmowie z Dziennikarzem: pokazuje bowiem swoje potężne pięści i przechwala się „huknięciem w pysk“ gdzieś na wiecu wyborczym agitatora -

Żyda (jako dowodem skutecznego działania tych pięści). Poeta słowa Czepca na temat „gotowości“ do czynu traktuje jako wyraz naiwnej fanfaronady i niedwuznacznie wyraża brak wiary w istnienie „skrzydlatych ptaków“ pośród masy chłopskiej. Ale pesymizm ten jak najsurowiej gani autor ustami Czepca,który pełnemu kapryśnych uprzedzeń Poecie daje ostrą lekcję trzeźwego patrzenia na rzeczy. „Ptok ptakowi niejednaki, człek człekowi nie dorówna, dusa dusy zajrzy w oczy“. — oświadcza Czepiec podkreślając niedorzeczność odmawiania wartości wielkiemu odłamowi życia na podstawie pojedyńczych obserwacji, oraz konieczność „zajrzenia w oczy“ czyjej duszy, zanim się o kim sąd wyda. Podkreśla zaś szczególnie gorąco Czepiec obowiązek traktowania czyichś porywów górnych z należytą dozą ufności, gdy to sama logika życiowa wskazuje („nie polezie orzeł w g...“). „Pon jest taki, a ja taki“ — konkluduje Czepiec, podkreślając jeszcze raz zasadniczą różnicę, jaka zachodzi między postawą Poety, nacechowaną przesadnym pesymizmem, a jego własną — reprezentującą trzeźwy optymizm. Gdy jednak Poeta lekceważącym gestem odrzuca niejako ofertę Czepca (zgłoszoną poprzednio), każąc mu „poszukać sobie króla Piasta“ (a więc na panów nie liczyć) i „pokłonić się byle komu“ (czym jeszcze raz podkreśla brak w masie chłopskiej „skrzydlatych ptaków“) — wtedy odpowiedź Czepca przybiera ton szczególnie ostry: „Pon mi razy dwa nie powi, bo jo orze grunt i basta. Znom, co kruk, a co pędraki“ — mówi Czepiec, jakby przecinając dalszą dyskusje i czyniąc przejrzystą aluzję do tej roli, jaką wziął na siebie Poeta, roli szkodnika niszczącego zdrowe pędy życia. Mówi tu Czepiec to samo Poecie, co później mu powie Dziennikarz, gdy upodobni siebie i w ogóle panów do „szerszeni“.

Aczkolwiek w „próchno“ się obrócily marzenia Poety o chłopie jako czynniku kształtowania życia według pragnień serca (pod wpływem przesadnie pesymistycznej oceny rzeczywistości), to jednak nie wygasł w nim dla chłopa sentyment. Jeśli jak „żórawiec“ co rok na wieś „zlata, jak się ma na lato“, to go tu nęci nie tylko piękno przyrody (co wyraża „budowanie sobie gniazda z róż“), ale i kult dla chłopskiego obyczaju (do symbolicznego gniazda potrzebna jest także „słoma z chłopskich strzech“). Pobyt na wsi jest dlań jednak tylko czasową ucieczką od „burz“, czasowym okresem wytchnienia. Choć w

tej atmosferze ciszy i spokoju pracuje żywo wyobraźnia, Poeta porównywa jej płody do roślinności wzrastającej na „próchnie“ i „trumnie“ (symbol pesymistycznego spojrzenia na świat chłopskich strzech). Nie będzie nic z niej miało życie, choć się bujnie krzewi (zwykły los roślinności, jaką symbolizuje „cmentarz Ruisdala“). Przeminie tak bez żadnej korzyści, jak owo bezpańskie „ziele“, które trwa dotąd, „aż je słońca żar spopieli.“ Ale chociaż, jak widać z tego, kontakt Poety ze światem chłopskich strzech pozbawiony jest jakichkolwiek poważniejszych zainteresowań życiowych, zdarzyć się może i tutaj, że go „kto w serce rani“. „Ostrz się tępy biedrze złomi — tak charakteryzuje Poeta ranę tego rodzaju — tego ani leczyć, ani ustrzec się i zażyć hartu“. Ranę taką „uleczyć“ by można wyzbywając się pesymizmu, „ustrzec się“ zaś — obojętniejąc zupełnie wobec problematów życia (jakie m. i. nasuwa kontakt ze środowiskiem chłopskim): ani jedno, ani drugie jednak nie jest rzeczą możliwą. Zwłaszcza to ostatnie — przeciwnie bowiem: Poeta nawet się „na ból łakomi („że ból swój, że to są swoi“). „Ucieczka za morze“ jest raczej tylko jakimś narkotykiem, ból powierzchownie uśmierzającym przez natłok wrażeń, ale niezdolna go „uleczyć“. „Taki grot się ze mną włóczy“ — stwierdza Poeta, a jak mu się zdaje, „ten ból jest siłą“, jest on bowiem wyrazem buntu serca przeciw rzeczywistości, znakiem, że nie zamarły w nim doszczętnie te pragnienia, co jego siłę moralną stanowią. W tych warunkach propozycja Czepca, zwrócona pod adresem Poety, aby się osiedlił na stałe „na roli“ i „wziął sobie żonę z prosta“ — zawiera w sobie sporo mimowolnej ironii, choć jest jeszcze jednym objawem dążeń do zbliżenia obu stanów na płaszczyźnie wspólnego celu („jo chce, by się ludzie brali, żeby się jako garnęli, zeby się tak w kupe wzięli, toby sie przecie nie dali“ — mówi Czepiec).

O ile w Poecie widzimy nadmiar wrażliwości na punkcie dostrzegania i przejmowania się tymi dysonansami, jakie zachodzą między pragnieniami serca a życiem, o tyle znowu Pan Młody ujawnia na całej linii swego stosunku do wsi i chłopa skłonność przeciwną. Miarą jego stosunku do wsi może być poniekąd to, co słyszymy z ust jego na temat muzyki wiejskiej w rozmowie z Radczynią w akcie I. „Jak się tak muzyka miele, jak na żarnach, hula, dzwończy, niech se huka, stuka, puka, pląsa, bije, przybasuje, piska skrzypiec struną cienką tak pod-

skocznie, tak mileńko... szumiejąca niech się snuje, a niech w dźwiękach się nie kończy" — mówi Pan Młody. Obraz ten zawiera niemałą dozę kakofonii, jednak nie razi ona tego bezkrytycznego entuzjasty wsi: pragnąłby muzyki tej słuchać bez końca. „Światy czarów, — czar za światem. — Jestem wtedy wszystkim bratem i wszystko jest moim swatem w tym weselu, w tej radości: Bóg mi gości pozazdrości" — oświadcza Pan Młody, zdradzając upojenie bez granic tym przejawem prymitywu wiejskiego (tutaj mającym niewątpliwie znaczenie symbolu). Jaką rolę ten prymityw ma odegrać w jego życiu, to wskazuje groteskowy pomysł „zakupienia sobie grajka". Pan Młody pragnąłby na stałe poddać się działaniu atmosfery, którą ten symboliczny „grajek" wyobraża. Dewizą dlań staje się twierdzenie: „Życie było zbyt zawiłe, miło snami uciec z życia". Polegała ta „zawiłość" życia, jak dowiadujemy się z dalszych zwierzeń Pana Młodego, na konieczności zdobycia się na „ogromną siłę", aby przeciwstawić sie „bladze niańczącej wszystko". Na taką „fatygę" i „mitręgę" Pan Młody nie chce się narażać nadal: pragnie prowadzić życie w atmosferze beztroski, której domeną wydaje mu się wieś.

Ta jego beztroska przejawia się z całą jaskrawościa w stosunku do żony. I tu upojenie bez granic i bez miary. Panna Młoda jest niewątpliwie pełnym uroku zjawiskiem przez swą młodość, urodę, a na weselu jeszcze i przed strój malowniczy. W tym też kierunku zwracają się przede wszystkim zachwyty Pana Młodego: oczywiście jest to podziw mocno jednostronny. Bo pod względem swoich cech duchowych jest Panna Młoda zjawiskiem, w którym możemy dostrzec sporo dysonansowych elementów podobnie jak w tej muzyce wiejskiej, która wprowadzić jednak zdolna Pana Młodego w stan zachwytu sięgającego granic ekstazy. Poczucie umiaru i trzeźwość sądu Panny Młodej niekiedy korzystnie nawet odbija od przesadnej egzaltacji i kapryśnych manier jej małżonka, ale widzimy też w niej bardzo wybitne cechy wielkiej jeszcze pierwotności umysłu i serca. Mniejsza o to, że ją w nowym otoczeniu zawodzi chłopska inteligencja. Gorzej, iż w tych momentach widzimy w niej nadmiar zuchwałej pewności (skutek bezkrytycznego spoufalenia się z „państwem"). Serce, które Pan Młody kwalifikuje mianem „złotego", posiada skłonność do mocno egoistycz-

nych odruchów, i brak opanowania zdradzający naturę bardzo jeszcze pierwotną.[3]

Uzasadniając wobec Radczyni ten krok niezwykły, jakim było bądź co bądź poślubienie dziewczyny wiejskiej, Pan Młody oświadcza, że nie chciał „gonić, kto ucieka". W ten sposób wyraża swój sceptyczny pogląd na możność dojścia do porozumienia z panną inteligentną. „O ten kredens, o tę szafę rozbiją się jak o rafę i najbardziej zakochani" — dowodzi dalej, wskazując na jeszcze mniejszą możliwość osiągnięcia z takąż panną trwałej zgody. „Raf" podobnych nie widzi Pan Młody na tej drodze do szczęścia, jaką sobie obrał wbrew konwenansowi własnej swojej sfery. Ale „rafy" te przecież istnieją. Skąd bowiem pochodzi optymizm Pana Młodego? Z przekonania, że wieś jest terenem nieograniczonej swobody, a dziewczyna wiejska jakąś *tabula rasa* pod względem upodobań i pojęć. W szczególności tak zapatruje się, jak sądzić można, na osobę swej żony: „serce złote" które w niej widzi, pojmować się zdaje jako synonim uległości bardzo szeroko rozumianej. Oczywiście jest to gruntowna pomyłka. Świadczą o tym te (łagodne zresztą na razie) konflikty, jakie powstają między nimi z powodu opozycji Panny Młodej przeciw pewnym formom postępowania i pewnym pojęciom męża. Nad tą opozycją (czasem nieśmiałą, czasem śmielszą) Pan Młody jednak wcale się nie zastanawia, ani też z nią się liczyć nie uważa za stosowne. Niebanalną też wcale jest uwaga Księdza, wyrażająca obawę, czy wszystko w tym małżeństwie będzie się nadal „godziło" (tj. zgadzało), jak się dzisiaj „godzi". Gdy Pan Młody odpowiada na to: „Wdał się Pan Bóg już w tę sprawę i ten wszystko załagodzi" — mamy w słowach tych jeszcze jeden objaw tej beztroski, jaka jest dominującym składnikiem postawy Pana Młodego wobec nowego otoczenia. Nie umie bowiem Pan Młody dostrzec i ocenić wartościowych cech swej żony i bezwiednie popada z nimi w konflikty, usiłując ciągle narzucić raczej jako prawo obowiązujące swoje kapryśne widzi mi się. Nie patrzy też trzeźwo na to wszystko, co między nim a żoną stwarza dystans wynikający z rożnych poziomów kultury, dystans, co może stać się groźną „rafą" na drodze do szczęścia.[4]

W ogóle jeżeli chodzi o tę formę zbliżenia między panem a chłopem, jaką reprezentuje małżeństwo Gospodarza i Pana Młodego, autor, jak sądzić można z materiału zawartego w utwo-

rze, zajmuje stanowisko wyraźnie negatywne. Z dwóch punktów widzenia problemat ten został w utworze ujęty: z punktu widzenia dążeń do osobistego szczęścia, oraz z punktu widzenia interesu społecznego. Jeśli chodzi o zagadnienie szczęścia osobistego, to obserwacje poczynione na osobach Gospodarza i Pan Młodego nierówną mają wartość dowodową. Słyszymy wprawdzie tylekroć zapewnienia o znalezieniu szczęścia z ust Pana Młodego, ale to przekonanie nie przeszło jeszcze przez próbę czasu dość długą. Inaczej rzecz się ma z Gospodarzem. Wprawdzie nie słyszymy z jego ust podobnych wynurzeń, ale patrząc na niezmąconą pogodę, jaką tchnie jego stosunek do żony, na tę serdeczność i tkliwość, jaką stale wobec niej objawia, możemy wnioskować o istnieniu głębokiego dla niej uczucia, uczucia tym bardziej niewątpliwego, że przetrwało niezmiennie przez okres lat dziesięciu. Co można powiedzieć pod tym względem o samej Gospodyni? Widzimy szorstki, a nawet niekiedy oschły jej stosunek do męża, wybitnie kontrastujący z tymi formami, jakie przybiera jego stosunek do niej. Daje to pole do pesymistycznych raczej domysłów, choć pozytywnym dowodem braku uczuć Gospodyni dla męża być nie może Jeśli chodzi o Pannę Młodą, to jej znowu powściągliwość w wyrażaniu swych uczuć, można wziąć na karb jej poczucia umiaru (niechęci do powtarzania tego, co „już wygodała"), ale i tu jednak raczej stoimy wobec zagadki. Odnosi się na ogół wrażenie, że te niedomówienia autora są celowe, że one zdradzają raczej pesymistyczny jego pogląd na sprawę, którego nie chciał zbyt wyraźnie ujawnić dla zbyt bliskiego związku anegdoty z realną rzeczywistością.

To, czego jednak autor nie chciał wypowiedzieć w powyższych dwóch wypadkach, ujawnia bez ogródek charakteryzując stosunek trzeciej pary (niedoszłego małżeństwa) Marysi i pana, który jej w utworze się ukazuje pod postacią Widma. Charakterystyczny jest pogląd Marysi na tego rodzaju małżeństwo, jakie ją kiedyś miało połączyć panem. Znajdujemy pogląd ten pod postacią uwag zwróconych do siostry, które są objawem wielkiego przywiązania Marysi do chłopskiego swego otoczenia i do tych warunków bytu, w jakich wzrosła. „Jak ty bedzies panią, ciesze sie, a myśle sobie, że ci będzie siostro żal" — powiada Marysia, a uzasadniając tę opinię swoją, takie czyni przewidywania: „Bedzie ci sie cnieło bez tatusia, bez nos, bez

tych płotów, bez ogroda; że choć sie chłopem uciesys, jesce tu płacząca przylecis, bo tutok duszę mos, bo tu sie serce przyjeło, a tam ci bedzie samotno i bez to ci bedzie markotno i bez to ci bedzie żal". Mimo tego wielkiego przywiązania do swej chłopskiej doli, mimo przekonania, że dziewczynie wiejskiej musi być wśród panów „samotno" i „markotno"[5], Marysia jednak w swoim czasie nie mogła oprzeć się pokusie „zostania panią". Gotowa była wyjść za pana, choć go nawet nie kochała, choć kochała już wówczas dzisiejszego swego męża Wojtka (a wtedy pańskiego „swata"): do tego przyznaje się wyraźnie w rozmowie z ojcem w akcie III. Do dziś Marysia żałuje poniekąd, że ją ominęła ta kariera życiowa, jaka przed nią kiedyś stanęła w perspektywie. Mimowolnym wyrazem tych pobudek, jakie ją kiedyś do małżeństwa z panem skłaniały, są słowa wypowiedziane do Widma: „Miałabym tylo wesele, co jak dziś, jak to dziś". Zapewne też wyrazem uczucia zawodu, jaki jej zgotowało życie (że się pana „nie doczekała"), są łzy płynące z oczu Marysi, gdy patrzy na wesele siostry. „Nic tu po mnie, a tu ide, że tu tańczą, — jak przed laty: kiedy do mnie przyszły swaty i od chłopa i od pana, a ja byłam zakochana" — mówi Marysia do ojca, odświeżając niejako w wyobraźni swojej pamięć tego momentu, kiedy w niej starły się dwa uczucia: miłości dla chłopa i ambicji pchającej do robienia kariery przez małżeństwo z niekochanym panem. Zapewne też działał i wpływ rodziny. Echem tego wpływu jest niewątpliwie wymówka uczyniona ojcu: „Możebyście byli więcej rad, żebym za pana sie wydała" (pada ona w związku z niechętnym stanowiskiem ojca wobec prośby o pomoc „do upłaty gruntów). Charakterystycznym wielce jest fakt, że autor tak dobitnie przedstawiając brak uczuć w sercu Marysi dla jej pańskiego narzeczonego, oraz istotne pobudki chęci poślubienia go, stwarza uderzający kontrast do tego stanu rzeczy w postaci głębokich uczuć owego pana dla Marysi, uczuć, których miarą być może to, że przetrwały poza grób. Poza grób przetrwały też i związane z uczuciami tymi złudzenia. Miłość pana-Widma posiada charakter jakiegoś tragicznego nieporozumienia. Nasuwa się refleksja, iż autor po to tak przejrzyście scharakteryzował wzajemny stosunek uczuciowy tej niedoszłej pary małżeńskiej, aby pośrednio naświetlić osnuty przezeń mgłą dyskretnych niedomówień stosunek dwu innych chłopskich małżonek do ich pańskich mężów. Cały szereg zresztą innych

danych nasuwa ten wniosek, że uczucia tych panów mają w sobie bardzo wiele tego elementu, który zakwalifikować trzeba mianem złudzeń[6].

Jeśli zechcemy ocenić małżeństwo tego typu z punktu widzenia jego wartości społecznej, dojść musimy również do wniosków pesymistycznych. W jakiej mierze małżeństwo takie wpływa na wyrównanie tego dystansu kulturalnego, jaki obie strony dzieli i jaką wytwarza atmosferę duchową? Obserwując stosunek Gospodarza do żony, stwierdzić musimy, że jeśli kto czyim wpływom ulega, to raczej chyba Gospodarz wpływom żony (dowodzi tego historia złotej podkowy). Obserwując obie chłopskie małżonki, spostrzegamy, iż one jakby ulegają złudzeniu, że dystans społeczno-kulturalny wspomniany wyżej przez sam fakt małżeństwa został niejako wyrównany. Stąd nadmierna pewność siebie i zanik ambicji w kierunku poddawania się tym wpływom, jakie reprezentuje druga strona. Plastyczny obraz tego widzimy w zachowaniu się Gospodyni: w chwilach, gdy męża swego nie rozumie, odnosi się doń raczej z lekceważeniem. Zapewne też dlatego nie dały rezultatu usiłowania Gospodarza, by ją zainteresować tymi sprawami, które jego obchodzą tak żywo (że rozmowy na takie tematy Gospodarz prowadzi z żoną, tego mamy dowody w utworze). Problemat podniesienia kobiety-chłopki na poziom uświadomienia patriotycznego wyobraża rozmowa Poety z Panną Młodą w akcie III. Gdy Panna Młoda pod wpływem snu o „podróży do Polski", który miała, zapytuje: „A kaz tyz ta Polska?" — autor wkłada w usta Poety taką odpowiedź: „Po całym świecie możesz szuka Polski, panno młoda, a nigdzie jej nie najdziecie". Oczywiście jest tu mowa o Polsce niepodległej, a raczej o tej Polski idei: powinno być miejsce dla niej w sercu dziewczyny wiejskiej. Ale że nie zaprowadzi jej do tej Polski małżeństwo z panem, tego wymownym przykładem jest serce Gospodyni po dziesięciu latach pożycia z mężem. Czy małżeństwo Pana Młodego posiada więcej danych, by doprowadzić do pożądanego pod tym względem rezultatu? Raczej przeciwnie. Nasuwają takie refleksje jego marzenia o przyszłości, jakie słyszymy zaraz w następnej scenie rozmowy jego z Poetą (celowe jest to następstwo scen). „A trafiaj ty orły z proc — mówi Pan Młody do Poety, w którym odżyły znowu dążenia do „wielkich rzeczy" — ja wolę gaik spokojny, sad cichy woniami upojny: żeby mi się kwieciły

jabłonie i mlecze w puchów koronie i trawa schodziła zielona, kręciła się przy mnie żona, żebym miał kąt z bożej łaski maleńki, jak te obrazki, co maluje Stanisławski... żeby mi tam było cicho, spokojnie, a jeśli gwarno i rojnie, to od brzęczących pszczół, błyszczących much". W słowach tych widzimy nowy dowód dążeń Pana Młodego do daleko głębszego zanurzenia się w atmosferze prymitywu wiejskiego, niż to obserwujemy na przykładzie Gospodarza[7].

Widzimy w utworze nie tylko panów poszukujących szczęścia przy boku chłopskich małżonek: podobne pragnienia rodzą się w sercach panien inteligentnych, marzących o możliwości odnalezienia serca bliskiego gdzieś pod chłopską kierezją. Marzenia takie powstają na gruncie głębokiej odrazy do tego nieszczerego flirtu, z jakim spotykają się panny ze strony panów. Fałszywa gra lwów salonowych, pragnących jedynie „zapukać w serduszko", „coś usłyszeć, coś podsłuchać", aby dogodzić swej próżności (przez osiągnięty nad sercem zbyt łatwowiernym tryumf) — doprowadza panny do tego bolesnego wniosku, że „w lichej poniewierce są rzeczy górne i piękne i czułe". To, co dla panien jest „uczuciem", dla panów jest „salonową zabawką". „Różowa wstęga" flirtu snuje się „na łokcie" nie po to, aby „zaprowadzić do ołtarza"[8]. Ujmuje natomiast panny prostota, szczerość, werwa i zdrowy temperament chłopów, wybitnie kontrastujące z chłodną, zagadkową pozą panów i ich salonową, podstępną strategią. Widzimy, jak Maryna pod wpływem tańca z Czepcem dochodzi do bardzo niepochlebnego dla lwów salonowych wniosku. „Teraz to sobie myślę: co insze złoto, a co insze miedź" — oznajmia Radczyni, która rozumiejąc, o co chodzi, słucha z pewnym rodzajem zgorszenia tych słów. „A myśl moja het, het, het..." — dodaje Maryna, przyznając się do marzeń, które się z tamtą refleksją niewątpliwie wiążą, choć nie wiążą się oczywiście bezpośrednio z osobą Czepca (człowieka starszego już i żonatego). Natomiast Zosia zainteresuje się całkiem już konkretnie osobą swego tancerza Kaspra (nie bez osobistych pobudek obchodzi ją kwestia, czy ten drużba „kocha Kasię", którą mu „na żonę rają"). Będzie ją też posądzał o plany matrymonialne w tym kierunku Dziennikarz, ale usłyszy wtedy zdradzającą rezygnację odpowiedź: „Muru głową nie przewiercę". Nie chodzi tu Zosi zapewne o względy konwenansu, lecz raczej o ten dystans różnych poziomów kultury, jaki

ją dzieli od chłopa[9]. Dowodzić tego mogą następujące słowa: „Nie byłabym ja chłopu żona; nikt mnie w śluby nie poprosi, — ale myślę, panie redaktorze, że tam, w tej wiejskiej komorze, w półblasku kuchennej lampy, że tam mój taniec coś znaczy". Widać z tych słów, że swoje zainteresowanie dla chłopa przeniosła Zosia ze sfery osobistych uczuć w sferę obowiązku społecznego, który nakazuje dążyć do wyrównania dystansu dzielącego inteligencję od chłopa wszelkim drogami. „Pan nie wierzy, co nie przewidziane? — zapytuje Zosia Dziennikarza — A wie pan, ojczyzna to chemia; serce, jak się czego uczepi, to dynamit". Zosia wyznaje w ten sposób, że całkiem niespodziewanie dla niej samej obudziła się w niej chęć torowania drogi zbliżeniu między panem a chłopem: stąd ten jej zapał do tańca z chłopami jako jednego ze środków wiodących (jak się jej zdaje) do wspomnianego celu. Ta charakterystyczna ewolucja, jaką przeszedł pogląd Zosi na chłopa, to otrzeźwienie ze zbytniego optymizmu po to, aby odnaleźć w sobie tym większą energię do walki z rzeczywistością pod kątem dobra ogólnego, jest niewątpliwie przejrzystym wyrazem poglądu autora na tę samą sprawę: poczucie umiaru w traktowaniu chłopa, usuwające z życia szkodliwe złudzenia, dopiero doprowadzić może stosunek obu warstw do norm właściwych[10].

VI

Sprawa stosunku pana do chłopa została, jak widzimy, potraktowana w utworze na szerokiej podstawie zagadnienia przyszłości narodu nawet wtedy, gdy dotyczy, zdawałoby się, dziedziny czysto prywatnych interesów. Widząc w chłopie cenne wartości (zdrowie nie tylko fizyczne, ale i moralne) autor ze szczególnym naciskiem uwydatnia istnienie w chłopskiej duszy tego instynktu, co może stać się z czasem źródłem wyzwolenia narodu. Uważając istnienie tego instynktu za fakt niewątpliwy przedstawił go autor już pod postacią porywu do czynu. Pokazując jednak w plastycznym obrazie wartościowy ten element duszy chłopskiej, pokazał jednocześnie, jak ona jeszcze jest pierwotna w treści swojej na ogół, jak daleka od tego stanu dojrzałości moralnej, z której mógłby powstać świadomy zorganizowany czyn. Wskazał jednocześnie, kto sprawić może, wzgl. kto się do tego może przyczynić, aby masa chłopska ów stan

dojrzałości moralnej osiągnąć mogła. Zadanie to na szeroką skalę wyznaczył inteligencji, pragnął w niej widzieć wychowawców i przewodników masy chłopskiej w daleko rozleglejszej mierze i na innej zupełnie podstawie, niż to się działo dotychczas. Problemat „panów“ dlatego w utworze zajmuje tyle miejsca, dlatego tak wyczerpującą mamy tu charakterystykę ich psychiki, a zwłaszcza tych jej elementów, które niebezpieczne być mogą dla sprawy przyszłości narodu. Czyniąc izbę weselną terenem działania wpływów ideowych mających wszelkie dane, aby elementy szkodliwe z psychiki społeczeństwa usunąć, autor demonstruje zarazem, jak wielkie trudności nastręcza walka tego rodzaju. Wymowny ich obraz mamy w dramatycznym konflikcie Stańczyka z Dziennikarzem, jak również Rycerza z Poetą. Niemniej przejrzyście je uwydatniają przeciwieństwa, jakie zachodzą między duchem zleceń Wernyhory a sposobem myślenia Gospodarza. Charakterystyczny jest także w wysokim stopniu dalszy przebieg procesu zapoczątkowanego przez wymienione kontakty żywych z gośćmi z zaświata; dalsze mianowicie fazy, przez jakie przechodzi stosunek inteligencji do sprawy przyszłości narodu. Widzimy tutaj, jak szybko na nowo odżywają przezwyciężone już, zdawałoby się, nałogi myślowe, które narzuciła narodowi doktrynerska ideologia polityczna. Wpływy ideowe, o których wyżej była mowa, nie mogą w tych warunkach ani sięgnąć głęboko, ani też nie mogą być trwałe.

Zjawisko to możemy najdokładniej obserwować na przykładzie Poety. Widzieliśmy go już w momencie, gdy „poczuł na szyi arkan“ wielkiej idei, gdy postanowił zostać jej heroldem i gdy odnalazł w sobie wiarę, że hasło czynu zbrojnego rzucone w naród stanie się twórczym elementem życia. Za chwilę jednak przekonać się mamy sposobność, jak wiara ta łatwo załamać się może, gdy się zetknie z obojętnością i niedowierzaniem otoczenia. Z tą atmosferą otoczenia reprezentowaną przez kolegę po piórze spotyka się właśnie Poeta tuż potem, gdy się w nim — jak mówi — „zapaliło“. Sceptycyzm Pana Młodego wyraża się w przekonaniu, że to, co słyszy, nie może być chyba czym innym, jak literackim „tematem“. Poeta zaś na kilkakrotne pytania w tym sensie do siebie skierowane daje odpowiedź dość nieoczekiwaną, jeśli ją zestawimy z objawami zapału i wiary, jakie widzieliśmy przed chwilą. „Może ja to myślę goręcej“ — odpowiada chwiejnie. Skąd pochodzi ta chwiejność, widzimy dalej. Poeta

przewiduje, że się w nim może „zawalić w gruz ten pożarny gnach"; tym samym przewiduje, że się w nim mogą obudzić znowu wątpliwości i trwogi, jakich obrazem był jego dialog z Rycerzem. Na razie jednak, jak widzimy, nęci go droga, na którą wejść postanowił, choć się spodziewa, że go czeka walka męcząca nie tylko z atmosferą otoczenia, ale i z samym sobą. „A! chciałbym wstąpić w to Piekło" — oświadcza zdeterminowany. Przypuszcza nawet, że ten „ogień", w którym teraz się znalazł, i w którym przed chwilą niedawną widział również Dziennikarza, dalej szerzyć się będzie z jakąś żywiołową siłą, że cała izba staje się terenem jakichś niezwykłych przemian. „Piekło żywe w tej chacie, w zaklętym dworze!" — woła Poeta, dając wyraz temu przekonaniu[1].

Jak bardzo się zmienić może w krótkim czasie stosunek Poety do zjawisk, które nim do głębi wstrząsnęły, to pokazuje rozmowa jego z Rachelą w akcie II. Rozmowa ta wprowadza Poetę stopniowo w krąg jego przeżyć niedawnych: dzieje się to dzięki wynurzeniom Racheli, które mają niewątpliwy związek z faktami, co były tych przeżyć podłożem. Nie od razu jednak wynurzenia Racheli wywołują zainteresowanie Poety i właśnie to jest zjawiskiem charakterystycznym. Ta „jakaś osoba", co Racheli „przeszła w poprzek ścieżki", co ją nabawiła „trwogi" i „zwróciła w drodze" samym faktem pojawienia się swego, nie mogła być oczywiście zwykłą osobą, skoro wywarła na nią wrażenie tak niepospolite i skłonila do wniosku, że się w chacie weselnej „zaczyna coś dziać." Mimo woli zestawiamy to zwierzenie z faktem przesunięcia się przez izbę weselną szeregu takich „osób", które samym ukazaniem się swoim trwogę w niejednym z gości weselnych wzbudzić zdołały. Poeta sam miał możność przeżyć tyle, że go to do nazwania dworu mianem „zaklętego" skłoniło. Dla tego dość nieoczekiwanym wydawać się może, gdy on opowieść Racheli uznaje bez wahania za jedno z tych „widzeń", które „noc przeinacza" i stawia na równi z „ludowymi baśniami". Czym wytłomaczyć sobie ten skrajny sceptycyzm Poety, lekceważenie sobie własnych spostrzeżeń przy ocenie tego, co słyszy z ust Racheli. Że nie wchodzi tu w grę jej osoba, to wydaje się pewne. Wystarcza wziąć pod uwagę ton całej rozmowy, aby dojść do wniosku, że nie ma już Poeta dawnych swoich uprzedzeń. Sceptycyzm jego uznać musimy jedynie za wyraz stosunku do rzeczywistości, jaki go teraz cechuje. Ob-

serwując Poetę w toku całej tej sceny, dochodzimy do przekonania, że powrócił on już do swej zwykłej postawy życiowej, do swej zwykłej nieufności wobec wszystkiego, co widzi, co słyszy, co przeżywa, i co w szerokiej bardzo mierze gotów kwalifikować mianem złudzeń. Dla swych niedawnych przeżyć na gruncie izby weselnej całkiem już, jak widać, zobojętniał, interesować się nimi przestał i w ogóle przestał je brać na serio. Uzmysławia to przejrzyście moment, gdy rzuciwszy okiem na ogród, Poeta nie znajduje na miejscu zwykłym Chochoła. „Ktoś wyrwał krzak różany“ — wnioskuje, jakby zapominając o całej historii jego „zaproszenia“ na wesele, w której sam niemałą odegrał rolę. Że jednak nie jest to w gruncie rzeczy zapomnienie, ale również objaw zobojętnienia, czy sceptycyzmu wobec nie tak dawnych przeżyć, tego mamy wyraźny dowód za chwilę. Rachela mianowicie rzuca pytanie potrącające o tę właśnie jakby zapomnianą historię Chochoła: „A myśmy, cośmy to chcieli z nim — ?“ — pyta[2]. Odpowiedź, jaką daje Poeta, świadczy, że doskonale pamięta wszystko, co przeżył, ale że to wszystko całkiem już teraz inaczej traktuje. „Myśmy lecieli na lep poezji“ — tak charakteryzuje Poeta inicjatywę Racheli i swoją własną zarazem, zdradzając niedwuznacznie, iż hasła „poezji“ owej w tej chwili raczej uważa za złudę. „Teraz dwór się od poezji trzęsie;“ — mówi dalej — „odbywa się wielkie darcie piór wszelijakiego drobiu: grunwaldzkie duchowe starcie, lecą pióra orle, pawie, gęsie, wnet ujrzymy husarię i króla; zatrzęsło się tu ze wszech, jak do ula“. Jeśli porównamy te słowa z wynurzeniami Poety na tenże temat, jakie wypowiadał poprzednio wobec kolegi po piórze pod świeżym jeszcze wrażeniem kontaktu z „poezją“, uderza nas ogromna różnica tonu, która nie da się wytłomaczyć tym tylko faktem, że w danym razie do kogo innego są te słowa zwrócone[3]. Istota rzeczy zresztą i tu i tam jest przedstawiona w zasadzie tak samo. Tam marzył Poeta o tym, aby narodowi „orle skrzydła przyprawić“, tutaj słyszymy również o „piórach orlich“: „lecą“ one, jak się domyślić łatwo, by (zająwszy miejsce „piór gęsich i „pawich“) dać narodowi „husarię i króla“[4]. Tam jednak słyszeliśmy wyraźnie entuzjazm i wiarę, tutaj spotykamy się z jakimś oschłym, półszyderczym tonem. Odnosimy wrażenie, jakby Poeta chciał w ten sposób podkreślić powątpiewanie swoje w pomyślny rezultat owego „duchowego starcia“, które ma wszel-

kie dane, by być starciem „grunwaldzkim", ale czy nim będzie, to wielkie pytanie. Ten właśnie sceptycyzm Poety, z jakim on przedstawia sens zjawisk zachodzących w izbie, spostrzega Rachela. Refleksje, jakie słyszymy z jej ust, stwierdzają z jednej strony doniosłość odbywającego się procesu, z drugiej strony nietrwałość jego rezultatów. „W powietrzu atmosferyczna zmiana: chata stała się rozkochana w polskości, — właściwa skala: żar, co się duchem udziela, co się na powietrzu spala, jak garść lnu" — mówi Rachela (a fakt, że autor kazał jej tak, a nie inaczej pojąć powyższe słowa Poety, można uznać też za wskazówkę co do zawartej w nich intencji). Że definicja Racheli jest słuszna, tego dowodzi również dalszy tok rozmowy. „Dawno nie miałem snu, jak ten wieczór, jak ta noc" — takie słyszymy z ust Poety wyznanie, które zdaje się podkreślać, że niedawne jego przeżycia były bardzo niezwykłe, ale były tylko „snem", a więc chwilą złudzeń. Że tak, nie inaczej trzeba pojąć te słowa, na to znajdziemy dowód oczywisty dalej. Rachela (którą autor i w tej scenie obdarza niezwykłą dozą intuicji) jest do głębi przejęta faktem działania na gruncie izby weselnej „przedziwnej Mocy" (nazwanej przez nią poprzednio „polskością"): widzi w niej jedną z „sił prastarych", jedną z „potęg walczących" (o dusze weselników)[5]). W związku z refleksjami tymi pada z ust Poety takie charakterystyczne wyznanie: „Hen z Tatr przylatują ku mnie przypomnienia! — Skrzydeł! nad ten las z kamienia ulecieć, — w górę —" O czym mogą świadczyć te słowa? Poeta chce się pogrążyć w nowy „sen", w nowe złudzenie, że obcuje z Mocą". O tym, by jej szukać w życiu, już, jak widać, nie myśli.

Dużo uzupełniającego materiału do charakterystyki tego samego zjawiska znajdujemy w scenie rozmowy Poety z Maryną w akcie III. Ze zwierzeń Maryny, do których bodźcem stały się przypadkiem przez nią wysłuchane rozmowy chłopskie, wypływa temat rozmowy: idea czynu zbrojnego. Wojownicze akcenty tych rozmów („że tego, tamtego trzeba bić, że się nie trzeba dać, że trzeba jakoś żyć, że dłużej tak nie może trwać") wypadnie uznać również za składnik tej fikcji, jaką jest wszystko, co autor w tej mierze przypisał chłopom (przedstawiając horoskop przyszłości jako rzeczywistość dzisiejszą)[6]. Za pośrednictwem tej fikcji stawia autor znowu Poetę w obliczu sprawy czynu zbrojnego, aby sięgnąć głębiej (niż to widzieliśmy w roz-

mowie z Rachelą) do wnętrza jego duszy i pokazać, co się ukrywa pod maską obojętności i lekceważenia, jaką on przybierać usiłuje. Słyszy Poeta z ust Maryny (pozostającej pod głębokim wrażeniem tego, co słyszała) takie zapytanie: „Czy nie uważa pan, że na nas leci jakaś kaskada czułości, że się nam na oczach świeci, jakbyśmy już coś widzieli —?" Maryna odkryła w rozmowach chłopskich jakby światło mogące rozjaśnić mroki i sądzi, że ono serce każdego z jej sfery musi pociągnąć ku sobie podobnie, jak ją pociągnęło. Poeta zaś, który zorientował się od razu doskonale, jaki kierunek przybrały uczucia Maryny (zanim jeszcze się dowiedział dokładnie, co im kierunek ten nadało), nazywa ową „kaskadę czułości" nie bez ironii „anielstwem" (podkreślając dystans, jaki ją dzieli od rzeczywistości) i rzuca nacechowane także sporą dozą ironii pytanie: „A dalej co —?" Czego dowodzi takie jego stanowisko? Że jest daleki od swoich niedawnych optymistycznych przewidywań w tej samej sprawie, że jest także daleki od chęci działania na otoczenie swoje w tym kierunku, aby „podłość odrzucić precz." Widzimy też, jak pod wpływem całkiem oczywistych objawów sceptycyzmu Poety przygasa entuzjazm Maryny dla idei świeżo przez nią odkrytej; jak w oczach naszych toczy się walka w jej duszy i ukazuje się przed jej oczyma taki melancholijny obrazek: „Do wozu się koniki zaprzągnie, my siądziemy, lokaj trzaśnie z bicza i wszystko... jak z bicza trzask zgaśnie". Próbuje ona nawet uzasadniać ten swój nagły zwrot w kierunku pesymizmu. „Któż ten ton tak wysoki uciągnie" — tak brzmi nagle powstały w głowie Maryny argument. Jednakże kiedy znowu przed jej oczyma staje obraz chłopów rozprawiających o tym, żeby się „nie dać", rozwiewają się wątpliwości: utrwala się przekonanie, że to było nie tylko „szczerze", ale i „rozsądnie". Za chwilę zresztą Maryna z ust samego Poety usłyszy słowa, które ją natchną wiarą, „że coś jest", że następuje „w całej polskiej naturze przemiana"[9]. Słowa Poety istotnie dowodzić się zdają, że jest on jakby „przemieniony" (sam siebie zresztą w ten sposób określa), albowiem inaczej się w tej chwili zarysowuje jego stosunek do odruchów chłopskiego serca, o których mu opowiadała Maryna i z którymi sam się przedtem zetknął bezpośrednio w osobie Czepca. Wówczas odniósł się do nich z drwiącym lekceważeniem. A jak jest teraz, to widzimy z tych zdań urywanych, które padają z ust jego, świadcząc o walce,

jaka się w nim toczy w tej chwili. Widać w tych słowach wyraźne echa niedawnych jego przeżyć, ślady wpływów, które nań działały, a które teraz na nowo dochodzą do głosu. „Jakby przyszło do czego...“ — myśli głośno Poeta (powtarzając świadomie, czy bezwiednie słyszane dawniej słowa czepcowe), a choć nie kończy swej myśli, domyślamy się, co powiedzieć za mierzał. Że wtedy w a h a ć by się nie trzeba. „Bo poco się ciągle skarżyć biedy, po co myśleć“... argumentuje (będąc jakby echem argumentacji Rycerza). „A za popędem idąc...“ — słyszymy nowy strzęp myśli niedopowiedzianej (jakby reminiscencja wywodów Dziennikarza)[7]. Rekonstruując ten fragmentaryczny tok rozumowania możemy w całej pełni uświadomić sobie, o co chodzi Poecie. Że chodzi mu o wyzwolenie serca z pod jednostronnej supremacji myśli, o przywrócenie sercu temu należnych praw, o pójście w tym wypadku śladami chłopów, których bunt przeciw niewoli wydaje się w tej chwili Poecie wyrazem jego „własnej prawdy“ (jak to za chwilę da do zrozumienia Marynie). Ale ten odruch ufności dla „prawdy“ własnego serca gaśnie równie szybko, jak powstał. Poecie nagle wydawać się zaczyna beznadziejnym absurdem to, co pomyślał. To też w śmiech obraca myśl, z którą się zdradził, myśl, jakby jakiegoś „wyścigu“ z chłopami na punkcie posłuszeństwa „popędowi“ serca[8]. A jednak ten błysk ufności był, jak to widzimy za chwilę, zupełnie szczery. Dlaczego zgasł więc tak prędko? Bo — jak wyznaje Poeta — on „przed sobą prawdę własną kryje“. A dalej przedstawia tę przeszkodę, jaka go od „prawdy własnej“ dzieli, w słowach następujących: „Na skrzydłach mi ciąży ciężar jakby cudzych łez: ktoś płaczne i łzy się do mojej duszy czepiły“. „Płacz cudzy“ i „cudze łzy“, o których tu mówi Poeta, to nic innego, jak obraz (możliwych) konsekwencji czynu, do którego serce by popchnąć gotowo tak dobrze chłopów, jak i Poetę samego. Jest to to samo, co on w pomyślanym przez siebie dramacie nazywa „widmem zbrodni swojej“, a co wstrzymuje od czynu dramatu tego bohatera. Poeta twierdzi, że jest „przemieniony“, ale na czym ta „przemiana“ polega? Że bardziej w tej chwili odczuwa niemoc woli swojej, gdy w nim odżyły pod wpływem przeżyć niedawnych pragnienia serca, co było „zaryte głęboko.“ Pogłębił się więc i zaostrzył tylko konflikt wewnętrzny, odżył w całej tragicznej grozie dramat jego duszy, owa „historia wesoła a ogromnie przez

to smutna", o której słyszeliśmy z ust jego w akcie I. Miarą wielkiego podniecenia Poety, dowodem, że nie wypalił w nim się „ogień", w którym go widzieliśmy niedawno, tylko stał się „piekłem", źródłem spotęgowanej, a bezpłodnej męczarni może być jeszcze jego jedno wynurzenie. Maryna radzi mu iść „ochłonąć na wichrze", ale słyszy w odpowiedzi, że „tam gorze jeszcze więcej". „Porywa" Poetę „ten sad „gdzie drzewa ogromnieją... w ciemni jak majaki spokojnych Słowiańskich Bogów". Postacie „ogromne" i „spokojne" (a więc nie rozdarte wewnętrznie) wypełniające tłumnie sad zdają się obrazem tych "ogromnych rzeczy" do których rwie się dusza, ale zarazem i tego dystansu, jaki je dzieli od rzeczywistości: dlatego to jednocześnie tchnie z tego sadu „ponurość straszliwa". Maryna jednak obserwując te zmagania się Poety z samym sobą utrwala się raczej w swym optymistycznym poglądzie na przyszłość, wydaje się jej, że nie bez skutku będzie walka między „sercem" a „myślą", że da zwycięstwo „prawdzie własnej" Poety, że on jej wreszcie zdecyduje się zaufać. Wyrazem tego są słowa, którymi Maryna stara się go niejako pocieszyć: „A prawda się jak oliwa zbiera". Z odpowiedzi Poety wynika jednak, że nie ma w nim wiary, aby rozterka ta kiedykolwiek skończyć się mogła. „Jest ktoś, co mi skrzydła rozwija — i ktoś, co mi skrzydła pęta; jest ktoś, co mi oczy zakrywa, i ktoś, co światło ciska, jest jakaś ręka święta i jest dłoń inna przeklęta" — oświadcza Poeta „Dłonią przeklętą", jak możemy wywnioskować z całego toku tych wynurzeń, jest nic innego, jak myśl, co wiecznie staje w poprzek popędom serca („dłoni świętej"), odnawiając skrupuły, jakich plastyczny obraz mieliśmy i w tej scenie i w całym szeregu innych, gdzie nastręczała się sposobność zajrzenia Poecie w głąb duszy. Są to te same skrupuły, jakich źródło Dziennikarz określił w swoim czasie mianem „czarodziejskiej dłoni"[10].

Gdy po raz pierwszy spotykamy się w utworze z przeżywanym przez Poetę dramatem wewnętrznym i po raz pierwszy mamy możność obserwować usiłowania, jakie czyni, aby „dostać serce swoje" z pod owej symbolicznej „czwartej głębnej skiby", słyszymy wówczas z ust Gospodarza, świadka tych usiłowań, charakterystyczne uwagi, które określają to zjawisko jako typowe dla całej przeszłości porozbiorowej narodu. „Tak się orze, tak się zwala rok w rok w każdym pokoleniu; raz wraz dusza

się odsłania, raz wraz wielkość się wyłania i raz wraz grąży się w cieniu" — mówi Gospodarz, podkreślając tę bolesną prawdę, że bez trwałych rezultatów była dotąd „orka", co się powtarza „w każdym pokoleniu", a co jest wyrazem „raz wraz" odradzających się dążeń, by „zwolić" serce z pod ciężaru wszystkich „skib", jakimi je przytłoczyło życie w atmosferze niewoli. Pragnął takiej „orki" autor dla swego pokolenia, ale pragnął oczywiście, by ona dać mogła rezultaty głębokie i trwałe. Pragnął „orki" takiej, ale jednocześnie miał wielkie obawy, czy dałaby ona rezultaty, jakie dać powinna. W utworze swoim pokazał i to, czego pragnął, i to, czego się obawiał.

Symboliczna „orka" owa, jaką na gruncie utworu wyobrażają wpływy reprezentowane głównie przez trójcę gości z zaświata: Stańczyka, Rycerza, Wernyhorę została w przejrzystej intencji artystycznej przedstawiona jako ani głęboka, ani trwała. Zwłaszcza odnieść to możemy do roli, jaką w akcji utworu spełniły zlecenia Wernyhory. Nie spełniły tego, co spełnić były powinny, niemniej jednak z duszy Gospodarza wydobyły coś, co za składowy element „wielkości" uznać musimy. To samo powiedzieć można o tych wszystkich, których obejmuje akcja i wpływ Gospodarza. Co prawda, poryw do czynu, jaki widzimy, będąc rezultatem błędnego poglądu na sprawę, obiektywnego uzasadnienia nie posiada. Ale abstrahując od tej jego skądinąd charakterystycznej cechy, musimy widzieć w nim przejaw wartościowych elementów duszy: ci, co za broń chwytają chcą przecie naprawdę walczyć o niepodległość narodu. Prawda, że chwytają za broń nie w porę: tak wskazuje obiektywna ocena rzeczy. Ale przy ocenie wartości moralnej tego porywu musimy bezsprzecznie wziąć pod uwagę subiektywne jego pobudki. A w tym wypadku musimy stanąć na gruncie tej rzeczywistości, jaka stanowi podłoże akcji utworu: jest ona splotem realnych pierwiastków i fantastycznej symboliki, tworzących w akcji utworu organiczną całość. Na gruncie tej całkiem swoistej rzeczywistości stając, nie możemy nie uznać, że wszyscy ci, co się do walki zrywają, nie bez racji to czynią. Racją taką jest ich głębokie przekonanie, że nadeszła chwila odpowiednia do działania. Tak jest przynajmniej w chwili porwania się do broni, później zaraz sytuacja się zmienia, zmienia się postawa zbrojnej gromady wobec celu, przed którym stanęła, inną wtedy do niej zastosujemy ocenę. W momencie, kiedy wszystkich przejmuje

wiara nie tylko w bliskość czynu, ale też w jego celowość, wiary tej wyrazicielem jest niewątpliwie Gospodarz. W związku z oczekiwanym przez wszystkich przybyciem Wernyhory padają z ust jego następujące słowa: „Pokłońcie się o ziem czołem: ma przyjechać z ARCHANIOŁEM, od gościńca, od Krakowa... na zamku czeka KRÓLOWA z Częstochowy“. Symboliczny udział w akcji wyzwoleńczej „Królowej z Częstochowy“, oraz Archanioła jest niczym innym, jak wyrazem przekonania, że czyn zbrojny, który ma być niebawem podjęty, nie będzie nową klęską (nową „zbrodnią“), ale że w istocie doprowadzi naród do wolności. A gdy już rozlega się tętent konia (jakoby Wernyhory) znowu słyszymy takie słowa pełne niezachwianej wiary: „W pokłon głowy: Prawda żywa, Widmo, Duch, Mara prawdziwa“. Możemy moment ten uważać za kulminacyjny punkt narastania wiary Gospodarza i całej zbrojnej gromady, albowiem za chwilę następuje nagły zwrot, a w ślad za nim akcja w tempie błyskawicznym przejdzie w fazę katastrofy, za jaką uważać musimy zastygnięcie wszystkich w bezruchu. Wniknijmy w sens tego, co mówi wówczas Gospodarz, gdy wszyscy pogrążają się w „nasłuchiwaniu“ i trwają w wielkim „przejęciu“: „Słuchajcie, kochani, dzieci, — a żeby to była prawda, że Wernyhora tam leci z Aniołem, Archaniołem na czele... że Kraków ogniami płonie, a MATKA BOŻA w koronie na Wawelskim zamkowym tronie siedząca manifest pisze: skrypt, co przez cały kraj poleci i tysiące obudzi i wznieci. — Słuchajcie, serce mi dysze, a żeby to prawda była, że Wernyhora tam leci, a za nim tabunem konie“. Uderzająca chwiejność tych słów jest oczywistym dowodem załamania się wiary w Gospodarzu: nie mogło ono nie odbić się echem w sercach tych wszystkich, co go słuchają i co pozostają w tej chwili pod niewątpliwym jego wpływem. Co jest powodem tego załamania? Nie okoliczności zewnętrzne, bo one coraz bardziej powinnyby tę wiarę podsycać (tętent coraz bliższym się staje). Powodu szukać musimy w tych właściwościach psychiki Gospodarza, które cechują całą jego generację. Jak wiara w przybycie Wernyhory oznaczała przekonanie nie tylko o bliskości, ale i o celowości czynu zbrojnego w danych warunkach, tak też jej załamanie uważać musimy za wyraz tego zwątpienia, które wzrośnie za chwilę do takiej siły, że zahamuje wolę wszystkich, co się do czynu porwali, i pogrąży ich w bezruchu.

Gdy obserwujemy zbrojną gromadę znieruchomiałą nagle i trwającą w tej nieruchomości tak długo, aż dopiero „czar“ Chochoła ją z niej wyprowadza, uderza nas jeden szczegół charakterystyczny. Trwają wszyscy „z rękami na uszach“ (jak stwierdza Jasiek) nawet wówczas, gdy tętent ustaje, gdy tenże Jasiek zjawia się w izbie i oświadcza, że mu „koń w podworcu padł“. O czym to świadczyć może? Że z decyzją podjęcia czynu wyzwoleńczego w świadomości „zasłuchanych“ połączyła się jakaś inna treść myślowa, która tak na sobie skoncentrowała ich uwagę, że żadnego nie wywarł na nich wrażenia fakt ustania tętentu. Uwaga scenariusza wskazuje, że trwają ciągle wszyscy „pochyleni w pół-śnie, pół-zachywycie“, jest to oczywiście obraz przeżyć związanych z myślą o spodziewanym przybyciu Wernyhory, a więc z myślą o „bliskości“ czynu, do którego wszystkim, jak widać, rwą się serca. Ale nie jest ta kategoria przeżyć jedyną, a nawet nie jest główną w tej chwili treścią świadomości „zasłuchanych“. Na to wskazują słowa Jaśka: „Straśnie się zasumowali, tak im czoła zmarszczek spion, jakby ciężko pracowali...“ Dokładniej wyjaśnia sprawę Chochoł, co w ślad za Jaśkiem zjawia się w izbie weselnej: „To ich Lęk i Strach tak wzion, posłyszeli Ducha głos: rozpion się nad nimi Los“. Oczywiście mowy tu być nie może o jakiejś pospolitej formie strachu. Może tu być mowa tylko o tym typie trachu, z jakim spotykamy się tylekroć w utworze, ilekroć powstaje myśl o czynie zbrojnym w warunkach, jakie wytworzyła niewola. „Strach“ ten jest wyrazem poczucia odpowiedzialności za konsekwencje czynu takiego, które spaść mogłyby nowym ciężarem na naród, na jego dzisiejsze pokolenie i na pokolenia następne. Mamy tu do czynienia z tym samym typem strachu, który sprawia, że nawet ów symboliczny bohater (w dramatycznym pomyśle Poety), bohater, co „niczego się nie lęka, chyba widma zbrodni swojej“, nieruchomieje „jak zaklęty“ u źródła prawdy okrytej tajemnicą przyszłości, nie mogąc jej dociec i „widma zbrodni swojej“ (tj. myśli o możliwej klęsce) oddalić od siebie. W tym znieruchomieniu zbrojnej gromady u progu bliskiego (w jej przekonaniu) czynu widzieć możemy również ilustrację do słów Dziennikarza na temat działania owej „czarodziejskiej dłoni“, co „ogrodła pola“ narodu i skrępowała jego wolę. Jakim jest działanie owej „czarodziejskiej dłoni“ na serca tych, co są pod jej władzą w chwili porwania się do czynu, na to rzucają więcej

jeszcze światła dalsze słowa Jaśka patrzącego ze zdumieniem na nieruchomą gromadę. „Tak się męcą, pot nich ścieko, bladość lica przyobleko“. Znowu tu się nasuwa analogia do wspomnianego wyżej bohatera, który jest wyrazem dążeń „do ogromnych wielkich rzeczy“, ale któremu na myśl o możliwości nowej klęski „serce z bólów pęka“. W tym przejmującym grozą obrazie zbrojnej gromady zastygłej w bezruchu w chwili, gdy jej serca rwą się do czynu, widzieć musimy jeszcze jeden, ale wymowniejszy od innych przejaw trwogi przed oddaniem się w służbę idei, na którą przed laty trzydziestu padło „przekleństwo“. Że padło w imię troski o przyszłość narodu, dlatego tak silne stworzyło sugestie. Niewątpliwie w tej scenie chciał autor podkreślić, jak groźnym niebezpieczeństwem byłyby te sugestie zwłaszcza wtedy, gdyby istotnie się nad społeczeństwem „rozpion Los“, gdyby istotnie otworzyły się przed nim widoki dokonania tego „Losu“ odmiany przez podjęcie czynu orężnego. Depresja, którą wyobraża ta scena epidemicznie, jak widzimy, się szerzy, przechodząc z panów na chłopów. W ten sposób autor jeszcze raz dobitnie podkreśla, jak mało budującym jest wpływ pierwszych na drugich. Panowie zamiast dźwigać chłopa moralnie wszczepiają w duszę chłopskie raczej swój własny pesymistyczny sposób patrzenia na rzeczy.

„Drugi czar“, który Chochoł rzuca na weselników przy pomocy muzyki swojej, zwalnia ich z „pęt“ i sprawia, że „już nie czują ran.“ „Rany“ te uważać możemy za jednoznaczne z owym „Strachem i Lękiem“, o których była wyżej mowa. „Serce pęknione, co krwawi“ uznał w swoim czasie Dziennikarz za szczególnie charakterystyczną cechę swego pokolenia, „dolę“ jego określił jako „kaleczą“, a nazywając „kaleką“ samego siebie stwierdzał, że na każdym kroku kalectwo to odczuwa („każdy dzień piekielny trud“). „Rany“ więc owe, których nie czują weselnicy teraz pod wpływem „drugiego czaru“, dawały im się stale przedtem we znaki, a tylko szczególnie bolesnymi się stały, gdy, jak się zdawało, nadeszła chwila powzięcia decyzji zupełnie sprzecznej z całym dotychczasowym kierunkiem życia. „Czar“ doktryny działał bezustannie, odkąd ona nad życiem społeczeństwa zdobyła władzę, on też doprowadza do znieruchomienia w bezpłodnej męce tych wszystkich, co się zrywają do czynu. Tylko „drugi czar“ zatem możemy uważać za czar Chochoła. Na czym ten czar polega? Jak się przedstawia stan dusz

weselników pod wpływem jego działania? Aby znaleźć odpowiedź na to pytanie, musimy rozważyć charakterystyczne cechy muzyki Chochoła, która czar sprowadza. Autor tak ją charakteryzuje słowami scenariusza: „Słyszeć się daje jakby z atmosfery błękitnej idąca muzyka weselna, cicha a skoczna, swoja, a pociągająca serce i duszę usypiająca, leniwa, w omdleniu, a jak źródło krwi żywa, taktem w pulsach nierówna, krwawiąca, jak rana świeża: — melodyjny dźwięk z polskiej gleby bólem i rozkoszą wykołysany". Najbardziej uderzającym objawem działania tej muzyki wydaje się od razu fakt, że ona „duszę usypia", że pod jej wpływem weselnicy ruszają w „tan powolny", który możemy uważać za symboliczny obraz „omdlenia", „leniwego" tempa życia. Skutki przemiany, jaka zaszła w duszach weselników najdobitniej wskazuje moment, gdy Jasiek (jedyny z całej gromady, co działaniu czaru dotąd nie uległ) na głos piejącego kura, „jakby tknięty" (a więc przypominając sobie, co się o tej porze zacząć miało) woła w najwyższym uniesieniu: „Hej, hej, bracia, chyćcie koni, chyćcie broni... czeka was WAWELSKI DWÓR!!!!!" Ale wołania Jaśka nie sprawiają żadnego wrażenia na tanecznikach. „Nic nie słysom, nic nie słysom, ino granie, ino granie, jakieś ich chyciło spanie". — stwierdza Jasiek skonsternowany. Wołanie jego, jak widać, po prostu nie dochodzi do świadomości weselników. Zostali oni na tym punkcie „uśpieni": na tym też polega istota „drugiego czaru". Poza tym bowiem muzyka Chochoła nie zdaje się wpływać hamująco na reakcje weselników wobec życia. Jest ona „skoczna, swoja, a pociągająca serce... jak źródło krwi żywa" — a więc jest wyrazem radości życia: zdolności jej odczuwania nie pozbawia weselników. Jeśli jest jednocześnie „w pulsach nierówna, krwawiąca, jak rana świeża" — to jest obrazem anormalnych warunków, jakie stwarza niewola. Jest w niej „rozkosz" i „ból" będące składnikami życia na „polskiej glebie" (jak o tym mówi końcowa informacja scenariusza). „A za dziwnym dźwiękiem muzyki weselnej wodzą się liczne, przeliczne pary w tan powolny, poważny, spokojny pogodny, półcichy" — taki obraz tańca daje scenariusz. „Będą tańczyć cały rok" — brzmi wyjaśnienie Chochoła. Ten „rok" to nic innego, jak okres życia jednego pokolenia[11].

Co oznacza w gruncie rzeczy ten fantastyczny zabieg, jaki nad psychiką weselników przeprowadza Chochoł za pośred-

nictwem swego „czaru"? Aby odpowiedzieć na to pytanie, musimy zdać sobie sprawę ze związku, jaki zachodzi między „czarem" Chochoła a jego dotychczasową rolą na gruncie izby weselnej. Myśl wezwania Chochoła na wesele powstała, jak wiemy, w głowie Racheli, urzeczywistnia się zaś dzięki formalnemu „zaproszeniu", z jakim pod jego adresem zwracają się Państwo Młodzi (widząc w tym zresztą żart beztroski podsunięty im przez Poetę). „Sprowadź jeszcze kogo chcesz" — taką dorzuca propozycję do owego „zaproszenia" Pan Młody. Cały ten fantastyczny żart okazał się jednak prawdą: co do joty spełniło się, czego zapragnęli w chwili beztroskiej zabawy Poeta i Państwo Młodzi. To też i cytowane wyżej uzupełniające życzenie Pana Młodego uznać musimy za „prawdę", tj. za wyraz rzeczywistego stosunku Chochoła do wszystkich zaświatowych gości, którzy w ślad za nim przybywają do izby weselnej i których przybycie on zawczasu zapowiada. Możemy uznać za pewne, że on właśnie tych gości „sprowadza", że za jego to sprawą następuje na terenie izby „atmosferyczna zmiana". Nie mogła stać się ona ani głęboką, ani trwałą, albowiem działaniu Chochoła przeciwstawił się „czar" rzucony na społeczeństwo przez doktrynerską ideologię. Ta ideologia, stała się, jak wiemy, czymś w rodzaju „trucizny". Działanie jej widzimy w toku całej akcji utworu, szczególnie zaś jaskrawo w chwili porywu weselników do czynu. „Czar" Chochoła, jak widzieliiśmy, „usypia" w duszach weselników wszelką wrażliwość na punkcie sprawy wyzwolenia, usuwa z ich świadomości, wszelką myśl o tym, co ich przed chwilą jeszcze tak żywo obchodziło, ale też było powodem bolesnej udręki. Usuwając jednak na przeciąg jednego pokolenia cały ten bolesny problemat ze sfery zainteresowań weselników, czar Chochoła wyzwala równocześnie psychikę ich na tenże okres czasu z pod działania „trucizny". Co za skutki będzie mieć taki stan rzeczy (oczywiście rozciągnięty na społeczeństwo całe)? Polegać one będą na tym, że nowe pokolenie, w atmosferze oczyszczonej od trujących składników wzrastając, wyrośnie zdrowe na duchu i wejdzie w życie wolne od tego „kalectwa", jakie dotyka pokolenie dzisiejsze. Wtedy oczywiście nie będzie potrzebny „czar", jaki wyobraża symboliczna muzyka Chochoła i takiż taniec weselników. Nowe pokolenie narodu pozbawione trujących elementów duszy, a jednocześnie wolne od „czaru", który ją do czasu usypiał", po-

dejmie znowu myśl o walce z niewolą. Będzie ono wszak wykołysane nie tylko „rozkoszą“, ale i „bólem polskiej gleby“, będzie zdawało sobie sprawę z istnienia „krwawiącej rany“ niewoli (wrażliwości pod tym względem „czar“ w nim nie „usypiał“), więc też naturalnym biegiem rzeczy zjawić się w nim musi wraz ze zniknięciem „czaru“ także dążenie do usunięcia „rany“ i „bólu“, jaki ona sprawia. W obrazie tego fantastycznego zabiegu możemy widzieć jedną z dwu alternatyw, jakie autor postawił pokoleniu swemu, rozpatrując zagadnienie przyszłości narodu. Jedna alternatywa to wejście już dziś na drogę czynu, podjęcie już dziś akcji, która by naród doprowadziła z czasem do wyzwolenia. Alternatywa druga to pozostawienie w tej mierze inicjatywy pokoleniu przyszłemu. W związku z tym jednak powstałaby konieczność stworzenia temu pokoleniu w epoce jego wzrostu i dojrzewania takich warunków, takiej atmosfery duchowej, która by nie narzucała mu z góry określonego punktu widzenia i nie przytępiała w nim tego naturalnego instynktu, jakim jest tęsknota do wolności i odczuwanie niewoli jako „krwawiącej rany“. W jaki sposób mogłaby być stworzona taka atmosfera? Przez zajęcie wobec tej drażliwej dla dzisiejszego pokolenia kwestii postawy dyskretnej neutralności, przez wyłączenie jej ze sfery dyskusji i polemik, dążących do przesądzenia sprawy i stworzenia koncepcji, któreby wiązały nie tylko dzisiejsze, ale i następne pokolenia (tak właśnie sprawę stawiała antypowstańcza doktryna). Symbolika „drugiego czaru“ zdaje się wyrażać postulat, że jeśli już niepodobieństwem by być miało wyzwolenie dzisiejszego pokolenia z pod władzy sugestii, krępujących jego wolę, niechby przynajmniej od nich wolnym być mogło pokolenie przyszłe. Niechby mogło swobodnie powziąć decyzję wtedy, gdy przyjdzie do głosu na arenie życia publicznego i ton mu nadawać będzie[12].

Pozostaje do rozważenia kwestia, jak pojąć istotę Chochoła, tej najważniejszej „osoby dramatu“, bo w akcji utworu najbardziej czynnej. U progu tej akcji, w momencie, gdy ona wyłania się na tle konfliktu Racheli z Poetą, Chochoł wyobraża „poezję“, w jakiej jest „zakochana“ Rachela. „Poezja“ ta, jak wiemy, jest w gruncie rzeczy pięknem przyrody. Chochoł (a właściwie to, co on ukrywa w sobie) jest piękna owego cząstką i całej owej „poezji“ symbolem. Rachela jednak w tym krzaku róży owiniętym w słomę widzi coś więcej. Widzi w nim istotę blis-

ką z innego jeszcze powodu: wyobraża on jej własną sytuację życiową. Wartościowa treść duszy Racheli jest w konflikcie z atmosferą otoczenia, przez panujące w niej stosunki jest w egzystencji swojej zagrożona. Ale jak powłoka słomiana zabezpiecza krzak róży przed zgubnymi wpływami, tak i Rachelę przed nimi chroni głębia jej uczuć: w atmosferze obojętności i lekceważenia nie gasną one, nie marnieją, ale co najwyżej zamykają się w sercu, aby móc się ujawnić w sposobniejszej chwili. „No, nie trza się o mnie bać: — oświadcza Rachela w odpowiedzi na szyderstwa Poety, co były dla jej serca jakby powiewem mroźnego wichru — nie przeziębi najgorszy mróz, jeśli kto ma zapach róż; owiną go w słomę zbóż, a na wiosnę go odwiążą i sam odkwitnie“. W słowach tych została podkreślona niezachwiana postawa życiowa Racheli oparta o głęboką wiarę w trwałość tego, co piękne. Jednocześnie słowa te wskazują, że symbolicznym obrazem takiej postawy życiowej jest w oczach Racheli — Chochoł.

Zastanawiając się poprzednio nad treścią duchową Racheli, stwierdziliśmy, że jest ona w swej istocie kompleksem pewnych składników duszy samego autora. Jego własną też postawę życiową wyobraża niezachwiana odporność Racheli wobec zgubnych wpływów otoczenia. W toku akcji postawa Racheli, jak wiemy, ulega wybitnej zmianie, powstaje bowiem w niej pragnienie walki z otoczeniem, chęć „rozdmuchania“ w nim „poetyczności“ (tj. innego sposobu patrzenia na życie). I tu jest Rachela wyrazem dążeń samego autora w stosunku do rzeczywistości, jaką reprezentowało własne jego otoczenie. Tych samych dążeń symbolicznym obrazem jest Chochoł, gdy przybywa na wesele, by rozpocząć walkę o panowanie „poezji“, czyli piękna (najszerzej pojętego) w życiu. Chochoł w zasadzie realizuje to, co pomyślała Rachela, „rozdmuchuje“ bowiem „poetycznosć“ w izbie weselnej, ale czyni to w „skali“ innej (nazwanej później przez samą Rachelę „skalą właściwą“) w skali „polskości“. Trudno oprzeć się przekonamu, że w tej roli swojej jest Chochoł „osobą dramatu“, wyobrażającą samego autora.

Dwojakie jest w gruncie rzeczy, jak widzimy, znaczenie treści symbolicznej Chochoła. Ukryty w jego wnętrzu krzak róży wyobraża w ogóle piękno życia, „poezję żywą“ (w „skali“ najszerszej). Ale wyobraża on także każdą istotę, co ma w sobie „za-

pach róż", a więc cząstkę tego piękna reprezentuje. Piękna tego „nie przeziębi najgorszy mróz" — mówi autor ustami Racheli. Ale może tak być tylko wtedy, jeśli ktoś, co piękna owego cząstkę w sobie posiada, ma w sobie jednocześnie i to, co wyobraża „słoma zbóż", jaka krzak róży zabezpiecza w porze zimowej. Jeśli ma w sobie tę odporność na wpływy otoczenia, któreby wiarę w piękna owego wartość zagasić mogły. Taką odporność posiadał, jak wiemy, autor, wyposażył też w nią dwa niejako wcielenia swoje w utworze: Rachelę i Chochoła. Wszyscy inni przedstawiciele współczesnego pokolenia, jakich tam widzimy, podobni są mniej lub więcej do krzewów różanych, które „ziębi mróz", które są pozbawione symbolicznej ochrony słomianej. Tak sobie wyobrażał autor społeczeństwo całe: widział w nim brak odporności wobec wpływów tej szkodliwej atmosfery, jaką wytworzył fałszywy pogląd na życie. Widział autor w pokoleniu swoim cenne wartości, ale widział jednocześnie, że są one przez wpływy wspomniane w wysokim stopniu zagrożone. Jasną w tych warunkach wydawać się musiała rzeczą konieczność sprowadzenia w życiu społeczeństwa „atmosferycznej zmiany", która by uchroniła od zmarnienia i zatraty to, co dla przyszłości narodu autor uważał za nieodzownie potrzebne. Obrazem tego stanowiska jest akcja Chochoła w pierwszej swojej fazie. Jest to jakby eksperyment mający zademonstrować widoki skutecznego działania w tym kierunku na współczesne pokolenie. Wynik eksperymentu, jaki widzimy w utworze, zdaje się przesądzać w sensie negatywnym możliwość osiągnięcia pożądanych rezultatów w akcji tego rodzaju. Autor wskazuje tuż potem inną jakby drogę ratunku dla zagrożnych przez panującą w społeczeństwie atmosferę wartości. Wyobraża ją druga faza akcji Chochoła, ów „czar" przezeń rzucony na gromadę zbrojną jako antidotum przeciw „czarowi" doktryny. W chwili, gdy to się dzieję, zachodzi uderzające podobieństwo między Chochołem samym a tą gromadą, co jest przedmiotem jego troski i zabiegów. Chochoł rezygnuje z tych dążeń, jakich wyrazem była jego akcja poprzednia, treść swoją najgłębszą niejako zamyka i ukrywa (do czasu) pod słomianą powłoką. Z muzyki swej będącej wyrazem jego obecnej władzy nad tłumem usuwa ton, który dopiero co był dominującym tonem jego działania. Tenże ton, jak wiemy, znika w tej chwili ze świadomości tłumu, zostaje w nim „uśpiony". Jest ten tłum

w tej chwili podobny do krzaka róży owiniętego w powłokę słomianą: to, co w nim najcenniejsze, najbardziej istotne, tj, dążenie do wolności, do niezależnego bytu, zostaje przed „mrozami“ zabezpieczone za pomocą „czaru“ Chochoła. Ten „czar“ odgrywa w tej chwili rolę jakby symbolicznej słomy. Gdy minie „rok“, gdy przyjdzie „wiosna“, gdy więc pojawią się nowe pędy tego odwiecznego pnia, jakim jest naród w swoim wielowiekowym istnieniu, tj. gdy wejdzie w życie nowe jego pokolenie, wtedy słomę będzie można „odwiązać“, a symboliczny krzak róży „sam odkwitnie.“

Czy moglibyśmy na tej podstawie dojść do wniosku, że autor chciał wydać o swym pokoleniu sąd zdecydowanie ujemy, że je uznał za bezwarunkowo niezdolne do podjęcia akcji mającej naród zaprowadzić w „świt“ wyzwolenia? Że wypowiedzieć chciał w ten sposób przekonanie, iż daremne jest podejmowanie dzisiaj jakichkolwiek w tym kierunku wysiłków? Przeczy temu przede wszystkim dalsza twórczość autora będąca szeregiem coraz nowych w tym kierunku usiłowań. W samym zaś „Weselu“ nazbyt silnie zostało podkreślone niebezpieczeństwo dalszego trwania niewoli, jak również konieczność życiowa akcji wyzwoleńczej, byśmy mogli mieć wątpliwości co do intencji autora, byśmy mogli przypuścić, iż skłonny byłby tę sprawę traktować nie jako pilną, jako mogącą czekać do czasu, który ów „rok“ symboliczny wyobraża. Jeśli widzimy w utworze silne kontrasty między ideałem a rzeczywistością, to jest to tylko czynnik, co potęguje tragiczne πάθος toczącej się akcji. Tym silniejszy wstrząs sumienia we współczesnych mógł środkiem tym autor wywołać. Tkwiąca zaś w ostatnim obrazie utworu ironia działając silnie na ambicję widza (pobudzoną w wysokim stopniu tym, co się poprzednio rozgrywało) wstrząs ten jeszcze bardziej potęgować musiała.[13]

VII

Rolę, jaką spełnić miało „Wesele“ w życiu współczesnego pokolenia, przedstawia w gruncie rzeczy ów obraz wprowadzony do utworu za pośrednictwem Racheli, gdzie „noc ciemna“, „błoto po kolana“, oraz „pijaństwo“ chłopów stanowią „powódź“ potrójną, a „chałupa rozświecona“ jest w tych warunkach nie tyl-

ko drogowskazem ale jednocześnie „arką“ zbawienia. Daleka jest oczywiście od myśli nadawania obrazowi temu jakiejkolwiek symbolicznej treści Rachela sama. Pięknem jego podpatrzonym przez siebie raczej „bawi się pour passer le temps“.[1] Zapewne nie inaczej obraz ten przeżywał najpierw autor. Gdy jednak w jego wyobraźni powstały zarysy tego pomysłu artystycznego, jaki stanowi ideową strukturę utworu, obraz powyższy nabrał innej treści: razem z akcją utworu „do wielkich skal“ podniesiony stał się poniekąd jego ideologii symbolicznym skrótem.

„Chałupa grająca muzyką w noc ciemną“, a w niej gromada „roztańczona“ i „rozśpiewana“ to składniki tej autentycznej rzeczywistości, z jaką się autor bezprośrednio zetknął w pamiętną dlań „noc Listopadową“ u schyłku ubiegłego stulecia.[2] A zetknąwszy się z tą rzeczywistością doszedł do wniosku, że się „do poezji nada“. Co zaś odnalazł w tych „muzykach“, które określa ustami Dziennikarza jako „swoje, polskie, nasze“, co w towarzyszących im śpiewach i tańcach, to wypowiedział ustami tegoż Dziennikarza, gdy się ten po rozmowie ze Stańczykiem rozgląda pilnie dokoła i głośno rozmyśla nad tym, co widzi. Charakterystyczna wielce uwaga Dziennikarza: „A! ta muzyka tak brzęczy, jak z ula dzwonienie pszczół, — a my jak szerszenie“ — ujmuje w formę przejrzystej symboliki zjawisko od dawna niepokojące samego poetę: niszczycielską robotę adherentów doktryny, którzy od lat trzydziestu tępią w narodzie instynkt, co odbudowę własnego państwa wskazywał jako cel konieczny dawnym pokoleniem, a i w obecnym nie wygasł bynajmniej. Właśnie huczna zabawa weselna „na polską nutę“ objawiła poecie ten instynkt nie całkiem jeszcze zniszczony w „panach“, nietknięty prawie, choć objawiający dopiero pierwsze przebłyski świadomości, w chłopach.

„Trochę zmienił“ autor w rzeczywistości zaobserwowanej. „Zmienił“ przede wszystkim ledwie budzące się uświadomienie narodowe duszy chłopskiej w pragnienie walki o wolność stwarzając charakterystyczne przeciwieństwo między chłopami „rwącymi się do bijacki jakiej“ a skłonnymi myśl taką uważać za „bajkę wierutną“ — panami. Jest to przeciwieństwo wymownym obrazem skutków niszczycielskiej roboty doktrynerów - „szerszeni“. Tam, gdzie ta robota cały swój impet zwróciła, wytworzył się katastrofalny stan rzeczy; tam, gdzie na ra-

zie nie znalazła dla siebie pola działania, ocalał w całej niemal swej pierwotnej sile cenny element życia: pokazał go autor w wyidealizowanym (a wybiegającym w przyszłość) obrazie chłopów „gotowych" do czynu. Jest to zarazem jakby głos alarmu pragnącego wstrzymać postęp wpływów niosących duszy chłopskiej destrukcję. Do grona autentycznych gości weselnych „dodał" autor fantastyczne osoby dramatu. Konfrontując tych gości zaświatowych z żywymi naświetlił szereg problematów współczesnego życia, dał w ten sposób wyraz pragnieniom swoim, aby nastąpiła w jego pokoleniu „atmosferyczna zmiana", aby przede wszystkim do czci została przywrócona idea „przeklęta" i od lat trzydziestu wykreślona ze sfery aktualnych dążeń, a jednak dla egzystencji narodu konieczna.

Autentyczna bronowicka „chata" światłem tej idei „rozświecona" stała się też niejako jej symbolem i w tym swoim charakterze miała być tamtemu pokoleniu czymś w rodzaju „arki w powodzi". Jeden tej „powodzi" składnik to „noc ciemna". Znamy z symboliki utworu pojęcie „dnia" jako synonimu wolności. Tego „dnia" symbolicznego antytezą jest „noc ciemna" — niewola. Niebezpieczeństwo niewoli samo w sobie groźne, groźniejszym o wiele czynią dwa inne, co są także składnikami „powodzi". Jedno z nich ma na myśli autor, gdy ustami Stańczyka przestrzega swoje pokolenie w słowach: „Świętości nie szargać!" Wiemy, o jakim „błocie" tu mowa. Wiemy że chodzi tu o konsekwencje klęsk poniesionych przez naród w dążeniu do niepodległości, za które odpowiedizalnością niesłusznie „zaszargano Świętości", tj. ideę wyzwolenia i cały świat pojęć z nią związany. Trzeci wreszcie składnik „powodzi" to ten, którego wymowną symboliczną nazwę znajdujemy w słowach Dziennikarza, gdy on charakteryzuje twórców doktryny i nastrój panujący na „pogrzebowej stypie". „W pijaństwie duszę zabili" — mówi Dziennikarz przedstawiając tych, co sie ważyli „szargać Świętości" narodu, jako działających pod wpływem narkozy, która niszcząc w narodzie energię czynu dawała mu wzamian złudne „bajki o Trzecim Maju". Zwalczając to „pijaństwo", w jakie pogrążyły doktrynerskie fałsze jego pokolenie, pragnął autor obudzić w nim na nowo dążenie do celu wiecznie aktualnego: walki o własny niezależny byt państwowy.[3]

PRZYPISY

(Uwaga: Podkreślenia w cytowanych tekstach oznaczone drukiem rozstrzelonym pochodzą od autora niniejszej pracy).

I

[1] Że dom, o którym mówi Rachela, stał na wzgórzu, to możemy wywnioskować z treści użytych przez nią przenośni. W rzeczywistości nie mógł on być identyczny z dworkiem Wł. Tetmajera, w którym toczy się akcja utworu (p. niżej), w tekście jednak nie ma tego rozróżnienia. Co do topografii wspomnianego dworku, to pewną w tym kierunku wskazówkę znajdujemy w słowach Czepca, który w akcie III mówi: „Pany... niechże który wyjrzy w pole, co się widzi hań na dole, kandy jest krakowsko ścizka“. Widać stąd, że od strony „krakowskiej ścizki“ dworek widziało się w górze.

[2] „Choć oko wykol, noc na dworze“ — stwierdza Poeta w rozmowie z Rachelą w akcie I (sc. 36).

[3] Adam Chmiel w swoich „Wspomnieniach z przed lat 25“ pisząc o ślubie Lucjana Rydla (odbytym w rannej porze dn. 21 listopada 1900 r.) podaje: „Gdy po skończonym obrzędzie wyszliśmy z kościoła, zapytałem Wyspiańskiego, czy będzie na weselu. — „Tak pojadę tam po południu“ — odpowiedział. W kilka dni potem zapytałem go, jak się odbyło wesele Rydla. Na to nie odpowiedział mi, lecz po chwili zamyślenia rzekł: „Może coś napiszę“. (Gazeta Literacka z. r. 1926, nr. 4).

Warto zestawić autentyczną rzeczywistość, jaką autor mógł obserwować w drodze na wesele, z rzeczywistością przedstawioną w utworze ustami Racheli. Świadectwo jednej z osób uczestniczących w weselu Lucjana Rydla, p. J. Singerówny z Krakowa (córki ówczesnego bronowickiego karczmarza), brzmi, jak następuje: „1) Wesele odbywało się właściwie w dwóch domach: domu rodziców p. Tetmajerowej Mikołajczyków widocznym z drogi prowadzącej przez wieś, znajdującym się na wzgórku — i w głębi poza nim znajdującym się dworku pp. Tetmajerów widocznym z gościńca głównego (dziś asfaltowanej drogi prowadzącej z Krakowa do Katowic), ale niewidocznym z drogi prowadzącej przez wieś. 2) Noc była mglista, nawet mżył lekki deszcz, bezksiężycowa. 3) Błoto było wcale duże. 4) Oczywiście pijani chłopi chodzili po wsi — to należy po dziś dzień do zwyczajów weselnych na wsi, że pijani chłopi ze śpiewem i pokrzykiwaniem chodzą po wsi. Nie trzeba tu jednak zaraz rozumieć kompletnie pijanych, lecz raczej podochoconych chłopów“ (list z dn. 16 stycznia 1939 r. do autora niniejszej pracy). Widać stąd, że autor jadąc z Krakowa mógł obserwować dworek Tetmajera, Rachela idąc przez wieś — dom Mikołajczyka (dlatego mówi stale o „chałupie“, „chacie“).

4 Fakt ten występuje na jaw z całą oczywistością, gdy zestawiamy treść przeżytego przez Rachelę obrazu z formą, w jakiej on został przedstawiony w utworze. „Jedna mnie tu zwiodła chmurka, jedna mgła, opary nocy; — mówi Rachela — ta chałupa rozświecona z daleka jak arka w powodzi, błoto na około, potopy, hukają pijane chłopy; ta chałupa rozświecona, grająca muzyką w noc ciemną, wydała mi się arcyprzyjemną, jako arka, nakształt czarów łodzi". Jak reaguje wobec tych słów wyobraźnia czytelnika? Dość trudno uprzytomnić sobie od razu, że „chmurka", co „wiodła" przez wieś Rachelę, to właśnie „chałupa rozświecona", którą otacza „mgła". Słysząc dalej porównanie tejże „chałupy" do „arki w powodzi" i następujące tuż potem słowa: „błoto na około, potopy", daremnie usiłujemy stworzyć z tych składników obraz (wzrokowy): nazbyt on razi nieprawdopobieństwem. Jeszcze trudniej uznać za składnik tego obrazu „hukanie pijanych chłopów". W ostatnim dopiero zdaniu spotykamy się z kontrastem, który jest główną podstawą przeżycia Racheli („chałupa rozświecona" na tle „nocy ciemnej"). Mamy tu jednak do czynienia ze znaczną modyfikacją obrazu zacierającą jego koncepcję pierwotną: „arka" otrzymuje nowe znaczenie: „łodzi czarów" (jako „grająca muzyką"). Forma, w jaką Rachela ujmuje swoje przeżycia, w niemałej mierze, jak widzimy, gmatwa ich logikę i z trudem daje odczuć ich plastykę. Sprawia to nie tylko luźna, mało przejrzysta konstrukcja zdań, ale i dobór słów bardzo niejednolity pod względem siły wyrazu. Jeśli bowiem wnikniemy wreszcie w sens tego, co mówi Rachela, niektóre zwroty uderzyć nas muszą trafnością swoją i plastyką, inne nawet i wtedy wydadzą się mdłe, wzgl. razić będą pretensjonalnością (np. owa „łódź czarów", co się Racheli wydała „arcyprzyjemną").

5 „Ach, ta chata rozśpiewana, ta roztańczona gromada, zobaczy pan, proszę pana, że się do poezji nada, jak pan trochę zmieni doda" — mówi Rachela pod adresem Pana Młodego. W słowach tych zawarta jest jakby zwięźle ujęta formuła wyobrażająca proces twórczy, którego skutkiem było „Wesele". Jeśli będziemy jednak patrzeć na treść tych słów ze stanowiska ich prawdopodobieństwa psychologicznego w ustach Racheli, możemy w nich widzieć jedynie domysł istoty wrażliwej na piękno (które ona zresztą w innej niż autor „skali" przeżywa).

6 Wyżej cytowana uwaga Racheli i następujące w ślad za nią słowa Pana Młodego na temat jego stosunku do wsi to nic innego, jak celowo dokonane przez autora zestawienie dwóch sposobów podejścia do rzeczywistości, dwóch sposobów wyzyskania jej dla twórczości poetyckiej („kiedyś wszystko to napiszę" — mówi Pan Młody). Jakie cechy procesu twórczego prowadzącego w konsekwencji do powstania dzieła sztuki uwydatnia formuła zawarta w słowach Racheli? Naprzód podkreśla rolę intuicji, która się staje źródłem sądu, iż rzeczywistość zaobserwowana może się „do poezji nadać". Dalej wskazuje na konieczność odpowiedniego tej rzeczywistości przetworzenia dla osiągnięcia zamierzonego artystycznego celu (którym dla autora „Wesela" nie było samo tylko odtworzenie rzeczywistości). Ten drugi postulat wyrażają słowa Racheli (na pozór banalne): „jak pan trochę zmieni,

doda". Autor jednak przypisał prawdzie w nich zawartej znaczenie zasadnicze. W tej charakterystyce Pana Młodego jako artysty, którą znajdujemy w utworze, podkreślił nie tylko cechujący go brak wyczucia, co się „do poezji nada", ale także (ze szczególnym naciskiem) tendencję do reprodukowania rzeczywistości, i to reprodukowania powierzchownego.

Dowiadujemy się z wynurzeń Pana Młodego, co on „czuje" i co „słyszy" w nowym swoim otoczeniu, co go tu interesuje jako człowieka i artystę. Przede wszystkim go do wsi pociąga „spokój" i „cisza" (od razu stwierdzić tu możemy wybitne przeciwieństwo między nim a autorem „Wesela", który najbardziej w środowisku wiejskim cenił te elementy, co mogły z czasem stać się źródłem „ruchu"). Pan Młody zajmuje wobec wsi jedynie postawę odbiorcy wrażeń, których obfite źródła, jak mu się zdaje, tutaj odnalazł. „Sady, strzechy, łąki, gaje, orki, żniwa, słoty, maje" — oto kategorie zjawisk, które go interesują. Już z wyliczenia tych zjawisk widać, że stosunek Pana Młodego do wsi pozbawiony jest zupełnie ideowego podkładu, że o rozmaitość wrażeń tylko mu chodzi, że one tutaj są wszystkim. Dlatego od razu zorientować się możemy, co oznacza takie przeciwstawienie nowego otoczenia dawnemu: „Żyłem dotąd w takiej cieśni, pośród murów szarej pleśni: wszystko było szare, stare, a tu naraz wszystko młode, znalazłem żywą urodę, więc wdecham to życie młode". Później autor użyje tych samych zwrotów charakteryzując atmosferę „murów" za pośrednictwem Dziennikarza. Znajdziemy tam więc także narzekania na „szarą barwę", na „cieśń" i „pleśń" życia w tej atmosferze, oraz pragnienie wyrwania się z niej („Młodości! wyrwi mię z cieśni"). Objawi się w ten sposób w Dziennikarzu charakterystyczna dla samego autora tęsknota do idei, któraby życiu (nie tylko jego własnemu, ale całego społeczeństwa) nadała szerszy nurt i żywsze tempo. Nie o to oczywiście chodzi Panu Młodemu: pragnie on, jak widzieliśmy, „spokoju" i „ciszy". A owa „cieśń" i „pleśń", „szarość" i „starość" tego wszystkiego, co się w obrębie „murów" znajduje, to nic innego jak nuda wynikająca z braku wrażeń. Nowość, lekarstwo na nudę jest źródłem entuzjastycznej opinii w stosunku do wsi, że tu „wszystko młode". Bezideowość Pana Młodego z całą oczywistością uwydatnia się tam, gdzie on charakteryzuje swój stosunek do chłopa. „Teraz patrzę się i patrzę w ten lud krasy, kolorowy, taki rzeźki, taki zdrowy, — choćby szorstki, choć surowy" — oświadcza Pan Młody, a z dalszych słów jego dowiadujemy się, że w zachwycie swym dla „kolorowości", chłopa, dla jego „rzeźkości" i „zdrowia" nie tylko nie zraża się „surowością" jego i „szorstkością", ale też nie zdradza najmniejszej troski z powodu istnienia tych cech w środowisku chłopskim, choć on i jego sfera miałaby właśnie z tego powodu wiele tutaj do zrobienia. Pan Młody zdradza w tej mierze znowu tendencję całkiem odwrotną niż autor „Wesela". „Wszystko dawne coraz bladsze" — mówi z satysfakcją i upaja się faktem zupełnego jakoby zasymilowania się swego z atmosferą chłopskiego środowiska. Słowa, które to upojenie wyobrażają („teraz tak w powietrzu wiszę, w tej urodzie, w tym weselu"), są jednocześnie wyrazem przejrzystej ironii, z jaką autor traktuje tego rodzaju stosunek do rzeczywistości, który jest niczym innym, jak

samoułudą. Pan Młody niby to całkiem poddał się działaniu wpływów nowego swego otoczenia, zaufał jakoby bez zastrzeżeń jego instynktowi życiowemu („lecę, jak mnie konie niosą“ — tak to określa). Ale jak powierzchownym jest proces owej asymilacji, to autor podkreśla dobitnie każąc Panu Młodemu tak groteskowo naiwnie pojmować źródła chłopskiej „rzeźkości“ i „zdrowia“, jak to widzimy w następującym jego wynurzeniu: „Od miesiąca chodzę boso, od razu się czuję zdrowo, chadzam boso, z gołą głową, pod spód więcej nic nie wdziewam, od razu się lepiej miewam“. Nie tylko, jak widzimy, ciasnym jest stanowisko Pana Młodego wobec życia, ale nawet w tym ciasnym zakresie nadzwyczaj płytkim sposób patrzenia na rzeczy.

Indywidualność Pana Młodego jako artysty znalazła dobitniejszą jeszcze charakterystykę w jednej z dalszych scen utworu: w rozmowie jego z Poetą. Własnymi Pana Młodego słowami charakteryzuje tutaj autor jego „śpiewnik serdeczny“ (ku czci żony) wskazując, jak powstawały kolejno „śpiewnika“ tego „nuty“. Cała epoka narzeczeństwa znalazła w nim odbicie: „I te wszystkie spotkania najpierwsze, i te wszystkie rozmowy u pola, i w ogródku, i we dworze, w sieni, na przysionku, w komorze, aż do ślubu, aże do kobierca“. Pan Młody chce tu niewątpliwie uwydatnić tę głównie cechę „śpiewnika“, którą on określa jako „komplet serca“, a zarazem demonstruje, w jaki sposób ten jakoby „komplet“, ta „całość w książce“ została osiągnieta: wszystko, jak widzimy, czego dostarczyła rzeczywistość, zostało tu bez reszty wyzyskane. Jest w tej charakterystyce „śpiewnika“ zawarta znowu przejrzysta ironia, z jaką autor traktuje ten typ wyobraźni, która rzeczywistość w bardzo szerokiej mierze (a nazbyt pochopnie) gotowa kwalifikować jako taką, co się „do poezji nada“. Tę samą cechę wyobraźni Pana Młodego widzieliśmy już poprzednio w rozmowie jego z Rachelą, gdy on wyliczał składniki innego „kompletu“, innej projektowanej „całości w książce“ (za przedmiot mieć mającej wieś w ogóle). W niewątpliwym związku z takim charakterem sztuki autora „śpiewnika“ pada z ust Poety uwaga: „To ciekawe, że co my rozumiemy przez prozę, przetapia się na dźwięk, rymy, i że potem z tego idą dymy po całej literaturze“. Mamy tu wyraźne podkreślenie, że metoda reprodukowania rzeczywistości bez należytego wyczucia, czy się ona „do poezji nada“, jest czymś w rodzaju sztuki-rzemiosła, które znajduje chętnych naśladowców, ale które „w całej literaturze“ stwarza atmosferę duszną (bo jak z każdego rzemiosła, „idą dymy“ z tej roboty) Zresztą Poeta (jak widać i z tych i dalszych słów jego) siebie samego uważa także za mistrza sztuki tego rodzaju, który (przez sam fakt jej uprawiania) pokazał drogę innym, a m. i. również i autorowi „śpiewnika“ (celując zwłaszcza w tym dziale poezji, jaką „śpiewnik“ ten reprezentuje). Taką przynajmniej aluzję dostrzegł w słowach powyższych Pan Młody, uważa bowiem za stosowne bronić przed zarzutem naśladownictwa swej twórczości a zarazem poniekąd i „całej literatury“ tak ujemnie ocenionej przez Poetę. Pan Młody wyobraża sobie proces powstawamia poezji bardzo prosto: „Zupełnie tak, jak w naturze: — mówi — kwiat w swoim zapachu się lotni, i przychodzą różni markotni te same wąchać róże.“ Piękno, które symboliczne owe „róże“ reprezentuja, Pan Młody sobie wyo-

braża jako obiektywnie dane w rzeczywistości. Cała rzecz sprowadza się zatem do rozpoznania najpierw tych „róż" zapachu (w posiadanie zmysłu takiego Pan Młody, jak widać, wierzy niezachwianie), następnie do odworzenia tego, co w gotowym niejako stanie daje rzeczywistość. Dlatego to Pan Młody uważa za normalne zjawisko istnienie „tych samych róż" w literaturze, gdy z tej formuły artystycznej, jaką autor włożył we wspomniane wyżej słowa Racheli, wypada wniosek wręcz przeciwny. Ta sama bowiem rzeczywistość wyzyskana przez różnych twórców dla poezji (ale prawdziwej) nie będzie już rzeczywistością tą samą (bo każdy w niej co innego „zmieni", a co innego „doda").

Pełną zjadliwej ironii jest odpowiedź Poety na tę tak optymistyczną opinię Pana Młodego o własnej twórczości, jak również o współczesnej poezji w ogóle (m. i. oczywiście o samym Poecie, jako wybitnym jei przedstawicielu). Słyszymy taką ekscentryczną uwagę: „A gdyby tak ustroić się w róże i wejść na ogromny stos drzewa i pokazać: jak śpiewa człowiek, co w różach na czole umiera." Co za intencji dopatrzyć się można w tym fantastycznym pomyśle? Jest to niewątpliwie gest, który Poecie przychodzi do głowy w związku z krytycznym jego stosunkiem do własnej twórczości. Wprawdzie ogół (podobny w swych pojęciach i gustach do Pana Młodego) widzi w niej „zapach róż", Poeta jednak mając na tę sprawę pogląd krańcowo przeciwny dochodzi do wniosku, że chcąc być w zgodzie ze swym przekonaniem, należałoby i siebie skazać na „śmierć" (jako tego typu twórcę) i na zniszczenie przeznaczyć cały swój dotychczasowy artystyczny dorobek, aby po nim nie zostało śladu w literaturze. Myśli oczywiście Poeta nie tylko o sobie, myśli niewątpliwie, że takiemu losowi powinienby ulec każdy z tych twórców, co rzekomymi „różami" zdobią swoje czoła. Poeta pragnie też jakby poruszyć sumienie artystyczne Pana Młodego i mówi niejako zachwalając przed nim temat takiej pieśni ostatniej: „A Los, a Atmosfera, a ogień, a płomieni góra, a czarna obłoków chmura, co by się ze stosu wzbiła?!!" Są to jakby tej pieśni składniki. „Los" i „Atmosfera" (duchowa w społeczeństwie) to te okoliczności, które zmuszały dotąd Poetę do uprawiania lichej poezji, a dla takich twórców jak Pan Młody stwarzały pokusy do zdobienia się w wieńce łatwej chwały. Poza tym mamy tutaj wyraz satysfakcji, połączonej z myślą, że możnaby temu kres położyć. „A to byłaby Siła!" — dodaje Poeta chcąc przez to niewątpliwie podkreślić, że na gest, o którym mowa, nie byłoby łatwo mu się zdobyć (w następnej scenie będzie Poeta „marzył" o wydobyciu się z pod władzy „Losu" i „Atmosfery" na innej drodze). Czyniąc z Poety człowieka posiadającego tak wysoki stopień autokrytycyzmu autor pragnął niewątpliwie jego ustami wypowiedzieć własny sąd o wartości pewnych zjawisk współczesnej poezji oraz podkreślić naiwną samoułudę tego typu jej przedstawicieli, jak Pan Młody.

Warto zestawić z tymi opiniami o Panu Młodym jako artyście, które wypowiada autor w utworze, sądy jego o twórczości Lucjana Rydla (pierwowzoru tej postaci), wypowiedziene w korespondencji z tym ostatnim. Tak np. w liście ze stycznia r. 1897 pisze Wyspiański o jednym z dramatów Rydla („Z dobrego serca"), co następuje: „W każ-

dym wierszu, w każdym słowie znać pisanie wyrachowanie, liczące się z setkami indywidualnych czytelników, którzy stali na straży przy tobie i twoim stoliku, żebyś nie pisał nic, co może urazić kogo. I to pomyśleć, że Lucjan Rydel pisze taki utwór, kiedy Ibsen pisze Joh. Gabriel Borkman. A doprawdy, na twoim miejscu kazałbym sobie dać potężnie w skórę — za próżniactwo. Dopokąd nie napiszesz Zygmuntów, nie chcę nic wiedzieć o twoich utworach i zacznę w końcu, jak się to będzie przeciągać, Zygmuntów uważać za blagę, za gadanie próżne i nic więcej. To jest wstyd! Po co ty żyjesz do stu diabłów! (T. Sinko: Wyspiańskiego pytajniki na marginesach literatury Feldmana. — Przegląd Współczesny z r. 1926, II. str. 381/2). W liście z dn. 9 lutego 1897 r. Wyspiański pisze o tym samym dramacie, że znalazł w nim „woń bukiecika zerwanego może i na łące, może gdzie na przydrożu, ale bukiecika już w manszecie koronkowej, już moknącego w pięknej kryształowej lampie na biurku, w saloniku, i to bukiecika znalezionego i przypomnianego po kilku dniach, że moknie w tej samej wodzie i że dziwna rzecz, jeszcze jest świeży i dalibóg jeszcze pachnie... Dramatów na miłość boską! Jabym chciał widzieć twoje utwory dramatyczne tłomaczone na obce języki i w lot przyjmowane w Europie (nie tylko w Krakowie), żeby były taką miarą cywilizacji, jak są nią utwory Hauptmanna, Maeterlincka" (tamże, str. 382). Oto fragment listu z dn. 3 lipca 1897 r.: „Jeżeli czego chcę, to budzić, obudzić to, co w tobie śpi; czy to złe (zło) czy dobre (dobro), niech się bije, trzepoce, szarpie i żyje wstawszy na twoją własną grozę i podziw. Sturm und Drang!" (tamże, str. 385). W liście z dn. 11 lica 1897 takie Wyspiański wypowiada uwagi na temat „Zaczarowanego koła": „Przeczytałem twój dramat (właściwie dwa akty), ale zachwycam się mową, językiem, dykcją, falowaniem wiersza, frazami, teatrem, sceną, ruchem na scenie, grą aktorów — ale ja jestem widz, co musi być porwany treścią, na mnie działa treść porywająca: tej nie ma. I jest mi po przeczytaniu, jest mi wracającemu (w fantazji) z teatru smutno. Dramat, dramat, dramat! Gdzie jest dramat? Sto pegazów skrzydlatych za dramat, za tragedię, za ideę tragiczną!" (tamże, str. 384).

Widzimy stąd, że Wyspiański zanim schłostał Rydla biczem satyry w osobie Pana Młodego, próbował go za pomocą licznych swoich życzliwych uwag pchnąć na inną drogę: ganił zbytnie liczenie się z „atmosferą" otoczenia, jednostronną dbałość o wirtuozję formy, o zewnętrzne efekty, wytykał brak głębi. Satyra, jaką znajdujemy w „Weselu", nie jest więc wywołana jakąś animozją osobistą, ale troską o wysoki poziom współczesnej poezji polskiej.

[7] Że Wyspiański był nadzwyczaj surowym krytykiem własnych utworów dowodzi np. jego stosunek do „Legendy", pierwszego ogłoszonego drukiem tworu. Zaczęta (czy też w całości napisana) w r. 1892, a dokończona (wzgl. przerobiona) w r. 1897, nie zadowoliła autora, który dn. 13 sierpnia 1901 r. w liście do prof. Jul. Nowaka tak o niej pisze: „Najnowszą zdobyczą postępu jest to, że przyszedłem do przekonania, że „Legenda" jest l i c h a. Mam zamiar więc ją napisać dopiero teraz (Muzeum Narodowe w Krakowie, nr. inw. 104941). Przerobiwszy ją i wydawszy w nowej postaci ponownie drukiem w r. 1904, Wyspiański

nie był jeszcze i teraz z niej kontent. O tych nowych jego wątpliwościach tak pisze A. Chołoniewski („Ze Wspomnień o Wyspiańskim" — Świat z r. 1907, nr. 52): Gdy Solski pragnął „Legendą" zainaugurować objęcie przez siebie krakowskiego teatru, Wyspiański pisał do niego z Bad Hall o swej własnej sztuce: „Ten akt, który się odbywa na brzegu Wisły, jest tak słaby, tak bezgranicznie l i c h y, że to rozpacz. Na szczęście nie mam tu egzemplarza książki ze sobą, abym się mógł nad nim mścić doraźnie. Sądzę jednak — dodawał — że przedstawienie krakowskie posłuży mi w znacznej części do ostatecznego odgadnienia tego dramatu". Zdecydowawszy się następnie cofnąć zapowiedzianą już sztukę, zaproponował Solskiemu ogłoszenie w pismach następującego komunikatu: „Autor „Legendy" przyszedł do przekonania, że nie może dramatu tego dać obecnie na scenę krakowskiego teatru. Autor uznaje, że dramat jest w znacznej części bardzo słabo i l i c h o przeprowadzony i pragnie mieć pozostawiony sobie czas dowolny do dalszego korzystniejszego ukształtowania i zorganizowania tejże sztuki."

[8] Rachela oświadczywszy, jakich wrażeń pragnie doznawać pod wpływem poezji, kończy w ten sposób: „... pan to pisze, ja to czuję, więc..." Co oznacza to urwane zdanie? Niewątpliwie chęć nawiązania z Poetą wymiany myśli na temat tego, co on „pisze". Poeta rzuca wtedy dość opryskliwe pytanie: „I czegóż pani życzy?" Odpowiedź Racheli („miodu rozkoszy" etc.) oczywiście dotyczyć może tylko poezji. Niesłusznie widziano w tych słowach wyraz jakoby erotycznych tęsknot Racheli.

[9] Zmiany, jakie zaszły w Poecie pod wpływem Racheli (jak również te, które w nim zajdą pod wpływem innych czynników nieco później) nie okazują się trwałe. W akcie III widzimy Poetę znowu w roli sceptyka-ironisty traktującego wszystko w sposób pełny lekceważącej drwiny. To, co słyszymy z ust Poety w jego rozmowie z Rachelą na temat jego twórczości, potwierdza wnioski wysnute poprzednio co do jego metody artystycznej. Gdy mianowicie Rachela zakochana (bez wzajemności) w Poecie nie wie, co począć ze swoim „serdecznym żalem", otrzymuje taką na pociechę odpowiedź: „A od czegóż jest literatura? — mówi Poeta — to wejdzie w sztukę, w jakiejkolwiek formie, ale wejdzie: czy jako sonet, czy liryka, czy feleton powieści". „A moja muzyka serca? — prawie miłość do pana najszczersza —?" — dalej się skarży Rachela. „Ta będzie najszczerzej oddana co do wiersza" — odpowiada Poeta ujawniając, w jaki sposób powstają jego „liryki" i „feletony powieści".

Powody trwania Poety na gruncie pogardzanej przez siebie poezji-rzemiosła tłomaczy kilka jego charakterystycznych wynurzeń. Stwierdzają one, iż Poeta wszystko, co przeżywa, co widzi, czuje i myśli o ludziach i rzeczach, — zalicza bez wyjątku do kategorii złudzeń. Ujawnia to np. taka wymiana zdań między nim a Panem Młodym (zachodząca w wyżej rozpatrywanej ich rozmowie). Poecie „zdaje się" na weselu, że „jest panem młodym", temu ostatniemu zaś „zdaje się" znowu, że „patrzy na szczęście cudze". „A co mnie tam szczęście moje, czy nie moje, a bierz licho!" — odpowiada lekceważąco Poeta: chce przez

to powiedzieć, że przeżywając „szczęście cudze“ jakby swoje własne łudzi się, ale tak samo by się łudził, gdyby istotnie to, co przeżywa, mógł nazwać „szczęściem własnym“.

Co doprowadziło Poetę do tego skrajnego pesymizmu życiowego, to wyjaśnia wyznanie jego wobec Maryny w akcie III. Poeta rzecz tak przedstawia: „Tyle się podłości i głupoty koło mnie wlokło jak psów, czepiało się moich rąk, czepiało się moich nóg, z tylum już zawracał dróg dla mgieł, dla nocy, ciemności! Oszaleć, bo wszędy czuję ten ustrój poetyczności“. Oto źródła podejrzliwości Poety wobec ludzi i rzeczy. Podejrzliwość to niewątpliwie przesadna, z niej się wywodzą owe uprzedzenia, które cechują Poetę w obliczu każdego nowego zjawiska. Poeta pragnąłby znaleźć w życiu istotne wartości i nieraz ma je nawet przed sobą, ale owe uprzedzenia wynikające z dawnych bolesnych doświadczeń nie pozwalają mu ocenić należycie rzeczywistości, z jaką się styka: wszędzie i we wszystkim podejrzewa istnienie „podłości“ lub „głupoty“. Przejrzyście to uzmysławia jego rozmowa z Czepcem, oraz flirt z Maryną.

10 „Pani poezją przesiąkła“ — mówi Poeta wówczas, gdy grożąc Racheli „złotą strzałą“ Amora słyszy w odpowiedzi następujące słowa: „Amor, Amor, bóg, bożyszcze, rzuca się na pastwę oślep i woła: i zapalę i zniszczę“. Widzimy tu z jednej strony jakąś nabożną cześć dla tego uczucia, które wyobraża Amor, z drugiej jakby trwogę przed nim. Nie są te słowa w ustach Racheli bynajmniej frazesem: ona tak naprawdę czuje i myśli. Stwierdza to wymiana zdań między nią a Poetą na końcu tej samej sceny. Gdy Poeta rzuca pytanie na temat „miłości wolnej“, Rachela odpowiada: „Ach, marzyłam o tym zawsze“. Poeta dalej indaguje w swoim szyderczym i bardzo nonszalanckim tonie: „A gdyby tak szczęście łaskawsze pożaliło się jej biedy?“. „Przestałabym marzyć wtedy“ — odcina się Rachela ale stwierdza zarazem, że wraz z nadejściem upragnionego uczucia spodziewa się jednocześnie bolesnego rozczarowania. To samo więc, co wypowiedziała przedtem w formie ogólnej sentencji, wypowiada teraz całkiem konkretnie w odniesieniu do swojej osoby. Historia jej „miłości najszczerszej“ do Poety jest tych obaw potwierdzeniem.

11 Dla charakterystyki Racheli nie jest obojętne to, co słyszymy z ust jej ojca Żyda. Poznajemy z tych jego wynurzeń pewne cechy Racheli, które umożliwiają nam ocenę niektórych złośliwych żartów Poety zawierających w sobie zarzuty mogące mieć na pierwszy rzut oka pozory słuszności. Tak np. Poeta szydzi z Racheli, że ona jakoby pogardza „człowiekiem pracy“ (mowa o nienajgorszej kategorii człowieku pracy, bo o „koncypiencie-juryście“). Ze słów Żyda tymczasem dowiedzieć się możemy, że Rachela „pracą“ (nawet fizyczną) nie gardzi bynajmniej. Żyd to podkreśla mówiąc o zainteresowaniach kulturalnych córki swojej i z naiwnością prostaka wszystko razem groteskowo plącząc: „Jakie tylko książki są to czyta, a i ciasto gniecie wałkiem; była w Wiedniu na operze, w domu sama sobie pierze“. Widzimy tu wymowne podkreślenie skromności tej (jak ją określa Żyd) „panny modern całkiem“. Dalej, gdy Rachela (indagowana znowu przez Poetę) wyzna, że mogłaby się

„zakochać w chłopie“ i zakończy to swoje wyznanie sentencją: „Powrót, powrót do natury“ — wówczas się spotka znowu z posądzeniem o skłonność do płytkiego frazesu, o przybieranie „literackiego tonu“ aby nim pokryć całkiem pospolitą rzeczywistość („nie trafia się inszy który“). I znowu sprawę naświetla taka o córce opinia Żyda: „Ona lubi te poety, ona n a w e t chłopy lubi; ona chłopom kredyt daje, to mi się aż serce kraje, bo to rzecz drażniąca wielce, i nieraz jestem w rozterce: tu interes, a tu serce“. Jeżeli stosunek Racheli do chłopa ukształtował się nawet pod wpływem literatury, to jednak, jak widzimy, nie polega on tylko na czczych pozorach i na operowaniu frazesem. Swój przyjazny, ludzki, pozbawiony uprzedzeń stosunek do chłopa potrafi Rachela realizować w praktyce życiowej walcząc o swoje przekonania z ojcem. Rachela z całą szczerością wyraża swoje zdziwienie, że wszystko, co zechce, wymóc na ojcu potrafi i taką na ten temat czyni uwagę: „Na wszystko dla mnie pozwala, nawet sobie mnie zachwala. Interesujące, co? wyzysk, handel, ja i on —?“ Jeszcze raz wtedy pada w odpowiedzi uwaga Poety: „Wszystko się w poezji topi u pani: ojciec i chłopi“. I tutaj posądzenie o frazes nie jest jednak słuszne. W ten sam przecież sposób przedstawia swój stosunek do córki Żyd, w którym „serce“, jak widać, stale przemaga nad „interesem“. Rachela już w pierwszej rozmowie z Poetą dawała do zrozumienia, że nie znosi pustego frazesu, wyrażając pogardę dla owego „koncypienta-jurysty“ nie dlatego, że jest „człowiekiem pracy“, ale że to „taki, co tylko powtarza, co kto drugi gdzie umieści w poezji albo w powieści“.

[12] Zjawisko to wymownie przedstawia następujący fragment z listu do K. Maszkowskiego z dn. 20 grudnia 1890 r.: „Ta odrobina zapału, jaka w nas jest, jakże szybko się rozwiewa, jak czasem się wydaje, że wszystko, co robimy, jest do niczego, że za mało realne, że się nie da ująć w rezultaty. Takie myśli do rozpaczy mogą doprowadzić. — A drudzy owszem, zapału podnieść nie potrafią, ale gdy go widzą, to cisną się, jak do ciepłego pieca, i wygrzewają się przy nim, dmuchając nań od czasu do czasu śmiechem i złośliwością. Otóż i ten śmiech i tę złośliwość umieć przetrwać, umieć się utrzymać przy swoim i żyć nie dla dziś, ale dla pojutrza — to cała sztuka“ (Lamus z r. 1909, I. str., 245/6).

[13]) Miłość Racheli dla przyrody jest bez wątpienia artystycznym przetworzeniem własnego do niej stosunku autora. Dowodzą tego wynurzenia Wyspiańskiego, jakie znajdujemy w jego korespondencji z Rydlem. Tak np. w liście z dn. 19 stycznia 1896 r. czytamy: „Nie mogę się doczekać kwiatów i wiosny i wyobrażam już sobie moje szaleństwo, jak cały pokój będzie pełny woni, barw, zielska, zieloności, chwastów“ (T. Makowiecki: Poeta-malarz, str. 48). Oto fragment listu z dn. 20 maja tegoż roku: „Tymczasem wycieczki na Bielany nad Wisłę, na łąki, po kwiaty, i stylizowanie tychże, i od razu zastosowywanie do lamp, świeczników, słupów, fasad, fryzów, ścian. Jest to cały świat — chcę się wżyć w niego. Jakie tam cuda!“ W parę dni potem: „Siedzę całymi dniami na Bielanach, rysuję rośliny i łażę po Panieńskich Skałach nad Wisłą, po Krzemionkach, widzę i dostrzegam, co to za

olbrzymi świat i jak mało z niego się wie" (tamże). Pomysł rozmowy Racheli z krzakiem róży warto zestawić z takim wynurzeniem poety: „Najbujniejsze kwiatów krzaki powyrywałem z łąk i skał pod Bielanami i snop cały przyniosłem do siebie, że mi ustawiony na stole sięga warkoczami do pułapu i ocienia wszystko wókół. Jak ja lubię wśród tych kwiatów siedzieć. Malwy, dziewanny, co to za cudne rośliny, jakie to strzeliste kwiatów pędy, jakie to żywe, rozmowne kwiaty!" (W. Trojanowski: Wyspiański, str. 88 — list do Rydla bez daty). Własny stosunek do przyrody Wyspiańskiego znalazł niewątpliwie artystyczny wyraz m. i. w kompozycjach witraży dla kościoła oo. Franciszkanów w Krakowie. W studium poświęconym tym witrażom Julia Krzymuska tak pisze o postaci św. Franciszka: „To usosobienie gorącej miłości, mistyki indywidualnej, nie tej, co się zatapia w ekstazie, odrywa, od widzenia oczu i słyszenia uszu żyjąc tylko myślą — ale tej, co w siebie wchłania wszystkie blaski słoneczne, wszystkie krople rosy, drżące na kielichach róż, wszystkie szmery i głosy, płynące w powietrzu, od pieśni pracującego człowieka i śpiewu ptaków aż do brzęczenia konika polnego i szumu spływającej wody. (Studia literackie, Warszawa, 1903. str. 74).

[14] Niejednokrotnie znajdujemy w utworze poglądy własne autora wypowiedziane ustami tej czy owej postaci przy ścisłym przestrzeganiu zasad prawdy artystycznej.

II

[1] Jak Wyspiański odczuwał współczesne warunki życia narodu, widzimy z tego, co pisze w liście do K. Maszkowskiego datowanym z Paryża dn. 30. września 1891 r.: „Któż z nas nie czuje niewoli, jaka panuje wciąż w naszym kraju — alboż to nie jest ciężar straszny, przygniatający, okropny? Na to potrzeba silnych męskich ramion, aby ten ciężar odpierać, aby nie zwalił się i nie przygniótł reszty życia narodowego. Ale na to nie poradzą siły za młode dopiero zo zbudzone. Precz bym wygnał z kraju wszystkich tych młodych, spokojnych, wesołych, siedzących nad książkami, precz bym wygnał do obcych: idźcie patrzeć na wolny naród, jak on żyje, jak on czuje, jak on się rozwija, jak umie czcić swoich wodzów, swoich poetów, jak ich rozumie. Gdzie u nas kto rozumie naszych poetów! — a wszakże oni większą część życia przesiedzieli za granicą — bo w wolnym kraju, bo jeśliby wrócili do swojej ziemi, to by jej nie znieśli w pętach niewoli. Wolałbym patrzeć, jak giną ci wszyscy młodzi bo bym wiedział, że giną dla tej samej sprawy, co młodzież z przed lat trzydziestu (Lamus z r. 1910. t. II. str. 378).

[2] Józef Szujski, do którego poglądów nieraz w „Weselu" znajdujemy aluzje, tak pisze w jednym ze swoich pism politycznych („Kilka prawd z dziejów naszych", I wyd. Kraków 1867): „Dzisiaj po skończo-

nym uwłaszczeniu doszło do tego, że konspiracja ma absolutną niesłuszność, strona normalnej organicznej pracy absolutną słuszność! Dlaczego? Bo rok 1863 zamknął na zawsze epokę konspiracji nie zostawiając ani jednego człowieka społecznie niewolnego na ziemi polskiej, rok 1863 dokonał dzieła uwłaszczenia ludu, nad którym konspiracja jako złe konieczne pracowała. Bo przedłużenie konspiracji poza rok 1863 pod jakimkolwiek kształtem, byłoby już nie walką o niepodległość, której drogą konspiracyjną żaden naród na świecie nie odzyskał, nie przedłużeniem socjalnej rewolucji, która się w r. 1863 już dokonała, ale podaniem narodu na zgubę, ułatwieniem danym Moskwie do jego zagłady. Jak *liberum veto* po konstytucji 3 Maja było Targowicą tak i *liberum conspiro* po usamowolnieniu ludu byłoby nią, w straszniejszej tylko formie" (Dzieła J. S. seria III, tom I, str. 281/2). Wprawdzie Szujski nie nazywa wprost programu antypowstańczego nowym „Trzecim Majem", ale czyni to pośrednio określając jako nową „Targowicę" dalsze trwanie pod sztandarem idei powstańczej.

3 Obraz pogrzebu „matki, sióstr i rodziny całej" jest niewątpliwie także echem lektury „Kilku prawd" Szujskiego i stanowi ironiczne poglądów jego naświetlenie. W szczególności możemy tu widzieć przejrzyste aluzje do następującego fragmentu tej rozprawy: „Stronnictwo demokratyczne zasłużyło się krajowi dobrze rozszerzeniem idei liberalnych, o których zbawienności i potrzebie było przekonanym. Któż z nas do koła jego pojęć nie należał i nie należy jeszcze, któż nie wie, że dokonało swego na polu społecznym? Ale na polu politycznym nie miało to stronnictwo żadnej racji bytų, bo środek jego był środkiem prawdziwym , ale tylko w chwili czynu 1831 r., gdy były warunki skutku, gdy była rzeczywistość. Społecznego ruchu używać do celów politycznych, mniemać że usamowolniony wczoraj (scil. lud) dzisiaj za sprawę się poświęci, zastępować organizm społeczny organizmem konspiracji, zaczynać sprawę od siebie i od kilku ludzi, których się zebrało w imię najświętszej rzeczy, przeczyć wszystkiemu, co jest w społeczeństwie, a z dobrej woli nie przystąpiło, rachować na słabość charakteru narodowego, chwiejnego a powodującego się uczuciem: oto w całej nagości teoria konspiracyjna, nie polska, bo pożyczona od socjalnych ruchów za granicą, teoria, którą znamy, którą zesyła Opatrzność, aby społeczne sprowadzić zrównanie, ale która z tym społecznym zrównaniem umarła na wieki. Nie przeczymy jej podwójnej zasługi męczeństwa i propagandy zasad postępowych, nie przeczymy, że sprowadziła w Polsce to, co było koniecznością, potrzebą — jesteśmy wszyscy jej duchowymi synami i nie ma nikogo w ziemi polskiej, któryby jej faktycznego zwycięstwa nie uznał, ale chwila stanowcza wybiła i oto dzisiaj pogrzeb *liberi conspiro*, tego ducha który *liberum veto*, starego grzesznika odkupił krwią i łzami milionów". (tamże, str. 281).

4 Wł. Smoleński w swojej pracy o Kalince tak rolę jego charakteryzuje: „Dawszy impuls do wytworzenia się w Galicji stronnictwa Stańczyków, stał się tym samym założycielem szkoły historycznej krakow-

skiej. Poszli za Kalinką Bobrzyński i Szujski, chociąż przyswoili sobie tylko strony jego ujemne: pesymizm, ocenianie przeszłości ze stanowiska doktryn, biczowanie jej, karcenie ku przestrodze żyjących. Przewyższyli pod tym względom mistrza, do którego nie dorośli bystrością i kunsztem. (Stanowisko Waleriana Kalinki w historiografii polskiej. Warszawa, 1887, str. 27).

[5] Oto przykład podobnej argumentacji zaczerpnięty z książki wybitnego przedstawiciela obozu tzw. stańczyków: „Od czasu, jak są wojska stałe w Europie, nie udał się żaden ruch zbrojny, chyba że do niego wojsko regularne przystąpiło. Myśmy je mieli w r. 1830, a przecież przegraliśmy, bo nieprzyjaciel miał wojsko liczniejsze. Samo zjednoczenie Włoch, które stawiają nam zwykle za przykład i dowód skuteczności konspiracyjnych działań, nie udało się w r. 1848 i 49 pomimo wojsk sardyńskich. Wniosek stąd wyciągnąć łatwo, że wszelkie usiłowania spiskowe, rządy i skarby narodowe, kadry oficerskie i tak dalej są marnowaniem czasu, pieniędzy i zdolności, kiedy do wybuchu nie dochodzi. A czym są, kiedy go wywołają, wiemy. Jeżeli zaś było tak zawsze dotąd, to o ileż więcej musi tak być teraz, kiedy wszystkie wynalazki wieku, koleje, telefony, uzbrojenie, amunicja itd. pomnażają w stopniu nieobliczonym siłę wojsk regularnych i szybkość ich obrotów, a obniżają w tej samej mierze możność i warunki powodzenia wszelkiej ruchawki" (Stanisław Tarnowski: Z doświadczeń i rozmyślań. Kraków 1891, str. 403/4).

[6] Teorię dziedziczności cech psychicznych w ujęciu Kalinki charakteryzują następująca jego wywody: „Źródłem naszej niemocy politycznej, a zatem i głównym jeśli nie wyłącznym powodem upadku były... owe rozliczne niedostatki charakteru narodowego, które całej klasie wówczas rządzącej właściwe znajdowały swój typ skończony w tylu głośnych pyszałkach od Zborowskiego, Zebrzydowskiego począwszy a skończywszy na ostatnich Rzeczypospolitej hetmanach. W różnych czasach i różnych ludziach ten sam charakter u nas się powtarza i już przez to samo zasługuje na rozbiór uważny. A nie powiemy, żeby to były studia należące jedynie do przeszłości albo żeby tyczyły jednej tylko klasy dawniejszej szlachty: owszem, historyk sumienny wciąż musi sobie stawiać pytanie, azali wady, które przez dwa wieki grób pod stopami naszej ojczyzny kopały, dziś jeszcze nie utrudniają jej odrodzenia. Było to zasługą szlachy polskiej, że swą gorącą miłość ojczyzny, swą rycerskość i do ofiar gotowość umiała przelać wśród walki pogrobowej w inne warstwy narodu, widzimy też od lat z górą sześćdziesięciu z tych warstw podnoszące się bez przerwy postacie tak wysokie, że najczystszym typom polskiego niegdyś szlachectwa w niczym nie ustępują... Ale szczepiąc cnoty swoje w klasach niższych, szlachta polska zaszczepiła także swoje wady. Każdy ruch narodowy wyrzuca teraz z niższych, czy wyższych klas cały szereg nowych ludzi, a patrząc na nich rzekłbyś, że to z grobu powstałe antenaty, znane tak dobrze choć bez kar-

mazynu pyszałki, którym tylko pola i środków brakuje, by po staremu wszystkie zebrania publiczne osobą swoją zapełniać, zagłuszać, by w całym kraju na swoją rękę zawiązywać konfederacje, by w swym kącie powiatowym o całej decydować Rzeczypospolitej! Rzadko w którym narodzie, mimo klęsk i strasznych odmian, dochowała się, jak u nas, taka przez długie pokolenia jednostajność usposobień: co się działo w XVII i XVIII stuleciu, to i dzisiaj bez mała powtórzyć by się mogło, gdyby nie ostrzegały sumienie i przeszłość! Kto więc chce rzucać potępienie na przestępców wieków minionych, niech je rzuca, ale zarazem, niech przyłoży rękę do własnej piersi i posłucha, azali w niej się nie odezwą podobne dawnym rokoszowej pychy drgania. Jeśli przeto po wszystkie czasy i dla wszystkich ludzi nauka przeszłości uważana była za najlepszą mistrzynia, to u nas epoka tak bliska jak koniec Rzeczypospolitej powinnaby być przestrogą dla nas i dla naszych następców, najwięcej dostarczyć wątku do badań i rozmyślań. „*Mutato nomine de te docet — historia!*" (Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta. Poznań 1868. str. XIII—XIV).

Teorię dziedziczności cech psychicznych ośmieszył Wyspiański gruntownie wkładając w usta Stańczyka ironiczne parafrazy pewnych zwrotów Kalinki. Znalazł również odbicie w utworze krytyczny stosunek poety do sposobu, w jaki Kalinka przeprowadza diagnozę „niedostatków charakteru narodowego" zarówno w przeszłości, jak w teraźniejszości. Mówiąc, iż „znajdowały one swój typ skończony w tylu głośnych pyszałkach", Kalinka stawia w jednym rzędzie bardzo różne od siebie zjawiska: ideową opozycję rokoszu Zebrzydowskiego obok warcholstwa Zborowskiego wywołanego osobistymi względami, a nawet obok zdrady „ostatnich Rzeczypospolitej hetmanów". Chciał Kalinka w ten sposób uwydatnić silniej niebezpieczeństwo jakoby grożące ze strony nowej serii „pyszałków" z pod znaku idei powstańczej, była to jednak zbyt rażąca dowolność. W podobny sposób postępuje Szujski, gdy stara się uzasadnić podkreślaną przez siebie wielokrotnie analogię między indywidualizmem politycznym dawnej szlachty a pochopnością pokoleń jej porozbiorowych do spiskowych działań. W jednym z artykułów swoich („Odpowiedź Dziennikowi Poznańskiemu"), który uzupełnia i rozwija treść „Kilku prawd" znajdujemy pogląd następujący: „Konfederacje, rokosze, związkowe koła dawnej Rzeczypospolitej wychodziły jako samozwańcze organizmy z pretensją rządu i z przekonania, że istniejący był przewrotnym i zgubnym. Im to przekonanie było słuszniejszym, tym więcej miały one za sobą racji historycznej, nie przestając wszakże być zgubnymi i rozprzęgającymi Rzeczpospolitę... Konspirację polityczną nazwać można dalszym ciągiem owej praktykowanej w Rzeczypospolitej samowoli politycznej, którąśmy nazwali *liberum conspiro* i postawili obok *liberum veto*" (Dzieła j. w., str. 306 i 307). Charakterystyczną jest rzeczą, iż Szujski mianem *liberum veto* określa tutaj te formy odruchów opozycyjnych szlachty w dawnej Rzeczypospolitej, które na ogół powstawały

na podłożu ideowym: w ten tylko sposób mógł zresztą uzasadnić od biedy wysuwaną przez siebie analogię. Był w takim postawieniu sprawy niewątpliwie cel propagandowy: chęć zwrócenia całego tego odium, jakie tradycyjnie połączyło się z *liberum veto*, przeciw „samowoli sprzysiężeń", przeciw *liberum conspiro*. Kładąc jednak główny nacisk na wyżej wymienione (rzekome) formy *liberum veto*, nadając mu tym samym bardzo różne od tradycyjnego znaczenie, Szujski usuwał niejako dyskretnie w cień to najgorsze zło, jakie gubiło najwięcej Rzeczpospolitą: typ warcholstwa zrodzonego z pobudek egoistycznych, a nieraz równoznacznego zdradzie. Wysuwając na pierwszy plan anarchiczne skłonności masy łagodził Szujski tym sam winę wpływowych warchołów, którzy zła byli główną przyczyną.

Zwalczając w utworze swoim ideologię obozu antypowstańczego Wyspiański przeciwstawia się jej i na tym punkcie, podkreślając niesłuszność przerzucania na ogół społeczeństwa odpowiedzialności za winy jednostek: chodzi mu przy tym zarówno o przeszłość, jak o teraźniejszość. Czyni to wprowadzając do utworu postać Hetmana. Podczas gdy Kalinka wymieniając tegoż Hetmana wśród „głośnych pyszałków" widzi w nim niejako wyobraziciela wad zakorzenionych w masie, Wyspiański pokreśla silnie szczególną odpowiedzialność człowieka tego właśnie z tej racji, że masie „przewodził". Taka aluzja tkwi niewątpliwie w słowach Pana Młodego do Hetmana zwróconych: „Hetmaniłeś ty, hetmanie. chocia byłeś łotr i sam król był tobie kmotr; przewodziłeś, przewodziłeś, a my dzisiaj w psiej niewoli: nie hetmany, strzęp, łachmany, gruz". Ostro występuje w ten sposób Wyspiański przeciwko, zbyt pochopnemu generalizowaniu zarzutów, przeciw obciążaniu nimi ogólu tam, gdzie niewątpliwą jest wina tych, co mu „przewodzili" a byli bądź sami „łotrami", bądź „łotrów" uważali za stosowne tolerować. W ten sposób podkreśla niejako konieczność odróżniania błędu od złej woli. Nie tylko bierze w ten sposób Wyspiański w obronę masę społeczną z przed stulecia, bierze niejako również w obronę ogół dzisiejszego społeczeństwa (w pojęciu Kalinki i jego szkoły obciążony wadami dziedzicznie), a czyni to przez konfrotację Hetmana z Panem Młodym, który w danym razie ogół ten reprezentuje. Duch warcholstwa bezwzględnie szkodliwego, nie mającego nic na swoje usprawiedliwienie zjawia się w osobie Hetmana na terenie tej „Polski" w miniaturze, jaką jest izba weselna, aby znów „przewodzić". Na co liczy Hetman występując w roli kusiciela? Widzi przede wszystkim tę straszną depresję, w jaką popadł Pan Młody razem z całym swoim pokoleniem. Wyrazem jej są następujące słowa Pana Młodego zwrócone do Hetmana: „Duszę ziębi mróz... przecz już nas nic nie ocali, ani król, ani ból, ani żale, ni płakanie". Nie wierzy Pan Młody ani w czyn zbawczy „jakiegoś polskiego świętego" (tak niewątpliwie trzeba pojmowac wyraz „król"), ani w zbawcze skutki pokutniczej skruchy (zalecanej od lat trzydziestu przez doktrynę). W zupełnym jest zniechęceniu dla sprawy publicznej, jedynym ratunkiem to pogrążenie się całkowite w atmosferę domowego szczęścia, które się dzisiaj dlań zaczyna („dzisiaj to mój dzień miłości" — zawiera aluzję tego rodzaju). Ale Hetman liczy na coś więcej. Liczy na to, że ma przed sobą

kogoś podobnego do siebie, kogoś, co ma w zarodku skłonności jego własnej warcholskiej duszy: pychę wobec niższych pozycją społeczną, gotowość łaszenia się do tych, co reprezentują większą niż jego własna siłę, ambicję wreszcie nie liczącą się z żadnymi względami poza interesem własnym. Zawstydza więc niejako Pana Młodego wytykając mu krok chybiony ze stanowiska tych zasad życiowych, jakie sam reprezentuje: „Czepiłeś się chamskiej dziewki?! Polska to wszystko hołota, tylko im złota; trza było do bękartów Carycy iść smalić cholewki: byłać ta we mnie cnota". Następnie zaś dodaje: „Asan mi tu Polski nie żałuj, jesteś szlachcic, to się z nami pocałuj, jesteś wolny". Powołując się na szlachectwo jako tytuł do „wolności" (pojmowanej zresztą nad wyraz przewrotnie) Hetman przemawia całkowicie językiem swej epoki zdradzając tym samym wiarę w to, co Kalinka nazywał „jednostajnością usposobień przez długie pokolenia". Że się myli, to demonstruje odprawa, z jaką się spotyka („bierz cię diabli!"). Tak samo się zresztą łudził w swoich czasach (nie był bynajmniej wyrazem „niedostatków charakteru" swego pokolenia). Czy jednak autor przedstawiając obcość przedsstawiciela dzisiejszego pokolenia duchowi Hetmana-warchoła chciał przez to zarazem podkreślić nieaktualność w obecnej chwili niebezpieczeństwa, jakie on wyobraża? Niewątpliwie nie. Nie dawałby inaczej tak precyzyjnie wykończonej sylwetki Hetmana, gdyby ona być miała w utworze jedynie przykrym wspomnieniem historycznym, nie miała zaś nic wspólnego z teraźniejszą chwilą. Nie ma zresztą w utworze tego rodzaju wspomnień, które czegoś ważnego ze stanowiska chwili obecnej nie reprezentują. Postać Hetmana wyobraża nie co innego, jak te pokusy, jakie dla jednostek nazbyt słabych moralnie, albo nazbyt z natury przewrotnych stwarzają warunki niewoli. Czynniki, które kiedyś stały się dla Hetmana źródłem demoralizacji, nie znikły wszak dzisiaj, ale jeszcze większą pozyskały siłę. Wszak nie tylko trwa, ale się jeszcze bardziej groźną stała „psia niewola", a „mróz" jeszcze większy „ziębi duszę" Istnieje więc pokusa, by wraz z Hetmanem zająć takie stanowisko, jakie wyraża dewiza jego, którą kilkakroć słyszymy w utworze: „Sursum corda, wiwat Car!, — pokusa, którą potęgują widoki związanych z takim stanowiskiem korzyści materialnych („pieniążek moskiewski", albo jaki inny pieniądz wrogi). Przedstawiając głębię demoralizacji, jakiej uległa warcholska dusza Hetmana, autor dość przejrzyście wskazuje na główne jej źródło: ową „ćwierć kraju w ręku" jego. Ona to głównie rozdęła do granic niebywałych pychę „pana Braneckiego", pogłębiła jego pogardę dla „polskiej hołoty" i rozdmuchała tę zwyrodniałą ambicję, co z własnego interesu i własnego widzi mi się czyni najwyższe prawo i dogmat niewzruszony. Ten sam czynnik, który w epoce dawnej Rzeczypospolitej nieraz stawał się źródłem demoralizacji dla ambitnych jednostek, wypaczał ich stosunek do ogółu rodząc przewrotne poczucie „wolności" podobne do tego, jakim się popisuje Hetman, — i dziś nie przestał działać ujemnie na jednostki słabe albo z natury złe. Tę aluzję możemy wyczytać w postaci Hetmana. Głębię demoralizacji Hetmana jako przejmujący grozą obraz potęgi zła w pysze magnackiej tkwiącego podkreślił autor pokazując Het-

mana niewzruszonym w swych zbrodniczych upodobaniach po latach stu mąk straszliwych, które jego warcholską duszą zachwiać nie zdołały. Jak przedtem tak i teraz nie ma w nim wyrzutów sumienia („drwię z serdecznych ran"), jest poczucie pełnego ukontentowania, że dogadzał zawsze swemu widzi mi się („mnie na Piekło stać"), jest dochodzący do absurdu upór, z jakim trwa na swoim stanowisku przeciwstawiając się autorytetowi daleko wyższemu od opinii ludzkiej: zbawczego słowa „Jezus" nie wypowie, jest dalej z woli własnej „piekielnym panem".

W swoim ferworze polemicznym Szujski nazywał „Targowicą" trwanie dalsze przy sztandarze walki orężnej o wolność. Zwalczając z zapałem wszelką myśl o walce takiej zamykał oczy na istnienie w czasach sobie współczesnych tych właśnie czynników, które do Targowicy kiedyś doprowadziły, zamykał oczy na to, że duch Targowicy nie w masie społeczeństwa się narodził, ale w sferze tych, co miewali „ćwierć kraju w ręku". Przeciwnie, Szujski rad widział wpływ tej sfery na życie polityczne narodu (sfery, która w istocie stanowiła główną podporę obozu). W *liberum conspiro* widział szkodliwą opozycję przeciwko autorytetowi ludzi „stanowiska, wykształcenia i majątku". Uzasadnienie tego poglądu znajdujemy w dalszych słowach cytowanego wyżej artykułu.

„Czym dla dawnej samowoli wolności był król, senat i sejm, tj. naturalny układ rządowy, tym dla samowoli dążeń konspiracyjnych był każdorazowy stan przodkującej społeczeństwa warstwy, która w latach niewoli stanowi niejako jego rząd naturalny, jego ton dominujący. Jeżeli dawna samowola wolności rozpaczając, aby drogą legalnej sejmowej opozycji swoje przeprowadzić mogła, udawała się do dróg nadzwyczajnych to porozbiowa samowola dążenia do niepodległości chwytała się dróg nadzwyczajnych, konspiracyjnych, nie dowierzając, aby przodkująca warstwa o niepodległości myślała a nawet w przekonaniu, że jej przodownictwo w społeczeństwie, interes narodowy i honor narodowy na szwank naraża. Pod ową przodkującą społeczeństwa warstwą rozumiemy oczywiście sumę tych wszystkich w dojrzałym wieku obywateli, którzy o sprawie ojczystej mają lub mieć powinni pewną ustaloną opinię, którym stanowisko, wykształcenie, majątek bez względu na rodowość, pewien wpływ i znaczenie w społeczeństwie zapewnia. Otóż jeśli ta suma ludzi źle reprezentuje narodowy interes, jeżeli obraża narodowe uczucia, jeżeli się okazuje obojętną dla sprawy ojczystej, jeżeli się zamyka w egoizmie i kastowości, jeżeli hołduje obcemu obyczajowi lub, co gorsza, honorowi kraju ujmę przynosi, łatwo zdarzyć się może, że żywioły młodsze, gorętsze, a nawet jej samej części składowe, puszczają się na niebezpieczną drogę tajemnych związków, urastających następnie do rozmiarów organicji powstańczych. Taką była historia licznych związków pomiędzy r. 1831 a 1846 i temu to przypisać należy, że „stary konspirator i koziarz" jest u nas prawie synonimem dobrego patrioty i zacnego człowieka. Ale jeżeli w broszurze oddaliśmy słuszny hołd wdzięczności za rozbudze-

nie ducha, pomnożenie obozu obywateli, jeżeli nazwaliśmy ją (!) w owych czasach *malum necessarium*, nie możemy przez to nazwać ją inaczej jak złem, którego usunięcie na zawsze jest koniecznym warunkiem dobicia się do lepszej doli, a wśród dzisiejszych okoliczności warunkiem utrzymania bytu. Jeżeli konspiracja rozbudziła ducha, pomnożyła zastęp myślących o sprawie ojczystej, to przez to samo z każdym rokiem traciła coś z swojej reacji istnienia, przyczynę niecierpliwienia się na społeczeństwo, boć trudno przypuścić, aby wszystkie jej nauki w las poszły. Rozpoczynanie od kilku indywiduów, zakrytych, nieznanych, przemawiających w imię ogólnych idei, stawało się tym zbyteczniejszym, im więcej wyłoniło się we wszystkich sferach i przy wszystkich warsztatach narodowego życia indywiduów pracujących i myślących, mogących i chcących myśleć i działać dla sprawy narodowej, znanych i widomych każdemu. (Dzieła j. w., str. 307/8).

Że Wyspiański do sfer rządzących swej dzielnicy (wśród których wpływy głównie posiadali ludzie „stanowiska", a zwłaszcza „majątku") odnosił się z wielką nieufnością zarzucając im zbytni serwilizm wobec zaborcy, tego bardzo przejrzystym dowodem jest wiersz napisany dn. 1 sierpnia 1905 z powodu przekazania Wawelu władzom krajowym przez austriackie władze wojskowe. Czytamy tu m. i., co następuje: „O niechaj ci, co czcić chcą dumę twoję, dziś uszanują święte twe pustkowie; niechaj witając cię w witalnej mowie imion niemiłych nie wnoszą w podwoje... Nie upodlenie to, kto w walce pada, czyli zwyciężon przemocą czy zdradą; lecz ci podobni do owczego stada, co stopę cudzą na kark własny kładą. Oni zaiste nie widzą nic złego, że biorą tego, którego chcą Pana, — wszakże aż trzeba było Zamojskiego, by precz Cesarza zgnał Maksymiliana" (Dzieła. T. VII, str. 304/5). Wzmianka o Zamojskim jako wybawcy z rąk obcego pana jest całkiem wyraźną aluzją do faktu, że i dziś w obozie, co „stopę cudzą na kark własny kładzie" największą rolę odgrywa ta sama warstwa, co przed trzema wiekami, tj — magnateria.

7 Jaką wymowę miał dla poety głos „Zygmunta", to widać z tej apostrofy do niego, jaką znajdujemy w „Wyzwoleniu." Czytamy tutaj co następuje: „O Zygmuncie! słyszałem ciebie i natychmiast poznam, gdy usłyszę. Niech ino się twój głos zakolebie i przenikliwy wżre się w ciszę, w ciszę pół-gwarną, pół-szemrzącą, niech ino wpadną pierwsze tony, tą melodyją dźwięku rwącą, już wiem: żeś Ty jest w ruch puszczony, że wołasz, wołasz: PÓJDŹCIE ZE MNA, i wołasz wiek już nadaremno. Oni się co najwyżej, zasłuchają i oczy mgłą im łez napłyną. A gdy ty wołasz: WZNIJDŹ POTĘGO, wrażenia u nich pierwsze miną. A gdy ty wołasz: DZIEJÓW KSIĘGO ROZEWRZEJ KARTY NAD NARODEM. NARODZIE, WRÓŻĘ, ZMARTWYCHWSTANIESZ, choć stoją jeszcze, choć czekają, czekają: kiedy brzmieć przestaniesz i ton ostatni twój zawarczy..." Słowa te świadczą, że poeta słyszał w dźwięku „Zygmunta" głos wzywający naród do wyłonienia z siebie „potęgi", która mogłaby się stać źródłem czynów godnych zapisania na kartach „księgi dziejów" (od dawna jakby zamkniętej). Słyszał także głos

wiary, że wysiłki te nie będą daremne. Swemu zaś pokoleniu wyrzucał, jak widzimy, w tych słowach, że głos „Zygmunta" nie pragnienie czynu w nim budzi, ale przelotne wzruszenia i bezsilne łzy.

[8] Konieczność czynnego przeciwstawiania się warunkom niewoli od dawna uświadamiał sobie Wyspiański. Widać to m. i. z listu do Tad. Stryjeńskiego (datowanym z Poznania dn. 1. września 1890 r.), którego treścią są wrażenia z Poznańskiego: „W ogóle tu jest bieda i wielka bieda ze wszystkim i we wszystkim, takie to wszystko bojaźliwe, trwożne, tak obsypane tymi Niemcami jak makiem, ale i oni wyczekują jakiegoś zmiłowania Bożego, jakiejś odmiany... czy ta tak prędko nastąpi, aby się mieli jej doczekać? — Podobnoż lepiej im powiedzieć: *helft euch selbst, dann wird auch Gott euch helfen*" (Głos Narodu z r. 1921, nr. 273).

Zapewne też w związku z tą samą kwestią jest następujący wierszyk (R. Sawickiego) zapisany w notatniku Wyspiańskiego z lat szkolnych na str. 20: „Gdyby koń o swej sile wiedział, nikt by na nim nie usiedział" (Muzeum Narodowe w Krakowie, nr. inw. 73201).

[9] Odpowiednikiem wywodów Dziennikarza na temat hasła „społem" jest następująca opinia poety wypowiedziana w liście do H. Opieńskiego z dn. 7 grudnia 1895 r. (pisanym z Krakowa): „Mieszczaństwo krakowskie — to jest taka głupia rzecz, że wstyd mówić, że to są nasi krewni, rodzice, znajomi, to wszystko nie ma duszy dla nas. Caluteńką duszę zjadł 1863. Oni poza tym nic nie widzą, niczym się nie interesują. Poza swoimi ideałami widzą tylko materialny byt, dochody, pozycje, stanowiska, nie rozumieją żadnych naszych idei. I dlatego młodość tych ludzi jest mi świętą, ale dzisiaj ich nienawidzę i czuję do nich wstręt. Wyjątki należą do wyjątków" (Przegląd Narodowy z r. 1909, tom I, str. 345). Wyrażenie „caluteńką duszę zjadł 1863" bez wątpienia oznacza to samo zjawisko, które Dziennikarz określa jako „zabicie duszy", wzgl. „rozbrat duszy z ciałem" (w poprzednich wywodach swoich), a więc zanik dążeń wyzwoleńczych w społeczeństwie wskutek bolesnych doświadczeń r. 1863. Gdy Wyspiański mówi dalej: „Oni poza swoimi ideałami widzą tylko materialny byt" etc., to oczywiście ma na myśli ideały młodości tych ludzi, które oni dziś uważają za niemożliwe do zrealizowania, nie rozumiejąc, że można i należy szukać innych dróg, co by prowadziły do tych samych celów, a były zgodne z nowym układem stosunków w świecie (to niewątpliwie pojmuje Wyspiański pod wyrażem „idee", które nazywa „naszymi"). „Ideały" więc owe zostały wyeliminowane ze sfery praktycznych dążeń (przechodząc w dziedzinę marzeń o przeszłości, wgl. przyszłości, która może będzie kiedyś lepsza). W praktyce cała energia zwraca się ku „materialnemu bytowi, dochodom, pozycjom, stanowiskom" (co w tekście utworu wyobraża „duma panka"). „Wyjątki", o których słyszymy w zakończeniu cytowanego urywka, to wspomniane w tekście „nadczłowieczeństwo."

Co się tyczy wyrażenia „chłopskie w pysk", które w wywodach Dziennikarza zdaje się oznaczać nie tylko chłopską brutalność, ale przede wszystkim chłopski egoizm, to za pewnego rodzaju ilustrację do tego właśnie znaczenia powyższego zwrotu można uważać słowa Żyda: „Czepiec jutro ma mnie płacić, to dziś w koło bije w pysk". Czepiec

miałby powód gniewać się na Żyda (bo ten „drze podwójny zysk" — jak zaznacza Ksiądz), widzimy jednak, że go irytuje w danym razie głównie fakt, że w ogóle ma „płacić". Zasadniczą niechęć chłopów do „płacenia" podkreśla również wyraźnie Ksiądz. Dzieje się to wówczas, gdy mu Czepiec stawia zarzut, że oddał karczmę w arendę Żydowi („toć to z waszej łaski ino Mosiek w karczmie się rozpiro"). Czepiec wówczas słyszy w odpowiedzi: „A bo wy nie chcecie płacić". Musi więc Ksiądz używać pośrednictwa Żyda (inaczej by się naraził na wieczne niesnaski z chłopami), choć zdaje sobie sprawę z tego, jak szkodliwym jest wpływ Żyda na chłopów („to Mosiek w nich wódkę leje; Żyd chłop, wódka, stare dzieje"). Ksiądz, jak widać, nie ma na razie sposobu, by zerwać z tą fatalną tradycją.

[10]) „Asan prawi jako najwalniejsi gębacze, odrośl od tych samych pni z moich dni" — mówi Stańczyk słysząc z ust Dziennikarza bardzo surową ocenę współczesnej rzeczywistości. W słowach tych możemy widzieć ironiczną aluzję do roli, jaką przypisywano w swoim czasie twórcom ideologii antypowstańczej. Tak np. St. Tarnowski pisze w ten sposób o jednym z „najwalniejszych gębaczy" swego obozu, mianowicie Szujskim: „Był niewątpliwie na drugą połowę XIX wieku w innych formach i warunkach tym, czym byli statyści i reformatorowie XVI wieku i Skarga."' (Historia literatury polskiej. Kraków 1907. T. VI, cz. II. str. 153).

[11] To, co autor ustami Dziennikarza mówi na temat kultu „świętych polskich", jest niewątpliwie także echem lektury „Kilku prawd" Szujskiego. Dla ustalenia związków, jakie tu zachodzą, konieczne jest przytoczenie kilku dłuższych fragmentów tej rozprawy. Szujski zastanawia się najpierw nad powodami upadku państwa polskiego, aby stąd wyprowadzić wnioski co do warunków potrzebnych dla jego przyszłej odbudowy. Czytamy, co następuje: „Od owego 1586 roku, w którym położył się do grobu Stefan Batory, a po którym geniusz narodu Zamojski popadł w niezgodę z tronem Zygmunta III, *rozpoczyna się u nas upadek harmonii w społeczeństwie narodowym polegającej na czynniku rządu z jednej, na czynniku ładu i sprawiedliwości społecznej z drugiej strony*... Jakąkolwiek jest forma rządu, jakikolwiek jest układ społeczny, czynniki te dwa istnieć i zgodnie ze sobą działać muszą, jeżeli naród ma kwitnąć. Jeżeli będą w zgodzie, każda forma rządu będzie dobrą, każdy układ społeczny dobrym. Jeżeli przestają być w zgodzie ze sobą, znak to, że coś w układzie społecznym lub w rządzie jest słabego i zepsutego, że jest grzech przeciw prawom Bożym w jednym i drugim... Otóż grzechem tym narodu, wedle proroctwa *świętego kaznodziei* naszego, było pogardzanie rządem, nierząd i pogardzanie bliźnim, uciemiężenie ludu... Grzechy te wywołały ową szaloną dysharmonię w społeczeństwie narodowym, która się skończyła podziałem Polski. Uprawniały one tron do ratowania rządu za pomocą dążeń monarchicznych, rozpoczętych szczęśliwie przez Batorego, dopóki jaka taka tkwiła w narodzie harmonia, a prowadzonych nieszczęśliwie przez jego następców" (Dzieła, s. III, t. I, str. 275). Dalej Szujski, szkicu-

jąc przebieg usiłowań zmierzających do ratowania państwa w ciągu ostatnich dwóch stuleci jego istnienia, stwierdza, co następuje: „Gdy przyszedł wiekopomny czteroletni sejm, wiekopomny testament Rzeczypospolitej, ten po długich wahaniach dał narodowi politykę interesu i rząd, dwie rzeczy, których Polska od dwóch wieków otrzymać nie mogła, Polityka interesu to samodzielność, rząd to niepodległość... Nieliczny za stęp synów nowej Polski wystąpił do ostatniego boju. Na czele stanął Kościuszko, reprezentant nowej idei: uwłaszczenia ludu. Powstanie w Krakowie nie wspominało o królu, naczelnikiem został Kościuszko. Ale *ów święty Kościuszko, ów patron nowej epoki* rozumiał sam jeden w owej chwili strasznej, co król i rząd znaczy, nie dał się pchnąć w ostateczność doktryny kołłątajowskiej, bo wiedział, że by nie zratowala a zhańbiła. Jemu też, temu ostatniemu a pierwszemu, temu królowi ducha spoczywającemu obok królów naszych na Wawelu, mamy zawdzięczyć, że sceny warszawskie większych nie przybrały rozmiarów, że zgon nasz piękny był, że nie w rzezi rewolucji, ale w rzezi niewiniątek Pragi oddaliśmy Bogu ducha jako państwo chrześcijańskie... Nastąpiła niewola. Niewola to nie sam ucisk zewnętrzny, to nie samo panowanie tego, albo owego systemu niemiłego narodowi, to nie przewaga tego albo owego narodu przekomarzającego się nad drugim, to więcej, bo to odebranie narodowi własnego rządu i własnej dyspozycji społeczeństwem. *Obłędzie! który mniemasz, że dosyć jest chcieć wypędzić nieprzyjacioł, że dosyć jest zrobić konspiracyjkę jednę lub drugą, aby być wolnym i niepodległym, wynieś się z ziemi naszej, opuść ją na zawsze, bo sprowadzasz tylko klęski bez granic, bo policzone już dni twoje, które z woli Bożej spędzałeś między nami, bo dokonałeś już swego i złożyć nam cię przychodzi do grobu z słowem miłości i przebaczenia chrześcijańskiego! Wiecie, co znaczy stać się wolnym? Stać się wolnym,* to *stać się zdolnym utworzyć rząd i dokonać reorganizacji społeczeństwa. A rząd ten nie może być żadną arlekinadą rządu, ale rządem organicznym obejmującym wszystko, a reorganizacja nie może być destrukcją, ale budowaniem!* Nastąpiła niewola, a warunki dla społeczeństwa pozostały też same. Boże! Boże! czy zastanowiwszy się, widzicie, jakie okropne musiały czekać nas przejścia? Z początku starczyło jeszcze ludzi sejmu czteroletniego, którzy wiedzieli, co jest rząd i jakie wymogi społeczeństwa. *Organiczność myśli sejmu czteroletniego z świętością postaci Kościuszki stanowiła kit społeczny, bez jakiego społeczeństwo istnieć nie może.* I oto społeczeństwo to z instynktu politycznego posyłalo synów do legionów włoskich i do zwycięskiej świty Napoleona. Żadna kropla krwi tam przelana straconą nie jest, bo naród ratował swoje europejskie znaczenie politycznym środkiem. Społeczeństwo to pomogło do utworzenia księstwa warszawskiego łączącego idee sejmu czteroletniego z postępem za-

chodniej Europy... Kto pomyślał, wytłumaczy sobie z łatwością dzieje królestwa kongresowego i powstania listopadowego. Walka to dwóch generacji... Generacja schodząca z pola to przyjaciele Aleksandra, szanujący szmat polskiego kraju, w polityce, klasycy w literaturze, generacja młoda to konspiratorowie w polityce, romantycy w literaturze. A niechaj nikt nie myśli, kto nie bluźni. żeby którakolwiek strona miała wtedy monopol ducha narodowego. Obie miały swoje racje, prawda była pośrodku, ale prawda nie dająca się pochwycić od razu. Po jednej stronie było święte pojęcie rządu, po drugiej święte pojęcie społecznej reformy. Pojęcia te rozbiły się od chwili podziału bardziej niż kiedykolwiek, bo niewola stanęła pomiędzy nimi. W obawie przed tą niewolą ratowali jedni rząd, póki miał ślad polskości, drudzy społeczną kwestię łączyli z kwestią niepodległości. Jest to ów fatalny *circulus vitiosus,* który w r. 1863 dobiegł swojego kresu" (tamże, str. 278/80). Podkreśliwszy dalej konieczność rozstania się raz na zawsze z ideą powstania (p. odnośniki nr. 3 i nr. 2.), Szujski konkluduje w ten sposób: „Absolutną więc dzisiaj słuszność, powtarzamy, ma droga normalnego organicznego rozwoju narodowego, droga uporządkowania społecznego po uwłaszczeniu i równouprawnieniu. Na polu politycznym, społecznym, ekonomicznym drogą jawną i publiczną winniśmy przyjść do zużytkowania wszystkich sił nowych, do wytworzenia z siebie zastępu ludzi publicznych, zaszczyconych zaufaniem narodu. Sejm, instytucje publiczne, stowarzyszenia. oto legalne i jawne nasze organa, poza którymi nic istnieć, nic powstawać nie powinno, które poza zakres działania swego wychodzić nie mogą. Bo obłędem bez granic dzisiaj już żadnego nie mającym pozoru jest zarzucać społeczeństwu upadek ducha narodowego, a mniemać, że to społeczeństwo sztucznymi środkami związane najwyższe cele dopełnić może" (tamże, str. 282).

Jak widzimy z tych wywodów, Szujski za warunek istnienia państwa uważa „zdolność" narodu, który je tworzy, do zrealizowania w praktyce życiowej dwóch postulatów jednocześnie: rządu i sprawiedliwości społecznej. Wymienia Szujski w swej rozprawie dwóch ludzi, którzy tę prawdę w całej pełni rozumieli i ze wszystkich sił swoich do jej zrealizowania dążyli: nazywa ich obu „świętymi". Są te postacie jakby symbolami cnót, które naród, popadłszy w niewolę, wyrobić w sobie naprzód powinien, aby stworzyć warunki potrzebne do odzyskania wolności. Jakie są sposoby wyrobienia w społeczeństwie owych państwowotwórczych uzdolnień, to wskazuje Szujski w ostatnim z cytowanych fragmentów, podkreślając, że poza tym „nic istnieć, nic powstawać niepowinno" i nazywając „obłędem bez granic" chęć wiązania społeczeństwa „sztucznymi środkami", tj tworzenie jakichkolwiek organizacji zmierzających do „wypędzenia nieprzyjaciół", (nie uważa tego przede wszystkim za rzecz najważniejszą a po wtóre za możliwą do osiągnięcia własnymi siłami). Tego rodzaju właśnie abstynencja, jaką propaguje Szujski w swej rozprawie w imię obowiązku doskonalenia się wewnętrznego, została w „Weselu" określona ironicznie jako „polskie posty dusz do polskich świę-

tych". Kwalifikując to samo stanowisko (dobitniej) jako „tęczowe mosty czułości nad pustką rozpiętych" poeta wskazuje na złudność wiary w odbudowę państwa nie opartej o jakąkolwiek akcję mającą wyraźnie taki cel na oku.

[12] Jak na samego poetę działały „malowanki" patriotyczne, tego dowodzi wspomnienie Adama Chmiela z r. 1904, kiedy obaj razem z poetą byli na uroczystości „konika zwierzynieckiego" w Krakowie. Chmiel pisze, co następuje: „W r. 1904 Towarzystwo Miłośników Krakowa sprawiło nowy strój dla konika. Sprawą tą zajmowaliśmy się razem. Strój dla konika skomponował Wyspiański i u niego w domu był wykonany. W oktawę Bożego Ciała w r. 1904 poszedłem z Wyspiańskim do ogrodu p. Micińskiego, gdzie się konik ubiera. Kiedy wówczas po ubraniu się konika w cieplarni wyszliśmy na podwórze, konik z całym otoczeniem ustawił się wśród drzew ze sztandarem, na którym orzeł polski... Poszliśmy potem na Wawel, wstąpiliśmy do katedry... Potem poszliśmy do Muzeum Narodowego do Sukiennic ...i z ganeczku widzieliśmy tryumfy Lajkonika, jak szedł z Brackiej w Rynek ... Muzyka zagrała „konikową melodię" — znaną każdemu krakowianinowi. Konik zaczął taniec. Wyspiański był bardzo wzruszony, a kiedy zaczęto fanfarę i pochyliły się proporczyki, a chorąży zatoczył poziomo ponad głowami rozwinięty sztandar, widziałem w oczach Wyspiańskiego łzy. Drżący ze wzruszenia wyszedł ze mną zadumany i milczący i odezwał się dopiero, gdyśmy doszli do klasztoru zwierzynieckiego" („Miesięcznik Literacki i Artystyczny z r. 1911, t. I, str. 241).

[13] Przyznając się w akcie III wobec Radczyni do tego zniechęcenia, jakie w nim budzi praca zawodowa, Dziennikarz zaznacza jednocześnie, iż ogarniającą go wskutek tego „nudę" stara się zagłuszyć wirem towarzyskich rozrywek („Człowiek się tak w młyn zamiele, że bywam i bywam wiele: wist, partyjka, kolacyjka, bliscy, dalsi przyjaciele").

[14] Omówiona wyżej konfrontacja Hetmana z Panem Młodym jest wymowną ilustracją do słów Stańczyka, że myśl zupełnego zatrucia serca, a więc myśl zupełnego wyrzeczenia się niepodległości jest to koncept („błazeństwo duszy"), któremu „trzewia cuchną" i że on nie ma widoków pozyskania sobie społeczeństwa mimo depresji, która je ogarnia.

[15] Charakterystyczne są następujące słowa Stańczyka, które on wypowiada na wstępie do izby weselnej: „Domek mały, chata skąpa: Polska: swoi, własne łzy, własne trwogi, zbrodnie, sny, własne brudy, podlość, kłam; znam, zanadto dobre znam". Ów „domek mały" jest dlań, jak widać, symbolicznym obrazem Polski dzisiejszej. To, co tutaj wylicza Stańczyk, jest jakby katalogiem „gwoździ", które „wbijają się w serce jego" gdy obserwuje dzisiejszą rzeczywistość narodu. Wszystko to Stańczyk „zanadto dobrze zna" dlatego, że wszystko to istnieć musiało za jego czasów. Stańczyk chce przez to niewątpliwie podkreślić, że dzisiejsze pokolenie nie jest specjalnie gorsze od tamtego, że więc nie należy popadać w zwątpienie, ale — jak to później da do zrozumienia — wziąć się do „targania gwoździmi".

Jeszcze raz w toku rozmowy z Dziennikarzem podkreśli Stańczyk istnienie zła w jego czasach: będzie to w obrazie zawieszenia dzwonu.

Stańczyk w ten sposób zaczyna swoje opowiadanie: „Siedziałem u królewskich stóp, królewski za mną dwór: synaczek i kilka cór, Włoszka...“ Akustyczny efekt wyrazu „Włoszka“ sprawia wrażenie jakby syku jakiegoś, tworzącego wyraźny dysonans na tle całości. Jaką rolę przypisywał autor tej „Włoszce“ w życiu społeczeństwa jej czasów, to widzimy z (późniejszego o lat kilka) dramatu „Zygmunt August“. Gdy mianowicie w dialogu z synem Bona zarzuca mu samolubstwo, ten odpowiada: „To chyba po was, pani, mam w spuściźnie. I z tej to wady czyściłem się ślubem mojej małżonce i wiarym dochował. Nic mnie nie zatruł jad, co mnie wychował“. A gdy później skarży się Bona na plotki krążące w związku ze śmiercią Barbary, wówczas król odpowiada: „I nie dziw, pani, w tarczy macie węże. Więc baśń na waszej oparłszy się złości w tym zgon umarłej ujrzała z żałości“. Jest niewątpliwy związek między tymi „wężami w tarczy“ Bony a owym sykiem, jaki stwarza wymienienie jej w obrazie zawieszenia dzwonu.

16 Epitet „tragediante“, który Dziennikarz rzuca pod adresem Stańczyka, zawiera w sobie zarzut przesady (robienia z byle czego tragedii). Jest to zapewne wymówka z powodu owej wzmianki Stańczyka o „zielonym stoliku“ i innych emocjach, które w stopniu nadmiernym pochłaniają czas i energię Dziennikarza ze szkodą dla sprawy publicznej. Gdy Stańczyk na to odpowiada epitetem „commediante“ jest to także zarzut przesady ale w odwrotnym kierunku, zarzut przypisywania rzeczom wielkim nad miarę błahej roli. „Kaduceus polski“ (czyli owa „laska błazeńska“ jako symbol przewodniczej roli Dziennikarza) zamiast być wiosłem“ staje się w jego ręku jakąś bezmyślną zabawką, i to zabawką szkodliwą. Dziennikarz przyznaje się w rozmowie z Radczynią, że „przekonania, opinie, twierdzenia“, które głosi, wszystko to jest „prowizoryczne“, że nie ma w tym nawet „prawdy cienia“. Ale zdobycie tej prawdy — jak to zaznacza, autor ustami Radczyni — „zależy od człowieka“. Kto jednak — jak mówi dalej Radczyni — „sam ucieka z posterunku“, tak go bagatelizując, jak to czyni Dziennikarz, ten oczywiście „prawdy“ zdobyć nie potrafi.

17 Ten Stańczyk, jakiego widzimy w „Weselu“, również przecie operuje śmiechem, ale jest to śmiech innego typu, niż tamten z przed lat trzydziestu, śmiech „Teki Stańczyka“. Tamten targnął się na „Świętości“ nie tylko narodowe, ale „Świętości“ wyższego rzędu, dlatego odegrał on rolę jakby szatańskiej siły, ten przeciwnie dąży to unicestwienia bluźnierczych fałszów. Jednocześnie jest rehabilitacją Stańczyka, którego imię bezpodstawnie związano z akcją antypowstańczą.

18 Jeśli chodzi o „wesele“ jako obraz beztroskiej zabawy symbolizującej brak w społeczeństwie dbałości o przyszłość, to jeszcze raz przedstawi ją autor w podobny sposób ustami Gospodarza (w końcu aktu II): mamy tu mianowicie obraz życia pod hasłem: „Hulaj dusza bez kontusza!“

19 Krytyczny pogląd Wyspiańskiego na wartość współczesnej prasy wyraził się np. w następujących słowach listu do H. Opieńskiego z dn. 28 stycznia 1896 r.: „Mogę ci posłać Reformę, jeśliby cię to bawiło. Ale jest to ogółem nędzota, jak w ogóle wszelkie piśmidła nasze codzien-

ne“ (Przegląd Narodowy z r. 1909. T. I, str. 348). W szereg lat później (koniec lutego r. 1905) Wyspiański rozmawiając z Józefem Piłsudskim na temat jego poczynań wojskowych zaznaczył dobitnie nieufność swoją do prasy. Tak pisze o tym współuczestnik rozmowy Michał Sokolnicki we wspomnieniu p. t. „O spotkaniu Piłsudskiego z Wyspiańskim“: „Słuchał długo tego, co mu mówił Piłsudski; zadawał pytania o szczegóły. Potem powiedział niewiele: robotę przygotowań wojskowych w zasadzie uznał za słuszną i konieczną; sam widział się niezdolnym do współdziałania praktycznego, gotów był jednak w pewnych warunkach przyczynić się materialnie do tej sprawy, a także ogłosić swój pogląd, swoją wiarę w możność powstania. O tych warunkach powiedział tylko tyle: nie chce, aby jakikolwiek udział w całej rzeczy mieli dziennikarze, chce, by ona była utrzymana bezwzględnie poza gazetami i dziennikarstwem“ (Droga z r. 1923, nr. 5, str. 15/6).

[20] Jeśli Dziennikarz „muzyki, swoje, polskie, nasze“ wspomina jednym tchem obok „pałaszy“ i „obrazeczków“ przedstawiających „sceny narodowe“, to owa „polskość“ tych muzyk nie co innego może oznaczać jak ich patriotyczny charakter. Podobnie później, gdy Poeta będzie opowiadał Racheli o „grunwaldzkim duchowym starciu“ zachodzącym w izbie, Rachela nazwie zachodzące zmiany „rozkochaniem się chaty w polskości“.

[21] Że wszelkie manifestacje uczuć patriotycznych powinny być odbiciem dążeń znajdujących wyraz w życiu, to podkreśla Wyspiański w następującym fragmencie listu do H. Opieńskiego (pisanego z Paryża dn. 22 września 1892 r.): „Kładę się na ziemi z boleści i żalu, że żaden z was nie może być dzisiaj w Paryżu na przewspaniałej fecie narodowej. Widzieć tę wesołość ogólną, to szczęście, tę radość i wiedzieć, że powód do tych uczuć istnieje, że pomniki tych wielkich ludzi stoją w Paryżu i Francji, dużo znaczy: żałuję, że nie możecie odbierać takich wrażeń. Jak się pomyśli, co u nas jest, to się zęby ściska. No, ale, co się odwlecze...“ (Przegląd Narodowy z r. 1909. T. I, str. 216)

[22] „Musimy się wyleczyć z *liberum conspiro*, jakeśmy się wyleczyli z *liberum veto*“ — pisał Szujski (r. 1865) w art. p. t. „Dwa zboczenia“ (Dzieła. Ser. III. T. I, str. 224).

[23] W opisie dekoracji autor zaznacza, że taniec się odbywa „w takt jakiejś ginącej we wrzawie piosenki“. Rachela zachwycając się weselem mówi: „Ach, ta chata rozśpiewana, ta roztańczona gromada...“ (stwierdza więc to samo).

[24] Z tą ucieczką Dziennikarza od ludzi wówczas, gdy w nim myśl zaczyna pracować samodzielnie i pragnie wyzwolić się z pod sugestii otoczenia, warto zestawić poruszający tę samą kwestię fragment z listu poety do K. Maszkowskiego (pisany dn. 1 stycznia 1891 r. z Krakowa do Paryża): „Dzisiaj podobno jest nowy rok — mówisz, że tam jesteś sam. Otoż ja tutaj toż samo — ja jestem zły, skoro nie jestem sam — bo sądzę, że właśnie teraz przez lat kilka powinienem być wciąż wśród obcych ludzi i wciąż sam. Przy czym ci, których się zna, przeszkadzają okropnie, straszliwie — radziby uczynić ze mnie jakiś sprzęt, na którym można siadać w chwilach dowolnych, który można przesta-

wiać dowolnie itd. — a to wszystko tylko, aby ów sprzęt lepiej się prezentował. Podczas kiedy moim marzeniem i życzeniem jest nie prezentować się wcale... wspominam to z tego powodu, iż ulegając grzeczności potrzebie odwiedziłem wczoraj pewne towarzystwo, gdzie bawili się doskonale wszyscy prócz mnie, no a przecież ja nie mogę się każdemu tłomaczyć z mego usposobienia i każdemu dawać wyjaśnienia określające mój stan umysłowy, albo od każdego wymagać, aby wiedział, co mnie dręczy, — co mnie niepokoi, tak że nie mogę znosić siebie śmiejącego się, a ludzie tak radzi widzieć, jak się ktoś śmieje — mój kochany siedź tam, gdzie jesteś obecnie, póki ci cierpliwości stanie" (Lamus z r. 1909. T. I, str. 253/4). Przeciwnie, nie czuł się poeta osamotnionym w Paryżu, jak o tym świadczy pisany stąd do Krakowa list z dn. 8 września 1891 r. Czytamy tu, co następuje: „Nieraz to mi się zdaje, że nie jestem tak daleko od wszystkich. Mam nieraz złudzenie, że jestem nie w obczyźnie. Gdybyś tutaj był razem z nami, to byś dopiero zrozumiał, dlaczego" (Lamus z r. 1910. T. II, str. 362). Po powrocie do kraju ze studiów poeta znowu narzeka na osamotnienie w listach do H. Opieńskiego. W liście z dn. 8 listopada 1895 r. czytamy: „Mnie się tu w Krakowie przykrzy. Obcowanie z ludźmi żadne. Tych lepszych wcale nie znam lub mało się widuję... a ci zwyczajni, to mi zbrzydli. W ogóle na Kraków ludzi szkoda. Tu się ludzie niszczą, zużywają, zagłuszają. Czy my to zdołamy przerobić? To bardziej wątpliwie niż nieśmiertelność, bo w nieśmiertelność wierzę, a to mi jest wątpliwe" (Przegląd Narodowy z r. 1909. T. I, str. 342).

III

[1] Niechęć Wyspiańskiego do pozytywizmu przejawia się np. w następującej opinii o literaturze tej epoki (list do Rydla z dn. 6 marca 1895): „I pomyśleć potem, z czego się właściwie składa nasza literatura. Okropność! To, co jest, lepiej, by nie było. Kto kiedy poniszczy, popali te bez sensu powieści tylu pisarek i pisarzyków. Żadnej myśli prócz Sienkiewicza. Ja każdą książką, którą czytam, jestem zawstydzony. Wstydzę się za nas. I te nie nasze, i te nie nasze, i te jeszcze nie nasze. A czymże my jesteśmy nareszcie? Gdzie tu mowa o jakim odrodzeniu, życiu? Wszystko śpi." (Przegląd Współczesny z r. 1926. T. II, str. 385). Że Wyspiańskiego drażniła jednostronna propaganda haseł gospodarczo-społecznych, na to mamy także dowód w następujących ironicznych jego na ten temat uwagach (list do A. Chmiela z Bad Hall dn. 26 sierpnia 1904): „Cóż pan mówi na mowę (X) na otwarcie wystawy metalowej? Metale, przemysł matelowy i (X)? Powinien się jeszcze (X) fotografować na tle wystawy i posłać do „Kraju". (Miesięcznik Literacki i Artystyczny z r. 1911. T. I, str. 134).

[2] Motyw przeglądania się rycerza w studni warto zestawić z taką uwagą Szujskiego wypowiedzianą w recenzji „Powstania narodu polskiego" A. Gillera: „Wielokrotnie wspominaliśmy, że nam się z światłem historii w ręce do dni naszych przerąbać potrzeba, że należy nam wyjść z apoteozy naszego porozbiorowego męczeństwa na grunt sumiennego z naszymi grzechami i błędami obrachunku. Bez tego utopimy się, jak

mitologiczny Narcyz, przypatrując się i lubując w naszej postaci" (Przegląd Polski z r. 1867. T. IV str. 511). Jeśli istotnie Wyspiański miał na uwadze tekst powyższy, ironia zawarta w obrazie „mętnej studni" polegałaby na podkreśleniu, że właśnie ów „obrachunek grzechów i błędów" przeprowadzony przez Szujskiego i tow. sprawił, iż dzisiejsze pokolenie nie jest w stanie „przypatrzyć się własnej postaci".

[3] Wcielony w różne postaci utworu brak wiary w aktualność idei czynu zbrojnego przeżywał nieraz sam Wyspiański. Dowodem tego jest następujący bardzo z tego względu charakterystyczny wiersz wpisany w Rymanowie dn. 24 sierpnia 1901 r. do pamiętnika p. Janiny Zapolskiej (rodzina matki p. Z. pochodzi z Litwy, stąd motyw litewski w wierszu): „Hej las rymanowski za mgłą, a mnie dzisiaj jechać do Krakowa, — czemuż mi to oczy zaszły mgłą, czemuż słońce za chmury się chowa? Hej, gospodarz myje powóz na drogę, spakowane koszyska już stoją, jeno rozpierzchłych myśli sprząc nie mogę, ni w podróżny tobołek związać żałość moją. Jeden mi się podobał ten las, jako ściana stał przede mną posępny, dumny, tajemniczy, była weń uroczystość set-letnia chowana; milczał, a mnie zdawało się, że pieśnią krzyczy. Że tam stały w stal zbroic rycerze zakute, ślepcy, króle i giermki i lirniki dziady, że kniaź Kiejstut, gdy swoją poimał Birutę, tak mnogie może wodził w orszaku gromady — Czemuż stoją i patrzą i za mną się wleką, Chór tajemny, ponury przeszłości przeklętej, czego chcą — ?! — Boże czegoż łzy po twarzy cieką — ja nie rozumiem ich — nie jestem święty. Bądźcie zdrowe przeszłości uroczyste cienie, wszak żywym jest świat żywy a Sztuką świat myśli. I kniaź i zbrojne roty — — to było marzenie — — — Tak wszelką wielkość duszy cenzor mały skryśli" (Dzieła. T. VII, str. 266/7).

[4] Postulat właściwego ustosunkowania się do przeszłości (tj, obcowania z jej duchem, a nie z grobami) porusza Wyspiański na wiele lat przed „Weselem" w liście do Tad. Stryjeńskiego (pisanym z Norymbergi dn. 27 lipca 1890 r.). W liście tym znajdujemy uwagi na temat niedawnego pogrzebu Mickiewicza w Krakowie. Wyspiański dziękuje za przesłany mu przez Stryjeńskiego egzemplarz książki zbiorowej ku czci poety (wydanej z okazji pogrzebu) i cytuje z niej taki charakterystyczny (a odpowiadający jego własnym poglądom) urywek z wiersza Ujejskiego: „Wam, co w pogrzebie tym idziecie tłumnie, to wam powiadam: nie ma mnie w tej trumnie". Dalej czytamy, co następuje: „W każdym razie była to straszna chwila, kiedy tę trumnę wprowadzono do Polski i szukano w niej życia — chciano się odrodzić tchnieniem grobów... — ach to przerażające — przypominają się słowa Aldony do Konrada wzywającego ją do powrotu: „Alfie nam lepiej takiemi pozostać, jakiemi dawniej byliśmy, jakiemi złączym się znowu, lecz już nie na ziemi. Pomyśl, ach pomyśl — jeżeli szalona dam się namówić, rzucę tę pieczarę i z uniesieniem padnę w twe ramiona, a ty nie poznasz, ty mię nie powitasz, odwrócisz oczy i z trwogą zypytasz: ten straszny upiór jestże to Aldona? I będziesz szukał w zagasłej źrenicy i w twarzy, która..." To była rzeczywiście chwila podobna, jak ta,

kiedy Derwidowi miast harfy przynoszą trupa córki... Dramat Słowackiego urasta do jakiegoś strasznego proroctwa po owej chwili; jakby się spełniła i wyśpiewała jakaś pieśń, do której nikt nie śmie powiedzieć amen!... Brzmią wciąż w uszach słowa wielkie, ważne: Bo kto piosenkę żałoby raz zanucił, wiecznie nuci, kto raz zbłądził między groby... już nie wróci" (Muzeum Narodowe w Krakowie, nr. inw. 104912). Szczególnie w słowach Aldony (która przewiduje, że teraz może wydać się „strasznym upiorem") widoczna jest analogia do pokazanego w utworze przerażenia Poety na widok twarzy Rycerza*.

IV

1 W dramacie Słowackiego „Sen srebrny Salomei" (akt V) Wernyhora zapowiada, co następuje: „Taj słuchajte — gdy z was panów budut' trupy, — budut' hłazy, taj gdy się wasz trup trzy razy pod mogiłą, rwąc do sławy, znów przewróci na bok krwawy; i pomyśli nędzarz boży, że i piorun nie otworzy i nie zdejmie wieka z trumny, taj świat przeklnie i pioruny; to jak stanę ja dziad rzewny, jak mu ręce łzą uroszę, po żebracku jak poproszę; jak ja lirę upokorzę i na sercu mu położę, i do czoła mu przycisnę, i przeszłością w oczy błysnę, starych dum nasypię w uszy: klnę się na duch! że się ruszy". Słowacki więc tu ustami Wernyhory wyraża przekonanie, iż w epoce depresji po szeregu nieudanych prób powstańczych poezja obudzi ducha w narodzie przypominając mu „stare dumy" (tak nazwie też Gospodarz wspomnienia odświeżone w pamięci jego przez Wernyhorę). Warto zaznaczyć. że w (zachowanym we fragmentach) rapsodzie p. t. „Werhyhora" (r. 1900) pod postacią tego ostatniego chciał Wyspiański przedstawić siebie jako wieszcza narodu. Dowodzą tego urywki następujące: „Koń osiodłany, koń skrzydlaty już czeka mnie u wrót... Puść mnie ty, moja żono, puszczajcie, moje dzieci, bo dzwon wawelski dzwoni, bo pełnią ku mnie leci... Zamek mój pusty, gruzy moje państwo, a lud mój wszystek zagnano w poddaństwo, ręce mam wolne, a usta mam czyste, mogę im śpiewać chwały wiekuiste... W tej akordów ducha harmonice ja was porwę muzykę za włosy, między gwiazdy cisnę latawice na olbrzymie przestrzenne niebiosy i uczynię z was skrzące księżyce, że z mym słońcem związżecie swe Losy, wirujący około mej dusze". (Dzieła, T. VII, str. 125 i 127). Dowód to, że podobnie jak Słowacki uważał Wyspiański Wernyhorę za uosobienie poezji patriotycznej budzącej ducha czynu wyzwoleńczego.

2 Pierwowzór postaci Gospodarza Włodzimierz Tetmajer w jednej ze swoich prac literackich („W noc majową") pisanej w r. 1899 taką zamieszcza wierszowaną spowiedź na temat swego stosunku do chłopa:

„A gdy w zimowe wieczory lub cudne lata południe w gronie siadałem rodziny, co w chacie mieszka piastowej**, lub gdy z kmieciami w

*) Co do tej „twarzy" Rycerza, to Wyspiański taką podał reżyserską informację w egzemplarzu teatralnym utworu: „Twarz umarłego człowieka, dawno pochowanego, nie szkielet" (Dzieła. T. IV, str. 632).

**) W chałupie przyszłego teścia, chłopa Mikołajczyka.

pogwarki wdałem się długowłosymi, wtedy widziałem się w starej piastowej ziemi lechickiej. I kiedy ucho mi pieści prastara kmieci tych mowa, co myśli tęgie, zuchwałe i uczuć skarby pierwotnych w poważne stroi wyrazy, — i kiedy patrzę na młodzież, co jako kłósie pszenicy proste i krzepkie wyrasta, w głowie ma ogień, a w żyłach krew jeszcze nie ostudzoną, a w tęgich ciałach tych dusze mieszkaję orle, skrzydlate, a w tęgich ciałach tych serca biją gorąco i rzewnie, i kiedy patrzę na matki tych przyszłych polskich pokoleń, jako dzieweczki rumiane, bo czystość myśli i duszy zanoszą w starość zgrzybiałą, choć matki — czyste jak panny. Wtedy i we mnie nadzieja budzi się, a odlatują zwątpienia czarni duchowie, złośliwe śmierci zwiastuny. A w jednym sadzie zakwitła biała jabłonka jak piana, i pożyczyła rumieńca z lica niewinnej dziewczyny, co pod jabłonką urosła w chałupie strzechą poszytej, a kiedy stanie pod drzewem, w rozkwitłej krasie dziewucha, rzekłbyś, że siostry dwie kwitną, jabłoń i dziewka, urokiem krasy Bożych córeczek, dzieci wsi polskiej i nieba. W tej to ja dziewce widziałem duszę ojczyzny zaklętą i przez jej oczy zajrzałem w ojczyzny serce zbolałe"**).

„I wołałem, że przez chłopy wstanie Polska — wolna — żywa! Że jasnogórskie okopy, szwedzką krwią przesiąkła niwa, że racławickie zagony, gdzie wódz chłopski pobił cara, że to statut nasz czerwony, że to krwią spisana wiara, że to nasze dziesięcioro przykazań... Duszę chorą, Polski duszę rozbolała skrzepmy świeżą chłopską krwią, podźwignijmy martwe ciało, ożywmy je siłą lwią! Bo ani przez pasy złote, ni przez szablę damascenkę, ni przez rozum, ni ochotę bujną szlachty, ni przez mękę dusz, co łzy wyciska krwawe, lecz przez białą chłopstwa ławę runą w gruz piekielne moce..."

„Bo oto już wybiegły przed bielone ściany z chałup strzechą poszytych zastępy husarzy! zamiast skrzydeł na barkach bielą się sukmany, zamiast kopii, na kosach blask słońca się żarzy, hufiec idzie jak burza!... i trony druzgoce!" (Włodzimierz Tetmajer: Noce letnie. Kraków 1902, str. 117/20).

Charakterystyczne w tej spowiedzi są słowa poświęcone żonie. W tym samym utworze Tetmajera znajdujemy jeszcze jedno dotyczące żony zwierzenie: „Ona jest postacią, pod którą jak pod biblijną figurą żyją ideały moje i żyje w niej najświętsza z moich miłości — miłość Ojczyzny... Patrzę w nią jak w Polskę, jak w gwiazdę nadziei... w drobne miękkie jej rączki złożyłem najszczersze myśli mej pragnienia... ona każdym spojrzeniem wlewa we mnie wiarę... w nią gdy patrzę, wierzę, że Polska powstanie" (tamże, str. 100). Sporo jest tu niewątpliwie płytkiej egzaltacji, która została bezlitośnie ośmieszona w „Weselu".

Jest rzeczą prawdopodobną, że pomysł rozmowy Gospodarza z

**) Ma tu na myśli Tetmajer przyszłą swoją żonę.

duchem Wernyhory (a w ślad za tym innych rozmów gości z zaświata z żywymi) powstał również pod wpływem lektury wspomnianego utworu Tetmajera, który tu przedstawia swoją (odbytą jakoby we śnie) rozmowę z dwoma po kolei duchami: jednym jest duch ojca, drugim duch „Mistrza Jana“ (Matejki).* Wyżej cytowane wyznanie patriotycznej wiary jest właśnie spowiedzią przed obu drogimi Tetmajerowi duchami.

[3] Autor ustami Wernyhory podkreśla konieczność pamiętania o dawnych waśniach między stanami, by wskazać potrzebę należytej czujności w ocenie dzisiejszego stanu rzeczy. Złu trzeba spojrzeć prosto w oczy i rozpocząć nim walkę. Natomiast przypominanie sobie dawnych zbrodni czyichś po to, by tylko zatruwać sobie duszę wspomnieniami tymi, uważał autor za rzecz bezwzględnie szkodliwą. Pokazał to na przykładzie Dziada, który zbrodnią chłopską z przed pół wieku bezustannie się trapi. Że szkodliwy jest ten bezustanny niepokój w duszy Dziada, a nie jest też uzasadniony, demonstruje scena jego rozmowy z Szelą. Z treści słów Szeli można przypuszczać, że odbył on czy też w dalszym ciągu odbywa pokutę za swą zbrodnię („już wiedzą o tym w niebiosach“) i że pod jej wpływem nastąpiła w sumieniu jego przemiana. Tej przemiany dowodzi chęć obmycia się z symbolicznych plam krwawych („dajcie bracie kubeł wody: gębę myć, ręce myć... suknie prać, — nie bedzie znać“). Szela chce niewątpliwie, aby jego obraz zewnętrzny w pamięci dzisiejszego pokolenia odpowiadał tej przemianie, jaka zaszła w jego sumieniu („przyszedłem tu do Wesela, bo byłem ich ojcom kat, a dzisiaj ja jestem swat“). Bezpłodność niepokojów Dziada, jego biadań i przekleństw, jakimi ściga pamięć sprawców zbrodni, podkreśla Szela mówiąc: „Gadu, gadu, stary dziadu, trza się do roboty brać, kubeł wody, gębe myć, nie bede prożno stać“. Jest w tych słowach dość wyraźnie zaznaczony postulat walki z tym wszystkim, co było kiedyś zródłem chłopskiej hańby.

[4] Przedstawienie niebezpieczeństwa niewoli pod postacią wichru gnącego lub łamiącego „drzewa“ i „kuszcze“ jest może reminiscencją następujących słów Wł. Tetmajera, które znajdujemy w utworze jego p. t. „Mały obrazek“: „Wierzymy silnie, że burza zegnie może drzewa w polskich sadach, niejedno przewróci, niejeden (!) z domów zerwie dach, ale przejdzie i kraj po niej w promieniach słońca wolności ożyje“ (Noce letnie, str. 154). W tym samym swoim utworze Tetmajer cytuje wiersz, którego echo znajdziemy również w słowach Wernyhory: „Jesteście jeszcze wy do korda raźni, jesteście jeszcze wesołej starości, jesteście jeszcze w ubiorach pokaźni, s ą j e s z c z e u w a s l u d z i e s e r c e m p r o ś c i“. Ma to być charakterystyka sfery Gospodarza ale kryjąca w sobie intencję inną niż wyjęty z niej zwrot („ludzie sercem prości“) przez autora włożony w usta Wernyhory.

[5] Czym mamy sobie tłomaczyć fakt, że w akcie III nie tylko wygasa patriotyczny zapał, jaki ogarnął pod wpływem kontaktu z Wernyhorą Gospodarza, ale że on całkiem zapomina o tym, co przeżył w akcie II? W scenie poprzedzającej bezpośrednio rozmowę z Wernyhorą „tęga mina“ Gospodarza dziwi jego żonę i zarazem budzi podej-

*) Profesor Tetmajera w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie

rzenie wyrażające się w pytaniu: „Coś ty jakisik niepewny?“ Że serce Gospodarza zaczyna uderzać nieco żywszym tętnem niż zwykle, to przyznaje on sam mówiąc: „Ja tak dziś przy weselu rzewny“. Widzimy już przedtem, że fala optymizmu zaczyna napływać do serca Gospodarza, gdy on na wiadomość Kuby o przybyciu jakiegoś „wielkiego pana“ odpowiada zachwyconemu tego pana widokiem chłopcu: „Jeszcze duża takich Polaków ostało, co są piękni“ (niedawno jeszcze Gospodarz — w rozmowie z Poetą — mało pocieszające refleksje snuł na temat swojej sfery). „Rzewność“ weselna, która Gospodarzowi towarzyszy w czasie rozmowy z Wernyhorą (a objawia się na początku tej rozmowy w jego gadatliwości jowialnej), znika w akcie III — po przespaniu się — i zniknięciem swoim powoduje ową lukę w pamięci, wskutek której Gospodarz popada w konflikt z Czepcem. Taki charakter „rzewności“ owej każe ją uznać za skutek działania tego czynnika, bez którego zresztą trudno sobie wyobrazić wesele, tj. alkoholu. Jeśli jednak ten czynnik bierzemy pod uwagę jako konieczny dla uzasadnienia wspomnianej luki pamięci, komplikuje się sprawa z innego powodu. Powstaje pytanie, jak interpretować owo nieporozumienie, któremu uległ Gospodarz opacznie pojmując istotę zleceń Wernyhory. Możnaby twierdzić, że taka a nie inna reakcja Gospodarza wobec tych zleceń to skutek zmniejszonej jego poczytalności umysłowej. Nie wydaje się jednak prawdopodobną rzeczą, by taka być mogła intencja autora. Stanąć musimy raczej na stanowisku, że działanie owej „rzewności“ polegać miało tylko na usunięciu ze świadomości Gospodarza hamulców, które stwarza normalnie działająca refleksja, utrudniając wydobycie na jaw tego, co w sercu ukryte głęboko, co jest jego „tajemnicą“. „Tajemnicą“ zaś serca Gospodarza (przeżywaną zwykle „tylko we śnie, tylko w marze“) była wiara w możliwość czynu zbrojnego. „Tajemnicę tę wydobył na jaw kontakt z Wernyhorą, a wspomniana „rzewność“ odegrała rolę czynnika proces ten pobudzającego. Nie bez związku z tą kwestią pozostaje zapewne scena, w której widzimy układającego się do snu Gospodarza, a jednocześnie pijanicę-Nosa, który czuje — jak twierdzi — że go „coś pod sercem rwie“ (wtedy dopiero Nos — jak mówi — „w piersi serce czuje“). W sercu też swym Nos odkrywa prawdę zawartą w słowach: „Czynnik główny: miecz“. Wyraża skwapliwie dla tej myśli aprobatę Gospodarz, Pan Młody zaś niebawem tak ją scharakteryzuje: „Własny ton, muzyka duszy; ton, przez który dusza krzyczy“. Otóż w scenach końcowych aktu II ujawnił się „własny ton, muzyka duszy“ Gospodarza, nie wykazując jednak ani cienia tej chimeryczności, jaka cechuje wynurzenia Nosa (nie bez celu jest to pokazanie Nosa w jednej scenie z Gospodarzem: widzimy tu dwie bardzo od siebie dalekie rodzaje „rzewności“). Wydobywając na jaw „tajemnicę“ serca Gospodarza autor uwydatnia nierealność jego patriotycznej wiary. Nie na tym w gruncie rzeczy nierealność ta polega, że Gospodarz przypisuje Wernyhorze rolę organizatora powstania. To przekonanie możnaby uważać za równie realne na terenie tej rzeczywistości, jaką mamy w utworze, jak realnym jest przekonanie Gospodarza w momencie, gdy rozmawia w swoim domu z Wernyhorą, że ten ostatni nie jest ani „marą widmową“, ani „czarem“. Nierealność patriotycznej

wiary Gospodarza polega jedynie na tym jego przekonaniu, że czyn zbrojny może być zaimprowizowany bez uprzednich doń systematycznych przygotowań. Ten sam jednak istotny błąd w rozumowaniu popełnia Gospodarz i potem w akcie III: jest to bowiem zasadnicza cecha jego stosunku do rzeczywistości.

Poza tym jednak wszystko to, co słyszymy z ust Gospodarza (w perorze jego zwróconej do gości) posiada głębokie uzasadnienie, pokrywa się też z poglądami autora wyrażanymi niejednokrotnie w utworze przy różnych okazjach. Już przedtem napiętnował autor ustami Dziennikarza zewnętrzne, czysto dekoracyjne formy patriotycznego kultu. W odniesieniu do innych jego form słyszymy w podobnym duchu uwagi Gospodarza. „Orły, kosy, szable, godła, pany chłopy, chłopy, pany; cały świat zaczarowany, wszystko była maska podła“ — tak szydzi Gospodarz z czczej manifestomanii. Charakteryzując dalej dzisiejsze społeczeństwo, Gospodarz podkreśla beztroskę jego przodującej warstwy. Słyszymy, co na stępuje: „Takie figury w koronie, tacy pyszni szlachta w herbie, pałace, zamczyska, wille, tabunami gnane konie, sześciu paradników w tyle: hulaj dusza bez kontusza, z animuszem hulaj dusza!!“ Że wprost szaleństwem jest to beztroskie życie na niepewnym gruncie niewoli, to Gospodarz podkreśla nazywając je „gorączką na wulkanie“. Szczególnie jednak charakterystyczne są dalsze szczegóły tego obrazu, jaki autor kreśli tutaj ustami Gospodarza: „Ani zbili pan w koronie, że stoimy gdzieś na szczerbie, ani zbili szlachta w herbie, ani zbili chłop przy roli, czy tam kogo gdzie, co boli: wół przy roli, świnia w ganku, — hulajże panie kochanku!“ Podkreślone tu zostało dobitnie nazbyt jednostronne pogrążenie się masy społeczeństwa w zabiegach o chleb codzienny i brak ducha walki z niewolą. Brak ducha walki wytyka szczególnie ostro Gospodarz tym, co mają największe pretensje do „przewodzenia“ (panom w koronie“, czyli magnaterii): nie myślą o walce, myślą tylko o wyżebrywaniu łask zaborcy („ganek“ — niewątpliwa aluzja do metody antyszambrowania). Gdy z kolei Gospodarz gościom swoim wytknie, że poszukują na wsi tylko „nastrojów“, jest także wyrazem troski samego autora o właściwy stosunek do wsi świata inteligencji, która to troska wymownie przejawia się w całym utworze. Gdy Gospodarz jednak konkluduje: „Dzisiaj nie ma na co czekać“ — jest to w zasadzie także postulat autora, tylko, że jak wiemy, Gospodarz samą istotę tego „czekania“ opacznie pojmuje.

[6] Niedorośnięcie Jaśka do wyznaczonej mu roli podkreślają dobitnie słowa Chochoła: „Miałeś chamie złoty róg, miałeś chamie czapkę z piór: czapkę wicher niesie, róg huka po lesie, ostał ci się ino sznur“. Charakterystyczne jest tu użycie obelżywego epitetu „cham“, który Chochoł jeszcze dwukrotnie potem z naciskiem powtórzy. W jednym z rapsodów Wyspiańskiego tę samą obelgę rzuca w r. 1846 duch Piasta pod adresem chłopów nie tyle dlatego, że się splamili rzezią, ile że to uczynili z materialnych pobudek. (Dzieła T. VII, str. 110).

[7] W rozmowie z Wernyhorą Gospodarz wysłuchawszy pierwszego „zlecenia“ zaskoczony jego nieoczekiwaną treścią wprawdzie odruchowo zapewnia Wernyhorę o swej gotowości do czynu, ale zdradza za chwilę

pewien niepokój, gdy mówi: „Zaraz się poradzę żony, — ona swoim chłopskim sprytem..." Całe zachowanie się późniejsze Gospodyni dowodzi, jak bezpodstawną jest wiara Gospodarza w skuteczność tego rodzaju „rady". Autor podkreślił tu jaskawo samoułudę Gospodarza widoczną w całym jego stosunku do żony.

V

1 Relacje Kuby o bytności tajemniczego „gościa z Ukrainy" i o jego rozmowie z Gospodarzem Czepiec przyjmuje z dużą dozą sceptycyzmu widząc w tym przywidzenia chłopców („Staszek: bajok, a ty: śpik"), choć oni rozmowy tej wysłuchali przez drzwi izby weselnej. To uwydatnia rozważny stosunek Czepca do sprawy. Dopiero poruszenie we wsi, i to z rozkazu Gospodarza, rozwiało całkowicie wątpliwości, jakie miał Czepiec dotychczas.

2 Wł. Tetmajer tak pisał w swoim artykule p. t. „Chłop polski na uroczystości mickiewiczowskiej" (druk. w „Życiu" w r. 1898): „W muzeum narodowym w Krakowie przechowana jest biała, przez móle zjedzona krakowska sukmanka. Przed oszkloną gablotką, gdzie ją złożono, stają ludzie w milczeniu i skupieniu — przybywają z całej Polski, aby oglądać ten strzępek, tak jak muzułmani całego świata radziby widzieć choć raz w życiu grób swego Proroka. I słusznie, bo każdy Polak mimowolnie czuje, że stara, rzewna sukmanka to są tablice, na których wypisał Kościuszko przykazania narodowi, to palladium, które dziś krzepi dusze rozpaczne, a kiedyś bedzie sztandarem zmartwychwstania i życia. Rozumiał nieśmiertelny Naczelnik, że już nie szlachcic, nie mieszczanin, ale chłop, i to chłop nie przemieniony na „pana", ale chłop jako taki bierze teraz na silne ramiona cały ciężar walącego się gmachu i dźwignie go kiedyś, albo z gruntu przebuduje... To też nie ubrał Naczelnik swych chłopów w granatowe mundurki narodowych gwardii, ale on sam, wódz i duchowy król narodu, sam się nie brylantową koroną i purpurowym płaszczem, lecz chłopską czapką koronował i odział sukmaną" (Noce letnie, str. 70),

Z chłopskiego stroju Pana Młodego autor drwi już w akcie I za pośrednictwem Żyda. „Pan dzisiaj w kololorach się mieni; pan to przecie jutro zruci" — mówi Żyd podkreślając, że strój Pana Młodego to coś w rodzaju chwilowej zabawki. Gdy Pan Młody odpowiada z dumą, że to „narodowy chłopski strój", pada nowa charakterystyczna uwaga Żyda: „Pan się narodowo bałamuci" z dodatkiem, że „to już było" (tzn., że Pan Młody naśladuje bezmyślnie przeszłość). Na nową buńczuczną uwagę („no, to jeszcze wróci") replikuje Żyd: „Jak będzie patrzeć każdy przed nos swój, może co z tego będzie na inkszy raz". Tymi słowami Żyda drwi autor z jednostronnego rozmyślania o tym, „co było", przy jednoczesnym braku myśli o tym, co być powinno w przyszłości.

3 Charakterystyczne jest odezwanie się Panny Młodej, gdy Ksiądz mówi o trudnościach związanych z otrzymaniem „pelerynki". Nie rozumiejąc w gruncie rzeczy dobrze, o czym mowa, Panna Młoda zdradza

jednak swój pogląd na sprawę usuwania z drogi trudności życiowych w następujących słowach: „Ino te ciarachy tworde, trzaby stoć i walić w morde“. Podobnie, gdy Ksiądz wyraża obawy co do trwałości małżeńskiego szczęścia Państwa Młodych, Panna Młoda (mając na myśli pojawienie się rywalki) oświadcza: „Zdarłabym jej łeb jak krosna“. Wreszcie widzimy w Pannie Młodej odruch zdradzający jej pierwotną naturę w jednej ze scen końcowych utworu. Kasper stojący na straży we drzwiach izby weselnej oświadcza (zgodnie z poleceniem Gospodarza), że tu „nie trza żadnych bab“, i nie chce wpuścić Panny Młodej. Ostatnia reaguje w ten sposób wobec swego drużby: „Pódzies selmo, jakiś drab! Bedzies mi tu grodził wniść, żeś se wraził w rękę żyrdź, kces kim rządzić, taki cap, — wraź se jeszcze na łeb ćwirć!“

4 W akcie III widzimy Pana Młodego w momencie, kiedy ogarnia go niepokój co do przyszłości. „Ujęły mnie jakieś dreszcze przestrachu, ogromne grozy. Uląkłem się nagle prozy, jaka jest we fantastycznym świecie: że to, co tu jest przed nami żywe, tak się nagle wiatrem zmiecie; że my próżno wyciągamy ręce do widziadeł, — bo to są widziadła, i tak mi fantazja zbladła, bo już się była układła do snu we widziadeł lesie“. — tak mówi Pan Młody. Widzimy tu pierwsze objawy otrzeźwienia.

5 Że może być Pannie Młodej „samotno“ i „markotno“ w otoczeniu „panów“, to ilustrują następujące słowa Radczyni: „Ja wiem, że twoja uroda niejedną trudność przesili, żeś sobie młoda; no, ale o czym wy będziecie mówili, jak tak nadejdzie wieczór długi: mówić się nie chce, trza przesiedzieć; on wykształcony, ty bez szkół“.

6 Nie bez wpływu na takie a nie inne naświetlenie problematu małżeństwa „pana“ z chłopką było zapewne własne małżeńskie pożycie poety z kobietą z ludu. O uczuciach poety dla niej mogą świadczyć choćby dwa wiersze pisane w r. 1903 („Gdy przyjdzie mi ten świat porzucić“ i „Niech nikt nad grobem mi nie płacze“). W drugim z tych wierszy możemy widzieć m. i. wyraz wiary poety w uczucia żony dla siebie, Poeta tak tu bowiem pisze: „Niech nikt nad grobem mi nie płacze, krom jednej mojej żony, za nic mi wasze łzy sobacze i żal ten wasz zmyślony“. (Dzieła. T. VII, str. 278). A jednak tradycja ustna przechowała sporo danych mogących świadczyć, że to pożycie nie mogło być szczęśliwe właśnie ze względu na zachodzący tu wielki dystans kulturalny. Znajdujemy prócz tego taką wzmiankę na ten temat w książce J. Kotarbińskiego: „Rozmawiałem z poetą nieraz w naszym domu, wiem... jak pracował... jak z Chrystusowym spokojem znosił jarzmo domowej niewoli, jak załatwał spokojnie, czasem bardzo praktycznie swoje sprawy życiowe, oraz interesy materialne“ (Ze świata ułudy. Warszawa 1926, str. 299).

7 Kapryśny indywidualizm Pana Młodego nie liczący się z względami ogólniejszej natury (a wyrażający się m. i. w ironicznym zapytaniu: „Któż komu czego zabroni?“) znajduje odprawę w następujących słowach Księdza: „Nie każdy ma jedno na świecie, a każdy ma swoje osobne, co go trzyma, — a te drobne rzeczki, małe, niepozorne składają się na jedną

wielką rzecz". Ksiądz tu ma na myśli małżeństwo Pana Młodego, które mu się wydaje ze stanowiska „wielkiej rzeczy" krokiem chybionym.

[8] Z trzech panien autor przedstawił w najmniej korzystnym świetle Haneczkę. W rozmowie z Zosią w akcie I poznajemy ją jako istotę skłonną do płytkiego dosyć frazesu. „Chciałabym kochać, ale bardzo, ale tak bardzo, bardzo mocno" — zwierza się Zosia. Haneczka zaś oświadcza ironicznie w odpowiedzi na to: „Pociesz się serce, pociesz miła, jeszcze niejedna łza, mogiła od tej miłości ciebie grodzi". I dodaje chwilę potem: „Musisz przejść wprzódy cierpień koło, musisz przejść wprzódy nędzę, bole, a potem kiedyś będzie wesoło, jak ci ból serce dość nakole". Zosia tak ujmuje w końcu swoje stanowisko wobec tego zagadnienia: „Chciałabym, żeby się kto zjawił, ktoby mi nagle się spodobał, żebym się jemu też udała i byśmy równo na to przyszli. Widzisz takiego bym kochała, i to tak bardzo, bardzo, bardzo". Inne jest stanowisko Haneczki w tej sprawie. „Ach, tym uczucia moje gardzą; — odpowiada — przecie trza wprzódy wypróbować, trza coś przecierpieć, coś przeboleć, żeby móc miłość uszanować". Co to znaczy? Gdyby się Haneczce „ktoś spodobał", (a ona „jemu też udała"), to by go naprzód postanowila „wypróbować", kazałaby mu (umyślnie) „coś przecierpieć, coś przeboleć". Jest to typ panny, „co ucieka", typ, na który tak się wobec Radczyni skarży Pan Młody.

[9] Tuż prawie przed sceną rozmowy Zosi z Dziennikarzem, gdzie ona zdradza się ze swoim rozczarowaniem co do osoby przedmiotu swych niedawnych marzeń Kaspra, mamy scenę zalotów tegoż Kaspra do Kasi. Prymitywizm duszy chłopskiej tu się przejawia w całej jaskrawości. Zapewne Zosia zdołała poczynić obserwacje podobnego typu i to kazało jej nieco inaczej spojrzeć na chłopa.

[10] Jaskrawym przykładem niewłaściwego ustosunkowania się do chłopa jest sposób traktowania go przez Radczynią. Z niechęcią spotyka Radczyni zamiar panien potańczenia z chłopami, z pogardą patrząc na prymitywizm chłopskiego obyczaju („Oni się tam gniotą, tłoczą i ni stąd ni zowąd naraz raz wraz biją się po pysku"). Najmniejszej też nie uczuwa potrzeby zbliżenia się do chłopa. Widzimy to w jej rozmowie z Kliminą, gdy tej ostatniej daje odpowiedzi wyniosłe i nacechowane wyraźnym lekceważeniem. Nie zadaje sobie Radczyni najmniejszego trudu, by zbliżyć się do świata pojęć chłopskich.

VI

[1] Wyrażenie „piekło żywe" w ustach Poety ma prawie to samo znaczenie, w jakim używa go Stańczyk w rozmowie z Dziennikarzem. Stykając się w osobie tego ostatniego z depresją dzisiejszego pokolenia Stańczyk uczuwa „palący wstyd", albowiem ta depresja i związana z nią męka wydaje mu się czymś pozbawionym uzasadnienia: dylemat „Wielkość - Małość" jest według jego przekonania bardzo łatwym do rozstrzygnięcia. Poeta mówiąc o „piekle żywym" (tj. „piekle" żywych) ma na myśli również dręczące oscylowanie woli między tymi dwiema ostatecznościami i przewiduje z góry, że będzie to udręka bezpłodna.

2 Jeśli Rachela stwierdziwszy brak Chochoła na miejscu właściwym przypuszcza w ślad za Poetą, że go „ktoś połamał", a jak przez mgłę przypomina, sobie własną swoją inicjatywę, to dowód. że przestała ją ona już obchodzić. Jest to całkiem zgodne z jej zachowaniem się w akcie I tuż po wystąpieniu z tą inicjatywą. Stwierdziwszy, że zdołała sprawą zainteresować Poetę, Rachela sama na ubocze się usuwa. Jej słowa: „Nie dorosłam do wielkich skal; bawię się pour passer le temps tylko" — wyrażają przekonanie, że do akcji dalszej nie ona jest powołana, ale raczej Poeta. Prócz tego można się w nich dopatrywać jakby braku wiary. że coś naprawdę z tego wyniknie. Tym tłomaczyć sobie też chyba musimy i fakt zaskoczenia Racheli, gdy spostrzega, że się „coś zaczyna dziać".

3 Gdyby autor kazał Poecie powtarzać po raz drugi tę samą treść innym tonem tylko ze względu na osobę Racheli, miałoby to sens (ze stanowiska kompozycji utworu) jedynie wtedy, jeśliby potem nastąpiła jakaś reakcja ze strony Racheli ważna z punktu widzenia rozwoju akcji. Takiej reakcji nie widzimy.

4 Wyrażenie Poety: „Wnet ujrzymy husarię i króla" zawiera treść identyczną z wypowiedzianym wobec Pana Młodego poprzednio życzeniem. „Husarskie skrzydlate szelki założyć, — marzył Poeta — a już wstanie któryś wielki, już wstanie jakiś polski święty".

5 „Przedziwna, przedziwna Moc, te potęgi walczące, ten wiatr, jakieś prastare siły" — mówi Rachela nawiązując do słów Poety słyszanych przed chwilą, jak również własnych spostrzeżeń. Wydaje się rzeczą niewątpliwą, że jedna z tych „potęg walczących", ta mianowicie, którą tu Rachela nazywa „przedziwną Mocą" jest identyczna ze wspomnianą poprzednio „polskością", będzie to więc idea wyzwolenia. Drugą z „potęg walczących" zdaje się symbolizować „wiatr." O nim Rachela powiedziała chwilę przedtem do Poety: „Pan widzi, jaki się huragan zrywa, jak świszczy i drzewa szamoce". Podobnie będzie o tym wietrze mówił niebawem Wernyhora (mając na myśli, jak wiemy, siły wrogie wolności narodu). Tenże wicher potem i Jaśkowi „czapkę ze łba zmiótł" (słowa Chochoła), spełniając rolę jakiejś nieprzyjaznej siły. Jeśli Rachela owe potęgi walczące nazywa „prastarymi siłami", ma tu na myśli niewątpliwie walkę dobra i zła: ideę wyzwolenia autor stale łączy z zasadą sprawiedliwości kierującą według jego przekonania światem.

6 Że nastroje we wsi nie były tak wojownicze, jak to przedstawił autor w „Weselu", na to znajdujemy dowód w cytowanym już wyżej utworze Wł. Tetmajera „W noc majową" Opisawszy swoją rozmowę (we śnie) z duchem ojca oraz duchem Mistrza Jana, której zakończeniem jest podane wyżej (p. nr. 2 przypisów cz. IV) patriotyczne wyznanie wiary, Tetmajer tak przedstawia tych swoich przeżyć epilog: „Szkolny dzwonek woła dzieci do nauki... Jasne słońce wpuszcza promień do mego pokoju. Budzę się. Sady śmieją się kwiatem do słonka złotego, ptaki świergocą, ludzie zaludnili ciche przez noc pola. W rękach nie mają broni lecz radło... nie śpiewają

chórem grzmiącej piosenki nadziei,* ale ładne wesołe śpiewki wiejskie... Drzewa stoją w krasie swojej, chłopi pracują, dziewki kochają chłopaków, zboża zielenią się, a słońce z wysoka grzeje ziemię tak, jak przed wiekami. Przyroda niema, spokojna jak Bóg, lituje się ludziom, że są marzyciele biedni i głupi" (Noce letnie, str. 120/1). Ten melancholijny epilog dowodzi, iż rzeczywistość daleka była od marzeń, którym wyraz dał Tetmajer poprzednio w swojej spowiedzi wobec nawiedzających go duchów.

Piszący te słowa miał możność kiedyś (w sierpniu r. 1933) rozmawiać z autentycznym Błażejem Czepcem z Bronowic, pierwowzorem postaci z „Wesela" (wówczas już 77-letnim starcem). Zagadnięty na temat owego „rwania się chłopów do bijacki jakiej" w czasach współczesnych akcji utworu, stanowczo zaprzeczył, jakoby on lub ktokolwiek we wsi zdradzał podobne porywy. Przypuszczać można, że Czepiec nie omieszkałby się pochwalić, gdyby było inaczej.

7 Wyrazem przekonania Dziennikarza o wartości „popędu" serca, co popycha do walki o wolność, jest to, co on mówi na temat muzyki wiejskiej w obecności Poety („A! ta muzyka tak brzęczy, jak z ula dzwonienie pszczół").

8 „Oni i my, — my i oni, na wyścigi, — kto kogo przegoni." — ironizuje Poeta zdradzając nagłe załamanie się obudzonej przed chwilą wiary w wartość „popędu" chłopskiego serca. „Wyścigi", o których tu slyszymy, to coś w rodzaju próby mającej stwierdzić, w kim (tj. w panach czy chłopach) większa jest siła motoryczna popędu tego. Snuje się zapewne w wyobraźni Poety, gdy to mówi, zaprawiony ironią obraz „zwycięstwa" chłopów. Zwyciężyliby oni w wyścigach owych, ale dlaczego? Bo ich „popęd" jest ślepą, żywiołową siłą podlegającą w minimalnym stopniu kontroli refleksji. Czy to jest jednak powód, aby „popędowi" temu ufać?

9 „Tam, — tu! — w całej polskiej naturze przemiana." — mówi Maryna w charakterze „wróżby" opierając się zarówno na swych własnych przeżyciach, jak na tym, co słyszy z ust Poety. Podobną opinię wyraża w akcie II Rachela wysłuchawszy (ironicznych zresztą) uwag Poety na temat tego, co się dzieje w izbie („W powietrzu atmosferyczna zmiana: — chata stała się rozkochana w polskości"). Te tak podobne do siebie opinie Maryny i Racheli odpowiadają też podobnej roli, jaką obie spełniają w stosunku do Poety, obie pragną jego upadającego w zwątpieniu ducha dźwignąć („na szczyty"), choć w gruncie rzeczy daremnie (odnawiają w nim tylko tęsknotę „ku szczytom" połączoną z przekonaniem o niemożności osiągnięcia ich w życiu). Ta okoliczność kazała Poecie nazwać Rachelę „walkürą". Możnaby tę nazwę z większą nawet słusznością zastosować do Maryny na podstawie jej rozmowy z Poetą w akcie III. Gdy cofniemy się wstecz do aktu I, to obserwu-

*) „Grzmiąca piosenka nadziei" — to motyw, który powtarza się jak refren we wspomnianej rozmowie Tetmajera z duchami, a oznacza wiarę w zdobycie niepodległości przez czyn zbrojny.

jąc z jednej strony stosunek Poety i Maryny, z drugiej stosunek jego do Racheli, zauważymy, że w początkowej swej fazie jeden i drugi wykazuje pewne podobieństwa (obok znacznych różnic). Flirt mianowicie Maryny z Poetą ze sfery czysto osobistej przechodzi stopniowo w sferę bardziej ogólnego zagadnienia: stosunku Poety do życia. „Próżność na wysokiej skale w swojej własnej śpiąca chwale" — tak określa Maryna postawę życiową Poety (nie mając na razie, jak widać, danych, by wniknać głębiej w istotę rzeczy). Gdy zaś Poeta odpowiada przekornie (a w gruncie rzeczy nieszczerze), że jest jednak „u siebie" i dodaje złośliwie: „O tym, gdzie kto śpi wysoko, pani wie coś z głuchych wieści, nie dosięgło jeszcze oko" — wtedy Maryna z niemniejszą złośliwością odpowiada: „Rozumiem coś z wielką biedą; nie zawlokłam się na turnie; tak tam dumnie, szumnie chmurnie. Bałamuctwa w wielkim stylu, które już przeżyło tylu, różni więksi, mniejsi, niscy; wszystko bardzo wyjątkowe, bardzo dziwne, bardzo nowe, tylko, że tak robią wszyscy". Że Poeta żyje w sferze złudzeń, w sferze „bałamuctw", do tego się sam nieco później przyzna w rozmowie z Panem Młodym. Sam stwierdzi w ten sposób, że jego stosunek do życia jest pozbawioną gruntu realnego pozą. Przyzna także, że jego maniera w sposobie traktowania rzeczywistości udziela się „mniejszym" (poetom), że ją bezkrytycznie uwielbiają „niscy" (tj. tłum). Maryna więc trafnie ocenia Poetę, tylko nie zdaje sobie sprawy z istotnych przyczyn tego stanu rzeczy. Odczuwa jednak na własnej osobie, jak maniera Poety jest przykrą dla tych, co cenią szczerość i prawdę i nie zwątpili dotąd w jej istnienie w życiu. Stosunek Poety do Maryny demonstruje plastycznie, jak przesadnym jest pesymizm jego w poglądzie na życie: podejrzewanie wszędzie „podłości" lub „głupoty". Nasuwa się przypuszczenie, że konflikt Poety z Maryną mógł w dalszym swym rozwoju odegrać podobną rolę, jaką w rzeczywistości odegrał konflikt Poety z Rachelą, tj. stać się zawiązkiem akcji. Że autor usuwa od połowy aktu I postać Maryny w cień, a rolę antagonistki Poety otrzymuje Rachela, to zapewne tłomaczy się faktem, iż w swobodnym wyzyskaniu tej postaci dla swych artystycznych celów mniej był skrępowany względami konwenansu towarzyskiego. Być może wszedł tu zresztą w grę wzgląd inny (p. nr. 1 przypisów cz. VII).

10 Działanie owej „czarodziejskiej dłoni" nie pozwoliło też i Dziennikarzowi długo wytrwać w wierze, jaka się w nim obudziła pod wpływem kontaktu ze Stańczykiem. Nie trwa mianowicie długo przede wszystkim jego zaufanie do tego instynktu, którego wyraz dostrzegł Dziennikarz w muzyce weselnej, i poczucie konieczności starannego pielęgnowania instynktu tego w chłopach. Gdy nieco później po tej przemianie, jaka zaszła w Dziennikarzu, widzimy go w rozmowie z Zosią, w której obudziły się zainteresowania społeczne w stosunku do chłopa, padają ust Dziennikarza zamiast zachęty ironiczne tylko uwagi. Myśląc o chłopie Dziennikarz oświadcza: „Ja się patrzę, lubię i nie wierzę". Znaczy to, że traktuje chłopa jako barwne, miłe dla oka zjawisko, ale już teraz nic więcej go w nim nie obchodzi. Podobnie rzecz się ma ze stosunkiem jego do pracy publicystycznej. Myślał, już, jak widzieliśmy, o wydobyciu się „z cieśni", ale gdy na temat swej publicznej pracy roz-

mawia w akcie III z Radczynią, znowu wyraźnie podkreśla brak wiary w możność osiągnięcia jakichkolwiek w tej pracy rezultatów". „Danaid zbyteczne trudy" — mówi Dziennikarz, gdy Radczyni (będąc wyrazem opinii samego autora) nazywa tę pracę „rzeczą serio."

[11] Jakie znaczenie nadaje autor wyrazowi „rok", możemy wywnioskować z następujących słów włożonych w usta Gospodarza: „Tak się orze, tak się zwala r o k w r o k, w k a ż d y m p o k o l e n i u; raz wraz dusza się odsłania, raz wraz wielkość się wyłania i raz wraz grąży się w cieniu".

[12] Jeśli autor przypisywał jakie praktyczne znaczenie temu programowi wychowawczemu, który wyobraża czar Chochoła, to niewątpliwie myślał o usunięciu kwestii drażliwej nie tylko z literatury politycznej, ale i z literatury pięknej, w której idea czynu zbrojnego nieraz bywała traktowana w sposób nieodpowiedni.

[13] Ambicje poety do oddziaływania na życie wymownie maluje następujący fragment z listu jego do A. Chmiela pisanego dn. 5 kwietnia 1904: „Przepisuję Legendę i wielką mam w tym przyjemność. Będzie mi się przykrzyło, jak ją skończę... Żal mi jest, że takie rzeczy drukuję. Zdaje mi się, że robię to wyłącznie dla własnej satysfakcji. Jedyny to sposób, by czytać myślą, co było i co będzie. P o w i n i e n e m b y ć t e n, c o m o ż e s p r o w a d z i ć p o w ó d ź i p o w ó d ź w s t r z y m a ć — z s e ł a ć o g i e ń i o g n i e s t ł u m i ć, z a b i j a ć p i o r u n e m i k o r z y ć p i o r u n y w d ł o n i. I n a c z e j s z k o d a c z a s u. Smutny jestem, mimo kwitnących azalij i hiacyntów, mimo świergotu kanarków i świergotania wróbli. Smutny jestem i mroczny, jak to niebo szare chmurami zasnute" (Miesięcznik Literacki i Artystyczny z r. 1911. T. I, str. 124).

VII

[1] Obraz chaty jako „chmurki" wiodącej wśród „nocy ciemnej", oraz jako „arki" zbawienia z potrójnej powodzi jeśli go traktujemy ze stanowiska prawdopodobieństwa psychologicznego w ustach Racheli, może wydawać się objawem egzaltacji nieco przesadnej. Musimy jednak wziąć to pod uwagę, że na gruncie izby weselnej jest Rachela postacią nieco egzotyczną. Nie dla tego oczywiście, że pochodzi z ghetta. Intencją autora było, zdaje się, podkreślić związek jej psychiki z prakolebką wchodnią. Związek ten nasuwa imię jej zapożyczone ze starożytności biblijnej („liryczne" — jak mówi Poeta). Byłoby to w pewnej mierze uzasadnieniem psychologicznym faktu, że „myśl" Racheli tak łatwo „na skrzydłach zwisa", że się odrywa tak łatwo od rzeczywistości pospolitej w sferę tej „poezji żywej", którą „wszędzie widzi, kędy spojrzy." To byłoby źródło owej egzaltacji, do której skłonność posiada Rachela w daleko większym stopniu niż jej otoczenie. To jest też powód, że autor nie komu innemu, ale jej tylko mógł powierzyć rolę wprowadzenia do utworu obrazu chaty na tle „nocy ciemnej" będącego tyle mówiącym symbolem.

[2] Fakt, że akcja utworu odbywa w „noc Listopadową“ podkreślił autor z naciskiem w prozaicznym wstępie do utworu. Jakie znaczenie fakt ten miał dla niego, na to odpowiedź znajdujemy w dramacie „Noc listopadowa“ (skończonym w r. 1904, ale zaczętym jeszcze przed „Weselem“). Szpieg Makrot tak mówi tutaj do W. Księcia: „Teraz jest Listopad, — więc baczne mam słuchy. Jest to pora, gdy idą między żywych duchy — i razem się bratają.“

[3] Dn. 1 marca 1905 r., tj. w kilka dni po wspomnianej rozmowie swojej z Piłsudskim Wyspiański napisał wiersz, następujący:

„Pociecho moja ty, książeczko, pociecho smutna; nad małą siedzę schylon rzeczką, z wód igrające falą dziecko, żal mroku skrada się zdradziecko nad łąkę, rzeczkę, nad mój strumień, w duszącej mgle nieporozumień zapada noc okrutna.

„Pociecho moja, straszna nocy, pociecho smutna; nad wielką siedzę schylon rzeką, wód pędem chyżym fale cieką, wiary potęga rośnie w mocy nad rzeką, łąką, nad polami, nad borów rzeszą, nad mrokami noc gaśnie w zorzach, w światłach, błyskach, i słońce wstaje na przestworzach, słoneczna moc okrutna“.

„Pociecho moja, dniu słoneczny, pociecho smutna; nad morza siedzę fal roztoczą, wiara nademną w niebios kręgu, widzę te fale wód, jak biegą we sprzęgu wałów, w brył rozprzęgu w górę się piętrzą, w doły legą, jak nowe fale znagła kroczą, a jedna dola im okrutna“.

„Pociecho moja, księgi moje, schylony w karty księgi patrzę, od kart tych patrzę w wód rozwoje, z ksiąg karty rzucam w fale twoje, o morze, morze wód olbrzymie, a tylko fal powrotne rzuty, w czas wód rozgwaru, w wód skłębieniu, na brzeg rzucają, kędy siedzę, z ksiąg, co przepadły w zapomnieniu, wydarte z kart tych moje imię, nic więcej tylko własne imię. Znikąd okrętu, znikąd łodzi, a rośnie fala powodzi, ha! tam! — jest łódź! — tam — ktoś przewodzi, tam na dalekim kresie, o, bliżej, bliżej, już — fala go niesie, to nie powódź — to przyplyw — wał bije. Jęk skargi — ha! mordują — orkan wyje — — — Gdzie łódź?! czy fala schłonie ją okrutna —? o księgo — — oczy patrzą — w wód roztoczy, o księgo — serce — oczy, pociecho smutna“. (Dzieła. T. VII, str. 297/8).

Poeta kreśli tu, jak widzimy, historię swego stosunku do zagadnienia przyszłości narodu. Na tym tle zarysowuje się także przejrzyście jego stosunek do społeczeństwa, oraz pojmowanie swej roli jako artysty. Naprzód więc widzimy beztroskie przyglądanie się temu wąskiemu nurtowi życia, jakim toczy się ono w warunkach niewolnego bytu. Potem uświadomienie sobie niebezpieczeństwa, jakie grozi narodowi, i depresja „w duszącej mgle nieporozumień“, tj. w atmosferze małodusznych (a fałszywych) haseł i pojęć otoczenia. Następuje dźwignięcie się z tej depresji przez pracę własnej myśli, koncepcja uczynienia z narodu „wielkiej rzeki“ i stąd powstała wiara w „dzień słoneczny“, w wyzwolenie. Dalej widzimy wysiłki, aby w myśl tej koncepcji działać na życie, na tok jego zdarzeń i bolesne uczucie zawodu, że jedynym tej pracy rezul-

tatem była osobista chwała. Stąd znowu rodzi się trwoga o przyszłość narodu („znikąd okrętu, znikąd łodzi, a rośnie fala powodzi") aż wreszcie następuje przebłysk wiary: budzi ją „łódź na dalekim kresie" i ten, kto w niej „przewodzi".

Obraz „łodzi" jako symbolu akcji ratowniczej przed „powodzią" jest uderzająco podobny do obrazu chaty jako „arki zbawienia" w „Weselu". Jednak o ile ta ostatnia oznacza inicjatywę podjętą dla rehabilitacji idei, o tyle występująca w wierszu „łódź" wraz ze swoim „przewodnikiem" jest już inicjatywą w kierunku realizacji tejże idei. „Noc" i „dzień" mają tu znaczenie nieco inne niż w „Weselu". „Noc" — to nietyle niewola, ile depresja przez nią wywołana. Wyzwoleniem z „mroków nocy" jest wiara w wolne „jutro" narodu. Podobieństwo natomiast uderzające zachodzi znowu między koncepcją ideową „Wesela" a podstawowym motywem wiersza powtarzającym się w różnych wariacjach w charakterze refrenu, motywem „pociechy smutnej". Jest to to samo, co autor ustami Poety określa w „Weselu" jako „historię wesołą a ogromnie przez to smutną". Wzmiankowana na wstępie wiersza „książeczka" jako jedna (najwcześniejsza) postać takiej „pociechy" to zapewne poezja patriotyczna, która od lat młodzieńczych pobudzała autora do marzeń („wesołych", ale i „smutnych" zarazem). Jeśli była taką pociechą i „noc okrutna" zwątpienia, to niewątpliwie dlatego, że im głębsza była związana z nią udręka, tym silniejszy powstał impuls, aby szukać jakiegoś z niej wyjścia. Jest następnie „pociechą smutną" i „dzień słoneczny", gdyż istniejąc na razie jedynie w wyobraźni poety stanowi jaskrawy kontrast z rzeczywistością. Z tego samego powodu i „księgi" własne są dla poety „pociechą smutną": pragnie on społeczeństwo pobudzić do czynu, a widzi bezustannie jego bierność. Jest wreszcie „pociechą smutną" owa „łódź", którą „niesie przypływ": może ją bowiem „schłonąć fala okrutna". Poeta sobie zdaje sprawę z dysproporcji, jaka tu istnieje: z jednej strony „łódź" rozmiarami drobna, z drugiej ogrom „powodzi"*.

---

*) Symbolika owego „morza wód", gdzie raz widzimy „fale powodzi", drugi raz „fale przypływu", może wydawać się na pierwszy rzut oka niejasną. Jak widać, są w tym „morzu wód" różne kategorie „fal", jedne grożą „powodzią", tj. zniszczeniem inne (fale „przypływu") to okoliczności sprzyjające inicjatywie, którą „łódź" wyobraża. W danym razie „przypływ" nie co innego oznacza, jak rewolucję rosyjską, którą „przewodnik" symbolicznej „łodzi" wyzyskuje dla zamierzonej akcji. Możemy, zdaje się, uznać za niewątpliwy związek obrazu „łodzi" z odbytą kilka dni wcześniej rozmową autora z Piłsudskim i Sokolnickim. Ten ostatni w cytowanym wyżej (p. nr. 19 przyp. cz. II) wspomnieniu swoim tak m. i. pisze o genezie owej rozmowy: „Mam wszelki powód sądzić, że Wyspiański przed tą chwilą — lutym 1905 r., — nie tylko nie miał zetknięcia z rozpoczynającym się ruchem wojskowym, lecz o nim wcale nie wiedział. Tak dziwnie dalekimi byli sobie ludzie bliscy, tak oddzielnie i rozbieżnie pracowały komórki tej samej tkanki. Dość, iż Wyspiański — wkońcu lutego 1905 — po raz pierwszy od Żeromskiego dowiedział się o rozpoczętej robocie powstańczej... zażądał (też) osobistego zetknięcia z kierownikiem robót wojskowych" (Droga z r. 1923, nr. 5).

A. POŠKA

DR. JONAS BASANAVIČIUS BULGARIJOJE

BULGARŲ ATSIMINIMUOSE, DOKUMENTUOSE IR FOTOGRAFIJOSE SURINKTOSE BULGARIJOJE 1936 METŲ VASARĄ.

Dr. J. Basanavičius 1881 metais Lome (Bulgarijoje). (Nuotrauka padaryta iš paveikslo, paskolinto pono K. Kusidžio, Lome).

Dr. J. Basanavičius 1879 metais nusifotografavęs Plovdive (Philipopolyj) Bulgarijoje. (Perfotografuota iš paveikslo pasiskolinto iš ponios Irasek).

PAAIŠKINAMASIS ŽODIS

Grįždamas iš Indijos, 1936 metų vasarą, sustojau Bulgarijoje. Ten turėdamas užsidirbti reikalingas kelionės baigimui lėšas ir stengdamasis atsivaduoti iš turkų užgrobtus daiktus, užtrukau ilgesnį laiką.

Gavęs iš Sofijos Archeologinio Muziejaus nemokamą bilietą važinėti traukiniais po visas Bulgarijos archeologinių iškasenų vietoves, nepraleidau progos susitikti su dar tebegyvenančiais dr. Basanavičiaus pažįstamais ir draugais, surinkti jų prisiminimus, fotografijas ir knygas, liečiančias mūsų didįjį aušrininką.

Neturint lėšų ir jokios dr. Basanavičių liečiančios literatūros, darbas buvo be galo sunkus. Kreipiausi į Užsienių Reikalų Ministerijos Informacijos Biūrą ir į Vytauto Didžiojo Universiteto biblioteką, bet nieko nelaimėjau. Pasikliaudamas vien tik savo atmintimi, kiek kada buvau skaitęs apie dr. Basanavičių, ėmiausi medžioti net tokių faktų, kurie jau seniai buvo visiems žinomi.

Man teko susidurti su daugybe žmonių Sofijoje, Lome, Varnoj, Elenoje ir kitose Bulgarijos vietose, kurie pažinojo ar draugavo su dr. Basanavičium. Vienų pasakojimai yra ištisai stenografuoti bulgarų kalba mokytojo Simeono Hesapčievo, kuris mane lydėjo visą kelionės laiką po Bulgariją, o kitų, kurie nieko naujo nėra pasakę, arba tik patvirtinę, kas anksčiau buvo mano užrašyta, vien vardai tepaminėti.

Aš nerašau jokios studijos apie dr. Basanavičiaus gyvenimą Bulgarijoje, bet paduodu tik medžiagą, šiek tiek ją paaiškindamas pačių bulgarų prisiminimų rėmuose.

Be čia minimų bulgarų, man nepasisekė sutikti dviejų svarbių dr. Basanavičiaus draugų, kurių atsiminimai būtų vertingi pilnesniam to didžiojo vyro pažinimui — tai prof. dr. Bičevo ir advokato Ralčevo. Be to, man buvo pažadėjęs smulkių ir dokumentuotų prisiminimų suteikti artimiausias dr. Basanavičiaus mokslo bendradarbis šventikas, Otec Dimitr Marinov (Mitko Marinov), pas kurį antrą sykį atsilankyti nebesuspėjau, beskubėdamas sugrįžti į Lietuvą po aštuonių metų kelionės, praleisti Kalėdų šventes Lietuvoje.

Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje.

Bulgarų atsiminimuose, dokumentuose ir fotografijose, surinktose Bulgarijoje 1936 metų vasarą

Bulgarija 1879 metais

Kada dr. Basanavičius atvyko į Bulgariją, joje buvo ką tik nuaidėję paskutiniai šūviai. Bulgarai ką tik buvo pajutę laisvę ir tos laisvės entuziazmas buvo pačioje ekstazėje. Tais metais dr. Basanavičius atvykęs iš Rusijos, dar prieš stodamas į Valdišką tarnybą, buvo kuriam laikui apsistojęs Plovdive (Philipopoli).

Nors turkų jau nebebuvo bulgarų krašte, taip pat buvo pasitraukę ir išvaduotojai rusai, bet bulgarų širdis dar nenorėjo tikėti, kad tie pasakiškieji didvyriai, liaudies apdainuojami, Vasilius Levskis, nors ir viešai pakartas Sofijoje, jau būtų miręs, ir kad drąsusis poetas kovotojas Hristas Botevas jau daugiau nebesislapsto Balkanų kalnuose ir nebeužtars turkų nuskriausto bulgaro . . .

Tai buvo metai, kada dar garavo kraujas, ir kada dar niekas savo jausmais netikėjo, kad turkų jungo daugiau nebebus . . . O sunkus turkų jungas truko net penkis šimtus metų. Krašte viešpatavo tamsybė ir prietarai. Po turkų jungu bulgarų liaudis buvo atsilikusi visu tūkstančiu metų nuo Vakarų Europos pasaulio. Bulgarų žemė buvo turkų nualinta, bulgarų inteligentai išgainioti po svetimas šalis. Bulgarų valstybei visko trūko: karininkų, pareigoms eiti teko imti žmones iš kalnų plėšikų-haidutų, gydytojus reikėjo gamintis iš prietaringųjų kaimo bobelių, advokatų iš visagalių Korano aiškintojų, inžinierių iš kalvių ir stalių. Bet vieno vienintelio dalyko netrūko — tai bulgarų meilės savai tėvynei. Prieš du šimtus metų sodinta sėkla vienuolio Paisijaus Bulgarijos istorijoje ir vėlesniu laiku didžiojo Bulgarijos patrioto G. S. Rakovskio ugdoma revoliucinėmis dainomis, pražydo gražiu Bulgarijos žiedu.

Taigi į šią Bulgariją atvyksta didysis Lietuvos sūnus, išguitas iš savo krašto, dr. Jonas Basanavičius.

Nėra reikalo minėti, kokį gilų įspūdį bulgarų atgijimas padarė jautriai Lietuvos sūnaus sielai. Jonas Basanavičius užsi-

degė meile atgimstančiai tautai, drauge, gal būt, dar nedrąsiai svajodamas kelti ir savąją tautą. Man teko girdėti reikšmingą šventiko Dimitro Marinovo (Mitko Marinov) pasakojimą apie dr. Basanavičiaus meilę atgimstančiai Bulgarijai.

Dr. Jonas Basanavičius pradėjo darbą Bulgarijoje ne kaip svetimšalis, pasipelnymo tikslais atvykęs, bet kaip tikrai mylįs ją žmogus.

Dr. Jonas Basanavičius pirmasis bulgarų veikėjas sanitarinėje srityje

Turkai, išsidangindami iš Bulgarijos, 1878 m. paliko ją be jokios mokslo įstaigos, be jokio apšvietimo. Mahometonų islamo pasaulyje visas mokslas susikoncentruoja Korane ir pagal jį tvarkomas visas gyvenimas. Mula arba mahometonų kunigas eina pareigas mokytojo, teisėjo, budelio, gydytojo ir inžinieriaus. Arabijos dykumų įstatai sunkiai pritaikomi progresui ir žalingi derlingųjų žemių papročiams. Todėl puikiausiai žydėjusi Bizantijos ir graikų kultūra visai buvo turkų išnaikinta per 500 viešpatavimo metų.

Šalies sveikatos dalykai buvo nenusimanančių hakimų ir raganų reikalas. Jokio, net paprasčiausio higienos supratimo nebuvo. Daugumas vis dėlto netikėdami turkų hakimams bėgdavo į Balkanų kalnus pas anas bobas raganas, ir ten prie laužų užkeiktų žolių reikalaudavo ir baisius prižadus darydavo, kad nepriimsią vaistų iš turkų. Taip pasakoja Nikola Kotovas.

Labai sunki buvo pradžia. Žmonės netikėjo mokslinei medicinai, atsisakydavo imti vaistus ir gydytoją kviesdavo tik tada, kai ligonis pradėdavo mirti.

Svetimieji gydytojai numojo į tai ranka ir stengėsi tik pasipelnyti. Dr. Basanavičius čia padarė pirmą žingsnį, įsakydamas išskirti iš bendrų pastogių vaikus ir gyvulius, įtaisyti išvietes, neleisti kraujo pas hakimus ir išmokė įsimūryti krosnis, kurios nerūksta ir apšildo. (Panto Pantov).

Norėdamas įtikinti moderniškos medicinos naudingumą ir nepavojingumą, jis pats darė viešas populiarias paskaitas Lomo mokykloje ir mokinių bei klausytojų akyse darydavo lengvesnes operacijas. Jis važinėjo po kaimus ir ten teikdavo visokius

patarimus, kaip apsieiti su ligoniais, dažnai nupirkdamas ir dovanodamas reikalingiausius slaugymo įrankius. Matydamas, kad labai sunku žmonės įtikinti, jis dažnai susikviesdavo praktikuojančius šundaktarius ir bobeles priėmėjas ir jiems dėstydavo pagrindines žinias apie dezinfekciją, kraujo užkrėtimą, pagalbą gimdant ir net paskolindavo savo įrankius.

Dr. Jono Basanavičiaus pastangomis Lome buvo pastatyta moderniška ligoninė, kurioje jis su dviem felčeriais teikė pagalbą net 60 ligonių.

Jo pastangomis ir net dalimi lėšomis buvo išvesti kanalai nešvariam ir švariam vandeniui atskirai tekėti.

Iš mažo pajūrio kaimo Varnos jis per keliolika metų sukūrė vienintėlį Bulgarijoje jūros kurortą su dumblo voniomis, su vynuogine dieta ir nervus raminančiu pasivaikščiojimu pajūriais.

Jo pastangomis buvo įkurta Sofijoje „Glavna Direkcija na Narodno Zdravè" ir jis yra paruošęs higienos programą bulgarų vyriausybei, kurios ji dar net ligi šių dienų nėra kaip reikiant įvykdžiusi.

Pirmas bulgarų etnografas

Lomo apskritis, kuriame dr. Basanavičiui teko pradėti darbą, dar nuo amžių nebuvo turėjęs tikro gydytojo. Buvę prieš jį turkų „hakimai" (liaudies, savamoksliai gydytojai — burtininkai) ir vienas graikas felčeris tik savo kišene, bet ne žmonių sveikata rūpinosi.

Dr. J. Basanavičiui teko čia plėšti pirmą vagą. Negalėdamas kitaip žmonių įtikinti, pradėjo mažesnes operacijas daryti net mokyklose, smuklėse, suėjo į artimus ryšius su šundaktariais.

Susidurdamas su kaimiečiais, pastebėjo daug panašumo tarp bulgarų ir lietuvių kaimuose paplitusio raganavimo gydymo. Pradėjo iš liaudies rinkti tuos visokius gydymo burtus. Vėliau dar daugiau susidomėjęs gydomomis žolėmis, su didžiausiu atsidėjimu surinko pavyzdžius, išleisdamas juos didžiulėje knygoje „Bolgarska Bilka", kuri iki šio laiko yra pagrindinis Lomo apskrities botanikos aprašymas. Storos rankraščių knygos apie raganavimą, kraujo leidimą ir visus kitus su gydymu

surištus burtus, žuvo kratos metu 1889 metų rudenį. (D. Marinovo tvirtinimu).

Kitas jo rinkinys tautos pasakų, padavimų apie žvėris, žalčius, keliones ir senovę, išgulėjęs ministerijos archyvuose apie 20 metų ir vėliau dingęs, buvo plačiai naudojamas bulgarų tautosakai pažinti. Šventikas Mitko (Dimitr) Marinov tvirtina, jog 8 stori tomai dar esą Nacionalinėje bibliotekoje, bet man jų neteko pamatyti — nebesurado. Dar keturi bulgarų padavimų tomai apie kilmę, surinkti Varnoje, jau buvo pradėti spausdinti, bet vėliau, pono Romano Čuko (Varnoje) tvirtinimu, esą, dr. J. Basanavičius atėmęs ir išsivežęs į Lietuvą.

Jo knyga „Lomskijat Okrug" jau yra trečią kartą išleista ir sudaro pagrindą bet kokioms etnografinėms studijoms ne tik Lomo apskrities, bet ir visos Bulgarijos. Nėra nė vienos bulgarų tautosakos studijos ar traktato, kuriame nebūtų pasiremta dr. Basanavičiaus medžiaga, citatomis ir išvadomis.

Vienas Basanavičiaus pasekėjas, šventikas Mitko Marinov, pasakoja, kad tik Basanavičiaus dėka buvo surinktas ir išlaikytas toks brangus bulgarų sielos turtas. Dabar jau nieko panašaus neberandama. Turkams pasitraukus, Europos civilizacijos banga šluote iššlavė iš bulgarų kaimo turkų laikų prietarus. Bulgarai vos tik po karo susigriebė rinkti savo tautosaką, o vienintelis šaltinis dr. J. Basanavičiaus rankraščiai „Narodna Biblioteka" archyvuose.

Bulgarų archeologijos tėvas

Prof. Raifail Popov, Tautos Archeologinio Muziejaus direktorius Sofijoje, sako, kad bulgarų archeologijos mokslui pradžią davė privačiai dr. J. Basanavičiaus įsteigtas archeologinis skyrius prie „Narodna Biblioteka". Dr. J. Basanavičiaus raportas švietimo ministeriui apie archeologijos reikšmę bulgarams paveikė ta prasme, jog 1892 metais buvo duotos muziejui atskiros patalpos ir suteiktos lėšos. Didesnę dalį tų laikų graikų-romėnų epochos antkapių dr. Jonas Basanavičius persiuntęs iš Lomo ir Vidinio apylinkių. Savo knyga „Km Eipgrafikata į arhiologijata na Gorna i Dolna Mizija" jis iškėlė Bulgarijos senienų reikšmę ir įkvėpė Bulgarijos mylėtojams norą daugiau pažinti savo krašto praeitį ir rinkti jos palaikus. Kol dr. Basa-

navičius gyveno Bulgarijoje, jis buvo autoritetingiausias archeologas. Prof. R. Popov kreipdavosi į jį klausdamas patarimų. Dr. Basanavičiaus surinktų akmenų dalis dar tebeguli Lomo rotušės kieme. Kai kuriuos jų sunaudojo statant rotušę pamatams, laiptams ar šaligatviams grįsti. Likučiai dabar, dr. Kardžiev rūpesčiu, yra surinkti, ir steigiamas dr. Jono Basanavičiaus vardo Lomo muziejus.

Gausingą numizmatinę kolekciją dr. Jonas Basanavičius, išvykdamas iš Lomo, išsivežė į Varną. Būdamas Varnoje neiškentė nerinkęs senienų. Metropolito Innokentijo liudijimu, jis dažnai kreipdavosi į varniečius inteligentus ir mokinius ragindamas rinkti senienas. Ir todėl Varnoje išaugo turtingas archeologijos muziejus, kuris greit iš miesto valdybos buvo perkeltas į Mergaičių gimnaziją ir perkeliant turėjo per 80.000 eksponatų. Varnos muziejui dr. J. Basanavičius paliko savo gausingą monetų rinkinį, kuris vėliau, Metropolito liudijimu, buvo išvežtas į Sofiją ir iš ten karo metu atsidūręs vokiečių muziejuose.

Dr. J. Basanavičius ne tiktai rinko įvairias senienas, bet taip pat rašė mokslo žurnaluose archeologiniais klausimais. Jis yra perskaitęs trakiškus tekstus antkapiuose ir žieduose, yra įrodęs jų giminingumą su dabartiniais bulgarais ir tuo mokslu atmetęs priekaištus, kad bulgarai esą hunų liekana, atsibasčiusi iš centrinės Azijos.

Antropologijos pionieris Balkanuose

Gilindamas savo studijas ir labai domėdamasis senovės trakų tautomis, dr. J. Basanavičius, kaip rimtas mokslininkas, neužmiršo pasinaudoti tuomet vos gimusiu antropometrikos (antropologijos) mokslu. Tuo reikalu jis studijuoja antropologiją ir parašo taisykles antropometriniams matavimams rinkti.

Prof. dr. Vatev, gavęs tas instrukcijas, visą savo gyvenimą dirbo antropometrinėje srityje ir glaudžiai bendradarbiavo su dr. Basanavičiumi.

Prof. dr. Krum Drumčilovo disertacijoje, gintoje Berlyne 1914 metais, visur remiasi dr. J. Basanavičiaus duomenimis. Prof. dr. Vatev yra pasinaudojęs dr. J. Basanavičiaus surinkta antropologine medžiaga, matuojant įvairių provincijų žmones ir senąsias trakų kaukuoles.

Prof. dr. Gunčo Gunčev tvirtinimu, dr. Jonas Basanavičius yra nemaža prisidėjęs ir prie geologinio tyrinėjimo. Geologijos palietimas jo knygoje „Lomskijat Okrug“ buvo pirmas spausdintas žodis apie Bulgarijos geologiją.

„Dr. J. Basanovič buvo didžiausias svetimšalis, kurį kada nors Bulgarų žemė penėjo; tai buvo darbštumo, tvarkos ir pasiaukavimo genijus“, apibūdina dr. Basanavičių ponia Irasek savo atsiminimuose. Ir iš tikrųjų dr. Basanavičiaus tokio būta.

Dr. Jonas Basanavičius kaip žmogus

Nė vienas iš mano 116 apklausinėtų asmenų neužmiršo pabrėžti dr. Basanavičiaus simpatingumo.

Jis buvo visų mylimas ir nepaprastoje pagarboje laikomas. Daugumas dar su ašaromis jį prisimena.

Lomietis Andrejus Pejevas pasakojo, kad jis vieną baisios pūgos vakarą nesveikuojantį dr. Basanavičių pakvietęs prie savo gimdančios žmonos. Po vizito jam davęs 5 levus, tai yra apie 1,20 centų.

— Ar daugiau neturi? — paklausęs dr. Basanavičius. Atsakęs „Ne“. Tada dr. Basanavičius jam įdavęs 20 levų, kad turėtų kuo naujagimiui išlaidų padaryti. Ir po to dar du kartu visai nekviestas, brisdamas giliu sniegu, apsilankęs pasiteirauti apie žmonos sveikatą.

— Tokių atsitikimų buvo labai daug. Jis mylėjo visus ir mes visi jį labai mylėjome, — pasakojo Pejevas.

Dar gražiau dr. Basanavičius pasirodęs teisme, kuriame buvo teisiamas jo pasikėsintojas Aleksandras Ziliamskis. Šovėjas prašėsi dovanojamas, nes buvęs labai susijaudinęs, nors iš tikro jau keletą kartų grasinęs nužudyti dr. Basanavičių. Dar prieš teismą pats dr. Basanavičius lankęsis pas jį kalėjime ir jį gydęs, taip pat gydė ir jo sergančią žmoną ir tėvą.

Dr. Basanavičiaus gera širdis dar ir dabar gerai nesuprasta. Tie, kurie nepažinojo Basanavičiaus, lyg norėtų jam prikišti politinius ar nemoralius dalykus.

Prok. Panto Pantovas vengė teisme pasakyti pasikėsinimo priežastį ir slėpė daromus Basanavičiui priekaištus. Dr. Basanavičius taip pat atsisakė duoti bet kokių paaiškinimų, tik pra-

šė nusikaltėlio nebausti, netgi nesigindamas nuo jam daromų moralinių ir politinių priekaištų.

Varnoje gyvendamas Basanavičius daug kartų nukentėdavo nuo kitų gydytojų konkurentų, bet viso to nepaisydamas jis toleravo savo kolegas ir vėliau ar anksčiau sueidavo su jais į artimus draugiškus santykius.

Tragiškosios J. Basanavičiaus dienos Lome

Graikas Kusidis prisimena kartą Basanavičių pasakius:

— Lomas — mano Golgota.

Ir iš tikro tamsiausi ir skaudžiausi B. pergyvenimai buvo Lome. Čia jam teko pergyventi apsivylimą bulgarais, čia jis neteko savo mylimos žmonos, buvo pasikėsinimo auka ir vėliau, jau jam mirus, paminklas ant jo žmonos kapo buvo sudaužytas ir išniekintas.

Grįžęs su žmona iš Elenos miesto, apsigyveno ligoninės patalpose. Jo žmona dažnai sirguliavo. Jis ją buvo vedęs jau džiovininkę ir tikėjosi, kad bulgariški vaisiai ir klimatas jai išišeisiąs į gerą.

Bet jis apsivylė. Žmonos sveikata palengva gęso. Daug, matyti, dar pakenkė ir persirgimas vidurių šiltine. Sako, po šios ligos per porą metų Basanavičienė vos galėdavusi išeiti į balkoną ir iš jo žiūrėdavusi į Dunojaus upe plaukiančius garlaivius, ilgėdamasi savo tėvynės.

O tėvynės ilgesys buvo gilus ir pačiam dr. Basanavičiui. Jo padėjėjas ir tarnas Nikola Cvetkovas pasakoja, kad visą laiką jie buvo pasirengę grįžti „aukštyn“ Dunojumi, tai yra, išplaukti į Vieną. Basanavičius tikėjosi, kad jam bus leista grįžti, bet viskas buvo veltui. Pagaliau, įvyko pasikėsinimas.

Dedo Ziliamskis supirkinėjo senus skudurus. Jo posūnis Aleksandras buvo neurastenikas ir labai nesugyvendavo su patėviu. Dažnai susimušdavo. Kartą sumuštas patėvis buvo paguldytas net ligoninėn. Ten būdamas padarė palikimo raštus ir užrašė viską savo žmonai. Posūnis Aleksandras atkalėjęs už patėvio sumušimą, atvykęs pas dr. Basanavičių pasiūlė jo patėvį nunuodyti. Basanavičius pagrasinęs įduoti prokurorui. Vėliau iš patėvio sužinojęs, kad yra padarytas palikimo raštas pas

Basanavičių. Jis reikalavo, kad Basanavičius raštą jam atiduotų. Basanavičiui atsisakius, jis stengėsi išgauti raštą, kad patėvis tai padaręs būdamas nepilnoje sąmonėje. Dr. Basanavičius ir tokį raštą atsisakęs duoti. Tad visą laiką Aleksandras grasinęs Basanavičium nusikratyti.

Vieną dieną iš kažin kur gavęs revolverį tas vaikinas pakvietė dr. Basanavičių pas savo patėvį.

Basanavičius atėjęs, apžiūrėjęs tą senuką ir konstatavęs aiškų jo sumušimą. Tada Basanavičius pareiškęs, kad jam jau nebėra daugiau kantrybės ir jis tikrai išduosiąs tokį žiaurų žmogų.

Grįžtant Basanavičiui atgal, Al. Ziliamskis pasivijęs ir šovęs į Basanavičių keturis kartus, bet tik du kartus pataikęs. Viena kulka įstrigusi į nugurkaulį tarp šonkaulių, kita kairės rankos mentėje.

Po to pasikėsintojas, sako, pats susipratęs ir puolęs į kojas dr. Basanavičiui, prašydamas jo neišduoti.

Panto Pantovas tvirtina, jogei Basanavičius ir išlaikęs neišdavęs ir net nekaltinęs savo užpuoliko.

Dr. Basanavičius parneštas visas kruvinas ir apalpęs į ligoninę ir iš ten skubiai išgabentas į Vieną.

Dr. Basanavičiui išvykus, sako, kad jo žmona felčerio parankiais vedžiojama prižiūrėjusi ligoninės tvarką. Vienoje iš mentės kulką išėmė, bet kita nugarkaulyje pasiliko. Per daug pavojinga buvo operuoti.

Ilgėdamasis ir rūpindamasis žmona, dr. Basanavičius negalėjęs nurimti Vienoje ir dar silpnas grįžta į Lomą, kur keturis mėnesius beveik iš lovos nesikėlęs. Bet ligonius vistiek primінėdavęs. Sako, žmona jį ratukuose stumdydavusi, nors ir pati jau gyveno paskutinius gyvenimo metus. Vis dėlto teisme dr. Basanavičius prašė nebausti ir išteisinti Al. Ziliamskį, nors pastarajam ir nebuvo verta atleisti.

Žmona palengva gęso. Sužeidus ir jo sveikata labai nusilpo. Jau net pas kaimynus nebegalėdavęs nueiti. Vidaus komplikacijos pasunkino kvėpavimą, ir jis bent kiek paėjęs ar padirbėjęs tuojaus uždusdavęs.

Varniečių liudijimais, kad jau ir po penkių metų Basanavičius negalėdavęs net puskilometrį nueiti pėsčias nuo savo sodelio ligi pajūrio, bet važiuodavęs fajetonu.

Pagaliau miršta Basanavičiaus žmona, jis liekasi vienas tame ištrėmimo pasaulyje... Basanavičius pasidaro dar daugiau užsidaręs. Nė vienas iš jo draugų su juo nebesusitinka. Jis dieną praleidžia ligoninėje, po pietų ištisus dvejus metus kapinėse... Nepaisydamas nei sniego nei lietaus, jis nuolat lanko savo Gabrielės kapą.

Net vaikai pradėjo jo bijoti. Žmonės šnabždėjosi, įtardami jį pamišus... Vienas pats, nei su kuo daugiau nebekalbąs, nebedraugaująs, kalbąs tik su savo šunimi, su kapu ir kartais balsiai pats su savimi...

Ligoninės tarnautojai nebedrįsdavę jam drumsti rimties. Bet jis pats dar atkakliau, dar su didesniu pasišventimu gydo ligonius, daro nepaprastus eksperimentus ir visai nepaiso pavojaus apsikrėsti. Jo felčeris A. Tričkovas tikrina, kad dr. Basanavičius norėjęs tokiu būdu garbingai nusižudyti.

Rudenį, kiek atgavęs dvasią, jis pradėjo daug rašyti. Dažnai ateidavo linksmesni laiškai, ir jis, sako, juos skaitydavęs ant savo žmonos kapo.

Tokio pat likimo ištiktas, kapinėse ėmė lankytis ir čekų dailininkas Irasekas. Su juo tad ir užsimezgė artimi santykiai. Palengva Basanavičius pradėjo grįžti į draugijinį gyvenimą ir net palaikė demokratų politiką, varomą Liubėno Karavelovo.

Tuo pačiu laiku spausdina savo daug metų rinktas žinias ir nusistato antropologiškai ištirti bulgarų tautą.

Bet ir čia neapsiėjo be nemalonumų. Jo gerieji draugai slavistas Benjo Conevas ir popas Dimitras Marinovas ištremiami iš Lomo už savo laisvas pažiūras. Visa B. surinkta medžiaga, per kratas surasta, išvežama ir žūsta.

Basanavičius, vėl likęs vienas, įtariamas ir nekenčiamas, grįžta į savo vidujinį užsidarymą ir vėl vien tik žmonos kapas buvo jo paguoda.

Stefana Moceva, dar maža mergytė buvusi, atmena kartą ypatingai labai verkus dr. Basanavičių ant žmonos kapo ir sakius:

— Gabriele, Gabriele, ir mūsų Minka mane paliko. (Minka buvo mažas jo žmonos šuniukas).

Pagaliau Basanavičius nutaria apleisti Lomą.

— Lomas mano Golgota, — skundžiasi išvykdamas J. Basanavičius.

Ir ištikro, į Lomą atvyko žmogus kupinas energijos, meilės, entuziazmo, o iš jo išvyko invalidas, kūnu ir dvasia nuskriaustas, apiplėštas, palikdamas brangiausią žmonos kapą.

Gabrielė Basanavičienė

— Tai angelas, laikinai pasirodęs mūsų padangėje, — sako graikė Kusidis apie ponią Basanavičienę.

Basanavičienė buvusi labai išblyškusi, aukšta, ilgais, žemę siekiančiais kaštoninės spalvos plaukais ir be galo meili.

Jos meilė žmonėms, o ypatingai kenčiantiems buvusi labai didelė. Sergančiais ji rūpindavos, kaip savo vaikais.

Kol dar jos sveikata leido, ji visur eidavo padėti savo vyrui ir dažnai dalindavo dovanas neturtingiems vaikams. Ji megzdavo ir siūdavo jiems drabužius, dalindavo saldainius ir niekad nepraeidavo pro vaiką, jo nepaglamonėjus. Kartais, sako, net ir pati su vaikais apsiverkdavusi. . . Sako, už tai ją dr. Basanavičius labai ir labai mylėjęs.

Vieni pasakoja, kad ji buvusi gailestingoji seselė-gydytoja, kiti, kad studentė, Prahos burmistro duktė. Niekas nieko tikro apie jos kilmę nežinojo. Sako, dažnai kalbėjusi vokiškai, čekiškai, bulgariškai, rusiškai ir lenkiškai.

Su vyru ji kalbėjosi čekiškai.

Čekė Irasek vienintelė jos tautietė ir dažnai jos viena kitą lankydavusios. Beveik vienu metu abi mirė ir netoliese buvo palaidotos.

Po mirties dr. Basanavičius buvęs pažadėjęs ją perkelti į Čekiją ir paminklo nestatė. Taip pat kalbama, kad jis daręs jos kūno balzamavimą.

Tiktai išvykdamas iš Bulgarijos pastatė ant savo žmonos kapo puikų juodo marmuro paminklą, kuriame buvo įrašyta ištrauka iš Basanavičienės dienyno čekų kalba.

„Tave primena man tavo visada gera širdis, motule".

Pryšakinėje paminklo pusėje Basanavičius įrašė lotyniškai.

„Gabrielei-Eleonorai, gimusiai Mohl, draugei vertingajai ir brangiai žmonai dr. J. Basanavičius".

Dr. Jono Basanavičiaus nuopelnai Bulgarams

Dr. Jonas Basanavičius yra daug nusipelnęs bulgarų tautai. Jo pastangomis ir rūpesčiu buvo suorganizuota sanitarinė pagalba, sukurta Glavna Direkcija na Narodno Zdrave Sofijoje, provincijoje pastatyta Lome moderniška ligoninė.

Jo rūpestingumo dėka buvo išgelbėtas neįkainuojamas bulgarų tautosakos turtas nuo visiško pražuvimo. Surinktos vertingos senienos: trakų, graikų ir romėnų laikų. Jo pastangomis buvo priversta Bulgarijos vyriausybė įsteigti Archeologinį Muziejų Sofijoje. Taip pat tik jo vieno grynas nuopelnas, kad Varnoje yra turtingas archeologinis muziejus. Vien tik jo raginimais ir padovanojant savo turtingą numizmatinę kolekciją Varnos miesto valdyba buvo priversta užleisti du kambarius muziejui. Vėliau jis savo raštais Švietimo Ministerijai išreikalavo leidimą perkelti muziejaus eksponatus į Mergaičių gimnazijos rūmus, kuriuose ir dabar jie randasi.

Dr. Basanavičiaus parama ir nuolatiniu rūpesčiu buvo atidaryta Komercinė gimnazija. Jo išmokinti mokiniai gerbti ir rinkti savo krašto senienas labai daug prisidėjo prie tų senienų išlaikymo.

Vien tik dr. Basanavičiaus, kaipo miesto tarybos patarėjo dėka, Varna pasidarė modernišku kurortu. Jis čia suplanavo ir vykdė Varnos Jūros parko praplėtimą, pravedė pamaryje takelius nervingiesiems ligoniams pasivaikščioti ir nusiraminti. Jo rūpesčiu ir tyrimais buvo įsteigtos purvų vonių gydyklos ir dietinis gydymas vynuogėmis. Jis taip pat rūpinosi, kad svečiams nebūtų nuobodu, spirdamas, kad jo sudarytoji kurorto valdyba įrengtų teniso aikštelę, naziną, kad sezono metu visada griežtų orkestrai, būtų parke pristatyta suolelių, kad būtų įrengta didesniesiems laivams sustoti vietos. Vien tik dr. Basanavičiaus sumanumo dėka Varna iš paprasto miestelio išaugo į Juodųjų jūrų Karalaitę — gracingąjį Juodųjų jūrų kurortą.

Vos tik atsipeikėjusiai iš po barbariškos turkų priespaudos, neskaitlingai bulgarų inteligentijai dr. Basanavičius buvo vienintėlis šviesus ir autoritetingas asmuo. Jo raginimų dėka Bulgarija susilaukė žymių mokslininkų ir visuomenininkų. Jis buvo pionierius sanitarinėje, archeologinėje, antropologinėje, etnologinėje ir balneologinėje srityje. Be to, jis buvo žymus žur-

nalistas demokratas, nemažai dirbęs bulgarų perijodinėje spaudoje.

Ir dar kas buvo svarbiausia tais laikais, tai, kad jis sudarė stiprų moralinį pagrindą bulgarų įsiviešpatavimui dabartinėje Bulgarijoje. Rusams atvadavus Bulgariją nuo turkų, Berlyno sutartimi šis kraštas buvo padalintas. Bulgarai buvo laikomi sukrikščionėję ir suslavėję hunai, kurie buvo kadaise atklydę iš centrinės Azijos. Taigi Europos valdovai nenorėjo pavesti slavų žemių Azijos hunams. Dr. Basanavičius savo trakiškose studijose moksliškai įrodė, kad bulgarai yra nuo amžių tame krašte gyvenę, ir tuo atrėmė graikų, serbų ir austrų grobuoniškus norus prisijungti sau bulgarų žemę.

Mitko Marinovas sako, kad kiek Otec Paisijus yra pasidarbavęs žadindamas bulgarus, kiek S. G. Rakovskis kūręs bulgarų valstybę, kiek Botevas ir Levskis ją laisvindami, tiek dr. Basanavičius yra padaręs ją apgindamas nuo svetimšalių mokslininkų, tardamas žodį, kad Bulgarija yra nuo amžių tik bulgarų žemė ir kad bulgarai nėra jokie atėjūnai.

Taip, dr. Basanavičius ištikro buvo atsidavęs bulgarams. Gal būt bulgarų tautinis atgimimas jam kvėpė mintį kada nors matyti ir Lietuvą tokią pat laisvą, kaip Bulgarija. . .

Bulgarai, įvertindami tuos didelius dr. Basanavičiaus nuopelnus Bulgarijai, Varnos mieste pavadino vieną gatvę dr. Basanavičiaus vardu. Lome Dr. Kirdžejevas rengėsi pavadinti Lomo muziejų dr. Basanavičiaus vardu. Varnoje archimandritas Inokentijus rūpinasi pastatyti Jūros parke bent kuklų paminklėlį.

Bet nevisi bulgarai jam liko dėkingi. Už dr. Basanavičiaus meilę Bulgarijai kai kurie atsimokėjo jam pasikėsindami į jo gyvybę, intriguodami, apiplėšdami. Vienintėlį, ką jis turėjo brangaus bulgarų žemėje, jo didžiulį tautosakos rinkinį sunaikino ir jo mylimosios draugės — žmonos Gabrielės juodojo marmuro paminklą sudaužė, jo žmonos palaikus išniekino apvogdami juos. . . ir tai padarė Lomas, tas Lomas, kuriam jis tiek daug buvo padaręs, kuriame turėjo būti įamžintas jo vardas.

Dabar mes, studijuodami to didžiojo žmogaus gyvenimą, vis daugiau ir daugiau turime stebėtis jo geniališkumu, jo milžiniškais nuopelnais ne tik savajai tėvynei Lietuvai, bet ir tai žmonių giminei, gyvenančiai ten, kur teka sraunusis Dunojus.

DOKUMENTAI IR IŠRAŠAI IŠ KNYGŲ, LIEČIANTIEJI DR. JONO BASANAVIČAUS ASMENĮ IR JO GYVENIMĄ BULGARIJOJE

Išrašai iš „Knyga za lekarite"

Knygos Nr. 1. puslapis 40.

„DIREKCIJA NA NARODNO ZDRAVE" SOFIJA

Vardas ir pavardė: Dr. Ivan Bassanovič.
Tikyba ir tautybė: Katalikas. Lietuvis.
Mokslas: Baigęs Medicinos Fakultetą Maskvos Universitete.
Pilietybė: Bulgarijos.
Šeimyninė padėtis: Našlys.

Praktika: Praktikavosi privačiai Maskvoje.

I

Nutarimu Nr. 55 iš 11 - I - 1880 priimtas tarnybon ir paskirtas Lomo apskrities gydytoju Lome.

Tarnybą priėmė.

II

Nutarimu Nr. 526 iš 22 - VII - 1882 perkeliamas iš Lomo apskrities gydytojo pareigų Lome į Vidin Vyriausiuoju ligoninės gydytojumi.

Atsisakė persikelti.

III

Nutarimu Nr. 37 iš 28 - III - 1884 perkeliamas į Elena miesto gydytojo pareigoms eiti.

Persikėlė.

IV

Nutarimu Nr. 160 iš 25 - VIII - 1886 perkeliamas iš Elenos miesto gydytojo pareigų tas pačias pareigas eiti Lome.

Sutiko ir persikėlė.

V

Nutarimu Nr. 13 iš 10 - I - 1888 paskiriamas iš Lomo miesto gydytojo Lomo apskrities gydytoju.

Pareigas perėmė.
Pasiliuosavo 8 - X - 1892.

VI

Protokolu Nr. 1222 iš 24 - IX - 1892 perkeliamas iš Lomo apskrities gydytojo pareigų į Varną Varnos ligoninės Terapiškojo skyriaus Vyriausiojo Gydytojo pareigoms eiti.

Paskyrimą priėmė 18-10-1892.
Perdavė 20-VIII-1894.

VII

Protokolu Nr. 1438 iš 11 - VIII - 1894 paskiriamas karantino gydytoju Varnoje.

Paskyrimo nepriėmė, bet ėjo pareigas nuo 21 - VIII - 1894 iki 3 - IX - 1894.

VIII

Nutarimu Nr. 779 iš 4- IX - 1894 paleidžiamas iš Varnos Karantino gydytojo pareigų.

Atostogos

2-V-80 iki 2-VII-80.

1-V-82 iki 1-VI-82. Raportas Nr. 1013.

17-III-86 iki 1-V-86. Dėl ligos.

30-VI-87 iki 18-IX-87. Sveikatos pataisyti.

25-V-91 iki 30-VII-91.

1893 metais 10 dienų. Protokolo Nr. 1893. Predpisanie Nr. 1490.

1893 metais du mėnesiu. Raportas Nr. 7359. Sveikatai taisyti.

Patys aktai ir archyvas dabar jau sunaikinti. Iš tų aktų buvo padarytos šios trumpos ištraukos, kurias aš čia padaviau. Tos ištraukos darytos 1906 metais.

Varnos miesto savivaldybės inžinerijos skyriaus knygoje: „Paaiškinimai apie žmones, kurių vardais yra Varnos miesto gatvės pavadintos“.

Ištrauka. Nr. 32

„Dr. Ivan Bassanovič, gimęs Lietuvoje. Baigė Medicinos fakultetą Maskvoje. Buvo žmogus su nepaprastai plačia pasaulėžiūra. Negalėdamas gyventi Lietuvoje ją apleido ir apsigyveno Bulgarijoje. Pirma dirbo Lome ir ten pastatė ligoninę, parašė knygą apie Lomo apskritį ir be pertraukos bendradarbiavo laikraščiuose, rašydamas apie etnografiją ir archeologiją. Varnoje buvo Vyriausybės ligoninės direktorius. Pasitraukęs iš valdiškos tarnybos užsiiminėjo privatine praktika. Buvo miesto tarybos narys ir patarėjas. Jis pirmas savo raportuose iškėlė Varnos kaip kurorto ir vynuogių gydyklos idėją. Įsteigė Varnos Muziejų. Uoliai prisidėjo prie Komercinės gimnazijos steigimo. Buvo pirmasis bulgarų mokslininkas, dirbęs etnologijos, archeologijos ir antropologijos srityse. Pastaruoju laiku buvo Lietuvos Respublikos prezidentu“.

Čia, matyti, rašytojai buvo arba blogai informuoti, ar supainiojo Respublikos Prezidento pareigas su Lietuvos Tarybos pirmininko pareigomis.

Dr. Jono Basanavičiaus pastatyto paminklo ant žmonos kapo Lomo kapinėse įrašai. (Iš nuotraukos).

Priešakinėje pusėje:

GABRIELAE — ELEONORAE
NAT — MOHL
CONJVGI CARISSIMAE
AMECIAQVE — BENEMERENT... (toliau neišskaitoma)
DR. BASSANAVITIVS
POSVIT

Ponios Vodnianskos daviniais, išrašytais iš jos dienyno, užpakalinėje paminklo pusėje buvo iškaltas šis sakinys:

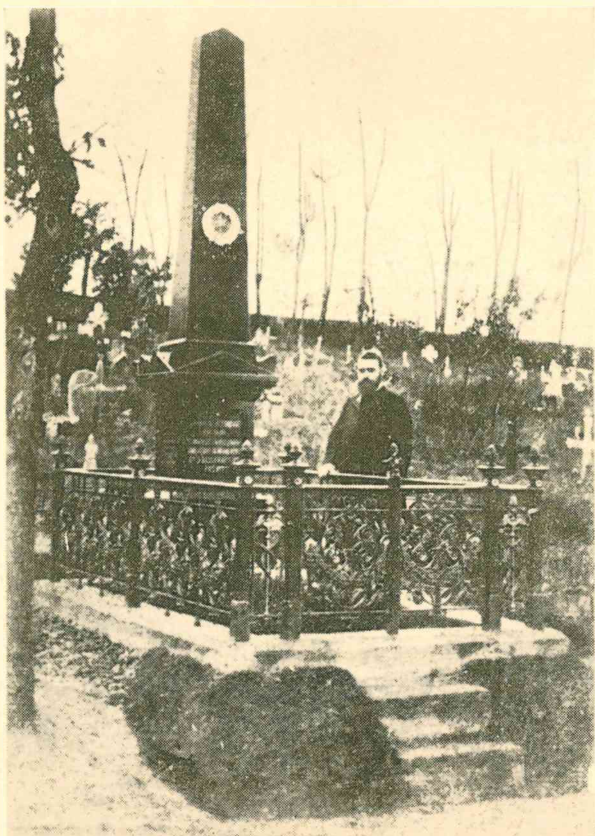
VUPOMINA TEBE MAM
NA TVE DOBRE SRDCE
USTAVIČNE SPOMINAM
ZE ZAPISEK POKOJNA.

Dr. J. Basanavičius 1881 metais, nusifotografavęs Sofijoje. (Nuotrauka perfotografuota iš paskolintos gydytojos Angelovos fotografijos). Pasakojama, jog jis kurį laiką buvęs išvykęs į Afrikos pakraštį ir iš ten parsivežęs šį šalmą.

Dr. J. Basanavičius Lomo kapinėse prie savo žmonos kapo. (Nuotrauką paskolino perfotografuoti ponia Irasek).

Dr. J. Basanavičius Lomo kapinėse prie naujai pastatyto paminklo ant savo žmonos kapo, nusifotografavęs apie 1904 metus išvykdamas iš Bulgarijos į Lietuvą. (Nuotrauką paskolino perfotografuoti ponia Irasek).

Lomo ligoninės personalas su dr. J. Basanavičium priešakyj. Pačicje kairėje felčeris Atanas Tričkov. Fotografuota 1883 metais. (Nuotrauką perfotografuoti paskolino A. Tričkovas).

Taip pat buvo įrašai ir ant abiejų paminklo šonų. Dr. Kirdžievas tvirtina, kad tai buvę tik datos, kurių jis nebeatsimena. Paminklas buvo iš juodo marmuro keturkampio obelisko pavidalo su piramidiškai užbaigta viršūne. Prišakinėje obelisko dalyje ties viduriu buvo įcementuotas G. Basanavičienės paveikslas. Kapas buvo aptvertas aukšta lieto ketaus tvorele ir turėjo rausvo granito padarytą papėdę.

Dabar veik nebėra jokios kapo žymės. Marmurinis obeliskas guli suskaldytas, kurio tik ketvirtadalis yra kapinėse. Papėdės akmenys sunaudoti naujosios cerkvės statybai, o keto tvorelė dabar esanti naujuose kapuose ir puošianti kažkokios ponios kapą.

Ištrauka iš knygos, išleistos Lomo skaityklos
Čitalište „Postojanstvo"
JUBILEEN SBORNIK 1856—1926 Lom.

Dr. J. Basanavičius minimas 114, 118, 132 puslapiuose, kaipo labai daug bulgarams nusipelnęs asmuo.

„Dr. J. Basanavičius, lietuvis, atvyko į Bulgariją 1882 metais ir pragyveno Lome apie aštuonerius metus. Jis moksliškai ištyrinėjo mūsų kraštą medicinos, etnografijos ir archeologijos atžvilgiu, kurių rezultatai yra atspausdinti Ministerijos rinkinyje. Prieš 1905 metus sugrįžo į Lietuvą dirbti savo tėvynės nepriklausomybei ir ją atgavus tapo pirmuoju jos piliečiu. Kaune jam pastatė paminklą. Mirė Vilniuje 1927 metų vasario mėnesio 16 dieną".

Literatūros sąraše:

Dr. Ivan Bassanovič: Lomskijat Okrug
Dr. Ivan Bassanovič: Km Epigrafikata i archiologijata na Gorna i Dolna Mizija. Meb. kn. XI.

Ištrauka iš knygos:

Dimitr N. Popov
L O M
GRADA I OKULIJATA
1927

Dr. J. Basanavičius minimas: puslapiuose 44, 48, 49 ir 51.

„Dr. Jonas Basanovič (Svarbiausias Lietuvos atgimimo veikėjas, miręs 16 vasario 1927 metais Vilniuje), kuriam mūsų miestas skolingas už neįkainojamus nuopelnus; kurį mes am-

žinai su pagarba atsiminsime, yra čia keletą kartų minimas — jis buvo mūsų pirmųjų laisvės dienų liūdininkas, atvykęs į Bulgariją 1878 metais pastatė čia ligoninę ir daug nudirbo mūsų krašto ištyrimui moksliškai - etnografiškai".

Daugelis minėjo, jogei ilgas straipsnis yra tilpęs Gydytojų Draugijos leidžiamuose metraščiuose „LETOPISI", bet nė vienas man nenurodė numerio, ir aš nebeturėjau laiko juos susiieškoti archyvuose.

Taip pat man neteko pamatyti Basanavičiaus parašytų knygų „Km epigrafikata i archeologijata na Gorna i Dolna Mizija" ir labai populiarios daug kartų leistos knygos apie bulgarų gydomąsias žoles „Bolgarska Bilka".

Lomo apskritį aprašančios knygos viršelyje užrašyta:

S B O R N I K
NARODNI UMOTVORENIJA NAUKA I KNIŽNINA
IZDAVA
MINISTERSTVO NA NARODNO PROSVEŠTENIJE
kniga V
Sofija 1891.

Materijal za sanitarnata etnografija na Bolgarija
I.
L O M S K I J A T O K R U G
(1880—1889)
Ot Dr. I. Bassanovič
Formatas 8, puslapių 168.

LOMIEČIŲ ATSIMINIMAI APIE DR. JONĄ BASANAVIČIŲ

Surinkti Lome — Palankoje rugpiūčio mėn. 1936 metais

Lomas (Lom Palanka).

Lomas seniau buvo labai svarbus miestas. Iš daugelio aplinkui išsilikusių griuvėsių ir iškasenų matyti, jogei žmogus Lome yra gyvenęs net akmens amžiuje. Seniau čia Romos imperatorius Trojanas buvo pastatęs didžiulę tvirtovę, kurios liekanos, nors turkų ir užstatytos, dar tebežymu įvairiose padū-

nojaus vietose. Upelio vaga persigraužusi per smiltynus kartais pasuka per seniau buvusius kapus ir tūkstančius metų gulėję smiltyje skeletai vėl išvysta dienos šviesą. Šiose apylinkėse taip pat yra daug liekanų iš pirmykščių gyventojų kultūros, kurios labai gausiai užtinkamos apylinkės kapinynuose.

Trojano miestas Alnus kaip tik stovėjo tose vietose, kur dabar randasi turkų tvirtovės sienos. Ilgus metus Lomas turėjo perkentėti amžinai einančias varžybas tarp Otomanų imperijos ir krikščioniškosios Europos.

Atgimstančiai Bulgarijai Lomas taip pat yra davęs savo šviesos žiburių. Čia gimė ir augo didysis Bulgarų mylėtojas ir kritikas Mitko Marinov, čia dirbo garsusis slavistas prof. Benjo Conev ir demokratiškiausias politikas Liubenas Karavelovas. Lomo gyventojai yra mišrūs, jie yra daug aktingesni ir vaišingesni už kitus bulgarus. Gyvendami Otomano imperijos pakraštyje dažnai turėjo santykius su Europa, kuri juos išprusino.

Seniau Lomas buvo Bulgarijos apskrities miestas, bet dėl savo pažangesniųjų idėjų ir demokratiško nusistatymo yra nustojęs Bulgarijos vyriausybės malonės. Ypatingai po nevykusio sukilimo, kuriame žuvo beveik pusė Lomo gyventojų, išskerstų žiaurių malšintojų. Po to Lomas pasidarė ištrėmimo vieta, kur dabar siunčiami visokie nusikaltę valdininkai, ir skiriamos jam pašalpos paskutinėje vietoje. Todėl aiškiai matyti, palyginus Lomą su kitais Bulgarijos miestais, kad jis per paskutinį šimtmetį yra padaręs labai menką pažangą. Taigi Lomas dažnai aplankomas europiečių yra daug palankesnis pačiai Europai ir nenori nieko bendro turėti su Balkanų kultūra.

Dr. Kardžiev

(Lomo miesto gydytojas)

— Mano šventa pareiga padėti jums kiek galint surinkti apie tą didįjį mūsų Basanavičių žinių. Aš manau, kad jis priklauso mums. Dvidešimt penkis metus jis dirbo Bulgarijoje ir jis tiek daug padarė mūsų kraštui, jog nedaug yra bulgarų, kurie galėtų jį pralenkti. Jis buvo man pirmtakūnas ne tik sanitarijos srityje, bet ir archeologijoje. Aš jį tepažįstu tiktai iš jo paliktų darbų knygose ir rinkiniuose. Eime, aš jums parodysiu tą daugybę akmenų, iš kurių yra sudaryta chrestomatija senovės bulgarų kalbos skaitymams, kuriuose yra įrašyti vertingi graikų

romėnų laikų epigrafai ir dar yra mūsų muziejuje žiedas su trakiškais įrašais, kuriuos dr. Basanavičius yra išskaitęs. Taip pat dr. Basanavičius nurodė mums, kad paslaptingi raštai, išausti mūsų juostose, nėra vien pagražinimas, bet raštas, tradiciniai užsilikęs iš senų laikų ir mūsų jau neperskaitomas. Jis daugybę surinktų paminklų nusiuntė į Sofijos muziejų. Iš čia likusių, nors jų ir nedaug yra, aš rūpinuosi įkurti jo vardo muziejų Lome. Gaila, mano pastangų visuomenė neįvertina, taigi gera proga mums veikti drauge. Paskelbsime laikraštyje, sukviesime visus žmones, kurie jį atsimena, ir gal kaip nors šis dalykas mums pavyks. Aš buvau žadėjęs Basanavičienės paminklą pervežti į muziejų, bet kažkas panūdęs išsiimti emaliuotą Basanavičienės paveikslą suskaldė juodo marmuro obeliską. Man tiesiog gėda prieš tamstą, kad mes taip atsimokėjome už tiek daug nuopelnų Bulgarijai dr. Basanavičiui. Bet aš stengsiuos, kad jo vardas būtų tinkamai pagerbtas.

Dr. Kardžejevas labai daug man padėjo esant Lome. Jis, kaip buvo žadėjęs, skelbė laikraščiuose, rekomendavo mane, bėginėjo ir visaip rūpinosi pagelbėti, kad aš kuo daugiausia žinių surinkčiau. Taip pat jis nusirašė lomiečių pasakojimų stenogramas ir žadėjo išleisti atskirą studiją apie dr. Basanavičių. Taip pat jis buvo pasisiūlęs tarpininkauti perkėlime Basanavičienės palaikų iš dabartinės vietos, kurioje rengiamasi dabar įkurti miesto sodną, į naująsias kapines. Dauguma darbininkų ir kitų jo apklaustų žmonių tvirtino, kad nuvertus paminklą jos kapas buvo atkastas, nes ten ieškojo aukso žiedo. Kas tą žiedą paėmė, dabar neaišku. Vienas į kitą nurodinėja. Viena aišku, kad Basanavičienės kapas buvo išniekintas ir apiplėštas, bet to patvirtinti dr. Kardžiejevas nesiėmė.

Atanas K. Tričkov

(Vaistinės felčerius, visą laiką tarnavęs prie dr. Basanavičiaus. Kada aš jį aplankiau, jis sunkiai sirgo ir jau buvo pusiau paraližuotas. Iš jo gavau ligoninės personalo fotografiją. Kai kur jam nebeprisimenant smulkmenų jo žmona atsimindavo ir pridėdavo).

— Aš buvau prie daktaro Basanavičiaus, kol jis gyveno Lome, tik apie trumpą laiką 1883 metais buvau perdavęs vaistinės vadovavimą Kazackiui. Aš buvau drauge su dr. Basanavičium,

kada jis rūpinosi ir pastatė Lome ligoninę. Tais laikais Lomo ligoninė buvo moderniškiausia ir geriausiai įrengta visoje Bulgarijoje. Ligoninę pastačius jis persikėlė gyventi į ligoninės tretįjį aukštą. Pirmiau jis, rodos, gyveno pas Cigovus, bet aš dar gerai atsimenu, kada jis tik ką atvykęs į Lomą apsigyveno Jončevo nameliuose ant Glavna ulica. Kol dar jis ligoninėje negyveno, buvo nevedęs. Vedė, rodos, po 1885 metų. Apie jo sužeidimą aš jau jums pasakojau. Jis buvo vedęs čekę iš Prahos. Kada jį sužeidė, jis apie trejetą mėnesių turėjo atostogas, bet jo serganti žmona jam daugiau rūpėjo, negu sveikata, ir jis sugrįžo daug anksčiau. Žmonos vardas buvo Gabrielė. Aš jos tėvo vardo nebeatsimenu. Kuriam laikui jis buvo iškeltas į Eleną. Man rodos, kad jis yra išleidęs daug knygų ir laikraščių. Jis labai dažnai keliaudavo po apskritį ir lankydavo kaimus. Su miestiečiais nelabai draugavosi ir neidavo su jais gerti, bet su kaimiečiais ir mokiniais jis labai bendravo. Šią fotografiją padarė iš Sofijos atvykęs fotografas 1887 ar 1888 metais, nebepamenu. Joje yra šie asmenys: Aš (felčeris Tričkov), antrasis felčeris skirtas kaimui, tretysis Mykola Šiškovas, ligoninės inspektorius, ketvirtasis felčeris Jurgis, kurio pavardės aš nebeatsimenu, penktasis Niklakis, ligninės buhalteris ir dr. Basanavičius su savo šunimi.

K. Kusidis

(Mechaniškos dirbtuvės vedėjas, kino savininkas, graikas, kurio tėvas gydytojavo drauge su dr. Basanavičium Lome. Jis ypatingai daug man padėjo renkant žinias apie dr. Basanavičių, vaišino, rūpinosi, vedžiojo, vertė, ieškojo žmonių, fotografijų, skelbė laikraščiuose ir buvo net apsiėmęs padaryti išlaidas Basanavičienės kapo atkasimui).

— Dr. Basanavičiaus žmona buvo labai meili moteris, tai buvo tikras angelas. Ji nuolatos lankydavo ligonius, ji buvo jiems daug daugiau negu paprasta slaugė. Ji juos guodė, paruošdavo dovanėles, vaišindavo jų vaikus saldumynais ir visiems labai maloniai patarnaudavo. Juos abu Lomo gyventojai labai mylėjo ir pagarboje laikė.

Dr. Basanavičius buvo geras ir artimas mano draugas. Apskritai jis buvo užsidaręs žmogus ir nemėgdavo nieko asme-

niško kitiems pasakoti, bet kada kalba ėjo apie mokslo dalykus, jis visus mus nustebindavo savo atvirumu ir žinių gausumu. Mes matėme, kad jis nors ir nesirodydavo viešai, bet labai kankinosi. Iš tėvynės jis buvo išvytas, jį persekiojo, ir jis negalėjo savo pamėgto darbo dirbti. Jis buvo dideliausias geraširdis gal būt todėl, kad jis pats daug kentėdamas užjautė ir kitus. Prisiminęs savo vargstantį kraštą rusų priespaudoje jis energingai dirbo ir vertino mūsų išsilaisvinimą iš turkų. Tai buvo žmogus, kokio man dar neteko sutikti. Jis ir archeologijoje daugiau nusimanė už visus mūsų mokytus žmones ir etnografijoje buvo pirmutinis, kuris aprašė mūsų apskritį. Gal didžiausias jo nuopelnas buvo bulgarų tautai tai jo trakiečių studijos. Jis jose įrodinėjo, kad bulgarai yra trakų kilmės, ir kad jie nėra jokie hunai, atsidanginę iš rytų, bet nuo amžių gyvenę šiame krašte žmonės. Ypatingai tas jo tvirtinimas, moksliškais faktais paremtas, davė moralinę paspirtį bulgarams, kada buvo sumanyta Bulgariją išsidalinti tarp aplinkinių Balkanų tautų.

Jis su Lomu buvo labai susisigyvenęs, gal būt dėl to, kad jis čia praleido savo gražias svajonių dienas ir daug iškentėjęs. Nors lomiečiai jį labai mylėjo ir gerbė, bet to neužteko, agresyvi vyriausybė ir kitų politinės intrigos privedė prie to, kad jo artimiausi draugai prof. Benjo Conevas ir popas Mitko Marinovas, su kuriais jis dirbo ilgą laiką Bulgarijos etnologijos, archeologijos ir lingvistikos srityse, buvo suimti ir ištremti iš Lomo, taip pat policija per kratą sunaikino jo rankraščius, kuriuos jis buvo rašęs ilgus metus. Jo žmonos mirtis ir pasikėsinimas prieš jo gyvybę žymiai pakenkė jo sveikatai ir jį prislėgė. Aš dar gerai atsimenu, kada mes atsisveikindami garlaivių prieplaukoje palinkėjome viens antram geros kloties. Kai aš jam priminiau: „Neužmirškite mūsų Lomo, ponas daktare“, tai jis man atsakė: „Kaip man jį užmiršti, Lomas mano Golgota“. Iš tikro, jis labai daug kentėjo nuo tokio lomiečių pasielgimo. Po pasikėsinimo jis buvo parsivežęs iš Europos didelį dresiruotą šunį, kuris saugodavo jo duris. Mat, pasikėsinimas smarkiai sukrėtęs nervus ne tik jam, bet ir jo sergančiai žmonai. Jo žmona visą laiką Lome sirguliavo ir palengva nyko. Ji turėjo vidurių džiovą. Jis norėdamas ją ilgiau gyvą išlaikyti maitindavo dirbtinu būdu; tuomi mes visi labai stebėdavomės, nes jis būdamas vienintėlis gydytojas visam mieste turėjo savo žmoną tokiu būdu maitinti. Jis ją labai mylėjo, po jos mirties jis dvejus metus kas-

dieną eidavo lankyti savo žmonos kapo ir ten ant kapo su ją kalbėdavosi. Mes jo netrukdydavome. Jis pasidarė dar daugiau paniuręs ir vengdavo žmonių, visą laiką praleisdavo ligoninėje arba savo kambaryje prie knygų, kurios ir buvo jo vienintėlis nusiraminimas. Jis vedė savo žmoną jau sergančią. Kadangi jis vengdavo mums pasakotis apie savo vidujinius pergyvenimus, tai mūsų žmonės daug visokių dalykų prasimanydavo. Jie pasakojo, kad ji buvusi slaugė ligoninėse, kurioje jis gydėsi, ir kad ji užsikrėtusi nuo jo. Jis ją atsivežęs į Bulgariją, tikėdamasis, kad saulėtas Bulgarijos oras ir gausūs vaisiai išeis jai į sveikatą ir ji sutvirtės, bet įvyko kitaip. Jis pats dažnai išvažiuodavo keletai dienų į kaimus ir negrįždavo, nes ten turėdavo daug darbo ir vargo ne tik su ligoniais, bet ir su kaimo šundaktariais. Jo žmona tuo laiku prižiūrėdavo tvarką ir švarą ligoninėje, nors ir pati buvo reikalinga rūpestingos priežiūros. Jie abu buvo silpnos sveikatos ir dažnai sirguliuodavo.

Jordanka Kristanova

(Senutė, buvusio ligoninės felčerio žmona)

— Aš pradžioje tarnavau pas dr. Milanezį. Daktaras Milanezis buvo italas ir jau turkų laikais buvo paskirtas prie karantino. Po turkų karo, kada įsikūrė bulgarų vyriausybė, buvo atsiųstas dr. Basanavičius, dr. Milanezi greitai mirė, ir aš perėjau pas daktarą Basanavičių. Ligoninė dar tada buvo, kur dabar yra muitinės sandėliai, prie pat Dunojaus. Pirmiau tame name buvo turkų madresa (mokykla), bet per karą labai daug sužeistų rusų reikėjo garlaiviu išvežti gydyti į Europą, tai laikinai madresa buvo paversta ligonine. Prie rusų tarnavo mano vyras felčeriu ir jam buvo pavesta to punkto priežiūra. Dr. Basanavičius buvo paskirtas į Milanezio vietą ir pradžioje jis vyrą buvo atleidęs nuo darbo, bet vėliau vėl priėmė. Tada mes apsivedėme. Dr. Basanavičiui labai nepatiko tas senas namas, ir jis sakė, kad čia ne ligoninė esanti, bet tvartas. Jis įkalbinėjo Lomo gyventojus, kad jie nusiųstų jį su delegacija į Sofiją išgauti iš vyriausybės lėšų naujos ligoninės pastatymui. Dr. Basanavičius dažnai važinėjo po kaimą ir ten rinko visokias žoles. Žmonės sako, kad jis mokydavosis raganavimų. Mano vyras rodė man kartą, kai jis buvo išvažiavęs, sudėtus jo spintoje visokius kau-

lus, džiovintas rupūžes ir kitokias žoles, kurias naudoja hakimai. Dr. Basanavičius norėjo mano vyrą iškelti savo padėjėju į Lovecą, bet tąsyk jo motina dar sirgo, ir mes nesutikome važiuoti. Vyro motinai mirus mano vyras turėjo grįžti į savo ūkį, bet mes dar dažnai susitikdavome su dr. Basanavičium. Sako jį buvo kažkas įskundęs, ir policija darė kratą. Policija atėmė visas raganiškas knygas, kurias jis buvo surašęs apie gydymą juodąja magija. Kartą Ziliamskis norėjo jį nušauti. Aš nežinau, kodėl mano vyras buvo teisme liūdininku iškviestas, bet ir teisme niekas nieko nesužinojo. Jis buvo labai geras žmogus, turėjo ilgą barzdą ir labai mėgdavo vaikus. Kada mūsų vaikai mokėsi mokykloje, jis prie jų net padaręs operaciją, parodydamas, kaip gydomos votys.

Dudurkov

(Senas Lomo krautuvininkas)

— Aš gerai atsimenu dr. Basanavičių; jis turėjo ilgą barzdą ir buvo labai rimtas žmogus, jis mane gydė ir buvo mūsų namų daktaras. Aš net vieną kartą, kada jis buvo iškeltas į Eleną, važiavau tenai su juo pasitarti. Jo žmona mirė džiova. Jie gyveno, rodos, neilgiau trijų metų drauge, vaikų neturėjo. Ji buvo katalikė. Jis ją vedė išvažiavęs į Europą. Rodos, kad ji buvo vokietė iš Čekijos. Jis buvo sužeistas 1885 metais. Sužeistas už tai, kad darė gerą darbą.

Senis Ziliamskis turėjo sūnų ne visiškai normalų ir labai su sūnumi nesugyveno. Kai tėvui mirus jo motina vėl ištekėjo už antrojo vyro Manoilovo, jis su savo patėviu smarkiai kivirčijosi . Dažnai sumušdavo savo patėvį. Grasinęs net jį nunuodinti. Kažkaip ten buvo, kad jis vieną kartą į grįžtantį dr. Basanavičių iš jojo patėvio namų pasivijęs gatvėje pradėjo jį šaudyti. Tai buvo apie trečią ketvirtą valandą po pietų Glavna ulica netoli Kusidžio namo. Rodos, dvi kulkos pataikė. Dr. Basanavičių teko vežti gydyti į Vieną. Sako, kad jis nedavęs ištraukti kulkų, ir viena pasilikusi jo kūne. Sugrįžęs iš Vienos jis dar nebuvo visai pagijęs ir ilgą laiką gulėjo lovoj. Aš gerai nebeatsimenu, rodos, ar jis šlubavo ar buvo kas kita, kad po to sužeidimo jis mažai galėjo vaikščioti. Bet jis nesėdėdavo ilgai namuose. Jis buvo vienintėlis gydytojas, kuriuomi mūsų

žmonės pasitikėdavo, kuris buvo radęs būdą prieiti prie kaimo žmonių. Kitais gydytojais mūsų žmonės nepasitikėdavo ir jie pavydėdavo dr. Basanavičiui jo populiarumo. Mes jį visi labai mylėjome, ir pasikėsintojas Aleksandras Ziliamskis buvo nubaustas teismo dvylikai metų kalėti. Dr. Basanavičius dažnai sirguliavo, bet kad ir sirgdamas niekuomet neatsisakydavo, neatsižvelgdamas ir niekados neklausdamas, ar jam bus už tai užmokėta ar ne. Jis visus gydė nemokamai, kiek kuris išgijęs duodavo, tiek jam ir užtekdavo. Daugiau aš nieko apie jį paaskyti nebegaliu. Žodžiu — buvo žmogus, kokio mes dar nesame turėję.

Evgenija Filčeva-Klisurska

(Ligoninės slaugė, tarnavusi prie dr. Basanavičiaus)

— Kada aš pradėjau tarnauti, jo žmona jau buvo mirusi. Jis tada buvo taip prislėgtas ir užsidaręs, kad mes visi stebėjomės, kaip jis visa tai gali pakelti. Vienintėlis jo nusiraminimas būdavo, kada jis kasdieną, nežiūrint ar lyja, ar sninga, nueidavo valandai ar pusvalandžiui prie savo žmonos kapo. Jis veik nemiegodavo ir nevalgydavo, visą laiką atsidėjęs sekė ligonius ir rašė rusų kalba disertaciją apie vidurių šiltinės diagnozę bei galimumus ją gydyti. Man tekdavo kartais jį pavaduoti tame nuolatiniame ligos progreso stebėjime. Būdamas didelis žmogus ir turėdamas nepaprastą erudiciją, jis nenorėjo niekšiškai baigti savo gyvenimą ir pabėgti iš jo. Nors jo gyvenimas, kaip mes visi aiškiai matėme, buvo begalinė kankynė ir jis buvo pasiryžęs nusižudyti garbingu būdu, t. y. pasišventęs mokslui. Prieš išvykstant jam į Varną jis buvo jau atsigavęs ir dažnai net mėgdavo vieną kitą linksmesnį šposą padaryti. Jis turėjo labai stiprią valią ir naudojosi hipnotizmu. Jo pasirodymas ligoninėje kažkaip įtikinančiai veikdavo ligonius, ir mirštantieji užmiršdavo apie savo skausmus. Jis dažnai mėgdavo sakyti ligoniams: „Nei tamsta sergi, nei tamstai nieko blogo atsitiko, esi pavargęs ir susinervinęs, pailsėsi ir išeisi sveikas“. Taip dažniausiai ir atsitikdavo. Bijančius mirti jis mokėdavo padrąsinti ir nuraminti ir jie ramiai užmigdavo. Jį dažnai iškviesdavo kiti daktarai į Vidiną, į Sofiją ir kitus miestus konsilijumams. Man pasakojo, kad jis prieš išvažiuodamas norėjęs vesti antrą kartą kažkokią čekę našlę, bet tosios sūnus vėliau ją išsikvietęs į Čekiją. Jį

išleisdami iš Lomo mes visi verkėme, ir jis mūsų prašė, jeigu mes jį gerbiame, tai kad neužmirštume aplankyti ir prižiūrėti jo žmonos kapo, kuri taip pat labai mylėjusi lomiečius. Kol aš dar dirbau Lomo ligoninėje, jis dažnai atvažiuodavo ir apsistodavo pas dr. Angelovą, kuris vėliau jam išvykus vedė ligoninę. Jie buvo geri draugai ir dr. Angelovas rūpinosi paminklo pastatymu, kaip Basanavičiaus įgaliotinis. Prieš išvykdamas į Europą iš Varnos jis dar aplankė savo žmonos kapą.

Marina Moceva

(Senutė, buvusi prie Basanavičiaus ligoninės tarnaitė)

— Aš pastojau į ligoninę tarnauti, kada ją užbaigė statyti. Buvo didelės iškilmės. Žmonės kalbėjo, kad toje ligoninėje rengiamasi žmones piauti. Norėjo mane atgrasinti, kad neičiau tarnauti. Aš ir nebūčiau ėjusi, bet dr. Basanavičius mane užtikrino, kad jie piausią ligonius, kad jiem pagelbėtų ir kad nei vienas, kuriam daroma operacija, nuo operacijos nemiršta. Aš atėjau tarnauti, bet visada bijodavau įeiti į daktaro kabinetą, nes ten būdavo pridėtos pilnos lentynos galvų, kurias jis matuodavo ir dažnai susikvietęs žmones rodydavo. Man dar baisiau būdavo ir aš kartais atsisakydavau išvalyti ligoninės laboratoriją, nes ten stikliniuose induose dr. Basanavičius buvo primerkęs daugybę visokių išpiautų žmonių kūno dalių. Jo žmona buvo tikras angelas. Ji dažnai pasišaukus duodavo man saldumynų ir išmokė mane megstinukus nerti. Mes dažnai su Basanavičiene eidavome į krautuves ir pirkdavome įvairias dovanas ligoniams. Kalėdų švenčių metu ligoninėje buvo ruošiama eglutė. Ten dr. Basanavičius dažnai sukabindavo iš Europos atvežtas visokias dovanas. Kada Basanavičiaus žmona sirgo, aš jam virdavau valgyti. Jis valgydavo salione tik tada, kada būdavo svečių iš Sofijos ar Europos; paprastai jis visuomet valgydavo savo kabinete ir valgydamas skaitydavo ar rašydavo. Dažnai jam reikėdavo priminti, nes jis dažnai užmiršdavo ant stalo valgį ir tas atšaldavo. Aš turėdavau vėl iš naujo šildyti. Jis labai maža miegodavo. Aš eidama gulti visuomet pastatydavau ant jo stalo dvi žibalo pripiltas lempas, nes jis taip ilgai rašydavo, kad vienos neužtekdavo. Kada jo žmona mirė, aš jau buvau ištekėjusi. Mano vestuvėms jie abu man davė keturiasde-

šimtis levų dovanų. Aš manau, kad jis buvo kilęs iš Besarabijos, nes iš ten labai daug yra gerų žmonių mūsų krašte. Kada mes po kiek laiko su savo vyru sugrįžome į Lomą, jo jau čia nebebuvo, bet aš šventadieniais ir šiaip kada paspėdama nueidavau ant kapinių ir nunešdavau gėlių ant Basanavičienės kapo. Daug kas dėdavo gėles, nes visi juos mylėjo. Gaila tik, kad ardant kapines gražų jos paminklą sudaužė.

Nikolo Konovas

(Dailininkas)

— Nuo 1879 iki 1881 metų aš lankiau Lomo progimnaziją. Dr. Basanavičius dažnai mus, ketvirtosios klasės mokinius, kviesdavo į operacijas ir ilgai aiškindavo, kaip ir ką reikia daryti susižeidus ar susirgus. Jis ypatingai mus draudė dėti ant žaizdos varatinklius ir suodžius. Kartą, atsimenu, vienas mūsų mokinių nusidegino gerklę. Dr. Basanavičius prie mūsų visų padarė operaciją susiūdamas odą ir išpiaudamas apdegusias dalis.

Man baigiant mokyklą jis pastatė naują ligoninę. Naujoje ligoninėje buvo įrengta operacijų salė ir jis visus norinčius pasižiūrėti operacijų priimdavo.

Jis vedė apie 1886 metus ir jo žmona buvo jau iš pat pradžių ligonė ir mirė džiova, vos keletą metų pagyvenus.

Vienas pamišėlis, Manoilovienės sūnus, Aleksandras, buvo jį sužeidęs. Aš tuo laiku nebuvau Lome ir tik vėliau sugrįžęs apie tai sužinojau, bet niekas man negalėjo paaiškinti tikrosios pasikėsinimo priežasties. B. žmona visą laiką sirguliavo ir jis ja be galo rūpinosi. Ji buvo vokietė, kilusi iš Prahos, ir vadinosi Gabriela Eleonora.

Dr. Basanavičius labai draugavosi su tuolaikiniu mokytoju prof. Benjo Conevu. Jis dar tebėra gyvas, dirba Sofijos universitete ir daug galėtų jums apie dr. Basanavičių papasakoti. Aš atsimenu, jie abu dažnai susitikdavo turkų kavinėje prie prancūzų paminklo. Man tada buvo labai įdomu pasiklausyti, apie ką kalba tokie du rimti ir mokyti vyrai, o jie kartais net ir pasiginčydavo — del kalbų. Dr. Basanavičius įdomavosi filologija ir ją buvo studijavęs Maskvoje. Prof. Benjo Conevas buvo žymiausias mūsų slavistas. Besiklausydamas jų kalbų aš išgirdau apie Lietuvą, kad daktaras Basanavičius yra kilęs iš

lietuviško kaimo. Tas mane labai įdomavo ir aš neiškentęs dažnai įsikišdavau į jų kalbą.

Vėliau man dr. Basanavičius buvo padovanojęs vieną knygutę lietuvių kalboje, kurioje jis rašė apie kalbos dalykus, įdomavusius prof. Conevą.

Dr. Basanavičius labai mėgo archeologiją, jis net buvo sudaręs teoriją, jogei lietuviai buvo paskutiniai, kurie iš Azijos parvyko į Europą per Balkanų pusiasalį. Tas pamišėlis Aleksandras dr. Basanavičiui sakėsi pasiūlęs nunuodyti jo potėvį Manoilovą. Basanavičius grasinęs jį įduoti prokurorui, o Aleksandras žadėjęs nušauti dr. Basanavičių, jeigu jis jį išduosiąs.

Aleksandras Manoilovas, o tikra pavardė Ziliamskis, bet mes jį vadiname patėvio pavarde, pašaukęs jį (dr. B.) pas sergantį tėvą. Dr. Basanavičius, radęs sumušimo žymes, pagrasė tikrai išduosiąs. Grįžtant iš ligonio, kai dr. Basanavičius pasuko į prokuratūrą, Aleksandras šovė į jį penkis kartus. Dvi kulkos kliudė: viena peties mentą, o antra nugarkaulį. Po sužeidimo jis vyko į Vieną gydytis ir ten užtruko ilgesnį laiką. Vėliau jis vyko į Prahą specializuotis, bet aš nežinau kokioje specialybėje. Į Prahą jis jau seniau dažnai važiuodavo, nes iš ten buvo vedęs žmoną. Jo žmonos vardą aš dar gerai atsimenu, ji buvo Gabriela, bet pavardės negaliu atsiminti, rodos, ji buvo vokietė. Jos paminklas dar neseniai stovėjo kapinėse. Kada miesto valdyba panaikino kapus ir norėjo toje vietoje padaryti miesto parką, tada visi, kurie turėjo gimines, buvo perkelti į naująsias kapines, o Basanavičienės paminklas tapo sudaužytas.

Dr. Basanavičius labai domėjosi naminiu gydymu. Jis mokėsi iš kaimo bobelių ir rinko visokias žoles. Taip pat jis dažnai susitikdinėdavo su visokiais užkerėtojais, kraujo nuleidėjais ir turkų hakimais. Visi jį įtarė, kad jis mokėsi ir žinojo magiją, bet vėliau paaiškėjo, kada jis išleido didelę mokslišką knygą, pavadintą „Bulgarska Bilka“ t. y. bulgarų gydomosios žolės, kurioje jis šalia botaniškų ir terapiškų pastabų daug pridėjo ir etnografiškų dalykų, kaip, kur ir kokiais prietarais gydoma.

Jo žmona ilgai sirgo džiova. Jis labai ją mylėjo ir labai stengėsi išgydyti. Aš, Conevas ir jis dažnai susitikdavome turkų kavinėje, kartais ir ji ateidavo, atsivesdama drauge su savim mažą kalytę „Minką“.

Kada jis vedė, jie persikėlė gyventi į ligoninės antrą aukštą, nes kitose patalpose jo žmonai buvo nepatogu sergančiai gyventi.

Kartą Lomo priemiestyje susirgo darbininkas. Dr. Basanavičius išbuvo prie jo naktį ir dvi dienas. To darbininko nebuvo kas prižiūri, taigi pats Basanavičius eidavo tarno ir kuopėjo pareigas. Jis sekė to darbininko ligos eigą ir ją smulkiai užsirašinėjo. Ligonis sirgo vidurių šiltine. Ir dr. Basanavičius pats apsikrėtė, tą ligonį beslaugydamas ir gydydamas.

Kol jis sirgo, jo žmona jį slaugė ir viena pati prižiūrėjo tvarkos ligoninėje. Tiesa, buvo dar vienas jo padėjėjas felčeris Vodnianski, bet jis mažai ką nusimanė apie ligonius.

Greitai ir ponia Basanavičienė apsikrėtė, beslaugydama vyrą, vidurių šiltine. Po tos ligos ji daugiau nebeišeidavo iš kambario. Kada ji mirė, aš studijavau Sofijoje.

Dr. Basanavičius buvo labai kilnus žmogus. Niekada neprašydavo užmokesnio iš tų, kurie neduodavo. Neturtingiesiems dažnai jis pats duodavo pinigų vaistams pirkti, mokydavo, kaip reikia elgtis su ligoniais, o tiems, kurie netikėdavo moderniškų ligonių gydymu, jis duodavo savotiškus patarimus ir net paskolindavo savo chirurgiškus ir kitus daktariškus įrankius, anksčiau gerai išaiškindamas, kaip ir ką su jais reikia daryti. Tokiu būdu jis buvo užkariavęs visų simpatijas ir visi juomi pasitikėdavo. Turtingesnieji gydytojai jam labai pavydėdavo ir nekęsdavo dėl jo populiarumo, sakydavo, kad jis nėra joks mokytas ar kilnus žmogus. Prikišdavo jam, kad jis esąs chamas, kaimietis, draugaujasi su nuskurėliais ir žeminąs inteligento garbę ir vardą. Bet dr. Basanavičius juos visus apjuokė, išleisdamas didelę mokslišką knygą apie Lomo apskritį, kuri dar ir iki šių dienų yra vienintėlė rimta studija įvairiausiais atžvilgiais tirti Bulgarijos istorijai, folklorui ir taip pat buvo įnašas į bendrą mokslą, nes ten tilpo vertingų pastabų ir atradimų botanikos, archeologijos, antropologijos, sanitarijos ir kitų mokslo sričių.

Mokslo populiarizacijos temomis jis rašydavo ne tik bulgarų, bet ir rusų laikraščiuose. Be šių darbų jis yra labai daug surinkęs tautosakinės medžiagos, kuri dabar randasi dar rankraščiuose Narodna Biblioteka rankraščių skyriuje Sofijoje.

Aš atsimenu, jis kažkur Vokietijoje leido lietuvišką laikraštį. Tada jis dar gyveno pas Gaurilovus, Varošoje. Jis keletą kartų buvo mane prašęs važiuojant į Sofiją pasiteirauti Sofijos

spaustuvėse, ar jos turi lotyniškas raides ir kiek kainuotų mėnesinio laikraščio leidimas Sofijoje.

Prof. Benj. Conevas net buvo susitaręs su viena Sofijos spaustuve, bet tas laikraštis turėjo sustoti, nes rusai išmokę gaudyti paštu siunčiamus į Rusiją egzempliorius. Dr. Basanavičius man pasakojo, kad rusai neleisdavę lotyniškomis raidėmis spausdinti lietuvių kalboje. Prof. Conevas, dr. Basanavičius ir kiti, rodos, ruošė kaž kokį ten memorandumą aukštiems Rusijos, Amerikos ir Vokietijos asmenims dėl rusų kazokų išpiautų lietuvių, kurie meldėsi bažnyčioje lietuviškai.

Dr. Basanavičius buvo inteligentiškiausias žmogus, kurį aš kuomet nors pažinojau; tai buvo rimčiausias mokslininkas ne tik Lome, bet ir Bulgarijoje. Štai čia Lome jo surinktų skitų, trakų, graikų ir bulgarų chanų laikų antkapiai ilgą laiką buvo miesto savivaldybės kieme, kol pagaliau mūsų „mokslininkai" nutarė jais išgrįsti šaligatvius. Daugelis tų akmenų taip pat yra sumūryta į naujosios rotušės pamatus. Mes dabar po seniausius slavų kalbos pavyzdžius vaikščiojame kas dieną, juos mindydami, tuo tarpu kai šis svetimšalis taip brangino tuos Bulgarijos turtus, tiek daug jiems rodė meilės, padėjo lėšų ir vargo...

Dr. Basanavičius buvo labai duosnus ir labdaringas žmogus, virš visų jo išvardytų savybių jis viskuo vainikavo žmogaus demokrato idealą.

Kol aš būsiu gyvas, jis visuomet man bus žmogaus pavyzdžiu.

A. Kardžijev

(Miesto sargas)

— Dr. Basanavičius buvo pastatęs gražų juodo marmuro paminklą ant savo žmonos kapo. Tas paminklas mums primindavo kiekvieną kartą, kada mes užeidavome į kapines, apie tą mūsų mylimąjį ir neužmirštamąjį gydytoją. Aš dar gerai prisimenu iš širdies skausmo tą liūdną įvykį, kada vienas pamišėlis buvo jį peršovęs. Gerai aš neprisimenu, kokios to peršovimo priežastys buvo, nes dr. Basanavičius net nei teisme nieko nepaaiškino, tik prašė tam niekšui dovanoti bausmę.

Aleksandro tėvas Ziliamskis buvo dar man giminė. Jo sūnus buvo iš mažens durnas ir vėliau visiškai pamišo. Visi mes jokiu būdu negalėjome suprasti ir atsistebėti, kaip tai atsitiko. Daug

kas įtarė net ir daktarą Basanavičių, kad jis buvo kaltas, nes dr. Basanavičius teisme tą pamišėlį gynė ir net vėliau, sako, pinigais sušelpė.

Bobos sakė, žinoma tai neteisybė, kad daktaras Basanavičius norėjęs jo panelę pavilioti. Dr. Basanavičius buvo vedęs, labai mylėjo savo žmoną ir visiškai nebuvo linkęs būti moterų kompanijoje. Aleksandras su savo potėviu Manoilovu labai blogai sugyveno ir dažnai pabėgdavo iš namų. Jį dažnai tekdavo mušti, nes jis buvo durnas. Jis vaikščiojo apiplyšęs, basas ir visų niekinamas. Jokios panos negalėjo turėti.

Dr. Basanavičius išrinko ligoninėje vietą Jončėvo sode ir daug kartų važinėjo į Sofiją, kol iš ten gavo pinigų pastatyti naujai ligoninei.

Be gydymo jis dar užsiiminėjo archeologija, dažnai mane siųsdavo į kaimus parvežti jo atrastų senų akmenų su kažkokiais įrašais. Jis sakydavo, kad tie akmenys priklausė seniesiems bulgarų protėviams trakams. Taip pat jis turėjo labai daug senoviškų pinigų. Rinkdavo visokias gydomas žoles ir mokėsi iš žmonių, kaip reikia būrimu gydyti.

Mane visada gydydavo nemokamai ir už akmenų pristatymą ir suradimą su įrašais jis man gerai užmokėdavo. Buvo labai geras žmogus ir mes visi labai gailėjomės, kada jis išsikėlė į Varną gyventi.

Ivan Kanovas

(Draudimo agentas. Lomas, Činovničevska Kasa)

— Daktaras Basanavičius buvo mūsų namų gydytojas, jis mane gydė, kai aš dar buvau vaikas, o vėliau aš specialiai važiuodavau pas jį į Varną gydytis. Kartą man sunkiau susirgus jis buvo atvažiavęs į Lomą. Ištyręs mano ligą ir atsisakęs net pietų pavalgyti, tuojau iš mūsų namų nuėjo į kapines prie savo žmonos kapo.

Jis čia, Lome, paliko geriausius atsiminimus. Jau praėjo apie keturiasdešimts metų po to, kai jo nebėra Lome, bet visi senesnieji žmonės jį dar prisimena su meile ir pagarba. Po jo nei vienas gydytojas nebuvo tiek populiarus ir mylimas. Jis žinojo hipnotizmą ir juomi plačiai naudojosi. Jis taip stipriai mokėdavo ligonius paveikti, kad jam tik įėjus į ligoninę visiems nutildavo skausmai ir pasidarydavo geriau. Daugelis anais laikais

sakydavo: „jau manęs niekas daugiau nebepagydys, reikia dr. Basanavičių kviesti“. Aš tikrinu jus, kad jis turėjo kažką magišką savo asmenyje.

Daktaras Milanezi

(Vaistininkas, Lome)

— Mano tėvas buvo gydytoju dar turkų laikais. Mes buvome supykę, kad bulgarų vyriausybė ne mano tėvą, o kažkokį svetimšalį Lomo gydytoju paskyrė, bet dr. Basanavičius buvo toks žmogus, su kuriuomi buvo galima gyventi.

Jis, vos tik atvykęs, padarė mano tėvui vizitą ir klausėsi visų reikalingų patarimų. Vėliau jie labai gerai sugyveno. Aš mažai ką apie jį atsimenu, nes aš greit išvykau į Italiją studijuoti, tik kartais atostogoms sugrįžęs su juo susitikdavau.

Gerai atsimenu tik tiek, kad man kaipo gimnazistui teko perrašyti ir redaguoti dr. Basanavičiaus sanitarinius įsakymus, kuriuos jis buvo išleidęs apskrities sveikatingumui palaikyti.

Jis, rodos, vedė būdamas Elenoje, nes kada grįžo iš Elenos, jis jau buvo vedęs.

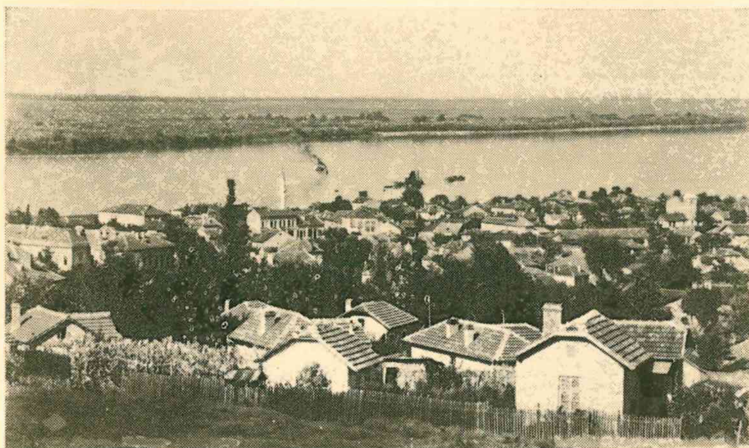
Gydytoja St. Angelova

(Lomo ligoninės gydytoja)

— Mano tėvelis davė žinias ir fotografijas kažkokiam profesoriui iš Kauno. Tose fotografijose dr. Basanavičius buvo nusifotografavęs ant kapinių prie savo žmonos paminklo.

Mano tėvelis nuo pat ligoninės pastatymo dirbo su dr. Basanavičiumi kaip antrasis gydytojas. Gaila, kad tamstos neatvykote pora metų anksčiau, kai jis dar buvo gyvas. Jis būtų galėjęs jums papasakoti apie dr. Basanavičių daugiau, negu kiti žmonės. Rodos, jis buvo surašęs savo atsiminimus ir įteikęs tam Kauno profesoriui. (Tas profesorius, rodos, buvo Beliackinas).

Kada dr. Basanavičius gyveno Lome, aš dar buvau visai mažytė, ir atsimenu, kad mano tėveliai stebėjosi, kodėl jis vedė sergančią žmoną. Aišku, jis norėjo ją išgydyti, nes manė, kad sausas ir saulėtas Bulgarijos klimatas gali išeiti džiovininkei į sveikatą. Ji sirgdama dažnai išeidavo va į šitą balkoną ir čia laukdavo žinių iš Europos. Tada dar nebuvo geležinkelio ir paštą

Lomo miesto vaizdas iš ligoninės balkono. Kaip pasakojama, Basanavičienė labai mėgdavo sėdėti ir žiūrėti į atplaukiančius Dunojumi garlaivius, laukdama laiškų iš savo tėvynės.

Lomo miesto „Glavna Ulica". Rodyklėle pažymėtame namelyj gyveno dr. J. Basanavičius atvykęs į Lomą.

Cigovų namelis, Varošoj (Lome) kuriame gyveno dr. J. Basanavičius nuo 1882 ligi 1885 metų, „Aušros“ leidimo laikais.

Georgij Monavskis, buvęs dr. J. Basanavičiaus sekretorius nuo 1888 ligi 1893 metų. (Monavskio padovanotas paveikslas).

Stefano Jončevo namelis Lome ant Glavna Ulica, kuriame gyveno dr. J. Basanavičius nuo 1879 ligi 1882 metų. (A. Poškos nuotrauka)

Taip dabar atrodo Varnos paplūdimis, kuris buvo įrengtas Basanavičiaus iniciatyva ir planais.

vežiodavo garlaiviais. Jie abu buvo pasirengę išvykti į Lietuvą, bet leidimo vis negaudavo. Dr. Basanavičius drauge su mano tėveliu dirbdami demokratų partijoje tikėjosi, kad demokratija išsiskleis ir Rusijoje, ir kad Rusijos rėžimui pakitėjus jis galės sugrįžti į savo tėvynę. O ji labai ilgėjosi savo giminių Europoje ir kasdieną džiaugdavosi, pamačiusi garlaivį iš tos pusės, tikėdamasi gauti laišką nuo namiškių. Dažnai ji šaukdavo ir dr. Basanavičių į balkoną ir abu žiūrėdavo, kaip garlaivis sustoja prieplaukoje.

Mano senelis Petko dažnai mėgdavo būti drauge su Gabriela. Ji nors ir sirgdama visuomet būdavo gyva ir rūpindavosi ligoniais, megzdama jiems ar gamindama jų vaikams saldumynus.

Štai čia keletą fotografijų, kurias aš galiu paskolinti perfotografuoti, nes tai vienintėlis ir brangus dr. Basanavičiaus atminimas, ir aš nenorėčiau jų netekti.

Georgij Monavski

(Buvęs dr. J. Basanavičiaus sekretorius ir prokuroras)

Žmogus labai malonus priėmė mus vaišingai ir su įkvėpimu prisiminęs ėmė pasakoti:

— Dr. Basanavičiaus dar nėra nei vienas gydytojas Bulgarijoje pavadavęs. Tokio gydytojo gal būt niekad nebebus... Jis yra be galo daug padaręs Bulgarijai. Jo pastangomis buvo įsteigta „Direkcija ne narodno Zdrave“, jis sukūręs sveikatos punktus visoje Bulgarijoje ir pastatė pirmaklasę ligoninę Lome.

Prieš tai ligoninė buvo turkų madresoje (mokykloje) prie Dūnojaus, kur dabar yra muitinės sandėliai. Tada aš buvau jo sekretorius. Ir kaip jis galėdavo taip dirbti?! Jis lankė Čorlevo, Drenoveco, Kiselevo, Bukoveco, Gaitaucio kaimus ir rado ten išsiplatinusį sifilį. Jis privertė ministeriją ten siųsti specialistą ir duoti nemokamai vaistus.

Jis labai įdomavosi visuomeniškais klausimais. Stengėsi mūsų miestą apšvarinti ir pagražinti. Jis savo iniciatyva ir dalinai lėšomis perskyrė vandenio kanalus švariam ir nešvariam vandeniui tekėti. Prieš tai visi iš to paties kanalo gerdavo ir į tą patį kanalą išmatas mesdavo. Jis apvažinėjo visą apskritį, išmokė mus įsimūrinti nerūkstančius su kaminais pečius ir įsitaisyti išeinamąsias vietas.

Bulgarai labai sunkiai davėsi gydytis — niekas netikėjo mokytam gydytojui. Hakimai (turkų savamoksliai šundaktariai) ir raganos tada gydytojavo Bulgarijoje. Dr. Basanavičius dažnai susikviesdavo visus tuos šundaktarius ir jiems aiškindavo, kaip reikia žmones gydyti, net ir pats dažnai jiems savo daktariškus įrankius paskolindavo. Kartais hakimai ir raganos susiginčydavo su dr. Basanavičium, bet jis visada mokėdavo įtikinėti moderniškos medicinos pranašumus. Jis niekad neklausdavo, ar jam bus užmokėta ar ne; jeigu jį tik kas kvietė, jis visada ėjo, nežiūrėdamas nei į tai, jog jis pats dažnai sirgdavo.

Pradžioje jis gyveno Jončevo namuose Glavna ulica.

Vėliau kurį laiką, rodos, net iki pat ligoninės užbaigimo, Cigovo namely Varošoje.

Dar prieš man pastojant pas dr. J. Basanavičių sekretoriumi, vienas pamišėlis Manoilovienės Aleksandras jį buvo peršovęs.

Aš jam daug padėdavau. Jis labai gerai mokėjo bulgarų kalbą. Rašydavo į bulgarų laikraštį „Zarja"; bet tai, kas grynai lietė medicinos mokslą, jis rašydavo rusiškai ir tuos raštus siųsdavo rusų medicinos žurnalams, nes specialaus medicinos žurnalo net ir dabar Bulgarijoje nėra. Jis iš karto gražiai ir gerai parašydavo ir niekam nereikėdavo perrašinėti.

Jis ilgą laiką rengė ir, rodos, yra išleidęs keletą knygų. Taip pat jis man rodydavo jo išleistą lietuvišką laikraštį, kurį jis taip pat buvo pavadinęs lietuviškai „Zarja", kaip ir mūsų pirmasis laikraštis. Jis buvo labai kuklus ir niekad niekuo nesigirdavo, nors jis buvo labai rimtais dalykais užsiėmęs ir pats rimčiausias Bulgarijoje mokslininkas, kuris darė pačias rimčiausias studijas.

Jis labai mėgo važinėtis po apylinkes ir net pas tolimesnius ligonius, nes tai duodavo jam progos arčiau susipažinti su vietos žmonėmis, užsirašyti iš jų dar nežinomus gydymo būdus, surinkti pasakas, senienas ir visus kitus menkniekius. Žmonės manė, jog jis mokosi gydyti žolėmis ir burtais. Visi tikėjo, kad jis žinojo magiją ir mūsų žmonės kartais jo labai bijodavo. Bet jo malonumas, švelnūs žodžiai, dovanos vaistams pirkti greitai juos patraukdavo ir jis įsigydavo jų pagarbą ir meilę.

Dažnai naktį, kada jam ateidavo kokia mintis į galvą, jis tuojaus ją užsirašydavo. Kartais net vidurnaktį atsikeldavo ir pradėdavo rašyti.

Aš atsimenu, dar gimnazistu būdamas, kad jo žmona vaikščiodavo su mažiuku šuniuku Minka. Basanavičienė labai mylėjo ligonius ir vaikus. Ji duodavo jiems saldainių, megzdavo mezginius ir ją visi mylėjo. Ji buvo graži, išbalusi, su ilgomis kasomis. Jos kapo akmuo dar ir dabar guli sudaužytas. Aš dar labai gerai atsimenu jos laidotuves. Visi jose dalyvavo, pradedant nuo miesto galvos ir iki kaimo piemens ir visi verkė.

Dr. Basanavičius kasdien ateidavo ant jos kapo ir nebūdavo nuliūdęs, tik susikaupęs. Ten jis susitikdavo su ponu Irasek ir dažnai gana ilgai jie abu užtrukdavo besikalbėdami čekiškai apie mokslinius dalykus.

Aš 1892 metais atstojau nuo Basanavičiaus ir išvykau studijuoti universitetan, ir po to greitai jis persikėlė iš Lomo į Varną. Varnoje aš jo jau nebesusitikdavau, tik kai jis išvykdamas iš Bulgarijos statė paminklą, tada apsilankė pas mane atsisveikinti. Tuo laiku aš buvau Lomo miesto burmistras.

Ivan Jončev

(Sodininkas ir savininkas namelio, kuriame dr. Basanavičius gyveno)

— Dr Basanavičius buvo išnuomavęs namelį iš mano tėvo Glavna ulica. Jis gyveno antrame aukšte, o apačioje buvo jo kabinetas. Buvo garsus ir geras gydytojas. Pacientai ne tik iš apylinkės, bet ir iš Sofijos atvykdavo pas jį. Buvo labai teisingas ir jokių papirkimų nepriimdavo. Ne tik tais laikais, bet ir dabar reta rasti valdininką, kuris neimtų kyšių.

Tokio gydytojo mes daugiau jau nebeturėjome. Jis buvo labai inteligentiškas, malonus, su barzda, bet nešnekus. Aš dažnai pas jį užeidavau tėvo pasiųstas kokiais nors reikalais ir niekuomet jis manęs neišleisdavo neapdovanojęs saldainiais. Paskui, kada ligoninė buvo pastatyta, jis išsikėlė gyventi į antrąjį ligoninės aukštą. Ir ligoninę pastatė mūsų sodne. Kada jis grįžo iš Elenos, parsivežė žmoną. Jo žmona buvo išbalusi, su ilgomis kasomis, vaikščiodavo gatvėmis su mažiuku šuniuku ir dalindavo vaikams saldainius. Kada užbaigė statyti ligoninę, tai operacijų salėje jis ruošdavo paskaitas apie mediciną. Jis mums aiškindavo, kaip reikia tvarstyti žaizdas, kas reikia daryti susirgus dezenterija, kartais jis pakviesdavo visus mokinius ir ro-

dydavo, kaip daromos operacijos. Visi lomiečiai jį labai mylėjo ir gerbė, daug kas tikėjo, kad jis vartoja hipnotizmą ir žino magijos paslaptis.

Dr. Nikola Vasilev

(Advokatas)

— Aš dėl dr. Basanavičiaus dar neseniai dariau nemažas pastangas. Mano žmonos gimtinė yra Kaune ir ten ji turi nuosavybę. Tai nuosavybei vesti yra įgaliotas prof. Beliackinas, jis pageidavo surinkti daugiau žinių apie dr. Basanavičių, ką aš ir padariau ir su daug fotografijų išsiunčiau minėtam profesoriui. Ten tamsta rasite pas jį daug užrašų iš ligoninės archyvo ir dr. Angelovo

Otec Aleksandr

(Senas parapijos popas)

— Apie dr. Basanavičių aš nieko nežinau, galiu jums tiktai duoti paaiškinimą dėl to juodojo paminklo, kurį jis buvo pastatęs ant savo žmonos kapo. Tas paminklas buvo gražiausias visose Lomo kapinėse. Jį mūsų žmonės gerbė, ir kapas visuomet buvo papuoštas naujomis gėlėmis. Kada kapines ardė norėdami padaryti senųjų kapinių vietoje miesto sodą, savivaldybė išvežiojo akmenis. Giminės ar pažįstami, kurie rūpinosi perkelti savo mirusius, turėjo pareikšti parapijos komitetui, ar patys perkelti į naująsias kapines. Tuos, dėl kurių niekas nesikreipė, mes tvarkėme patys. Provoslavus perkėlėme parapijos lėšomis, o kiti taip ir liko neperkelti. Likusieji paminklo akmenys buvo sunaudoti gatvėms grįsti, rotušės pamatams, naujajai cerkvei. Kadangi Basanavičienės kapu niekas nesirūpino, tai darbininkai jį griaudami sudaužė. Tas sudaužytas juodo marmuro obeliskas dar tebeguli senoje vietoje. Tvorelė yra panaudota naujose kapinėse kažkokios ponios kapui. Kapinės sugriovė, bet parko dar neįrengė.

Cvetan C. Todorov

(Lomo vaistininkas)

— Dr. Basanavičius buvo nepaprastas žmogus, jis turėjo didelį autoritetą ir labai paveikdavo žmones. Jis net nugalėjo

mūsų burtininkus ir hakimus, paversdamas juos klusniais. Jie tikėjo, kad dr. Basanavičius rinkdamas gydomąsias žoles žinojo tų žolių paslaptį ir ateidavo pas jį klaustis. Jis buvo labai garsus daktaras. Jo žmona mirė Lome ir čia pat palaidota.

Stefana Atanas Moceva

— Aleksandras buvo mano brolis, tik pirmojo mano motinos vyro Ziliamskio sūnus. Jis buvo girtuoklis ir vėliau išėjo iš proto. Mano tėvukas su juomi labai nesugyveno. Aleksandras kėsindavosi jį nužudyti. Aš dar tada buvau maža mergytė ir atsimenu tiktai, kad dr. Basanavičiaus žmona turėjo mažą kalytę vardu „Minka". Ji mums dažnai duodavo saldainių.

Aš dar gerai atsimenu, kartą mes su mama buvome ant kapinių. Dr. Basanavičius dažnai vaikščiodavo prie savo žmonos kapo ir su ją kalbėdavo. Tą vakarą jis ypatingai verkė ir sakė „Gabriela, Gabriela, mūsų Minkos jau nebėra".

Mihail Klisurski

— Dr. Basanavičius kartais ruošdavo pas save ligoninėje susirinkimus, mus pavaišindavo arbata ir pats skaitydavo paskaitas apie mediciną, etnografiją ir archeologiją. Jis ragino visus rinkti senus daiktus ir nešti jam. Taip pat jis surašinėdavo pasakas, prietarus ir burtus. Ir aš jam esu davęs nemažai medžiagos, kol dar buvau mokinys; tai buvo 1881 ir 1882 metais. Tada dar ligoninė buvo prie Dūnojaus, turkų madresoje.

Dr. Basanavičius buvo inteligentiškas ir mokytas žmogus. Jis rūpinosi visomis gyvenimo sritimis, jo išleistuose įsakymuose dėl sanitarinės santvarkos buvo paminėti net tokie dalykai, kaip įsitaisymas nerūkstančios su dumtraukiu krosnies, atskirų išviečių ir perskyrimų Lomo miesto gatvėmis tekančio vandens kanalo į du kanalu. Mat, pirmiau lomiečiai iš to paties kanalo imdavo vandenį ir į tą patį kanalą viską išmesdavo.

Angelina Stojanova Šiškova

(Ligoninės viršininko žmona)

— Kada dr. Basanavičių sužeidė, jo žmona jau sunkiai sirgo ir greit ji po to mirė. Jo žmonos vardas buvo Gabrielė Eleonora. Ji buvo aukšta, išblyškusi, su ilgais plaukais. Jis su ją kalbė-

jo čekiškai, nors ji gerai mokėjo vokiškai. Jos šuniuko vardas buvo „Minka". Ji labai rūpinosi vaikais. Jį sužeidus jis vyko gydytis į Vieną. Viena kulka pasiliko jo nugarkaulyje. Nors ir sunkiai jis pavaikščiojo, nes nugarkaulyje esanti kulka trukdė jam kvėpuoti, bet jis kasdieną eidavo ant savo žmonos kapo. Mano duktė, kuri gimė 1884 metais, dar gerai pamena jo žmoną ir dar gavusi iš jos saldainių. Taigi Basanavičienė dar buvo gyva net iki 1884 metų.

Nikola Kotov

(Advokatas, Glavna ulica)

— Dr. Basanavičiui teko labai sunkiai dirbti. Jis buvo pirmutinis žmogus su tikru mokslu ir europėjiško išauklėjimo, kuriam teko dirbti mūsų krašte. Mūsų kraštas buvo turkų nualintas. Bulgarai negalėjo išeiti jokio mokslo ir liaudis buvo labai tamsi. Tiesa, turkai turėdavo savotiškus daktarus, kuriuos mes vadindavome hakimais. Jie burdavo pridėdami šventąją islamo Korano knygą. Bulgarai jų nemėgdavo, nes islamo tikėjimas buvo pavergėjų turkų tikėjimas. Dauguma mūsiškių norėdami pasigydyti eidavo į kalnus ir ten pas senas bobeles raganas prašydavo užburtų žolių. Tas paprotys tur būt dar bus likęs iš karaliaus Aseno laikų ir tur būt primena tą pagoniškąjį būrimų būdą. Raganos neduodavo vaistų, kol prašantis nepadarydavo baisios priesaigos, patvirtinamos savo krauju, kad jis nesikreips pas turkų hakimus, bet taip pat ir pas mokytuosius Europos gydytojus. Taigi tokiose apystovose dr. Basanavičius pradėjo savo sanitarinį darbą mūsų apskrityje.

Ko niekas kitas būtų negalėjęs pasiekti ir kitose provincijose dar iki šiol nepasiekė, Basanavičius savo nepaprasta taktika nugalėjo hakimus ir burtininkus. Jis jų nesmerkė ir nebarė, bet juos visus kviesdavosi pas save ir aiškindavo moderniškosios medicinos mokslą. Kitiems daktarams sekėsi daug blogiau, nes jie iš hakimų ir raganų padarė aršiausį savo priešą, o dr. Basanavičius, priešingai, savo pagelbininkais, kurie ateidavo jo atsiklausti ir pasitarti sunkesnės ligos reikalauose.

Aš asmeniškai mažai ką atsimenu apie dr. Basanavičių, nes aš tuo laiku Sofijoje studijavau teisę. Aš jį daugiau pažinojau iš jo nuveiktų darbų mūsų apskrityje ir iš jo raštų.

Panto Pantov

(Buvęs prokuroras ir Lomo miesto burmistras)

Daktaras Basanavičius buvo žmogaus idealas. Jo kilni dvasia negalėjo nepaveikti žmogų. Visas jo gyvenimas ir darbas buvo labai veikiąs ir padarydavo gilaus įspūdžio visiems, kurie su juo tik susitikdavo. Buvo neįtikėtinai malonus. Turėjo kilniausią būdą, kokio aš niekad ir niekur kitur nesu sutikęs.

Kaipo gydytojas jis buvo nepamainomas ir neužmirštamas.

Tokio gydytojo Lome dar nėra buvę. Jis buvo Lomo ligoninės viršininkas ir apskrities gydytojas. Jis niekada ir niekam gydytojo pagalbos nėra atsakęs, jis niekad neklausdavo, ar bus apmokama ar ne, bet jeigu jį tik kviesdavo, visuomet eidavo: dieną naktį buvo pasiruošęs, bet kam kad ir neperpavojingiausiai sergančiam. Jo atsidavimo ir geraširdingumo dėka jam teko nukentėti. Vieną kartą jį pasišaukė Manoilovienės Aleksandras pas savo sumuštą potėvį. Jau senai Aleksandras su savo potėviu nesutikdavo; buvo žinoma, kad jis dar prieš pasikėsinimą buvo grasinęs dr. Basanavičių nušauti. Šis jo pasikėsinimas nustebino visą apylinkę, nes niekas negalėjo išaiškinti šovimo priežasties. Taip pat niekas negalėjo suprasti, kaip tai galėjo atsitikti. Dr. Basanavičius nėra niekam padaręs jokios skriaudos ar šiurkštų žodį ištaręs. Net ir dabar aš stebiuosi tuo juo pasielgimu. Tiesa, Aleksandras buvo ne visai normalus dar ir prieš tai; paskui jis sąžinės graužiamas išėjo iš proto, bet mes jį teisdami dar negalėjome jo nenormalumo žymių surasti. Aš, kaip tuolaikinis prokuroras, reikalavau jam mirties bausmės, bet kadangi jis nesigynė savo kaltės, mes neturėjome taip pat jokių paaiškinimų nei iš jo nei iš Basanavičiaus pusės. Buvo kažkas paslaptingo tarp jų abiejų. Dr. Basanavičius teisme prašė Aleksandrą visai nebausti, nes šis pasikėsinimas įvykęs didelio susijaudinimo momentu. Mes buvome tikrai sumišę. Teismas nusprendė pritaikinti jam mažesnę bausmę. Nors mums visiems nebuvo suprantama, kaip buvo galima pasikėsinti prieš daktarą Basanavičių, bet kadangi jie abu tylėjo, mes neradome tikros pasikėsinimo priežasties. Dr. Basanavičius gydė jį ir jo kitus šeimos narius. Kada mes klausinėjome kaltinimąjį, jis tylėjo. Vieni manė, kad jis norėjo dr. Basanavičių apiplėšti, kiti jogei šovęs į jį kaipo nepakenčiamą svetimšalį. Buvo dar daugybę ki-

tokių versijų. Viena aišku, kad Aleksandras padarė pasikėsinimą laikiname proto pamišime.

Visas teismo archyvas sudegė ir dabar jokių dokumentų iš tos bylos nėra pasilikusių. Aš taip pat nebegaliu prisiminti visų smulkmenų. Prieš pastatant ligoninę B. gyveno Cigovo nameliuose, grįžo vedęs iš Elenos. Maždaug po dviejų trijų metų žmonai mirus jis išsikėlė į Varną. Aš atvykau iš Plovdivo į Lomą 1886 metais, po to jis greit persikėlė į Varną. Jis vedė ne Lome, bet atvažiavo jau iš Europos ir tuojaus persikėlė į Eleną: sako, Elenos klimatas esąs daug geresnis džiova sergantiems ligoniams.

Jo žmona visą laiką sirguliavo. Mes, jo draugai, dažnai stebėdavomės, kodėl jis vedė ligonę. Rodos, kad jis vedė norėdamas ją išgydyti, kaip kad dauguma kalbėjo.

Dabar aš jums papasakosiu vieną prisiminimą. Kartą atatsitiko žmogžudystė kaime. Mes vykome daryti autopsijos. Dr. Basanavičius pasiėmė drauge su savim ir dailininką čeką Iraseką. Aš jį buvau pakvietęs oficialiai kaipo prokuroras. Mums besidarbuojant ir vedant tardymą dr. Basanavičius atvožė mirusio kaukuolę ir paklausė p. Iraseką:

— Ponas Iraseke, tamsta labai mėgsti keptus smegenis su svogūnais, gal patiekti tamstai pietums? — pajuokavo dr. Basanavičius. Ir nuo to laiko p. Irasekas daugiau smegenų nebevalgė.

Jo oficialiai duomenys buvo visada gerai argumentuoti ir nesugriaunami. Mes tada apsistojome pas popą. Po autopsijos aš paleidžiu dr. Basanavičių su p. Iraseku susipažinti su kaimu ir ieškoti senienų, kurių ieškoti dr. Basanavičius niekada nepraleisdavo progos. Kada jie grįžo, mes su tardytoju pranešėme, jogei yra įtarimas ir kad mes areštavome mirusiojo žmoną. Tada daktaras Basanavičius pradėjo mus tardyti ir sugriovęs mūsų įtarimus prašė ją paleisti, nes ji turinti rūpintis savo mirusio vyro laidotuvėmis. Tai buvo paskutinė mano autopsija su dr. Basanavičium. Jis buvo toks geraširdis žmogus, kad jis gindavo net ir nusikaltėlius; kaip vėliau paaiškėjo, mirusiojo žmona buvo kalta savo vyro nužudymo dalyvavime. Taip pat jis parodė tą savo geraširdiškumą, gindamas pasikėsintoją Mailovienės Aleksandrą, bet tai juk buvo viešas pasikėsinimas ir mes nebegalėjome išpildyti dr. Basanavičiaus prašymo dovanoti kaltininkui bausmę.

Rodos, kad pasikėsinimas buvo svarbiausioji priežastis, privertusi jį apleisti Lomą. Aš atsimenu, jis labai gailėjosi apleisdamas, nes lomiečiai jį tikrai ir labai mylėjo. Į Varną jis buvo perkeltas su paaukštinimu, pirmos klasės ligoninės vedėju. Lome buvo antra klasė.

Aš dar gerai atsimenu, po sužeidimo mes jį nunešėme į ligoninę ir vakariniu garlaiviu išsiuntėme į Vieną gydytis. Jis pavėlavo ir kulka nugarkaulyje pasiliko neišimta, nes perdaug buvo pavojinga operacija. Sako, jog Vienoje jam užtikrino, kad kulka nepakenksianti jo sveikatai, bet matyt, būta kitaip. Jo vėlesnis nusilpnėjimas gal būt ir rišėsi su šiuo sužeidimu. Ir po to jis dažnai vykdavo į Vieną, bet ko, aš nepasakyčiau, ar gydytis, ar kuriais kitais reikalais. Paskutiniu laiku priešišvažiuodamas į Varną jis labai skųsdavosi dusuliu, kuris jam kenkdavo vaikščioti, gal būt ir čia buvo kaltas sužeidimas.

Dr. Basanavičius taip pat yra pasižymėjęs kaipo gabus visuomeninkas. Jis puikiausiai suorganizavo ne tiktai sanitarinius Lomo miesto reikalus, bet ir daugumą socialinių dalykų. Jo pastangomis buvo įkurta prie vidaus reikalų ministerijos sveikatos direkcija ir vėliau jos skyriai įsikūrė visuose miesteliuose ir kaimuose. Politikoje jis nesikarščiuodavo, nors buvo linkęs į liberalizmą ir demokratiją. Paskiau gyvendamas Varnoje jis ypatingai daug ir gražiai pasižymėjo dirbdamas demokratinėje spaudoje. Jis visur buvo pirmutinis visuose reikaluose padėti. Jis buvo pirmutinis visuomenininkas Lome. Po jo, tokio talento, tokių plačių pažiūrų ir taip gabaus žmogaus dar nėra buvę.

Po sužeidimo grįždamas iš Vienos jis parsivežė didelį šunį, kurį laikydavo prisirišęs prie laiptų. Jis smarkiai lodavo, kada kas svetimas prisiartindavo prie Basanavičiaus durų. Tas šuo buvo juodai gelsvai rainas. Jo žmona turėjo mažą kalytę, kurią vadino „Minka“. Kada jį sužeidė, jo žmona dar buvo gyva ir labai juomi rūpinosi. Jo sužeidimas smarkiai atsiliepė jos silpnai sveikatai. Ji kokius aštuonis mėnesius išgulėjo lovoje. Kartais ją išveždavo dr. Basanavičius į balkoną, iš kurio žiūrėdavo į atplaukiančius ir išplaukiančius garlaivius. Kartą, kada aš juos aplankiau, ji pasisakė norinti būti palaidota savo tėvynėje Prahoje. Kada ji mirė, visi Lomo gyventojai verkė. Dr. Basanavičius arba ją buvo užbalzamavęs ar ji taip buvo išdžiūvusi, kad net keletą dienų nelaidojus nesijautė jokio kvapo. Ji gulė-

jo pageltusi ir gražiai paskendusi savo ilguose plaukuose. Visas miestas kokias keturias dienas ėjo jos lankyti ir nešė gėles. Paskui buvo labai iškilmingas laidojimas, kuriame dalyvavo iš Vidino ir Pleveno iškviesti kariški orkestrai, procesijoje ėjo visi valdininkai, mokiniai; net ir piemenys tą dieną neišginė, kad galėtų dalyvauti tose iškilmėse. Dalyvavau jose ir aš. Labai gaila, kad mes laiku nepasirūpinome jos kapo perkėlimu į naująsias kapines; darbininkai, lygindami senąsias kapines, sudaužė jos paminklą.

Be daugelio kitų gerų darbų, padarytų Dr. Basanavičiaus, mes turime būti jam dėkingi už įvedimą į mūsų apskritį nerūkstančių pečių ir išviečių. Taip pat jo dėka buvo perskirtas Lomo mieste tekantis vanduo iš vieno kanalo į du. Anksčiau jo gyventojai iš to paties kanalo gerdavo ir į tą patį kanalą išmatas mesdavo.

Gavril Markov

(Dr. Basanavičiaus kaimynas)

— Daktaras Basanavičius pradžioje gyveno pas Jončevą o vėliau persikėlė į Varošą pas Cigovus. Jo žmona buvo katalikė, ligota. Vaikų jie neturėjo. Po sužeidimo jis buvo parsivežęs didelį šunį. Buvo labai geras gydytojas. Rūpinosi ligoniais kaip savo vaikais. Basanavičienė jam daug padėdavo, guosdavo, lankydavo ir šelpdavo ligonius, o švenčių laikais dar paruošdavo jiems dovanas.

Diedo Manoilovas dr. Basanavičiaus buvo pripažintas nenormaliu. Kada jis ligoninėje parašė testamentą, savo turtą palikdamas jaunesniesiems vaikams, Aleksandras reikalavo, kad dr. Basanavičius atšauktų savo parašą iš minėto akto. Bet dr. Basanavičius atsisakė. Paskui Manoilovas dar pagijo ir dažnai kildavo kivirčų su posūniu Aleksandru. Kartą Aleksandras sumušė savo potėvį ir šiam teko šauktis dr. Basanavičiaus pagalbos. Dr. Basanavičius, žinodamas jų nesantaikos priežastį, norėjo apie tai pranešti prokurorui, bet jam beeinant pas prokurorą Aleksandras šovė į jį penkis kartus. Dviem šūviais dr. Basanavičius buvo sužeistas: viena kulka įstrigo į kairiosios peties mentę, antra į nugarkaulį.

Aleksandras buvo nuteistas septynis metus kalėti. Būtų buvęs ir daugiau nuteistas, jeigu dr. Basanavičius nebūtų už jį

užsistojęs ir prašęs jam dovanoti. Bet ir tų septynių metų jis neiškalėjo. Princui Aleksandrui mirus, karalius Ferdinandas žengdamas į sostą išleido manifėstą, dovanodamas visiems bausmes. Išėjęs iš kalėjimo jis buvo visai beprotis ir vaikydavo vaikus. Kartais tekdavo jį surišti. Dr. Basanavičiaus sužeidimas labai blogai atsiliepė į jo žmonos sveikatą. Jo žmona turėjo ilgus juodus plaukus, perskirtus per galvos vidurį, kartais supintus į kasas, kartais palaidus. Jis neilgai gyveno su savo žmona. Ji mirė nuo tuberkuliozo.

Marija Irasek

(Čekė, antroji dailininko Irasek žmona)

— Dr. Jonas Basanavičius buvo tas didžiausias svetimšalis, kurį kada nors bulgarų žemė yra penėjusi: tai buvo darbštumo ir pasiaukavimo genijus. Aš gerai jį pažinojau, nes tada, kada Basanavičius atvyko, gyvenau Lome. Jis buvo mūsų draugas, dar ir dabar pas mane yra trys jo fotografijos. Štai šita vaizduojanti dr. Basanavičių su tropišku šalmu yra padaryta kažkur Turkijoje; jis, rodos, tą šalmą parsivežė iš Afrikos, nes ten vieną žiemą, rodos, dar prieš stodamas tarnybon buvo nuvažiavęs. Mes visą laiką su juo draugavome, kol dar mano vyro pirmoji žmona buvo gyva. Ypatingai mano vyras susidraugavo dar tuomet, kada jų abiejų žmonos mirė. Jie abu kartu lankydavo kapus ir paskui kartu ilgai tarpusavy kalbėdavo. Dr. Basanavičiaus žmona buvo iš Prahos vokietė, rodos Prahos burmistro duktė. Jie namie kalbėdavosi vokiškai ir čekiškai. Taip pat ir mano vyras kalbėdavosi su juo čekiškai. Jis puikiai mokėjo čekų kalbą ir sakėsi čekų rašybą pritaikęs lietuvių rašybai, leisdamas kažkokias lietuviškas knygas. Tamsta persifotografavęs man šias fotografijas sugrąžinsi.

Trifon Parvanov

(Lomo krautuvininkas ir baptistų globėjas)

— Dr. Basanavičius buvo vienas liberališkiausių žmonių, jis ypatingai mokėdavo sugyventi su įvairių įsitikinimų ir pažiūrų žmonėmis. Įsigalėjusi bulgarų vyriausybė smarkiai persekiojo mūsų sektą: matai, mes nepriklausėme prie ortodoksų pravoslavų tikėjimo. Mums buvo uždrausta statyti savo maldos na-

mus. Veltui mes visur kreipdavomės, bet pagalbos negaudavome. Kartą išsikalbėjau su dr. Basanavičium, jis man nurodė konstitucijos ir įstatymų paragrafus, kuriais pasiremdami mes drąsiai galėjome statydintis maldyklą ir nebijoti policijos. Ir ištikro vėliau teisme mes laimėjome. Jis duodavo ir kitiems teisinius patarimus. Ką jis pasakydavo, to užginčyti niekas negalėdavo. Būdamas liberalas ir demokratas jis, nors niekur viešai nesirodė, bet iš tikro buvo laisvamanis. Man daug tekdavo su juo kalbėti tikėjimo reikalais. Jis net buvo vedęs ne bažnyčioje, bet civiliai. Jo žmona buvo taip pat plačių pažiūrų ir labai gailestinga. Jis ją už tai labai mylėjo ir niekuomet nesubardavo jos, nors ji dažnai paskutinius pinigus ligonių giminėms ir vaikams išdalindavo. Ji mirė kokių dvidešimt penkerių metų. Kažkoks pamišėlis buvo jį peršovęs. Tas peršovimas smarkiai pakenkė jo sveikatai. Jis ilgai sirgo, ir kada jo žmona mirė, pasidarė labai užsidaręs ir vaikščiodavo kasdieną ant kapo. Statydamas jai paminklą jis taip pat vengė dėti kryžiaus. Paminklas buvo obelisko formos be jokio krikščionybės ženklo. Nežiūrint viso to, jis labai puikiai sugyveno net ir su mūsų dvasiškiais, prašydavo juos elgtis gailestingiau su nusikaltusiais ir užkrėsdavo savo pavyzdžiu mūsų inteligentus dirbti ir mylėti savo tėvynę.

Andriej Pejev

— Dr. Basanavičius išgelbėjo mano žmoną ir namus. Mano žmona labai sunkiai gimdė; aš buvau manęs apsieiti be gydytojo, bet bijodamas nustoti savo žmonos, kad ir neturėdamas kuo užmokėti gydytojui, nutariau kreiptis pas dr. Basanavičių. Oras buvo labai biaurus, gilu sniego, taip pat dr. Basanavičiaus sveikata po sužeidimo buvo silpna. Bet jis nieko nežiūrėdamas tuojau atėjo pas mano žmoną ir ką galėdamas pagelbėjo. Aš jam išeinant daviau penkis levus. Dr. Basanavičius paklausė, ar daugiau neturiu? — Atsakiau, kad neturiu, bet atiduosiu, kada turėsiu. Tada dr. Basanavičius davė man dvidešimt levų — „Imk, tai bus naujagimio reikalams“. Kadangi gimdymas ėjo sunkiai, tai dr. Basanavičius visiškai nekviestas buvo pats atėjęs pažiūrėti ligonės. Tada dar jo žmona buvo gyva ir mano gimusiai dukteriai ji numezgė mažytes kojinaites. Jo žmona buvo katalikė, buvo išmokusi ir bulgariškai, bet maišydavo su če-

kų kalba. Jie abu buvo angelai ne žmonės: kaip man taip ir kitiems dr. Basanavičius nėra atsakęs medicinos pagalbos ir niekad nereikalavęs ir nesiderėjęs jam apmokėti. Kas galėjo — apmokėjo, kas neturėjo — nereikėjo.

Apie dr. Basanavičių yra davę žinių dar šie asmenys

Kristo Parvanov, Stefan Conov, Georgi Nedin, Georgij Cvetkov, Konstantin Petrov, Milko Bečev, Dimitr Petrov, Manoil Kocev, Kano Karnačev, Nikola Andreev, Nikola Kirimski ir kiti, bet jų atpasakojimai yra tie patys, kaip anksčiau girdėti, neduodą nieko naujo, todėl jų ir nebeužrašinėjau atskirai.

Visi jų stengėsi pabrėžti imponuojančią dr. Basanavičiaus asmenybę ir jo geraširdumą. Nevienam jų dr. Basanavičius yra padėjęs net pinigais.

Kiti mano labai rūpestingai rinkti faktai nustatyti, kada Basanavičius vedė ir ar jis buvo sužeistas dar esant žmonai gyvai ar jau buvo našlys, nustoja rėikšmės, kada tie faktai jau žinomi iš Basanavičiaus biografijos.

VARNIEČIŲ ATSIMINIMAI APIE DR. JONĄ BASANAVIČIŲ

(Surinkti Varnoje rugpiūčio mėn. 1936 metais.

Juodųjų jūrų karalaitė

Šiuo gražiu vardu bulgarai vadiną savo kurortą — Varną. Ir iš tikro dabartinė Varna yra pasakiškai graži. Varnos miestas jau nuo senų senovės buvo graikams žinomas. Jį graikai vadino net Odesu arba Odisėjaus miestu. Varnoje ėjo amžinos varžybos tarp rytų ir vakarų kultūros įtakos. Varna yra Trakijos dalis. Trakai ilgą laiką gynė savo kraštą nuo įvairių atėjūnų: jie kovojo prieš graikus, stengėsi atremti galingąją Romos imperiją, taip pat jie buvo nepatenkinti Bizantijos jungu ir vėliau desperatiškai kovėsi su turkų imperijos armija. Dėl Varnos yra daug kraujo tekėjusio. Čia lenkų karalius Vladislovas Jogailaitis padėjo galvą, besigrumdamas su galingaisiais musulmonais ir stengdamasis atvaduoti krikščionis bulgarus iš po turkų jungo.

Varna turkams pasitraukus buvo mažas nualintas kaimelis, jos, kaipo uosto, reikšmė buvo visiškai turkams nevertinga. Mažojo kaimelio gyventojai pragyveno iš žvejybos palei jūrą esančiame ežere.

Dr. Basanavičiui atvykus į Varną ji dar tebebuvo kaimas, nors jau buvo gavusi miesto teises. Joje gyveno vos 1080 gyventojų. Karaliui Ferdinandui įsikūrus savo vasarinę Euksinograde netoli Varnos ir pats miestas pradėjo po truputį tobulėti. Perkėlus čia dr. Basanavičių Varnos miestas jo dėka, energija, pastangomis ir rūpesčiu buvo paruoštas jūrų kurortu ir vynuogių gydyklų vieta.

Šiandieną dėl žemos levos kainos Varna sutraukia gausybę vasarotojų iš Centrinės Europos kraštų, kaip Čekoslovakijos, Vengrijos, Austrijos ir Lenkijos. Sezonų metu čia tūkstančiai svetimšalių.

Palei jūrą ant stačios kranto uolos auga gražus parkas, išmargintas žymiųjų bulgarų stovylomis, užsodintas palmėmis, išdabintas mineralinio vandens besisunkiančiais šaltiniais ir išvedžiotas tolimais gražiais tiltais į jūrą.

Prie pat melsvai žalsvo tyro jūros vandens kranto tęsiasi švarutėlio smėlio kelių šimtų metrų pločio juosta. Vasarą čia sausakimšai pilna besimaudančių žmonių — tai tirščiausias skruzdėlynas, pilnas juokų, krykštavimų ir džiaugsmo.

Kada jūrų bangos pradeda dūkti ir užpila visą smėlį, tada vasarotojai eina į tam tyčia pastatytas estradas ir ten orkestrui grojant šoka.

O vaisių Varnoje neapsakomai daug. Vynuogių ištisi kalnai, melonais, arbūzais ir dynėmis užverstos šalikelės. Linksta šakos ir pečiai nuo raudonų vyšnių, krepšių krepšiai prikrauti braškėmis, vašuoklėmis ir kitomis vasaros dovanomis.

Elektra gausingai naudojama šviesos reklamai, moderniškai terapijai, kazinas, kuriame švaistosi netaupūs užsieniečiai gana stambiomis sumomis, nuolatiniai šokių ir simfonijos orkestrai, modernios, su visais patogumais vasarinės, nepaprastai pigus pragyvenimas tikrai Varną padaro vertą Juodųjų Jūrų karalaitės vardo vieta.

Bet varniečiai netokie malonūs, kaip sofijiečiai. Nors kaip mes pamatysime, iš pačių varniečių prisiminimų jie yra dėkingi vien tik dr. Basanavičiui už tai, kad jų miestas nusipelnė to gražiojo vardo garbę, bet jie jau baigia užmiršti dr. Basanavičių.

Man besilankant pas jo buvusius pažįstamus, aš buvau sutiktas gana šaltai ir įtartinai. Daugelis jo pažįstamų labai nenoromis mane sutiko, vieni nenorėjo pasakoti, kiti atsisakė duoti bet kokias žinias, nė vienas iš jų manęs nepriėmė, nepavaišino ir nepakvietė į savo namus. Kai kurie net atsistoję prie durų, užtverdami man kelią teikėsi tik trumpai painformuoti stovintį už durų, kad jie mažai žiną arba nenorį kalbėti tuo reikalu.

Vienintelis žmogus maloniai mane priėmęs buvo ukrainietis Romanas Čiukas. Iš jo aš gavau vertingų žinių apie mūsų didžiojo aušrininko gyvenimą bulgarų žemėje.

Gaila, Varnoje neberadau kitų dr. Basanavičiaus draugų, advokato Ralčėvo ir prof. Bičėvo, kurie dabartiniu laiku yra apsigyvenę Sofijoje.

Taip pat su dideliu įtarimu ir nenoromis davė leidimą Varnos miesto burmistras nusirašyti man dr. Basanavičiaus gatvės pavadinimo paaiškinimą.

Roman Čiuk

— Dr. Basanavičius buvo lietuvis. Lietuviai ir gudai kentėjo persekiojimus iš rusų pusės. Čia Basanavičius kalbėdavo su žymiais lenkais ir sakydavo, kad ne kiekvienas lietuvis yra lenkas. Čia atvyko iš Lomo. Apie Lomą mažai kalbėdavo. Dažnai skųsdavosi lenkų persekiojamas. Buvo liberalas ir simpatizavo rusų liberalams. Pirmiau jis buvo ligoninės viršininkas ir vėliau laisvas praktikantas. Dr. Pinskuliev, kuris buvo jo viršininku ministerijoje, sakė, jog jis jį paskyręs į Varną, kad galėtų daugiau darbuotis apie bulgarų istoriją ir tautosaką; dr. Sišmanov dažnai lankydavos pas Basanavičių (Prof. dr. Ivan de Sišmanov buvo žymiausis tautosakininkas, ministeris, literatūros istorijos kritikas ir garsus rašytojas) pasitarimui. Dr. Basanavičius turėjo didelę biblioteką, gausią privačią klijentūrą ir praktiką. Buvo duosnus ir negobšas, atlyginimą imdavo tik iš tų, kurie galėdavo lengvai duoti. Neturtingus gydydavo nemokamai. Mūsų žmonės kartais vadindavo jį žydu, nes jis buvo panašus bent iš barzdos į žydą. Jie nežinojo, kas yra lietuviai. Basanavičius savo bibliotekoje turėjo keletą retų ir senų enciklopedijų, pavyzdžiui, Forcellini. Visi jo darbai buvo moksliškos vertės ir rimti. Jis turėjo pakankamai lėšų, nes turėdavo pa-

kankamai įplaukų. Jis buvo garsus gydytojas ir jį lankydavo visi turtingieji Bulgarijos žmonės. Mes susitikdavome beveik kasdieną, arba jis ateidavo pas mus arba mes pas jį. Jis negalavo plaučiais ir labai sunkiai kvėpuodavo. Turėjo nuosavą fajetoną, nes pėsčias niekur vaikščioti negalėjo. Kartais mes vykdavome į vynuogyną, kartais išmesdavome po stiklelį degtinės. Jo pacientai tiesiog jį dievino. Ypatingai jį gerbė ligoninės personalas. Kai tik jį pamatydavo ligioniai, tuojau visi įgaudavo drąsą. Buvo pats patikimiausias ir sąžiningiausias gydytojas.

Varnoje jis yra daug svarbių darbų nuveikęs: sanitarinėje, mokslo, archeologijos ir kitose srityse. Dažnai pas jį apsilankydavo profesorius Šišmanovas, kuriam labai rūpėjo dr. Basanavičiaus renkamoji tautosakos ir archeologijos medžiaga. Dr. Basanavičius tą medžiagą buvo įdavęs prof. Šišmanovui, kuris žadėjo ją atspausdinti ministerijos lėšomis, bet kadangi ta medžiaga ilgai nebuvo atspausdinta, tai rodos, dr. Basanavičius atsiėmė ją atgal ir grįždamas į Lietuvą pasiėmė su savim. Dalį tos medžiagos jis pasiuntė į mūsų ministeriją bet ir ten jos neišleidus, rodos, atsiėmė atgal.

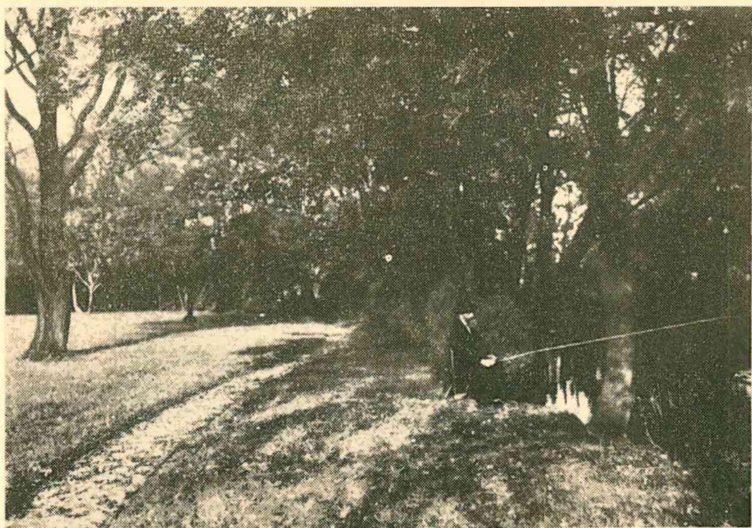
Ponas Ralčėvas buvo jo senas draugas. Jie abu buvo Lome. Ralčėvas ten buvo teisėju. Tarp kitų jo artimų draugų buvo Celebejėvas, Mirskis ir aš. Celebejėvas buvo gamtos mokytojas gimnazijoje ir drauge su dr. Basanavičium rūpinosi senienų rinkimu. Dr. Basanavičius buvo vedęs čekę. Ji mirė Lome. Daugiau jis nebevedė. Čia Varnoje gyveno kaip atsiskyrėlis, turėjo senus tarnus, kurie gyveno su juo drauge. Išvyko iš Varnos 1904 metais, po japonų ir rusų karo, tikėdamasis naujos laisvės ir perspektyvų lietuvių švietimui, nes rusų vyriausybė buvo liberališkesnė. Varnoje jis nieko nespausdino. Iš Varnos išvyko į Vilnių. Išvykdamas buvo prašęs Ralčėvą padaryti žygių ministerijoje, kad ši grąžintų jam surinktą tautosakos medžiagą, bet niekas iš to neišėjo. Atvykęs į Vilnių, rašė man laišką ir įgaliavo mane išgauti pinigus iš draugijos „Zvezda“ banko, į kurį buvo įnešama neišmokėtos sumos už jo namus Varnoje. Aš jam tuos pinigus pervedžiau. Iš Vilniaus jis man rašė, jog Rusijoje laikai pasikeitė, jog lietuviai gaus autonomiją. Gaila, šio laiško aš nebeturiu. Jis mokėjo rusų, lenkų, bulgarų ir vokiečių kalbas. Mes kalbėdavomės lenkiškai. Iš Vilniaus jis rašė ir Dimitrijėvui Ralčėvui, prašydamas atlikti ir kitus jo reikalus Varnoje. Bet greit jis pražuvo ir

Varnos miesto parko dalis su pajūrio taku įrengtu dr. Basanavičiaus projektu nervingiems pacientams pasivaikščioti.

Lomo miesto vaizdas iš kalno. Prie centre matomo topolio, į kairę nuo minareto, matosi dr. Basanavičiaus pastatytoji ligoninė.

Dr. J. Basanavičius Varnoje Jūros parko tvenkinyje meškerioja. Paties Basanavičiaus nuotrauka. (Nuotrauka gauta iš ponios Vankovos).

mes nieko apie jį negirdėjome. Daug vėliau aplinkiniu keliu mes sužinojome, kad jis išvyko į Ameriką, rodos, išbėgdamas nuo rusų reakcijos. Varnos, Sofijos ir Šumeno lenkai, rodos, jokio skirtumo nenorėjo žinoti tarp lenkų ir lietuvių, sakydami, jie susijungę kultūriniai ir religiniai: „Gente lithuanus natione polonus".

Girdėjau, kad Lome jis buvo sužeistas kažkokio pasikėsintojo. Čia jis nič nieko nesakydavo apie savo Lomo pergyvenimus. Dažnai skųsdavosi, kad Varnos miesto savivaldybė apsileidusi ir nevykdanti jo planų. Jis turėjo smulkų planą projekto, kaip pakelti Varnos kaip kurortinio miesto reikšmę ir suteikti kurortininkams patogumus. Kada buvo išrinktas jo draugas Kristo Mirskis Varnos miesto burmistru, tai jo planai sulig galimybės buvo ir vykdomi. Kristo Mirskis ir Varnos miestas buvo jam labai dėkingi už kurorto įsteigimo sumanymą, bet, deja, dar dr. Basanavičiaus planai iki šios dienos nėra galutinai įvykdyti.

Elena Konstantina Vankova

— Jis buvo svetimšalis. Paliko labai gerus įspūdžius Varnoje. Stengdavosi susisiekti su savo žmonėmis Vilniuje. Aš turėjau jo keletą fotografijų, bet iš jų beliko tik ši viena. Buvo mūsų namų gydytojas ir artimas mano vyro draugas. Jis savo specialybe buvo pagarsėjęs visoje Bulgarijoje ir susilaukdavo klijentų iš viso krašto. Mūsų daktarai jam pavydėdavo, nes jis turėdavo geriausią klijentūrą.

Sakydavosi, kad Vilniuje jį persekioja ir kad gaudydavo jo laiškus. Nė vieno laiško jis negalėjo pasiųsti į Vilnių. Kada buvo paskelbta amnestija, jis išvyko atgal į Vilnių. Veik visada sirguliavo. Kasdieną, vienuoliktą valandą, laukdavo jo fajetonas ir jis važiuodavo į pamarį pailsėti, nors nuo jo namų iki pajūrio tebuvo nedaugiau kaip trys šimtai metrų. Jis rekomenduodavo jūros orą nervingiems ir liepdavo ilgai vaikščioti jūros pakraščiu. Buvo labai išmintingas žmogus. Du kartu mane išgydė nuo plaučių uždegimo ir svaigulio. Draugaudavo su trimis šeimomis: su mumis, su veterinarijos gydytoju Bičėvu ir advokatu Ralčėvu. Labai daug dirbo Lietuvos atvadavimui. Turėjo fotografijos aparatą ir mūsų namus fotografuodavo. Su mano vyru dažnai eidavo į pamarį. Niekur neidavo

į pasilinksminimus ar išgėrimus, tik kai atvykdavo į Varną, jis lankydavo teatrą. Turėjo gražius nuosavus namus, kuriuos jis pusdykiai pardavė išvykdamas, nes jam buvo reikalingi pinigai kelionei ir žmonos paminklo pastatymui Lome. Jis nebuvo turtingas. Namus pardavė kažkokiam Nikolovui. Kartais mes pas jį svečiuodavomės. Buvo nešikštus. Mes jam mokėdavome po šešiasdešimt levų metams. Pas mus dažnai ateidavo, bet pas mus negyveno. Jis atvykęs į Varną gyveno šalia mūsų pas Nerovičių, paskui jis nusipirko nuosavą namą. Mes dažnai susitikdavome sodne. Ateidamas pas mus, visuomet atnešdavo ką nors dovanų. Jis gydė mano vyrą ir jo receptai dar ir dabar yra pas mane. Mano vyras buvo advokatas Konstantin Ivan Vankov. Mirė 1906 metais.

Basanavičius turėjo brolį, bet negalėjo su juo susirašinėti. Kada jo laiškai pasiekdavo Rusiją, juos cenzūra sudegindavo. Jis niekad nėra mums pasisakęs apie jo sužeidimą Lome. Jis padėdavo neturtingiesiems pinigais ir patarimais. Aš niekados nesiinteresuodavau vyrų kalbomis ir politika ir nežinau, apie ką jis su mano vyru kalbėdavo.

Draugavo su ponais Kuntzler vaistininkais. Drauge vaikščiodavo su Kuntzler. Mūsų gydytojai nesimpatizavo jam. Kasmet išvykdavo į Meraną, į šiltus vandenis. Turėjo silpną širdį. Vykdavo į šiltus vandenis pavasarį arba rudenį. Tarp 11—12 niekur niekad nevaikščiodavo, arba praleisdavo savo poilsį prie jūros kranto. Turėjo nuosavą fajetoną. Jis labai juokėsi, kada kartą jį pakvietė į spiritistų seansą. Kartą italų opera vaidino „Cavaleria Rusticana“ ar ką kitą, ir jis buvo sužavėtas muzika. Nieks nežinojo, kad jis buvo našlys. Jis rekomendavo man vykti į Vieną, pas dr. Schaut. Sakydavo, kad jis specializavosi Vienoje. Jis nuolatos rašydavo apie Lietuvos atgimimą. Aš nežinau, ar jis išleisdavo čia laikraštį. Dažnai rašydavo ir į mūsų laikraščius.

Gyveno Kr. Mirskio gatvėje Borkovski namuose. Jaunasis Borkovski girdėjo iš dr. Statelovo, kad Basanavičius nepatardavo jaunuoliams vestis.

A. J. Manov

— Buvo miesto gydytojas, artimai nepažinojau. Buvo garsus gydytojas. Buvo šaukiamas prie sunkiai sergančių, kada kiti

gydytojai atsisakydavo. Visada fajetonu važinėdavo — niekur ir niekad pėsčias.

Labai atidžiai apžiūrėdavo ligonius. Po smulkaus tyrinėjimo duodavo autoritetingus patarimus ir vaistus. Buvo labai varniečių gerbiamas. Aš maniau, kad jis buvo lenkas. Gal būt, yra išleidęs knygas, nes daug rašė.

Išvaizda: aukštas su barzda ir mandagus. Gyveno pas adv. Vankov.

Dr. Stefan Zlatarov

— Kada atvykau į Varną 1898 metais, aš jį jau radau kaip privatų gydytoją. Buvo garsus gydytojas. Turėjo nuosavus namus, fajetoną ir plačią klijentūrą. Čia jis parodė savo gerą išauklėjimą ir nenuilstamą iniciatyvą kaipo miesto tarybos patarėjas. Taip pat jis labai daug dirbo įvairiose mokslo srityse. Pats rinko ir mokinius ragino rinkti senienas, tautosaką, gydomąsias žoles ir t. t. Jo rūpesčiu buvo užsodinta antroji Varnos parko dalis. Jis buvo mūsų partijos žmogus, tikras demokratas. Gyveno vienas. Namie labai daug skaitydavo ir rašydavo. Niekad nevaikščiodavo nei į kavines, nei į restoranus. Tarp kitko jis labai daug dirbo ir savivaldybės reikalais. Lome jis buvo padaręs labai daug patobulinimų buvusiai ligoninei, išleidęs sanitarines taisykles ir daug nusipelnęs, aprašydamas Lomo apskritį. Ten jis buvo sužeistas. Sako, pasikėsinimas turėjęs politinį pobūdį. Nors šiaip jis buvo tvirtas, bet likusioji kulka sukeldavo jam kartais nervų parasteziją. Buvo labai malonus ir imponuojantis žmogus. Nežiūrint, kad dauguma Varnos gydytojų jam pavydėdavo ir negražiai konkuruodavo, jis mokėjo su visais gražiai sugyventi.

Ivan Serov

— Dr. Basanavičius lankydavo mus kaip namų gydytojas. Jis draugavosi su labai daug Bulgarijos laisvei nusipelniusiu veliuoniu Kristu Mirskiu. Buvo garsus ir gabus gydytojas. Jo pastangomis ir projektu buvo įkurtas Varnos kurortas. Taip jis labai daug dirbo ne tik sanitarinėj, bet ir politinėj srityje, užtardamas ir globodamas Bulgarijos demokratus. Jo dėka mažas Varnos miestelis, teturėjęs 1700 gyventojų, pasidarė pirmaeilis Bulgarijos kurortas ir įsigijo Europoje gerą vardą.

Hristo K. R. Mirski

(Advokato Kristo Mirskio sūnus)

Dr. Basanavičius, atvykęs į Varną 1892 metais, tuojau pasireiškė kaip liberališkas demokratas mūsų spaudoj. Mes jį išrinkome miesto tarybos patarėju. Tarybos nariu jis buvo nuo 1901. IX. 22 iki 1902. IX. 5. Miesto taryboje 1902 metais kovo mėnesio 22 dieną padarė du svarbius pranešimus, kurie vėliau buvo atspausdinti „Varnenski Obščinski Vestnik". Dar ir dabar tie pranešimai turi svarbią reikšmę Varnos patobulinimui.

Tie pranešimai buvo: sanitarinė miesto apžvalga, nusausinimai, moskitų išnaikinimas, medžių sodinimas, Varną padaryti kurortu ir vasarotojų vieta, nes jis projektavo jūrų maudyklas ir gydymo stotį apsodinti vynuogėmis. Šis pastarasis projektas tiktai 1933 metais buvo įgyvendintas.

Balų ir purvų vonios taip pat buvo jo projektas ir kurorto valdyba taip pat buvo jo sudaryta. Bendradarbiavo ir buvo iniciatorius archeologinės draugijos Varnoje ir muziejaus įsteigėjas. Pradžioje muziejus buvo prie miesto valdybos rotušėje. 1902 metais birželio mėn. 5 d. jis miesto tarybos posėdyje skaitė projektą, kuris buvo pasiųstas Švietimo ministerijai, reikalaujant muziejui patalpų mergaičių gimnazijoje. Dar prieš 1902 metų kovo mėn. 22 dieną buvo nutarta papildyti etnologijos, geografijos ir kitus skyrius.

Antroji jūros parko dalis yra dr. Basanavičiaus projektu ir pastangomis sukurta. (Varna „Obščinski Vestnik" 1902 m.).

„Zname" (bulgarų laikraštis) apie dr. Basanavičiaus mirtį buvo atspausdinęs straipsnį Dimitras Ralčėvas, kuris dr. Basanavičių gerai pažinojo dar iš Lomo.

Aš pamenu jį kaip vieną gabiausių gydytojų. Gyveno Kristo Mirskio gatvėj, o vėliau Panagiurište gatvėje, kur dabar yra hotel „Šumen"; tai buvo jo nuosavi namai. Jis savo namuose turėjo pelėdą, kuri dažnai tupėdavo prie lango. Mėgdavo lankyti vynuogynus. Jis dažnai ateidavo aplankyti mano tėvą į vilą vynuogyne. Jam labai patiko mūsų vieta. Kartais jis net ateidavo pėsčias.

Jo raportu Šv. Konstantino vienuolynas buvo išrinktas kaipo vieta kurorto maudykloms. Varna turėjo progresuoti kultūriniu atžvilgiu ir taryba buvo įpareigota pasiimti pareigas pagražinti miestą, suteikiant komfortą svečiams. Tam tikslui jis

rekomendavo praplėsti jūrų parką prie Euksonogrado plento, padaryti teniso aikštelę, pastatyti paviljoną ir suolus visame parke. Taip pat padaryti taką pačiu pajūriu nervingiems pacientams pasivaikščioti ir ateityje rūpintis, kad čia galėtų sustoti laivai, sode pastatyti kaziną, kuriame būtų restoranas, kavinė, bilijardas, salė ir skaitykla. Įsteigti butų įstaigą, aprūpinančią lankytojus patalpomis. Dalis išlaidų turėjo būti surenkama iš svečių ir iš tų, kurie iš lankytojų pelnosi. Įsteigti specialų gydymo komitetą ir draugiją, kuri rūpintųsi miesto pagražinimu ir švaros palaikymu.

Keletas konkrečių pritaikinimų: jūros parko padidinimas, orkestrui paviljonas ir suolai komiteto buvo tuojau įgyvendinti. Be to, burmistras, dr. Basanavičius ir miesto inžinierius studijavo pajūrio kelią.

Dr. Karadžiov

— Buvo ligoninės vyresniuoju gydytoju. Aš dar buvau vaikas, kada jis pas mus gyveno ir gydė mūsų senelį. Jo biografija ir jo nuveiktų darbų apžvalga buvo atspausdinta dar neseniai viename Bulgarijos gydytojų sąjungos almanache „Letopisi". Žinojau, kad jis buvo svetimšalis, bet niekas nebūtų galėjęs patikėti, kad jis nebuvo bulgaras, nes, kaip matyti iš jo darbų, Bulgariją yra daugiau mylėjęs, negu tikrieji bulgarai. Apie jį Lome galėtų suteikti jums žinių dr. Kirdžėjav, kuris dabar rūpinasi Lomo senienų muziejumi ir didesniųjų antkapių rinkiniu, surinktu dr. Basanavičiaus. Jis sakėsi įkursiąs Lome dr. Basanavičiaus muziejų. Čia pas mus Varnoje yra viena gatvė pavadinta dr. Basanavičiaus vardu. Jo planais ir pastangomis Varna tapo tuo, kuo ji dabar yra. Prieš dr. Basanavičiaus atvykimą Varnoje buvo tik vienas karantino gydytojas. Dabar Varnoje yra apie 60 gydytojų, o sezono metu čia padaugėja trigubai, nes į Varną suvažiuoja daug vasarotojų iš Vengrijos, Čekoslovakijos ir Austrijos.

Archimandrit Inokentij

(Varnos muziejaus direktorius ir Varnos archimandritas)

— Basanavičius buvo mano pirmtakūnas. Jo meilė Bulgarijos senienoms buvo tiesiog stebėtina. Aš net nei dabar nesuprantu, kokiu magišku būdu jis galėjo surinkti tiek daug ver-

tingų senienų. Perkeliant iš savivaldybės rūmų jo privačių senienų kolekciją į mergaičių gimnaziją, joje buvo per 80.000 eksponatų. Daugiausia tai buvo pinigai romėnų, graikų ir trakėnų laikų. Vėliau ta gausinga numizmatinė kolekcija pateko į Sofijos muziejų ir iš Sofijos karo metu kažkokiu būdu atsidūrė Berlyno muziejuje. Buvo labai kultūringas žmogus. Jis savo gausias pajamas daugiausia išleisdavo senienų rinkimui. Taip pat mėgdavo ir labdarybę. Kada jis išvyko ir negalėdamas už parduotą namą visų pinigų gauti, pavertė juos vertybės popieriais ir akcijomis. To viso turto jis nepasiėmė su savimi, bet perleido mūsų labdaringoms įstaigoms.

Visą Varnoje gyvenimo laiką aš artimai draugaudavau su dr. Basanavičium, nes mums abiems rūpėjo senienų rinkimas. Jis gydė mano tėvą, bet atlyginimo neėmė. Kartą, kai mano tėvas sunkiai sirgo, jis išsėdėjo net tris paras mūsų namuose.

Savo namuose jis turėjo pelėdą, kuri prie jo buvo labai pripratusi. Ji naktimis aplankydavo visą kvartalą, bet dienomis grįždavo į jo butą. Kartą jo pelėda dingo, jis darė visas pastangas, net skyrė piniginę premiją jai surasti.

Čia, matote, kabo jo portretas kaip šio muziejaus įsteigėjo. Visa, ką tamsta surinksite ir parašysite, būtinai pasiųskite man, kad mes galėtume turėti visa, ką tas didis žmogus yra padaręs savo ir mūsų kraštui.

S. Skorpil

(Mokytojas)

— Dr. Basanavičius yra išleidęs knygą, rodos, rusiškai, kurioje nagrinėjama lietuvių ir bulgarų kalbų artimumas. Jis tą knygą rašė drauge su mūsų slavistu Conevu. Man tos knygos neteko matyti. Lome jis buvo sužeistas ir iš Varnos išvyko, tikėdamasis Lietuvos atvadavimu Rusijoje pasikeitus valdžiai.

Dr. Burnev

(Vyriausias kurorto gydytojas)

— Aš labi džiaugiuosi priimti mūsų brangaus dr. Basanavičiaus tautietį. Jūs tur būt ten Lietuvoje nežinote, kiek daug dr. Basanavičius yra padaręs bulgarams. Turkų jungui kritus ir bulgarų valdžiai pradėjus valstybinį organizavimą, dr. Basa-

navičiui teko visas sanitarijos organizacijos darbas. Nors dr. Basanavičius ir nebuvo oficialus vyriausias sveikatos reikalams direktorius, bet kaip iš dokumentų ir instrukcijų matyt, sanitarinei organizacijai jis yra davęs pradžią. Jo pastangomis buvo įsteigta „Glavna Direkcija na narodna Zdrave“, taip pat jis išleido pirmąsias taisykles sanitarinei santvarkai. Jis išleido ir kitokias instrukcijas, važinėjo po kaimus ir organizavo hakimus bei kitus burtininkus, sanitarinei pagalbai tinkamai juos paruošiant. Čia jam atvykus teko nemažas darbas. Gali drąsiai pavadinti jį Varnos miesto tėvu. Jo numatytų planų Varnai patobulinti ir sumoderninti dar iki šiol negalėjome pilnai įvykdyti dėl lėšų stokos.

Jis buvo vienas didžiųjų demokratijos šulų Bulgarijoje. Buvo ne tik vardu demokratas, bet ir savo veiksmais. Neturtinguosius gydydavo nemokamai; kaipo asmuo buvo labai malonus, draugaudavosi su Mirskiu, Ralčėvu ir Romančiuku.

SOFIJIEČIŲ ATSIMINIMAI

(Sofijos archeologinio muziejaus direktorius)

— Tiesą pasakius, dr. Basanavičius yra šio muziejaus įsteigėjas. Vos tik atvyko į Bulgariją, tuojau pradėjo rinkti senienas. Jis ypatingai domėjosi senovės trakėnų liekanomis — raštais. Jis rinko visokius daiktus, kuriuose buvo kas nors įrašyta. Jis savo raginimais, paskaitomis ir instrukcijomis prisidėjo, kad ne tik prie Lomo, bet ir prie kitų skaityklų buvo įkurti archeologiniai arba rankraščių skyriai. Į tuos skyrius palengva buvo pradėta rinkti visokios senienos. Pradžioje tie rinkiniai drauge su kitais rankraščiais buvo patalpinti Sofijos „Narodna biblioteka“ skyriuje, arba, teisingiau pasakius, bibliotekos kieme, nes dauguma tųjų rankraščių buvo parašyta ant antkapio akmenų: kelio ženklų, mylių ženklų ir panašiai.

Dr. Basanavičius parašė platų raportą Švietimo ministerijai ir išgavo lėšas atskiro archeologijos muziejaus steigimui. Įsisteigus muziejui dr. Basanavičius nenuilstamai siuntinėjo antkapius iš Lomo ir Vidino apylinkių. Savo knygoje „Km Epigrafikata i Archiologijata na Gorna i Dolna Mizija“ jis iškėlė Bulgarijos senienų reikšmę ir įrodė moksliškai, jog bulgarai yra garbingų trakiečių palikuonys. Šis jo tvirtinimas labai

daug nulėmė, kada Bulgarija buvo manoma padalinti tarp kitų slavų kraštų sulig vidurinės Europos susitarimų. Taigi dr. Basanavičiaus nuopelnai toje srityje yra labai vertingi.

Profesorius dr. Gunčo Gunčev

(Geologijos docentas Sofijos universitete)

— Dr. Basanavičius buvo mano tėvo draugas. Jis dažnai ir mane dar tada mažą pavėžydavo savo fajetonu. Aš jį pažįstu daugiau iš jo nuveiktų darbų Bulgarijoje. Tarp kitko turiu jums pasakyti, kad Dr. Basanavičius buvo pirmasis, kuris rašė apie Bulgarijos geologiją bulgarų kalba savo knygoje „Lomskyjat Okrug".

Otec Dimitr Marinov

(Plačiai žinomas bulgarų istorikas, tautosakos rinkėjas ir kritikas Mitko Marinovo vardu)

Kada aš jį aplankiau, jis turėjo aštuoniasdešimts devynerius metus ir kalbėjo labai entuziastiškai.

— Basanavičius! Basanavičius buvo ne žmogus, bet kažkoks demonas. Ha, Basanavičius! Tokių žmonių nei buvo nei bus. Basanavičius mūsų žmogus, tikras mus mylįs bulgaras — tai mūsų kaimo žmogus, su meile ir širdimi atsidavęs mūsų kaimui. Sakau, jis daug daugiau mylėjo Bulgariją, negu mes patys bulgarai. Ir dirbo jai. O kiek nudirbo! Dar ir dabar ministerijų archyvai yra užversti jo surinkta medžiaga. Aštuoni stori tomai rankraščių guli Narodna biblioteka rankraščių skyriuje, o kokia gausybė jų, kiek medžiagos! Jo dėka mes turime daug jau dabar visai išnykusių papročių ir kitų tautos turtų, kurių mes patys nesugebėjome išgelbėti nuo pražuvimo. Dar, mat, giriasi mūsų jaunieji, parašę ką — nieko neparašė. Dar ir dabar dr. Basanavičių išvaginėja savo vardais. Kada darė pas jį Lome kratą, aš pats mačiau, kad išvežė visą pundą rankraščių ir juos sunaikino. O tai buvo vertingi Bulgarijos paminklai. Ir man pačiam tuo laiku, t. y. 1898 metais, teko nuo žandarų nukentėti.

Ką čia kalbėti, Basanavičius mūsų pirmasis mokslininkas, kuris mūsų troškimams davė realesnį pagrindą — moksliškai įrodė, jog čia bulgarų žemė ir nuo amžių jie čia gyvenę. Jie nėra jokie įsibrovėliai, jokie hunai...

Ateik tamsta kitą kartą, aš tamstai dar daug papasakosiu, surinksiu savo laiškus ir fotografijas, to mano brangaus draugo man rašytus ir paliktus.

Basanavičius, tai buvo žmogus — ne, ne žmogus, bet genijus.

(Labai gaila, kad antrą kartą man susitikti su juo neteko. Keletą kartų jį aplankęs radau sergantį ir jis manęs nepriėmė. Grįžęs iš kelionės po Bulgariją, turėjau skubiai išvažiuoti į Lietuvą ir nesuspėjau jo aplankyti).

Profesorius dr. Vatev

(Žymus bulgarų antropologas)

— Nežinau, ar Dr. Basanavičius yra daugiau nusipelnęs bulgarams ar lietuviams. Jis, galima sakyti, buvo tėvas visų Bulgarijos mokslininkų. Jo įtakoje susikūrė mūsų tautosakininkai, sanitariniai punktai, archeologai, dalinai ir mūsų demokratai, o aš tai turiu garbė prisipažinti, kad dr. Basanavičius savo instrukcijomis paragino užsiimti antropologija, kurioje aš jau dirbu ketvirtą dešimtį metų. Aš asmeniškai mažai su juo buvau pažįstamas. Daugiausia mes susisiekdavome per laiškus, siuntinėdavome vienas kitam knygas ir ginčijomės dėl įvairių teorijų. Daug jo laiškų yra mano archyve, bet tamstoms jų duoti negalėsiu, nes tai yra gyva medžiaga antropologijos istorijai Bulgarijoje. Jis yra daug nuveikęs mūsų kraštui, rinkdamas senienas ir žodinį bulgarų tautos turtą. Jeigu ne jis, gal būt pusė to, ką mes turime, būtų žuvę. Ne tik jis vienas rinko, bet paskaitose, mokyklose, net ir aplinkraščiuose į kolegas gydytojus jis ragino rinkti bulgarų tautosaką. Kada man reikėjo, jau jam mirus, kai kurių davinių, tai aš mačiau, kad Narodna Biblioteka turi visą spintą jo rankraščių.

Dr. Metodij Slavčev

(Ginekologijos klinika Sofijoje)

(Šis ponas mane priėmė labai nemandagiai ir užsiminimas apie Basanavičių jį įpykino. Aš vėliau sužinojau, kad jis yra padaręs nemaža šunybių dr. Basanavičiui ir buvęs jo politinis priešas).

— Taip, aš gerai pažinau dr. Basanavičių, buvo man artimas žmogus, bet žinių apie jį atsisakau duoti. Teiraukis tamsta

sveikatos departamente. Keista, kad su tokiais reikalais einate pas mane. Aš nieko, nič nieko nesakysiu.

Ponia Savičanova

(Sofija. Zlatarskio vaistinė)

— Mano vyras tarnavo pas dr. Basanavičių ligoninės vaistininku Lome. Aš mažai ką apie jį žinau, nes tąsyk mano vyras buvo nevedęs. Dažnai mano vyras atsimindavo jį kaip pavyzdingą žmogų, ir aš girdėjau, kaip jis kitiems primindavo dr. Basanavičių, kaip darbštumo pavyzdį. Jeigu kam reikėdavo pagalbos ir jos nesulaukdavo arba neturėdavo kuomi apmokėti, mano vyras pasakydavo: nėra čia dr. Basanavičiaus, jis jums padėtų. Pasakojo, kad kada jį buvo sužeidę, ir jis išvažiavo gydytis į Europą, mano vyrui teko padėti Basanavičienei tvarkyti ligoninę. Taip pat pasakojo, kad dr. Basanavičius vedę vieną ligoninės slaugę, kuri slaugiusi jį, kada jis ten gydėsi. Dar atsimenu ir aš, kad ji buvo graži su ilgais plaukais. Kada ji mirė Lome, ir aš dalyvavau jos laidotuvėse. Po kiek laiko dr. Basanavičius išvyko iš Lomo.

Ponia Vodnianska-Slavek

(Čekė, gyvenusi Lome)

— Mes su dr. Basanavičiaus žmona buvome kilę iš Prahos. Ji buvo vokietė, bet labai sučekėjusi. Labai dažnai mes su ja susitikdavome ir žadėdavome kartu važiuoti į Prahą viešėti. Bet ji buvo silpna ir niekur išvažiuoti negalėjo. Ji gyveno Bulgarijoje apie penkis šešis metus. Aš turėjau keletą jų fotografijų. Dr. Basanavičius labai ją mylėjo ir visaip stengėsi ją išgydyti. Jis jai sakydavo: „Tu nemirsi, Gabriele, tu tik silpna, tau reikia poilsio". O ji atsakydavo: „Jeigu aš numirčiau, kas gi tavim rūpintųsi, tu didesnis už mane ligonis". Taigi nenuostabu, kad po jos mirties dr. Basanavičius bent porą metų kasdieną lankydavo jos kapą ir buvo labai užsidaręs. Išvykdamas iš Bulgarijos jis pastatė jai puikų juodo marmuro paminklą. To paminklo užpakalinėje pusėje buvo iškalta čekų kalba mažutė ištrauka iš jos dienyno. Palaukit trupučiuką, aš tuojau susiieškosiu savo dienyną, kuriame turiu nusirašius nuo kapo tą įrašą. — baigė savo pasakojimą Vodnianska. (Tas įrašas įdėtas šios knygos nuorašų skyrelyj).

DZŪKŲ DAINOS

ALYTAUS APSKRITIES

U Ž R A Š Ė

JUOZAS KAVALIAUSKAS

1

Oi Dievuliau, sergu,
Sergu negaliu,
Skauda mano galvelę,
Pakelti negaliu.

Rašyčiau laiškelį
Pas savo tėvelį,
Kad atneštų vandenio,
Vandenėlio gerti.

Tėvelis neatėjo,
Kalne rugius sėjo,
Neatnešė vandenio,
Vandenėlio gerti.

Rašyčiau laiškelį
Pas motinėlę,
Kad atneštų vandenio,
Vandenėlio gerti.

Močiutė neatėjo,
Linelius ravėjo,
Neatnešė vendenio,
Vandenėlio gerti.

Siųsčiau laiškelį
Pas savo brolelį,
Kad atneštų vandenio,
Vandenėlio gerti.

Brolelis neatėjo,
Pūdymėlį arė,
Neatnešė vandenio,
Vandenėlio gerti.

Siųsčiau laiškelį
Pas savo seselę,
Kad atneštų vandenio,
Vandenėlio gerti.

Seselė neatėjo,
Rūteles ravėjo,
Neatnešė vandenio,
Vandenėlio gerti.

Siųsčiau laiškelį
Pas savo bernelį,
Kad atneštų vandenio,
Vandenėlio gerti.

Bernelis atėjo,
Nes mane mylėjo,
Atnešė vandenio,
Vandenėlio gerti.

2

Plaukiau per jūrą,
Per Nemunėlį,
Daplaukiau rūtą
Ir lelijėlę.

Klausiau pas rūtą,
Pas lelijėlę,
Kas tave sėjo,
Žalią ravėjo?

Vėjalis sėjo,
Saulė ravėjo,
Skaudus lietutis
Palėdinėjo...

Plaukiau per jūrą,
Plaukiau per Prūsus,
Daplaukiau salą
Ir sausą grūšią.

Rišau žirgelį
Prie sausos grūšios,
Rinkau mergelę
Prie savo dūšios.

3

Oi mergelės, ką darysim
Mes del savęs gero,
Pasidarę mes sau balių,
Prašysim bernelių.

Pasidarę mes baliuką
Prašysim berniukų,
Tai mums grepšters už papukų
Ir gnybs į šoniuką.

Barbė buvo gaspadinė,
Tai visas riktavo,
Tuojau darbus uždavinėj
Visom mergom savo.

Tuojau liepė: — eik tu, Gendre,
Vandenio parnešti,
O Agotai plačiapilvei
Liepė šaukštus šveisti.

O Pranciška didžianosė
Lubas risavojo,
Visa kvietkais apsikaišius
Uostė, smokavojo.

O Mariute Juoduškyte,
Eik kruopų daryti,
Ba suvažiuos čia svetučių,
Reiks jiem valgyt duoti.

O Katriutė vienturtutė
Pyragėlius kepė,
Vis pailgus fundavojo
Ir kiaušiniais tepė.

O Ciliutė su Onute
Šnapso nuvažiavo,
O bertainį ir uzboną
Pas Geršoną gavo.

Barbė sakė: — eik tu, Rože,
Berniukų prašyti,
O aš eisiu tiem berniukam
Arbatos išvirti.

Tuojau bernai ant besiedos
Greitai suvažiavo,
Pradėj visi galvom eiti
Iš linksmumo savo.

Kai supuolė į šiaudyną,
O tai tik voliojas,
Vieni gieda, kiti rėkia,
Net šiaudai kilojas.

Pranckus šlubis muzikontas
O tai tik švilpavo,
Petras Katrę nusigriebęs
Tai dikčiai trepsėjo.

Petras Katrę nusigriebęs
Tai tiktai trepsėjo,
O Ciliutei šokinėjant
Net pilve kliuksėjo.

Jau kaip davė Marčius Gendrei
Kuloku į šoną,
O Gendriutė jau kaip puolė,
Net pamušė Oną.

O Onutė kaip žvakutė
Ot ir atsistojo,
O Marčiukas limbaliukas
Juoku netrivojo.

O ant galo kaip ten buvo,
Negaliu sakyti,
Kad jau Barbė pačioj kertėj
Net ir susigriuvo.

Sugadino kompaniją
Ir viską suardė,
O dar būtų tenai gėrę,
Dar būt uliavoję.

4

Aš esmi žmogus
Labai turtingas,
Nieko nebijau,
Ba išmintingas.

Turiu žirgą gražiai palvą,
Mokslas netelpa į galvą,
Ko man daugiau reik,
Ko man daugiau reik?

O aš marškinius
Turiu penkerius
Ir užsisegiot
Šniūrelius kelius.

Vieni siūti dratu plonu,
Kiti trumpi iki šonų,
Vis po šiai madai,
Vis po šiai madai.

Treti, ketvirti
Ant vienų skylių,
Kur tik pažiūri,
Pilna utėlių.

O šie penkti šiaip taip laikos,
Purvyne seniai jau markos,
Dar galiu nešiot
Drąsiai ir gerai.

Mano čebatai
Angelskos skūros,
O ant jų lopų
Devynios poros.

Trumpi aulai ir be padų,
Galiu nešioti su vigada,
Ko man daugiau reik,
Ko man daugiau reik?

Mano kelnaitės
Aiškios raudonos,
Kas tik pamato,
Sako, kad ponas.

Jos man duotos tikro tėvo,
Jos nebijo nei to vėjo,
Ko man daugiau reik,
Ko man daugiau reik?

O rudinaitė, ji išnešiota,
Su žiurkių skūrom
Ji apvedžiota,
Ko man daugiau reik.

Mano kepurė
Tai labai dikta,
Nuo tėvo tėvų
Ji man palikta.

Visa siūta iš baronų,
Aplinkui šiaudų galionai,
Ko man daugiau reik,
Ko man daugiau reik?

Tas mano palvys
Tai geras arklys,
Jis metų turi
Trisdešimt ir tris.

Kreivos kojos, ilgas kaklas,
Ant abiejų akių aklas,
Nieko nemato,
Nei nesibaido.

O kai aš jojau
Lygia lankele,
Tai aš pamačiau
Stovint mergelę.

Tpru, sustabdžiau
Palvą žirgą,
Pakalbėsiu čėsą ilgą
Su ta mergele.

Balnojau palvį
Liepine skūra,
Rišdamas prie tvoros
Šiaudų kamana.

Mušdamas, mušdamas,
Keliu jodamas,
O jis bėga nesustodamas,
Ko man daugiau reik?

Mano mergaitė
Tai labai graži:
Lūpukių plačių,
Dantukų retų.

Gal tu esi ne mūs šalies,
Kad panosėj ūsai želia,
Pas mus tokių nėr,
Pas mus tokių nėr.

Aš išsitraukiau
Ragą tabokos,
Daviau užtraukti
Mergelei tokios.

Kai tabokos ji užtraukė,
Kaip tas palvys susiraukė,
Sakė, negardu,
Sakė, negardu.

5

Žaliojoj girelėj,
Po aukštus krantelius,
Rinko mergelė,
Raudonas uogeles.

Atėjo bernelis,
Baltas dobilėlis,
Klausė pas mergelę,
Kam bus tos uogelės?

— Aš turiu sesutę
Už save jaunesnę,
Tai aš jai parnešiu
Raudonas uogeles.

6

Kas ten šaukia, kas ten rėkia,
Taip, kad laukai plyšta,
Bene mūsų tėvužėlis
Iš karčiamos grįžta?

— Motinėle širdužėle,
Tėvas iš karčiamos grįžta!
Motinėle, širdužėle,
Kur mum mažiem bėgti?

— Kavokitės, kavokitės,
Vaikeliai mieliausi:
Viens po pečium, kits į pečių
Lyskit kuo greičiausiai.

O aš viena pasiliksiu,
Kaip galėsiu,
Taip patiksiu,
Keikdama kalbėsiu.

Šaukia girtas vyras,
Kur yr mano pati,
Pažiūrėsiu, ką šiandieną
Man valgyt pastatys.

Drimtum dramtum,
Kur kopūstai, kur lašiniai,
Kur kilbasai, kur kiaušiniai,
Man girtuokliui valgyt?

— Ką aš valgyti tau duosiu,
Kad nieko neturiu:
Vaikai maži badą kenčią,
Aš į mirtį žiūriu.

O tu viską jau pralakęs
Žydo karčiamėlėj
Šiandien akis užpylei,
Girtas namo parsivėlei.

— Ar dar tu čia man murmėsi,
Supuvusi sterva,
Visą dieną išgulėjus,
Kaipo kokia lerva.

Kai pradėsiu kailį skusti,
Tuojau imsi dūdas pūsti,
Ir užbliausi, kaip karvutė,
Tris dienas nešerta.

Tai girdėdamas kaimynas
Pašaukė artoją,
Tas atrado savo sesę
Alpstančią po kojų.

Jos vaikeliai mažutėliai
Drebėdami tup kertelėj
Susiglaudę sėdi
Vis verkdami, vis verkdami.

Oi tu, švoger, gal be dūšios,
Ką gi tu čia darai,
Ar nematai, kad jau pačią
Iš šio svieto varai?

Jei tau ir vaikų negaila,
Tai išpjauk juos ėmęs peilį,
Bus greičiau, bus greičiau,
Jiems lengviau, jiems lengviau.

— Tu čia manęs nemokyki,
Tu, ubago vaike,
Tu man bylos neiškelsi,
Taip kaip koksai vaitas.

Mane visas svietas žino,
Kad aš geriu su staršina,
Kas prieš mane, kas prieš mane.
Jei staršina stos už mane?..

7

Atpūsk, vėjeli,
Klėties dureles,
Įleiski mane
Pas merguželę.

Tykiai vaikščiosiu,
Žodžio netarsiu,
Kad nepabustų
Valios mergelė.

Ant galų pirštų
Klėty vaikščiojau,
Pabudo valios mergelė
Iš saldaus miegelio.

— Išeik, berneli,
Nekviestas svečias,
Tamsią naktelę
Klėtin įėjęs.

8

Toli už girių,
Už aukštų kalnų
Rinko jaunoji
Raudonas uogeles.

Oi ir atėjo jaunas bernelis,
Ėmė už rankos,
Vedė mergelę
Tolyn girelės.

— Bijok tu Dievo,
Leisk mane namo,
Saulutė leidžias,
Laikas jau grįšti.

— Nebijau Dievo,
Neleisiu namo,
Graži mergele,
Tu būsi mano.

9

Sėdėjo mergelė
Po langu,
Kalėda.

Kalbino bernelis
Per langą,
Kalėda.

— Ar eisi, mergele,
Už manęs,
Kalėda?

— Tai neisiu, berneli,
Už tavęs,
Kalėda.

Kad tavo laukeliai
Klonėti,
Kalėda.

Kad tavo kvieteliai
Kūlėti,
Kalėda.

Kad tavo rugeliai
Dirsėti,
Kalėda.

10

Oi sodai, sodai,
Leliumai.

Sodai žalieji,
Leliumai.

Ten raiba antelė,
Leliumai.

Ji takelį mynė,
Leliumai.

Ir lizdelį suko,
Leliumai.

Ir kiaušinėlius dėjo,
Leliumai.

Vaikelius perėjo,
Leliumai.

Kas tuose soduose,
Leliumai?

Tuose žaliuose,
Leliumai?..

11

Vidury lauko
Stovi grūšelė,
Kalėda.

Toje grūšelėj
Žiba žvakelė,
Kalėda.

Oi ir nukrito
Jos kibirkštėlė,
Kalėda.

Ir pasidarė
Dideli dyvai,
Kalėda.

Ir atsivėrė
Didelės marės,
Kalėda.

O ant tų marių,
Ant mėlynųjų,
Kalėda.

Plūko juodas
Laivelis,
Kalėda.

Tame laively
Sėdi bernelis,
Kalėda.

Jis sėdėdamas
Gromatas rašo,
Kalėda.

Gromatas rašo,
Tėveliam siunčia,
Kalėda.

Tėveliam siunčia,
Tėvelių prašo,
Kalėda.

— Tėveli mano,
Širdele mano,
Kalėda.

Daryki alų,
Saldų midutį,
Kalėda.

Ir atvažiuoja
Šventos Kalėdos,
Kalėda.

Pana Švenčiausia
Su apaštalėliais,
Kalėda.

Su aniolėliais,
Su apaštalais,
Kalėda.

12

— Motule mano,
Širdele mano,
Oi neleisk, neleisk
Už tolimo bernelio,

Kai tu nuleisi
Tolimon šalelėn,
Aš neatlankysiu
Ant metų nei kartelio.

Kiba paimsiu
Gegutės lekumėlį,
Kiba paimsiu
Žuvelės narumėlį.

Per žalią girią
Gegute palėkėsiu,
Per jūres mares
Žuvele panėrėsiu.

Per tėvo pošnią
Viešnele paėėsiu,
Per didį dvarą
Žiedeliu paritėsiu.

Už balto stalo
Rožele pražydėsiu,
Su seserėlėm
Meilų žodį kalbėsiu.

13

— Motule mano miela,
Mielai mane auginai.
Mielai mane auginai,
Nemielam pažadėjai.

Pažadėjai našleliui,
Kur daug mažų vaikelių.
Daug vaikelių, daug vargelių,
Daug gailių ašarėlių.

Aš einu per dvarelį,
Susitinku našlelį.
Nei nuilsęs, nei nuvargęs,
Jis manęs nekalbina.

Jis manęs nekalbina,
Nei vardeliu nevadina,
Tik kalbina, tik vadina
Savo mažus vaikelius.

— Vaikeliai mano mieli,
Vaikeliai mažiutėliai,
Ar jūs nubarti, ar jūs nustumti
Tos jaunos močiakėlės.

Motule mano miela,
Motule širdužėle,
Mielai mane auginai,
Mielam pažadėjai.

Pažadėjai berneliui,
Kur daug palšų jautelių.
Daug jautelių, daug žagrelių,
Daug jaunų artojėlių.

Aš einu per dvarelį,
Susitinku bernelį:
Ir nuilsęs ir nuvargęs
Jis mane prakalbina.

14

Ir atjojo Simoniukas
Su geltonais ūseliukais,
Oi lia oi lia, oi lylia lia,
Su geltonais ūseliukais.

— Sveika, uošve, motka mano,
Žadu būti žentu tavo,
Oi lia oi lia, oi lylia lia,
Žadu būti žentu tavo.

Motinėle, nebūk bloga,
Pasakyki, kiek pasogo?
Oi lia oi lia, oi lylia lia,
Pasakyki, kiek pasogo?

— Žadu duoti karvę juodą
Ir vištelę aukso kuodu,
Oi lia oi lia, oi lylia lia,
Ir vištelę aukso kuodu.

Duosiu šimtą, duosiu kitą
Ir žirgelį pakinkytą,
Oi lia oi lia, oi lylia lia,
Ir žirgelį pakinkytą.

15

Oi, anoj pusėj,
Už Nemunėlio,
Stovi bernelis
Ant krantelio.

Jo kepurėlė
Ant šalelės,
Šilkų juostelė
Lig žemelės.

Jei aš žinočiau,
Kad jis man tektų,
Jei aš žinočiau,
Kad mano būtų,

Aš persikelčiau
Per Nemunėlį
Ir pataisyčiau
Jo kepurėlę.

Ir pataisyčiau
Jo kepurėlę
Ir suvaržyčiau
Šilkų juostelę.

16

— Mergele mano,
Jaunoji mano,
Važiuosim Varšuvėlėn,
Tai linksmojon viešnagėlėn.

Važiavau lauką,
Važiavau antrą,
Nekalba merguželė.
Nekalba lelijėlė.

Kai davažiavau
Žalią girelę,
Prakalbinau mergelę,
Mergelę lelijėlę.

— Berneli mano,
Jaunasis mano,
Išalkau kelionėj —
Noriu girios paukštelės.

— Mergele mano,
Jaunoji mano,
Užrūdyjus strielbelė,
Nenušausiu paukštelės.

Važiavau lauką,
Važiavau antrą,
Nekalba merguželė,
Mergelė lelijėlė.

Kai davažiavau
Aukštą kalnelį,
Prakalbino mergelė,
Mergelė lelijėlė.

— Berneli mano,
Jaunasis mano,
Susmogo mano lūpelės —
Noriu kalno uogelių.

— Mergele mano,
Jaunoji mano,
Neišlaikau žirgelio,
Nepriskinsiu uogelių.

17

— Motule mano,
Širdele mano,
Kelk mane rytą
Gaideliams negiedojus.

— Dukrele mano,
Jaunoji mano,
Kokį darbelį dirbsi,
Taip anksti užsikėlus?

Kokį darbelį
Dirbsi jaunoji,
Ar skryneles vožysi,
Ar drobeles rėžysi?

— Motule mano,
Širdele mano,
Vandravoja žalnierėliai,
Ir aš jauna vandravosiu.

— Dukrele mano,
Jaunoji mano,
Ką tu ten pasiklosi,
Kuo tu ten užsiklosi?

— Motule mano,
Širdele mano,
Raselę pasiklosiu,
Miglele užsiklosiu.

— Dukrele mano,
Jaunoji mano,
Tu nušalsi kojeles,
Nutarpysi rankeles.

— Motule mano,
Širdele mano,
Aš neskalbsiu žlūgtelio,
Neatšalsiu kojelių.

Motule mano,
Širdele mano,
Netraukysiu girnelių,
Nenutarpysiu rankelių.

18

Po vyšnele, po žaliąja
Balnoj senis bėrą žirgą.

Balnoj senis bėrą žirgą,
Mane jauną prašinėjo,

Kad pakločiau patalėlį,
Trijų eilių perynėlį.

Ir prigulčiau prie šalelės,
Kaip rūtelė prie galvelės.

Aš paklojau patalėlį
Trijų eilių erškėtėlių,

Ir priguliau prie šalelės,
Kaip dilgelė prie tvorelės.

Keikė senis tą naktelę,
Kad naktelė ilga buvo.

Keikė senis ir gaidelius,
Kad ilgai jie negiedojo.

19

Ir atlėkė žąsys
Iš Rusijos žemės,
Sudrumstė mergelės
Tyrą vandenėlį.

Tyras vandenėlis
Nenusistovėjo,
Ten meilūs žodelius
Tarp savęs kalbėjo.

— Eisime, mergele,
Į žalią girelę,
Stok, mano mergele,
Po žalia liepele.

O aš patsai jaunas
Nors po jovarėliu,
Kalbėsim, mergele,
Meilųjį žodelį.

20

Ant tėvelio dvaro
Aukštoji klėtelė,
Sėdi, rašo du broliukai
Margą gromatėlę (2 k.).

Du broleliai rašo,
O trečiasis skaito:
— Kodel, delko mūs seselė
Tėvelių nelanko (2 k.)?

Ar žirgų neturi,
Ar kelio nežino,
Ar už savo didžio vargo
Tėvelių nelanko (2 k.)?

Ir žirgelius turi
Ir kelelį žino,
Tik už savo didžio vargo
Tėvelių nelanko (2 k.).

Ėjau pas tėvelį,
Bridau per upelį,
Sušlapau aš sijonėlius
Ir šilkinius žiponėlius (2 k.).

O kai aš nueisiu
Pas savo tėvelį,
Išdžiovins man sijonėlius
Ir šilkinius žiponėlius
Ant šilkų šniūrelių.

21

Išvažiavo tėvelis
Į žalią girelę,
Pakirs girioj medelį,
Žalią jovarėlį.

Ateina strielčiukas,
Girios valdauninkas,
Kinko bėrą žirgelį
Už žalią jovarėlį.

— Nekinkyk žirgelio,
Aš duosiu šimtelį,
Duosiu šimtą rublelių
Už žalią jovarėlį.

— Nenoriu šimtelio,
Nei tavo pusantro,
Leisk savo dukrelę
Už pablūdo bernelio.

Kad mano dukrelė
Tai puiki mergelė.
Per didį dvarą ėjo,
Kaip nendrė siūbavo.

— Kad tavo dukrelė
Perpuiki mergelė,
Įkalk dvare kuolelį,
Paleisk ant lenciūgėlio.

Sidabro kuolelis,
Aukso lenciūgėlis,
Bagotyriaus dukrelė
Pririšta prie kuolelio.

22

Kas tai yra do mėnulis,
Naktį šviečia, dieną ne —
Kas tai yra do bernelis,
Naktį myli, diena ne.

Seni žmonės susiprato
Ir pabarė jaunąją:
— Sarmatykis, mergužėle,
Vėlai vakarą vaikščiot.

Kai mergelė susiprato,
Pradėj jauna gailiai verkti.
— Cit, neverki, mergužėle,
Vis aš tave paimsiu.

— Tai netiesa, bernužėli,
Nevierni žodeliai:
Tu bagotas, o aš biedna,
Tu manęs neimsi.

23

Tu ąžuole, ąžuolėli,
Nestovėki šalia kelio,
Nedriūbuoki ant šakelių,
Nesiubuoki liemenėliu.

Ir atpučia šiaurus vėjas
Ir atrūksta juodi dūmai —
Lankstys tavo žalias šakas,
Barstys tavo lapelius.

Ei, mergele lelijėle,
Nestovėki už stalelio,
Nerymoki ant rankelių,
Nežiūrėki per langelį.

Ir atjojo raitų pulkas,
Raitų pulkas šaudydamas,
Tiktai vienas tykiai jojo
Ir žirgelį muštravojo.

Tavo jaunas valdytojas,
Vainikėlio nuimtojas —
Ardys tavo gelsvas kasas,
Barstys tavo žalias rūtas.

24

— Broleliai mano,
Sakaliukėliai,
Kinkykit žirgus
Į vežimėlį.

Vežkite mane
Pas anytėlę,
Jau nusibodo
Pas motinėlę.

Kai mane vežė
Per aukštus kalnus,
Per aukštus kalnus,
Per žalias girias,

Ant vieškelėlio
Žirgus ilsino,
O mane jauną
Gailiai virkdino.

— Oi, cit, neverki,
Mūsų sesele,
Tu išsiverksi
Rytoj dienelę.

Rasi anytą
Nepermainytą,
O mošytėles
Neperkalbėtas.

Atneš anyta
Naują ratelį,
Lieps tau suverpti
Ploną drobelę.

25

Mūsų kaimo berniukai dailūs
Ir pakalbėti jie meilūs.
Jie budavoja staineles,
Vis dainuodami daineles.

Žirgus avižomis šeria,
Žirgai kojomis žemę kasa.
O kai jie nori apsivest,
Žirgus iš stonių ima vest.

26

Nei aš gert atėjau,
Nei uliot atėjau,
Tik aš savo tavorškėles
Aplankyt atėjau.

— Merguželė mano,
Lelijėle mano,
Kada mudu, merguželė,
Ant užsakų duosim?

— Tvoroj kuolas pražydės,
Akmenėlis prakalbės,
Tada mudu, bernužėli,
Ant užsakų duosim?

— Mergužėle mano,
Lelijėle mano,
Kada mudu, mergužėle,
Bažnytėlėj šliūbavos?

— Kai nuo bičių vilnas kirps
Ir iš vilnos vašką dirbs,
Tada mudu, bernužėli,
Bažnytėlėj šliūbavos.

27

— Oi, tu rūta, rūta,
Rūtele žalioji,
Kodel nežaliuoji,
Žiemą vasarėlę?

O kaip aš žaliuosiu
Žiemą vasarėlę,
Seselė nesėjo
Ten, kur aš norėjau.

Tik ji mane sėjo
Aukštuose kalnuose.
Aukštuose kalnuose,
Tuose dirvonuose.

Nei vėjelis pūtė,
Nei aš pažaliavau,
Nei lietulis lijo,
Nei aš garbiniavau.

28

O ir prijojo
Pilnas dvaras svetelių,
O ir pristatė
Pilną stonę žirgelių.

O ir prikorė
Pilną klėtį balnelių,
Daug jų prisėdo
Už baltų stalelių.

— Oi, dukra, dukra,
Dukra mano jaunoji,
Atnešk sveteliam
Raudonų obuolėlių.

— Oi, uošve, uošve,
Uošve, sena motule,
Ne del obuolių
Juodą purvužį bridom.

Del tavo dukrelės
Didį kelią keliavom,
Del didžio pasogėlio
Juodą purvužį bridom.

— Oi, žente, žente,
Žente, sūneli mano,
Tu neišvesi mano dukrelės,
Nei didžio pasogėlio.

— Oi, uošve, uošve,
Uošve motule,
Aš suprašysiu, tai aš sukviesiu
Viso kaimo bernelių.

Tai aš sukviesiu
Kaimo bernelius
Ir sukinkysim ir suporuosim
Visų bėrus žirgelius.

Tai aš išvešiu
Tavo dukrelės šarvą,
tai aš iškelsiu, tai išgabensiu
Jos didį pasogėlį.

29

Išginiau jaučius
Į Nemunaičius.
Ėskite, jauteliai,
Žalią žolelę.

Bernelis atjojo,
Pas vartus sustojo.
Mergelė išėjo
Ir pasidabojo.

Nors jis nelemtas,
Bus mano žentas.
Per mylią, arti
Bus mano marti.

30

Išpuolė uodas
Iš ąžuolėlio,
Nusisuko sprandelį.

Važiuokit greičiau
Į Varšuvėlę,
Parvežt uodui daktarą.

Parvežė mešką,
Didžią daktarką
Uodui sprandą taisyti.

Atneškit krienų,
Karčių pipirų
Uodui sprandą braukyti.

31

Oi ant kalnelio, oi ant kalnelio
Kaitri ugnelė kūrinosi. (2 k.)

Tėvas sūnelį auginosi,
Už baltų rankų vedžiojosi (2 k)

— Oi, sūnau, sūnau, sūnelėli,
Kada man būsi užvadėlis? (2 k)

Kada man būsi užvadėlis,
Palšais jauteliais artojėlis? (2k)

— Oi, tėvai, tėvai, tėvužėli,
Aš tau nebūsiu užvadėlis. (2 k)

Aš tau nebūsiu užvadėlis,
Tiktai karaliaus kareivėlis. (2 k)

32

— Mergele mano miela,
Mergele lelijėle,
Ko sėdi už stalelio,
Ko neini į darželį
Skinti žalios rūtelės?

— Nei man rūtelės skinti,
Nei vainikėlis pinti,
Man dieną, naktį rūpi,
Kaip reiks vargelį vargti
Svetimoje šalelėj.

33

Noriu miego, čiučiukėlių,
Neturiu kur gulti;
Jaučiu kaime merguželę,
Negaliu nueiti.

Siunčiau paslą, siūsiu kitą
Pas mergelę klėtin
Pažiūrėti, pamatyti,
Ką mergelė veikia.

Skina, pina ir dabina
Rūtų vainikėlį.
Ji skindama ir pindama
Su vainiku kalba.

— Oi, vainike, vainikėli,
Kur aš tave dėsiu?
Tave žalią į ugnelę,
O aš už bernelio.

Tavo žalio kils dūmeliai,
Mano — atdūsėliai.
Tavo žalio — pelenėliai,
Mano ašarėlės.

34

Gerkim, vyrai,
Dabar ščyrai,
Rytoj, porytoj
Eisime grybauti.

Eisime grybauti,
Pagirių apgauti.
Surasim grybelių
Prikrausim pinteles.

Išsiroviau lepšį,
Prisikroviau krepšį.
Išsiviriau šitą,
Prisikroviau kitą.

35

Žydi darže rožė
Šilkais pavijota,
O dar mano merguželė
Nei nevinčiavota.

Nukris rožių lapai,
Žalieji lapeliai,
Taip nuo mano merguželės
Nevidni žodeliai.

36

Kiek šūvių šoviau,
Tiek gailiai verkiau,
Ant muštuvėlių
Pasiremdama.

Ant muštuvėlių
Pasiremdama,
Plonas drobeles
Vis apverkdama.

Nendrių skietelis,
Šilkų nytelės.
Kodel netankios
Plonos drobelės?

37

Pas motinėlę
Valią turėjau,
Kolei norėjau,
Tolei gulėjau.

Ryteli kėliau
Linksma būdama,
Dureles vėriau
Vis dainuodama.

O kai aš ėjau
Per didį dvarą,
Ne vienas sakė —
Graži mergelė.

Ant mano rankų
Žiedai žibėjo,
O ant galvelės
Rūta žaliavo.

Man po kojelių
Žemė drebėjo,
Meironų šluota
Aslelę šlaviau.

O lelijėlėm
Gražiai iškaišius
Su skepetėle
Tiesiau stalelį.

Su skepetėle
Tiesiau stalelį,
Rūtų šakele
Šluosčiau langelį.

O kai patekau
Pas anytėlę,
Pas anytėlę,
Griaudžiažodėlę —

Rytelį kėliau
Smūtna būdama,
Dureles vėriau
Gailiai verkdama.

O kai aš ėjau
Per didį dvarą,
Jau visi sako:
Prasta martelė.

Juoda žemelė
Po manim linko
Ir ant galvelės
Rūtelė vyto.

Ant mano rankų
Žiedai rudijo,
Beržo šluotele
Aslelę šlaviau.

Beržo šluotele
Aslelę šlaviau,
Su atdūsėliais
Gražiai iškaišiau.

Su mazgotėle
Šluosćiau langelį,
Su skotertėle
Tiesiau stalelį.

38

Aš pas savo motinėlę
Kaip rožė žydėjau,
O pas savo bernužėlį
Kaip rūta suvytau.

Aš pas savo motinėlę
Kaip lange kvietkelis,
O pas savo bernužėlį
Kaip kampe šluotelė.

Aš pas savo motinėlę
Prausiaus su vyneliu,
O pas tave, bernužėli,
Gailiom ašarėlėm.

— Eiki, rasi dolerėlį
Ant balto stalelio:
Tai tau, tai tau, mergužėle,
Ant žalio vynelio.

— Kad aš prausčiaus, bernu-
Rytas vakarėlis, [žėli,
Jau nebūsiu tokia graži,
Kaip pas motinėlę.

39

— Anytėle, ne motule,
Įtaisyk stakleles!

— Oi martele, ne dukrele,
Ar tu girioj augai?

— Anytėle, ne motule,
Pas močiutę augau.

Kai motulė stakles taisė,
Dar aš maža buvau,

Kai seselė drobes audė,
Dar man nerūpėjo.

— Oi uošveli, ne tėveli,
Įtaisyk žagrelę!

— Oi ženteli, ne sūneli,
Ar tu girioj augai?

— Oi uošveli, ne tėveli,
Pas tėvelį augau.

Kai tėvelis žagres taisė,
Dar aš mažas buvau,

Kai brolelis laukus arė,
Dar man nerūpėjo.

40

Utarnyke po pietelių
Statys mane prie grotelių,
Šventys vainikėlį,
Permainys žiedelį.

Kad ir verksiu,
Tai ne viena:
Verks mano tėvelis,
Šimtus skaitydamas.

Kad ir verksiu,
Tai ne viena:
Verks ir motinėlė,
Kraitelį kraudama.

Kad ir verksiu,
Tai ne viena:
Verks ir seserėlė,
Rūtelę skindama.

Kad ir verksiu,
Tai ne viena:
Verks ir brolužėlis
Žirgus kinkydamas.

Kad ir verksiu,
Tai ne viena:
Verks ir bernužėlis,
Šalia stovėdamas.

41

Kur reiks joti,
Kur sustoti,
Nakvynėlę gauti?

Oi aš jaučiu,
Jaučiu, žinau
Pakely našlelę.

Ten reiks joti,
Ten sustoti,
Nakvynėlę gauti.

Oi klojo, klojo
Našlė patalėlį
Pilkų akmenėlių.

Oi dėjo, dėjo,
Našlė po galvele
Aštrių erškėtėlių.

Oi ir prigulė
Našlė prie šalelės,
Kaip ledo lytelė.

Oi gėriau, gėriau,
Gėriau bernelis,
Gerdamas dūmojau:

Kur reiks joti,
Kur sustoti,
Nakvynėlę gauti?

Oi jaučiu, jaučiu
Pakely mergelę,
Baltą lelijėlę.

Ten reiks joti,
Ten sustoti,
Nakvynėlę gauti.

Oi klojo, klojo
Mergelė patalėlį,
Baltą pierynėlį.

Oi dėjo, dėjo,
Mergelė po galvele
Minkštą poduškėlę

Oi ir prigulė
Prie mano šonelio,
Kaip žalia rūtelė.

42

Sesute mūsų,
Jaunoji mūsų,
Rinkai bernelį
Per kelis metus.

Sakei, išrinksi
Baltą raudoną,
Dabar išrinkai
Juodą čigoną.

Kas trečia diena
Barzda skutama,
Kas nedėlėlė
Ūsai kerpami

Pilnos šalinės
Ūsų kerpamų,
Pilnos peludės
Barzdos skutamos.

Sėdi už stalo,
Kaip Galaguckas,
Valgo duonelę,
Kaip meškos vaikas.

Geria arielką,
Kaip karveliukas,
Eina per pirkią,
Kaip anteliukas.

Eina per pirkia,
Kaip anteliukas,
Ritas per slenkstį,
Kaip paršeliukas.

Sesute mūsų,
Jaunoji mūsų,
Mes būtum tokį
Molio nulipdę.

Mes būtum tokį
Molio nulipdę,
Ant pečiaus kampo
Būtum patupdę.

43

Ko liūdi, putinėli,
Ko liūdi?
Ak, tu augi
Tarp medelių,
Krauni žiedus,
Tarp lapelių,
Ko liūdi?

Neliūdėk, putinėli,
Neliūdėk!
Mes šakeles
Paramstysim
Ir uogeles
Nuraškysim,
Neliūdėk!

Ko liūdi, motinėle,
Ko liūdi?
Ak, tu turi
Daug dukrelių,
Gausi daugelį
Žentelių,
Neliūdėk!

To liūdžiu susiedėli,
To liūdžiu:
Reiks man visos
Užauginti,
Joms šarvelį
Sugaminti,
To liūdžiu!

Neliūdėk, motinėle,
Neliūdėk!
Pačios verpsim,
Pačios ausim,
Pačios save
Aprėdysim,
Neliūdėk!

44

Oi oi, Dievulėliau,
Kas gi tai yra,
Kad šiandien dienelė
Nelinksma yra.

Kad šiandien dienelė
Nelinksma yra,
Kad be debesėlių
Ūkana byra.

Eisiu į darželį
Pasivaikščioti,
Su žaliom rūtelėm
Pasikalbėti.

Lekia gulbelės
Aukščiau medelių,
Neša vainikėlį
Man ant sparnelių.

Pails gulbelės,
Aukštai lėkdamos,
Numes vainikėlį
Man ant galvelės.

45

Ant jūrių marių
Nuometus skalbė,
Ant Dunojėlio
Gražiai išplovė.

Puikumas, gražumas
Tai vainikėlio,
Sunkumas, bjaurumas
To nuometėlio.

Kad būčiau žinojus
Jo sunkumėlį,
Būčiau aš nėjus
Į Dunojėlį.

46

— Oi motule,
Oi širdele,
Katrą duosi
Man dukrelę?

Ar jauniausią,
Ar gražiausią,
Ar brolelių
Mylimiausią?

— Oi, aš duosiu
Dukterėlę,
Baltų linų
Verpėjėlę.

Baltų linų
Verpėjėlę,
Plonų drobių
Audėjėlę.

Plonas drobes
Benešiosi,
Už dukrelę
Dėkavosi.

47

Augo girioj serbenta,
Augo girioj žalioji,
Klostė žalius lapelius,
Nokin juodas uogeles.

Klostė žalius lapelius,
Nokin juodas uogeles —
Džiaugės girios paukšteliai,
Kad del jųjų uogelės.

Nesidžiaukit, paukšteliai,
Ne del jūsų uogelės,
Tik del tokių paukštelių,
Kurie aukštai lakioja.

Augo kaime mergelė,
Pas tėvelį dukrelė,
Džiaugės kaimo berneliai,
Kad del jųjų mergelė.

Nesidžiaukit, berneliai,
Ne del jūsų mergelė,
Tik del tokio bernelio,
Slauno tėvo sūnelio.

48

Iš trijų kampų
Vėjelis pūtė,
Žalią rūtelę vytino.

Iš trijų kampų
Berneliai jojo,
Vargo mergelę viliojo.

Vienas atnešė
Savo mergelei
Divnų žolynų sėklelių.

Liepė pasėti
Jaunai mergelei
Po stiklelio langeliu.

Jei jie pražydės
Baltais žiedeliais,
Barsiu tave, mergele.

O jei pražydės
Raudonais žiedais,
Raudosi, merguželė.

O jei pražydės
Mėlynais žiedais,
Mylėsiu tave, mergele.

49

Kinkykite, svečiai, arklius,
Važiuokite namo.
Šiandien jūs nesivėlykit,
Ba bus tamsi naktis.

Kėkštai pečių sukapojo,
Varnos mėsą išnešiojo,
Atsiprašau, sveteliai,
Neturiu ko duoti.

Einu į kamarą,
Girdžiu, kas čia šneka,
Barilkutė uzbonuką
Pasiritus plaka.

— Oi, tu uzbonėli,
Oi, tu ilgakakli,
Išviliojai tu iš manęs
Paskutinį lašą.

50

— Tu dvareli, tu didusis, (2k.)
Oi, kas tave nušluos,
Kai sesutę išduos.

—Liks jaunesnė seserėlė, (2k.)
Tai ji mane nušluos,
Kai sesutę išduos.

— Jūs skomeles, jūs baltosios,
Oi, kas jus dar nušveis, [(2k.)
Kai sesutę išleis?

— Liks jaunesnė seserėlė, (2k.)
Tai ji mane nušveis,
Kai sesutę išleis.

51

— Prapuoliau, motule,
Prapuoliau, širdele,
Už vargų bėdų,
Už rūpestėlių,
Už gailių ašarėlių.

— Sugrįžki, dukrele,
Sugrįžki, jaunoji,
Grąžink skryneles,
Plonas drobeles
Ir jaunąsias dieneles!

— Ne čėsas, motule,
Ne čėsas, širdele,
Kad nuometėlis
Jau ant galvelės,
Bernelis prie šalelės.

— Oi, kad sugrįžtų,
Kad parvažiuotų,
Tai dar mylėčiau,
Tai dar gailėčiau
Savo jaunos dukrelės.

52

Vakar, vakar vakarėlį
Labai girtas buvau,
Į vyšnelių žalią sodą
Pasilsėt nuėjau.

— Tu vyšnele, tu žalioji,
Nesiskųsk ant manęs,
Tu mergele, tu jaunoji,
Nesiglausk prie manęs.

Užpuls tave didžios bėdos,
Nesakyki ant manęs,
Kai užsėsiu ant žirgelio,
Nedavysi manęs.

Aš pristosiu prie pulkelio,
Nepažinsi tu manęs,
Išsitrauksiu šveitrią šoblę,
Neprieisi prie manęs.

53

— Motule mano,
Širdele mano,
Oi noriu, noriu
Saldaus miegelio.

— Dukrele mano,
Jaunoji mano,
Oi tu nueiki
Rūtų darželin,

Oi tu nueiki
Rūtų darželin,
Tai išmiegosi
Ramų miegelį.

Vėjelis pūtė,
Lelija linko,
Neišmiegojau
Ramaus miegelio.

Atėjo bernelis
Jaunas nevedęs,
Prikėlė mane
Iš ramaus miego.

54

Oi, nueisiu ant to kelio,
Kur mergelė eina.

Eina pulkas, eina antras,
Nėr mano mergelės.

Ir ateina trečias pulkas
Ir mano mergelė.

Visos mergos vainikuotos,
Toji mano nuometuota.

— Kas tau, kas tau, merguželė,
Vainikus nuėmė?

Kas tau, kas tau, lelijėle,
Nuometą uždėjo?

55

Pavasarį sodus rėdė
Baltaisiais žiedeliais,
O rudenį šermukšnėlius
Raudonom uogelėm.

Nuo avietės, nuo putino
Sodai raudonavo,
Nuo to vyro pijokėlio
Širdelė dejavo.

Eisiu, eisiu pas motulę
Muštaisiais takeliais,
Susiėmus už rankelių
Su mažais vaikeliais.

— Oi motule, oi širdele,
Šlėktas mano vyras.
Užtai šlėktas, kad neplaktas
Iš mažų dienelių.

56

Oi, labas rytas
Mūsų jauniesiem,
Imkit pinigus
Iš kišenaičių.

Nors po rublelį
Ar po dolieraitį,
Ar nors po grašį
Mums ant kamašų.

Ar nors po grašį
Mums ant kamašų,
Nors po skatiką
Mum tytunėliui.

57

Per lauką jojau, dūmojau,
Vartus dajojau — sustojau.
— Išeik, mergele, atkelk varte-
Leisk mane jauną. [lius,

— Oi tu, berneli jaunasai,
Tu dobilėli baltasai,
Nėra tai namie tėvelio,
Bars mane jauną.

— Oi tu, mergele jaunoji,
Tu, lelijėle baltoji,
Išneški, mergele,
Man šilkų skarelę.

— Oi tu, berneli jaunasai,
Tu, dobilėli baltasai,
Yr krome skarelių
Žaliųjų šilkelių.

— Oi tu, mergele jaunoji,
Tu, lelijėle baltoji,
Išneški, mergele,
Man aukso žiedelį.

— Oi tu, berneli jaunasai,
Tu, dobilėli baltasai,
Yr krome žiedelių
Geltono aukselio.

— Oi tu, mergele jaunoji,
Tu, lelijėle baltoji,
Suskinki, mergele,
Man rūtų žaliųjų.

— Oi tu, berneli jaunasai,
Tu, dobilėli baltasai,
Pasėjau rūtelę,
Išdygo roželė.

58

Erškėtėli baltžiedėli,
Nežydėk tarp rožių!
Aš iškirsiu, iškaposiu,
Išmesiu per tvorą.

— Nors tu kirsi, nors kaposi,
Dar labiau bujosiu.
Kai tu josi pas mergelę,
Tau kelią pastosiu.

59

Kur mūs sesutę
Keleliu veža,
Oi, lelijėlę
Keleliu veža?

Paskui ją lėkia
Raiba gegutė,
Ant margų skrynių
Užsitūpdama.

Ant margų skrynių
Užsitūpdama,
Margas skryneles
Apkūkuodama.

Kur mūs sesutei
Saulelė leidos?
Ant vieškelėlio
Saulelė leidos.

Kur mūs sesutę
Tamselė temė?
Tai giružėlėj
Naktelė klupo.

Kur mūs sesutę
Gaidžiai giedojo?
Šešūro pošnioj
Gaidžiai giedojo.

Kur mūs sesutę
Aušrelė aušo?
Šešūro dvare
Aušrelė aušo.

Kur mūs sesutę
Saulė tekėjo?
Šešūro klėty
Saulė tekėjo.

Kur mūs seselę
Martele rėdė?
Už baltų skobnių
Martele rėdė.

60

Tėvelio dukrelė
Gražiai užaugyta,
Geltonom kaselėm
Ik pusei nepinta.

Gėlėmis kvepia,
Šilkais kaspinuota,
Tarytum eina
Šliūban vainikuota.

Kai užsikelia
Iš saldaus miego,
Eina aplankyti
Rūtelių darželio.

Tėvelis svetelius
Visus suvadino,
Už balto stalo
Gražiai susodino.

Gerkit, sveteliai,
Gerkit, uliavokit
Ir mano dukrelę
Gražiai šėnavokit.

61

Oi, motule mano,
Motule širdele,
Ei uliai, uliai,
Motule širdele.

Kad būtum pagimdžius
Pilku karvelėliu,
Ei uliai, uliai,
Pilku karvelėliu.

Būčiau belakiojęs
Po žalias gireles,
Ei uliai, uliai,
Po žalias gireles.

Būčiau bedabojęs
Raibą gegužėlę,
Ei uliai, uliai,
Raiba gegužėlę.

Oi, motule mano,
Motule širdele,
Ei uliai, uliai,
Motule širdele.

Kad būtum pagimdžius
Sieru akmenėliu,
Ei uliai, uliai,
Sieru akmenėliu.

Būčiau begulėjęs
Šalia vieškelėlio,
Ei uliai, uliai,
Šalia vieškelėlio.

Būčiau bežiūrėjęs,
Kaip žaunieriai eina,
Ei uliai, uliai,
Kur žaunieriai eina.

Kaip žaunieriai eina.
Rankelėm mosuoja,
Ei uliai, uliai,
Rankelėm mosuoja.

Rankelėm mosuoja,
Šoblelėm švytuoja,
Ei uliai, uliai,
Šoblelėm švytuoja.

62

Liepele žalioji,
Liepele gražioji,
Liepytėle šimtašake,
Būk man motinėle.

Liepelė atsakė,
Žalioji atsakė:
— Aš neturiu siratėlei
Meiliųjų žodelių.

Neturiu žodelių,
Nei baltų rankelių,
Aš neduosiu siratėlei
Didelės rodelės.

— Šakelės — rankelės,
Lapeliai — žodeliai,
O šioj pačioj viršūnėlėj
Visas razumėlis.

63

Oi, kas do laikas,
Kas do laikelis,
Oi, kur nuklydo
Mano bernelis?

Oi, kur jis dingo,
Kur pasidėjo,
Kitas mergeles
Mylėt pradėjo?

Kitas mergeles
Mylėt pradėjo,
O ant manęs didžias
Kalbas kalbėjo.

Aš tų kalbelių
Nei neatbojau,
Po jaunimėlį
Linksma vaikščiojau.

Po jaunimėlį
Linksma vaikščiojau,
Kitą bernelį
Pasidabojau.

64

— Ak, mergele mylimoji,
Ko nuliūdus, ką dūmoji?
Ar tėvelis rūsčiai barė,
Ar motulė neužtarė?

Ar sesutę užrūstinai,
Ar brolelis mušt ketino?
Ar dalelės tau neteko,
Ar mylimas kitai teko?

— Manęs tėvas motinėle
Verkė gailiom ašarėlėm
Ir išleido iš namelių
Mane ant didžių darbelių.

65

Aš užsikelsiu
Anksti rytelį,
Aš išsiplaksiu
Plieno dalgelį.

Eisiu lankelėn,
Eisiu lygiojon
Pjautų žalio
Pievų šienelio.

Pjoviau šienelį
Iš pašaknėlių,
Leidau dalgelį
Pro dobilėlį.

Oi, ir pamačiau
Jauną mergelę,
Vieškeliu ėjo
Dainas dainavo:

— Eik šen, mergele,
Artyn pas mane,
Eikš, lelijėle,
Artyn pas mane.

— Neisiu, berneli,
Artyn pas tave,
Oi, dobylėli,
Artyn pas tave.

Bars mane jauną
Sena motutė,
Bars mane jauną
Žilas tėvulis.

66

Per šilą jojau,
Šile šėką roviau,
Ant viešo kelelio
Žirgelį pašėriau.

Šėkelis nuvyto,
Žirgelis nuliūdo,
Nežinau, ar dajosiu
Į uošvelio dvarą.

— Oi, mergele mano,
Lelijėle mano,
Oi, ar negirdėjai
Bėro žirgo žvengiant?

— Girdėti girdėjau,
Ale neišėjau:
Senai motinėlei
Patalėlį klojau.

Patalėlį klojau,
Už veidelių gloščiau:
— Gulk, mano motule,
Minkštan patalėlin.

Nežadėk, motule,
Pijokui berneliui,
Ba aš neišvargsiu
Didelių vargelių.

67

Augino motulė
Tą vieną dukrelę.
Augindama, mokydama
Minyška žadėjo.

Dar neužaugino
Nei pusės slūgelės,
Pažadėjo bernužėliui
Ant viso amželio.

O kai nutekėjo,
Tada dažinojo,
Kaip sunku gyventi
Ženotame stone.

Kasdien vargai, bėdos,
Kasdien rūpestėliai.
Vargai, bėdos, rūpestėliai,
Gailios ašarėlės.

68

Tekėjo saulelė
Pro rūtų darželį,
Čėsas jau, mergele,
Sėt žalią rūtelę.

Visa mano dalia
Tai rūtelė žalia,
O didis šarvelis —
Rūtelių darželis.

Tai didis šarvelis —
Rūtelių darželis,
Mano pasogėlis —
Rūtų vainikėlis.

O kai aš nueisiu
Žaliojon girelėn,
Tai aš prisikasiu
Juodo juodžemėlio.

Tai aš prisikasiu
Juodo juodžemėlio,
Aš prisisodinsiu
Visokių kvietkelių.

Žydėkit, kvepėkit,
Žali žolynėliai,
Žali žolynėliai,
Margi jurginėliai.

69

Kai aš augau, augau
Pas seną motulę,
Kaip rožė daržely
Jauna aš žydėjau.

Kai jauna patekau
Tam šėlmiui berneliui,
Sudžiovino mano dūšią,
Kaip grūšią sodely.

Oi aš bėgsiu, bėgsiu
Tekina per dvarą,
Pasiskųsti motinėlei
Ašaras liedama.

Gaila man vyro,
Ne tiek gaila vyro,
Tik man jaunai gaila,
Kad silpnai surišo.

Ištruks, ištruks vyras,
Ištruks pijokėlis,
Dar nerozą mane jauną
Apie pirkią apsivys.

70

Balti pierynaičiai,
Pūkų patalaičiai,
Pasislinki, mergužėle,
Duok man išmiegoti.

Miegą išmiegosiu,
Ryt anksti išjosiu
Aš paliksiu merguželei
Visus rūpestėlius.

Per dvarelį jojau,
Mergelė lydėjo:
— Sugrįžk, sugrįžk, mergužėle,
Atšalsi kojeles.

— Kojeles atšalsiu
Ir vėlei sušilsiu,
O jau savo bernužėlio
Daugiau nematysiu.

71

Subatos vakarėlį
Mergelė dvarą šlavė.
Mergelė dvarą šlavė,
Žiedelį paritėjo.

Riskis, žiedeli, riskis
Į svetimą šalelę.
Paklausinėk, žiedeli,
Ar rami ta šalelė?

Ar rami ta šalelė,
Ar slauni giminėlė?
Ar slauni giminėlė,
Ar gera anytėlė?

Parsirito žiedelis
Į trečią nedėlėlę.
Jis garsiai skambėdamas,
Mergelei kalbėdamas.

— Neiki, mergele, neiki,
Nerami ten šalelė.
Nerami ten šalelė,
Neslauni giminėlė.

Neslauni giminėlė,
Per bistri anytėlė.
Per bistri anytėlė,
Bernelis pijokėlis.

Kur jojo, ten nakvojo,
Kur gėrė, ten sustojo.
Kur marga karčiamėlė,
Kur jauna šinkorkėlė.

Jis pragers tave jauną
Ir tavo vainikėlį.
Ir tavo vainikėlį,
Ir aukso žiedužėlį.

72

Subatos vakarėlį
Balnojau juodbėrėlį,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Balnojau juodbėrėlį.

Balnojau juodbėrėlį,
Pagirdžiau Dunojėly,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Pagirdžiau Dunojėly.

Pagirdžiau Dunojėly,
Tai josiu pas mergelę,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Tai josiu pas mergelę.

Per visą dieną jojau,
Žalią girią prijojau,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Žalią girią prijojau.

Žalią girią prijojau,
Žalioj girioj sustojau,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Žalioj girioj sustojau.

Žalioj girioj sustojau,
Po ąžuolu nakvojau,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Po ąžuolu nakvojau.

Žaliojoj giružėlėj
Kūkavo gegužėlė,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Kūkavo gegužėlė.

Tu, gegute raiboji,
Ko taip liūdnai kūkuoji?
Vai liu vai liu, lylia lia,
Ko taip liūdnai kūkuoji?

Ko taip liūdnai kūkuoji,
Ar vargelius rokuoji?
Vai liu vai liu, lylia lia,
Ar vargelius rokuoji?

Atlėkė sakalėlis,
Nutūpė ąžuolėlin,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Nutūpė ąžuolėlin.

Nutūpė ąžuolėlin,
Atnešė gromatėlę,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Atnešė gromatėlę.

Atnešė gromatėlę,
Gromatoj naujienėlę,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Gromatoj naujienėlę.

Gromatoj naujienėlę —
Mirė mano mieliausia,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Mirė mano mieliausia.

Mirė mano mieliausia,
Kur kitą tokią gausiu?
Vai liu vai liu, lylia lia,
Kur kitą tokią gausiu?

Mirė mano patieka,
Turtai nueis per nieką,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Turtai nueis per nieką.

Mirė mano mergelė,
Liūsta mano širdelė,
Vai liu vai liu, lylia lia,
Liūsta mano širdelė.

73

Atsikelki, mergužėle,
Tu anksti rytelį,
Eik į rūtų darželį
Skintų vainikėlio.

Oi ateina ta dienelė
Ir ta adynėlė —
Statys judu prieš altorių,
Duos jums prisiegėlę.

Verkė jauna mergužėlė,
Šliūban važiuodama,
Lenkė rūta žalias šakas
Atsisveikindama.

Nenuvyskit jūs, rūtelės,
Nors šiojoj dienelėj,
Nenukriskit jūs, lapeliai,
Nors šį vakarėlį.

Jau nesėsi gal tu manęs
Čia pas motinėlę,
Neturėsi gal darželio
Ten pas anytėlę.

74

Katinėlis rainas
Turėj tokį būdą:
Anksti rytą kėlės,
Bėgo gert į prūdą.

Iš kiemo per pievas
Jis numynė taką,
Gerai suspažino
Su prūdo lydeka.

— Katinėli rainas,
Seniai tavęs laukiu,
Į šį galą prūdo
Jau senai atplaukiau.

Katinėlis rainas
Nieko neatsakė,
Jis pakraipė ūsus
Ir ausis pastatė.

75

Balkūnų kaimely
Gyvena mergelė,
Skaisti ir patogi,
Kaip darže rūtelė.

Sode vaikščiodama
Vainikėlį pynė,
Laukė to bernelio,
Katrą ji mylėjo.

Atjoja bernelis
Ant tėvelio dvaro,
Išeina mergelė
Pasitikt ant kelio.

Rūbai susivėlę,
Prasti, nusižėrę —
Ne mano bernelis,
Baltas dobilėlis.

Aš kult nepadėsiu,
Klumpėm neavėsiu,
Tu man ne bernelis,
Baltas dobilėlis.

Aš laukiu bernelio
Iš aukštos klėtelės,
Su juodais rūbeliais,
Geltonais ūseliais.

Čebatai žvilganti,
Pentinai skambanti —
Tai mano bernelis,
Baltas dobilėlis.

Už bernelio eisiu,
Jam vaniką duosiu,
Kad ir ilgai lauksiu,
Bet nesumeluosiu.

76

Nusišėriau kumelaitę
Ir nujojau pas mergaitę.

Prisirišau kumelaitę
Aš prie galo kamaraitės.

Pasirangė kumelaitė
Ir nugriovė kamaraitę.

Tėvas svečius palydėjo,
Žents pro langą išdulkėjo.

Oi, tėveli, ką padarei,
Kam žentelį išsivarei?

77

Motinėle tu mano,
Širdužėle tu mano,
Tai tu turėjai didį vargelį,
Kol mane užauginai.

Dienelę ant rankelių,
Naktelę pas lopšelį,
Pražiūrėjai stiklo langelį,
Kol dienelės sulaukei.

Motinėle tu mano,
Širdužėle tu mano,
Atsižmonėsi, atsigrožėsi,
Kol mane pažadėsi

Ir atjoja bernelis
Ant juodbėrio žirgelio,
Ir prisırišo bėrą žirgelį
Prie rūtų darželio.

— Bernužėli tu mano,
Dobilėli tu mano,
Kas tavęs prašė atjoti,
Iš manęs šidavoti?

Aš turiu bernelį
Šitam kaimely,
Jis mane žino
Iš jaunų dienelių

Jis nežiūri gražumėlio,
Nei veidelio skaistumėlio,
Tiktai jis žiūri rankų darbelio
Ir mano razumėlio.

78

Kai aš jojau per girelę,
Per tą žalią pušynėlį,
Užgirdau, girdėjau
Gegužėlę kūkuojant.

Ne gegutė kūkavo,
Bet močiutė dūsavo.
Bet močiutė dūsavo,
Dukterėlę budino:

— Kelkis, kelkis, dukterėle,
Kelkis, balta lelijėle,
Ba ilgai pamigai
Aukštojoj klėtelėj.

79

Gale tėvo lauko
Balti dobilėliai,
Ten paleido brolis žirgą,
Žirgą juodbėrėlį.

Paleidau žirgelį,
Užmigau miegelį,
Girdžiu, girdžiu per sapnelį
Gegutės balselį.

Ne gegutės balsas,
Merguželės verksmas:
— Atiduoki, bernužėli,
Rūtų vainikėlį.

— Vainiko neduosiu,
Žodelį priduosiu:
Palūkėki, mergužėle,
Nors šio rudenėlio.

— Aš, berneli, lauksiu,
Tu kitos negausi,
Pažiūrėsi, bernužėli,
Pas mane atjosi.

Pas mane atjosi,
Man pasikloniosi,
Mano mielai motinėlei
Rankeles bučiuosi.

80

Vaikščiojo mergelė
Po levendrų daržą.
Vaikščiodama, uliodama
Levendrėlę laužė.

Oi, tu, levendrėle,
Žalias žolynėli,
Pasakyki, levendrėle,
Kur mano bernelis?

Katrą aš mylėjau,
Širdelėj turėjau,
Šią naktelę per sapnelį
Žodelį kalbėjau?

Atjoja bernelis
Ant bėro žirgelio,
Ir pririšo bėrą žirgą
Prie rūtų darželio.

Ir pririšo bėrą žirgą
Prie rūtų darželio,
O pats jaunas bernužėlis
Į aukštą klėtelę.

Išeina mergelė
Iš aukštos klėtelės,
Ir nuėmė tymo balną
Nuo bėro žirgelio.

— Oi, mergele mano,
Balta lelijėle,
Kad nuėmei tymo balną,
Veskis ir žirgelį.

— Oi, berneli mano,
Baltas dobilėli,
Neatstoja bėras žirgas
Rūtų vainikėlio.

81

Einu per dvarelį,
Pro rūtų darželį,
Girdžiu, verkia merguželė
Rūtelių daržely.

— Cit, neverk, mergele,
Balta lelijėle,
Kai nujosiu į vainelę,
Laiškelį rašysiu.

Iš vainos parjojęs,
Sutikau mergelę,
Baltą lelijėlę
Rūtelių daržely.

— Oi, mergele mano,
Lelijėle mano,
Nuraminsiu tau širdelę
Jaunai merguželei.

82

Penki broleliai
Lankoj šieną pjovė,
O šešta seselė
Viena sugrebojo.

Tai ji sugrebojo
Penkias kupetėles,
Parvežė tėvelis
Šimtą vežimėlių.

Parvežė tėvelis
Šimtą vežimėlių,
Šėrė broleliai
Du šimtu žirgelių.

Stovi karieta
Dvare pakinkyta,
Verkia mergelė
Gražiai parėdyta.

— Cit, neverk, mergele,
Balta lelijėle,
Vešime mes tave
Į svetimą šalį.

Tu negirdėsi
Tėvelio balselio,
Anei motinėlės
Sunkaus atdūsėlio.

Tiktai tu girdėsi
Girelę ūžiančią,
Toj žalioj girelėj
Gegutę kūkuojančią.

83

Oi augin, augin
Motka dukrelę,
Dukrelę lelijėlę,
Kaip darže aguonėlę.

Lėpino, augino,
Ilgai migdino,
Razumniai išmokino
Dukrelę lelijėlę.

Kai mane vežė
Iš tėvo dvaro,
Su valnia valnystėle,
Su žaliąja rūtele.

Kai nuvažiavom
Šventon bažnyčion
Su valnia valnystėle,
Su dideliu pulkeliu,

Neilgai buvom
Šventoj bažnyčioj,
Tik vieną valandėlę
Ir vieną minutėlę.

— Oi broli, broli,
Broleli mano,
Neskubink kinkyti
Ristų žirgelių.

Nors naktį pernakvosiu
Pas mieląjį tėvelį,
Nors dieną pabuvosiu
Pas mielą motinėlę.

— Sesele mano,
Jaunoji mano,
Nakvosi, nenakvosi,
Žirgai jau pakinkyti.

Kai mane vežė
Iš tėvo dvaro
Su valnia valnystėle,
Su dideliu pulkeliu,

Mano tėvelio
Vario varteliai
Rūtelėm apkaišyti,
Vyneliu aplaistyti.

Šešūro vartai
Ne vario vartai:
Dilgelėm apkaišyti,
Ašarom aplaistyti.

Oi barė, barė
Mane, martelę,
Šešūras, anytėlė,
Dieveris, mošytėlė.

— Nebarkit mane,
Nemuškit mane,
Atitiksiu kelelį
Į tėvelio dvarelį.

— Kad ir nueisi,
Bet vėl pareisi,
Nereiks tokio pulkelio,
Kai iš tėvelio vežė.

Nereiks tau skripkų,
Nei muzikėlių,
Nei tokio pulkelio,
Kai iš tėvelio vežė.

84

Stovi eglelė
Ir žalia pušelė,
Stovi mano merguželė
Rankeles nuleidus.

Drykso kaselės
Per jos liemenėlį,
Byra ašarėlės
Per skaisčius veidelius.

— Cit, neverk, mergele,
Balta lelijėle,
Ginsim mudu palšus jaučius
Į lygią lankelę.

Tai mudu ganysim,
Ugnelę kūrinsim,
Žalių rūtų vainikėlį
Ant ugnies deginsim.

Vainikėlis dega,
Juodi dūmai rūksta,
Verkia gailiai merguželė,
Baltas rankas laužo.

85

Ne tik lankoje
Dobilai auga,
Auga ir žalioj girioj.

Žalioj girelėj
Po ąžuolėliais,
Po drabnaisiais lapeliais.

Verkia motulė,
Sena širdelė
Dukrelę išleisdama.

Kad aš neverkiu
Toli išeidama,
Neverkit ir išleisdami.

Kad tu neverki
Toli eidama,
Verksi pareidama.

Ba tu ten rasi
Daug dieverėlių,
Daug jaunųjų mošelių.

Reiks tau, dukrele,
Daug dovanėlių —
Vis plonųjų drobelių.

Reiks tau drobelių
Ir abrūsėlių
Vis tau ant dovanėlių.

86

Kad aš turėčiau
Mielą motulę,
Tai aš vargo nevargčiau,
Kasdien gailiai neverkčiau.

Mano motulė,
Mano širdelė
Viduj laukelio,
Ant aukšto kalnelio.

Oi, aš nueisiu
Ant jos kapelio,
Pulsiu kryžium žemelę,
Apkabinsiu kapelį.

Motulės kapą
Jauna priėjus,
Pulsiu kryžium žemelę,
Kelsiu seną motulę.

Motule mano,
Širdele mano,
Pakelk žilą galvelę,
Ramink mano širdelę.

87

— Cit, neverk, mergele,
Darželio rūtele,
Jau nesimatysim
Nuo šio rudenėlio.

Oi, mergele mano,
Balta lelijėle,
Aš tau atrašysiu
Margą gromatėlę.

Aš tau atrašysiu
Margą gromatėlę,
Aš tau įrašysiu
Vardą, pavardėlę.

Kas man iš to vardo
Ir iš pavardėlės —
Nėr mano bernelio,
Balto dobilėlio.

88

Užaugau pasvaimiais
Pas savo tėvelius,
Išėjau vandravot,
Sau laimės paieškot.

Einu į klėtelę,
Kur guli tėvelis,
Kur guli tėvelis
Ir miela močiutė.

— Oi, sūneli, sūneli,
Sūneli mieliausias,
Sūneli mieliausias,
Tu eini ant vargo.

Einu pro klėtelę,
Kur guli broleliai —
Nejaučia, negirdi,
Kokia mano širdis.

Einu pro stonelę,
Sužvengia žirgeliai,
Nereiks man jų kinkyti,
Nei jais važinėti.

Aš eidamas keliu
Su savo draugeliu
Atgalios žiūrėjau,
Tėvynės gailėjau.

Atėjau Hamburgan,
Pamačiau akrentą,
Akrentas sujudo,
Širdelė nuliūdo.

89

Oi oi, Dievulėliau,
Maži mano broleliai,
Žali girios medeliai.

Užaugs girios medeliai,
Užaugs mano broleliai,
Pakirs girios medelius.

Pakirs girios medelius,
Pabudavos turmelį,
Įstums šėlmį bernelį.

Tai jis daugiau negers,
Manęs jaunos nebars,
Vaikelių nevyrgdins.

90

— Oi mergele,
Močiutės dukrele,
Oi, ar eisi
Už manęs bernelio?

— Roda eiti
Už tavęs bernelio,
Tik gaila
Palikti tėvelį.

Mano tėvo
Didesni dvareliai,
Aplink dvarus
Levendrų krūmeliai.

Aplink dvarą
Levendrų krūmeliai,
Viduj dvaro
Jaunimėlis šoka.

Šokit, šokit,
Jaunas jaunimėli,
Ir aš eisiu
Su savo berneliu.

Kai aš šokau
Su savo broleliais,
Mane jauną
Ant rankelių nešė.

Kai išėjau
Su savo berneliu,
Mane jauną
Į šaleles blaškė.

Mane jauną
Į šaleles blaškė,
Žalias rūtas
Nuo galvos nubarstė.

91

— Pasakyk, mergele,
Pasakyk, jaunoji,
Kas žaliuoja
Žiemą vasarėlę?

— Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Kas žaliuoja
Žiemą, vasarėlę.

Šilely pušelė,
Daržely rūtelė —
Tai žaliuoja
Žiemą vasarėlę.

— Pasakyk, mergele,
Pasakyk, jaunoji,
Kas yra sunkesnis
Ir už akmenėlį?

— Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Kas yra sunkesnis
Ir už akmenėlį.

Uždėjo našlelis
Ant manęs rankelę —
Tai yra sunkesnė
Ir už akmenėlį.

— Pasakyk, mergele,
Pasakyk, jaunoji,
Kas yra lengvesnis
Už povo plunksnelę?

— Ne mergelė būčiau,
Kad aš nežinočiau,
Kas yra lengvesnis
Už povo plunksnelę.

Uždėjo bernelis
Ant manęs rankelę —
Tai yra lengvesnė
Už povo plunksnelę.

92

Kodel mes nešoksim,
Kodel nedainuosim,
Kodel linksmos nebūsim,
Kol tėvo dvarely!

O kai išeisim
Jaunom martelėm,
Reiks anksti keltis,
Reiks vėlai gulti.

Reiks anksti keltis,
Reiks vėlai gulti,
Svetima šeimyna
Reiks pribudyti.

Svetima šeimyna
Reiks pribudyti,
Anyta, mošelė
Reiks pamigdyti.

93

Dukrele svavalnyke,
Namelių pustelnyke,
Namelius pustavoji,
Bernelius čestavoji.

— Oi, dukrele širdele,
Dukrele dykunkėle,
Su kuo šiąnakt kalbėjai,
Kieno žirgelį šėrei?

— Motule širdužėle,
Su broleliu kalbėjau.
Su broleliu kalbėjau,
Brolelio žirgą šėriau.

— Tai netiesa, dukrele,
Dukrele dykunkėle —
Su berneliu kalbėjai,
Bernelio žirgą šėrei.

Sušėrei vainikėlį
Su grynom avižėlėm,
Sugirdei jaunystėlę
Su čystu vandenėliu.

94

— Ko sėdi, sesute,
Kodel neverki,
Kodel seno tėvelio
Nevirkdini?

— Verks mano tėvelis
Nevirkdomas,
Man jaunai dalelę
Paskirdamas.

— Ko sėdi, sesute,
Kodel neverki,
Kodel senos motulės
Nevirkdini?

— Verks mano motulė
Nevirkdoma,
Man margas skryneles
Paskirdama.

— Ko sėdi, sesute,
Kodel neverki,
Kodel savo sesučių
Nevirkdini?

— Verks mano sesutės
Nevirkdomos,
Man žalią rūtelę
Nuskindamos.

— Kodel sėdi, sesute,
Kodel neverki,
Kodel savo brolelių
Nevirkdini?

— Verks mano broleliai
Nevirkdomi,
Man jaunai žirgelius
Kinkydami.

95

— Ko pavytai, žalia rūtele,
Ko pavytai, žalioji,
Eželėj stovėdama,
Ant manęs žiūrėdama?

Ar nuo šaltų šalnelių,
Ar nuo gailių raselių,
Oi, ko pavytai, žalia rūtele,
Sakyki man žodelį!

— Nei nuo šaltų šalnelių,
Nei nuo gailių raselių,
Tik nuo mergelės brangvardėlės,
Nuo jos graudžių žodelių.

96

Einu per kiemą,
Girdžiu per sieną,
Audžia, dundina
Mano mergelė.

— Praverk, mergele,
Stiklo langelį,
Tu man parodyk
Rankų darbelį.

— Nevertas, berneli,
Praverti langelį,
Nevertas, berneli,
Žiūrėti darbelį.

97

Ar vėjas pučia,
Ar sodai ūžia,
Ar naujos staklelės
Seklyčioj skamba?

Nei vėjas pučia,
Nei sodai ūžia,
Tik naujos staklelės
Seklyčioj skamba.

Rengia rangelę,
Krauna šarvelį,
Ketina išduoti
Motka dukrelę.

Už to ponaičio,
Už bajoraičio,
Vienturčio sūnelio,
Darbininkėlio.

Nei už ponaičio,
Už bajoraičio,
Vienturčio sūnelio
Darbininkėlio.

98

Šilai, pušynai,
Beržai, trakynai,
Ąžuolai gervuolynai.

Oi siuntė, siuntė
Mane močiutė
Šaltinin vandenėlio.

Oi, aš neklausiau
Senos močiutės,
Nuėjau Dunojėlin.

Pastačiau viedrus
Ant upės kranto,
Ant balto žvyrynėlio.

Pakoriau naščius
Ant karklų krūmo,
Ant žilvyčio šakelių.

Tai ir ištiko
Šiaurus vėjelis,
Atsiūbavo laivelis.

Tame laively,
Tame juodajam
Sėdi bernelis jaunas.

— Eik šen, mergele,
Sėsk į laivelį,
Važiuok mano dvarelin.

Tu ten nevargsi
Didžio vargelio,
Tik po kalną vaikščiosi.

Ten tu nedirbsi
Sunkių darbelių,
Juodas uogas rankiosi.

Dievulis davė
Man razumėlį,
Kad neklausiau bernelio.

Ba tas kalnelis
Didis vargelis,
Uogelės — ašarėlės.

99

Per dieną medinčius
Po mišką vaikščiojo,
Nieko neatradęs
Sau vienas dūmojo:

Kas tai tokio yra,
Kad Dievas nemyli,
Kad aš ant žvėrelių
Sau dalios neturiu.

Liepė šunim bėgti,
Po mišką bėgioti,
O jei ką atrasit,
Man žinelę duokit.

Neužilgo trukus
Šuneliai sulojo,
Mislino medinčius,
Kad atrado vilką,

Lapę arba mešką,
Ar laukinį šešką —
Ėjo ant to balso
Šunelių lojančių.

Atrado mergelę
Ant pievos gulinčią,
Nedarė nieko —
Prie šalies stovėjo.

Pakol pati jauna
Mergelė pabudo,
Pabudus mergelė
Labai nusigando.

Pabudus mergelė
Labai nusigando,
Kad jau ji medinčių
Pas save atranda.

100

Kad aš žinočiau,
Berneliui tekčiau,
Tai siūčiau marškinėlius.

Šilkeliu siūčiau,
Auksu vedžiočiau,
Deimantu risavočiau.

Kad aš žinočiau,
Našleliui tekčiau,
Tai kalčiau lenciūgėlį.

101

Oi, pakelėje, pavieškelėje,
Ten marga karčiamėlė.
Oi tenai gėrė ponai bajorai
Ir mano motinėlė.

Oi, ji gerdama lustavodama
Dukrelę pažadėjo —
Kai išmiegojo, išpagiriojo,
Dukrelės žėlavojo.

Parduosiu skrynias, ir plonas drobes,
Dukrelę išvaduosiu.
Parduosiu savo margas karveles
Išvaduosiu dukrelę.

— Motule mano, širdele mano,
Neparduok skrynelių,
Nei plonų drobių, nei palšų karvių,
Nevaduok mane jaunos.

Išvaduos mane mano bernelis
Aukseliu sidabrėliu,
Vai, išpirks mano valnias dieneles,
Jauną mano jaunystėlę.

102

Turėjo bobutė žilą oželį.
Ei ei, džium džium, žilą oželį.

Įšoko oželis į rūtų daržą.
Ei ei, džium džium, į rūtų daržą.

Paėmė bobutė ilgą botagą.
Ei ei, džium džium, ilgą botagą.

Uždrožė oželiui per pat uodegą.
Ei ei, džium džium, per pat uodegą.

Išbėgo oželis į tyrus laukus.
Ei ei, džium džium, į tyrus laukus.

Išėjo bobutė oželio ieškot.
Ei ei, džium džium, oželio ieškot.

Jau eina bobutė keliu verkdama.
Ei ei, džium džium, keliu verkdama.

Sutiko bobutė du vilku pilku.
Ei ei, džium džium, du vilku pilku.

— Vilkeliai pilkieji, ar nematėt oželio?
Ei ei, džium džium, ar nematėt oželio?

— Matyt nematėm, girdėt girdėjom.
Ei ei, džium džium, girdėt girdėjom.

Ant kalno ragai, po kalnu nagai.
Ei ei, džium džium, po kalnu nagai.

Pirmame ragely alus daryta.
Ei ei, džium džium, alus daryta.

Antrame ragely pyragai minkyta.
Ei ei, džium džium, pyragai minkyta.

Sutiko bobutė paukščių veselę.
Ei ei, džium džium, paukščių veselę.

Išvedė žvirbliukas pelėdą tanciun.
Ei ei, džium džium, pelėdą tanciun.

Numynė žvirbliukas pelėdai koją.
Ei ei, džium džium, pelėdai koją.

Pelėda — pas poną, žvirbliukas — per tvorą.
Ei ei, džium džium, žvirbliukas — per tvorą.

Pelėda su ponu, žvirbliukas su kuolu.
Ei ei, džium džium, žvirbliukas su kuolu.

103

Ir apsirgo mano vyras
Visokiom kvarabom,
Ei liu, paliu liu,
Visokiom kvarabom.

Užsimanė mano vyras
Avižų kisieliaus,
Ei liu, paliu liu,
Avižų kisieliaus.

Aš padžioviau avižėles
Į nešluotą pečių,
Ei liu, paliu liu,
Į nešluotą pečių.

Aš išsėmiau avižėles
Į išvirkščią maišą,
Ei liu, paliu liu,
Į išvirkščią maišą.

Aš apraugiau kisielėlį
Devyniom nedėliom,
Ei liu, paliu liu,
Devyniom nedėliom.

Aš išviriau kisielėlį
Ant pernikščių žarijų,
Ei liu, paliu liu,
Ant pernikščių žarijų.

104

— Mergele mano miela,
Mergele lelijėle,
Susimįslyk sau mįslelę,
Sudūmoki sau dūmelę:

Ko nėra šitam dvare,
Kas nesėdi už skomelių,
Kas negeria žalio vyno,
Kas neprašo susiedėlių?

— Nėra tavo tėvelių,
Tai negeria žalio vyno,
Tai neprašo giminėlių,
Ir artimų susiedėlių.

105

Kelkis, mergele, negulėk,
Ir užsikėlus nestovėk.
Šukuok galvelę, prauski burnelę,
Pink rūtų vainikėlį.

Kelkis, berneli, negulėk,
Ir užsikėlęs nestovėk.
Šerki žirgelį, dėki balnelį,
Jok į didį karelį.

Aš į žirgą sėsdamas,
Kilpon kojelę dėdamas,
Lenkiau galvelę paliai žemelę
Savo seniem tėveliam.

106

Berneli mano,
Jaunasai mano,
Nebark manęs, berneli,
Prie šemynos akelių.

Bark mane svirne,
Barki kamaroje,
Tik nebark, berneli,
Kad šeimyna girdėtų.

107

Duokit arielkos geltonos,
Kad gėrę būtum raudoni.

Vidury dvaro stovėjo,
Raudonais žiedais žydėjo.

Raudona rožė, raudona,
Vidury dvaro stovėjo.

Nuskynė rožę bernelis,
Raudoną rožės žiedelį.

Perplėšė rožę per pusę,
Įmetė rožę Dunojun.

108

Po mano tėvelio stiklo langeliu
Alyvužė žaliavo.

Žaliai žaliavo, baltai žydėjo,
Juodas uogeles nokino.

O tos uogelės, o tos juodosios
Brangvynužiu kvepėjo.

109

Oi, čiučių liulių
Laivas ant jūrių,
O mano mergelė
Miegelio nori.

Oi, oi Dievulėliau,
Dievulėliau mano,
Nedailų, nemeilų
Bernelį gavau.

Kad pramanytau,
Tai išmainytau
Cigonų turgely
Ant cigonėlio.

110

Tu avižėle, tu ašakėle,
Kas tau padarė prie šalies vaiką?
Oi, nutik pamažu, tegul bus vis
Oi, nutik, nu! [gražu,

Oi tu mieželi, tu ilgaūsi,
Kam tu palikai berniukam ūsus?
Oi, nutik pamažu, tegul bus vis
Oi, nutik, nu! [gražu,

Oi, tu kvietkeli geltonagrūdi,
Kas tau padarė per pilvą revę?
Oi, nutik pamažu, tegul bus vis
Oi, nutik, nu! [gražu,

Oi, tu žirneli, apskritagrūdi,
Ko šokinėji po molynėlį?
Oi, nutik pamažu, tegul bus vis
Oi, nutik, nu! [gražu,

Oi, tu lyšeli, tu paplaskėli,
Kožnoj ankštelėj po du grūdeliu.
Oi, nutik pamažu, tegul bus vis
Oi, nutik, nu! [gražu,

Oi, tu grikeli, tu baltažiedi,
Ko tu žydėjai po pieskynėlį.
Oi, nutik pamažu, tegul bus vis
Oi, nutik, nu! [gražu,

111

Kai močiutė mano mirė,
Visus potkus man paskyrė,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliutė, dailylia!

Davė šimtą duos ir kitą,
Ir žirgelį pakinkytą,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Aš važiavau šešiais žirgais,
Mano vyras šešiais žvirbliais,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Aš važiavau karietoje,
Mano vyras niekočioje,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Aš važiavau į bažnyčią,
Mano vyras į koplyčią,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Aš klaupiausi prieš altorių,
Mano vyras prieš čigoną,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Aš čitojau iš knygelių,
Mano vyras ant caglelės.
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Žiupsnį plunksnų aš turėjau,
Į cibuką susidėjau.
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Parsiduosiu margą vištą,
Pirksiu liulką cindalistę,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia!

Pirksiu liulką ir taboką,
Čestavosiu tą laidoką,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia!

Parsiduosiu andaroką,
Pirksiu liulką ir taboką,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

O Barbutė drobes audė,
Per prajerką blusas gaudė,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

Kad aš daug tokių turėčiau,
Niekad kelnėm neavėčiau,
Dam lida, trum da lyda,
Dailyliute, dailylia.

112

O pakelėj, pavieškelėj
Lygioji lankelė.

Toj lankelėj, toj lygiojoj
Vaikščiojo našlelė.

Vaikščiodama, uliodama
Augino sūnelį.

Auk, sūneli, vienturtėli,
Nors lig rudenėlio.

Ateis šaltas rudenėlis,
Reiks vainelėn joti.

Kai aš jojau per kaimelį,
Kaimelis dundėjo.

— Likit sveikos, merguželės,
Su katrom aš augau.

Likit sveiki, bernužėliai,
Su katrais uliojau.

113

Kai aš ėjau per kelmyną,
Radau kelme ragą.
Aš paėmęs padūdavau —
Dapraudi bus dūda.

Mano pačios strėnos plačios,
Andarokas kreivas,
O papučiai, kaip ragučiai —
Pieno nei šlakučio.

Graik, dūda varine,
Šok, mergyte lelija.
Kai už vyro nutekėsi,
Valios neturėsi.

Šok, mergyte lelijyte,
O aš patrepsėsiu,
Žalių rūtų vainikėlį
Ant galvelės dėsiu.

114

Oi, kokis dabar čėsas virto,
Kad mergeles vaiskan rinko,
Tre dre, dritata,
Kad mergeles vaiskan rinko.

Kai jas varė ant prijomo,
Žydai džiaugės visi romo,
Tre dre, dritata,
Žydai džiaugės visi romo.

Kai jas jaunas ir priėmė,
Žydai šoko ir giedojo,
Tre dre, dritata,
Žydai šoko ir giedojo.

Katra buvo ilgo stono,
Tą aprinko kapitonu,
Tre dre, dritata,
Tą aprinko kapitonu.

Katra balta ir raudona,
Tą aprinko jenarolu.
Tre dre, dritata,
Tą aprinko jenarolu,

Katra buvo šviežiu pienu,
Tą aprinko apicieriu,
Tre dre, dritata,
Tą aprinko apicieriu.

Katra juoda ir nelemta,
Tą aprinko muzikantu,
Tre dre, dritata,
Tą aprinko muzikantu.

Katra riebi, kaip taukinė,
Tą aprinko gaspadine,
Tre dre, dritata,
Tą aprinko gaspadine.

Katra šleiva ir negreita,
Tai duos arklį, jodys raita,
Tre dre, dritata,
Tai duos arklį, jodys raita.

Kur kalnelis — pajojės,
O klonelis — pavedės,
Tre dre, dritata,
O klonelis — pavedės.

115

Vieversuke, kas tai yra —
Dabar paukščiai visi tyli.

Turiu turtus, turiu vaikus,
Kad nedirbčiau, kas juos šertų!

Pakelėje karčiamėlė —
Dažnai gėriau arielkėlę.

Kai pragėriau kepurėlę,
Tai nunešiau sermėgėlę.

Kai pragėriau sermėgėlę,
Jau nunešiau poduškėlę.

Kai pragėriau poduškėlę,
Ir už galvos nusitvėriau.

Kai parėjau namužėlin
Nėra vietos ir pirkelėj.

Ėjau gulti pas pačiutę,
Draskė akis, kaip kačiutė.

Dieną kosti, naktį perdžia
Ir į save nedasleidžia.

116

O tas miežio grūdas,
Tai jis labai drūtas,
O kuris geltonas,
Kaip gėręs raudonas.

Veskit mane gulti,
Neduokit miegoti,
Veskit mane šokti,
Neduokit giedoti.

Kur mergytė daili,
Į šokimus smagi,
O kuri nemoka,
Atsilošus šoka.

Kur mergytė balta,
Atsigulus — šalta,
O kuri raudona —
Tai kaitina šoną.

Kur vargo mergelė,
Tai meilūs žodeliai,
O kuri bagota,
Kaip eglė šakota.

Su pirma aš gėriau,
Su antra kalbėjau,
Su trečia gulėjau,
Ketvirtos norėjau.

Penkta širdį spaudė,
Šešta pabučiavo,
Septinta dainavo,
Kad visas apgavo.

Septinta dainavo,
Kad visas apgavo,
O aštunta verkė,
Kad save sudarkė.

117

— Ko liūdi, mergele,
Ko liūdi,
Ko liūdi, jaunoji,
Ko liūdi?

Ak, tu augai
Pas močiutę,
Krovei šarvą
Su sesutėm,
Ko liūdi?

To liūdžiu, mergelės,
To liūdžiu:
Valnas dienas
Patrotinau,
Sau bernelio
Nesrūpinau,
To liūdžiu.

— Ko liūdi, berneli,
Ko liūdi,
Ko liūdi, jaunasai,
Ko liūdi?

Ak, tu augai
Pas tėvelį,
Šėrei žirgą
Su broleliais,
Ko liūdi?

— To liūdžiu, berneliai,
To liūdžiu,

To liūdžiu, jaunieji,
To liūdžiu.

Valnas dienas
Patrotinau,
Sau mergelės
Netropinau,
To liūdžiu.

Ko vysti, putinėli,
Ko vysti,
Ko vysti, žaliasai,
Ko vysti?

Ak, tu augai
Tarp medelių,
Krovei žiedus
Tarp lapelių,
Ko vysti?

— To vystu, medeliai,
To vystu,
To vystu, žalieji,
To vystu:

Vėjas pūtė,
Lapus krėtė,
Paukščiai lėkė,
Uogas rinko,
To vystu.

118

Subatos vakarėlį
Balnojau žirgužėlį,
Dajojau Dunojėlį,
Pagirdžiau žirgužėlį.

Nujojau šešias mylias,
Dajojau žalias girias,
Ten ra[illegible] merguželę,
Raibąją gegužėlę.

Ten radau merguželę
Ten radau lelijėlę,
Gegute kūkuojančią,
Graudžiai dūsaujančią.

— Tu, gegute raiboji,
Ko taip liūdnai kūkuoji?
Ko taip liūdnai kukuoji,
Kam vargelius rokuoji?

— Numirs tavo mieliausia,
Kur kitą tokią gausi?
Kur rasi kitą mergelę,
Širdies nuramintoją?

119

Augo darže putinėlis,
Aš jį iškaposiu.
Aš jį kirsiu ir kaposiu,
Per tvorą išmesiu.

— Nors tu kirsi ir kaposi,
Aš geriau bujosiu.
Kai tu josi pas mergelę,
Tau kelią pastosiu.

Kai aš jojau pas mergelę
Per slaunų kaimelį,
Žiūri jauna merguželė
Pradarius langelį.

— Ar tu žiūri, ar nežiūri,
Bet mano nebūsi.
Išsirinkau sau mergelę
Iš kaimo gražesnę.

120

Kas tam miške užderėj,
Kad taip labai trinkterėj?
Tai išpuolė uodelis
Iš baltojo berželio.

Ir atlėkė musiukė
To uodelio pažiūrėt.
Tu uodeli, tu broleli,
Ar tu labai negali?

Ar tau reikia daktarų,
Ar kunigo klebono?

Nei man reikia daktarų,
Nei kunigo klebono,
Tik man reikia arielkos
Dar nors pusės butelkos.

Dar arielkos negėrė,
Jau uodelis numirė,
Dar gaideliai negiedojo,
Jau uodelį apmazgojo.

Dar saulelė netekėjo,
Jau uodelį išlydėjo.

Kai jį vežė per sodžių,
Mergos verkė — gailėjo.
Kai jį duobėn įleido,
Mergos galvas nuleido.

Kai jį duobėn nuleido,
Mergos galvas nuleido,
Jaunos verkė, rankom plojo,
Bernai uodą palaidojo.

Amžiną atilsį kalbėkim,
Uodelio dūšelę minėkim.

121

Man bernelis nemelavo,
Čeverykus pamieravo.
Čeverykus ant cviekelių,
Pančekaites ligi kelių.

Siuvo šiaučius daugel metų
Ir pasiuvo du čebatu,
Du čebatu švaksavotu,
Kad mergelė padabotų.

Eina šiaučius mandraudamas,
Papirosą rūkydamas,
Ir nutiko trudni metai,
Nepritiko jam čebatai.

Jūs, kriaučiukai, nesvalkiokit,
Po karčiamas neuliokit.
Jumi žydas yr ne dėdė,
Daugel kriaučių jis nurėdė.

Jankelienė graži juoda,
Kada prašai, tada duoda.
Jankelienė gražaus vardo,
Duos arielkos ir ant bargo.

Gerą nakvynę turėjau,
Po žydo stalu gulėjau.
Užsikėlęs pasikračiau,
Kvortą šnapso pasistačiau.

122

Šią naktelę nemigau,
Vis dureles dundinau;
Vis dureles dundinau,
Ir mergelę budinau.

Ir mergelę budinau,
Vis vardeliu vadinau;
Vis vardeliu vadinau,
Liktorėlius sustačiau.

Liktorėlius sustačiau,
Tris žvakeles užžiebiau;
Tris žvakeles užžiebiau,
Gromatėlę surašiau.

Gromatėlę surašiau,
Būčiau rašęs ir daugiau;
Būčiau rašęs ir daugiau,
Popierėlio netekau.

Popierėlio netekau,
Vieną žodį užmiršau;
Vieną žodį užmiršau,
Ir plunksnelę nulaužiau.

Vieną žodį užmiršau,
Ir mergelė nuliūdo;
Ir mergelė nuliūdo,
Baltas rankas nuleido.

— Ko, mergele, nuliūdai,
Baltas rankas nuleidai?
Ar nuo žmonių sužinojai,
Kad aš kitą mylėjau?

Aš mylėsiu ir tave,
Slauno tėvo dukrelę;
Slauno tėvo dukrelę,
Vinčiavotą mergelę.

123

Kad Dievulis duotų
Rudenėlio sulaukt,
Tai siųsčiau, leisčiau
Pas mergelę paslelį.

O aš pats jaunas
Po stiklelio langeliu
Mano mergelę
Prie širdelės paviliočiau.

124

Juoda višta, raiba višta
Po sodelį kląpsi,
O bernelis prieš mergelę
Be kepurės trepsi.

Nėra tokios merguželės,
Kaip mano mergelė:
Juodaakė, gelsvakasė
Raudonapančekė.

O bitukė laukinukė
Medų kopinėjo,
O bernelis pas mergelę
Tiesos klausinėjo.

Nėj mergelė į laškelę
Be trijų kazokų.
Pranckus, Markus, Tadaušas —
Tai jos trys kazokai.

Nėj mergelė už stalelio
Be trijų patrovų.
Kručkos, morkos, pastarnokos —
Tai tos trys patrovos.

125

Augo girioj klevelis,
Pas tėvelį sūnelis.
Pasamdysiu meistrelį,
Kad pakirstų klevelį.

Kad pakirstų klevelį,
Išskaldytų lenteles
Ir padirbtų laivelį,
Persikelčiau mergelę.

Ta mergelė skęsdama,
Aukštyn rankas keldama,
Sa bernelio šaukdama,
Tokius žodžius tardama:

— Liki sveikas, berneli,
Bagotėlio sūneli,
Jok į kitą kaimelį,
Dabok kitą mergelę.

Dabok kitą mergelę,
Iš veidelių skaistesnę,
Iš rankelių darbštesnę,
Ant kojelių eiklesnę.

Nor nujosiu pas kitą,
Bet nerasiu sau tokios
Baltų linų verpėjos,
Plonų drobių audėjos.

126

Čystame lauke
Grūšelė stovi,
Toje grūšelėj
Žvakelė dega.

Oi, ir išpuolė
Kibirkštėlė,
Oi, ir pasdarė
Dideli dyvai. —

Marios mėlynos,
O ant tų marių
Vario luotelis,
Nendrės irklelis.

Tame laively
Sėdi bernelis,
Sėdi bernelis,
Gromatą rašo.

Gromatą rašo
Senam tėveliui,
Tėvelio prašo
Tokiais žodeliais:

Tėvuli mano,
Širdele mano,
Ketino būti
Tyrūs sveteliai.

Ponas Dievulis
Su aniolėliais,
Ponas Švenčiausias
Su paštotėliais.

127

Šiandien, broleliai, esam Lietuvoj,
Ryt poryt būsim karaliaus valdžioj.
Šiandien švytruojam plieno dalgeliais
Poryt švytruosim švytria šoblele.

Aš vienas sūnelis pas tėvužėlį,
Nušėriau žirgelį per rudenėlį,
Numyniau takelį, kaip vieškelėlį,
Ištaškiau upelį, kaip Nemunėlį.

Nukirsiu berželį ir ąžuolėlį,
Nugrįsiu tiltelį per Nemunėlį.
Lankysiu mergelę kas subatėlę,
O seną uošvelį kas nedėlėlę.

Sulaužiau tiltelį bejodydamas,
Įpykdžiau mergelę belankydamas,
O seną uošvelį bekalbindamas.
— Mergele mano, ko tu inpykai?

Ne savo žirgeliu pas mane jojai,
Ne savo žiedelį man dovanojai,
Brolelio žirgeliu pas mane jojai,
Brolelio žiedelį man dovanojai.

128

Dar gaideliai negiedojo,
Jau pas mane ir atjojo.
— Grįžk atgal, berneli,
Čia ne tavo mergelė.

Kai aš jojau per laukelį,
Per čystąjį pudymėlį,
Pamačiau mergelę
Lankoj šienelį vartant.

Su kleviniu grėbleliu,
Su auksiniu žiedeliu,
Graži mano mergelė,
Linksma mano širdelė.

Senas tėvas supyko
Ir į pečių nusigrįžo.
— Tai neleisi dukrelės,
Savo viernos slūgelės?

Senas tėve, nebūk puikus,
Ne dar čėsas raštų klaust:
Kai atjojau pirmą rozą,
Reikėj klausti poduros.

Senas tėvas sutiko
Ir nuo pečiaus nukopo:
Tai dar leisiu dukrelę,
Savo vierną slūgelę.

129

Kas man do gegutė,
Kad nepakūkuoja,
Kas man do bernelis,
Kad nepabučiuoja.

Užkūkuoj gegutė
Vyšnelių sodely,
Pabučiuoj bernelis
Mergelės veidelį.

Gegutė kūkavo,
Vasarėle džiaugės,
O mergelė verkė
Rūtų vainikėlio.

— Cit, neverk, mergele,
Cit, neverk, jaunoji,
Dar tu išsiverksi,
Kai vaiką nešiosi.

Reikėj nevaikščioti
Vėlai vakarėlį,
Reikėj neklausyti,
Kur žirgeliai žvengia.

Reikėj neklausyti,
Kur žirgeliai žvengia,
Kur žirgeliai žvengia,
Kur berneliai kalba.

Reikėjo klausyti,
Kur jauteliai baubia,
Reikėjo klausyti,
Kur sesutės gieda.

Būtum nenešiojus
Vaikelio ant rankų,
Būtum tu neverkus
Rytą, vakarėlį.

130

Ko vėjai pūtė,
Ąžuolai ūžė,
Vorui sprandą nulaužė.

Atlėkė meška,
Gera daktarka,
Su arielkos buteliu.

Atlėkė musė,
Negera pusė,
Tą arielką išgėrė.

Atjojo vaitas
Per laukus raitas
Voro provos sūdyti.

Voras pamatė,
Ūsą pakratė,
Vaitui špygą parodė.

Vaitas užpyko,
Arklį paliko,
Pėščias namo parėjo.

Išlindo vilkas,
Iš tamsios girios,
Vaitui arklį papjovė.

131

Dievas davė dalią,
Pas močiutę valią,
Tik nedavė man Dievulis,
Razumno bernelio.

Velyk šlekti metai,
Nei šlėktas bernelis:
Šlėkti metai visam svietui,
Bernelis man vienai.

Rugiai nederėjo,
Svietelis dūsavo,
O kai mane uošvė mušė,
Tik aš viena verkiau.

132

Oi, aš graži ir bagota,
Tai man vis nuo Dievo duota.
Gražus vainikėlis
Ant mano galvelės.

Skaistūs veideliai, raudoni,
Myli mane visi žmonės!
Mergos ir berneliai,
Broliai ir seselės.

Lankoje tarp kvietkelių
Ir danguje tarp žvaigždelių
Aš esu gražiausia,
Žibu kuo skaisčiausia

Aš tau, Dieve, dėkavosiu,
Kaipo aniolas giedosiu
Skambančiu balseliu,
Kaip aukso varpeliu.

133

Oi, močiute mano,
Močiute širdele,
Papuoliau varguosna.

Aš pati varguose,
Rankelės darbuose,
Galvelė rūpesčiuose.

Oi, aš eisiu, eisiu
Keleliu verkdama,
Močiutei pasiskųsiu,

— Oi, močiute mano,
Močiute širdele,
Paimk mano vargelį.

— Aš tave priimsiu,
Viešnele vadinsiu,
Vargelio nepriimsiu.

---

1. M. Burbuliūtės, 20 m. amž., iš Simno m. padainuota:
   1—2 d.
2. Bronės Žvakytės, 40 m. amž. iš Alytaus m., padainuota:
   3, 4, 73—78 d.
3. Petro Kavaliausko, 20 m. amž. iš Kraunių k. Antnemunio valsč., padainuota:
   5—9, 72 d.
4. Ievos Kavaliauskienės, 60 m. amž. iš Kraunių kaimo Antnemunio valsč., padainuota:
   10—71, 79—109 d.
5. K. Reklaičio, 63 m. amžiaus, iš Butrimiškių k. Ūdrijos valsč., padainuota:
   110—119 d.
6. C. Krutulienės, 55 m. amžiaus, iš Butrimiškių k. Ūdrijos valsč., padainuota:
   120—133 d.

TURINYS